ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטא
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/weltgeshichtewor0002ahro

י. ג. פאָגט.

וועלטגעשיכטע

פון אוראַלטע צייטען ביז היינטיגען טאָג.

בעאַרבייט אין אידיש פון

א. ח. ראָזענבערג.

אונטער דער רעדאַקציאָן פון

אלכסנדר האַרקאַווי.

ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטא
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

אילוסטרירט.

צווייטער באנד: אלטע צייט.

ניו יאָרק:

היברו פּאבלישינג קאמפאני.

.1918

Copyright 1918 by the Hebrew Publishing Company, New York.

ספריה עממית בטורונטא
יודישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטא
JEWISH PUBLIC LIBRARY TORONTO

אינהאַלט־פערצייכניס

פון צווייטען באַנד.

די איראָפּעאישע פעלקער.

די גריכען.

זייט

די אורצייט פון די גריכען 6

די הערָאאישע צייט פון די גריכען 11

פערסעאוס ז. 11. הערקולעס ז. 13. טהעזעאוס ז. 16. די עדיפּוס־זאַגע ז. 19. די קאַלידאָנישע יאַגד ז 22. דער צוג פון די אַרגאָנאַווטען ז. 23. דער טראָיאַנישער קריג ז. 25 . ענטוויקלונג פון דער פּאַמיליע ז. 42. די גריכישע קולטור אין דער הערָאאישער צייט ז 48. די שטאַם־פערפאַסונג ז. 49. די עקאָנאָמישע פערהעלטניסען ז. 53. מוזיק און פּאָעזיע ז. 55. די געטער־וועלט ז. 59.

דאָרישע וואַנדערונג און די גרינדונג פון גריכישע קאָלאָניעס 76

די דאָרישע וואַנדערונג ז. 77. די קאָלאָניעס ז. 79. דער האַנדעל ז.82.

די צייט פון בילדונג פון שטאַאַטען 83

ספּאַרטאַ ז. 83. די מעסעניִשע מלחמות ז 95. אַטהען ז. 97. סאָלאָן׳ס געזעצגעבונג ז. 103. די פערפאַסונג פון קלייסטהענעס ז. 112. דעמאָקראַטיע אין אַטהען ז. 113. די קלענערע גריכישע שטאַאַטען ז. 117. די פערבינדונג פון די גריכישע שטאַאַטען ז. 119.

די צייט פון די מלחמות מיט פערסיען 131

דער אויפשטאַנד פון די יאָניער ז. 131. ערסטער און צווייטער פעלדצוג פון דאַריוס׳ן געגען די גריכען ז. 136. דער דריטער קריג מיט די פערסיער ז. 146. פּלאַטעע און מיקאַלע ז. 160.

זייט

אַטהען אויף דער העכסטער שטופע פון איהר מאַכט . . . 165

די צייט פון דער שלאַכט ביי פּלאַטעע ביז צימאָן'ס טויט ז. 165. דער דעלישער בונד ז. 169. פּעריקלעס ז. 172. די קולטור אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן ז. 183. סקולפּטור, מאַלעריי ז. 187. די פּאָעזיע ז. 190. טהעאַטער ז. 195. די פּראָזאאישע ליטעראַטור ז. 201. סאָק-ראַטעס ז. 211.

דער פּעלאָפּאָננעזישער קריג 214

דער אַרכידאַמישער קריג ז. 216. די צייט פון ניקיאַס'עס פרידען ביז דער סיצילישער עקספּעדיציאָן ז. 222. די סיצילישע עקספּעדי-ציאָן ז. 226. דער דעצעלעאישער קריג ז. 230. דער שטורץ פון אַטהען ז. 234.

די אויבערהערשאַפט פון די ספּאַרטאַנער 235

די דרייסיג טיראַנען אין אַטהען ז. 235. דער פעלד־צוג פון דעם אינ-גערען צירוס ז. 238. דער צוריק־צוג פון די צעהן טויזענד ז. 238. דער פּערסיש־ספּאַרטאַנישער קריג ז. 239. דער קאָרינטהישער קריג ז. 243.

די רציחות פון ספּאַרטאַ און איהר געבראָכענע מאַכט דורך טהעבען 246

עפּאַמינאָנדאַס ז. 247.

די פערניכטונג פון גריכענלאַנד'ס פרייהייט דורך פיליפּ פון מאַצעדאָניען 251

דעמאָסטהענעס ז. 255.

די מאַצעדאָניש־פּערסישע אימפּעריע 259

אלכסנדר דער גרויסער ז. 259. עראָבערונג פון פּערסיען ז. 269. פעלד־צוג נאָך אינדיען ז. 271. אלכסנדר'ס טויט ז. 274. די מלחמות צווישען אלכסנדר'ס קאָמאַנדירען נאָך זיין טויט ז. 277.

די שטאַאַטען, וואָס זיינען ענטשטאַנען פון דער מאַצעדאָניש־פּערסישער אימפּעריע 280

מאַצעדאָניען און גריכענלאַנד ז. 280. אויפשטאַנד פון אַטהען ז. 281. סיריען ז. 287. עגיפּטען אונטער די פּטאָלעמעער ז. 288.

זייט

די גריכישע קולטור זינט דער פעריקלישער צייט 292
די פילאָזאָפיע ז. 292. פלאַטאָ ז. 293. אַריסטאָטעלעס ז. 296. די סטאָאישע שולע (סטאָאיקער) ז. 301. די עפיקורעער ז. 301. די סקעפטיקער ז. 302. די בילדענדע קונסטען ז. 302. די פּאָעזיע ז. 308. די רעדע־קונסט ז. 310. די וויסענשאַפט ז. 311. די געשיכטע־שרייבונג ז. 312. די קליידונג, ערציהונג, וואוינונג, מנהגים או. אז. וו. ז. 313.

אידען אונטער גריכישער הערשאַפט.

אלכסנדר מוקדון און די הערשאַפט פון די פּטאָלעמעער . . . 327
דער כהן גדול ידוע ז. 328. יוסף בן טוביה ז. 331.

די גריכיש־סירישע הערשאַפט אין יהודה 337
אַנטיאָכוס עפּיפאָנעס (אנטיוכוס הרשע) ז. 339. יאַזאָן (ישוע) ז. 341. מענעלאַוס ז. 343. אַנטיאָכוס'ס רדיפות ז. 345. מאַרטירער פיר'ן אידישען גלויבען ז. 347.

דער אויפשטאַנד פון די חשמונאים און די מלחמות פון יהודה המכבי 349
מתתיהו דער חשמונאי ז. 351. יהודה מכבי ז. 352. זיג איבער אַנטיאָכוס'ן ז. 355. דער יום טוב „חנוכה" ז. 355. דער פעלד־צוג געגען די אידומעער (בני אדום) ז. 356. ליזיאַס'ס פעלד־צוג געגען יהודה ז. 357. דער קריג פון ניקאַנאָר ז. 361. יהודה'ס אָפּמאַך מיט רוים ז. 363.

די מלחמות פיר אונאָפּהענגיגקייט: יונתן און שמעון . . . 364
שטרייט פון יונתן געגען באַקכידעס'ן, דעם פעלדהערר פון דעמעטריוס דעם 1טען ז. 365. באַקכידעס און יונתן שליסען פרידען ז. 367. יונתן ערוועהלט אַלס כהן גדול ז. 369. יונתן און דעמעטריוס ז. 371. שמעון החשמונאי ז. 373.

די אידישע ליטעראַטור אין דער צייט פון דער גריכישער הער־שאַפט 376
יהושע בן סירא ז. 378. ספר דניאל ז. 380. איבערזעצונג פון דער תורה אין גריכיש ז. 383.

זייט

די אונאָפּהענגיגקייט פון יהודה אונטער די חשמונאים . . 385
יוחנן הורקנוס (הירקאַנוס) ז. 385. אלכסנדר ינאי ז. 385. צדוקים און פּרושים ז. 387.

די פירסטען שמעון און יוחנן הורקנוס 388
שמעון זיהן טריאומפירען אין אַ קאַמף געגען אַנטיאָכוס סידעטעס ז 389. יוחנן בעפרייט זיך פון דער הערשאַפט פון סיריען ז. 391. די מלחמה מיט אדום ז. 392.

די אידישע פּאַרטייען און די אינערליכע רעגירונג אין די לעצ־טע צייטען פון יוחנן הורקנוס 393
די צדוקים ז. 395. די פרושים ז. 396. די אסיים ז. 398. די סנהדרין ז. 400. די שפּאַלטונג צווישען יוחנן הורקנוס און די פּרושים ז. 403.

די קעניגען אַריסטאָבולוס און אלכסנדר ינאי און די קעניגין סאַלאָמאַ אלכסנדראַ 404
אלכסנדר ינאי און זיינע מלחמות ז. 407. דער אויפשטאַנד אין טעמ־פּעל ז. 409. דער בירגער־קריג ז. 411. סאַלאָמאַ אלכסנדראַ און די פּרושים ז 413.

דער קריג צווישען הורקנוס און אַריסטאָבולוס און דאָס אריינ־מישען זיך פון רוים 416
פּאָמפּעיוס אין יהודה ז. 420.

די אידישע קולטור אין יהודה און מצרים 425
די ליטעראַטור אין יהודה ז. 426. די אידיש־גריכישע ליטעראַטור ז. 431.

די אידיש־גריכישע פילאָזאָפיע און פערטיידיגונג פון דער אי־דישער נאַציאָן 432

II. די אייראָפּעאישע פעלקער.

1. די גריכען.

די געשיכטע פון די אָריענטאַלישע לענדער שטעהט אין ענגען צו-זאַמענהאַנג מיט דער קולטורעלער ענטוויקלונג פון דער מענשהייט. אַזיען איז דער אור־אָרט פון אַלע קולטור־ראַסען, און דעריבער האָט זי גע-מוזט זיין דער אָרט, וואו אַלע קולטורען האָבען זיך אָנגעפאַנגען. ווען די פרי-הערדיגע קולטור־ראַסען האָבען פון זייערע ערטער אויסגעוואַנדערט און זיך בעזעצט אין אַנדערע לענדער, ווי עגיפּטען, בבל, אשור א. אַז. וו., האָבען זיי מיט זיך געבראַכט ניט נאָר די פעהיגקייט פיר ערפינדונגען צו פערבעסערן דאָס מענשליכע לעבען, נאָר זיי האָבען אויך געבראַכט שוין פערטיגע ער-פינדונגען. עס איז כמעט געוויס, דאָס ווען די אויסוואַנדערער פון צענט-ראַל־אַזיען זיינען אָנגעקומען אין די נייע לענדער, האָבען זיי שוין מיט זיך גע-בראַכט מעטאַלענע כלי־זין, מיט וועלכע זיי איז גרינגער געוווען צו בעזיגען די אור־איינוואוינער פון די נייע לענדער. עס איז קיין צווייפעל ניט, דאָס די איינוואַנדערער פון אַזיען האָבען מיטגעבראַכט די בראָנז און האָבען זי פערשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. אויך די קענטנים פון אַקערבוי האָבען זיי מיט זיך פון צענטראַל־אַזיען געבראַכט און האָבען זי איבער דער וועלט פערשפּרייט.

ווען מיר שיידען אָפּ די אייראָפּעאישע פעלקער פון די אַזיאַטישע איז עס נאָר אין געאָגראַפישער הינזיכט. ווייל אין גרונד גענומען זיינען אַלע אייראָפּעאישע פעלקער פון אַזיאַטישער אָפּשטאַמונג, און זייער קולטור שטעהט אין ענגער צוזאַמען־ענטוויקלונג מיט דער קולטור פון די אַזיאַטישע פעלקער.

אויסער די כינעזער האָבען אַלע אָריענטאַלישע קולטור־פעלקער זייער עקסיסטענץ ניט אויף אימער ערהאַלטען. נאָר זיי זיינען נאָך אַ קירצערער

אָדער לענגערער צייט אונטערגעגאַנגען. אויך די אייראָפּעאישע פעלקער האָבען דיזע שוואַכקייט אין זיך געהאַט. די אָריענטאַלישע קולטור־ראַסען האָבען די פעלקער פון די נייע לענדער, וואוהין זיי האָבען איינגעוואַנדערט, בעזיגט און פערשקלאַפט, און דאָס איז געווען די אורזאַך פון זייער אונטערגאַנג, ווייל די הערשאַפט האָט זיי געפיהרט דערצו, אויך זייערע אייגענע ברידער, די שוואַכערע, צו פערגוואַלדיגען און אונטערדריקען, און דער רעזולטאַט איז געווען, דאָס די קולטור־ראַסען האָבען איינע די אַנדערע אונטערדריקט. די פרייע פערוואַלטונג פון די שטאַמען איז געשטירצט געוואָרען, אויף איהר אָרט איז געוואָרען פּריסטער־הערשאַפט, און שפּעטער — דער פּאָליטישער קלאַסען־שטאַאט מיט אַ דעספּאָטישער אויבערהערשאַפט. דיזע געזעלשאַפטליכע און פּאָליטישע איינריכטונגען און אָרדנונגען זיינען אויך צו די אייראָפּעאישע פעלקער איבערגעגאַנגען.

דיזע לאַנגע נאַכט פון קנעכטשאַפט, פון פערגוואַלדיגען איינער דעם אַנדערען, פון אונטערדריקען יעדע פרייע ענטוויקלונג פון די מענשליכע גייסטיגע קרעפטען, איז אַ ביסעל בעשטראַהלט געוואָרען דורך אַ ליכטיגען שטערן, דורך דאָס גריכישע פאָלק. הגם אין אָנפאַנג האָבען אויך די גריכען זייער קולטור געבויט אויף שקלאַפעריי, אָבער עס האָט זיך באַלד געצייגט ביי זיי דער דעמאָקראַטישער גייסט, דער גייסט פון פרייהייט.

דער גריכישער גייסט האָט אויפגעוועקט דעם אָפּשטאַרבענדען גייסט פון דער אָריענטאַלישער קולטור. ער האָט אויך אין די פינסטערע צייטען אַ נייעם לעבען אַריינגעבלאָזען אין די האַלב־פערשטאַרבענע אייראָפּעאישע קולטורען אין ענדע פון מיטעל־אַלטער. נאָר די גריכען האָבען מיר צו פערדאַנקען די נייע קולטור, וועלכע זיי האָבען אונז געגעבען נאָך דעם אונטערגאַנג פון דעם רוימישען רייך. ערסט אַלס די אייראָפּעאישע וועלט איז בעקאַנט געוואָרען מיט די גריכישע דענקער און פּאָעטען האָט אָנגעהויבען צו פאַלען די אויטאָריטעט פון די פינסטערע גייסטליכע און זייער סכאָלאַסטיק (פּשט׳לעריי). פון דאַמאָלס אָט האָט דער פרייער גייסט פון פאָרשונג געקריגען בירגער־רעכט. די הויפּט־אויפגאַבע פון די ערסטען יאָהרהונדערטער פון דער ווידער־געבורט פון די וויסענשאַפטען איז געווען זיך אַרויפצואַרבייטען אויף דעם שטאַנדפונקט, וועלכען די גריכען האָבען פערלאָזען אַלס זיי זיינען אַראָפּ פון דער ביהנע פון דער געשיכטע. די ערסטע שאַפונגען פון אונזער נייער קולטור זיינען ניט אונזער אייגענטום, נאָר געבאָרגט פון די גריכען. אַזוי צום ביישפּיל איז בעוויזען געוואָרען, דאָס קופּערניקוס׳ אידעע פון דער קוגעל־

פאָרמיגער געשטאַלט פון דער ערד האָבען שוין לאַנג געהאַט די יאָניער גרי-כישע פעלאָזאָפען.

די גריכען זיינען וויכטיג פיר אונז ניט אַזוי פיעל מיט דעם שטאָף, מיט דעם אינהאַלט, וואָס זיי האָבען פערשאַפט אונזער דענקען, ווי מיט דער מעטאָדע, מיט דער פאָרמע פון דענקען, וואָס מיר האָבען פון זיי געלערנט. ווייל די וויכטיגסטע עלעמענטען פון פערשיידענע וויסענשאַפטען, ווי אויך דעם אָנפאַנג פון קונסט, האָבען אויך די גריכען ניט געשאַפען; זיי האָבען זיי איבערגענומען פון בבל און עגיפּטען דורך די פערמיטלונג פון די פעני-ציער. וואָס די גריכען האָבען ווירקליך געשאַפען — דאָס איז די פ אָ ר מ ע פון דענקען און צו מאַכען שלוסען פון דעם דענקען. די גריכען זיינען געוועזען די ערסטע, וועלכע האָבען דער מענשהייט געלערנט, געוויזען אַ וועג ווי צו דענקען, און ווי צו מאַכען פאָלגערונגען פון דעם דענקען. פאַר די גרי-כען האָט דער מענש נאָר געוואוסט צו אויפנעהמען די נאַטור=ערשיינונגען ווי זיי קומען פאַר אין דער וועלט, ניט מאַכענדיג קיין שלוס פון זיי אי-בער אונבעקאַנטע זאַכען. די גריכען זיינען די ערסטע, וואָס האָבען געשאַפען די עלעמענטען פון לאָגיק, ד. ה. די מעטאָדעס פון דענקען, פון מאַכען שלו-סען, פאָלגערונגען.

דיזע נייע וויסענשאַפט, וואָס די גריכען האָבען געשאַפען, האָט זיי גע-געבען די מעגליכקייט צו שאַפען גרויסע וויכטיגע נייעס. דער דענקענדער גריך האָט זיך ניט צופרידען געשטעלט און זיך ניט געלאָזט בענוגענען מיט זאַמלען קענטניסען, ער האָט געזוכט צו פערשטעהן דעם צוזאַמענהאַנג פון די געזאַמעלטע קענטניסען און וואָס מען קען נאָך דערפון נייעס שאַפען. דער גריך האָט זיך איבערגעגעבען צו געאָמעטריע, צו פילאָזאָפיע און האָט מיט די-זע געגענשטענדען געשאַפען עלעמענטען, וועלכע זיינען געבליבען אַלס מוס-טער פיר אַלע צייטען. דאָס די גריכען האָבען אין קונסט דערלאַנגט אַזאַ הויכע שטופע, דאָס די מענשהייט האָט נאָך ביז היינט ניט דערגרייכט, איז אַלע-מען בעקאַנט.

דער וואוין=אָרט פון די גריכען. די גריכען האָבען פערנומען אַ קליינעם טייל פון דעם זידליכען ענד פון דער באַלקאַנישער האַלב=אינזעל, וועלכע געפינט זיך צווישען דער אינזעל=גרופּע אין דעם יאָנישען מעער. דאָס קליינע שטיקעל לאַנד איז געוועזען בערעקט מיט בערג. קיין איין גרויסער טייך איז אין לאַנד ניט געוועזען. גריכענלאַנד האָט געהאַט נאָך אַ בעזונדערע אייגענטימליכקייט, דאָס זי איז כמעט אין גאַנצען געשטאַנען ביים ברעג פון ים. עס זיינען דאָ אין גריכענלאַנד אַזוי פיעל גאָלפען און בוכטען, ווי אין קיין

אנדער לאנד אין דער וועלט. אין צפון טיילען די בערג אפּ די האלב=אינזעל פון פעסטען לאנד, אזוי ווי די אלפען טיילען אפּ איטאליען פון אייראפעאישען קאנטינענט. גריכענלאנד איז נאך רייכער אין ברעגען אלס איטאליען. אויסער דעם איז גריכענלאנד ארומגערינגעלט מיט זעהר פיעלע אינזלען, אי-בערהויפּט צווישען גריכענלאנד און קליין=אזיען. דיזע אינזלען האבען פיעל געהאלפען צו פערבינדען גריכענלאנד מיט קליין=אזיען, ווייל זיי האבען פיעל פערלייכטערט דעם פערקעהר צווישען דיביידע לענדער. דערצו האט גרי-כענלאנד געהאט זעהר פיעלע גוטע האפענס, מיט א זעהר גוטער געשמאקער לופט. דאס אלץ האט געמאכט גריכענלאנד פיר א זעהר אויסגעצייכענטעס לאנד פיר דעם פערקעהר פון שיפען. די גריכען האבען זיך ווירקליך גלייך

אטהענא ביי דעם בויען פון דעם ערסטען שיף.

אין אנפאנג פון זייער איינוואנדערונג אין לאנד בענוצט מיט דיזע מעלות פון דעם ארט און זיינען גיך געווארען גוטע זעע=פאהרער און האנדעלס=לייט. דעם בוי פון זייער ערסטען שיף האבען זיי צוגעשריבען דער געטין אטהענע.

די גריכישע האלב=אינזעל איז פון דער נאטור איינגעטיילט אין דריי טיילען: 1) דעם נארדליכען טייל, וועלכער בעשטעהט פון טהעססאליען אין מזרח און עפּירוס אין מערב; 2) דעם מיטעלען טייל, וועלכער ציהט זיך פון טהעססאליען און עפּירוס ביז דעם קארינטהישען ים=בוזים (בוכט פון קארינטה); 3) דעם זידליכען טייל, בעקאנט מיט דעם נאמען פעלאפאננע-זוס, וועלכער איז פערבונדען מיט'ן מיטעלען טייל דורך א שמאלען פאס לאנד, דעם א י ס ט ה מ ו ס פ ו ן ק א ר י נ ט ה. דער מיטעלער

טייל פון גריכענלאַנד האָט ענטהאַלטען די פּראָווינצען: אַטטיקאַ מיט דער בעריהמטער שטאָדט אַטהען, באָאָטיען, לאָקריס, דאָריס, אָטאָליען און אַקאַרנאַניען. די פּעלאָפּאָננעזישע פּראָווינצען זיינען געווען: מעגאַרים, אַכאַיאַ, עליס, אַרקאַדיען, מעססעניען, לאַקאָניען און אַרגאָליס.

די אינזלען אין אֶגֶאַישען מעער, וועלכע האָבען געהערט צו גריכענלאַנד, זיינען געווען איינגעטיילט אין צוויי גרופּעס: די ספּאָראַדען און ציקלאַדען. די הויפּט אינזלען פון די ספּאָראַדען זיינען: סאַמאָס, פּאַטמאָס, קאָס, רהאָדעס; צווישען די ציקלאַדען: אַנדראָס, קעאָס און נאַקסאָס. די ציקלאַדען ליגען אין אַ קרייז אַרום דער אינזעל דעלאָס, אויף וועלכער עס האָט זיך געפונען דער אַלטער טעמפּעל פון אַפּאָללאָ. צו גריכענלאַנד האָבען אויך געהערט די יאָנישע אינזלען: קאָרקירא, לעאוקאַס, איטהאַקאַ, קעפאַלעניאַ, צעקאַנטהאָס, ווי אויך איינינגע פּעראיינצעלטע אינזלען אין אֶגאֶאישען מעער, ווי: עובאֶאַ, סאַלאַמיס, קיטהערא, אֶגינאַ, סאַמאָטהראַקע און קרעטאַ. דיזע אַלע אינזלען זיינען ווי גריכענלאַנד זעלבסט געווען בעדעקט מיט בערג און האָבען קיין גרויסע טייכען ניט געהאַט.

די בערג אין גריכענלאַנד שפּילען אַ גרויסע ראָלע ווי אין דער געשיכטע אַזוי אויך אין דער זאַגע. מיר האַלטען דעריבער פיר נעטיג צו דערמאָהנען די וויכטיגסטע פון זיי. אין טהעססאַליען זיינען די בעקאַנטעסטע בערג-גרופּעס: אָססאַ און אָלימפּוס; אין מיטעל-גריכענלאַנד: אָטאַ, ביים מזרח-גרענעץ פון אָטאָליען. דיזע בערג-קייט ציהט זיך צום אֶגעאישען מעער, וואו זי בילדעט דעם בעריהמטען פּאַס פון טהערמאָפּילאֶ; די בערג-קייט העליקאָן אין באֶאָטיען, דער פּאַרנאַס אין פאָקיען, און דער הימעטטוס אין אַטטיקאַ, וועלכער איז בעריהמט מיט זיין האָניג. אין פּעלאָפּאָננעזוס זיינען בעריהמט געווען די בערג: ערימאַנטהאָס אין אַכאַיאַ, טאַיגעטוס אין לאַקאָניען, און די בערג-קייטען אין אַרקאַדיען.

די וויכטיגסטע טייכען אין גריכענלאַנד זיינען: דער פּענעאוס אין טהראַקיען, וועלכער פליסט דורך דעם שענעם בעריהמטען טאָל טעמפּע, דער אַלפעאוס אין אַרקאַדיען און עליס, דער פּאַמיזוס אין מעססעניען, דער עאוראָטאַס אין לאַקאָניען, און דער קעפיססוס, וועלכער פליסט דורך פאָקיס און גיסט זיך אַריין אין די באֶאָטישע אָזיערע קאָפּאַיס. דיזער טייך איז בעזונדערס מערקווירדיג צוליב די אונטערערדישע קאַנאַלען, וועלכע פעראייניגען איהם מיט'ן מעער. דיזע קאַנאַלען זיינען טיילס בעשאַפען פון דער נאַטור און טיילס פון מענשליכע הענט.

א. די אור־צייט פון די גריכען.

די גריכישע אָפּשטאַמונג איז אין אַ דונקעלען וואָלקען פערהילט. ווי די גריכישע זאַגע ערצעהלט, האָט אין גריכענלאַנד געוואוינט אין דער צייט, ווען די גריכען זיינען אהין געקומען, אַ פאָלק אונטער דעם נאָמען פעלאַזגער. דיזע אור־איינוואוינער זיינען געווען פרידליכע אַקערבויער און פיה־ציכטער. עס ווערט ערצעהלט, דאָס זיי האָבען געבויט „ציקלאָפּישע מויערן", וועלכע זיינען געמאַכט געוואָרען פון אונגעהייער גרויסע אונבעהאַקטע שטיינער אָהן שום צעמענט אָדער לעהם. צו דיזע בנינים געהערען דאָס שאַץ־הויז פון אַטרעאוס און דער לייבען־טויער פון מיצענע, וועלכע עקסיסטירען נאָך אויך יעצט. ניט ווייט פון דיזע בנינים האָט מען געפונען פערשיידענע וואַפען, שמוק־זאַכען און כלים פון דער גאַנץ אַלטער צייט, נאָך איידער די גריכען זיינען אין לאַנד אָנגעקומען. מען האָט אויך געפונען איבעררעסטען פון ציקלאָפּישע מויער־ווערק ביים זעע (אָזיערע) פון יאַנינאַ. דיזע איבעררעסטען זיינען אַמאָל געווען דאָס הייליגטום פון די פעלאַזגער, אין וועלכען עס האָט זיך דאַמאָלס געפונען דער וועלדעל פון דאָדאָנאַ, וואו די פּריסטער פלעגען פאָרויסזאָגען די צוקונפט פון דעם געראויש פון די אייכען־בלעטער און פון דעם רוישען פון אַ קוואַל. דער אָרט פון די פעלאַזגער איז הויפּטזעכליך געווען אין עפּירוס און אין טהעססאַליען. פון דאָנען זיינען זיי געקומען אין באָאָטיען. דאָרט האָבען זיי געגרינדעט די שטאָדט אָרכאָמענאָס, וועלכע איז געווען בעריהמט מיט איהר רייכטום. אין דיזער שטאָדט האָבען זיי געהאַט פיעלע געביידעס, ווי אויך דעם בעריהמטען אונטערערדישען קאַנאַל פון דעם קאָפּאַיס־זעע. עס האָבען זיך געפונען אין פעלאָפּאָננעזוס (אין אַרגאָס און אַרקאַדיען) זאַכען, וועלכע בעווייזען, דאָס אויך דאָ האָבען פעלאַזגער געוואוינט.

ווער אָבער זיינען די פעלאַזגער און פון וואַנען קומען זיי—דאָס איז שווער צו זאָגען בעשטימט. אייניגע גלויבען, דאָס זיי קומען פון קליין־אַזיען, און קומען אַרויס פון דעם זעלבען שטאַם, וואָס די פעניציער, ווייל די אַרבייט פון די פעלאַזגער האָט פיעל עהנליכעס מיט דער אַרבייט פון די פעניציער. אָבער דאָס איז זעהר אַ שוואַכער בעוויז. ווייל עס קען זיין, דאָס די פעלאַזגער האָבען געלערנט פון די פעניציער, מיט וועלכע זיי זיינען געקומען אין בעריהרונג אין האַנדעל. קורץ, איבער די אָפּשטאַמונג פון די פעלאַזגער ווייסען מיר גאָר ניט. עס איז נאָר וואַהרשיינליך, דאָס די גריכען האָבען זיך פערמישט מיט די פעלאַזגער, און עס האָט גענומען אַ לאַנגע צייט ביז דער נאָ-

מען פּעלאַזגער איז פערגעסען געוואָרען, און אָנשטאָט דעם איז דער נאָמען „גריכען" אָדער „העללענען" בעקאַנט געוואָרען און איז פערבליבען.

די גריכען אָדער ווי זיי פּלעגען זיך רופען „העללענען" זיינען געוועזען פון דער אַרישער ראַסע און האָבען, ווי מען גלויבט, אײַנגעוואַנדערט אין גריכענלאַנד דורך דעם ים, ד. ה. זיי זיינען פון קליין-אַזיען אָנגעקומען צוערסט אין די אינזלען פון דעם עגאַאישען מעער און נאָכהער האָבען זיי אויך דאָס

לייבען-טויער אין מיצענע.

פעסטלאַנד, דאָס איינענטליכע גריכענלאַנד בעזעצט. דיזע בעהויפּטונג איז אָבער ניט אַלגעמיין אָנגענומען. מאַנכע געלעהרטע זיינען געגען דיזער מיינונג. דער פאַקט, דאָס גריכען זיינען געזעסען אין קליין-אַזיען נאָר ביי די ברענען, וועהרענד אין מיטען זיינען געזעסען אַנדערע פעלקער, בעווייזט, דאָס דער אָרט פון די גריכען איידער זיי האָבען אײַנגעוואַנדערט אין גרי-

כענלאנד איז ניט געווען קליין־אזיען. פון גריכענלאנד זאָלען זיי האָבען ארי־בערגעקומען נאָך די ברעגען פון קליין־אזיען. דערפאר נעהמען אונזערע גע־לעהרטע אָן, דאָס די גריכען זיינען געקומען מיט צוויי אנדערע ארישע שטאַ־מען, נעמליך מיט דעם איללירישען און טהראקישען שטאַם, דורך דעם גע־וועהנליכען לאנד־וועג, מיט וועלכען אַלע אנדערע אזיאטישע פעלקער האָ־בען איינגעוואנדערט אין אייראָפּא. דיזע דריי שטאַמען האָבען זיך בעזעצט אין דעם זידליכען טייל פון אייראָפּא. דיזע מיינונג איז אָנגענומען פון פיעלע געלעהרטע, ווייל די שפּראַכען פון דיזע דריי שטאַמען זיינען עהנליך און זייערע זאַגעס זיינען זעהר שטארק פערוואנדט צווישען זיך.

די גריכישע זאַגע ערצעהלט, דאָס דער ערסטער פאָטער פון זייער פאָלק איז געווען דעווקאַליאָן, דער זוהן פון פּראָמעטהעאוס. אין דעווקאַליאָן׳ס צייטען האָט זיך געטראָפען אַן איבערשוועמונג (א מבול), אַלץ אין דער וועלט איז פערניכטעט געוואָרען. עס האָט זיך גערעטעט דעווקאַליאָן און זיין ווייב פּיררהאַ דורך א שיף, וואָס זיי האָבען אויסגעבויט צו דיזען צוועק. דאָס שיף האָט לאנג געשוואומען איבער׳ן וואסער ביז עס האָט זיך ענדליך אָפּגעשטעלט אויף דעם בארג פּאַרנאַססוס. דאָרט האָט ער מיט זיין ווייב בעקומען א בעפעהל פון העכסטען גאָט צו נעהמען שטיינער און וואַרפען הינטער זיך און דאַן וועלען פון די שטיינער, וואָס דעווקאַליאָן וועט וואַרפען, ווערען מענער, און פון די, וואָס זיין ווייב פּיררהאַ וועט וואַרפען, וועלען ווערען פרויען, מיט דיזען אופן וועט ווערען א נייע מענשען־געשלעכט. זיי האָבען אזוי געטאָן, און עס איז ענטשטאַנען א נייע מענשהייט. דעווקאַ־ליאָן זעלבסט האָט געהאַט א זוהן העללען, פון וועלכען עס זיינען ארויסגע־קומען די גריכען און דערפאר רופען זיך אָן די גריכען מיט׳ן נאָמען „העל־לענען״.

די העללענען האָבען זיך אויסגעצייכענט פון די אור־איינוואוינער, די פּעלאַזגער, מיט זייער קריגערישען גייסט, און דעריבער איז זיי געלונגען די פּעלאַזגער צו אונטערדריקען און אליין ווערען די הערשער אין לאַנד. די גריכען זיינען געווען איינגעטיילט אין פיער שטאַמען, נעמליך: אָאָליער, דאָריער, אַכאָער און יאָניער, וועלכע זיינען געווען פערשיידען איינער פון דעם אנדערען מיט דער שפּראַך און זייערע זיטען. דיזע פיער שטאַמען קומען ארויס פון העללען׳ס צוויי זיהן אָאָלוס און דאָרוס, און זיינע צוויי ענינקלאָך יאָן און אַכאָאוס. די אָאָליער האָבען פערנומען הויפּטזעכליך דעם זידליכען טייל פון טהעססאַליען, די דאָריער האָבען געוואוינט אין דער

פּראָווינץ דאָרים, די אַכאָער אין אַרגאָלים, לאַקאָניען און עלים, די יאָניער — אין אַטטיקאַ און מעגאַראַ. אַנדערע געלעהרטע גלויבען אָבער, דאָס די יאָניער, אַכאָער און אָאָליער זיינען צווייגען פון די פּעלאַזגער. דאָס איז אָבער שווער ריכטיג צו ענטשיידען, ווייל עס זיינען ניטאָ די ריכטיגע בעווייזען דערצו.

אָבער אויך די אור־בעוואוינער פון גריכענלאַנד זיינען געקומען אין בעריהרונג מיט דער אויסענוועלט. די פעניציער האָבען אויף זייערע רייזעס בעזוכט ניט נאָר די אינזלען פון גריכענלאַנד, נאָר זיי האָבען אויך בעזוכט דאָס פעסטלאַנד און האָבען געמאַכט געשעפטען מיט די אור־איינוואוינער. אין פיעלע ערטער פון גריכענלאַנד, ווי צום ביישפּיעל אין אָרכאָמענוס, קאָרינטה און אויך אויף איינינע אינזלען, איז געווען איינגעפיהרט דער פעניצישער רעליגיאָנס־דינסט. אין דיזע ערטער פלעגען די אור־איינוואוינער ברייגנען מענשען־אָפּפער צום הויפּט־גאָט צעאוס, ווי די פעניציער פלעגען עס טאָן צום מאָלאָך (מולך). דער ליבעס־געטין אַפראָדיטע האָבען זיי געדינט מיט דער זעלבער פאָרמע פון אויסגעלאַסענקייט, ווי די פעניציער האָבען געדינט צו זייער געטין אשרה. אויסער פון די פעניציער האָבען די גריכען פיעל גענומען פון דער עגיפּטישער קולטור, און דעריבער ווערען דערמאָהנט אָפט־מאָל אין די אַלטע זאַגעס עגיפּטישע פּערזאָנען, ווי מיר װעלען עס זעהן ווייטער אין אונזער ערצעהלונג.

דיזע זאַגעס זיינען זעהר וויכטיג פיר די קולטור־געשיכטע. זיי ערצעהלען פון פיער עגיפּטישע איינוואַנדערער. הגם אין דיזע זאַגעס איז דאָ פיעל פאַבעלהאַפטעס, ענטהאַלטען זיי אָבער אויך אַ קערן פון געשיכטליכער וואַהרהייט. דער ערסטער פון דיזע פיער איינוואַנדערער איז געווען קעקראָפּס פון סאַאיס אין עגיפּטען. דיזער קעקראָפּס האָט אין יאָהר 1550 פ. קר. איינגעוואַנדערט אין גריכענלאַנד און האָט זיך בעזעצט אין אַטטיקאַ. דער קעניג פון אַטטיקאַ האָט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און האָט איהם געגעבען זיין טאָכטער פיר אַ ווייב. די זאַגע ערצעהלט, דאָס קעקראָפּס האָט אויסגעבויט אַ פעסטונג, וועלכע האָט זיך גערופען קעקראָפּיאַ, און האָט אויך געגרינדעט די שטאָדט אַטהען. איהם ווערט אויך צוגעשריבען דאָס איינפיהרען פון אַקערבוי אין לאַנד, די הייראַט, רעליגיעזע געברויכען, און אָרענטליכע געריכטס־הייזער, פון וועלכע אין די שפּעטערע צייטען האָט זיך ענטוויקעלט די בעריהמטע געריכטס־אינסטיטוציאָן, וואָס האָט זיך גערופען „אַרעאָפּאַגוס“ (אַ געריכט וואָס האָט געהאַט צו משפּט'ן איבער לעבען און טויט).

דער צווייטער איינוואנדערער איז געוועזן ק א ד מ ו ס פון פעניציען. ער האָט זיך בעזעצט אין באָאָטיען און האָט אויסגעבויט די פעסטונג קאַד-מעא, ארום וועלכער שפּעטער האָט זיך די שטאָדט טהעבען ענטוויקעלט. קאַדמוס האָט די גריכען געלערנט די בוכשטאַבען-שריפט און די בעאַרבייטונג פון רויהען מעטאַל. אכט יאָהר נאָך קאַדמוס'ן האָט זיך דער עגיפּטער דאַנאאוס בעזעצט ביי דער שטאָדט ארגאָס, איז געוואָרען דאָרט הערשער און האָט אויפגעהויבען די קולטור. דער לעצטער פון די איינוואנדערער איז געוועזן פּ ע ל אָ פּ ס. די אינזעל פּעלאָפּאָננעזוס איז עס נאָך איהם א נאָמען. פּעלאָפּס איז געקומען פון פריגיען אין מיטען פון 14טען יאָהרהונ-דערט פ. קר. און האָט זיך בעזעצט ביים ברעג פון עליס. זיינע קינדער האָ-בען בעהערשט עליס, ארגאָלים און לאַקאָניען.

ווי די זאגע ערצעהלט האָט פּעלאָפּס געהאַט צוויי זיהן, אטרעאוס און טהיעסטעס. צווישען די צוויי ברידער איז געוואָרען א שרעקליכע שנאה, וועלכע האָט געפיהרט צו גרויסע פערברעכענס און אונגליקען. נעמליך: טהיעסטעס האָט פערפיהרט די פרוי פון זיין ברודער אטרעאוס, דאַן האָט ער גערויבט זיין ברודער'ס זוהן און האָט איהם איינגערעדט צו ערמאָרדען זיין פאָטער. דאָס איז דעם אינגעל ניט געלונגען און ער איז ערמאָרדעט געוואָ-רען אָנשטאָט צו ערמאָרדען זיין פאָטער. אטרעאוס האָט צו שפּעט דער-קענט, דאָס דער אינגעל, וועלכען ער האָט ערמאָרדעט, איז געוועזן זיין איי-גענער זוהן. ער האָט דאַן געשוואָרען ראַכע צו נעהמען פון זיין ברודער טהיעסטעס, ער האָט פערבאָרגען דעם כעס פון זיין ברודער און האָט זיך געוויזען ווי ער וואָלט וועלען גוט-פריינד ווערען מיט איהם און פערגעסען אַליץ, וואָס ער האָט איהם געטאָן. טהיעסטעס האָט געגלויבט אין די פריינד-ליכקייט פון זיין ברודער און איז געקומען צו איהם אין הויז מיט א וויזיט. אטרעאוס האָט אריינגעקראָגען טהיעסטעס' קינדער, האָט זיי צוקוילעט און האָט זייער פלייש געגעבען עסען צו טהיעסטעס'ן ביים טיש. דיזע מאָרדען זיינען ניט געבליבען אונבעשטראָפט. דער איבערגעבליבענער זוהן פון טהיעסטעס'ן, מיט'ן נאָמען אֶגיסטהוס, האָט ערמאָרדעט אטרעאוס'ן, דעם מערדער פון זיינע ברידער. אויך די שוועסטער פון פּעלאָפּס'ן האָט געהאַט א שרעקליכעס שיקזאַל. זי האָט געהאַט פיעלע שענע און בליהענדע קינדער און איז ביי זיך זעהר שטאָלץ געוועזן דערמיט. זי האָט זיך געהאַלטען גלייך מיט לאַטאָנאַ'ן, דער פרוי פון דעם גאָט צעאוס, און האָט פערלאַנגט מען זאָל זי אַזוי פערעהרען, ווי די געטין. דיזער שטאָלץ האָט אַזוי פיעל אויפגעבראַכט די געטין לאַטאָנאַ, דאָס זי האָט דורך אַפּאָללאָ'ן געלאָזט שיסען די 7 זיהן

און דורך אַטרעאוס׳ן די 7 טעכטער, און זי, ניאָבע (אַזוי האָט מען גערופען די שטאָלצע מוטער), אין אַ שטיין פערוואַנדעלט.

ב. די הערָאישע צייט פון די גריכען.

נאָך דעם, ווי די גריכען האָבען זיך שוין פערשמאָלצען מיט די פעלאַזגער, פאַנגט זיך אָן די עפּאָכע, וועלכע איז בעקאַנט אונטער׳ן נאָמען „די הערָאישע עפּאָכע״ (העלדען־צייט), ווייל אין דיזער צייט האָבען די גריכען אונטערגענומען און דורכגעפיהרט זעהר פיעלע און גרויסע העלדענטאַטען. דיזע צייט איז אויך בעוואוסט מיט דעם נאָמען : די אַכאָאישע, ווייל דער אַכאָאישער שטאַם האָט דאַמאָלס געשפּילט די הויפּט־ראָלע, און דער נאָמען „העללענען״ פיר די גריכען איז ערסט שפּעטער געקומען. פון דיזער צייט, וועלכע מען רעכענט פון 1400 ביז 900 פ. קר., האָבען מיר ניט קיין ריכטיגע היסטאָרישען ידיעות, מיר האָבען נאָר זאַגעס וועגען איינצעלנע העלדען פון דיזען אָדער יענעם שבט, זאַגעס וועגען דער גרינדונג פון דער מעער־הערשאַפט דורך מינאָס פון דער אינזעל קרעטא, פון דעם צוג פון די אַרגאָנאַווטען, פון דעם טראָיאַנישען קריג. דיזע זאַגעס האָבען פיר די געשיכטע אַ גרויסען ווערט, ווייל זיי מאַכען אונז בעקאַנט מיט דעם געזעלשאַפטליכען לעבען פון די גריכען פון יענער צייט. אין יענע זאַגעס געפינט זיך אויך אַ געשיכטליכער קערן און זיי פערדינען דעריבער פּלאַץ אין דער געשיכטע. זאַגעס זיינען ניט אימער פאַבלען.

די העלדען און זייערע טאַטען. איינער פון די בעריהמטעסטע העלדען פון דער גריכישער זאַגע איז פּ ע ר ס ע א ו ס, דער זוהן פון דעם גאָט צעאוס און פון דאַנאַע, וועלכע האָט געשטאַמט פון דאַנאַאוס׳ן, דעם הערשער אין אַרגאָליס. דער אָראַקעל האָט אַקריזיוס׳ן, דעם פאָטער פון דאַנאַע, נביאות געזאָגט, דאָס ער וועט פערלירען זיין לעבען דורך זיין אייניקעל. דעריבער האָט אַקריזיוס זיין טאָכטער דאַנאַע מיט זיין אייניקעל, איהר זוהן פּערסעאוס׳ן, פערפּאַקט אין אַ קאַסטען און האָט זיי אין ים אַריינגעוואָרפען. די כוואַליעס פון ים אָבער האָבען דעם קאַסטען געבראַכט צו דער אינזעל סעריפוס. דאָרט האָט דער ברודער פון דעם אינזעל־הערשער פריינדליך אויפגענומען די מוטער מיט איהר זוהן. דאָ איז פּערסעאוס אויסגעוואַקסען אַ שטאַרקער, מוטיגער יונגער מאַן און האָט זיך אויסגעצייכענט אין פיעלע זאַכען פון אַנדערע יונגע לייט.

איין מאָל איז ער אַוועק אין אַפריקאַ אום די מעדוזאַ צו הרג׳ענען און איהר קאָפּ דעם קעניג צו ברייגנען אַלס בעלוינונג אָדער מתנה צו זיין כלה׳ס פאָטער, ווייל ער, פּערסעאוס, איז געוועזען זעהר אָרים און האָט ניט געהאַט

קיין אנדער מתנה צו געבען. די מעדוזא איז געווען איינע פון די גאָר-גאָנען — דאָס זיינען געווען דריי שוועסטער, וועלכע זיינען געווען אזוי שרעקליך, דאָס ווען אימיצער האָט א בליק געטאָן אויף זיי, איז ער באלד אין א שטיין פערוואנדעלט געוואָרען. מעדוזא איז געווען די איינציגע פון די דריי שוועסטער, וועלכע איז געווען שטערבליך, די איבריגע צוויי זיי-נען געווען אונשטערבליך. מיט דער הילף פון דעם גאָט הערמעס איז עס איהם געלונגען צו קומען צו דער העהל, וואו די דריי שוועסטער האָבען גע-שלאָפען צו מיטטאָג-צייט. די העהל איז געווען ארומגערינגעלט מיט א שרעק-ליכער שטינקעדיגער בלאָטע, אין וועלכער עס האָט געקישעט אן אונגעהייערע מאַסע פאַסקודנע קליינע ברואים און פליגען. ער איז געגאַנגען צו זיי מיט'ן רוקען, קוקענדיג אין א שפיגעל, וואָס א מאַן פון אטהען האָט איהם גע-שענקט. ווען ער איז צוגעגאַנגען נאָהענט צו די גאָרגאָנען, האָט ער אָפּגע-האקט דעם קאָפּ פון דער מעדוזא, וועלכע איז געווען ארומגעריגעלט מיט שלאנגען. די שוועסטערס האָבען זיך אויפגעכאַפּט פון זייער שלאָף און האָבען געוואָלט טויטען פערסעאוס'ן, אום ראכע צו נעהמען פון איהם פיר דעם מאָרד. אין דיזען אויגענבליק אָבער איז פון דעם בלוט פון דער מעדוזא ארויסגעשפּרונגען א פערד מיט פליגלען, וועלכער איז בעוואוסט מיט דעם נאָמען „פעגאזוס", און אויף דיזען פערד האָט ער זיך געראַטעט פון דער ראכע פון די גאָרגאָנען. אויף זיין רייזע צוריק האָט ער דערזעהן די טאָכ-טער פון עטהיאָפּישען קעניג, אנדראָמעדא, וועלכע איז געווען בעשטימט איבערגעגעבען צו ווערען צו א ווילדער ים-חיה צום אויפפרעסען. ער איז גע-וואָרען געריהרט פון איהר אונגליק און האָט זי בעפרייט פון איהר לאגע דורך דעם קאָפּ פון דער מעדוזא, מיט וועלכען ער האָט פערשטיינערט די ווילדע חיה. ער האָט געבראכט אנדראָמעדא צוריק צו איהר פאָטער, וועל-כער האָט איהם זעהר געדאנקט פיר די רעטונג פון זיין טאָכטער. ער האָט איהם געגעבען פיעלע אוצרות און אויך די געראַטעטע אנדראָמעדא פיר א ווייב.

אָבער אקריזיוס האָט זיך ניט געקענט אויסדרעהען פון טויט דורך פערסעאוס'ס האַנט. ביי א שפּיל אין א געוויסען יום-טוב אין טהעססאַליען האָט פערסעאוס אָנגעטראָפען זיין זיידען, וועלכער האָט צוגעקוקט, ווי מען שפּילט אין דיסקען (רונדע שטיינער). ניט ווילענדיג האָט איהם פערסע-אוס געטראָפען מיט זיין דיסק און האָט איהם דער'הרג'עט, ווי דער אָראַקעל האָט פאָרויסגעזאָגט. פערסעאוס האָט זעהר שטאַרק געטרויערט נאָך זיין זיידען, וועלכען ער האָט ניט ווילענדיג געטויטעט, און פון עגמת-

נפש האָט ער זיך ניט אומגעקעהרט צוריק נאָך ארגאָליס, נאָר ער איז אַוועק נאָך טירינס, וואו ער האָט געגרינדעט די שטאָדט מיצענע.

פון פערסעאוס׳עס נאָכפאָלגער איז מעהר פון אַלעמען בעריהמט דער גרויסער העלד הערקולעס. נאָך אַלס קינד האָט ער בעוויזען גרוי־סע גבורות. די ערסטע פון זיינע העלדענטאַטען איז געווען, וואָס ער האָט צודריקט אין זיין וויג די צוויי שלאַנגען, וועלכע די געטין הערא האָט געשיקט צו טויטען איהם. אַלס ער איז עלטער געוואָרען האָט ער אויס־געפיהרט 12 העלדענטאַטען צו ערפילען דעם וואונש פון דעם קעניג עווריס־טהעאוס, זיין הערשער. צוערסט האָט ער דערוואָרגען דעם אונפערוואונד־באַרען לייב, וואָס האָט זיך אויפגעהאַלטען אין נעמעער־וואַלד. הערקולעס האָט איהם דערוואָרגען און האָט זיך אָנגעקליידט אין זיין פעל. נאָך דעם האָט ער דער׳הרג׳עט א שלאַנג מיט 9 קעפּ, פון וועלכע יעדער אָפּגעהאַקטער קאָפּ איז באַלד אָפּגעוואַקסען צוריק. דיזע שלאַנג האָט זיך אויפגעהאַלטען אין די בלאָטעס פון לערנא. אום נאָך דעם, ווי איין קאָפּ איז אָפּגע־שניטען, זאָל מעהר קיין אַנדערער ניט אָפּוואַקסען, האָט מען געמוזט דעם אָרט, וואו דער קאָפּ איז אָפּגעהאַקט געוואָרען, אַרומברענען מיט ברענענדע שטאַמען פון בוימער. דיזעס האָט הערקולעס געטאָן און מיט דיזען אופן האָט ער גערעטעט די גאַנצע געגענד פון דער געפעהרליכען מזיק. די דריטע העלדענטאַט איז געווען, וואָס ער האָט געכאַפּט א הירש־קוה, וועלכע האָט געהאַט גאָלדענע הערנער און איז געווען דאָס אייגענטום פון דער געטין אַרטעמיס, אָבער דער קעניג עווראַסטהעאוס האָט זי געוואָלט האָ־בען, און הערקולעס האָט זי געכאַפּט פון זיינעט וועגען. נאָכדעם האָט איהם דער קעניג געהייסען פאַנגען דעם עבער (ווילדען שווייִן), וואָס האָט זיך געפונען אין די עריםאַנטישע בערג. דער אַנבליק פון דעם עבער איז אַזוי שרעק־ליך געווען, דאָס עווריסטהעאוס האָט זיך אין א פאַס בעהאַלטען פון איהם. אַז הערקולעס האָט דאָס דורכגעפיהרט האָט איהם ערוריסטהעאוס געהייסען אויסראַמען דעם שטאַל פון אוגיאַס, אין וועלכען עס זיינען געשטאַנען 3,000 רינדער און וועלכען מען האָט קיינמאָל ניט גערייניגט. דיזע אַרבייט איז איהם לייכט אָנגעקומען, ווייל ער האָט געפונען דערצו א קלוגע עצה. ער האָט נעמליך דורכגעפיהרט דעם טייך אַלפעאוס דורך דעם שטאַל און דאָס וואַסער האָט זעלבסט דעם גאַנצען מיסט אַוועקגעטראָגען און דער שטאַל איז דורך דעם ריין געוואָרען. נאָך דעם האָט איהם עווריסטהעאוס געגעבען אַנ־דערע אַרבייטען. אין די סטימפּאַלישע בלאָטעס פון אַרקאַדיען האָבען זיך געפונען זעהר פיעלע רויב־פויגלאַך מיט אייזערנע נעגעל, וועלכע פלעגען בע־

פאַלען מענשען און בהמות און פלעגען זיי טויטען. עווריסטהעאוס האָט גע־הייסען הערקולעס'ן די פויגלאַך טויטען, און דיזער האָט עס געטאָן. דאַן האָט ער געפאַנגען דעם ווילדען אָקס אויף דער אינזעל קרעטא, און האָט איינגעהאַלטען די מענשענפרעסענדע פערד, וואָס האָבען געהערט צו די־אָמעדעס, דעם קעניג פון טהראַקיען. ער האָט גערויבט דעם געוועהר־גאַרטעל פון דער קעניגין פון די אַמאַזאָנען, היפּפּאָליטע, ווי אויך די רינדער, וואָס האָבען געהערט צו דעם ריז גאַריאָנעס אין שפּאַניען. שווער איז געווען פיר הערקולעס'ן צו בעקומען די עפּעל פון די העספּערידען, וואָס עווריסטהעאוס האָט פערלאַנגט פון איהם, ווייל הערקולעס האָט זעלבסט ניט געוואוסט דעם אָרט, וואו די העספּערידען געפינען זיך. ער האָט לאַנג געוואַנדערט איבער דער וועלט און האָט אויך דעם קאַווקאַזוס בעזוכט. דאָ האָט ער בעפרייט דעם פּראָמעטהעאוס, וועלכען די געטער האָבען צוגעשמידט צום קאַווקאַזוס, און אָדלערס האָבען זיין ברוסט געריסען אַלס שטראָף דערפאַר, וואָס ער האָט גערויבט דעם פייער פון הימעל און האָט איהם געגעבען צו מענשען זיך צו בענוצען מיט איהם. ער האָט צוריסען די קייטען און האָט צושאָסען די אָדלערס. פון פּראָמאָטהעאוס'ן האָט ער זיך דערוואוסט, דאָס דער גאָר־טען פון די העספּערידען געפינט זיך ווייט אין מערב, דאָרט, וואו דער הימעל־געוועלב איז אָנגעשפּאַרט אויף די שולטערן פון „אַ ט ל אַ ס". הער־קולעס האָט געפונען דעם אַלטען שטיינהאַרטען אַטלאַס, וועלכער איז געווען בערייט צו אויפזוכען דעם שענעם העספּערידען־גאָרטען, ווען ער וועט דער־ווייל האַלטען אויף זיינע שטאַרקע שולטערן די הימעל־קוגעל. הערקולעס האָט אויף זיך גענומען צו אונטערהאַלטען דעם הימעל פיר אַטלאַס'ן. דיזער איז אַוועק, האָט אויפגעזוכט דעם העספּערידען־גאָרטען, האָט אָפּגע־ריסען דעם עפּעל, אָבער אַלס ער איז געקומען צוריק, האָט ער ניט געוואָלט נעהמען אויף זיך די לאַסט, דעם הימעל צו אונטערשפּארען, פון וועלכער ער איז קוים בעפרייט געוואָרען, און האָט געוואָלט בעסער דינען עווריסטהע־אוס'ן אָנשטאָט הערקולעס'ן. הערקולעס האָט זיך נאָר דורך ליסט (כיטראָסט) בעפרייט פון דיזער שרעקליכער משא. ער האָט געבעטען אַטלאַס'ן ער זאָל נאָר אויף אַ קורצע ווייל די לאַסט איבערנעהמען ביז ער וועט זיך צובעריי־טען אַ קיסעלע אויף'ן רוקען, די משא זאָל איהם ניט אַזוי שטאַרק דריקען. ווי נאָר אַטלאַס האָט די לאַסט אויף זיינע שולטערן צוריק איבערגענומען, איז הערקולעס באַלד ענטלאָפען צו עווריסטהעאוס'ן מיט די וואפען פון דער אַמאַזאָנען־קעניגין און מיט די עפּעל פון דעם שענעם העספּערידען־גאָרטען.

אויף זיינע וואַנדערונגען איז הערקולעס געקומען צו דער ים־שטראָם פון גיבראַלטאַר, וועלכע פעראייניגט דאָס מיטעללענדישע מעער מיט דעם אַטלאַנטישען אָקעאַן. דאָ האָט ער אויסגעריסען 2 גרויסע פעלזען, וועלכע ער האָט אויפגעשטעלט ביי ביידע זייטען פון דער ים־שטראָם צום אָנדענקען פון זיינע וואַנדערונגען. דיזע צוויי פעלזען זיינען יעצט בעקאַנט אונטער דעם נאָמען: „די זיילען פון הערקולעס”.

די לעצטע און די צוועלפטע אַרבייט, וואָס הערקולעס האָט געמוזט דורכפיהרען לויט דער פאָדערונג פון עווריסטהעאוס'ן, איז געווען: צו

הערקולעס בעפרייט פראָמעטהעאוס'ן.

בריינגען געפאַנגען דעם גהינום־הונט צ ע ר ב ע ר ו ס. אַלע שרעקען פין דער אונטער־וועלט האָט הערקולעס גובר געווען און האָט געבראַכט דעם צערבערום צו עווריסטהעאוס'ן. דיזער אָבער האָט זיך שטאַרק דערשראָקען אַלס ער האָט דערזעהן דעם גיהנום־הונט, און האָט בעפוילען הערקולעס'ן דעם הונט צוריק אין גיהנום אַרונטערצובריינגען.

נאָך דעם, ווי הערקולעס האָט אַלע צוועלף העלדענטאַטען דורכגעפיהרט, איז ער בעפרייט געוואָרען פון עווריסטהעאוס'עס הערשאַפט, און איז געוואָרען אַ העלד אויף אייגענער רעכנונג. ער האָט געקעמפט מיט דעם ריז

אנטאָאוס, וועלכער פלעגט בעקומען נייע קרעפטען יעדען מאָל, ווען ער האָט די ערד בעריהרט. הערקולעס האָט איהם אויפגעהויבען אין דער לופט און האָט איהם דערוואָרגען.

אָבער אויך הערקולעס האָט געהאַט זיין ביטערען סוף. ביי א וועט־שיסעריי מיט'ן בויגען האָט ער אלס פרייז געוואונען די שענע יאָלע. ווען ער האָט זי געבראכט צו זיך אהיים, האָט זיך אין זיין ווייב דעיאנירא אָנגעצונדען א פייער פון אייפערזוכט. אום צוריק צו בעקומען זיין ליבע צו איהר, האָט זי איהם געגעבען אָנצוטאָן א מאַנטעל, וואָס איז געווען אָנגעטרונקען מיט פערגיפטעטען בלוט פון דעם צענטאַוורוס נעססוס. ווי הערקולעס האָט דעם מאַנטעל אָנגעטאָן איז דער גיפט אריין אין זיין קערפּער און האָט איהם פעראורזאַכט שרעקליכע שמערצען. ער האָט געוואָלט דעם מאַנטעל אראָפּוואַרפען פון זיך, אָבער ער איז געווען איינגעגעסען אין זיין לייב. ער האָט גענומען מיט אלע קרעפטען רייסען פון זיך דעם מאַנטעל און האָט זיך דערווייל זיין פלייש צוריסען, אָבער דער מאַנטעל איז אלץ ניט ארונטער. אום זיך צו בעפרייען פון זיינע שמערצען, האָט ער קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט, ווי אויפצושטעלען א שייטער־הויפען און זיך פערברענען אויף איהם. פילאָקטעטוס האָט אונטערגעצונדען דעם שייטער־הויפען און הערקולעס האָט איהם אויס דאנקבארקייט אָפּגעגעבען זיין פייל און בויגען. ווען דאָס האַלץ האָט זיך אָנגעצונדען איז אראָפּ א וואָלקען פון הימעל און האָט אויפגעכאַפּט הערקולעס'ן און האָט איהם ארויפגעבראַכט אויף דעם באַרג אָלימפּוס, וואו די געטער האָבען געוואוינט.

דער שטאַם־העלד פון די יאָניער איז געווען טהעזעאוס, דער זוהן פון קעניג אֶגעאוס פון אטטיקא. די זאגע וועגען דיזען העלד איז די וויכטיגסטע פיר די געשיכטע פון גריכענלאַנד. נאָך אין זיינע יונגע יאָהרען, ווען ער איז געגאַנגען פון זיין געבורטס־אָרט טראָעצען נאָך אטהען, אום דאָרט די ירושה פון זיין פאָטער צו איבערנעהמען, האָט ער שוין דאמאָלס געהאַט די געלעגענהייט ארויסצוצייגען זיין קראַפט און זיין קלוגהייט. ער האָט צום ביישפּיעל גע'הרג'עט אייניגע רויבער, וועלכע האָבען אָנגעוואָרפען א טויט־שרעק אויף די רייזענדע. דער רויבער סינים פלעגט צוזאַמענבויגען די שפּיצען פון צוויי בוימער, וואָס זיינען געשטאַנען נאָהענט איינער נעבען דעם אַנדערן, פלעגט צובינדען איין פוס פון דעם וואַנדערער צו איין שפּיץ בוים און דעם אַנדערן פוס צו דעם אַנדערן שפּיץ, נאָכדעם פלעגט ער אָפּלאָזען די שפּיצען און דער צוגעבונדענער וואַנדערער איז צוריסען געוואָרען אויף צווייען. אַן אַנדערער רויבער, פּראָקרוסטעס, האָט געהאַט צוויי בעטלאָך פיר

וואנדרער, איינס א לאנגעס און דאס אנדערע א קורצעס. א קורצען וואנ-דערער פלעגט ער ארויפלעגען אויף דאס לאנגע בעט, און האט איהם אזוי לאנג געצויגען זיינע גלידער ביז יענער איז פון שמערץ געשטארבען. א לאנ-גען וואנדערער פלעגט ער לייגען אויף דאס קורצע בעט, און פלעגט איהם אפהאקען די שטיקער פון זיין קערפער, וואס זיינען געווען לענגער פון דעם בעט. דיזע רויבער האט טהעזעאוס אפגעראמט. אין אטהען האט איהם קיי-נער ניט דערקענט. אבער ער האט זיך דארט באלד זעהר נוצליך געמאכט. ער האט געפאנגען דעם ווילדען אקס פון קרעטא, וועלכער פלעגט פערוויס-טען די גאנצע געגענד. דיזען אקס האט שוין הערקולעס א מאל געהאט גע-פאנגען, אבער ער האט זיך וויעדער בעפרייט און האט איבער־א־נייס אנגע-הויבען צו פערוויסטען די פעלדער פון מאראטהאן. אבער דעם גרעסטען דאנק האט ער פערדינט דערמיט, וואס ער האט בעפרייט די אטהענער פון א שרעקליכען מענשען־טריבוט, וועלכען זיי זיינען געווען געצוואונגען צו גע-בען צו מינאס'ן, דעם קעניג פון קרעטא. דיזער טריבוט איז בעשטאנען דארין, דאס זיי האבען געמוזט יעדען נייטנטען יאהר שיקען 7 יונגע לייט און 7 יונגפרויען אויף די אינזעל קרעטא, וואו זיי זיינען איבערגעגעבען געווארען צום אויפפרעסען צום מינאטאוורוס, א מין בעשעפענים, וואס איז געווען האלב־מענש און האלב־אקס. אלס די אטהענער האבען געמוזט צים דריטען מאל שיקען דיזען טריבוט נאך קרעטא, האט טהעזעאוס געבעטען מען זאל איהם אריינגעהמען צווישען די יונגע לייט, וואס דארפען געשיקט ווערען פיר דעם מינאטאוורוס. זיין פאטער אֵגעאוס האט איהם געוואלט אפהאלטען דערפון, אבער ער האט זיך איינגעשפארט צו געהן אהין. טהע-זעאוס האט פערשפראכען זיין פאטער, דאס אין פאל ער וועט געדעטעט ווע-רען פון דעם מינאטאוורוס, וועט ער אויף'ן שיף, וואס וועט איהם פון קרע-טא צוריקברינגען, אויפשטעלען א ווייסען פלאג אנשטאט דעם שווארצען, וועלכען מען פלעגט געוועהנליך אויף'ן שיף אנטאן אלס צייכען פון טרוי-ער. דיזעס האט ער פערשפראכען דעם פאטער אום דיזער זאל וואס גיכער ווי-סען פון דער גוטער בשורה.

ווען טהעזעאוס איז געקומען אין קרעטא, האט זיך באלד אין איהם פערליבט אריאדנע, די טאכטער פון דעם קעניג מינאס. דיזע אריאדנע האט איהם פערשאפט די רעטונג. די קרבנות פלעגט מען געוועהנליך ברייננגען אין דעם לאבירינט, א געביידע מיט איין אונגעהייערער צאהל צימערן, מיט זעהר, זעהר פיעלע פערשיידענע גענג, אזוי אז עס איז געווען כמעט אונמעג-

ליך ניט צו פערבלאָנדזען אין איהם. ווען מען האָט דיזען מאָל די קרבנות יום־טוב׳דיג צוגעפוצט און גענומען אריינפיהרען אין לאבירינט, וואו דער מינאָטאוורוס האָט זיך אויפגעהאלטען, האָט אריאדנע געגעבען טהעזעאוס׳ן א קנויל פאָדים מיט א שווערד. טהעזעאוס האָט גלייך פערשטאנען דעם צוועק פון די צוויי זאכען, וואָס זי האָט איהם געגעבען. באלד ווי ער איז אריין אין לאבירינט האָט ער אָנגעבונדען דעם עק פון דעם קנויל פאָדים אָן דער טהיר, און אז ער איז געגאנגען ווייטער איבער די צימערן האָט ער דעם קנויל פאָדים געהאלטען אין האנט און האָט אָפגעוויקעלט, אזוי דאָס ער האָט צו יעדער צייט געקענט דורך דעם קנויל פאָדים געפינען דעם ארויס־גאנג. אין איינעם פון די צימערן האָט ער דערזעהן דעם מינאָטאוורוס און האָט איהם מיט׳ן שווערד אומגעבראכט. נאָך דעם איז ער מיט דעם הילף פון דעם קנויל צוריק ארויס פון לאבירינט. דער אָפמאך צווישען אטהען און דעם קעניג מינאָס איז געווען, דאָס ווען עס וועט געלינגען איינעם פון די יונגע לייט, וואָס זיינען בעשטימט אלס קרבנות, צו טויטען דעם מינאָ־טאוורוס און ארויס פון לאבירינט, זיינען זיי מעהר ניט פערפליכטעט איהם מעהר קרבנות צו שיקען. די יונגע לייט און די יונגפרויען זיינען דעריבער בעפרייט געוואָרען און האָבען זיך צוריקגעקעהרט נאָך אטהען מיט פרייד. פון גרויס שמחה האָבען זיי פערגעסען אויף׳ן שיף דעם ווייסען פלאג ארויפ־ציהען. אלס טהעזעאוס׳עס פאָטער, וועלכער איז מיט אונגעדולד געשטאנען אויף׳ן ברעג פון ים און האָט ערוואַרט דאָס שיף, האָט דערזעהן דעם שוואר־צען פלאג, האָט ער זיך אריינגעוואָרפען פון פערצווייפלונג אין ים אריין. דעריבער רופט זיך דיזער ים דער אֶ ג אֶ א י ש ע ר. דאָס פאָלק פון אטהען האָט איהם דאמאָלס אויס דאנקבארקייט ערוועהלט אלס קעניג.

אלס רעגירער האָט טהעזעאוס געוואונען די ליבע און אכטונג פון די אטהענער דערמיט, וואָס ער האָט פעראייניגט די פיער שבטים, פון וועלכע די אטהענער זיינען געווען איינער, אין איין גאנצעס פאָלק—א פאקט, וואָס איז זעהר וויכטיג אין דער געשיכטע פון די גריכען. די אלטע אדעללייט זיי־נען אָבער געווען ניט צופרידען דערמיט. טהעזעאוס האָט ענדליך פערלאָ־רען די אכטונג פון פאָלק, ער האָט געמוזט אטהען פערלאָזען און איז אוועק אויף די אינזעל סקירוס, וואו ער האָט געהאַט גיטער. אָבער אויך דאָ האָט ער ניט געהאַט קיין גליק. דער קעניג פון לאנד האָט איהם שרעקליך פערפאָלגט און האָט איהם ענדליך פון א פעלז אין ים אריינגעוואָרפען. נאָך זיין טויט האָט זיך דאָס פאָלק אַרומגעזעהן, דאָס זיי האָבען געגען איהם

אונרעכט געהאנדעלט. זיי האָבען זיינע ביינער נאָך אטהען געבראכט און האָבען איהם צו עהרע געבויט טעמפּלען און אויפגעשטעלט אלטארען.

אין דער זאגע וועגען טהעזעאוס'ן איז דאָ א געשיכטליכער קערן. די היסטאָריקער ערקלערען זי אויף פאָלגענדען אופן: פון טראָעצען האט איינגעוואנדערט א יאָנישער שטאם אין אטטיקא. אין יענער צייט האָבען זיך אויף דעם איסטמוס פון קאָרינטה געפונען זעהר פיעלע רויבער, וואָס האָבען געשטערט דער פערבינדונג פון דער האלב-אינזעל פעלאָפּאננעזוס מיט דעם פעסט-לאנד פון די גריכען. דיזע רויבער-באנדעס האָט דער יאָניער שטאם אויסגעראָטעט. דאמאָלס האָבען נאָך די פעניציער געהערשט אין יענע גע-גענדען און אטהען האָט נאָך געמוזט שיקען אויף די אינזעל קרעטא מענשען-קרבנות צום פעניצישען גאָט מאָלאָך (מולך), וועלכער האָט געהאט א געשטאלט פון האלב-מענש און האלב-אָקס. די אטהענער אליין האָבען זיך ניט געקענט בעפרייען פון דעם יאָך פון די פעניציער ביז דער יאָניער שטאם איז זיי צו הילף געקומען.

זעהר אינטערעסאנט איז אויך די זאגע וועגען אֶ ד י פּ ו ס 'ן. לאיוס, דער קעניג פון טהעבען, האָט ערהאלטען א נביאות פון דעם אָראקעל, דאָס ער וועט אומקומען דורך די הענט פון זיין אייגענעם זוהן. אום דיזעס אומגליק צו פערהינדערן האָט ער זיין זוהן באלד ווי ער איז געבאָרען געוואָרען ארויסגעוואָרפען און האָט איהם נאָך דערצו זיינע פיס דורכגעשטאָכען. מען האָט אָבער געפונען דאָס קינד, און דער קעניג פון קאָרינטה האָט עס גענומען צו ערציהען און האָט איהם א נאָמען געגעבען אֶ ד י פּ ו ס, וואָס בעדייטעט אין גריכיש: „געשוואָלענע פיס", ווייל ביים קינד זיינען די פיס געווען געשוואָלען פון די וואונדען, וואָס זיין פאָטער האָט איהם געמאכט. אֶדיפּוס האָט געוואָלט וויסען, ווער זיינען זיינע עלטערן, און האָט געפרעגט דעם אָראקעל וועגען דעם. דער אָראקעל האָט איהם אָנגעזאָגט, ער זאָל זיך קיינמאָל ניט צוריקקעהרען אין זיין פאָטער-שטאָדט. אֶדיפּוס האָט געפאָלגט דעם אָראקעל, און איז אוועק קיין טהעבען. אויף'ן וועג האָט ער בעגעגענט א וואָגען, ער האָט זיך פיר עפּעס צוקריגט מיט דעם מענשען, וואָס איז געזעסען אין וואָגען, און האָט איהם דער'הרג'עט. שפּעטער האָט זיך ארויסגעוויזען, דאָס יענער איז געווען זיין פאָטער. נאָך דעם האָט אֶדיפּוס בעפרייט טהעבען פון א שרעקליכען אונגעהייער (ווילדע זאך), פון דעם ספינקס. דער ספינקס פלעגט יעדען פאָראיבערגעהענדען מענשען פרעגען א רעטעניש: „וואָס איז דאָס, וואָס אין דער פריה געהט עס אויף פיער פיס, אין מיטען טאָג אויף צוויי, און אָבענדס אויף דריי פיס?" און ווער עס

האָט ניט געקענט ענטפערן דיזע רעטעניס האָט דער ספינקס איהם אַריינגעוואָרפען אין אָפּגרונד. פיעלע מענשען זיינען צו׳הרג׳עט געוואָרען און קיינער האָט די פראַגע ניט געקענט ענטפערן. דער קעניג קרעאָן האָט פערשפּראָכען די מלוכה מיט דער האַנט פון זיין שוועסטער יאָקאַסטע דעם יעניגען, ווער עס וועט טרעפען דיזע רעטעניס. אֶדיפּוס׳ן איז געלונגען צו ענטפערן אויף דיזע פראַגע און ער איז געוואָרען קעניג פון טהעבען און דער מאַן פון יאָקאַסטע, וועלכע האָט איהם געבאָרען פיער קינדער. צום אונגליק האָט דער בלינדער זינגער טירעזיאַס ענטדעקט אַזאַ מין געהיימניס, וואָס האָט אֶדיפּוס׳ן אומגליקליך געמאַכט. ער האָט נעמליך אויפגעוויזען, דאָס אֶדיפּוס האָט זיין פאָטער ערמאָרדעט און האָט חתונה געהאַט מיט זיין אייגענער שוועסטער, ווייל יאָקאַסטע איז זיין שוועסטער געוועזען און ער האָט עס ניט געוואוסט. פון גרוים עגמת נפש האָט ער זיך זעלבסט די אויגען אויסגעשטאָכען, און יאָקאַסטע האָט זיך געהאַנגען. אֶדיפּוס האָט געמוזט זיין פאָטער־שטאָדט פערלאָזען און האָט גענומען וואַנדערן אַליין איבער דער וועלט, נאָר זיין טרייע טאָכטער אַנטיגאָנע האָט איהם געפיהרט. ענדליך איז ער געקומען אין קאָלאָנאָס, אין אַטטיקאַ, אין אַ וואַלד, וואו די עאומענידען אָדער ראַכע־געטינס האָבען געוואוינט. די ראַכע־געטינס, זעהענדיג זיינע ליידען, האָבען איהם ענדליך פערצייהעט, און האָבען איהם געלאָזען צורוה. דאָ איז איהם טהעזעאוס געקומען צו הילף און האָט איהם אַוועקגעפיהרט אין אַן אָרט, וואו אֶדיפּוס האָט ענדליך רוהיג זיין טויט געפונען און זיין ערלעזונג פון זיינע ליידען. דער גרויסער גריכישער דיכטער סאָפאָקלעס האָט פון דיזער זאַגע געמאַכט אַ שענעם דראַמאַ, וועגען וועלכען מיר וועלען נאָך שפּעטער אויספיהרליך רעדען.

דער בלינדער אֶדיפּוס געפיהרט פון זיין טאָכטער אַנטיגאָנע.

נאָך דעם טויט פון אֶדיפוס'ן זיינען געוואָרען שרעקליכע אונרוהען אין טהעבען. זיינע צוויי זיהן האָבען זיך געריסען צווישען זיך איבער די הערשאפט, און איינער פון זיי, פּאָליניקעס, האט געמוזט ענטלויפען צום קעניג פון אַרגאָס, וועלכער האט איהם פריינדליך אויפגענומען און האט איהם זיין טאָכטער געגעבען פיר אַ ווייב. עס פערשטעהט זיך, דאָס דער קעניג פון ארגאָס, אדראסטוס, האט זיך אָנגענומען פיר זיין איידים, פּאָליניקעס, און האט אָנגעהויבען צו העלפען איהם דעם טראָן צו בעקומען, און איז ארוים אין שטרייט מיט פּאָליניקעס' ברודער, דעם קעניג פון טהעבען. דיזער

דער בלינדער אֶדיפּוס אין דעם הייליגען וועלדעל פון די עאומענידען.

שטרייט איז בעקאנט אין דער געשיכטע אונטער דעם נאָמען „דער צוג פון זיבען געגען טהעבען", ווייל אויסער אַדראסטוס און פּאָליניקעס זיינען נאָך פינף העלדען צוגעשטאַנען צו זיי. אָבער אַלע זיבען העלדען האָבען גאָר ניט געקענט אויספיהרען געגען טהעבען. נאָך דעם, ווי די פינף פיהרער זיינען געפאלען אין שטרייט און עס זיינען נאָר געבליבען אדראסטוס און פּאָליניקעס, האָבען די צוויי ברידער, עטעאָקלעס און פּאָליניקעס, בעשלאָסען ענדיגען דעם שטרייט דורך אַ צוויי-קאַמף. אין דיזען צוויי-קאַמף זיינען ביידע ברידער געפאלען טויט. די זאַגע ערצעהלט, דאָס דער האַס פון די צוויי ברי-

דער האָט זיך געלאָזט פיהלען אויך נאָך זייער טויט. ווען מען האָט זייערע קערפּערס פערברענט איינעם נעבען דעם אנדערן האָבען זיך די פלאַמען צו-טיילט אין בעזונדערע זייטען. אום די אש פון זייערע קערפּערס זאָלען זיך ניט צוזאַמענמישען.

נאָך דעם טויט פון די צוויי ברידער איז קרעאָן, דער ברודער פון יאָ-קאַסטע, געוואָרען קעניג אין טהעבען. זיין ערסטע האנדלונג איז געווען, דאָס ער האָט פערבאָטען צו בעערדיגען די ביינער פון פּאָליניקעס. אַנטיגאָנע, די שוועסטער פון דעם פערשטאָרבענעם פּאָליניקעס, האָט ניט געאַכטעט אויף קרעאָן׳ס פערבאָט, זי האָט ניט געקענט צוזעהן, דאָס דער קערפּער פון איהר ברודער זאָל זיין אַ רויב פיר חיות, און זי האָט איהם צו קבורה געבראַכט. קרעאָן האָט עס איהר ניט געקענט פערצייהען און האָט געהייסען בעגראָבען זי לעבעדיגערהייד, ניט אַכטענדיג אויף דעם דאָס זי איז געווען די כלה פון קעניג׳ס זוהן.

דערווייל האָט אדראַסטוס פאַרטגעזעצט די בעלאַגערונג פון טהעבען. אָבער קרעאָן׳ען איז עס געלונגען איהם צו בעזיגען, אַזוי דאָס אדראַסטוס איז געווען געצוואונגען צו ענטלויפען, און האָט אפילו קיין צייט ניט געהאַט צו בעערדיגען די געפאַלענע קריגס־לייט. אָבער די טהעבאַנער האָבען זיך ניט לאַנג געפרייט מיט זייער זיג. די זיהן פון די זיבען, וועלכע זיינען בעוואוסט אַלס עפּיגאָנען, האָבען בעזיגט די טהעבאַנער, האָבען בערויבט די שטאָדט, און זיינען געוואָרען איהרע הערשער.

די קאַלידאָנישע יאַגד. איין מאָל האָט אַ ריזיגער ווילדער שוויין פערוויסטעט די פעלדער פון קאַלידאָן אין אֶטאָליען, ווייל די געטין ארטעמיס איז אין כעס געוואָרען אויף דעם קעניג אֶנעאוס. עס האָט קיין מיה ניט גע-האָלפען זיך צו בעפרייען פון דיזען ווילדען שוויין. דאַמאָלס האָט מען צו-זאַמענגערופען די גרעסטע און בעריהמטעסטע העלדען פון גאַנץ גריכענלאַנד, ווי טהעזעאוס, פּירטהאָוס, נעסטאָר, טעלאַמאָן, יאַזאָן, קאַסטאָר, פּאָלידעאו-קעס, די בעריהמטע יעגערין אטאַלאַנטאַ און אנדערע, אום מיט פעראייניגטע קרעפטען די ווילדע חיה בייצוקומען. זיי איז ווירקליך געלונגען דעם ווילדען שוויין צו הרג׳ענען. דאַן איז געוואָרען אַ שטרייט צווישען די העלדען, צו וועמען זאָלען געהערען די טראָפעען (צייכענס פון זיג). דער שטרייט האָט זיך געענדיגט דערמיט, וואָס אַלע העלדען זיינען געפאַלען אין דעם קריג, עס איז נאָר געבליבען אטאַלאַנטאַ, וועלכע האָט גענומען דעם קאָפּ פון דער דער׳הרג׳עטען שוויין און איז געקומען מיט איהם אין ארקאַדיען. דאָרטען איז

דער קאָפּ אַ לאַנגע צייט געשטאַנען אַלס בעווייז פון דער גרויסער העלדענ-טאַט. אויך אין דער היסטאָרישער צייט האָט מען נאָך דעם קאָפּ געצייגט צו דורכוואַנדערער אַלס אַ בעוויז פון די גבורות פון די אַלטע גריכען.

דער צוג פון די אַרגאָנאַווטען. די זאַגע פון דעם אַרגאָנאַווטען-צוג האָט אַ געשיכטליכען גרונד. די מיניער האָבען די ערסטע געמאַכט אַ וועג איבער'ן שוואַרצען מעער פיר האַנדעל, און זיינען געקומען דורך דיזעם מעער אין קאָלכיס, פון וואַנען זיי האָבען געבראַכט גאָלד. דער טייך פאַזיס שוויינקט אַראָפּ גאָלד פון די בערג, אַזוי דאָס אין דיזען טייך איז זעהר אָפט גאָלד צו געפינען. אום דאָס גאָלד פון וואַסער אַרויסצובעקומען פלעגט מען אַריינלייגען אין וואַסער אַ שעפּסענע פעל מיט דער וואָל, אין וועלכער דער

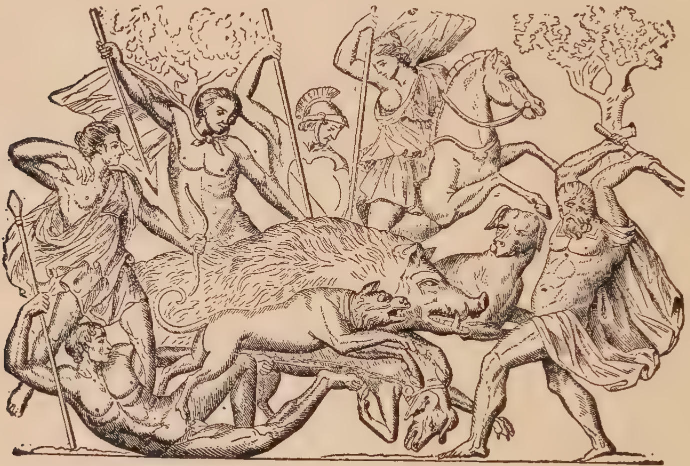

די טויטונג פון דעם קאַלעדאָנישען ווילדען שווין.

גאָלד-שטויב פלעגט זיך אָננעהמען, און אַרויסציהענדיג די פעל פון וואַסער פלעגט מען בעקומען דעם גאָלד-שטויב פון צווישען די וואָל. צו בעקומען גאָלד פון קאָלכיס האָבען זיך אַ גרופּע גריכישע אונטערנעהמער געלאָזען אַהין. די זאַגע ערצעהלט וועגען דיזער אונטערנעהמונג פאָלגענדע געשיכטע.

פעליאַס, אַ פירסט פון די מיניער אין טהעססאַליען, האָט ערהאַלטען פון דעם אָראַקעל די וואַרנונג, ער זאָל זיך היטען פון מענשען מיט אַן איינציגען שוך. טרעפט זיך, דאָס זיין פּלעמעניק יאַזאָן, וועלכער האָט געהאַט צו בעקו-מען די ירושה פון זיין פאָטער פון די הענט פון זיין אָנקעל (פעליאַס), האָט איין שוך פערלאָרען אַריבערפאַהרענדיג אַ טייך, און איז דעריבער געקומען צו

איהם אין איין שוך. פעליאס האט געפונען פיר נעטיג צו זוכען א מיטעל אום צו מאכען יאזאן אונשעדליך, אויך האט זיך איהם ניט געוואָלט אָפּגעבען די אוצרות, וואס זיין ברודער האט אין זיין האנט איבערגעלאָזען פיר יאזאן, זיין יורש. צו דיזען צוועק האט איהם פעליאס געגעבען דעם אויפטראג צו מאכען א רייזע נאך קאָלכיס פון דאָרט צו רויבען די גאָלדענע וואָל. ווייל דער אָראקעל האט פאָרויסגעזאָגט, דאָס די רייזע וועט זיין מיט גרויס ערפאָלג, האט יאזאן איינגעווילינט אונטערצונעהמען די נסיעה נאך קאָלכיס. אום זי־כער צו זיין מיט'ן ערפאָלג, האט ער מיט זיך גענומען די גריכישע העלדען הערקולעס און טהעזעאוס, דעם זינגער אָרפעאוס און די ברידער קאסטאָר און פאָללוקס. ער האט געלאָזט בויען דורך די פעניציער א גרויסעס שיף, וועל־כעס ער האט א נאָמען געגעבען א ר ג אָ. צוליב דיזען נאָמען האט זיך דער גאנצער צוג גערופען: א ר ג אָ נ א ו ט ע ן ־ צוג.

אין אָנפאנג איז די רייזע געגאנגען דורך בעקאנטע וואסערן. נאָך דעם איז מען אריין אין דאָס שווארצע מעער. אויף'ן וועג האָבען זיי געהאט אויסצושטעהן אייניגע געפאהרען, ווי צ. ב. דעם שטרייט מיט די האַרפּיען (פויגלאך מיט מענשליכע געזיכטער און קופּערנע נעגעל), און מיט די סימ־פּלעגאדען (פעלזען, וועלכע פלעגען צוזאמענקומען אום דורכרייזענדע צו דערשטיקען).

ענדליך זיינען זיי געקומען צום אָרט, וואו דער טייך פאזיס גיסט זיך אריין אין ים. דאָרט האט זיי דער קעניג אֶעטעס, דער אייגענטימער פון דער גאָלדענער וואָל, אויפגעגעבען זעהר שווערע אויפגאבעס, וועלכע זיי האָ־בען געמוזט ערפילען אום די געווינשטע וואָל צו בעקומען. יאזאָן האט געמוזט מיט צוויי פייער־שיטענדע אָקסען אויפאקערן א האַרטען גרונד, בעזעען די אויפגעאקערטע ערד מיט ציינער פון שלאנגען און נאָכהער צו קעמפפען מיט די שטארק בעוואפענטע מענשען, וואס זיינען אויסגעוואקסען פון דיזע ציי־נער. יאזאָן וואָלט עס בשום אופן ניט געקענט אויספיהרען, ווען מעדעא, דעם קעניג'ס טאָכטער, וואָלט איהם ניט געהאָלפען אין דעם. ערסטענס האט זי איהם געגעבען א זאלב, וועלכע האט איהם בעשיצט פון פייער און פון שווערד, צווייטענס האט זי איהם געגעבען א שטיין, ער זאָל איהם אריינ־ווארפען צווישען די אויסגעוואקסענע בעוואפענטע מענשען. דיזער שטיין האט אָנגעמאכט קריג צווישען די דאָזיגע מענשען און זיי האָבען איינע די צווייטע צו'הרג'עט. ווען דער קעניג האט ערפאהרען, דאָס יאזאָן האט אויס־געפיהרט די ארבייט, וואס ער האט איהם געגעבען, האט ער בעשלאָ־סען איהם מיט אַלע זיינע חברים צו ערמאָרדען. דאָ איז איהם איבער־א־נייס

מעדעאַ געקומען צו הילף. זי האָט איינגעגעבען דער שלאַנג, וואָס האָט געהיט די גאָלדענע וואָל, א שלאָף־טרונק, און האָט איהר געזונגען א שלאָף־ליד ביז זי איז שטארק איינגעשלאָפען. אין דיזער צייט האָט יאַזאָן געשווינד צוגע־כאַפּט די גאָלדענע וואָל און אין די זעלביגע נאַכט האָט ער מיט זיין גאַנצער קאָמפּאַניע צוזאַמען מיט מעדעאַ, וועלכע יאַזאָן האָט גענומען פיר א ווייב, פערלאָזען דאָס לאַנד קאָלכיס. אָעטעס האָט נאָכגעיאָגט דאָס שיף און איז שוין געווען זעהר נאָהענט צו איהם. מעדעאַ האָט דערצו אויך געפונען א מיטעל, אָבער זעהר א שרעקליכעס; נעמליך, אַלס זי האָט בעמערקט דעם זעגעל פון איהר פאָטער׳ס שיף, האָט זי אויף שטיקער צושניטען איהר קליינעם ברודער, וועלכען זי האָט גענומען מיט זיך, און האָט זיין אָפּגעשניטענעם קאָפּ ארויפגעשטעקט אויף א שפּיז, דער פאָטער זאָל דאָס דערזעהן פון דער וויטען. דאָס האָט דעם פאָטער שטארק דערשראָקען און ער האָט פער־געסען די נאָכיאָגענים אום די גלידער פון זיין ליבען קינד צוזאַמענצוקלייַ־בען און זיי צו קבורה ברייגגען. דערווייל איז די קאָמפּאַניע מיט מעדעאַ פערשוואונדען געוואָרען. די ארגאָנאַווטען אָבער האָבען געהאַט נאָך גענוג צרות און געפאַהרען ביז זיי זיינען צוריקגעקומען.

נאָך דעם, ווי ער איז געקומען צוריק נאָך גריכענלאַנד, האָט יאַזאָן גע־לעבט מיט זיין ווייב מעדעאַ 10 יאָהר אין פרידען און האָט גענומען פון די רייכע אוצרות, וואָס ער האָט אָנגעבראַכט פון קאָלכיס. ענדליך אָבער איז דער פאַמיליען־פרידען צושטערט געוואָרען צוליב דעם עהרגייץ פון יאַזאָן. דיזער האָט בעשלאָסען צו שיידען זיך מיט זיין ווייב מעדעאַ און הייראַטען קרעאוזאַ, די טאָכטער פון דעם קעניג פון קאָרינטהה, אום ער זאָל נאָך דעם קעניג׳ס טויט ירש׳ענען דעם טראָן. דאָס האָט אריינגעבראַכט מעדעאַ אין א שרעקליכען צאָרן. אום ראַכע צו נעהמען פון קרעאוזאַ, האָט זי איהר געשיקט א כלה־קלייד, וועלכעס האָט זיך באַלד אָנגעצונדען ווי נאָר עס האָט זיך צוגעריהרט צו איהר קערפּער. קרעאוזאַ איז באַלד פערברענט געוואָרען און מיט איהר האָט זיך דער גאַנצער פּאַלאַץ אָנגעצונדען און איז פערניכטעט גע־וואָרען. נאָך דעם האָט מעדעאַ ערמאָרדעט איהרע אייגענע קינדער. זי האָט זיך דאַן אריינגעזעצט אין א וואָגען איינגעשפּאַנט מיט א שלאַנג און איז אוועק נאָך אַטהען. דאָרט אָבער איז זי שרעקליך פערהאַסט געווען און האָט גערייזט איבער אַנדערע לענדער. איבעראַל איז זי געווען פערפאָלגט און פערהאַסט ביז זי האָט זיך ענדליך נאָך קאָלכיס צוריקגעקעהרט.

דער טראָיאַנישער קריג. די זאַגע וועגען דיזער בעריהמטער מלחמה האָט אויך א געשיכטליכען גרונד. מען גלויבט, דאָס אין דיזער זאַגע ווערען

פאַרגעשטעלט אַלע קאַמפען, וואָס די גריכען האָבען געהאַט אין זייער שטרע-בען צו גרינדען קאָלאָניעס אין קליין־אַזיען. די טראָיאַנער האָבען געהערט צו דעם טהראַקישען שטאַם, וועלכער האָט זיך פערברייטערט אויף ביידע זייטען פון פּראָפּאָנטיס און האָבען געהאַט געשעפטען מיט די פעלקער פון קליין־אַזיען. אַלס די גריכען האָבען אָנגעהויבען אריינצודרינגען אין דיזע שטאַמען האָבען זיי בעגעגענט אַ שרעקליכען ווידערשטאַנד בעזונדערס פון די איינוואוינער פון טראָיאַ, אַ שטאָדט, וועלכע האָט ווירקליך עקסיסטירט אין יענע צייטען, ווי עס איז ניט לאַנג בעוויזען געוואָרען פון די אויס-גראָבונגען, וואָס די געלעהרטע האָבען געמאַכט אין יענער געגענד. די טראָ-יאַנער זיינען ניט געווען די איינציגע, וואָס האָבען געשטערט די גריכען צו פערכאַפּען קליין־אַזיען; פיעלע אַנדערע פעלקער פון זייערע שכנים האָ-בען זיי געהאָלפען אין דיזען שטרייט. אויב די פּערזאָנען, וועלכע ווערען דער-מאָהנט אין דער זאַגע פון דעם טראָיאַנישען קריג, זיינען ווירקליכע אָדער זיי זיינען פאַבעלהאַפטע, דאָס איז שווער צו זאָגען. נאָר דאָס איז זיכער— אַז די שילדערונג פון דעם גרויסען גריכישען פּאָעט האָמער אין זיינע צוויי אונשטערבליכע פּאָעמעס, די „איליאַדע" און „אָדיססעע", זיינען געשיכט-ליך וואהר, און דעריבער דינען זיי פיר אונז אַלס די בעסטע קוועלען, פון וועלכע מיר קענען שעפּען ידיעות וועגען דעם קולטור־צושטאַנד פון די גריכען פון יענער צייט. מיר ווערלען די זאַגע מיט אַלע איהרע פאַנטאַזיעס אויספיהר-ליך היר איבערגעבען.

צו אַ חתונה, וועלכע דער הערשער פון די מירמידאָנען, פּעלעאוס, האָט געפייערט מיט דער געטין פון מעער, טהעטיס, איז ערים, די געטין פון שטרייט, געווען איינגעלאַדען. זי האָט בעשלאָסען ראַכע צו נעהמען פיר דיזע בעלייידיגונג. זי האָט גענומען אַ גאָלדענעם עפּעל, האָט אָנגעשריבען אויף איהם די ווערטער „צו דער שענסטער" און האָט איהם אריינגעוואָרפען צווישען די געסט פון דער חתונה. באַלד האָבען דריי געטינס: הערע, פּאַל-לאַס און אַפראָדיטע, אָנגעפאַנגען שטרייטען צווישען זיך וועגען דעם עפּעל, יעדע פון זיי האָט געזאָגט, דאָס זי איז די שענסטע און דער גאָלדענער עפּעל געהערט צו איהר. אום צו ענדיגען דעם שטרייט פרידליך, זיינען די דריי געטינס אוועק צום קעניגליכען פאַסטוך פּאַרים, וועלכער איז געווען דער זוהן פון פּריאַמוס, דעם קעניג פון טראָיאַ, ווייל ער, פּאַרים, איז געווען דאַמאָלס בעוואוסט אַלס דער גרעסטער מבין אויף פרויען־שענהייט. די גע-טין הערע האָט איהם צוגעזאָגט רייכטום און הערשאַפט איבער גאַנץ אַזיען, ווען ער וועט זי אָנערקענען פיר די שענסטע פון די דריי געטינס; פּאַללאַס

האָט איהם צוגעזאָגט חכמה, און אפראָדיטע האָט איהם צוגעזאָגט די שענ־סטע פרוי אין דער וועלט. פאַרים האָט באַלד דעם עפּעל איבערגעגעבען צו אפראָדיטען.

אין איניגע יאָהר שפּעטער האָט די געטין פון ליבע און שענהייט ער־פילט איהר פערשפּרעכען. זי האָט פעראורזאַכט, דאָס פאַרים זאָל פאָהרען אין ספּאַרטאַ און זאָל דאָרט אוועקרויבען דעם קעניג מענעלאַוס'עס פרוי, העלענאַ, וועלכע איז געוועזען כמעט אַזוי שען ווי אפראָדיטע זעלבסט. אין דער זעלביגער צייט האָט די בעליידיגטע געטין הערע צוגעטראַכט ווי ראַכע צו נעהמען פון פאַרים פיר די בעליידיגונג, וואָס ער האָט איהר פערשאַפט. זי האָט ערמונטערט מענעלאַוס'ן, העלענאַ'ס מאַן, און זיין ברודער אגאַמעמנאָן, דעם מעכטיגען הערשער פון מיצענע, צו אונטערנעהמען אַ קריגס־צוג געגען דעם רויבער פאַרים און זי האָט אויפגערייצט די בעריהמטע גריכישע העלדען אַנטייל צו נעהמען אין דיזען פעלד־צוג. די וויכטיגסטע פון דיזע העלדען זיינען געוועזען: אַ כ י ל ל ע ס, וועלכען, ווי די זאַגע ערצעהלט, קיינער האָט ניט געקענט פערוואונדען, דער קלוגער אָ ד י ס ס ע א ו ס, דער אַלטער נ ע ס ט אָ ר, דער בראַווער ד י אָ מ ע ד ע ס און דער שטאַרקער אַ י אַ ס.

די גריכישע פלאָטע איז בעשטאַנען פון 1,200 שיפען מיט 100,000 קריגס־לייט. דער פערזאַמלונגס־האַפען איז געוועזען אוליס. פערשיידענע ווינ־טען האָבען זיי לאַנג אָפּגעהאַלטען אָנצופאַנגען זייער צוג. דיזע הינדערניס האָט זיי פערשאַפט די געטין ארטעמיס דערפאַר, וואָס אגאַמעמנאָן האָט גע־טויטעט אַ הינדין (הירש), וועלכע איז געוועזען געהייליגט צו איהר. דער אוי־בער־פּריסטער קאַלכאַס האָט ערקלערט, דאָס דער צאָרן פון דער געטין ארטע־מיס וועט זיך נאָר דאַן איינשטילען, ווען מען וועט איהר אָפּפערן דאָס אונ־שולדיגע מערכען איפיגעניע, די טאָכטער פון אגאַמעמנאָן. אגאַמעמנאָן האָט איינגעשטימט צו ברייננגען דיזען שרעקליכען קרבן, מען האָט איפיגעניען מיט געוואַלד צוגענומען פון איהר מוטער קליטאָמנעסטראַ אום זי אַלס קרבן צו דער געטין ארטעמיס צו ברייננגען. אָבער ארטעמיס זעלבסט האָט זיך ערבאַרמט אויף די אונגליקליכע איפיגיניע. זי האָט זי אוועקגעפיהרט נאָך טאַורים, וואו זי איז פערבליבען דינען אַלס פּריסטערין צו דער געטין ארטעמיס. נאָך דעם איז די פלאָטע אונגעשטערט נאָך טראָיאַ געשוואומען. אָנקומענדיג אהין האָבען זיי געלאַנדעט אויף דער אינזעל טענעדאָס, וועלכע איז געלעגען גע־גען טראָיאַ, און פון דאָרט האָבען זיי געשיקט אַלס געזאַנדטע אין טראָיאַ די צוויי בעריהמטע קעניגען אָדיססעאוס און מענעלאַוס צו פאָדערן צוריק די שענע העלענאַ און די אוצרות, וועלכע פאַרים האָט אוועקגערויבט.

די טראָיאַנער האָבען ניט געוואָלט נאָכגעבען דעם פערלאַנג פון די גרי-
כען, און דיזע האָבען בעלאַגערט די שטאָדט טראָיא. נאָך אונזערע בעגרי-
פען פון בעלאַגערונג איז שווער צו פערשטעהן, וואָס פיר אַ מין סאָרט בע-
לאַגערונג עס איז דאַמאָלס געווען ביי טראָיא. די שטאָדט איז ניט געווען
ארומגערינגעלט און די הילפס־פעלקער פון די טראָיאַנער האָבען געהאַט אַ
פרייען צוטריט צו דער שטאָדט. די בעלאַגערטע האָבען געקענט צו יעדער
צייט לעבענס־מיטעל בעקומען אונגעשטערט. די גאַנצע בעלאַגערונג איז בע-
שטאַנען דערין, דאָס אויף דעם פּלאַץ צווישען דער שטאָדט און די גריכישע
שיפען פלעגען פאָרקומען מלחמות צווישען די פיינד. די מלחמות זייערע
זיינען אויך ניט געווען לויט אונזערע בעגריפען פון מלחמה. דאָרט איז גאָר
קיין רייד ניט געווען וועגען אָרדנונג אין שלאַכט. יעדער קריגער, יעדער
העלד האָט געקעמפּפט פיר זיך אונאָפּהענגיג פון ווען עס איז, קיין קאָמאַנ-
דיר איז ניט געווען. די פיהרער האָבען זיך אויסגעצייכענט פון איינפאַכע
קריגער דערמיט, וואָס זיי פלעגען אויף אַ שטרייט־וואָגען עפּטער זיך אריינ-
ברעכען אין פיינדליכען לאַגער, מאַנכמאָל אַראָפּשפּרינגען פון וואָגען און
שטרייטען צופוס. די הויפּט־וואַפען זיינען דאַמאָלס געווען אַ שפּיז אָדער
אַ צוויי־זייטיגער שווערד, דאָס הייסט אַ שווערד וואָס ביידע זייטען
זיינען געווען שאַרפע. זייערע שוץ־וואַפען זיינען געווען: אַ שילד, וועלכען
זיי האָבען געטראָגען אויף'ן לינקען אָרים, אַ העלם (הוט) מיט אַ פערדישען
עק אויף'ן קאָפּ, און אַ ברוסט־פאַנציר. אַלע זייערע זאַכען זיינען געמאַכט
געוואָרען פון רינדער־לעדער בעדעקט מיט בראָנז. ביי אַזאַ אָרט קריג־פיה-
רונג איז קיין וואונדער ניט, דאָס די בעלאַגערונג האָט געדויערט 9 יאָהר
און די טראָיאַנער האָבען זיך ניט אונטערגעגעבען. שפּייז האָבען זיי בע-
קומען צו יעדער צייט אָהן הינדערנים, הילף פון בעפריינדעטע שכנישע
פעלקער האָבען זיי אויך זעהר אָפט ערהאַלטען. די שטאָדט טראָיא איז
ניט געווען פערשלאָסען, אָבער זי האָט געהאַט אַרום און אַרום שטאַרקע
מויערן מיט הויכע טורמס. דאָס האָלץ פון די שיפען האָט שוין אָנגעהויב-
בען צו פוילען, און עס האָט נאָך אַלץ קיין סוף צו דער בעלאַגערונג
ניט גענומען. אויף דעם צעהנטען יאָהר האָט זיך די לאַגע געענדערט.
אין אָנהויב פון צעהנטען יאָהר האָט עס אויסגעוויזען, אַז דאָס אונגליק
פערפאָלגט די גריכען. וואָרום אין זייער לאַגער זעלבסט האָט זיך גע-
מאַכט אַ קריג צווישען די צוויי גרעסטע העלדען אַגאַמעמנאָן און אַכיללעס
וועגען אַ שקלאַפין. צוליב דיזען קריג האָט אַכיללעס מיט זיינע קריגער
אויפגעהערט אָנטייל צו נעהמען אין דעם שטרייט און די גריכען האָבען אָנ-

געהויבען צו האָבען מפּלות איינע נאָך דער אַנדערער. עס איז געקומען אזוי ווייט, דאָס די טראָיאַנער האָבען זיך שוין אין גריכישען לאַגער אריינגעכאַפּט און האָבען אָנגעפאַנגען די שיפען צו ברענען. דיזע לאַגע האָט געמאַכט אַכיללעס׳ן ענדערן זיין בעשלוס און ער האָט ערלויבט זיין פריינד פּאַטראָקלוס ער זאָל נעהמען די מירמידאָנען אום מיט זייער הילף צו פערטרייבען די טראָיאַנער פון גריכישען לאַגער. אָבער אַכיללעס האָט איהם פערבאָטען, נאָך דעם ווי ער וועט פערטרייבען די טראָיאַנער פון לאַגער, זיי ווייטער צו פערפאָלגען.

פּאַטראָקלוס האָט זיך אָנגעטאָן אין אַכיללעס׳עס קריגס־קליידער, און אָן דער שפּיץ פון די מירמידאָנען, וועלכע האָבען מיט פרישע קרעפטען גע־וואָלט געהן אין שטרייט, איז ער אַרוים געגען די טראָיאַנער. די טראָיאַנער, בעמערקענדיג פּאַטראָקלוס׳ן אין אַכיללעס׳עס קליידער, האָבען געמיינט, דאָס אַכיללעס נעהמט ווידער אָנטייל אין דעם שטרייט און זיינען באַלד אַנטלאָפען פון די גריכישע קריגער. פּאַטראָקלוס איז געווען שטאַרק צוהיצט פון דעם שטרייט און איז געווען ווי פער׳שכור׳ט פון דעם זיג און האָט דערי־בער פערגעסען וואָס אַכיללעס האָט איהם אָנגעזאָגט, ניט נאָכיאָגען די טראָ־יאַנער ווייטער פון גריכישען לאַגער. אין ווילדען טומעל האָט ער ערהאַלטען צוויי וואונדען פון די טראָיאַנער קריגער, און ענדליך איז ער געפאַלען פון די הענט פון דעם גרעסטען טראָיאַנישען העלד העקטאָר, דעם זוהן פון פּריאַמוס, דעם קעניג פון טראָיאַ און דעם ברודער פון פּאַריס. העקטאָר האָט פון פּאַט־ראָקלוס׳ן באַלד די טייערע קריגס־קליידער אַראָפּגעצויגען. דאַן האָט זיך צו־פלאַקערט אַ שרעקליכער שטרייט צוליב פּאַטראָקלוס׳עס קערפּער, וועלכען די גריכען האָבען געוואָלט אָפּנעהמען פון די טראָיאַנער, זיי זאָלען איהם ניט שענדען, ווי עס איז געווען דער מנהג אין יענע צייטען. אין אָנפאַנג פון דיזען שטרייט האָבען די גריכען געהאַט אַ נידערלאַגע. אָבער ווי אַכיללעס האָט ערהערט פון דעם אונגליק, וואָס האָט זיין פריינד פּאַראָקלוס׳ן געטראָ־פען, איז ער באַלד אַוועקגעלאָפען צום שלאַכט־פעלד, אָהן געוועהר אפילו, אָבער זיין ערשיינען אין דעם שטרייט האָט אָנגעוואָרפען אַ שרעק אויף די טראָיאַנער.

אַכיללעס האָט געשוואָרען דעם נעכסטען מאָרגען ראַכע צו נעהמען פון העקטאָר׳ן פיר די ערמאָרדונג פון זיין געליבטען פריינד פּאַטראָקלוס׳ן. הע־פאַסטוס, דער גאָט פון די שמידען, האָט איהם געמאַכט נייע געוועהר מיט נייע שוץ־קליידער, און מיט דיזע נייע געוועהר און קריגס־קליידער האָט ער

זיך געלאָזען אין שלאַכט. ער האָט גענעטיגט זיין ראכע־לוסט מיט שרעק־ליכע מאָרדען.

אין דיזען שטרייט האָט ער דורכגעלעכערט פּאָלידאָרוס'ן, דעם אינ־גערען זוהן פון פּריאַמוס, און האָט פיעלע טראָיאַנישע קריגער אריינגעטריבען אין דעם טייך סקאַמאַנדרוס און האָט זיי אַלע צו'הרג'עט, אַזוי דאָס דער טייך איז רויט געוואָרען פון זייער בלוט. ער האָט שוין געהאַלטען אריינצו־דרינגען אין דעם טויער פון טראָיא, אָבער דאָ איז איהם ענטקעגען ארויס דער טראָיאַנישער העלד העקטאָר. אַכיללעס האָט זיך אַ וואָרף געטאָן אויף איהם. העקטאָר איז ענטלאָפען און אַכיללעס האָט זיך אַ לאָז געטאָן נאָך איהם. דריי מאָל איז העקטאָר ארומגעלאָפען ארום די מויער פון שטאָדט, ביז ער האָט זיך ענדליך אָפּגעשטעלט אום אין אַ צוויי־קאַמף מיט איהם איינצוטרעטען. העקטאָר האָט איהם געבעטען אָפּצומאַכען צווישען זיך, דאָס דער קערפּער פון דעם בעזיגטען זאָל ניט געשענדעט ווערען דורך דעם זי־גער. אַכיללעס האָט דעם פאָרשלאַג ניט אָנגענומען. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און אַכיללעס האָט טויט געשלאָגען העקטאָר'ן.

אָבער אויך העקטאָר'ס טויט האָט ניט געקענט לינדערן דעם שמערץ, וואָס דער טויט פון זיין פריינד האָט איהם פעראורזאַכט. די גאַנצע נאַכט איז ער געזעסען אין טיפען טרויער און איז געווען אין גרויסען צאָרן אויף די געטער, וואָס האָבען איהם אַזעלכע גרויסע שמערצען פערשאַפט. פּערזונ־קען אין טרויעריגע געדאַנקען האָט ער ניט געהערט ווי פּריאַמוס, דער אַלטער קעניג פון טראָיא, איז אריין און האָט איהם זיינע הענט געקוסט, די קני ארומגענומען און געבעטען ער זאָל איהם ארויסגעבען דעם טויטען קערפּער פון זיין געליבטען זוהן, דעם בעריהמטען טראָיאַנער העלד העקטאָר.

אַכיללעס האָט ניט געקענט ענטזאַגען די ביטע פון דעם אונגליקליכען אַלטען פאָטער, ווייל ער איז געווען געריהרט פון זיין לאַגע ביז צו טרערען. ער האָט באַלד געהייסען זיינע דינער ריין וואַשען העקטאָר'ס קערפּער, וועל־כער איז געווען איינגעשמוצט אין בלאָטע דורך דעם, וואָס ער האָט איהם צו־געבונדען צו זיין קריגס־וואָגען מיט די פיס און דאָס געזיכט האָט זיך גע־שלעפּט איבער דער ערד בשעת דער קריגס־וואָגען איז געשווינד געשלעפּט געוואָרען פון די פערד. נאָך דעם האָט ער זעלבסט איהם ארויפגעלעגט אויף פּריאַמוס'עס וואָגען, וועלכער האָט איהם געבראַכט נאָך טראָיא, וואו ער איז מיט כבוד בעגראָבען געוואָרען.

באַלד נאָך העקטאָר'ס טויט איז געקומען אַ סוף אויך צו אַכיללעס'ן. איינמאָל האָט ער די טראָיאַנער שטאַרק צושלאָגען און האָט זיי פערפאָלגט

ביז די טויערן פון שטאָדט, און איז שוין געווען פערטיג אַריינצודרינגען און בערויבען זי. דאָ האָט איהם פלוצלונג געטראָפען אַ פייל אין זיין פיאַטע, דער איינציגער אָרט פון זיין קערפער, וועלכער האָט געקענט פערוואונדעט ווערען, און פון דיזער וואונד איז ער געשטאָרבען. באַלד נאָך אכיללעס׳עס טויט איז די שטאָדט טראָיאַ געפאַלען אין די הענט פון די גריכען דורך אַ שפּיצעל (כיטראָסט) פון אָדיססעאוס׳ן.

דיזער האָט אויסגעבויט פאַר די טויערן פון שטאָדט אַ גרויסען פוסטען הילצערנעם פערד. אין פערד׳ס בויך האָט ער אַריינגעזעצט אויסגעצייכענטע שטרייטער. די איבריגע גריכען האָבען זיך געמאַכט אַזוי ווי זיי הייבען אָן זיך מאַכען רייזע פערטיג אום זיך צו זייער לאַנד צוריקצוקעהרען, און זיינען ווירקליך אָפּגעשוואומען צו דער אינזעל טענעדאָס, דעם הילצערנעם פערד אָבער האָבען זיי געלאָזען שטעהן אויף׳ן ברעג. די טראָיאַנער האָבען זיך שטאַרק דערפרייט, וואָס ענדליך זיינען זיי פון דער בעלאַגערונג בעפרייט געוואָרען, און זיי האָבען זיך אַ לאָז געטאָן צום פיינדליכען לאַגער, צו בעטראַכטען, וואָס דאָרטען איז געבליבען. אַלס זיי האָבען בעמערקט דעם הילצערנעם פערד, האָבען זיי אָנגעהויבען צו קלערען, וואָס צו טאָן מיט איהם. דער פריסטער פון אַפּאָללאָ, מיט׳ן נאָמען לאַאָקאָאָן, האָט פערשטאַנען, אַז דאָס איז עפּעס אַ שפּיצעל פון די גריכען. ער האָט זיין שפּיז אין דעם בויך פון פערד אַריינגעשטאָכען און מען האָט געקענט הערען אַ גערויש פון די געוועהר פון די פערבאָרגענע לייט. אָבער אין דער זעלבער צייט האָבען די טראָיאַנער פּאַסטוכער געבראַכט אַ געפאַנגענעם גריך מיט׳ן נאָמען סינאָן, וועלכער האָט זיי ערצעהלט, דאָס ער איז ענטלאָפען פון אַ טויט־שטראָף, און האָט געבעטען שוץ ביי די טראָיאַנער. ווען דיזע האָבען איהם געפרעגט, וואָס איז דאָס פיר אַ פערד און צו וואָס האָט מען איהם געמאַכט, האָט ער זיי ערצעהלט, דאָס דער פערד איז געמאַכט געוואָרען פיר אַ כפרה פיר די זינד פון אָדיססעאוס און דיאָמעדעס, וועלכע האָבען בערויבט דעם טעמפּעל פון אַטהענע. אויב די טראָיאַנער וועלען דיזען פערד צושטערען וועט טראָיאַ אַריינפאַלען אין די הענט פון די גריכען. וועלען זיי אָבער איהם אַריינגעהמען אין שטאָדט, וועלען זיי בעזיגען די גריכען. אין דעם זעלבען אויגענבליק איז געשעהען אַ גרויסער וואונדער, נעמליך: עס זיינען פון ים אַרויס צוויי גרויסע שלאַנגען, האָבען זיך אַרומגערינגעלט אַרום לאַאָקאָאָן און זיינע צוויי קינדער, האָבען זיי דערשטיקט און האָבען זיך בעהאַלטען דערנאָך אין טעמפּעל פון דער געטין אַטהענע.

די טראָיאַנער האָבען געזעהן אין לאַאָקאָאָן'ס טויט אַ געטליכע שטראָף פיר זיין בעליידיגען דעם הייליגען פערד און האָבען איהם גלייך מיט פרייד אין שטאָדט אריינגעבראכט, און זיי האָבען זיך אַ גאַנצען טאָג געפרייט מיט זייער בעפרייאונג פון די גריכען. ווען די נאַכט איז אָנגעקומען זיינען די בעוואָפענטע קריגער ארויס פון דעם הילצערנעם פערד, האָבען גע-געבען אַ פייער־צייכען צו די גריכען, וואָס האָבען זיך בעהאַלטען אויף דער אינזעל טענעדאָס. באַלד איז די שטאָדט פול געוואָרען מיט גריכען, וועלכע האָבען אָנגעמאַכט אַ שרעקליכע שחיטה צווישען די טראָיאַנער, וואָס האָ-בען זיך ניט לאַנג צוריג געפרייט מיט זייער בעפרייאונג פון די גריכען. מע-נעלאַאוס האָט זיך מיט פיעלע קריגער אריינגעבראָכען אין דאָס הויז פון דעאיפאָבוס, וועלכער האָט געהייראַטעט די שענע העלענא נאָך דעם טויט פון פאַריס, און האָט איהם ערמאָרדעט; ער האָט אויך געוואָלט ערמאָרדען זיין אונטרייע פרוי, אָבער זי האָט איהם איבער־אַ־נייס בעצויבערט מיט איהר שענקייט און ער האָט זי אויף זיין שיף צוריקגענומען. שרעקליך איז געוועזען די שלאַכט פאַר דער פעסטונג און דעם פאַלאַץ פון פריאַמוס. לאַנג האָבען די גריכען געזוכט איינצוברעכען די טויערן פון פאַלאַץ און אריין אינוועניג. אָבער עס איז זיי אַלץ אונמעגליך געוועזען — די טראָיאַנער האָבען געקעמפט ווי לייבען, און האָבען ניט צוגעלאָזען דעם פיינד צו זייער לי-בען קעניג פריאַמוס. ענדליך האָט נעאָפּטאָלעמוס, דער זוהן פון אכיללעס, אויפגעבראָכען דעם טויער און איז אריין אין פאַלאַץ. די גריכען האָבען דאָרט אָנגעטאָן שרעקליכע רציחות. נעאָפּטאָלעמוס האָט ערמאָרדעט פריאַמוס'עס זוהן פּאָליטעס און האָט איהם געבראַכט אַ פערבלוטיגטען צו זיין פאָטער. פריאַמוס האָט געוואָלט ראַכע נעהמען פון נעאָפּטאָלעמוס'ן און האָט אויף איהם זיין שפּיז געוואָרפען. דער שפּיז האָט אָבער נעאָפּטאָלעמוס'ן ניט געשאַדט. דאָס האָט איהם נאָך שטאַרקער צורייצט און ער האָט געכאַפּט דעם אַלטען פריאַמוס'ן פיר די האָאר, און האָט אויסגעשטרעקט זיין שווערד איהם צו טויטען. די טראָיאַנער האָבען געבעטען דעם העלד ער זאָל רחמנות האָ-בען אויף דעם אַלטען אונגליקליכען קעניג. די פרויען האָבען געבעטען ביי די געטער זיי זאָלען רעטען זייער קעניג, די קעניגין, פריאַמיוס'עס פרוי, האָט זיך געוואָרפען צו זיינע פיס, בעטענדיג רחמנות, אָבער עס האָט קיין זאַך ניט געהאָלפען. נעאָפּטאָלעמוס האָט ערמאָרדעט דעם אַלטען פריאַמוס, און גענומען ראַכע פיר דעם טויט פון זיין פאָטער אכיללעס. מאָרד, פייער און פערוויסטונג האָט איבעראַל געהערשט. אונשולדיגע פרויען מיט זייערע קליינע קינדער זיינען ווי שאָף צוקוילעט געוואָרען פון די הענט פון די זיגער,

דער טויט פון פריאַמוס.

די גריכען. נאָר א קלײנער טײל פון די טראָיאנער האָט זיך געראַטעט דורך די ענטשלאָסענהײט פון אֶנעאַס. אַלע אנדערע זײנען צושטאָכען געװאָרען אָדער זײנען אװעקגעפיהרט געװאָרען אין גריכענלאַנד אַלס געפאַנגענע אום דאָרט אַלס שקלאַפען פערקויפט צו װערען.

אויף דעם װעג צוריק אַהײם האָבען די גריכען געהאַט פיעלע געפאַהרען אויסצושטעהן און פיעל צו לײדען ביז זײ זײנען געקומען צו זײער לאַנד. נאָך אײדער זײ האָבען אָנגעפאַנגען אָפּפאָהרען צוריק האָט זיך צװישען זײ אָנגעהויבען א קריג, װעלכען װעג מען זאָל נעהמען אויף דער רײזע אַהײם. זײ האָבען ניט געקענט אײנשטימען אויף דיזע פראַגע, און האָבען זיך צוטײלט אין פערשײדענע גרופּעס. אויף'ן װעג צוריק האָבען מיט זײ געטראָפען פיעלע אונגליקען, אַזוי דאָס קוים די העלפט פון זײ איז צוריקגעקומען אַהײם. די מעהרסטע פון זײערע שיפען זײנען דערטרונקען געװאָרען, און די שיפען, װאָס זײנען פערבליבען, האָבען פערבלאָנדזעט אין פרעמדע אונבעקאַנטע ימים און האָבען געליטען נויט. מעהר פון אַלץ איז בעריהמט די צוריק-רײזע פון אָדיססעוס. די צופאַלען, װאָס איהם האָבען געטראָפען, און אַלץ, װאָס האָט מיט איהם פּאַסירט אויף זײן צוריקװעג, זײנען מײסטערהאַפט געשילדערט אין דער „אָדיססעע", דעם אונשטערבליכען פּאָעטישען װערק פון דעם גרעסטען גריכישען דיכטער, האָמער. דיזעס װערק, הגם עס איז א געדיכט, איז זעהר װיכטיג אַלס א קװעלע פיר געשיכטע, װײל עס שילדערט דאָס קולטור-לעבען פון יענער צײט. מיר װעלען װי װײט מעגליך אויספיהרליך איבערגעבען דעם אינהאַלט פון דיזען מערקװירדיגען געדיכט.

דאָס ערסטע אונגליק, װאָס האָט געטראָפען אָדיססעאוס'ן אויף זײן רײזע אַהײם, איז געװען װאָס ער האָט פערבלאָנדזעט אין דאָס לאַנד פון די װילדע ציקלאָפּען, װאו עס האָבען זיך געפיטערט גרויסע סטאַדעס ציגען. װען די גריכען זײנען אָנגעקומען אין דיזעס לאַנד האָבען זײ אָנפאַנגס ניט בעמערקט קײן שפּור פון מענשליכען לעבען. זײ האָבען א לאַנגע צײט געזוכט ביז זײ האָבען ענדליך ענטדעקט א גרויסע העהלע, אין װעלכער עס האָבען זיך געפונען זעהר פיעלע ציגען מיט פיעל מילך, קעז און פּוטער. אָדיססעאוס האָט בעשלאָסען צו װאַרטען ביז די בעװאױנער פון דער העהלע װעלען קומען צוריק. אָבער דערװײל האָבען זיך די גריכען ערלויבט צו שטילען זײער הונגער און דורשט מיט די מילך, קעז און פּוטער, װאָס זײ האָבען דאָרט געפונען גרײט. אַלס עס איז געקומען דער אָבענד, איז אַרײן אין די העהלע א גרויסע סטאַדע שאָף און ציגען און מיט זײ זײער פּאַסטוך פּאָליפעמוס. דיזער איז אַרײן מיט זײן סטאַדע דורך דעם אַרײנגאַנג אין די העהלע און האָט

אליין גענומען אַן אונגעהייער גרויסען שטיין, וואָס קיין מענשליכע קראַפט וואָלט עס ניט אין שטאַנד געווען צו טאָן, און האָט פערמאַכט דעם אַריינגאַנג. נאָך דעם, ווי ער איז מיט זיין סטאַדע אריין אין די העהל, האָט ער זיי גענומען מעלקען, האָט זיך אָנגעטרונקען מיט מילך און די איבערגעבליבענע האָט ער אָפּגעשטעלט אין כלים. נאָך דעם, ווי ער האָט זיך אָנגעזעטיגט, האָט ער אָנגעצונדען פייער אין זיין העהל און האָט בעמערקט אָדיססעאוס'ן מיט זיינע מענשען. ער האָט זיי אָנגעפאַנגען אויסצופרעגען, ווער זיי זיינען און ווי זיי זיינען אהער געקומען און וואָס איז דער צוועק פון זייער רייזע, אויב זיי זיינען ים־רויבער אָדער מענשען, וואָס פאָהרען איבער דער וועלט איינשלינגען פרעמדע פעלקער. דאָס גאַנצע אויסזעהן פון דעם ציקלאָפּ און זיינע פראַגען האָבען אַ שרעק ארויפגעיאָגט אויף אָדיססעאוס'עס מענשען.

אָדיססעאוס.

אָדיססעאוס האָט געפּאַסט מוט, האָט געבעטען ביים ריז גאַסטפריינדליכע אויפנאַהמע, און אין דעם נאָמען פון דעם גאָט קראָניאָן, דעם בעשיצער פון פרעמדע וואַנדערער, האָט ער איהם בעשוואָרען ער זאָל איהם מיט זיינע לייט קיין שלעכטס ניט טאָן. דער ציקלאָפּ האָט אָדיססעאוס'ן קיין וואָרט ניט געענטפערט. ער האָט געכאַפּט צוויי פון אָדיססעאוס'עס לייט, האָט זיי מיט איין קלאַפּ גע'הרג'עט, האָט זיי צושטיקערט, געמאַכט פון זיי אַן אָבענד־מאָהלצייט, און האָט זיי אויפגעפרעסען מיט די ביינער און אינגעווייד ביז עס פון זיי קיין גליד ניט געבליבען.

מיט גרויס שרעק האָט אָדיססעאוס מיט זיינע מענשען געקוקט אויף דעם שרעקליכען טויט פון די צוויי פון זיי און זיי האָבען קיין מיטעל ניט געזעהן, ווי זיך צו רעטען פון דיזען אונגליק. זיי האָבען אָנפאַנגס געטראַכט דעם ציקלאָפּ צו ערמאָרדען אין דער צייט פון זיין שלאָף, אָבער דאָ איז זיי געשטאַנען אין וועג דער גרויסער שטיין, וואָס האָט פערדעקט דעם אַרויסגאַנג, אַ שטיין, וואָס זיי זיינען אויף קיין פאַל ניט געווען אין שטאַנד אויפצוהייבען. אויף'ן אַנדערען טאָג האָט פּאָליפעמוס נאָך צוויי פון אָדיססעאוס'עס לייט אויפגעפרעסען צום פריהשטיק, נאָכדעם האָט ער אַרויסגעלאָזען די סטאַדע שאָף און ציגען, איז אויך ארויס מיט זיי און האָט פערמאַכט די

העהל צוריק מיט דעם אונגעהייערען שטיין. דער קלוגער אָדיססעאוס האָט אָבער צוגעטראַכט אַ מיטעל, ווי זיך צו רעטען. ער האָט אָפּגעבראָכען אַ שטיק אייזען פון דער האַק פון דעם ריז, האָט עס דורך פייער געמאַכט שפּי-ציג און הארט. אָבענדס, ווען דער ריז איז צוריק געקומען מיט זיין סטאַדע און האָט אָפּגעפּרעסען זיין אָבענד־מאָהלצייט און איז שטארק איינגעשלאָ-פען, האָט איהם אָדיססעאוס מיט'ן שפּיציגען אייזען זיין איינציגעס אויג ארויסגענומען. אומזיסט האָט זיך דער ציקלאָפּ געיאָגט כאַפּען די גריכען, זיי האָבען זיך בעהאַלטען אין פערשיידענע לעכער פון דער העהל, אַזוי דאָס דער בלינדער ריז האָט זיי ניט געקענט געפינען. דאַן האָט אָדיססעאוס צו-געטראַכט אַ מיטעל, ווי ער זאָל זיך מיט זיינע מענשען רעטען פון דער העהל נעכסטען מאָרגען. ער האָט נעמליך געבונדען די שאָף דריי־ווייז צוזאַמען, און האָט צו דעם מיטעלען פון יעדע דריי שאָף פון אונטען צוגעבונדען איין גריך, אַזוי דאָס ווען דער בלינדער ריז וועט ארומטאַפּען די שאָף ביים ארויסלאָזען זיי פון דער העהל אין פעלד וועט ער ניט בעמערקען קיין גריך, און מיט דיזען אופן וועלען אַלע זיין גערעטעט.

דער איינפאַל איז געלונגען און די גריכען האָבען זיך גערעטעט מיט זייערע שיפען און האָבען געלאַנדעט אויף דער אָאָלישער אינזעל. היער האָט זיי אָאָלוס, דער הערשער פון די ווינטען, געגעבען אַ לאָגעל (אַ לעדערנעם זאַק) אָנגעפילט מיט ניט קיין גינסטיגע ווינטען. אַלס אָדיססעאוס איז שוין געוועזען אַזוי נאָהענט צו זיין לאַנד, דאָס ער האָט שוין געזעהן דעם רויך פון די היימישע הייזער, האָט איינער פון זיינע שיפס־לייט געעפענט דעם לאָגעל, אין וועלכען זיי האָבען געדענקט צו געפינען אַ גרויסען אוצר. ווי נאָר זיי האָבען געעפענט דעם לאָגעל האָבען זיך פון איהם באַלד ארויסגעכאַפּט שרעק-ליכע שטורם־ווינטען, וועלכע האָבען די שיפען פערטריבען אויף ווייטע ימים, ווייט, ווייט פון זיין לאַנד. אַלס דער ווינט האָט געטריבען די שיפען ביי די ברעגען פון די ריזיגע אָסטריגאָנען, האָבען די בעוואוינער געוואָרפען שטיי-נער אויף די שיפען און זיי זיינען אַלע דערטרונקען געוואָרען אויסער דעם שיף פון אָדיססעאוס זעלבסט. אָדיססעאוס איז ווייטער געפאָהרען צו דער אינזעל אָאָא, אויף וועלכער עס האָט געוואוינט די כשוף־מאַכערין צירצע. זי האָט אַפילו די שיפס־לייט גאַסטפריינדליך אויפגענומען, אָבער ווי זיי האָבען זיך אָנגעטרונקען מיט וויין, האָט זי זיי בעריהרט מיט איהר צויבער-שטעקען און האָט זיי פערוואַנדעלט אין חזירים, נאָר איינער איז געבליבען ניט פערוואַנדעלט אין אַ שווין, ווייל ער האָט זיך פריהער דערשראָקען פאַר אַ ווילדער בעשעפענים אויף דיזער אינזעל און ער האָט זיך בעהאַלטען, אַזוי

דאָס צירצע האָט איהם מיט איהר צויבער־שטעקען ניט בעריהרט. דיזער איז גלייך געלאָפען צו אָדיססעאוס'ן, וועלכער איז נאָך געווען אויף'ן שיף, און האָט איהם ערצעהלט וועגען דעם אונגליק, וואָס האָט פּאסירט מיט זיינע שיפס־לייט. אָדיססעאוס איז באלד געגאנגען צו צירצע'ן אום צו בעטען, זי זאָל בעפרייען זיינע פריינד. אויף'ן וועג אהין האָט איהם דער גאָט הערמעס געגעבען א גראָז, וועלכער וועט ברעכען די מאַכט פון צירצע'ן. אָדיססעאוס איז אוועק צו צירצע'ן און האָט זי געצוואונגען זיינע פריינד צו בעפרייען פון דעם צויבער.

ענדליך האָט ער זיך בעפריינדעט מיט צירצע'ן און זי האָט איהם גע־געבען אן עצה ער זאָל פאָהרען ביז צום ענד פון אָקעאן־שטראָם און זי וועט אראָפּגעהן אין די אונטער־וועלט פון די טויטע, און פרעגען דעם נביא טירע־זיאס, ווי זאָל ער פאָהרען צוריק אהיים. אין א קורצער צייט האָט ער אויס־געפונען דעם טויער, וועלכער פיהרט צו דער אונטער־וועלט. דורך א קרבן פון צוויי שווארצע שאָף האָט ער בעשוואָרען די טויטע וועגען דעם. אונ־טער די טויטע האָט זיך אויך געפונען דער נביא טירעזיאס. דיזער האָט איהם נביאות געזאָגט, דאָס ענדליך וועט ער זיך צוריקקעהרען אהיים, אָבער אָהן זיינע פריינד, עלענד אויף א פרעמדען שיף, און וועט זעהן, ווי פרעמדע מענער זוכען די האַנט פון זיין טרייער פרוי, נאָר ער וועט ראַבע נעה־מען פון זיי.

דיזע נביאות האָב איהם פיעלע שמערצען פערשאפט און ער האָט זיך אומגעקעהרט צו צירצע'ן און האָט געפרעגט איהר עצה, ווי זאָל ער זיך בע־פרייען פון דער געפאהר, וועלכע שטעהט איהם נאָך פאָר. נאָכדעם איז ער געקומען מיט זיינע שיפס־לייט צו דער אינזעל פון די סירענען (ים־נימפען), וועלכע האָבען איהם געוואָלט ארייננקריגען מיט זייער צויבער־געזאנג, אָבער צירצע האָט איהם פערזאָגט ער זאָל זיך היטען פון זיי.

מיט גרויס האָפנונג באלד צו קומען אהיים זיינען די רייזענדע מיט אָדיססעאוס'ן אָנגעקומען אין די ים־שטראָם צווישען איטאליען און סיציליען. זיי האָבען ניט געוואוסט וועלכע שרעקען עס ערווארטען זיי נאָך דאָ. זיי האָבען געמוזט דורכפאָהרען צווישען סצילא און כאריבדיס, דעם געפעהר־ליכסטען אָרט אין דער וועלט, און זעקס פון די מוטיגסטע העלדען זיינען פון דער האַנט פון סצילא דערטרונקען געוואָרען. ער האָט זיך מיט גרויס מיה צוגעשלאָגען צו סיציליען. דאָרט האָט ער פערבראַכט א היבשע צייט. ענדליך האָט ער בעשלאָסען פאָרטצוזעצען זיין צוריק־רייזע. זייענדיג אין סיציליען האָבען זיינע לייט געטויטעט די רינדער, וואָס זיינען געווען געהיי־

ליגט צו העליאָס. צעאוס איז שטארק אין כעס געוואָרען אויף אָדיססעאוס׳ן און זיינע לייט דערפאַר און האָט דורך א בליץ צושטערט דאָס איינציגע שיף, וואָס זיי איז איבערגעבליבען. אַלע פּאַסאַזשירען זיינען דערטרונקען געוואָרען, נאָר איין אָדיססעאוס איז פערבליבען. ער האָט זיך געראַטעוועט אויף א באַלקען פון דעם דערטרונקענעם שיף, אָבער דאָ האָט ער זיך אריינגעדרעהט אין דעם שטראָם פון כאַריבדיס, און ער איז שיער דערטרונקען געוואָרען. צום גליק האָט ער זיך אָנגעכאַפּט אָן א צווייג פון א בוים, וואָס איז געשטאַנען איבער דער כאַריבדיס און פון דאָרטען איז ער אראָפּגעשפּרונגען אויף דעם מאַסט פון זיין שיף, וועלכער איז אין אויגענבליק פון דעם אָפּגרונד אונטער דער כאַריבדיס ארויסגעשוואומען. ער האָט דאַן גאַנצע ניין טעג איבער׳ן ים געוואָגעלט, ביז עס איז איהם ענדליך געלונגען זיך צושלאָגען צו דער אינזעל אָגיגיא, וואו די נימפע קאַליפּסאָ האָט געוואוינט. דיזע האָט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און האָט איהם געוואָלט די אונשטערבליכקייט שענקען, ווען ער זאָל נאָר איינשטימען מיט איהר צו פערבלייבען. אָדיססעאוס האָט אָבער זעהר שטארק געביינקט אהיים און האָט פיר קיין גליק אין דער וועלט ניט געוואָלט בלייבען מיט קאַליפּסאָ׳ן. די געטער האָבען געגעבען קאַליפּסאָ׳ן א בעפעהל זי זאָל אָפּלאָזען אָדיססעאוס׳ן און זאָל איהם אויך העלפען אויפבויען א פּלאָס (צוזאַמענגעבונדענע קלעצער) צו דער אָפּרייזע און בעזאָרגען מיט דער נעטיגער שפּייז. אָבער אויך אויף זיין רייזע פון דאַנען זיינען איהם פּאָרגעשטאַנען פערשיידענע ליידען. פּאָסיידאָן, דער גאָט פון ים, איז געווען בייז אויף אָדיססעאוס׳ן דערפאַר, וואָס ער האָט בלינד געמאַכט זיין זוהן, דעם ציקלאָפּ פּאָליפעמוס, ער האָט געשיקט א שטורם-ווינט. וואָס האָט צוריסען זיין פּלאָס און ער איז שיער דערטרונקען געוואָרען. צום גליק איז די געטין פון ים לעאוקאָטהעא געקומען איהם צו הילף. זי האָט איהם צוגעוואָרפען א שלייער, אויף וועלכען ער איז צוגעשוואומען אויף׳ן דריטען טאָג צו דער אינזעל סכעריא, דעם לאַנד פון די פאַאַקען.

אָדיססעאוס איז געווען שרעקליך מיד פון זיין אָנשטרענגונג, און ער איז איינגעשלאָפען אין א וואַלד, ביים ברעג פון א טייך, און ער האָט זיך אויפגעכאַפּט פון זיין טיפען שלאָף צוליב דעם געשריי פון איינינע פאַאַקען-מיידלאַך. דיזע האָבען צוזאַמען מיט נאַוזיקאַא, דעם קעניג׳ס טאָכטער, געוואַשען וועש אין טייך, און נאָך דער ארבייט האָבען זיי געשפּילט אין באַל. אָדיססעאוס איז ארויס פון וואַלד א נאַקעטער, און די מיידלאַך זיינען צולאָפען, ווי זיי האָבען איהם דערזעהן. נאָר דעם קעניג׳ס טאָכטער איז געבליבען שטעהן און האָט איהם געגעבען די נעטיגע קליידער. דאַן איז

ער אריין אין שטאָדט פון די גליקליכע פּאַאַקען, וועלכע האָבען געלעבט אָפּ-געזונדערט פון דער גאַנצער וועלט און האָבען זיך געשעצט גליקליך. ער איז אריין אין דעם פּאַלאַץ פון דעם קעניג אַלקינאָאוס, און האָט געבעטען פון דער קעניגין פריינדליכע אויפנאהמע און הילף, ער זאָל קענען צוריקקעהרען זיך אהיים. זיי האָבען זיין וואונש ערפילט און אויף׳ן דריטען טאָג האָבען זיי איהם אויף א שנעלען שיף געבראַכט אין איטהאַקאַ, צו זיין הויז.

אָדיססעאוס האָט קוים דערקענט זיין היים, וועלכע ער האָט שוין צוואנציג יאָהר ניט געזעהן. ער האָט בעהאַלטען זיינע אוצרות אין א העהל, און אליין האָט ער זיך אָנגעטאָן אין קליידער פון א בעטלער און איז אוועק

אָדיססעאוס גערופען פון די נימפען.

צו זיין טרייען דינער עאומאֶאוס, וועלכער האָט די גאַנצע צייט געהיט און געפיטערט זיינע גרויסע סטאַדעס שווינען. דאָ האָט ער זיך בעגעגענט מיט זיין זוהן טעלעמאַכוס. ער האָט זיך באַלד געלאָזט דערקענען און זיי האָבען צוזאַמען אויסגעארבייט א פּלאַן, ווי ראַכע צו נעהמען פון די שטאָלצע חתנים, וועלכע האָבען געזוכט פּענעלאָפּע׳ס האַנט און האָבען פיעל פון זיין רייכטום פערשלונגען. פּענעלאָפּע האָט אָבער ניט אָנגעוואָרען די האָפנונג צו זעהן איבער־א־ניים איהר טרייען מאַן, און האָט אימער גענאַרט די שטאָלצע ליב-האָבער, דאָס זי וועט אויסקלייבען איינעם פון זיי פיר א מאַן, ווען זי וועט

ענדיגען די תכריכים. וואָס זי האָט געמאַכט פיר דעם אַלטען העלד לאַערטעס. זי פלעגט אַלע נאַכט צוטרענען די ארבייט, וואָס זי האָט געמאַכט דורכ'ן טאָג, און אַזוי האָט עס זיך די ארבייט געשלעפּט יאָהרען לאַנג.

אויפ'ן אַנדערען טאָג איז אָדיססעאוס אין בעגלייטונג פון זיין דינער עאומאֶאוס אַוועקגעגאַנגען אין שטאָדט נאָך זיין הויז. קיינער האָט איהם ניט דערקענט, אויסער זיין אַלטער טרייער יאַגד־הונט, וועלכער איז באַלד צוגע־לאָפען צו איהם, האָט געדרעהט מיט גרויס פרייד דעם וויידעל, און איז פון גרויס שמחה טויט געפאַלען. ביי אָדוססעאוס'ן האָבען זיך געשטעלט טרערען אין די אויגען. עס האָט איהם זעהר געקרענקט דער טויט פון זיין טרייען הונט, ווי אויך דער שפּאָט און די שאַנדע, וואָס ער האָט געהאַט צו איבערטראָגען אין זיין אייגענעם הויז. איינער פון פענעלאָפּע'ס ליבהאָבער, אַנטינאָוס, האָט איהם געוואָרפען אַ ביינקעל אין קאָפּ; איינער עוורימאַכוס האָט פון איהם חוזק געמאַכט. זיין זוהן טעלעמאַכוס האָט זיי געהייסען געהן אַהיים, אָדיססעאוס איז פערבליבען אין זאַאַל און איז געווען שרעקליך אויפגעבראַכט.

אָדיססעאוס האָט בעשלאָסען ראַכע צו נעהמען דעם אַנדערען טאָג פון די שטאָלצע ליבהאָבער וועלכע זיינען וויעדער אין זיין הויז געקומען, האָ־בען געפרעסען און געזויפט ניט פרעגענדיג קיינעם'ס ערלויבניס. דאַן האָט די טרייע פענעלאָפּע אריינגעבראַכט אין זאַאַל דעם גוואַלדיגען בויגען אָדיססעאוס'עס און האָט זיי געזאָגט, דאָס זי איז בערייט אַוועקצוגעהן פון איהר הויז, וואו זי האָט איהרע גאַנצע יאָהרען פערבראַכט, פון איהר געליבטען טרייען מאַן, פון וועלכען זי פלעגט יעדע נאַכט טרוימען, און וועט פאָלגען דעם דאָזיגען מאַן, וועלכער וועט אין שטאַנד זיין אָדיססעאוס'עס בויגען אָנציהען און שיסען.

יעדער פון פענעלאָפּע'ס ליבהאָבער האָט געפּרוּבּט שיסען מיט דעם בוי־גען, אָבער קיינער האָט עס ניט געקענט טאָן. דאַן האָט טעלעמאַכוס אי־בערגעגעבען דעם בויגען צו אָדיססעאוס'ן. דיזער האָט אָהן בעזונדערער מיה אויסגעשאָסען אַ פייל אין דעם פרעכען אַנטינאָוס און האָט איהם אויגענבליק־ליך געטויטעט. נאָך דעם האָט ער די איבריגע חברים געטויטעט איינעם נאָך'ן אַנדערען ביז דעם לעצטען. ער האָט נאָר געלאָזט לעבען דעם זינגער פעמיוס און דעם הערָאלד (קוריער) מעדאָן.

נאָך דעם, ווי מען האָט דעם זאַאַל גערייניגט פון די הרוגים, האָט מען אריינגערופען זיין ווייב, פענעלאָפּע, וועלכע האָט אין דער צייט פון דעם קאַמף געשלאָפען. אָנפאַנגס האָט זי ניט געטרויט אָדיססעאוס'ן. זי האָט געפירכ־

טעט פיעללייכט איז דיזער מאַן אַ בעטריגער, וועלכער געהט אונטער דעם נאָמען אָדיססעאוס, אָבער ווען ער האָט איהם געזאָגט אַזעלכע זאַכען, פון וועלכע נאָר זי און ער האָבען געוואוסט, און קיין זייטיגער מענש, האָט זי שוין געגלויבט, דאָס ער איז דער ריכטיגער אָדיססעאוס, איהר מאַן, דער קעניג פון איטהאַקאַ, און דאַן איז זי מיט הייסע טרערען אין זיינע אָרימס אַריינגעפאַלען. נאָך דעם האָט אָדיססעאוס געפיהרט אַ רוהיגעם לעבען צווישען זיינע פריינד און זיין פאַמיליע, צו וועלכע עס האָט אויך געהערט זיין אַלטער פאָטער לאַערטעס. דאָס נעבען־שטעהענדע בילד שטעלט פאָר, ווי אָדיססע-

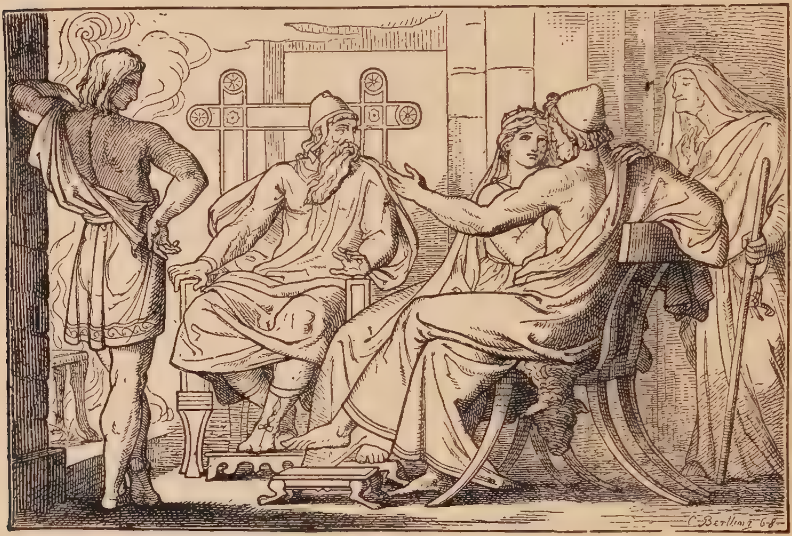

אָדיססעאוס ערצעהלט זיינע רייזע־פאַסירונגען.

אום ערצעהלט פאַר זיין פרוי און אַנדערע מיטגלידער פון זיין פאַמיליע אַלץ, וואָס האָט מיט איהם פאַסירט אין די 20 יאָהר פון זיין אומוואַנדערן.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם טראָיאַנישען קריג איז אויך די זאַגע וועגען אָ ר ע ס ט ע ס זעהר וויכטיג פיר די געשיכטע. אין דיזער זאַגע איז פאָרגעשטעלט איינע פון די וויכטיגסטע ענדערונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין דעם סאָציאַלען לעבען פון דער מענשהייט: די געשיכטע, ווי דאָס מוטער־רעכט איז אָפּגעשאַפט געוואָרען און אָנשטאָט איהם איז דאָס פאָטער־רעכט אַיינגעפיהרט געוואָרען. אום דיזעס צו פערשטעהן, מוזען מיר פריהער עטוואָס וועגען דעם ערקלערען.

די יעצטיגע פאָרמע פון אונזער פאמיליען-לעבען איז ניט געווען אזוי פון אייביג אָן, זי איז א רעזולטאט פון א לאנגער רייהע פון געשיכטליכע ענט-וויקלונגען. דאָס איז קלאָר בעוויזען געוואָרען דורך די נייעסטע אונטערזוכונ-גען און פאָרשונגען פון מאָרגאן, באכאָפען און אנדערע. דאָס, וואָס מיר וועלען דאָ אין קורצען בעריכטען וועגען דיזע פאָרשונגען, איז געגרינדעט אויף פאקטען, וועלכע מיר געפינען ביי אלע נאטור-פעלקער פון אלע וועלט-טיילען. די פאקטען זיינען דער אויסדרוק פון אן ענטוויקלונגס-געזעץ, וועל-כעס בעהערשט די גאנצע מענשהייט. דער רוים פון דיזען ווערק ערלויבט אונז ניט זיך אין צופיעל אויספיהרליכע איינצעלהייטען אריינצולאָזען.

אין די גאנץ אלטע צייטען פון דער מענשהייט איז ניט געווען קיין פא-מיליען-לעבען. די פרויען האָבען ניט געהערט צו געוויסע מענער, ווי עס איז היינט איינגעפיהרט. נאָר יעדע פרוי האָט געהערט צו יעדען מאנספארשוין און יעדער מאנספארשוין האָט געהערט צו יעדער פרוי, ווי עס איז ביי דעם גרעסטען טייל פון די חיות. פון דיזער פאָרמע פון פעראייניגונג צווישען די געשלעכטער האָט זיך זעהר פריה ענטוויקעלט די פ א מ י ל י ע פ ו ן ב ל ו ט - פ ע ר ו ו א נ ד ט ש א פ ט, אין וועלכער נאָר מענער און פרויען פון גלייכען עלטער און פון גלייכע קלאסען פון פערוואנדטשאפט האָבען זיך געמעגט פעראייניגען. אזוי צ. ב. האָבען זיך געמעגט פעראייניגען ברי-דער מיט שוועסטער, קוזינס מיט קוזינעס (שוועסטערקינדער) פון גלייכע יאָהרען. אויף דיזען אופן האָבען נאָר געקענט זיין מאן און פרוי א גרויספא-טער מיט א גרויסמוטער, זייערע קינדער האָבען אויסגעמאכט א בעזונדערען קרייז, וואָס מעגען זיך פעראייניגען צווישען זיך, זייערע עניקלאך האָבען אויסגעמאכט ווידער א נייעם קרייז פון מענער און פרויען. די קינדער פון ברידער האָבען זיך גערעכענט פיר שוועסטער און ברידער, די קינדער פון שוועסטער האָבען זיך אויך גערעכענט פיר שוועסטער און ברידער, דאָס זעלביגע איז אויך געווען מיט די קינדער פון שוועסטער און ברידער.

פון דיזער ארט פערבינדונג פון די געשלעכטער האָט זיך אויסגעבילדעט א נייע פאמיליען-פאָרמע, וועלכע איז בעקאנט אונטער דעם נאָמען פ ו - נ א ל ו א - פ א מ י ל י ע. אין דיזער פאמיליע האָבען זיך שוין שוועסטער מיט ברידער ניט געטאָרט פעראייניגען אלס מאן און ווייב. א צאָהל שוועס-טער זיינען געווען פרויען פיר א צאָהל ברידער, אָבער צווישען די ברי-דער, וואָס זיינען געווען זייערע מענער, האָבען זיך ניט געטאָרט געפינען די אייגענע ברידער פון די פרויען און די שוועסטער. א צאָהל ברידער האָבען גע-האט א צאָהל שוועסטער פיר אלגעמיינע פרויען, אָבער די אייגענע שוועסטער

פון זיי מענער די ברידער האָבען זיך ניט געטאָרט געפינען צווישען די פרויען. אין דיזען פאַמיליען=סיסטעם איז יעדער מאַנספּאַרשוין דער מאַן פון אַלע פרויען פון אַלע זיינע ברידער, און יעדע פרוי איז די ווייב פון אַלע מענער פון איהרע שוועסטער. לויט דיזען סיסטעם פון פאַמיליען=לעבען האָבען גע-מוזט א רייהע שוועסטער פון איין פאַמיליע הייראַטען מיט א רייהע ברידער פון אַן אַנדערער פאַמיליע.

אין דיעזען פאַמיליען=סיסטעם ווייס מען ניט, ווער דער פאָטער פון א קינד איז, ווייל איין פרוי האָט פיעלע מענער. מען ווייס נאָר, נאַטירליך, ווער די מוטער פון דעם קינד איז. דער סדר הדורות געהט נאָר אין ווייב-ליכער ליניע. דעריבער זיינען די רעכטען אין דיזער אַרט פאַמיליע נאָר מו-טער=רעכטען. ווען צ. ב. איינער איז געשטאָרבען און האָט געלאָזען קינדער, און מען ווייס אפילו געוויס, דאָס ער איז דער פאָטער פון דיזע קינדער, גע-הערט די ירושה ניט צו זיינע קינדער, נאָר צו זיין מוטער, אָדער צו דער פאַ-מיליע פון זיין מוטער. די קינדער רעכנען זיך ניט צום פאָטער'ס פאַמיליע, נאָר צו דער מוטער'ס פאַמיליע. דעריבער האָט די פרוי פערנומען א גאַנץ אַנדערען אָרט אין דער פאַמיליע ביי דיזען סיסטעם, ווי זי האָט היינט. זי איז געווען דער הויפּט פון דער פאַמיליע. זי איז געווען דער ריכטער אין דער פאַמיליע, זי איז געווען דער פּריסטער און האָט געבראַכט קרבנות פיר די גאַנצע פאַמיליע. איהר דעה איז געווען די וויכטיג-סטע ניט נאָר אין איהר אייגענעם הויז, נאָר אויך אין דעם גאַנצען שטאַם.

אין פערלויף פון דער צייט, איבערהויפּט זינט די אַרבייט איז צוטיילט געוואָרען, האָט דער מאַנספּאַרשוין בעקומען מעהר ווערט, ווייל ער האָט מעהר נוצען אריינגעבראַכט אין די פאַמיליע. אָבער מעהר פון אַלץ איז עס געווען דער רעזולטאַט פון געוואַלט און קראַפט. דאַמאָלס איז אָנשטאָט מו-טער=רעכט אריינגעטרעטען אין די פאַמיליע פאָטער=רעכט. דאַמאָלס איז די פרוי געוואָרען אונטערוואָרפען און פערשקלאַפט צום מאַן און דאַמאָלס האָט מען אויפגעהערט זי צו אַכטען. אין דער צייט פון מוטער=רעכט איז די פרוי געווען שטאָלץ, זעלבשטענדיג; שפּעטער, אונטער דעם מאַן'ס הערשאַפט, איז זי געוואָרען פערשקלאַפט און קליין ביי זיך. דאָס האָט זיך אויך אויס-געדריקט אין דער פאָרמע פון איהרע קליידער. דאָס קלייד פון דער דאָרישער פרוי אין גריכענלאַנד, וואו עס האָט נאָך דאַמאָלס געהערשט מוטער=רעכט, איז געווען פריי אויף איהרע שולטערן, א קורצעס אויבערקלייד האָט נאָר ביז איהרע קני דערגרייכט, די אָרימס און די פיס זיינען געווען פריי, די בעוועגונג פון די גלידער איז געווען אונגעשטערט. דאַגעגען האָט די יאָנישע

פרוי, וועלכע איז שוין דאמאלס געווען אונטער דער הערשאפט פון מאן, געטראגען לאנגע קליידער, וואס האבען בעדעקט דעם גאנצען קערפער, און זי איז געווען געצוואונגען אפילו צו פערדעקען דאס געזיכט מיט א שלייער אין געגענווארט פון פרעמדע מענשען.

מיר קענען יעצט ניט וויסען מיט אלע איינצעלהייטען, ווי אזוי דיזע גרויסע ענדערונג איז פארגעקומען. אבער פיעלע זאגעס, זיטען און מנהגים בעווייזען, דאס דיזע ענדערונג איז אנגעקומען מיט גרויס שווערינקייט און נאך א לאנגען שטרייט פון די פרויען פיר זייערע רעכטען. עס ווייזט אויס, דאס אין אטהען איז דאס פאטער־רעכט זעהר לאנג איינגעפיהרט געווארען, דאס מוטער־רעכט איז דארט אונטערדריקט געווארען שנעל. דער קאמף האט ניט לאנג געדויערט, ווי מען קען שליסען פון די זאגעס וועגען די אמאזאנען־פרויען, ד. ה. די פרויען, וואס האבען געהאט אן אייגענע הערשאפט און האבען געשטריטען מיט מענער. זעהר דייטליכע שפורען פון יענער צייט, ווען דער קאמף צווישען מענער און פרויען איז פארגעקומען צוליב רעכטען, געפינען מיר אין דער זאגע פון ארעסטעס, וועלכע מיר וועלען דא איבערגעבען אויספיהרליך מיט אייניגע בעמערקונגען, וועלכע וועלען די זאך ערקלערען.

אין דער צייט, ווען אגאמעמנאן האט בעלאגערט טראיא, האט אגיסטהוס, דער זוהן פון טהיעסטעס, אפגערעדט אגאמעמנאן'ס פרוי קליטאמנעסטרא פון איהר מאן און זי איז אוועק צו איהם, צו אגיסטהוס'ן. צוזאמען מיט דער פרוי האט אגיסטהוס אויך די הערשאפט פון אגאמעמנאן גערויבט. אלס אגאמעמנאן איז צוריקגעקומען אהיים און מיט טרערען פון פרייד זיין פאטערלאנד איבער־א־נייס דערזעהן, איז איהם קליטאמנעסטרא ארויס ענטקעגען מיט א הערצליכען גרוס. אבער ביי דער מאהלצייט, וואס די גריכען האבען געגעבען צו עהרע פון די בעזיגער פון טראיא, האט אגעסיטהוס ערמארדעט אגאמעמנאן מיט זיינע פריינד. אגיסטהוס האט לאנג גענאסען דאס פערגניגען פון דער גערויבטער הערשאפט. ענדליך האט ארעסטעס, דער זוהן פון אגאמעמנאן, בעשלאסען ראכע צו נעהמען פון אגיסטהוס'ן פיר דאס אונרעכט, וואס ער האט געטאן זיין פאטער אגאמעמנאן. ווען אגאמעמנאן איז ערמארדעט געווארען פון אגיסטהוס'ן איז ארעסטעס נאך זעהר יונג געווען. אהן צווייפעל וואלט ארעסטעס דאן אויך זיין לעבען פערלארען, ווען זיין שוועסטער עלעקטרא וואלט איהם ניט גערעטעט און איהם איבערגעגעבען צו זיין פאטער'ס שוואגער, סטראפיוס. דיזער סטראפיוס האט איהם פריינדליך אויפגענומען און האט איהם ערצויגען צוגלייך מיט זיין אייגענעם זוהן פילאדעס. ארעסטעס איז געווארען מיט פילאדעס'ן די בעסטע

פריינד. אלס זיי זיינען אויסגעוואקסען, האָבען זיי ביידע בעשלאָסען צו נעהמען ראַכע פיר אַגאַמעמנאָן׳ס טויט. אויך דער אָראַקעל האָט זיי אויפ־געפאָדערט צו בעשטראָפען דעם מערדער פיר דאָס אונשולדיגע בלוט, וואָס ער האָט פערגאָסען. צו אויספיהרען דיזע ראַכע האָבען זיך די ביידע יונגע פריינד אָרעסטעס און פּילאַדעס אַוועקגעלאָזען אין מיצענע, וואו אֶגיסטהוס איז געזעסען אויף אַגאַמעמנאָן׳ס טראָן. דאָ האָבען זיי אַרויסגעלאָזען אַ קלאַנג, דאָס אָרעסטעס איז טויט. קליטאֶמנעסטראַ איז געוועזען זעהר ערפרייט פון דער בשורה, דאָס איהר זוהן אָרעסטעס איז טויט, און דאָס זי האָט שוין מעהר ניט צו פירכטען, דאָס ער וועט זיך אַ מאָל נוקם זיין אָן איהר. זי האָט אַריינגענו־מען די צוויי יונגע לייט, וואָס האָבען איהר געבראַכט די גוטע בשורה אין קעניגליכען פּאַלאַץ, און האָט מיט גרויס פרייד מיטגעטיילט איהר געליבטען אֶגיסטהוס די וויכטיגע און פרעהליכע נייס פון דעם טויט פון איהר זוהן. דערוויילע האָט זיך אָרעסטעס געזעהן מיט זיין שוועסטער עלעקטראַ, און זי האָט אין איהם אַריינגעבלאָזען פרישע געפיהלען פון ראַכע, ערצעהלענדיג איהם פון דער שלעכטער בעהאַנדלונג, וואָס זי האָט געהאַט פון זייער מוטער קליטאֶמנעסטראַ, וועלכע האָט זיך מיט איהר בעגאַנגען ווי מיט אַ שקלאַפין. אום אין איהם אויפצוּוועקען אַ שטאַרקען האַס צו דער מוטער, האָט זי איהם געוויזען דעם אָרט, וואו אַגאַמעמנאָן איז ערמאָרדעט געוואָרען, און וועלכען עס זיינען נאָך געוועזען צו מערקען די שפּורען פון דיזען שרעקליכען פערברע־כען. ווי נאָר אֶגיסטהוס איז אַריין אין די גאַסט־צימערן פון זיין פּאַלאַץ, האָט איהם אָרעסטעס באַלד ערמאָרדעט. אויף זיינע געשרייען איז קליטאֶמ־נעסטראַ אַריינגעלאָפען. אָרעסטעס האָט זי אויך געוואָלט טויט שלאָגען, אָבער זי האָט איהם מיט טרערען געבעטען זי צו שוינען און ער האָט ניט געקענט זיין אַזוי האַרט צו זיין מוטער. ער האָט זיך שוין געווענדט צו זיין פריינד פּילאַדעס, און האָט איהם געפרעגט אָן עצה, וואָס זאָל ער דאָ טאָן? דיזער האָט איהם דערמאָהנט אָן די פּאָרויסזאָגונג פון דעם אָראַקעל. אָרעסטעס האָט זיך אָנגענומען מיט מוט און ערמאָרדעט זיין אייגענע מוטער.

אָרעסטעס האָט ווירקליך ערפילט זיין פליכט צו זיין פאָטער, אָבער אין דער זעלבער צייט איז ער געוואָרען אַ מוטער־מערדער. דאַמאָלס זיינען פון גיהנום אַרויס די ראַכע געטינס, די עריניעס, מיט זייערע שרעקליכע געשטאַל־טען און האָבען אָנגעפאַנגען צו פייניגען און פערפאָלגען דעם מוטער־מערדער. מיט שרעק איז ער ענטלאָפען פון דעם אָרט, וואו דער מוטער׳ס בלוט איז פערגאָסען געוואָרען און איז געלאָפען זוכען שוץ ביי דעם זעלביגען אַפּאָללאָ, וועלכער האָט איהם געהייסען בעגעהן דיזען מאָרד. אַפּאָללאָ האָט די עריניעס

געמאַכט פערזינקען אין א טיפען שלאָף, און דאַן איז אָרעסטעס בעפרייט גע-
וואָרען פון זיינע שרעקליכע ליידען. וואָס וועט אָבער זיין, ווען די ראכע-
געטינס וועלען זיך אויפכאַפּען פון זייער שלאָף? אַפּאָללאָ האָט קיין אנדער
מיטעל ניט געפונען צו רעטען אָרעסטעס'ן פון די ראכע-געטינס, ווי צו
שיקען איהם נאָך אַטהען און דאָרט זאָל די געטין אַטהענע איהר אורטייל
ארויסגעבען, אויב ער איז שולדיג אָדער אונשולדיג. די געטין אַטהענע
האָט אַליין ניט געוואָלט נעהמען אויף זיך די פעראַנטוואָרטליכקייט פון אַזא
משפּט, און זי האָט בעשטימט א פערזאַמלונג פון די עהרווירדיגע זקנים פון
שטאָדט, זיי זאָלען די זאַך פערהאַנדלען און זייער פּסק ארויסגעבען. פאַר
דיזען געריכט האָבען די עריניעס פאָרגעבראַכט זייער קלאַגע געגען אָרעס-
טעס'ן, וועלכער האָט זיך געמוזט פערטיידיגען. די עריניעס האָבען ניט גע-
וואָלט אָנערקענען דאָס פאָטער-רעכט, נאָר דאָס מוטער-רעכט. אַפּאָללאָ דאַגע-
גען האָט ניט געוואָלט אַנערקענען קיין מוטער-רעכט, און ער האָט געהייסען
אָרעסטעס'ן ערמאָרדען זיין מוטער. ווייל דער הויפּט איז דער פאָטער, די מו-
טער טראָגט נאָר דאָס, וואָס דער פאָטער האָט איהר געגעבען צו בעהאַלטען.
דאָס לעבען האָט דער פאָטער געגעבען, און די מוטער האָט עס נאָר געהיט א
געוויסע צייט. אומזיסט האָבען די עריניעס אָנגעקלאָגט אַפּאָללאָ'ן, דאָס ער
שטירצט די מאַכט פון דער אַלטער צייט, די מאַכט פון די פרויען.

די ריכטער, וואָס אַטהענע האָט בעשטימט צו משפּט'ן אָרעסטעס'ן האָ-
בען זיך צוטיילט אין צוויי העלפטען: איין העלפט איז געווען פיר מוטער-
רעכט און די אנדערע פיר פאָטער-רעכט. דאַן האָט אַטהענע געגעבען איהר
שטימע פיר פאָטער-רעכט און אָרעסטעס איז בעפרייט געוואָרען.

דאָס פאָטער-רעכט האָט געזיגט. די אַלטע אָרדנונג איז געשטירצט. די
עריניעס האָבען מיט א שרעקליכען צאָרן בעקלאָגט זייערע אַלטע רעכטען,
אַטהענע האָט זיי געטרויסט, דאָס זיי וועלען פון היינט זיין „עאומענידען",
ד. ה. גנעדיגע געטינס, און זיי וועלען האָבען זייער אָרט אין אַטטיקאַ. אָבער
א טייל פון די עריניעס האָבען בעשלאָסען פאָרטצוזעצען צו פערפאָלגען
אָרעסטעס'ן. דיזער האָט ווידער געזוכט שוץ ביי אַפּאָללאָ'ן. ער האָט גע-
קריגען א בעפעהל צו געהן נאָך טאַווריס, און פון דאָרט זאָל ער בעקומען דאָס
בילד פון דער געטין אַרטעמיס, וועלכעס איז אין יענער געגענד פון הימעל
אראָפּגעפאַלען, און עס בריינגען נאָך גריכענלאַנד. אָרעסטעס איז באַלד אוועק
נאָך טאַווריס אין בעגלייטונג פון זיין פריינד פּילאַדעס, וועלכער האָט איהם
ניט געוואָלט לאָזען אַליין אין קיין געפאַהר, און זיי זיינען צוזאַמענגעקומען
אין דאָס לאַנד פון די סקיטהען און גלייך אריין אין טעמפּעל פון אַרטעמיס.

דאָ האָט געהערשט איפיגעניע, די שוועסטער פון אָרעסטעס, אַלס פּריסטערין, ווי מיר האָבען עס שוין פריהער ערצעהלט. דער דינסט אַלס פּריסטערין איז איהר זעהר שווער פאָרגעקומען. די ווילדע סקיטהען פלעגען אָפּפערן יעדען פרעמדען, וועלכען דאָס שיקזאַל האָט פערטראָגען אין זייער לאַנד, און איפיגעניע זעלבסט האָט געמוזט בעשפּריצען דעם קאָפּ פון יעדען אונגליקליכען מיט אָפּפער=וואַסער, איידער מען האָט איהם אין טעמפּעל אריינגענומען. עס איז קיין וואונדער ניט, וואָס די עדעלע גריכין האָט געוואָלט פון דיזען ווילדען אָרט זיך רעטען און נאָך גריכענלאַנד צוריקקעהרען. באַלד האָט איהר וואונש בעדאַרפט ערפילט ווערען, און גאָר אונערוואַרטעט.

באַלד ווי אָרעסטעס און פּילאַדעס זיינען אָנגעקומען אין דאָס סקיטהען=לאַנד, האָט מען זיי געכאַפּט און געבראַכט צום קעניג טהאָאַס. דיזער האָט גלייך געהייסען מען זאָל זיי אָפּפערן. אַלס מען האָט זיי געבראַכט צו איפיגעניע'ן זי זאָל זיי מיט אָפּפער=וואַסער די קעפּ בעשפּריצען פאַר דער שלאַכטונג, האָט זי זיי געפרעגט וועגען זייער שיקזאַל און זייער פאָטערלאַנד. אַלס זי האָט זיך דערוואוסט, דאָס זיי זיינען פון גריכענלאַנד, האָט זי זיי געפרעגט וועגען איהר פאַמיליע דאָרט. מיט גרויס שרעק האָט זי זיך דערוואוסט פון די אונגליקען, וואָס האָבען איהר פאַמיליע געטראָפען, און איהר שרעק און שמערץ זיינען נאָך פערגרעסערט געוואָרען אַלס זי האָט זיך דערוואוסט, דאָס אָרעסטעס, וואָס איז איינער פון די צוויי אָפּפער, איז איהר ברודער. זי האָט אָבער באַלד געפונען אַ מיטעל, ווי זיך אַרויסצודרעהען פון דעם אונגליק. זי האָט ערקלערט דעם קעניג, אַז דאָס הייליגע בילד פון דער געטין אַרטעמיס איז זעהר פעראונרייניגט געוואָרען פון דער אַנוועזענהייט פון די פרעמדע, וועלכע זיינען בעפלעקט מיט מוטער=בלוט, און דאָס איידער מען זאָל זיי אָפּפערן, מוז מען זיי צוזאַמען מיט'ן בילד פון דער געטין אין ים טובל זיין. דער קעניג האָט איהר ערלויבט נעהמען דאָס בילד פון דער געטין אַרטעמיס און צוזאַמען מיט די געפאַנגענע איז זי אַוועק צום ים. צום אָרט, וואו דאָס שיף פון אָרעסטעס איז געשטאַנען. זיי האָבען זיך באַלד אַרויפגעכאַפּט אויף'ן שיף און זיינען גלייך אָפּגעשוואומען. דער קעניג האָט געוואָלט זיי נאָכיאָגען, אָבער די געטין אַטהענע האָט איהם אָנגעזאָגט, ער זאָל עס ניט טאָן, און ער זאָל לאָזען צורוה איפיגעניע'ן צוזאַמען מיט די צוויי געפאַנגענע זיי זאָלען אונגעשטערט קומען אַהיים.

מיר וועלען ברייגנען נאָך אַ זאַגע, וועלכע דערמאָהנט אָן דעם אונטערגאַנג פון מוטער=רעכט. אונטער דער רעגירונג פון קעקראָפּס'ן אין אַטהען,

האט פאסיידאן, דער גאט פון ים, אריינגעבאפט א קוואל, וואס האט גע-שפריצט פון א פעלז, בשעת אטהענע האט געוואלט לאזען שפראצען אן אויל-בוים. דיביידע גאטהייטען האבען אנגעפאנגען צו שטרייטען, ווער עס האט מעהר רעכט איבער דאס לאנד. דאן האט קעקראפס גערופען א פאלקס-פער-זאמלונג, אין וועלכער עס האבען אנטייל גענומען מענער און פרויען. די מע-נער האבען געשטימט פיר פאסיידאן, די פרויען אבער האבען געשטימט פיר אטהענע. ווייל די פרויען-שטימען זיינען געוועזען מעהר אין צאהל איז דאס לאנד געבליבען דאס אייגענטום פון דער געטין אטהענע. פאסיידאן איז דע-ריבער אריין אין גרימצארן און האט אטטיקא פערפלייצט מיט וואסער. פא-סיידאן האט אנדערס ניט געוואלט די שטראף ארונטערנעהמען, סיידען די פרויען וועלען פערלירען זייערע רעכטען, ד. ה. זיי זאלען מעהר ניט האבען קיין שטימרעכט, די קינדער זאלען מעהר ניט טראגען דעם נאמען פון דער מוטער, נאר פון דעם פאטער. און זיי זעלבסט זאלען זיך מעהר ניט רופען אטהענערינס (אויף דעם נאמען פון דער שטאדט אטהען).

די גריכישע קולטור אין דער הערואישער צייט. די הויפט-קוועלע, פון וועלכער מיר שעפען די ידיעות וועגען דעם צושטאנד פון דער גריכישער קולטור אין דער הערואישער צייט, זיינען די בעריהמטע געדיכ-טען פון דעם גרויסען גריכישען דיכטער האמער, וועלכע זיינען בעוואוסט אונטער די נעמען „איליאדע" און „אדיססעע". דיזע וואונדערבארע פאע-טישע ווערק ערצעהלען אונז די פארטשריטען, וואס דער מענשליכער גייסט האט געמאכט ביז יענער צייט, זיי ערגענצען די צייגניסען פון די עגיפטישע דענקמעלער פון די אלטע צייטען, אזוי דאס ביידע צוזאמען, די עגיפטישע דענקמעלער מיט דער גריכישער פאעזיע, גיבען אונז א פאלשטענדיגען בע-גריף וועגען דער אור-אלטער קולטור פון דער מענשהייט. די איליאדע פון הא-מער גיט אונז א פאלשטענדיגען בעגריף פון דער ארישער קולטור-ראסע אין דער צייט, ווען זיי האבען זיך נאך געפונען אויף דער שטופע פון בארבארען.

די וויכטיגסטע איינריכטונג פון די גריכען אין דער הערואישער צייט איז די שטאם-פערפאסונג. דיזע פערפאסונג איז זעהר וויכטיג פיר אונז צו וויסען, ווייל זי ערקלערט אונז, ווי עס האבען זיך ענטוויקעלט די געזעלשאפט-ליכע איינריכטונגען. די גרונדלאגע פון דיזע איינריכטונגען איז דער שטאם, די ג ע נ ס. די פריהערדיגע היסטאריקער האבען ניט גוט פערשטאנען די בעדייטונג פון דיזער איינריכטונג. די גענס איז די ערסטע געזעלשאפטליכע גרופירונגס-פארמע, וועלכע אלע פעלקער האבען געמוזט דורכמאכען איידער זיי זיינען געקומען צו א העכערען געזאלשאפטליכען לעבען.

די גענס בערוהט אויף בלוט־פערוואַנדטשאַפט, דאָס הייסט, דאָס די מיטגלידער פון דער גענס זיינען נאָהענטע קרובים צווישען זיך. זיי בעשטעהען פון קינדער פון איין מוטער, וועלכע רעכענט זיך פיר די גרינדערין פון דער גענס. דער יסוד פון דער גענס זיינען אַלזאָ נאָר די פרויען. די מענער פון דער גענס מוזען הייראַטען פרויען פון אַן אַנדער גענס, און זייערע קינדער געהערען צו יענער גענס.

די רעכטען און די פליכטען פון די מיטגלידער פון איינער און דערזעלביגער גענס זיינען געווען פאָלגענדע:

1. די מיטגלידער פון גענס ערוועהלען איינעם אלס פאָרשטעהער אין צייט פון פרידען און א קריגס־אַנפיהרער אין קריגס־צייט. דער פרידענס־פאָרשטעהער מוז זיין פון דער זעלביגער גענס, און ווערט ערוועהלט פון אַלע מענשען פון שבט, פון פרויען ווי פון מענער. ווייל ביי זיי גילט נאָר מוטער־רעכט, האָט דער זוהן פון דעם אַנפיהרער קיין רעכט ניט צו ירש'ענען דאָס אַמט פון זיין פאָטער. דער זוהן געהערט נאָר צו אַן אַנדער'ן שבט. דאַגעגען טרעפט אָפט, דאָס די שטעלע בעקומט דער זוהן פון א ברודער אָדער פון א שוועסטער. די פליכט פון דעם פאָרשטעהער איז נאָר אויפצוהאַלטען פרידען אין שבט, ווי די פליכט פון א פאָטער אין זיין פאַמיליע. ער קען קיין צוואַנג־מיטעל ניט געברויכען. עהנליך צו דעם איז אויך די שטעלונג פון דעם קריגס־אַנפיהרער. דער אונטערשייד צווישען דיזע ביידע עמטער בעשטעהט דערין, דאָס דער קריגס־אַנפיהרער האָט נאָר צו זאָגען אין קריגס־צייט, און דער פרידענס־פאָרשטעהער רעגירט אימער. דער אויסגעוועהלטער דאַרף זיך אויסצייכנען מיט זיין מוטיגקייט, קלוגהייט און בערעדזאַמקייט, אָבער ער האָט ניט קיין בעזונדערע מאַכט.

2. די מיטגלידער האָבען דאָס רעכט אַראָפּצוזעצען פון אַמט דעם פרידענס־פאָרשטעהער אָדער דעם קריגס־פיהרער. דאָס רעכט אַראָפּצוזעצען פון אַמט האָבען פרויען און מענער צוגלייך. די אורזאַך פון אַראָפּזעצען פון אַמט איז שלעכטע אויפפיהרונג. דער אַראָפּגעזעצטער פון אַמט ווערט נאָכדעם א געוועהנליכער מיטגליד גלייך מיט אַלעמען.

3. די מיטגלידער פון א שבט טאָרען ניט הייראַטען צווישען זיך, נאָר מיט מיטגלידער פון אַן אַנדער שבט.

4. שטאַרבט איינער פון שבט, ווערט זיין פערמעגען צוטיילט צווישען די מיטגלידער פון שבט. ווייל קיין רייכטום איז אין דיזען צושטאַנד געוועהנליך נאָך ניט צו בעמערקען און די זאַכען, וואָס דער פערשטאָרבענער לאָזט איבער, מוז מען איהם מיטגעבען אין זיין קבר, איז געוועהנליך זעהר ווע-

ניג וואָס דאָ צו פערטיילען צווישען אַנדערע, און דאָס ביסעל איבריגע זאַכען ווערט צוטיילט נאָר צו די נאָעהנטסטע קרובים, צו די ברידער, שוועסטער און מוטער־ברידער פון אַ פערשטאָרבענעם מאַן, און צו די קינדער איז שוועסטער פון אַ פערשטאָרבענער פרוי.

5. די מיטגלידער פון איין שבט האָבען אויף זיך די פליכט צו שטיצען איינער דעם אַנדערען אין פאַל פון נויט, העלפען איהם אין פאַל, ווען מען וויל איהם אָנגרייפען, זיך נוקם זיין אָן דעם, ווער עס האָט בעליידיגט איינעם פון זיינע חברים, און איבערהויפּט זיך נוקם זיין פיר דאָס פערגאָסענע בלוט פון אַ מיטגליד פון שבט. ווייל דער שבט פון דעם מערדער מוז זיך אויך אָננעהמען פיר זיינעם אַ מיטגליד, קומט אָפט אויס, דאָס צוויי שטאַמען זיינען געצוואונגען צו אַ בלוטיגען שטרייט. אום דיזעס צו פערמיי־דען זוכען זעהר אָפט די מיטגלידער פון דעם שבט פון דעם מערדער די זאַך צו ענדיגען מיט פרידען: זיי דריקען אויס זייער טיפען בעדויערן פיר דעם מאָרד און שלאָגען פאָר רייכע מתנות צו די קרובים פון דעם ערמאָרדעטען. ווען די זאַך קען מיט פרידען ניט געענדיגט ווערען, ערוועהלען די מיטגלידער פון דעם שבט פון דעם ערמאָרדעטען איינעם אָדער איינינע בלוט־רעכער, וועלכע נעהמען אויף זיך די פליכט דעם מערדער צו טויטען. נאָך דעם, ווי זיי האָבען די ראַכע דורכגעפיהרט, ווערט אין דיביידע שבטים רוהיג. ווען איין מיטגליד פון אַ שבט געהט אַוועק פון איין דאָרף צו וואוינען אין אַן אַנדער דאָרף, בלייבט זיין טייל ירושה צו די מיטגלידער פון שבט און עס קען איבערגעגעבען ווערען אָדער פערקויפט ווערען צו אַן אַנדערער פּערזאָן. איי־גענטליך גיט עס גאָר ניט קיין פּריוואַט־אייגענטום אין אַ שבט, אַלעס געהערט צו אַלעמען. יעדער איינצעלנער האָט נאָר דאָס רעכט זיך צו בענוצען מיט דעם, וואָס איהם איז נעטיג. האָט ער עס אויפגעהערט צו בענוצען געהט עס איבער צוריק צום שבט.

6. יעדער שבט האָט פיר זיינע מיטגלידער בעזונדערע פּערזאָנען־נעמען. קיין אַנדער שבט פון דעם זעלבען שטאַם האָט קיין רעכט ניט צו געברויכען די זעלביגע נעמען. פון די פּערזאָנען־נעמען קען מען אַלזאָ לייכט וויסען, צו וועלכען שבט איינער געהערט. דאָס רעכט צו געבען אַ נאָמען אַ ניי־געבאָרע־נעם געהערט צו דער מוטער.

7. דער שבט האָט דאָס רעכט צו אַדאָפּטירען (צונעהמען אַלס אייגענע קינדער) פרעמדע פּערזאָנען, און געבען זיי די פולע רעכטען פון דעם שבט. געוועהנליך קומט עס פאָר מיט קריגס־געפאַנגענע. דאָס אַדאָפּטירען ווערט פאָרגעשלאָגען פון איינצעלנע פּערזאָנען פון דעם שבט, און די אַדאָפּטירטע

רופען זיך די שוועסטער אָדער די ברידער פון די פּעריזאָנען, וועלכע האָבען געמאַכט דעם פאָרשלאַג. ווען א פרוי מאַכט דעם פאָרשלאַג צו אדאָפּטירען, דאַן ווערט דער אדאָפּטירטער גערעכענט אַלס איהר קינד. די אדאָפּטירטע ווערען בעהאַנדעלט ווי נאַטירליכע מיטגלידער פון דעם שבט.

8. דער שבט שאַפט בעזונדערע רעליגיאָנס־צערעמאָניעס און פייערטעג. די געַנס איז דער געבורטס־אָרט פון אַלע רעליגיעזע מנהגים.

9. יעדער שבט האָט אַן אייגענעם בית־הקברות. ער בעזאָרגט דעם פערשטאָרבענעם מיט א קבר און אַנדערע נעטיגע זאַכען צו דער קבורה, ווי בעגלייטען דעם פערשטאָרבענעם צו זיין לעצטער רוה און האַלטען הספדים אויף זיין קבר.

10. די ראַט־פערזאַמלונגען פון דער געַנס זיינען עכט דעמאָקראַטיש. יעדער ערוואַקסענער מיטגליד האָט דאָס רעכט צו שטימען ביי א וואהל, מע־נער ווי פרויען. די פערזאַמלונג איז די הויפּט־רעגירונג און די הויפּט־מאַכט פון דעם שבט. געוועהנליכע אַנגעלעגענהייטען ווערען בעהאַנדעלט און בע־שלאָסען פון די בעאַמטע אָדער פּאָרשטעהער, אָבער וויכטיגע זאַכען מוזען פערהאַנדעלט און בעשלאָסען ווערען פון דער גאַנצער פערזאַמלונג, וועלכע ערוועהלט די פיהרער פון שבט אָדער זעצט זיי אראָפּ, בעשליסט וועגען בלוט־ראַכע און אדאָפּטירט פרעמדע.

אַלע מיטגלידער פון שבט זיינען געווען פריי, פון שקלאַפעריי האָבען זיי ניט געוואוסט, געפאַנגענע פון קריג זיינען געוואָרען אדאָפּטירט. זיי זיינען געווען פערפליכטעט איינער דעם אַנדערען צו שיצען זיין פרייהייט. אַלע זיי־נען געווען גלייך אין זייערע רעכטען. די פּאָרשטעהער און פיהרער אין קריג האָבען קיין פּאָרצוג ניט געהאַט געגען אַלע אַנדערע מיטגלידער. פרייהייט, גלייכהייט און ברידערליכקייט זיינען געווען די פּרינציפּען פון זייער געזעל־שאַפטליכען לעבען.

אין דער צייט, ווען די גריכען טרעטען אריין אין די געשיכטע, ווערט שוין זייער אַרט לעבען אין פיעלע הינזיכטען געענדערט. אין דיזער צייט הערט שוין ביי זיי אויף דאָס מוטער־רעכט און עס ווערט אויף זיין אָרט איינגעפיהרט דאָס פאָטער־רעכט.

די גריכען זיינען דאַמאָלס געווען איינגעטיילט אין פּ ר אַ ט ר י ע ס אָדער ברידערשאַפטען. דריי פראַטריעס האָבען צוזאַמענגעשטעלט א שטאַם. יעד'ע פראַטריע האָט געהאַט דאָס רעכט צו פערזאַמלען זיך, האָבען אייגענע ריכטער, אַן אייגענע פערוואַלטונג און אַן אייגענעם פּאָרשטעהער. וואָס אַנבעטרעפט די פליכטען פון א פראַטריע, זיינען זיי געווען מעהרסטענס

פון א רעליגיעזען כאראקטער, ווי צ. ב. בעזאָרגען די טויטע, פּראוועןן די צערעמאָניעס פון ימים טובים א. אז. וו. איינע פון זייערע וויכטיגסטע פליכטען איז געווען די בלוט־ראכע.

עטליכע פערוואנדטע פראטריעס האָבען צוזאמען אויסגעמאכט איין שטאם. אין אטטיקא זיינען געווען 4 אזעלכע שטאמען. יעדער שטאם איז געזעסען אויף א בעשטימטען אָרט. די פערפאסונג, די געזעצען פון די שטאמען זיינען געווען פאָלגענדע:

1. אָן דער שפּיץ פון דעם שטאם איז געשטאנען דער ראט פון פאָשטעהער פון די איינציגע משפחות. די אויפגאבעם פון דיזען ראט זיינען געווען זעהר בעדייטענדע. אלע בעאמטע פון שטאם זיינען געווען פעראנטוואָרטליך צו איהם. פון דיזען ראט האָט זיך שפּעטער ענטוויקעלט דער בעריהמטער סענאט.

2. די צווייטע אין ראנג נאָך דעם ראט פון פאָרשטעהער איז געווען די פאָלקס־פערזאמלונג. דיזע איז איינבערופען געוואָרען פון דעם ראט פון פאָרשטעהער. די פאָלקס־פערזאמלונג האָט קיין דעה ניט געהאט אין דער רעגירונג, זי האָט נאָר אויסגעדריקט די עפענטליכע מיינונג אין וויכטיגע פראגעס, וועלכע דער ראט פון פאָרשטעהער האָט אויפגעגעבען. די פליכט פון דער פאָלקס־פערזאמלונג איז געווען צו וואכען איבער די פאָלקס־פריי־הייט. יעדער פון פאָלק האָט געהאט דאָס רעכט צו בעשפּרעכען א פראגע און אויסזאָגען פריהער זיין מיינונג. נאָך אלע דעבאטעס פלעגט מען אָפּשטי־מען די פראגע דורך אויפהייבען די הענט.

3. אויסער די צוויי דערמאָהנטע אינסטיטוציאָנען האָט נאָך יעדער שטאם ביי די אלטע גריכען געהאט א באזילעאוס. דאָס איז געווען דער אויבער־פיהרער פון דער ארמעע פון שטאם, ווי אויך דער פריסטער און ריכטער. זיין מאכט איז געווען בעשרענקט פון דער פאָלקס־פערזאמלונג און ער איז אימער געווען געבונדען אָן דעם ראט פון די פאָרשטעהער.

דאָס אמט פון באזילעאוס איז ניט איבערגעגאנגען בירושה, נאָר עס איז געווען א וואהל־אמט. דער באזילעאוס האָט זיך אויסערליך אויסגעצייכענט פון אנדערע דערמיט, וואָס ער האָט אימער אין די הענט געהאלטען א סצעפּטער און עס האָבען איהם אימער בעגלייט העראָלדען (קוריערען). ביי די פערזאמלונגען איז ער געזעסען אויף'ן ערסטען פּלאַץ, און ביי די מאָהלצייטען פון קרבנות האָט מען איהם געגעבען א דאָפּעלטע פּאָרציאָן. אין אלגעמיין איז זיין איינפלוס געווען א פּאָטערליכער, א מאָראלישער. זיי־

נע איינקונפטען זיינען בעשטאַנען אין פּריוויליגע געשענקען. אין א מלחמה האָט צו איהם געהערט א גרויסער טייל פון דעם רויב.

ביי די מעהרסטע פעלקער האָט זיך איין שטאַם פיעל אונטערשיידט פון אַן אַנדערען דורך זיין בעזונדער אַרט רעדען, דורך זיין בעזונדערען דיאַלעקט. ביי די גריכען זיינען די דיאַלעקטען ניט געווען שטאַרק פערשיידען, ווייל זייערע שטאַמען זיינען אין לאַנד געזעסען ענג צוזאַמען. דער דיאַלעקט פון דער פּראָווינץ אַטטיקאַ איז געווען אַלגעמיין אָנגענומען אין דער ליטעראַטור.

דאָך זיינען די גריכען ניט געווען אין דער ערסטער צייט אַן איינהייטליכעס פאָלק און דעריבער האָבען זיי דאַן נאָך ניט געהאַט קיין אַלגעמיינעם נאָמען פיר דאָס גאַנצע פאָלק, ווי שפּעטער, ווען זיי האָבען זיך אַלע גערופען ה ע ל ל ע נ ע ן. די בעצייכנונג ג ר י כ ע ן שטאַמט פון א פעלקערשאַפט פון עפּירוס, וועלכע האָט זיך אַזוי אָנגערופען. דער נאָמען איז גראַדע זעהר בעקאַנט געוואָרען אין אַנדערע לענדער, און זיי האָבען אַזוי אָנגערופען אַלע העללענישע פעלקערשאַפטען.

די אַלטע געזעלשאַפטליכע אָרדנונג האָט אָנגעפאַנגען צו ענדערן זיך נאָך אין דער העראָיען־צייט פון די גריכען. אַנשטאָט מוטער־רעכט איז איינגעפיהרט געוואָרען פאָטער־רעכט מיט דעם רעכט פון ירושה. אַנשטאָט געמיין־אייגענטום איז איינגעפיהרט געוואָרען פּריוואַט־אייגענטום, און דיזעס האָט געלעגט דעם פונדאַמענט צו אַן אַריסטאָקראַטישער פּאַרטיי. די הייראַט האָט בעקומען א גאַנץ אַנדערען כאַראַקטער, כמעט דעם זעלבען כאַראַקטער, ווי ביי די היינטיגע ציוויליזירטע פעלקער. די קריגס־געפאַנגענע ווערען מעהר ניט אַדאָפּטירט, נאָר זיי ווערען פערוואַנדעלט אין שקלאַפען.

וואָס אָנבעטרעפט די עקאָנאָמישע פערהעלטניסען פון די גריכען צו יענער צייט, איז צו בעמערקען, דאָס זיי האָבען שוין דאַמאָלס געוואוסט די וויכטיגקייט פון צוטיילען די אַרבייט, אָבער די פּראָדוקציאָן איז געווען נאָר בערעכענט פיר דעם אייגענעם געברויך, מען האָט נאָך ניט אויסגעאַרבייט מעהר, ווי מען האָט פערברויכט פיר זיך, אום דאָס איבריגע צו פערקויפען אָדער אויסצוטוישען אויף זאַכען, וואָס זיי האָבען ניט געהאַט גענוג. דעריבער איז נאָך דאַמאָלס ניט געווען אין עקסיסטענץ דער געברויך פון געלט, איבערהויפּט האָט נאָך ניט עקזיסטירט דער געברויך פון מינץ.

די הויפּט בעשעפטיגונג איז דאַמאָלס געווען לאַנד־אַרבייט און פיה־צוכט. געזעעט האָט מען דאַמאָלס אַלערליי סאָרטען געטריידע, אויסער מאַאיס (קוקורוזע). זיי האָבען געהאָדעוועט און געפיטערט אַלע סאָרטען דייז־טיערען,

וועלכע מיר געברויכען אין אונזערע צייטען, אויסער געפליגעל. אויך פלעגען זיי בעאַרבייטען פרוכט־גערטנער און וויין־גערטנער. פיעלע האָבען זיך בעשעפטיגט מיט יאַגד און פיש־פאַנג. זיי האָבען שוין געוואוסט צו בעאַרבייטען מעטאַלען: אייזען, צין, בליי און קופּער און צו בענוצען זיך מיט דעם. זיי האָבען שוין געקענט שמעלצען און גיסען מעטאַלען.

שוין אין יענער אַלטער צייט האָבען די גריכען בעזעסען די קונסט צו מאַכען כלים און צירונג פון גאָלד און זילבער. דער דייטשער געלעהרטער ג. שליעמאַנן האָט ניט לאַנג געפונען אונטער די רואינען פון דער אַלטער טראָיאַ זעהר פיעלע גאָלדענע און זילבערנע כלים און שמוק־זאַכען. איבערהויפּט האָט מען געפונען דיזע אַרטיקלען אין אַ זעהר גרויסער צאָהל אין דער שאַץ־קאַמער, וועלכע איז געשטאַנען ניט ווייט פון קעניג פּריאַמוס'עס פּאַלאַץ. צווישען די זילבערנע כלים האָט מען געפונען 6 לאַנגע קלינגען, אַ בעכער, איינינגע שאָלען און 6 וואַזעס. פיעל מעהר האָט מען געפונען דאָרט גאָלדענע זאַכען, פון וועלכע עס איז בעזונדערס צו בעמערקען: אַ שווערען גאָלדענעם בעכער פון 226 גראַם געוויכט, אַ גאָלדענע פלאַש מיט שענע בעצירונגען פון 400 גראַם, נאָך אַ שווערען בעכער מיט רעהרען צום אויסגיסען פון איהם דעם וויין, 2 דיאַדעמען (קרוינען), איין שטערן־באַנד, 6 אָרם־בענדער (בראַסלעטען), איבער 50 אוירינגלאַך און אַן אונגעהייערע צאָהל פון אַנדערע קליינע שמוק־זאַכען. אין דעם שאַץ פון קעניג פּריאַמוס האָט מען אויך געפונען זאַכען פון אַנדערע מעטאַלען, צ. ב. פון קופּער אַ שילד, אַ קעסעל, אַ וואַזע, העק, שפּיזען. מען האָט דאָרט אויך געפונען עלעקטראָן, וועלכעס מען האָט אַמאָל גערעכענט פיר ברוסטין, אָבער עס איז אין אמת'ן אַ צוזאַמענמישונג פון גאָלד און זילבער.

אויסער מעטאַל־אַרבייט האָבען די אַלטע גריכען נאָך געטריבען ו ו ע ב ע ר י י, וועלכע האָט געליפערט קליידער פון לייוועגט און וואָל, מאַנטלען, שלייערס, דעקעס, מאַטען א. אַז. וו.; ש ו ס ט ע ר י י, צו מאַכען סאַנדאַלען אָדער שניר־שיך; ב ו י ־ ק ו נ ס ט פון הייזער און שיפען. זיי האָבען גוט פערשטאַנען צו מאַכען שטיינערנע מויערן מיט טורמס און טויערן, פיעל־שטאָקיגע הייזער צום וואוינען און אַנדערע געביידעס. אַ חוץ דעם האָבען זיי געקענט מ אַ כ ע ן ו ו י י ן, מ אָ ה ל ע ן ג ע ט ר י י ד ע מיט האַנט־מיהלען און מ אַ כ ע ן ט ע פּ און אַנדערע כלים פון לעהם. איבערהויפּט איז די טעפּער־קונסט געוועזן זעהר שטאַרק ענטוויקעלט ביי זיי. זיי האָבען געמאַכט די פערשיידענסטע טעפּ, קוגעל־פערמיגע און האַלב־קוגעל־פערמיגע כלים, בעכערס, וואַזעס מיט גראַווירטע בעפּוצונגען, זעהר פיעלע געטער־

בילדער און אַפּילו אינסטרומענטען צום שפּינען און וועבען! עס איז צו בעמערקען, דאָס שוין אין דער הערָאאישער צייט איז ביי די גריכען דער זין פון דער פּלאַסטישער קונסט, ד. ה. פיר שענע פּאָרמעס פון זאַכען געמאַכט פון מעטאַל, לעהם, האָליץ, א. אַז. וו., געוועזן היבש ענטוויקעלט.

גרויס און שטאַרק איז ביי די אַלטע גריכען געוועזן די ליבע פיר מ ו ז י ק און פּ אָ ע ז י ע, וועלכע האָבען געשפּילט אַ זעהר וויכטיגע ראָלע אין דעם לעבען פון די גריכישע פעלקערשאַפטען. נאָך פאַר האָמער׳ן זיינען שוין געוועזן ביי די גריכען פערפאַסט לידער צו עהרע פון די געטער, עס פלעגען שוין געזונגען ווערען פון וואַנדערנדע דיכטער העלדען־לידער. עס זיינען שוין דאַמאָלס געוועזן גאַנצע פאַמיליעס, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט מוזיק און פּאָעזיע

אַ שוסטערשע ווערקשטאַט. (נאָך אַ פאַרציייטיגען בילד.)

צו פערהערליכען די פייערטעג, און צו פערזיסען דאָס לעבען אין אַלגעמיין. האָמער זעלבסט ערצעהלט אין זיינע געדיכטען פון אַזעלכע זינגער און פּאָעטען, צ. ב. פון דעמאָדאָקאָס, דעם זינגער פון די פּאֵאַקען אין זיין אָדיססעע.

דיזע זינגער האָבען זיך גערופען ר ה אַ פּ ס אָ ד ע ן און זיינען געוועזן די שעפער פון פּאָלקס־עפּאָס און העלדען־עפּאָס. די דיכט־קונסט האָבען די גריכישע קאָלאָניסטען אַריבערגעטראָגען נאָך קליין־אַזיען, וואו די בעפעלקערונג איז געוועזן וואוילהאַבענד, צופרידען, און איז געשטאַנען העכער פון די גריכען אין דעם מוטער־לאַנד, און דעריבער האָט זי דאָרט דערגרייכט אַ זעהר הויכע שטופע. די העלדען־זאַגעס, וועלכע זיינען געוועזן זעהר בעליבט ביים פּאָלק,

זיינען געבראכט געוואָרען אין צוזאמענהאנג און בעארבייט געוואָרען, פיעלעס האָט מען ארויסגעוואָרפען און פיעלעס צוגעגעבען. אזוי זיינען פערשיידענע איינצעלנע פּאָעמעס פערשמאָלצען געוואָרען אין איין גאנצעס, אין וועלכען דער קריג פון טראָיא מיט זיינע נאציאָנאלע העלדען זיינען געוואָרען דער מי־טעלפּונקט. אזוי זיינען עס ענטשטאנען די צוויי בעריהמטע גריכישע פּאָעמעס: „איליאס" און „אָדיססעע".

אלס פערפאסער פון דיזע צוויי אונשטערבליכע ווערק ווערט אָנגעגעבען האָמער, אָבער אפילו די אלטע גריכען האָבען פון זיין פערזענליכקייט כמעט גאָר ניט געוואוסט. די זאגע ערצעהלט, דאָס ער איז געווען א בלינדער, אָבער פון וואנען ער שטאמט האָבען זיי ניט געוואוסט. עס איז בעקאנט, דאָס זיבען שטעדט האָבען געשטריטען צווישען זיך וועגען זיין געבורטס־אָרט.

די צייט, ווען האָמער האָט געלעבט, רעכענט מען איז געווען אונגעפעהר 900 פ. קר. יעדענפאלס איז ער ניט געווען דער פערפאסער פון דיזע צוויי פּאָעמעס. מען רעכענט איהם פיר דעם זאמלער און רעדאקטאָר פון די איינ־צעלנע לידער פון יענער צייט.

ווען זיינען די האָמערישע לידער בעקאנט געוואָרען אין דער וועלט? — איבער דיזער פראגע וויסען מיר זעהר ווייניג. עס איז פאראן א זאגע, דאָס דער ספּארטאנישער געזעצגעבער ליקורג (700 פ. קר.) האָט געבראכט איינצעלנע שטיקער פון דיזע פּאָעמעס נאָך ספּארטא. דער גרויסער פי־לאָזאָף און געזעצגעבער פון אטטיקא סאָלאָן (640—558 פ. קר.) האָט פערבאָטען צו איבעראַרבייטען טיילען פון דיזע פּאָעמעס, אָדער נאָכ־מאכען נייע אין דיזען סטיל. זעהר וויכטיג איז אין דיזער הינזיכט די ארבייט פון פּיזיסטראטוס (500 פ. קר.), וועלכער האָט מיט דער הילף פון געלעהרטע אונטערזוכט די לידער ווי זיי האָבען צירקולירט אין זיין צייט, און האָט זיי אויסגערייניגט פון פאלשע צוזאצען. שפּעטער האָט זיי נאָך מעהר אויסגעבעסערט דער טאלענטפולער קריטיקער אריסטארכוס און האָט זיי געגעבען די פאָרמע, אין וועלכער זיי האָבען זיך ערהאלטען ביז יעצט.

מיר האָבען שוין פריהער איבערגעגעבען דעם אינהאלט פון די צוויי פּאָעמעס איליאס און אָדיססעע. יעצט האָבען מיר נאָר צו זאָגען א פּאָאָר ווערטער איבער דעם רעדאקטאָר פון דיזע צוויי בעריהמטע פּאָעמעס, וועלכע האָבען געהאט אן אונגעהייער גרויסען איינפלוס ניט נאָר אויף די בילדונג פון די אלטע גריכען, נאָר אויך אויף די בילדונג פון דער גאנצער אייראָ־פּעאישער מענשהייט.

דיזע פּאָעמעס זיינען דער בעסטער מוסטער אין דער וועלט פיר עכטע פּאָעזיע. ריין און ניט געפעלשט שטראָמט יעדעס געפיהל, טרויער און פרייד, האַס און צאָרן, ליבע און עהרפורכט, יעדעס וואָרט איז צוגעפּאַסט דעם נאַטירליכען געפיהל, יעדעס וואָרט איז זינליך קלאָר.

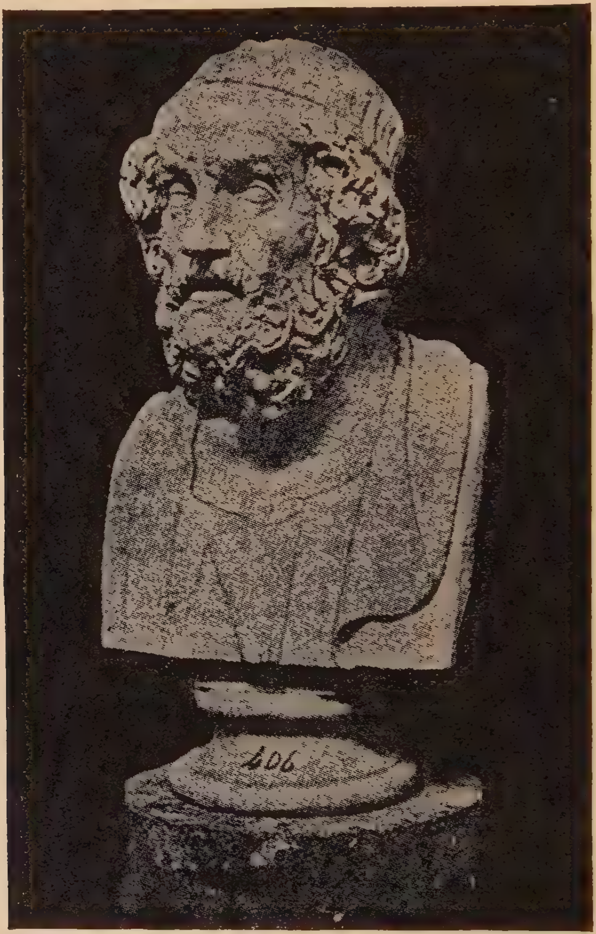

האָמער.

דער גרויסער אינטערעס, וואָס די גריכען האָבען געהאַט אין האָמער׳ס פּאָעמעס, האָט ערוועקט דעם וואונש עטוואָס צו וויסען וועגען דעם אָנפאַנג און דעם סוף פון דעם טראָיאַנישען קריג. ווייל דיזעס גראַדע פעהלט אין די-

זע פּאָעמעס, דעריבער איז ענטשטאַנען אין פערלויף פון דער צייט אַ גאַנצע רייהע פון דיכטער, וועלכע האָבען אויסגעפילט דיזען מאַנגעל. דיזע דיכטער זיינען בעקאַנט אונטער דעם טיטעל „צ י ק ל י ק ע ר”, פון „קיקלאָס”, ד. ה. קרייז. צו דיזע ערגענצענדע געזענג געהערען צ. ב. „די צושטערונג פון טראָיאַ” פון ארקינוס פון מילעט „די קיפּריען” פון סטאַסינאָס פון קיפּראָס, וועלכע בע-שרייבען דעם אָנפאַנג פון דעם טראָיאַנישען קריג און וואָס עס האָט פּאַסירט דאָרט אין דער צייט פון די 9 יאָהר פון דער בעלאַגערונג, און „די נאָסטען”, וועלכע שילדערן די שיקזאַלען פון די פערשיידענע גריכישע העלדען, וואָס האָבען זיך צוריקגעקעהרט פון שלאַכט. אָבער דיזע אַלע ווערק קענען גאָר ניט פערגליכען ווערען מיט דעם מייסטער־ווערק פון האָמער'ן, הגם זייערע פערפאַסערס האָבען זיך די גרעסטע מיה געגעבען נאָכצואהמען די האָמערישע געדיכטען אין אַלע היגזיכטען, אין דער פאָרמע און אין דעם אינהאַלט.

אין די גריכישע קאָלאָניעס פון מערב קליין־אזיען האָט זיך די קולטור מיט 100 יאָהר פריהער ענטוויקעלט ווי אין גריכענלאַנד זעלבסט. דאָרט האָט זיך פריהער פון אַלץ ענטוויקעלט דער עפּאָס אָדער דאָס העלדען־געדיכט, וועלכעס האָט אויסגעדריקט די פרייד פון לעבען. די דיכט־קונסט אין גרי-כענלאַנד זעלבסט האָבען פריהער פון אַלע די דאָריער אין באָאָטיען אָנ-געפאַנגען צו קולטיווירען. אָבער דיזע האָבען זיך בעדינט מיט דער פּאָעזיע נאָר אַלס אַ מיטעל צו פערברייטערן רעליגיעזע לעהרעס און פּראַקטישע לע-בענס־ווייזהייט. אַלס גרינדער פון דיזען סאָרט פּאָעזיע ווערט גערעכענט ה ע ז י אָ ד. מען גלויבט, דאָס ער איז געבאָרען געוואָרען 800 פ. קר. אין אַסקרא, אָאָליען. ער איז געווען דער הויפּט פון אַ דיכטער־שולע אין באָאָטיען און איז ערמאָרדעט געוואָרען אין זיין טיפען אַלטער. מען גלויבט אָבער, דאָס די ווערק, וואָס טראָגען אויף זיך העזיאָד'ס נאָמען, זיינען ניט אַלע פון איהם פערפאַסט, אזוי ווי די ווערק האָמער'ס שטאַמען ניט אַלע פון האָמער'ן.

צווישען די ווערק, וואָס ווערען צוגעשריבען צו האָמער'ן, זיינען בע-זונדערס וויכטיג די „ווערק און טעג” און די „טהעאָגאָניע” (אָפּשטאַמונג פון די געטער). אין די „ווערק און טעג” שילדערט דער פּאָעט די פיער וועלט-פּעריאָדעס, וואָס די מענשהייט האָט דורכגעמאַכט; ער פאָדערט פון די מענשען טעטיגקייט און גערעכטיגקייט אין אַלע זייערע האַנדלונגען, ער גיט זיי פּראַקטישע עצות אין אַקערבוי, בעאַרבייטונג פון ווייך־גערטנער, פערקעהר פון שיפען און אין הייזליכען עקאָנאָמישען לעבען. דאָס אַלץ האָט אַ גרויסען ווערט פיר די קולטור פון יענער צייט. ענדליך גיט ער געוויסע רעגלען אי-בער גליקליכע און אונגליקליכע טעג.

זיינע שילדערונגען פון די מענשליכע זיטען אין דעם אייזערנעם צייט־אלטער בעוויזען דעם צושטאנד פון דער מאָראל אין זיינע צייטען. „דער מענש האָט קיין רוה ניט ביי טאָג און ניט ביי נאכט, אפילו די געטער ווערען געפלאָגט פון זאָרגען. דער פאָטער ליבט ניט דעם זוהן און דער זוהן ליבט ניט זיין פאָטער, דער פריינד איז פאלש צום גאסט און דער גאסט צום פריינד. די ברודער־ליבע, וועלכע האָט געהערשט אין די פריהערדיגע דריי צייט־אלטערן, אין דעם גאָלדענעם, זילבערנעם און קופערנעם, איז שוין לאנג פערשוואונדען און פון איהר איז יעצט אין דעם אייזערנעם צייט־אלטער קיין זכר ניט געבליבען. קיין עהרע עקסיסטירט יעצט ניט פיר גרייז־גרויע עלטערן, מען בעהאנדעלט זיי שלעכט, מען בעליידיגט זיי, קיין דאנק פיר זייער מיהזאמע ערציהונג און זאָרג. קיין גערעכטיגקייט איבעראל, נאָר דאָס רעכט פון פויסט הערשט אין דער וועלט. ווער עס איז גוט, ווער עס איז גערעכט, ווער עס איז וואהרהאפט, דער ליידט מעהר ווי אלע. גוט איז נאָר דעם פאלשען, דעם רשע, דיזע ווערען הויך געשעצט, בושה און מורא פאַר שלעכטעס זיינען פערשוואונדען פון דער מענשהייט, עס איז זיי נאָר געבליבען טרויעריגע עלענד און שאנדע. קיין רעטונג איז ניטאָ פיר די פערדאָרבענע מענשהייט.״ דיזע שילדערונג פון דעם מאָראלישען צושטאנד אין יענע צייטען ביי די גריכען איז זעהר עהנליך צו דעם מאָראלישען צושטאנד ביי דעם אידישען פאָלק אין דער צייט פון די פּראָפעטען.

די טהעאָגאָניע, אָדער געטער־אָפּשטאמונג, איז איבערהויפט אַ רעליגיעזעס ווערק, וועלכעס האָט זיך לאנגזאם ענטוויקעלט און איז וואהרשיינליך איבערגעליפערט געוואָרען אין פריסטערליכע פאמיליעס. די טהעאָגאָניע איז מערקווירדיג דערמיט, וואָס זי שטרעבט איינהייט און צוזאמענהאנג צו בריינגען אין דעם וועלט־אל. די טהעאָגאָניע בעמיהט זיך די איינצעלנע געטער־זאַגען צו פעראייניגען אין איין גאנצעם הארמאָנירענדעס סיסטעם.

די געטער־וועלט. וועגען דעם אור־שפרונג פון דער גריכישער געטער־וועלט איז שווער יעצט עטוואס בעשטימטעס צו זאָגען. דאָס וויסען מיר אָבער זיכער, דאָס שוין אין דער העראָאישער צייט איז די מיטהאָלאָגיע געוועזען אויסגעארבייט אין אַ פאָלשטענדיגעס סיסטעם. ווי די גריכען זעלבסט ערצעהלען, האָבען זיי אין דער אור־אלטער צייט פערעהרט נ אָ מ ע נ ל אָ ז ע געטער. אונטער דיזע געטער מוז מען פערשטעהן, נאָך דער מיינונג פון די נייערע פאָרשער פון געשיכטע, די גייסטער פון די פערשטאָרבענע. אויף אַזאַ אָרט זיינען אין דיזער הינזיכט די גריכען גלייך צו אַנדערע אור־פעלקער, ביי וועלכע דער ערסטער בעגריף פון רעליגיאָן איז

עלטערן⸗קולטוס, אָדער פערעהרונג פון די נשמות פון די פערשטאָרבענע על-
טערן. העראָדאָט איז פון דער מיינונג, דאָס די געטער⸗נעמען, וועלכע
האָמער און העזיאָד האָבען געברויכט אין זייערע ווערק, זיינען עגיפּטישע.
לויט העזיאָד'ן זיינען אַלע גריכישע געטער צווישען זיך קרובים. די אָפּ-
שטאַמונג פון די געטער איז אַזוי: פון אָנהייב פון דער בריאה איז געוועזן
דער כ אַ אָ ס (תוהו ובהו), דער אור⸗גרונד פון אַלע בעשעפּעניסען. פון כאַאָס
איז אַרויסגעקומען די ערד. די ערד האָט געבוירען דעם א ו ר א נ ו ס (דעם
הימעל) און דעם פּ אָ נ ט ו ס (דאָס וויסטע מעער); די קינדער פון דער ערד
און פון הימעל זיינען געוועזן אויסער די ציקלאָפּען די ר י ז ע ן און די ט י -
ט אַ נ ע ן. קראָנאָס איז דער אינגסטער פון די טיטאַנען. פון דעסטוועגען האָט
ער אַרויסגעריסען די הערשאַפט פון זיין פאָטער אוראַנוס, וועלכען ער האָט
געמאַכט אויס מאַנסביל. פון דעם טראָפּען בלוט, וואָס איז אַראָפּגערונען אויף
דער ערד פון דיזער אַפּעראַציאָן, זיינען אויסגעוואַקסען די שרעקליכע עריניעס,
וועלכע פערפאָלגען יעדען בעל עברה מיט בראַנדען (האָלאָוועשקעס) אין די
הענט און שלאַנגען אַרום קאָפּ, פון דעם זעלבען בלוטס⸗טראָפּען זיינען אויך
אַרויסגעקומען די ג י ג אַ נ ט ע ן (ריזען). פון דעם אָפּגעשניטענעם גליד,
וואָס קראָנאָס האָט אַריינגעוואָרפען אין ים, איז געוואָרען א פ ר אָ ד י ט ע,
די געטין פון ליבע, וועלכע שטייגט אַרויס פון די שוימענדע וואסערן און
ווערט געפיהרט פון ע ר אָ ס (ליבע) און ה י מ ע ר אָ ס (שטאַרקע בענק-
שאַפט). קראָנאָס האָט געהייראַט מיט ר ה ע אַ. פון דיזער הייראַט זיינען
אַרויסגעקומען: ה ע ס ט י אַ, ה ע ר אַ, ד ע מ ע ט ע ר, פּ אָ ס י י ד אָ ן
און צ ע א ו ס. קראָנאָס האָט פערשלונגען זיינע קינדער. ווי עס ווייזט אויס
האָט דיזע זאַגע אַ שייכות מיט דעם מאָלאָך⸗דינסט פון די פעניציער. נאָר צע-
אוס איז געבליבען. זיין רעטונג האָט ער צו פערדאַנקען זיין מוטער רהעאַ, וועל-
כע האָט איהם מיט ליסט (כיטראָסט) גערעטעט פון טויט. מען האָט איהם גע-
בראַכט אויף די אינזעל קרעטאַ, און דאָ איז ער אויסגעוואַקסען און אין געוואָ-
רען אַ שטאַרקער מאַן. דורך די ליסט פון גאָאַ איז איהם געלונגען צו צווינגען
זיין פאָטער קראָנאָס אויסצושפּייען די קינדער, וואָס האָט איינגעשלונגען, און
מיט דיזע בעפרייטע שוועסטער און ברידער, וועלכע זיינען בעוואוסט אַלס די
אָלימפּישע געטער, האָט ער אָנגעפאַנגען אַ שטרייט געגען קראָנאָס'ן און
נאָכדעם געגען די טיטאַנען, וועלכע האָבען געמאַכט אַן אויפשטאַנד געגען
דער נייער געטער⸗הערשאַפט און האָבען געוואָלט שטורמען דעם הימעל.
עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שרעקליכער קאַמף. די טיטאַנען האָבען פערלאָ-
רען, זיינען געוואָרען בעזיגט, אין קייטען געשמידט און אין טאַרטאַרוס (און-

טער-וועלט, גיהנם) אריינגעוואָרפען געוואָרען. קראָנאָס זעלבסט, וועלכער איז געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון דעם אויפשטאַנד, האָט געהאַט דעם זעלבען שיק-זאַל, וואָס די טיטאַנען האָבען געהאַט. אָבער דערמיט איז נאָך די הערשאַפט פון צעאוס'ן ניט געווען געזיכערט אין גאַנצען. גאָא איז שרעקליך אויפגע-

אַפראָדיטע און אַרעס.

רעגט געוואָרען געגען צעאוס'ן, ווייל ער האָט איהרע קינדער, די טיטאַנען, בעזיגט, און האָט פון טאַרטאַרוס געבוירען אַן אונגעהייער גרויסעס בעשעפע-ניס מיט 100 שלאַנגען-קעפּ, מיט גוואַלדיגע הענט און פיס, וועלכעס איז בע-

קאַנט אַלס ט י פ אָ ן, אום מיט דער הילף פון דיזען בעשעפענים צו בעקעמ-
פען צעאוס'ן. דאַמאָלס האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ נייער קאַמף, אַזוי דאָס דער ים
האָט אָנגעהויבען צו זידען פון די פלאַמען פייער, וואָס דאָס אונגעהייערע בע-
שעפענים האָט פון זיין מויל אַרויסגעלאָזען, און דער גאַנצער טאַרטאַרוס האָט
געברענט. ענדליך אָבער האָט צעעאוס בעזיגט, מיט זיינע בליצען האָט ער
די קעפּ פון דעם אונגעהייער פערברענט און דעם שרעקליך גרויסען קערפּער
האָט ער אַריינגעוואָרפען אין טאַרטאַרוס.

נאָך דעם, ווי צעאוס האָט געזיכערט זיין הערשאַפט, האָט ער בעשאַפען
אַ היבשע צאָהל פון געטליכע וועזענס, וועלכע זאָלען איהם העלפען דורכפיה-
רען די נייע וועלט-אָרדנונג. זיין ווייב טהעמיס האָט איהם געבאָרען די
ה אָ ר ע ן, ד. ה. די געטינס פון וועטער, און די מ אָ י ר ע ן, די שיקזאַלס-גע-
טינס. זיין אַנדערע פרוי ד ע מ ע ט ע ר האָט איהם געבאָרען די פ ע ר ס ע-
פ אָ נ ע, ל ע ט אָ האָט איהם געבאָרען אַ פּ אָ ל ל אָ און אַ ר ט ע מ י ס,
מ אַ י אָ האָט איהם געבאָרען ה ע ר מ ע ס, זיין לעצטע פרוי ה ע ר אַ האָט
איהם געבאָרען: ה ע ב ע, אַ ר ע ס און ה ע פ אַ ע ס ט ו ס, און פון זיין איי-
גענעם קאָפּ איז אַרויס די געטין פ אַ ל ל אַ ס אַ ט ה ע נ ע. דיזע אַלע האָבען
צוזאַמענגעשטעלט די הערשענדע געטער-פאַמיליעם פון צעאוס'ן און זיינען
געוועזען בעקאַנט אונטער דעם נאָמען „אָלימפּישע געטער", ווייל זיי זיינען צום
גרעסטען טייל געזעסען אויף דעם בארג אָלימפּוס נאָר האַדעס מיט פערסע-
פאָנע האָבען געהאַט זייער אָרט אין דער אונטער-וועלט, און ווערען דעריבער
בעצייכענט מיט דעם נאָמען „אונטערערדישע געטער". די הערשאַפט פון
דער וועלט איז צוטיילט געוואָרען צווישען צעאוס'ן און זיינע ברידער, אַזוי
דאָס צעאוס האָט ערהאַלטען דעם הימעל, האַדעס די אונטער-וועלט און פּאָ-
סיידאָן די ימים. איבער דער ערד האָבען אַלע דריי געהערשט, אָבער צעאוס
איז דאָ געוועזען דער אויבערהערשער, צוליב זיין גבורה און זיין שכל. דעריבער
איז צעאוס אַנערקענט געוואָרען אַלס דער גאָט איבער אַלע געטער.

די אָלימפּישע געטער. ווי מיר האָבען עס שוין פריהער בעמערקט,
איז צעאוס געוועזען ביי די גריכען דער העכסטער גאָט, דער גאָט איבער אַלע
געטער (ביי די רוימער: י ו פּ י ט ע ר). איידער מען האָט איהם דאָרט בע-
טראַכט אַלס גאָט פון דער גאַנצער וועלט, האָט ער זיך נאָר גערעכענט פיר
הערשער און פיהרער פון הימעל, פון די העכסטע שיכטען פון דער לופט. זיין
טראָן איז הויך אין דער לופט, ער בעשאַפט טעג, יאָהרען און תקופות דורך
די בעוועגונג, וואָס ער מאַכט אין דער לופט. פון זיין האַנט קומען שטורם,
שנעע און האָגעל. ער שיקט אויף אַראָפּ רעגען, וועלכער בעפרוכטעט די ערד,

די מילדע לופט און דעם ערפרישענדען טוי. אויך דאָס לעבען פון מענשען איז אין זיין האַנט. געזעץ און רעכט שטאַמען פון איהם, און ווער עס פערבייגט דאָס געזעץ ווערט פון איהם שטאַרק בעשטראָפט. אונטער זיין שוץ שטעהען פאָלקס=פערזאַמלונגען, ווי אויך אַלע געזעלשאַפטליכע איינריכטונגען. ער גיט שטאַרק אַכטונג, דאָס ווען אַ מענש גיט אַ שבועה, זאָל ער זי ריכטיג מקים זיין, און ווער עס איז עובר די שבועה ווערט שטאַרק בעשטראָפט. ער שיצט יעדע פאַמיליע און אַלץ וואָס געהערט צו איהר, און דערפאַר איז אין מיטען פון יעדען הויף געשטאַנען אַן אַלטאַר (מזבח) געווייהעט צו צעאוס'ן און יעדער פאַמיליען=פאָטער האָט אַלס פאַמיליען=פריסטער געאָפּפערט קרבנות אויף דיזען אַלטאַר צו עהרע פון צעאוס'ן.

צעאוס'עס פרוי און שוועסטער איז געווען די געטין, וועלכע איז בעזונדערס פערעהרט געוואָרען אין אַרגאָס און אויף דער אינזעל סאַמאָס. זי האָט געהאָלפען דעם מאַן צעאוס צו רעגירען, זי האָט אויך רעגירט איבער די הימעלס=ערשיינונגען, איבער ווינט, שטורם, דונער און בליץ. אויך דאָס געזעלשאַפטליכע לעבען איז געשטאַנען אונטער איהר שוץ. זי האָט אַכטונג געגעבען, דאָס די הייליגקייט און טרייהייט פון דער הייראַט זאָל ניט צושטערט און פעראונרייניגט ווערען, און זי האָט בעשטראָפט יעדעס פערברעכען אין דיזער הייליגער איינריכטונג. דעריבער פלעגט זיך זעהר אָפט מאַכען קריג צווישען איהר און איהר מאַן צעאוס'ן, ווייל ער פלעגט זיך אָפטמאָל ערלויבען צו זינדיגען מיט אַן אַנדערער געטין. דיזע אָפטע קריג זיינען געווען אַ געגענשטאַנד פון הומאָר ביי די אַלטע גריכישע פּאָעטען און שרייבער, וועלכע פלעגען זיך זעהר אָפט לוסטיג מאַכען איבער דעם אַלטען פרויען=יעגער. דערמיט ווערט אויך ערקלערט, וואָרום הערא, וועלכע איז געווען אַ מוסטערהאַפטע עהרליכע פרוי, ווערט אימער פאָרגעשטעלט פון די גריכישע שרייבער אַלס אַן אייפערזיכטיגע און בייזע פרוי. וואָס אָנבעטרעפט די געשטאַלט פון הערא, ווערט זי אימער פאָרגעשטעלט אַלס אַ גרויסע שענהייט. איבערהויפּט איז בעריהמט געווען אין דיזער הינזיכט די קאָלאָסאַלע סטאַטוע, וואָס פּ אָ ל י ק ל ע ט האָט געמאַכט, וועלכע איז געשטאַנען אין הערא=טעמפּעל צווישען אַרגאָס און מיצענע. דאָס געזיכט איז זאַנפט און ערהאַבען, און דריקט אויס די זיטען=שטרענגקייט פון כאַראַקטער. דער בליהענדער קערפּער איז אין אַ לאַנגען איבערטוך געקליידט, נאָר דער האַלז און די אָרעמס זיינען אונבעדעקט. אין מיטען פון קערפּער איז איבער דעם אַן אַנדער קלייד אַריבערגעוואָרפען, וועלכעס איז בעוואוסט מיט דעם נאָמען הימאַטיאָן. הערא'ס קינדער זיינען דער קריגערישער אַ ר ע ס, דער קרומער ה ע פ אֶ ס ט ו ס,

און די צוויי טעכטער: ה ע ב ע, וועלכע האָט געדינט אויף'ן אָלימפּוס צו דערלאַנגען געטרענק צו די געטער, און ע י ל ע י ט ה י א, וואָס איהר פליכט איז געוועזען צו בעשיצען פרויען אין דער צייט, ווען זיי געהען צו קינד.

איינע פון די העכסטע גאָטהייטען אויף'ן אָלימפּוס, וועלכע איז אויך געווען די שוץ⸗געטין פון אטהען, איז געוועזען פּ א ל ל א ס א ט ה ע נ ע (ביי די רוימער: מ י נ ע ר וו א), וועלכע איז ארויסגעקומען פון דעם קאָפּ פון צעאוס'ן, ווי מיר האָבען שוין פריהער ערצעהלט. די זאגע ערצעהלט, דאָס צעאוס האָט פריהער געהייראט מ ע ט י ס (די געטין פון קלוגהייט), וועלכע האָט איהם געדארפט געבערען צוויי זעהר קלוגע קינדער, נעמליך א טאָכטער אטהענע, און א זוהן, וועלכער זאָל איהם פון טראָן שטירצען און אליין ווערען הערשער איבער דער וועלט. אום צו רעטען זיך פון דיזען אונגליק האָט צעאוס איינגעשלונגען זיין ווייב איידער אטהענע איז געבאָרען געוואָרען, און נאכהער האָט ער זיי ארויסגעבראכט אויף דער וועלט דורך זיין קאָפּ. ווען עס איז געקומען די שטונדע פון געבערען אטהענע'ן, האָט צעאוס געשיקט העפאַסטוס'ן, דעם גאָט פון די שמידען, יענער האָט איהם מיט א האק דעם קאָפּ צושפּאַלטען און אטהענע איז ארויסגעשפּרונגען פאָלשטענדיג בעוואפענט. ברויזענד האָט זי א שליידער געטאָן איהר שפּיז, דאָס די ערד און דער ים האָבען אויפגעציטערט, און צעאוס האָט פון גרויס שמחה איבער זיין שטארקע און קלוגע טאָכטער אראָפּגעשיקט אויף דער ערד א שטארקען שנעע⸗שטורם.

אַטהענע.

אין אָנפאנג איז אטהענע געוועזען גערעכענט אלס די געטין פון דעם ריינעם בלויען קלאָרען הימעל. נאָך דעם איז זי אנערקענט געוואָרען אלס געטין פון קריג און פון דעם גייסטיגען און בירגערליכען לעבען פון מענשען. זי פערשאַפט און געווינט דעם זיג ניט דורך ווילדען טומעל, נאָר דורך קלוגהייט און פאָרזיכטיגקייט. זי איז די ערפינדערין פון אלע קונסטען — זי האָט ערפונדען דעם אקער⸗אייזען; וועבעריי, שפּינעריי, מעדיצין, מוזי-

קאַלישע אינסטרומענטען זיינען אויך איהרע ערפינדונגען. זי איז די בע-שיצערין פון שטעדט און בירגערליכע איינאָרדנונגען. זי גיט אכטונג אויף די ערציהונג פון דער יוגענד, אויף די גערעכטיגקייט פון די ריכטער און אויף די רעגירונג און הערשאַפט איבער מענשען אין אַלגעמיין. דעריבער איז אין פיעלע גריכישע שטעדט איהר בילד געווען געשעצט און געהייליגט. מעהר אָבער, ווי איבעראַל, איז איהר בילד געווען געעהרט אין אַטהען. דער שטאָדט, וועלכע טראָגט איהר נאָמען. דאָ, אין אַטהען, פלעגט מען פייערן איהר צו עהרע אַ גרויסאַרטיגען יום-טוב.

אין דער ענטוויקלונג פון דער מענשליכער קולטור איז הערא פיעל אונטערשטיצט געוואָרען פון העפאַסטוס'ן. דיזער איז געווען דער ערפינדער פון דער קונסט צו בעאַרבייטען מעטאַלען, און איז זעלבסט געווען אַ מייס-טער אַ שמיד. זיינע ווערקשטאַטען זיינען געווען דער באַרג עֶטנאַ און אַנ-דערע פערשיידענע בערג. זיינע אַרבייטער זיינען געווען די ריזיגע ציקלאָ-פען, וועלכע האָבען געמאַכט די בליצען. וואָס אַנבעטרעפט דעם כאַראַק-טער פון העפאַסטוס'ן, איז ער געווען גוטמוטיג, הגם דיזער געטליכער שמיד האָט אָפט געברויכט זיין קונסט מיט ליסטיגקייט (כיטראָסט) אום מענשען צו בעשטראָפען. זיין קערפּער איז העסליך, ווי געוועהנליך ביי שמידען, זיינע פיס זיינען שוואַך און הינקען, אַזוי דאָס ער מוז שטענדיג האָבען אַ שטיצע. דיזען גאָט פלעגט מען עהרען איבערהויפּט אין לעמנאָס און אין אַטהען. אין דיזער לעצטער שטאָדט איז זיין פערעהרונג געווען פערבונדען מיט דער פערעהרונג פון דער געטין אַטהענע און דעם גאָט פראָמעטהעאוס, וועלכער האָט גערויבט דאָס פייער פון די געטער אין הימעל און האָט עס איבערגעגע-בען צו די מענשען און האָט זיי געצייגט, ווי מען זאָל געברויך מאַכען דערפון. אין דעם פעסט פון דיזען גאָט פלעגט מען אַרומלויפען מיט ברענענדע פאַקלען צום אַנדענקען פון דעם פייער, וואָס ער האָט גערויבט פון הימעל פיר די מענשהייט.

אַפּאָללאָ, דער זוהן פון צעאוס און פון לעטאָ, האָט געהערט הויפּט-זעכליך צום דאָרישען שטאַם. האָמער ערצעהלט ווי לעטאָ, ווען זי האָט גע-דאַרפט געבערען אַפּאָללאָ'ן, האָט געוואַנדערט איבער פיעלע לענדער און האָט ניט געקענט געפינען איין אָרט, וואו זי זאָל איהם קענען געבערען, ווייל זיי האָבען זיך אַלע געשראָקען פאַר דעם מעכטיגען, וואָס האָט געדאַרפט גע-באָרען ווערען. ענדליך איז לעטאָ געקומען נאָך דער אינזעל דעלאָס, וואו די איינוואוינער האָבען איהר ערלויבט איהר זוהן צו געבערען, מיט דער בע-דינגונג, דאָס ער זאָל קיינמאָל די אינזעל ניט פערלאָזען. ווען לעטאָ האָט

געבאָרען אַפּאָללאָ'ן, איז די ערד פול געוואָרען מיט שיין און גאָלדענעם גלאַנץ, אַלע געטינס האָבען זיך געפרייט מיט דעם גליק פון דער מוטער. די געטין טהעטיס האָט איהם געגעבען פון דעם נעקטאַר (געטער־טראַנק) און אַמבראָזיאַ (געטער־שפּייז). דיזעס האָט איהם געגעבען קראַפט, מוט און שענקייט, און ער איז באַלד אַרויס אויף דער וועלט צו גרינדען טעמפּלען און הייליג-

אַפּאָללאָ.

טימער, וואו מען זאָל פעהעהרען זיין נאָמען. פון די אַלע טעמפּלען איז דער טעמפּעל אויף דער אינזעל דעלאָס איהם געווען דער ליבסטער. אין די אַלטע צייטען איז אַפּאָללאָ געווען גערעכענט אַלס דער גאָט פון דער זון, האָמער אָבער רעכענט איהם נאָר אַלס גאָט פון ליכט. און אונטערשיידט

איהם פון העליאָס, דעם גאָט פון דער זון. אַפּאָללאָ בעשטראָפט יעדעס אונ-
רעכט און פיר יעדע עברה. ער האָט בעשטראָפט טיטיוס׳ן דערפאַר, וואָס
ער האָט די געטין לעטאָ פרעך בעהאַנדעלט. ער האָט אַראָפּגעשיקט די פּעסט
אין גריכישען לאַגער ביי טראָיאַ דערפאַר, וואָס אַגאַמעמנאָן האָט בעליידיגט
אַ פּריסטער פון זיין (אַפּאָללאָ׳ס) טעמפּעל. אָבער צו די גערעכטע און עהר-

אַרטעמיס.

ליכע איז ער גוט און העלפט אָפט מענשען אין זייער נויט. ער שיקט רפואות
צו קראַנקע, ער רעכענט זיך דער פאָטער פון אַ ס ק ל ע פּ י ו ס (דעם גאָט
פון מעדיצין). ער איז דער שיצער פון גאַסען און היט די אריינגאַנגען אין די
הייזער, עס זאָל קיין שלעכטס אהין ניט אַריינקומען. מען פלעגט זיין בילד
דעריבער אַוועקשטעלען אין די טירען און הויפען. די פרוכטען פון די פעלדער

און די חיות פון די וועלדער זיינען אויך געשטאנען אונטער זיין שוץ. אפאללא איז אויך געשטאנען אן דער שפיץ פון די 9 מוזעס: קליא (די געטין פון געשיכטע), קאליאפע (די געטין פון העלדען־געשיכטען), מעלפא־מענע (די געטין פון טראגעדיע), טהאליא (די געטין פון קאמעדיע), עראטא, עאוטערפע, טערפסיכארע, פאליהימניא (די געטינס פון געזאנג, מוזיק, טאנץ), אוראניא (אסטראנאמיע), און דעריבער ווערט אפאללא בעצייכענט מיט דעם נאמען מוזאגעטעס (פיהרער פון די מוזעס). זיין קולט (רעליגיאנס־דינסט) איז פערשפרייט איבער גאנץ גריכענלאנד, און בעזונדערס אין דעלפי און אין דעלאס. דער דארישער שטאם האט זיך אנגעשלאסען הויפטזעכליך אן דעלפי, דער יאנישער שטאם דאגעגען האט אלע פינף יאהר געפייערט גלענצענדע פעסטען און שפילען אויף דער אינזעל דעלאס. דיזע אינזעל האבען די יאניער בעטראכט אלס מי־טעלפונקט פון דעם אפאללא־דינסט. אפאללא איז געווען פארגעשטעלט אלס א זעהר שענער יונגער מאן. זיינע געזיכטס־ציגען זיינען שטאלץ און ערהא־בען, זיינע האאר לאנג. דער לייב איז נאקעט, אבער אלס מוזאגעטעס (פיה־רער פון די מוזעס) ווערט ער אויך פארגעשטעלט אין א לאנגען יאנישען קלייד, אזוי דאס מען קען איהם ביים ערסטען בליק האלטען פיר א יונגפרוי. ער טראגט געוועהנליך א שיס־בויגען און פיילען. אלס פיהרער פון די מוזעס טראגט ער אויך א לירע אין די הענט.

אפאללא'ס שוועסטער איז די יונגפרוי ארטעמיס. זי איז אין איהר אויסזעהן און כאראקטער זעהר עהנליך צו איהר ברודער. די רוימער קענען זי אונטער דעם נאמען דיאנא. זי איז אויך א ליכט־געטהייט, זי בעשיצט אלע לעבעדיגע בעשעפעניסען: פיש, ווילדע חיות, הויז־טיערען, קינדער א. אז. וו. זי בעשיצט אויך קעניגרייכען און שטעדט. זי האט איין אייגענשאפט, וועלכע איז ביי איהר ברודער כמעט גאר ניטא: די ליבע צו יאגד. מיט פייל און בויגען לויפט זי דורך די וועלדער און יאגט זיך נאך חיות, וועלכע זי בעשיצט מיט אזוי פיעל זארג. שענע נימפען בעגלייטען זי אויף דער יאגד, אבער זי שטראהלט איבער זיי אלע מיט איהר שלאנקען, הויכען וואוקס און איהרע זעהר שענע געזיכטס־ציגען. אפטער פון אלע בעזוכט זי די וועלדער פון ארקאדיען און די רייך בעוואוינטע טאלען דארט. אין ארקאדיען ווערט זי מעהר פערעהרט, ווי אין אלע אנדערע ערטער. די איינוואוינער פון יענער געגענד האבען זי געהאלטען פיר זייער שטאם־מוטער.

דיזער לעצטער פאקט גיט אונז פיעללייכט א וואונק, ווי מען דארף פערשטעהן די ענטשטעהונג פון די גריכישע געטער און געטינס. וואהר־

שיינליך זיינען זיי געווען גרינדער אָדער גרינדערינס פון געוויסע משפחות, און די אור⸗עלטערן פון די ערסטע בעוואוינער פון דיזער אָדער יענער געגענד אָדער שטאָדט. מיט דער צייט זיינען דיזע פּערזאָנען פערהייליגט און פער- געטערט געוואָרען. געוועהנליך ווערט אָנגענומען, דאָס די גריכישע געטער זיינען נאַטור⸗קרעפטען פאָרגעשטעלט אַלס פּערזאָנען.

אין אייניגע ערטער אין גריכענלאַנד פלעגט מען צו אַרטעמיס'ן בריינ- גען מענשען⸗קרבנות, ווי צ. ב. אין ספּאַרטאַ. דיזען מנהג האָט דער ספּאַר- טאַנישער געזעץ⸗געבער ליקורגוס אָפּגעשאַפט, און אָנשטאָט מענשען⸗קרבנות האָט ער איינגעפיהרט מען זאָל יונגע אינגלאַך שמייסען אויף איהר אַלטאַר ביז בלוט האָט זיך בעוויזען. צו דיזער געטין האָט מען געהייליגט איפיגעניע'ן, וועלכע איז געווען אָנגעשטעלט אַלס פּריסטערין אין איהר טעמפּעל, ווי מיר האָבען עס פריהער ערצעהלט. אין אַנדערע ערטער האָט מען איהר געדינט מיט שרעקליכער אויסגעלאַסענהייט, ווי אין אַזיען צו דער אַסטאַרטע.

פּאָסיידאָן.

א זעהר אַלטע גאָטהייט אין גרי- כענלאַנד איז געווען פּאָסיידאָן (די רוי- מער האָבען איהם גערופען נ ע פּ ט ו ן). שוין די אור⸗איינוואוינער פון גריכענלאַנד, די פּעלאַזגער, האָבען גע- דינט צו דיזען גאָט, איבערהויפּט איז ער געווען פערעהרט אין פּעלאָפּאָננע- זוס. ער האָט זיך גערעכענט אַלס דער מעכטיגער הערשער איבער'ן ים. ער ווערט פאָרגעשטעלט האַלטענדיג אין די הענט א דריי⸗צאָהן (א געוועהר מיט דריי שפּיצען), מיט וועלכען ער רעגט אויף דעם ים צום שטורם, דאָס די ערד זאָל ציטערן, און נאָכהער בערוהיגט ער איהם צוריק. זיין וואוינונג איז אין א פּאַלאַץ אין טיפען ים, א פּאַלאַץ, וואָס שימערט ווי גאָלד. דאָ שטעהען אויך זיינע פערד מיט די גאָלדענע גריוועס און זיין וואָגען, אין וועלכען ער פאָהרט איבער'ן ים. מעהר פון אַלע אַנדערע חיות ליבט ער דעם פערד, פון וועלכען ער רעכענט זיך אַלס שעפּער. די ווייב פּאָסיידאָן'ס איז די נימפע א מ פ י ט ר י ט ע. ער האָט געהאַט זעהר פיעל קינדער און פיעלע שטעדט רעכנען זיך אַלס אָפּשטאַמענ- דע פון דעם אָדער יענעם פון זיינע זיהן, וועלכע זיינען אַנערקענט געווען אַלס די גרינדער פון דער אָדער פון יענער שטאָדט.

דער גאָט פון קריג איז א ר ע ס (ביי די רוימער: מ א ר ס). דיזער גאָט איז איבערהויפּט געעהרט געווען אין טהעבען, אַטהען און ספּאַרטאַ. אַרעס איז אויך געווען אַ גאָט פון בלוט־ראַכע, און דעריבער פלעגען פאָר־קומען די געריכטס־זיצונגען איבער בלוט־שולד אויף דעם אַרעאָפּאַג (אַרעס־בערגעל) אין אַטהען; דיזער בערגעל איז געווען געהייליגט צו אַרעס'ן, און דאָרט האָט זיך געפונען אַ טעמפּעל פיר איהם. אַרעס איז געווען פערליבט אין אַפראָדיטע'ן, די געטין פון ליבע און שענהייט. דיזע געטין האָט זיך ביי די רעמער גערופען ו ע נ ו ס. די זאַגע ערצעהלט, דאָס זי איז גע־באָרען געוואָרען פון ים און דעריבער האָט זי אויך געטראָגען דעם נאָמען „אַפראָגענעיאַ" (שוים־געבאָרענע). אַפראָדיטע איז געווען פערליבט אין אַדאָ־ניס, אָבער אַ ווילדער שוויין האָט איהם גע'הרג'עט. אַלס אַפראָדיטע האָט זיך דער־וואוסט דערפון, האָט זי אויפגעזוכט זיין טויטען קער־פּער און האָט זיך איבערגע־געבען צו אַן אונענדליכען טרויער. ווען צעאוס האָט ערפאַהרען פון דעם גרויסען טרויער פון זיין טאָכטער אַפ־ראָדיטע, האָט ער איינגעאָר־דענט, דאָס אַדאָניס זאָל בלייבען אין דער אונטער־וועלט נאָר איין האַלבען יאָהר און דעם אנדערען האַלבען יאָהר זאָל ער זיך פרייען מיט אַפראָדיטע'ן און זי מיט איהם. דערפון נעהמט זיך דאָס, וואָס אין אַ גרויסען טייל פון מעבר־אַזיען און נאָכהער אויך אין גריכענלאַנד און אין רוים האָט מען געפייערט אין אָנפאַנג פריהלינג דעם אַדאָניס־פעסט. דעם ערסטען טאָג פון דיזען יום טוב פלעגען די פרויען בעקלאָגען דעם טויט פון אַדאָניס'ן און דעם צווייטען טאָג פלעגט ווערען ששון ושמחה פון זיין ווידער לעבעדיג ווערען. דער זוהן פון אַפ־ראָדיטע'ן איז ע ר אָ ס (א מ אָ ר, ק ו פּ י ד אָ), דער גאָט פון ליבע. ער פליהט איבעראַל אויף זיינע גאָלדענע פליגלען און שיסט אַריין אין אַלע הערצער די פיילען פון ליבע. קיין גאָט און קיין מענש קען זיך ניט אויס־

אַפראָדיטע אַלס מעער־געטין.

דרעהען פון די פיילען פון דיזען שטאָלצען אינגעל. ער שיקט זיינע פיילען אַפילו אין דאָס האַרץ פון זיין מוטער אַפראָדיטע און פון דעם וועלט־הערשער צעאוס. זיין געליבטע איז פ ס י כ ע (די זעעלע), וועלכע ווערט פאָרגעשטעלט אַלס אַ צאַרטע יונגפרוי מיט פליגלען פון אַ שמעטערלינג. די שטענדיגע בעגלייטערינס פון אַפראָדיטע'ן האָבען זיך גערעכענט די כ אַ ר י ט ע ס (ג ר אַ צ י ע ס), די געטינס פון ליבליכקייט און רייץ, און די ה אָ ר ע ס, די געטינס פון וועטער און צייט.

די לעצטע פון די הימלישע גאָטהייטען איז העסטיאַ (ו ו ע ס ט אַ). זי איז די געטין פון קיך־פייער און פאַמיליען־לעבען. זי איז די פאָרשטעהערין פון געזעלשאַפטליכע פעראייניגונגען און פון שטאַאַטען, און דעריבער איז דאָס פריטאַנעאום, דאָס רעגירונגס־געביידע, בעטראַכט געוואָרען אַלס איהר טעמפעל און מען פלעגט איהר דאָט בריינגען קרבנות. יעדער פרעמדער, יעדער ענטלאָפענער און פערפאָלגטער האָט אין איהר טעמפעל געפונען שוץ און זיכערהייט.

עראָס און פסיכע.

די געטער פון דער אונטער־וועלט. די געטער דעמעטער און הערמעס דינען אַלס איבערגאַנג פון די הימלישע גאָטהייטען צו די אונטערערדישע. דעמעטער (צ ע ר ע ס), די טאָכטער פון קראָנאָס און פון רהעאַ, אַ שוועסטער פון צעאוס'ן, איז די ערד־מוטער און געטין פון נאַטירליכען לעבען אויף דער ערד, איבערהויפט פון פלאַנצען־לעבען. זי האָט דעם מענשען די תבואה געגעבען, זי האָט דעם אַקערבוי איינגעפיהרט, זי האָט צוגעוועהנט דעם מענשען צו פערשאַפען זיך אַ פעסטען, שטענדיגען אָרט צום וואוינען. זי האָט געגרינדעט אַלע געזעלשאַפטליכע און בירגערליכע אָרדנונגען. זי איז פערעהרט געוואָרען מיט אַ בעזונדערער פרומקייט. מען האָט געפייערט צו איהר עהרע פיעלע זאַאַט־פעסטען און שניט־פעסטען. איבערהויפט איז איהר קולט (דינסט) געוועזען פערברייטערט אין אַטטיקאַ, טהעססעאַליען און סיציליען. איהר טאָכטער איז געוועזען פ ע ר ס ע פ אָ נ ע (פראָסערפינאַ), אָדער ק אָ ר ע (יונגפרוי). איהר מוטער, דעמעטער, האָט זי געליבט מיט דעם גאַנצען פייער פון אַ מעכטיגען, ריינעם מוטער־האַרץ. די זאַגע ערצעהלט, דאָס צעאוס, דער פאָטער פון פערסעפאָנע, האָט זי פערשפּראָכען אַלס ווייב צו האַדעס'ן, דעם גאָט פון דער אונטער־וועלט,

אָהן זעם וויסען פון איהר מוטער, דעמעטער. ביי א גינסטיגער געלעגענהייט האָט האדעס די שענע יונגפרוי אוועקגערויבט און האָט זי אוועקגעפיהרט אין די אונטער־וועלט. אין גרויס טרויער האָט איהר מוטער דעמעטער זי ניין טעג געזוכט, זי האָט די גאַנצע צייט ניט געגעסען און ניט געטרונקען. אָבער איהר זוכען איז געווען אומזיסט, ענדליך האָט איהר העליאָס, דער גאָט פון דער זון, ענטדעקט דעם רויב פון איהר קינד. פון גרויס צאָרן

דעמעטער.

האָט זי אָנגעשיקט א הונגער, פון וועלכען די מענשהייט איז געווען אין געפאהר אונטערצוגעהן און די געטער צו פערלירען זייערע קרבנות. צעאוס האָט געמוזט צוזאָגען, דאָס ער וועט פערסעפאָנע'ן ארויסנעהמען פון דער אונטער־וועלט, אויב זי האָט דאָרט גאָר ניט פערזוכט צו עסען. זי האָט אָבער דאָרט פערזוכט א גראַנאַט־עפּעל און האָט דעריבער געמוזט בלייבען

די פרוי פון האדעס'ן און איז פערבליבען א האלב יאהר ביי איהם אין דער אונטער־וועלט, אבער דאס אנדערע האלב־יאהר האט זי געקענט פערברייננגען אויף דער ערד. דיזע זאגע שטעלט פאר אין א פאעטישען בילד דעם וועקסעל פון בליהען און אפשטארבען אין דער פלאנצען־וועלט אין ווינטער און זומער.

הערמעס (ביי די רוימער: מערקור) איז געוועזען דער זוהן פון צעאוס'ן און פון דער נימפע מאיא (מוטער). ער האט אין דער גאנצער נאטור און אויך אין מענשען־לעבען ארדנונג געשאפען. אבער אלס צעאוס איז געווארען דער הויפט־גאט און אלע אנדערע געטער זיינען געווארען אונטערטעניג צו איהם, איז הערמעס געווארען זיין דינער.

הערמעס.

ער האט פערלארען זיין זעלבשטענדיגקייט און האט געמוזט טאן נאר דאס, וואס צעאוס האט איהם געהייסען און אויפגעגעבען. ער ווערט פארגעשטעלט, ווי ער טראגט א שטעקען פון הייליגען האלץ בעדעקט מיט וואל, אויף'ן קאפ טראגט ער א פלאכען הוט מיט ברייטע ראנדען, אויף'ן הוט און אויף די פיס האט ער קליינע פליגלען. ער איז געוועזען דער הערלאד (שליח) פון די געטער. ער האט זיך גערעכענט פיר זעהר א קלוגען און שלויען. ער איז געוועזען דער בעשיצער פון סוחרים און גנבים. ער רעכענט זיך אויך אלס דער ערפינדער פון בוכשטאבען און שפראכען. ער האט בעשיצט אקערבוי און פיה־צוכט, דעריבער ווערט ער אויך אלס דער גאט פון פאסטוכער פערעהרט. צו זיינע פליכטען האט אויך געהערט צו פיהרען די נשמות פון די פערשטארבענע צום גאט האדעס אין די אונטער־וועלט.

דער הערשער פון דער אונטער־וועלט, ווי מיר האבען שוין איינינגע מאל געזאגט, איז געוועזען האדעס (פלוטא). די אונטער־וועלט איז אפגעטיילט פון דער אויבער־וועלט מיט פערשיידענע טייכען ווי: סטיקס, אכעראן, קאקיטוס, לעטהע, א. אנד. האדעס איז געוועזען דער זוהן פון קראנאס און רהעא. ער איז שרעקליך פערהאסט צווישען אלע געטער, ווייל ער רייסט ארויס די מענשען פון דער ליכטיגער וועלט און האלט זיי אין דער אונטער־וועלט, וואו עס הערשט אייביגע נאכט. איידער די מענשען קומען אין די אונטער־וועלט מוזען זיי פריהער אריבערפאהרען דעם טייך פון דער אונטער־וועלט, וואס טיילט

זי אָפּ פון דער אויבער־וועלט. דער שיפער כאראָן זעצט אריין די נשמות פון די פערשטאָרבענע אין א שיפעל און פיהרט זיי אריבער אין די אונטער־וועלט. אָבער ניט אלעמען פיהרט ער אריבער. די, וואָס זיינען ניט געקומען צו קבורה, בלייבען אויף אימער ביים ברעג פון דעם אונטערערדישען טייך און בלאָנדזען דאָרט אייביג ארום. די נשמות, וואָס ווערען אריבערגעפיהרט איבער דעם אונטערערדישען טייך, ווערען נאָכדעם צושיקט אין פערשיידענע ערטער, נעמליך די עהרליכע און פרומע געהען אריין אין ע ל י ס י א ו ם (א מין גן עדן) און די פערברעכער ווערען אריינגעוואָרפען אין ט א ר ט א - ר ו ס (א מין גיהנום).

האדעס איז געווען זעהר וועניג געעהרט פון די גריכען צוליב זיין שרעקליכער ארבייט. זיי האָבען זיך אלע מיה געגעבען צו געפינען אין איהם אויך עטוואָס גוטעס און ניצליכעס פיר די מענשהייט. און זיי האָבען געפונען, דאָס ער מיט זיין ווייב דעמעטער שיקען ארויס פון אונטער דער וועלט די פלאַנעטען, ווי אויך די ניצליכע און רייכע מעטאלען, וועלכע ברייננגען דעם מענשען גליק און זעגען. ער איז דעריבער אויך געווען בעוואוסט אונטער דעם נאָמען פּ ל ו ט א, ד. ה. דער רייכער אָדער דער רייכטום־געבער. די רוימער האָבען איהם גערופען פּלוטאָ אָדער ד י ס, וועלכעס איז די לאַטיינישע איבערזעצונג פון פּלוטאָ.

דער איינגסטער צווישען די אָלימפּישע געטער איז ד י אָ נ י ס אָ ס (באקכוס), דער זוהן פון צעאוס'ן און פון סעמעלע'ן פון טהעבען. איידער דיאָניסאָס איז געבאָרען געוואָרען האָט זיך צעאוס געצייגט צו סעמעלע'ן אין זיין פולען הימלישען גלאַנץ, אין זיין גאַנצער הערליכקייט. פון זיינע בליצען אָבער האָט זיך דאָס הויז פון סעמעלע'ן אָנגעצונדען און פון שרעק פון דעם פייער האָט זי מפּיל געווען, האָט געבאָרען איין אונצייטיגעס קינד און איז געשטאָרבען. צעאוס האָט ארויסגעכאַפּט דאָס קינד פון די פלאַמען און האָט עס צוגענעהט צו זיין אייגענעם קערפּער ביי זיינע היפטען עס זאָל נעבען איהם צייטיג ווערען און דערנאָך ארויס אויף דער וועלט. מיט ליבע און זאָרג האָבען די נימפעס פון נ י ז א, א בארג אין באָאָטיען, דאָס קינד ערצויגען און האָבען עס געהאַלטען אין א קיהלער שמעקענדער העהל, און דאָס געטער־קינד איז געוואקסען דאָרט שען און שטאַרק. נאָך דעם, אז דאָס קינד איז אויסגעוואקסען, פלעגט עס אומלויפען מיט די נימפעס צווישען די בערג אין ווילדער לוסט, און צוליב דעם האָט ער געקראָגען דעם נאָמען באקכוס אָדער בראָמיאָס (ד. ה. דער לארם־מאכער) און די נימפעס, וואָס זיינען מיט איהם צוזאַמען געלאָפען, געשטיפט און געשפרונגען, האָבען געקרי-

גען דעם נאָמען: די באקכאנטינעס, אָדער מאֶנאדעס. מיט בעגייסטערטען מוט האָט ער דורכגערייזט פיעלע לענדער אום זיין דינסט און זיינע גאבען די מענשען צו איבערגעבען. איבעראַל האָט ער געלערנט די מענשהייט צו מאַכען וויין, אַרויסברייננגען פרוכט און בויען שטעדט. ער האָט בעזוכט דרום=איטאַליען, די אינזלען פון אֶגאֶאישען ים, לעסבאָס, נאַקסאָס, וואו ער האָט געהייראַט אַריאַדנע׳ן, א שענע געטין מיט וואונדער-בארע לאָקען, נאָכדעם האָט ער בעזוכט טהראַציען, טהעבען, אָרכאָמענאָס, אַטטיקאַ, און האָט נאָך אויך בעזוכט אינדיען. אויף זיינע רייזעם האָבען איהם בעגלייט די באַקכאַנטינעס מיט זייערע ברידער די סאַטירען (וואַלד=געטער), וועלכע זיינען געוועזען זעהר שלוי, בייז, גראָב און תאוה׳דיג. די געשטאַלט פון דיזע געטער איז געוועזען עהנליך צו א באָק און זיי האָבען איבעראַל אַרויסגעוויזען זייערע טיערישע ליידענשאַפטען. מעהר פון אַלע-מען האָט דיאָניסאָס ליב געהאַט דעם סאַטיר סילענאָס, וועלכער איז געוועזען זיין לעהרער אויף דעם בארג ניזאַ. סילענאָס איז שטענדיג שכור, אַזוי דאָס מען מוז איהם אימער פיהרען.

ביי אַזאַ פאָרשטעלונג פון דיאָניסאָס איז קיין וואונדער ניט, דאָס דער דינסט צו איהם איז געוועזען פערבונדען מיט לאַרם, שכרות און ווילדע טענץ. אין אַטטיקאַ פלעגט מען פייערן די פעסטען פון דיאָניסאָס מיט אַלערליי לוסטיגקייטען, טענץ און מאַסקאַראַדען. אין פערשיידענע ער-טער זיינען געוועזען איינגעפיהרט ווינטער=פעסטען, פריהלינגס=פעסטען, אי-בעראַל מיט דעם זעלביגען לוסטיגען הולטייסקען כאַראַקטער. פון דיזע יום=טוב׳דיגע שטיפערייען און פערשטעלעניסען איז שפּעטער ענטשטאַנען דאָס דראַמאַ, די טראַגעדיע און די קאָמעדיע.

צו די דיאָנישע גייסטער געהערען די צענטאַווּרען. לויט דער זאַגע האָבען זיך דיזע געפונען אין די בערג=וועלדער און זיינען געוועזען ווילדע ברואים מיט קודלעוואַטע האָר. אָבער זייט זיי זיינען צוגעשטאַנען צו דיאָניסאָס׳ן איז זייער ווילדקייט געבראָכען געוואָרען. שטיל און רוהיג און מיט חשק ציהען זיי דעם וואָגען פון זייער גאָט דיאָניסאָס. די צענ-טאַוורען ווערען פאָרגעשטעלט אין בילדער אַלס האַלב=מענש און האַלב=פערד. דאָס נעבענשטעהענדע בילד שטעלט פאָר א צענטאַוור געטריבען פון א מאֶנאַדע. די הענט זיינע זיינען געבונדען, און די מאֶנאַדע האַלט איהם ביי די האָר און מיט די פיס שטויסט זי איהם אין די זייטען און טרייבט איהם צו א ווילדער יאַגד. דער בעריהמטעסטער פון אַלע צענטאַוורען איז געוועזען כעירון, וועלכער איז געוואָרען א גרויסער געלעהרטער, אי-

בערהויפט אין מעדיצין. די זאגע ערצעהלט, דאס דיזער צענטאוור איז געווען דער לעהרער פון אלע גרויסע און בעריהמטע גריכישע העלדען, ווי אכיללעס, פעלעאוס, יאזאן, מאכאאן א. אנד., וועלכע ער האט געלערנט מע-דיצין, מוזיק, גימנאסטיק און פאראויסזאגען די צוקונפט.

ג. דארישע וואנדערונג און גרינדונג פון גריכישע קאלאניעס.

באלד נאך דעם טראיאנישען קריג זיינען אין גריכענלאנד פארגעקומען גרויסע ענדערונגען. עס האבען זיך נעמליך אנגעפאנגען קריגס=צוגען פון איינצעלנע פעלקערשאפטען, וועלכע ווערען בעצייכענט מיט דעם נאמען „די דארישע וואנדערונג”. וואס די אורזאך פון יענע וואנדערונגען איז גע-ווען, קען מען יעצט מיט זיכערהייט ניט זאגען. די היינטיגע היסטאריקער גלויבען, אז דאס זיינען פשוט געווען רויבער=צוגען. די גבורות פון די גרי-כישע העלדען האבען דעם גריכישען פאלק געבראכט פיעל רייכטום. דיזער רייכטום האט אויפגערייצט דעם חשק פון נידריגער שטעהענדע פעלקער-שאפטען זיך אויך רייכטימער צו ערווערבען, ניט דורך אינדוסטריע און אר-בייט, נאר דורך רויבעריי. דעם בעפאלענעם האט מען ניט נאר בערויבט פון זיין פערמעגען, נאר אויך פון זיין פרייהייט; מען האט איהם פערוואנ-דעלט אין א שקלאף, ער האט געמוזט ארבייטען פיר זיין בעזיגער, וועלכער איז שטארקער געווען פון איהם. מיט דיזען אופן האט זיך ענטוויקעלט דער גייסט און שטרעבען נאך מלחמות, דורך וועלכע די זיגער האבען איינגענו-מען גאנצע לענדער, האבען פערוואנדעלט גאנצע פעלקער אין שקלאפען, וועל-כע האבען שווער געארבייט פיר די בעזיגער און האבען זיי רייך געמאכט. עס קען אבער אויך זיין, דאס די אורזאך פון דער וואנדערונג איז איינפאך געווען וואס עס איז די מענשען פון יענע געגענדען ענג געווארען אין זייערע ערטער און זיי זיינען געווען געצוואונגען צו זוכען אנדערע ערטער, ווענינער בעזעצטע, ווי עס איז געווען מיט דער פעלקער=וואנדערונג אין 4טען יאהר-הונדערט נ. קר.

צוערסט (1123 פ. קר.) האבען די טהעספראטישע טהעססאליער זיך אריינגעריסען אין דאס לאנד, וואס איז געלעגען אויף דעם פענעאוס און פינדוס (בערג), האבען א טייל פון יענער בעפעלקערונג אונטעריאכט און א טייל געצוואונגען צו פערלאזען דאס לאנד און איבערוואנדערן אין אנדערע ערטער. די, וואס זיינען פערבליבען אין לאנד, זיינען פערשקלאפט געווארען. פון די, וואס האבען אויסגעוואנדערט, ווייל זייער שטאלץ האט זיי ניט ערלויבט צו ווערען לייב=אייגענע אדער שקלאפען, זיינען איבערהויפט געווען

די אָ אָ ל י ע ר. דיזע האָבען אויסגעוואַנדערט אין דאָס לאַנד פון די קאַדמעער און מיניער און האָבען זיך דאָרט בעזעצט. דיזעס לאַנד האָט דאַן ערהאַלטען דעם נאָמען באָאָטיען. אַן אַנדער שטאַם, די ד אָ ר י ע ר, האָט אויסגעוואַנדערט פון דאָרט און האָט זיך בעזעצט ביי דעם באַרג אָעטאַ, און דעריבער האָט דיזעס לאַנד בעקומען דעם נאָמען ד אָ ר י ס. אָבער די טהעס-סאַליער און באָאָטיער האָבען די דאָריער פון זייער נייעם אָרט ארויסגע-שטופּט, זיי האָבען געמוזט וואַנדערן ווייטער צו דרום צו און נאָך לאַנגע מלחמות האָבען זיי איינגענומען די פעלאָפּאָננעזישע האַלב־אינזעל.

די איינוואוינער פון פעלאָפּעננעזוס, די אַכאָער, וועלכע זיינען פער-טריבען געוואָרען פון אַלע טיילען פון לאַנד אויסער פון ארקאַדיען, האָ-

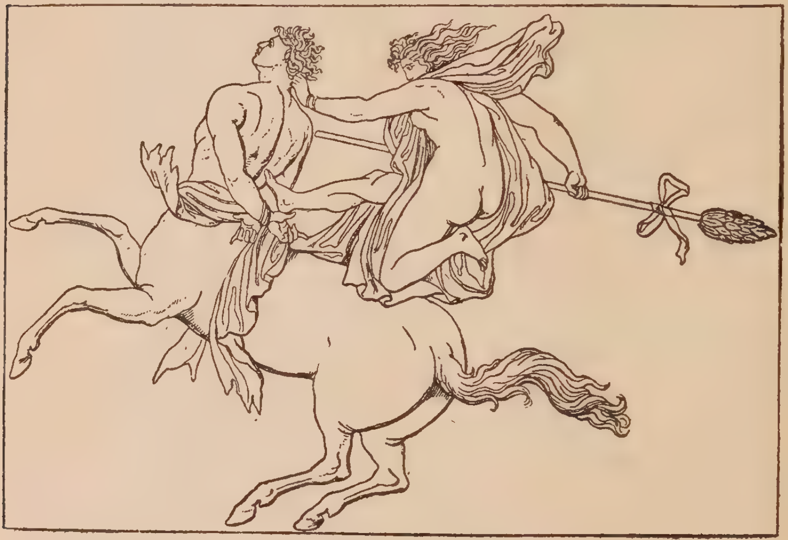

צענטאַוור מיט מאֶנאַדע.

בען ארויסגעטריבען די י אָ נ י ש ע בעפעלקערונג פון די נאָרדליכע ברע-גען און האָבען זיך דאָרט בעזעצט, און דעריבער האָט דיזער טייל פון לאַנד געקריגען דעם נאָמען א כ א י א. דערווייל האָבען די דאָריער געמאַכט א בעפאַל אין אַטטיקאַ (1068 פ. קר.), און האָבען זיך שוין גענומען אַטהען איינצונעהמען. פון דיזען אונגליק האָט דיזע שטאָדט דער קעניג קאָדרוס ארויסגעהאָלפען. אַן אָראַקעל אין דעלפי האָט פאָרויסגעזאָגט, דאָס אין די-זער מלחמה וועלען די יעניגע זיגען, וועמעס קעניג עס וועט פאַלען אין שטרייט. ווען די דאָריער האָבען זיך דערפון דערוואוסט האָבען זיי שטרענג

אָנגעזאָגט אַלע קריגער קיין בייזעס ניט צו טאָן דעם קעניג פון אַטהען, קאָר-דוס'ן. דער קעניג אָבער האָט זיך פערשטעלט פיר אַ פּאַסטוך און האָט זיך אריינגע'גנב'עט אין פרידליכען לאַגער. דאָס האָט ער בכיוון זיך צוקריגט מיט איינינע פון די קריגס-לייט, און אין דיזער קריגעריי איז ער גע'הרג'עט געוואָרען, ווי ער האָט עס אַליין געוואונשען. באַלד ווי די דאָריער האָבען זיך דערוואוסט, דאָס דער דערשלאָגענער פּאַסטוך איז עס דער קעניג קאָרדוס, האָבען זיי אויפגעגעבען זייער האָפנונג צו בעזיגען אַטהען און זיינען אוועק צוריק מיט גאָרנישט, נאָר מעגאַרא איז געבליבען פיר זיי.

די דאָריער האָבען זיך רעגירט אין די נייע ערטער, וואָס זיי האָבען איינגענומען, נאָך זייערע אַלטע געזעצען. זיי זיינען געבליבען איינגעטיילט אין 3 שטאַמען, יעדער שטאַם אין 10 משפחות (גענטעס). אין איין הינזיכט אָבער האָט אין זייער לעבען אויף די נייע ערטער אריינגעטרעטען אַ גרויסע ענדערונג. די שקלאַפּעריי, וועלכע איז אין זייער פריהערדיגען צושטאַנד געוועזען כמעט אַן אונגעוועהנליכע ערשיינונג, איז אין זייערע נייע ערטער צוליב די אונטעריאָכונגען פון פערשיידענע עלעמענטען געוואָרען סיסטע-מאַטיש רעגולירט אין דער געזעלשאַפט, און איז געוואָרען איינע פון איהרע הויפּט-פונדאַמענטען. די יעניגע פון די צוריקגעבליבענע, וואָס האָבען זיך פרייוויליג אונטערגעגעבען, האָבען נאָר בעדאַרפט צאָהלען טריבוט צו די בעזיגער, אום ניט צו ווערען פערשקלאַפּט. די פון די אונטעריאָכטע, וואָס האָבען זיך מיט זייער גוטען ווילען ניט אונטערגעגעבען, זיינען מיט גוואַלד פערשקלאַפּט געוואָרען. דיזע אונטערדריקונג איז איבערהויפּט פאָרגעקומעז אין לאַקאָניען. אין אַנדערע דאָרישע ערטער, ווי אין קאָרינטה, סיציאָן און מעססעניען זיינען די אונטעריאָכטע אדאָפּטירט געוואָרען פון די דאָריער און זיינען ניט פערשקלאַפּט געוואָרען.

די דאָרישע וואַנדערונג איז נאָך וויכטיג פיר די געשיכטע פון די גרי-כען דערמיט, וואָס זינט דאַן האָט זיך אָנגעפאַנגען דער האַנדעל ענטוויקלען אין גריכענלאַנד, און מיט דעם און דורך דעם זיינען אָפּגעשאַפט געוואָרען די אַלטע געזעצען און די רעגירונגס-אָרדנונג און האָבען געמאַכט פּלאַץ פיר נייע געזעלשאַפטליכע אָרדנונגען. דער האַנדעל האָט געפיהרט צו דער גרינדונג פון נייע קאָלאָניעס, וועלכע האָט זיך אייגענטליך נאָך פריהער אָנגעפאַנ-גען, צוליב דער אויסוואַנדערונג פון די פעלקער, וואָס די דאָריער האָבען אַרויסגעטריבען. דער צו, ד. ה. צו דער גרינדונג פון קאָלאָניעס, האָבען אַ סך געהאָלפען און מיטגעווירקט אינערע שטרייטיגקייטען פון פערשיידענע פּאַרטייען איבער צופיעל בעפעלקערונג, פעראָרימונג, און איבערהויפּט איבער-

האַנדעלס־אינטערעסן; עס איז דעריבער קיין וואונדער ניט, דאָס אין דער פעריאָדע צווישען דער דאָרישער וואַנדערונג ביז עס האָט זיך בעוויזען דער גרויסער געזעץ־געבער סאָלאָן (594 פ. קר.) האָבען זיך געגרינדעט 250 נייע קאָלאָניאַל־שטעדט.

די ערסטע גרינדער פון קאָלאָניעס זיינען געווען די אָעליער פון באָאָטיען. דיזע האָבען זיך בעזעצט ביי די ברעגען פון קליין־אַזיען, אין מיזיען און טראָאַס און אויף די נאָהענטע אינזלען, ווי לעסבאָס און אַנדערע. נאָך זיי האָבען די יאָניער געגרינדעט קאָלאָניעס, צווישען וועלכע עס זיינען געווען מ י ל ע ט, ע פ ע ס ו ס, פ אָ ק אָ א. 12 פון דיזע קאָלאָניעס האָבען זיך פער־בונדען און געגרינדעט דעם „יאָנישען בונד". דיזע אַלע קאָלאָניעס האָבען גע־האַט אַן אַלגעמיינעם טעמפעל, וועלכער איז געווען געהייליגט צו פּאָסיידאָן און איז געשטאַנען אויף דעם פאָרגעבירג מ י ק א ל ע. דאָ האָבען זיי יעהר־ליך געפייערט זייערע פעסטען, און דאָ פלעגען זיי זיך בעראַטען וועגען אַל־געמיינע אינטערעסען פון בונד. צו דיזען בונד האָבען זיך שפּעטער צוגעשלאָ־סען ס מ י ר נ א, סאַמאָס און כיאָס. ווייטער צו דרום זיינען געלעגען די דאָרישע קאָלאָניעס ה א ל י ק א ר נ א ס ס ו ס, ק נ י ד ע ס און די אינז־לען ר ה אָ ד ו ס און ק אָ ס. צווישען די יאָנישע שטעדט איז מילעט גע־ווען די וויכטיגסטע. זי איז געווען די גרעסטע האַנדעל־שטאָדט, אין איהר האָבען געבליהט קונסט און וויסענשאַפט. די קויפלייט פון פאָקאָא האָבען די ערסטע אונטער די גריכען אונטערגענומען ווייטע רייזעס נאָך איטאַליען, גאַל־ליען (פראַנקרייך) און שפּאַניען. ע פ ע ס ו ס האָט זיך ביז די צייטען פון די רוימער געדעכענט פיר זעהר א וויכטיגען האַנדעלס־פונקט, סמירנאַ איז נאָך עד היום די ערסטע האַנדעל־שטאָדט אין דער אַזיאַטישער טערקיי. ניט ווייט פון דיזע שטעדט צו מזרח האָבען זיך געפונען די רייכע געגענדען לידיען און פריגיען, וואו עס זיינען געווען ענטוויקעלט שטאַרק אַקערבוי און פיה־צוכט. דיזע געגענדען האָבען אַרויסגעגעבען פיעל וויין און אויל, טייערע וואָל פון שאָף און ציגען, וועלכע זיינען אַלע געווען זעהר וויכטיגע אַרטיקלען פון האַנ־דעל. ק ע ל אָ נ אָ אין פריגיען און ס א ר ד ע ס אין לידיען זיינען אויך גע־ווען בעדייטענדע פונקטען פיר'ן האַנדעל.

אין העללעספּאָנט און אויף די ברעגען פון פּראָפּאָנטיס געפינען מיר די קאָלאָניעס א ב י ד ו ס, ל א מ פ ס א ק ו ס, ה ע ר א ק ל ע א, צ י־צ י ק ו ס, פ ע ר י נ ט ה ו ס, כ א ל צ ע ד אָ ן און ב י צ א נ ט י ו ם. דאָס מיליטער האָט אויף די ברעגען פון שווארצען מעער געגרינדעט מעהר פון הונדערט קאָלאָניעס. מיט דער צייט זיינען געוואָרען נייע שטעדט און א ישוב

אויף אין בארבארישע לענדער אונטער דעם איינפלוס פון די גריכען, וועלכע האָבען מיט זייער קלוגהייט זיך געשטעלט אין געשעפטס=פערבינדונגען מיט זיי. צווישען דיזע שטעדט זיינען געווען: הערא קלעא, סינאָפּע, צעראסונט, טראפּעצוס, דיאָסקוריאס, פאסיס אין קאָלכיס, טאנאאיס, פּאנטיקאפּאֶאום א. אנד. אין דיאָס-קוריאס האָבען לויט די בעריכטען פון די אלטע היסטאָריקער זיך געפונען איבער 300 דאָלמעטשערס אלס פערמיטלער צווישען פערשיידענע נאציאָנאליטעטען, וועלכע זיינען דאָרט צוזאמענגעקומען וועגען האנדעל. דורך דיזע קאָלאָניעס זיינען די גריכען געקומען אין פערבידונג מיט די גרעסטע און וויכטיגסטע האנדעלס=צענטערן פון דער וועלט. זיי האָבען אויך געהאט געשעפטס=פערבינדונגען מיט די אָסט=זעעאישע לענדער און די געגענדען פון דעם אינערן רוסלאנד.

אויף די ברעגען פון טהראציען און מאצעדאָניען זיינען געלעגען די האנדעל=שטעדט: אבדערא, אמפּיפּאָליס, סטאגירא, אָלינטהעס און פּאָטיבאֶא. אויך צו מערב צו האָט זיך פערשפּרייט די גריכישע קאָלאָניזאציאָן. די קאָלאָניעס זיינען מעהרסטענס געגרינדעט געוואָרען פון די אייראָפּעאישע גריכען. עס איז אָבער א גרויסער אונטערשייד צווישען די קאָלאָניעס, וואס די גריכען פון קליין=אזיען האָבען געגרינדעט, און די, וועלכע די אייראָפּעאישע גריכען האָבען געפלאנצט. די קאָלאָניעס אין מזרח זיינען ווירקליך געוואָרען גרויסע און וויכטיגע פונקטען פיר דעם וועלט=האנדעל. דיזעס קענען מיר ניט בעהויפּטען וועגען די קאָלאָניעס אין מערב. פון די קאָלאָניעס אין מזרח האָבען זיך דריי זעלבשטענדיג ענטווייקעלט; די וועסטליכע קאָלאָניעס האָבען זיך אימער איינגעאָרדענט נאָך דעם מוסטער פון דעם מוטער=לאנד מיט אַלע שטרייטיגקייטען און פּארטייליכקייטען ווי דאָרט.

די ערסטע קאָלאָניעס זיינען געגרינדעט געוואָרען אויף די יאָנישע אינזלען. קאָרצירא, א טאָכטער=שטאָדט פון קאָרינטה, איז געשווינד אויפגעוואקסען און האָט באלד אליין געגרינדעט נייע קאָלאָניעס: אפּאָללאָניאַ און עפּידאַמנעס. מיט דער צייט זיינען פון דאנען ארויס נייע אונטערנעהמער און האָבען געגרינדעט קאָלאָניעס אין זיד=איטאליען. אין 6טען יאָהרהונדערט האָבען זיך אין זיד=איטאליען געגרינדעט אזוי פיעלע נייע קאָלאָניעס פון די גריכען, דאָס דיזע לאנדשאפט האָט בעקומען דעם נאָמען: גרויס=גריכענלאנד. די עלטעסטע פון דיזע קאָלאָניעס איז געווען קומאֶ. סיבאריס, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכענט מיט איהר

רייכטום און וואוילטאָג, קראָטאָן, מעטאַפּאָנטום, לאָקרי, רהעגיאום, טאַרענט א. אנד. האָבען זיך געקענט פערגלייכען מיט די ערסטע קאָלאָניעס פון דעם מוטער־לאַנד. מיט אונערמידליכען פלייס האָבען די גריכען געשאַפען וואו עס איז מעגליך געווען נייע קינסטליכע האַפענס, זיי האָבען פערוואַנדעלט זומפּיגע ערטער אין בליהענדע פעלדער און האָבען מיט דיזען אופן געשאַפען גרויסע גיטער. אין טאַרענט האָט זיך פעראייניגט דער האַנדעל פון סיציליען און גריכענלאַנד מיט קאָלאָניאַל־שטעדט פון די ברעגען. פישעריי, וואָל־וועבעריי און פורפור־פאַרבעריי האָבען געבראַכט גרויסע פערדינסטען, אזוי דאָס די שטאָדט טאַרענט איז געוואָרען איינע פון די גרעסטע און בעדייטענדסטע האַנדעלס־פונקטען פון יענער צייט. צו א העכערער שטופע פון ענטוויקלונג אין האַנדעל האָט דערגרייכט די שטאָדט סיראַקוז אין סיציליען ((785 פ. קר.). זי האָט געהאַט איבער א האַלבע מיליאָן איינוואוינער. איהר הויפּט־אַרטיקעל פון עקספּאָרט איז געווען געטריידע. צו סיראַקוז האָבען זיך אָנגעשלאָסען די שטעדט: אגריגענט מיט איהרע רייכטימער אין געטריידע, וויין און אויל, געלא מיט איהרע מערקווירדיגע פרוכט־פלעצער, קאַלאַנא, מעססינא, סעלינוס, סעגעסטא א. אנד. די גרויסאַרטיגע רעסטען פון די אַמאָליגע טעמפּלען און אנדערע געביידעס, מיט די שען געשטעמפּעלטע מינצען (מטבעות), פּרעכטיגע וואַזעס מיט ערדעלע בעמאָלונגען, וועלכע מען האָט געפונען פון יענע צייטען, ווייזען אויף די פּראַכט און בילדונג פון דיזע גריכישע קאָלאָניעס.

די גריכען האָבען געוואָלט גרינדען קאָלאָניעס אין שפּאַניען, אָבער די קאַרטהאַגער האָבען זיי געשטערט דערין. דאַגעגען האָבען זיי געהאַט גרויס ערפאָלג אין גרינדען קאָלאָניעס אויף דעם צפון־ברעג פון אַפריקאַ, איבער־הויפּט נאָך דעם, ווי זיי האָבען אָנגעקניפּט פערבינדונגען מיט עגיפּטען; די קאָלאָניע, וואָס זיי האָבען געגרינדעט אין 641 פ. קר. אין דער געגענד, וואו היינט געפינט זיך טריפּאָלים, מיט דעם נאָמען צירענע, איז געשטאַנען אויף איין שטופע מיט די גרעסטע שטעדט פון דעם מוטער־לאַנד אין בילדונג, קונסט און פערקעהר פון שיפען. דער אָרט האָט זיך אויסגעצייכענט מיט רייכע פּראָדוקטען, ווי פערד, רינדער, געטריידע, וויין, אויל, פרוכטען, זאַפרען און האָט פערשאַפט די איינוואוינער גרויסע רייכטימער.

די ווירקונג פון דיזער פערברייטערטער קאָלאָניזאַציאָן איז געווען זעהר גרויס. די קאָלאָניעס האָבען געהאַט גרויס ערפאָלג אין זייערע אונטערנעהמונגען. אָנשטאָט דעם, וואָס אָנפאַנגס האָבען זיי קוים גערעקט זייערע קאָסטען און האָבען קוים געהאַט דאָס נעטיגע צום לעבען, האָבען זיי אין א

קורצער צייט געמאכט די קאָלאָניעס פיר בעריהמטע האַנדעל־שטעדט מיט גרויסע רייכטימער. אַלע גרויסע וועלט־וועגען פיר האַנדעל האָבען דורכ-געקרייצט דורך זייערע קאָלאָניעס אין קליין־אזיען. דאָ זיינען געווען ענג פערבונדען דער ים־האַנדעל מיט דעם לאַנד־האַנדעל. דורך די צוזאמענקונפט מיט די קולטור־פעלקער פון דער אַלטער וועלט אין אזיען האָבען די גריכען פון די קאָלאָניעס אין קליין־אזיען געלערנט איינפיהרען ביי זיך מאָס, גע-וויכט, האַנדעלס־געזעצען און מאכען מטבעות, א זאך וואָס איז זעהר וויכטיג צום פערברייטערן האַנדעל. מיר וויסען, דאָס אין אֶגינאַ (לידיען) האָט מען געמאכט מטבעות שוין אין 660 פ. קר., ד. ה. מיט 100 יאָהר פריהער איידער אין גריכענלאַנד זעלבסט.

די גריכען זיינען דורך די פערברייטונג פון זייער קאָלאָניזאציאָן גע-ווארען געפעהרליכע קאָנקורענטען מיט די פעניציער, און דאָס האָט מיט

סיראקוזא.

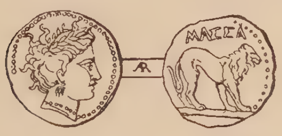

מאססיליא.

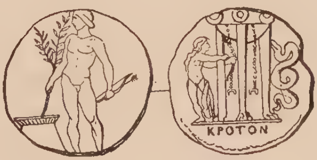

קראטאן.

ביצאנטיום.

מטבעות פון גריכישע שטעדט.

דער צייט פעראורזאכט א שרעקליכען צוזאמענשטויס. ביסלאַכוויין האָבען די גריכען ארויסגעשטופט די פעניציער פון די ערטער, וואו זיי האָבען גע-גרינדעט האַנדעלס־פונקטען אין גריכענלאַנד זעלבסט און אויף די גריכישע אינזלען. די ווירקונג פון די גריכען ביים גרינדען קאָלאָניעס און ביים פער-ברייטען דעם האַנדעל איז זעהר פערשיידען פון דער ווירקונג, וואָס די פע-ניציער האָבען געמאכט אין דיזער הינזיכט. די פעניציער זיינען געווען די גרעסטע האַנדעלס־לייט אין דער אַלטער וועלט. זיי האָבען קיין גלייכען צו זיך ניט געהאַט אין דיזען פאַך, אָבער זיי זיינען געווען ניט מעהר ווי האַנדעלס־לייט. די גריכען אָבער האָבען איבעראַל צוזאמען מיט דער גרינ-

דונג פון קאָלאָניעס און דעם פערברייטען פון מסחר אויף פערברייטעט בילדונג, וויסענשאַפט און קונסט. אין יעדען נייעם אָרט, וואָס זיי האָבען געגרינדעט אַ ישוב, האָבען זיי מיט זיך געבראַכט פון זייער פאָטערלאַנד די זאַמען פון גריכישער בילדונג און האָבען עס גלייך פערפלאַנצט אין דער נייער קאָלאָניע, וואו עס האָט באַלד געבראַכט גוטע פרוכט.

ד. די צייט פון בילדונג פון שטאאטען.

1) ספּאַרטאַ.

ווי מיר האָבען פריהער געזעהן, האָט די וואַנדערונג פון די דאָריער געהאַט אַ גרויסען איינפלוס אויף די געשיכטע פון גריכענלאַנד. וואָרום דיזע וואַנדערונגען האָבען בעשאַפען שקלאַפעריי און דעם האַנדעל, צוויי זאַכען,

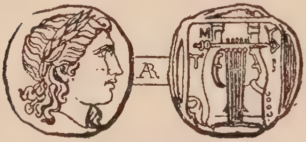

אטהען.

מיטילענע.

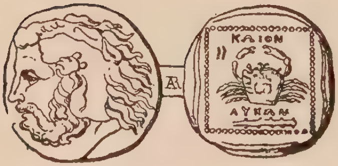

קאָס.

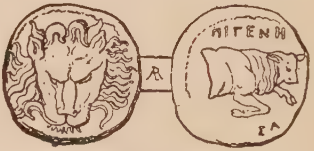

סאַמאָס.

מטבעות פון גריכישע שטעדט.

וועלכע האָט געמאַכט אַ גאַנצע איבערקעהרעניס אין אַלטען גריכישען לעבען און האָבען איהם געגעבען אַ נייע ווענדונג. ליידער ווייסען מיר גאַנץ ווייניג פון דער אינערער ענטוויקלונג און פון די אומענדערונגען אין דער אַלטער גריכישער געזעלשאַפטליכער אָרדנונג פון יענער צייט. מיר ווייסען מעהר ניט, דאָס די אַלטע אָרדנונג, וועלכע איז געווען געגרינדעט אויף בלוט־פערוואַנדטשאַפט, אויף'ן פאַמיליען־פּרינציפּ, האָט אויפגעהערט, און אָנשטאָט איהר האָט זיך געגרינדעט דער שטאאט. דיזע ענדערונג איז צו בעמערקען ביי אַלע פעלקערשאַפטען פון גריכענלאַנד. אַן אויסנאַהמע פון דיזער רעגעל האָט געמאַכט ספּאַרטאַ. ביי איהר האָט זיך פאָרמירט אַ נייע אָרד-

נונג, וועלכע איז געוועזן א צוזאמענמישונג פון דער אַלטער אָרדנונג און פון די פרינציפּען פון שטאאט. ספּאַרטאַ איז ניט געוועזן א ריינע שטאַם־אָרגאַניזאַציאָן, ווייל אין איהר איז געוועזן די שקלאַפעריי א גרויסער עלעמענט פון דער געזעלשאַפט, און זי האָט דעריבער געמוזט האָבען א פּאָליציי און א מיליטער־מאַכט; זי איז אָבער קיין שטאאט אויך ניט געוועזן, ווייל דער פרינציפּ פון דער בלוט־פערוואנדטשאַפט האָט נאָך ביי זיי עקסיסטירט, ווענינגסטענס פיר די ספּאַרטאַנער, ווי עס איז קלאָר צו זעהן פון דער קאָלאָניסטישער אָרדנונג, וועלכע איז געוועזן דער הויפּט־גרונד פון זייער געזעלשאַפטליכען לעבען.

מיר האָבען שוין פריהער ערצעהלט, דאָס די אכאָער, וועלכע זיינען בעזיגט געוואָרען פון די דאָריער, זיינען נאָך דער אונטעריאָכונג געוועזן צוטיילט אין 2 קלאַסען. איין קלאַס איז געוועזן פערזענליך פריי און האָט געהאַט איהר אייגענטום, אָבער זי האָט געמוזט צאָהלען שטייער צו די בעזיגער און האָט ניט געהאַט קיין אָנטייל אין דער רעגירונג. דיזע קלאַס איז בעוואוסט אונטער דעם נאָמען ל א צ ע ד אֶ מ אָ נ י ע ר אָדער פּ ע ר י אָ ק ע ן. צו דיזער קלאַס האָבען געהערט ניט נאָר די ריינע אכאָער, נאָר אויך געבאָרענע פון אכאָער מיט דאָריער. די צווייטע קלאַס זיינען געווע: די העלאָטען, ד. ה. די יעניגע אכאָער, וועלכע די דאָריער האָבען מיט געוואַלד אונטערגעוואָרפען, אָדער די, וואָס האָבען שפּעטער געפּרובט זיך בונטעווען גע־גען די דאָריער. דיזע האָבען פערלאָרען זייער פרייהייט און מען האָט זיי צוטיילט צו איינצעלנע פאַמיליעס פון די דאָריער אַלס שקלאַפען. מען האָט ניט געטאָרט פערקויפען זיי אין פרעמדע לענדער, אָדער זיי ערמאָרדען. אַלס גענען־טייל פון די העלאָטען זיינען געוועזן די דאָריער, אָדער די ס פּ א ר ט א נ ע ר, ד. ה. די איינוואוינער פון דער שטאָדט ספּאַרטאַ, וועלכע זיינען געוועזן דער אדעל. שפּעטער איז געוואָרען דער נאָמען ס פּ א ר ט א נ ע ר אָדער ל אַ צ ע ד אֶ מ אָ נ י ע ר א בעצייכנונג פיר דאָס גאַנצע ספּאַרטאַנישע פאָלק, דעם אדעל מיט די שקלאַפען צוזאַמען.

עס פערשטעהט זיך פון זעלבסט, דאָס די פערשקלאַפטע אכאָער זיינען ניט צופרידען געוועזן מיט זייער לאַגע; זיי האָבען אָפטער רעבעלירט, געמאַכט אויפשטאַנדען און האָבען געפאָדערט מעהר רעכטען און מענשליכע בעהאנדלונג. דיזע אומשטענדען האָבען געפאָדערט ענדערונגען און נייע געזעצען. די בעשטימונגען פון די פליכטען און רעכטען אין ספּאַרטאַ פיר דיביידע קלאַסען — די הערשענדע דאָריער און די פערשקלאַפטע אכאָער — שרייבט מען צו צו ל י ק ו ר ג ' ן (900 פ. קר.).

עס איז קיין צווייפעל ניט, דאָס ליקורג איז אַ געשיכטליכע פּערזאָן, ד. ה., דאָס ער האָט ווירקליך עקסיסטירט אין אַ געוויסער צייט און האָט געווירקט אין ספּאַרטאַ אַלס געזעץ־געבער. אָבער זיין פּערזענליכקייט איז אַזוי אַרום־געוויקעלט מיט זאַגע, דאָס עס איז אונמעגליך די וואַהרהייט אַרויסצובעקו־מען. געוועהנליך ווערט ערצעהלט, דאָס ליקורג איז געוועזן דער ברודער פון דעם באַזילעאוס פּאָלידעקטעס. נאָך דעם טויט פון פּאָלידעקטעס'ן איז זיין פרוי, די אלמנה, געבליבען מעוברת מיט אַ קינד. ליקורג האָט איבער־גענומען די רעגירונג, אָבער ניט אַלס קעניג, ביז זיין שווענערין וועט געבערען

די עדעל־הערציגקייט פון ליקורג'ן.

אַ זוהן. נאָך איידער דאָס קינד איז געבאָרען געוואָרען האָט די אלמנה פון פּאָלידעקטעס'ן פאָרגעשלאָגען ליקורג'ן ער זאָל מיט איהר הייראַטען און זי וועט דאָס קינד ערמאָרדען באַלד נאָך דער געבורט. ליקורג האָט דעם פאָרשלאַג ניט אָנגענומען, און האָט געגעבען אַ בעפעהל, מען זאָל זי שטרענג בעוואַכען און באַלד נאָך דעם, ווי דאָס קינד וועט געבאָרען ווערען, זאָל מען עס צונעהמען פון איהר. ווען ליקורג איז איין מאָל געזעסען ביי אַ מאָהלצייט מיט פיעלע אַדעללייט פון ספּאַרטאַ, האָט מען איהם דאָס קינד

געבראכט. ער האָט באַלד דאָס קינד אַנערקענט אַלס קעניג (באַזילעאוס), און ער איז געבליבען אַלס רעגענט ביז דאָס קינד וועט אויסוואַקסען און וועט זיין אין שטאַנד זעלבסט צו רעגירען. זיין שוועגערין, די אַלמנה, האָט בעשלאָסען ראַכע צו נעהמען פון ליקורג'ן. זי האָט אויסגעטראַכט, דאָס ליקורג האָט די גאַנצע געשיכטע מיט'ן ערמאָרדען דאָס קינד אַליין בעשאַפען אום ער זאָל איהם זעלבסט ערמאָרדען און בלייבען קעניג. אום צו איבער-צייגען דאָס פאָלק, דאָס די שוועגערין זאָגט ליגען, האָט ער זיך פרייוויליג אָפּגעזאָגט פון רעגענטשאַפט, האָט פערלאָזען ספּאַרטאַ און איז אוועק רייזען איבער אַנדערע לענדער, און האָט געפאָרשט און געשטודירט די געזעצען און אָרדנונגען פון די לענדער, וועלכע ער האָט בעזוכט, אום דערמיט נוצען צו ברייגען זיין פאָטערלאַנד. דיזע זאַגע איז אָבער זעהר ווייט פון צו זיין א היסטאָרישער פאַקט, ווייל די הערשער אין יענע צייטען אין ספּאַרטאַ זיינען ניט געוועזען קיין פירסטען אין דעם שפּעטערען זין פון דעם וואָרט, און די געשיכטע האָט ניט געקענט פאָרקומען אין יענער צייט, ווי זי ווערט ערצעהלט.

מיר וועלען זיך ניט צופיעל בעשעפטיגען מיט דער לעבענס-בעשריי-בונג פון ליקורג'ן, ווייל אונז איז אונמעגליך עטוואָס גענויעס און ריכטיגעס וועגען זיין פּערזענליכקייט צו וויסען. מיר וועלען דעריבער איבערגעהן צו דער געזעצגעבונג, וועלכע ווערט מיט רעכט אָדער אונרעכט צו איהם צו-געשריבען. די צוטיילונג פון דער בעפעלקערונג פון לאַקאָניען אין 3 קלאַ-סען איז געבליבען ווי פריהער. די בעסטע לענדערייען זיינען געבליבען פיר דעם ספּאַרטאַנער אַדעל. הגם דאָס לאַנד האָט זיך גערעכענט פיר דאָס איי-גענטום פון גאַנצען פאָלק אָדער פון שטאַאַט, איז עס דאָך געוועזען איינגע-טיילט פיר די פאַמיליעס פון אַדעל צו זייער אייגענעם נוצען. נאָך דעם טויט פון דעם פאָטער פון א פאַמיליע, וועלכע האָט געהאַט אין בעזיץ א געוויסעס שטיק לאַנד, איז דער עלטערער זוהן געוואָרען דער פערוואַלטער פון גוט און ער האָט געמוזט די גאַנצע פאַמיליע אונטערהאַלטען מיט אַלעם נעטיגען. ווען קיין זוהן איז ניט געבליבען, האָט א טאָכטער גע'ירש'עט דאָס רעכט. זי האָט אָבער געמוזט הייראַטען א ספּאַרטאַנער, וואָס האָט זעלבסט קיין גוט ניט. דאָס גוט געהט דאַן אַריבער צו דער משפחה פון זיין פרוי. די גיטער זיי-נען געוועזען דאָס געמיין-אייגענטום פון דער גאַנצער קלאַס, קיין פּריוואַט-אייגענטום. ווען איינער פון די ספּאַרטאַנישע אַדעללייט האָט זיך געפונען אין א נויט, האָט ער געהאַט דאָס רעכט זיך צו בענוצען מיט די שקלאַפען און מיט דעם איבערפלוס פון אַנדערע ספּאַרטאַנער אַדעללייט.

די צווייטע קלאַס, די פרייע פּ ע ר י אָ ק ע ן, האָבען אויך ערהאַלטען חלקים ערד, אָבער ניט אַזעלכע גוטע, ווי די אַדעללייט פון די דאָריער. דיזע ערד האָבען זיי בעקומען אַרום און צווישען די ספּאַרטאַנישע אַדעלליט, און דאַרום האָבען זיי זיך אויך גערופען ספּאַרטאַנער. אַזוי ווי צום גרעסטען טייל האָט די ערד, וואָס די פּעריאָקען האָבען געקריגען, ניט געקענט גענוג זיין פיר זייער אונטערהאַלט, זיינען זיי געווען געצוואונגען זיך בעשעפטיגען אויסער דעם אַקערבוי מיט האַנדעל און אינדוסטריע. דיזע לעצטע בעשעפטיגונג האָט זיי פערשאַפּט מיטלען צום לעבען אין איבערפלוס. איבערהויפּט זיינען געווען בעריהמט די לאַקאָנישע גיסערייען פון מעטאַל. פיר זייערע אייגענע אינטערעסען האָבען זיי ערהאַלטען אַ געוויסע זעלבסט־רעגירונג. אויסער דעם האָבען זיי נאָך דער ליקורגישער געזעצגעבונג געהאַט זעהר בעשרענקטע פּאָליטישע רעכטען. פערבייגעהענדיג מוזען מיר בעמערקען, דאָס די ליקורגישע געזעצגעבונג איז ניט קיין נייע, נאָר אַ מין רעפאָרמע פון דער אַלטער דאָרישער קאָנסטיטוציאָן. די פּעריאָקען האָבען קיין רעכט ניט געהאַט וועלכעס עס איז אַמט אין דער רעגירונג צו בעקליידען. זיי האָבען קיין שטימ־רעכט ניט געהאַט אין די פאָלקס־פערזאַמלונגען, אויסער אין דער פראַגע פון קריג און פרידען. דאָך זיינען זיי אימער געווען רוהיגע בירגער, און האָבען גרויס אינטערעס גענומען אין דעם וואוילשטאַנד פון דעם לאַנד, ווייל זיי האָבען דאָך געהאַט געוויסע פרייהייט, וועלכע האָט זיי געגעבען די מעגליכקייט זיך רייכטום צו שאַפען דורך האַנדעל און אינדוסטריע. הגם עס זיינען אין ספּאַרטאַנישען שטאַאַט געווען נאָר 9,000 אַדעללייט געגען 214,000 העלאָטען אָדער שקלאַפען, האָט דער שטאַאַט דאָך געקענט לאַנג עקזיסטירען, ווייל עס זיינען אויך געווען דאָרט 120,000 פרייע פּעריאָקען, וועלכע האָבען געשטיצט די רעגירונג. דער כלל פון די הוימער: „divide et impera" (שפּאַלט אין פּאַרטייען און הערש) איז זעהר פּראַקטיש בענוצט געוואָרען פון די דאָרישע בעזיגער. און דעריבער האָבען זיי געגעבען צו אַ געוויסען טייל פון אונטערייאָכטע איניגע פרייהייטען, זיי זאָלען קענען שאַפען רייכטום און דורך דעם האָבען אַן אינטערעס צו שטיצען די רעגירונג פון לאַנד.

די ה ע ל אָ ט ע ן זיינען לויט ליקורג'ס געזעצען געווען שטאַאַטס־שקלאַפען, זייער לעבען איז געלעגען אין דער האַנט פון דער רעגירונג. דער ספּאַרטאַנער אַדעלמאַן האָט עס געהאַלטען פיר אַ בזיון זיך בעשעפטיגען מיט וועלכער עס איז אַרבייט. אַלע אַרבייט אין פעלד און צו הויז האָט געמוזט דער שקלאַף טאָן. פון זיין אַרבייט האָט דער שקלאַף געגאָסען נאָר אַזוי

פיעל, ווי עס איז נעטיג געווען צו זיין אונטערהאלט, דאָס איבריגע איז אָנ-
געקומען צו זיין העררן. דער שקלאַף האָט אויך געמוזט אַלע הייזליכע ארבייט
פיר דעם העררן טאָן. די לאַגע פון די העלאָטען איז געווען זעהר אַ געדריקטע.
עס איז קיין וואונדער ניט, וואָס דיזע שקלאַפען האָבען געזוכט צו יעדער צייט
אַ געלעגענהייט זיך צו בעפרייען און ווערען זעלבשטענדיגע מענשען. מיר בע-
געגנען אין דער געשיכטע פון ספּאַרטאַ זעהר פיעלע אויפשטאַנדען און בונטען
פון די העלאָטען. מאַנכמאָל איז אַ זייטיגער צופאַל געווען אַן אורזאַך פיר
אַן אויפשטאַנד. אַזוי צ. ב. ערצעהלט די געשיכטע פון אַן אויפשטאַנד, וואָס
די העלאָטען האָבען געמאַכט אין דער צייט פון אַ ערד־ציטערנים. אָבער
יעדער אויפשטאַנד איז פערלאָשען געוואָרען מיט דעם בלוט פון די אונגליק-
ליכע העלאָטען. דער שקלאַפען־קריג אין ספּאַרטאַ איז געווען איינער פון
די ביטערסטע מלחמות פיר פרייהייט פון די פערשקלאַפטע און אונטער-
דריקטע געגען זייערע בעדריקער. עס איז אין גרונד גענומען אין ספּאַרטאַ
געווען אַ שטענדיגער, ניט אונטערבראָכענער שטרייט צווישען בעדריקער און
בעדריקטע. די ספּאַרטאַנער האָבען דעריבער געהאַט דעם גרעסטען מיסטרויען
צו זייערע שקלאַפען, און זיי זיינען שטענדיג געווען אויף דער וואַך געגען זיי.
די ספּאַרטאַנער פלעגען אַלע יאָהר ארויסשיקען אַ געוויסע צאָהל יונגע לייט
אין פערשיידענע טיילען פון לאַנד שטילערהייד נאָכפרעגען, אויב עס איז
ערגעץ־וואו דאָ אַ פאָרבערייטונג צו אַן אויפשטאַנד פון די העלאָטען, און די
יונגע לייט האָבען געהאַט דאָס רעכט צו טויטען יעדען פערדעכטיגען שקלאַף.
דיזע צוגען פון די יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויסגעשיקט געוואָרען אין
געהיים, האָבען געהייסען ק ר י פּ ט י י ע ן, ד. ה. פערבאָרגענע. די ספּאַר-
טאַנער האָבען בענוצט אַלע בעטרוגען און שפּיצלאַך אום לויז צו ווערען
פון העלאָטען, וועלכע האָבען געשיינט געפעהרליך צו זיין. אַזוי צ. ב. האָ-
בען זיי איין מאָל אַריינגענאַרט פיעלע יונגע העלאָטען אין אַ טעמפּעל מיט
דעם צוזאָג, אַז דאָרט וועלען זיי בעקומען דאָקומענטען פיר זייער בעפרייאונג,
און דאָרט האָט מען זיי אַלע ערמאָרדעט. די ספּאַרטאַנער האָבען די העלאָטען
ניט ערלויבט צו טראָגען קיין געוועהר. אין קריג איז נאָר געווען ערלויבט
זיי צו בעוואָפנען מיט לייכטע כלי־זין, אָבער ניט מיט אַ שווערד. אין אַ
מלחמה אויף'ן ים האָט מען זיי נאָר בעשעפטיגט אַלס רודערער פון די
שיפען.

די פּ אָ ל י ט י ש ע מ אַ כ ט האָט ליקורג געלאָזען אַזוי, ווי די גענ-
טיל־פערפאַסונג (ד. ה. פערפאַסונג פון משפחה און שטאַם) האָט זי ענטווי-
קעלט. די וויכטיגסטע פּאָליטישע מאַכט האָט געבילדעט די פאָלקס־פערזאַמ-

לונג, אין וועלכער עס האָבען געקענט נעהמען אָנטייל נאָר ספּאַרטאַנער פון דעם עלטער פון 30 יאָהר און העכער, די פערזאַמלונגען פלעגען פאָרקומען אַלע מאָנאַט אין צייט פון ניי־מאָנד (ראש חדש) אונטער דעם פרייען הימעל. די פערזאַמלונג האָט אָנגענומען אָדער פערוואָרפען געזעצען, וואָס דער ראַט האָט פערגעשלאָגען, האָט בעשטימט בעאַמטע און בעשלאָסען איבער קריג און פרידען. אויב עס איז אין דיזע פערזאַמלונגען ערלויבט געווען צו האַלטען רעדעס און צו דעבאַטירען איבער פאָרשלאַגען, ווייסען מיר ניט. נאָר דאָס ווייסען מיר, אַז עס איז געווען ערלויבט צו געזאַנדטע פון אַנדערע מדינות רעדעס צו האַלטען אין דיזע פאָלקס־פערזאַמלונגען. די פאָרזיצענדע פון

ערד־ציטערנים און אויפשטאַנד אין ספּאַרטאַ.

דיזע פערזאַמלונגען זיינען געווען די קעניגען אָדער דער ראַט, און שפּעטער אויך די עפאָרען (מאַגיסטראַטען).

די רעגירונג איז געווען אין די הענט פון דעם ראַט, וועלכער האָט אין ספּאַרטאַ געטראָגען דעם נאָמען גערוסיא, ד. ה. דער ראַט פון די זקנים (סענאַט). די גערוסיאַ איז בעשטאַנען פון די פאָרשטעהער פון די ספּאַרטאַנישע משפחות. ווי מיר האָבען שוין פריהער ערקלערט זיינען אין ספּאַרטאַ געווען 3 שבטים (הילעער, דימאַנען און פאַמפילען), יעדער שבט איז בעשטאַנען פון 10 אָבעס (משפחות). דעריבער זיינען אין דער

גערוסיא געווען 30 זקנים אָדער געראָנטען. פון דיזע 30 געראָנטען זיינען צוויי ערוועהלט געוואָרען אַלס אָנפיהרער אָדער קעניגען. יעדער פון די גע-ראָנטען האָט געמוזט אַלט זיין ניט ווייניגער פון 60 יאָהר. זייער פליכט איז געווען צו בעשליסען און צו בעראַטען איבער אַלע פאָרשלאַגען, וואָס ווערען געמאַכט אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג. די גערוסיא איז אויך געווען דאָס העכ-סטע געריכט צו אורטיילען איבער פערברעכענס, וועלכע קענען בעשטראָפט ווערען מיט'ן טויט אָדער מיט פערלוסט פון עהרען־רעכט. זיי האָבען אויך גע-האַט צו זאָגען איבער די זיטען פון די אָבעס.

ווי מיר האָבען פריהער דערמאָהנט, זיינען די ספּאַרטאַנישע קעניגען, וועלכע זיינען אימער געווען צו צוויי, געווען ניט מעהר ווי פאָרשטעהער פון א גענס (משפּחה). דאָס קעניגטום איז אימער געבליבען אין די זעלביגע געגטעס (משפּחות), נעמליך אין די גענטעס פון די אגידען און אין די גענטעס פון די עווריפאָנטידען. די פליכטען פון די קעניגען זיינען אימער נאָר געווען מיליטערישע; אויסער דעם האָבען זיי נאָך געהאַט געוויסע עהרען־רעכטען, ווי צ. ב. צו זיין פאָרזיצענדע אין דער גערוסיא א. אנד. אין דער פערוואַלטונג האָבען זיי אָבער ניט געהאַט די קלענסטע מאַכט.

די ליקורגישע געזעצגעבונג האָט אויך רעגולירט די קינדער־ערציהונג און דאָס פּריוואַט־לעבען פון די ספּאַרטאַנער. אַלע דיזע פאָרשריפטען זיינען געווען געריכטעט געגען דער שקלאַפען־מאַסע, פאַר וועלכער די ספּאַרטאַנער האָבען אימער מורא געהאַט, און געגען וועלכער זיי האָבען אימער געוואָלט זיין גרייט מיט א שטאַרקער מיליטערישער מאַכט. די ספּאַרטאַנער האָבען גע-מוזט שטענדיג זיין גרייט צום קאַמף מיט די אימער אונרוהיגע העלאָטען, און דעריבער האָבען זיי געמאַכט אַלערליי געזעצען, וועלכע זאָלען רעגולירען דאָס פּריוואַט־לעבען פון די העלאָטען, אום זיי זאָלען זיך אימער געפ־נען אונטער דער קאָנטראָל פון דער רעגירונג. ווען א אינגעל איז געבאָרען גע־וואָרען האָט די רעגירונג בעדאַרפט ענטשיידען זיין עקסיסטענץ. שוואַכע און פערקרי-פּעלטע קינדער האָט מען ניט געקענט געברויכען, מען האָט זיי דעריבער אי-בערגעלאָזען אויף דעם בארג טאַיגעטוס, וואו ווילדע חיות האָבען זיי אויפגע-פרעסען. נאָך דעם, ווי קינדער זיינען אַלט געוואָרען פולע 7 יאָהר, זיינען זיי אריינגעבראַכט געוואָרען אין אַן ערציהונגס־אַנשטאַלט פון דער רעגירונג. די אינגלאַך זיינען דאַמאָלס געוואָרען איינגעטיילט אין קלאַסען און ערצויגען פון בעזונדערע אויפזעהער. מען האָט די קינדער דאָרט בעשעפטיגט יעדען טאָג מיט קערפּערליכע איבונגען און מאַרשירען. דערמיט איז געווען בעצוועקט צו ערציהען שטאַרקע, אָפּגעהאַרטעטע, קריגערישע בירגער. מען פלעגט זיי געבען

זעהר שלעכטע שפייז און דערצו זעהר ווענינ, אזוי דאָס זיי זיינען אָפטער געצוואונגען געווען צו גנב'ענען אום צו שטילען דעם הונגער. עס איז זיי געווען ערלויבט דאָס צו טאָן נאָר מיט דער בעדינגונג, דאָס מען זאָל זיי ניט כאַפּען. ווער עס איז אָבער ניט געווען קלוג גענוג צו גנב'ענען אזוי אז מען זאָל איהם ניט כאַפּען, האָט בעקומען אַ שטראָף. זייער קליידונג איז געווען איין איינפאַכעס אונטער־קלייד. אויף די פיס האָבען זיי גאָר קיין שיך ניט געטראָגען. געשלאָפען האָבען זיי אויף היי אָדער שטרוי, אָדער אויף שילף־ראָהר, וועלכעס זיי האָבען זיך אליין געמוזט פערשאַפען פון דעם טייך עוור־ראָטאַס. זיי זיינען געווען אָפּגעהאַרטעט געגען קערפּערליכע שמערצען. מען פלעגט זיי אַלע יאָהר אין פייערטאָג פון דער געטין ארטעמיס שמייסען ביז בלוט איז געראָננען פון זייערע קערפּערס; אייניגע פון זיי פלעגען אויף'ן אָרט פאַלען טויט און קיינער האָט אפילו קיין קול ניט ארויסגעלאָזען, וואָס זאָל צייגען זיין שמערץ.

מיט אזעלכע קערפּערליכע איבונגען איז פיר גייסטיגע בילדונג געבליבען זעהר ווענינ צייט. זיי האָבען זייער צייט פערבראַכט אין לערנען אַ ביסעל זינגען און אויסלערנען זיך לידער צו די געטער. מען האָט שטאַרק געפאָדערט פון יונגע לייט, זיי זאָלען אָפּגעבען כבוד דעם לעהרער און אַלטע לייט, און זאָלען צוהערען, ווען זיי רעדען איבער די אַנגעלעגענהייטען פון שטאַאט און וועגען די פליכטען פון די בירגער. די ספּאַרטאַנער אָדער לאַקאָניער האָבען זעהר פיינד געהאַט צו רעדען פיעל. זיי האָבען גערעדט אזוי קורץ און שאַרף, דאָס זייער אַרט פון אויסדריקען זיך איז געוואָרען שפּריכוועטליך. מיר וועלען ברייננען אייניגע ביישפּילען פון זייערע קורצע אויסדריקען:

אַ פרעמדער, וואָס איז געקומען אין ספּאַרטאַ, האָט געפרעגט דעמאַראַטוס'ן: „ווער איז דער בעסטער ספּאַרטאַנער?" יענער האָט איהם געענטפערט: „דער, וועלכער איז אַם וועניגסטען עהנליך צו דיר". אַן אַטהענער האָט גערופען די ספּאַרטאַנער „אונגעלערנטע". „ריכטיג", האָט איהם אַ ספּאַרטאַנער געענטפערט, „ווייל פון אַלע העללענען (גריכען) זיינען מיר די איינציגע, וואָס האָבען פון אייך קיין שלעכטעס ניט געלערנט".

אַ פרעמדער האָט געוואָלט האַלטען אַ לאַנגע לויב־רעדע וועגען הערקולעס'ן, האָט איהם אַ ספּאַרטאַנער געפרעגט: „ווער טאַדעלט איהם דען"? אַ ספּאַרטאַנישע מוטער האָט געזאָגט צו איהר זוהן פאַר זיין אַוועקגעהן צום שלאַכט־פעלד: „מ י ט אָדער א ו י ף דעם שילד" (מ י ט דעם שילד הייסט זיגען, א ו י ף דעם שילד הייסט ברייננען אַ גע'הרג'עטען, אָבער קו־

מען אָ ה ן דעם שילד, ד. ה. ענטלויפען פון שלאַכט־פעלד און אַוועק-וואַרפען דעם שילד, איז געווען א שאַנדע, א צייכען פון פייגהייט).

אויך פרויען זיינען אין ספּאַרטאַ ערצויגען געוואָרען אויף דיזע אַרט. זיי האָבען געוואוסט פון דעם פּרינציפּ, דאָס נאָר שטאַרקע קענען געבערען שטאַרקע. דעריבער האָט מען א מיידעל ניט געלאָזען שפּינען, וועבען און טאָן אַנדערע עהנליכע אַרבייטען, וועלכע שוואַכען אָפּ דעם קערפּער, און מען האָט אַזעלכע אַרבייטען איבערגעגעבען צו די שקלאַפינס. די מיידלאַך האָבען געטראָגען לייכטע קורצע קליידער און פלעגען זיך שפּילען אין באַל, טאַנצען, לויפען. דערביי פלעגען אַנוועזענד זיין מענער און יונגע לייט, וועלכע פלע-גען לויבען די, וואָס האָבען זיך אויסגעצייכענט, און געטאַדעלט די, וואָס זיינען געווען אונפעהיג. ביי די גימנאַסטישע און אַנדערע איבונגען און שפּילערייען פון מענער פלעגען זיין מיידלאַך און פרויען און אויך אויסדרי-קען זייער בייפאַל אָדער טאַדעל.

אַלע יונגע לייט און מענער זיינען געווען פערפּליכטעט צו שווערע אי-בונגען, ווייל יעדער ספּאַרטאַנער האָט געהערט צו דער גאַנצער נאַציאָן. זיי האָבען געמוזט עסען צוזאַמען צו 15 פּערזאָן ביי איין טיש. יעדער ספּאַר-טאַנער האָט בעקומען פיר זיין אונטערהאַלט 33 קוואָרט גערשטען־מעהל, 19 מאָס ווייז, 5 פונט קעז, 2½ פונט פייגען און א ביסעל געלט צו דעקען די נעטיגע בעדערפניסען. ווער עס איז דאָס ניט געווען אין שטאַנד, איז געווען אויסגעשלאָסען פון אַלגעמיינעם טיש. אַלס אַן ענטשולדיגונג פיר ניט אַנטייל נעהמען אין דעם אַלגעמיינעם טיש האָט נאָר געקענט דינען דער צו-פאַל פון ברייגגען א קרבן אָדער בעשעפטיגונג אויף דער יאַגד. אין דיזען פאַל אָבער האָט דער פעהלענדער פון אַלגעמיינעם טיש געמוזט צושיקען צו די מאָהלצייטען א טייל פון דעם קרבן אָדער פון דער יאַגד. דאָס הויפּט־גע-ריכט ביי דיזע מאָהלצייטען איז געווען די בעוואוסטע „שוואַרצע זופּ", וועל-כע איז געמאַכט געוואָרען פון שווייגען־פלייש, בלוט, זאַלץ און עסיג.

איידער דער ספּאַרטאַנער האָט ערפילט זיין מיליטער־דינסט, האָט ער ניט געטאָרט פערלאָזען דאָס פאָטערלאַנד. איבערהויפּט איז ניט גרינג געווען פיר דעם ספּאַרטאַנער צו האָבען וועלכע עס איז בעריהרונג מיט אויסלאַנד, ווייל דאָס איז געווען געגען דעם פּרינציפּ פון דער ספּאַרטאַנישער רעגירונג. אויך איז עס געווען שווער פיר דעם ספּאַרטאַנער צו מאַכען געשעפטען מיט אויסלאַנד, ווייל עס איז געווען פערבאָטען פון דעם געזעץ צו האָבען קופּערנע, זילבערנע און גאָלדענע מטבעות. מיר מוזען דאָ בעמערקען, דאָס געוועהנ-ליך שרייבט מען צו צו ליקורג'ן אַלע ספּאַרטאַנישע געזעצען, וועלכע ווייכען

אָפּ פון די געזעצען פון די אַנדערע גריכישע שטאַאַטען, הגם אין גרונד גע-נומען שטאַמען זיי ניט פון ליקורג׳ן.

עס פערשטעהט זיך פון זעלבסט, דאָס ביי אַזאַ סאָרט לעבען איז פיר די ספּאַרטאַנער אַ מלחמה געווען אַ פערגניגען. ווען דער ספּאַרטאַנער איז געגאַנגען צום שטרייט האָט ער זיך אָנגעטאָן אין טייערע פּורפּור־קליידער, זאַכען, וואָס אין צייט פון פרידען איז איהם ניט ערלויבט געווען צו טראָגען. דערביי האָט מוזיק געשפּילט און מען האָט געזונגען. אויך דאָס לאַגער־לעבען איז געווען פיעל פרייער און פרעהליכער. דער רויב אין מלחמה־צייט האָט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו פערשאַפען זיך זאַכען פון לוקסוס, און זיי האָבען אין דיזער צייט גאָר פערגעסען דאָס שטרענגע מעסיגע לעבען פון דער היים. ווער עס האָט געשטריטען ווי אַ העלד און איז געפאַלען אין שטרייט, האָט מען איהם געגעבען פערשיידענע קראַנצען אָדער מען פלעגט איהם בעגראָבען אין פּורפּור־קליידער. דער פייגלינג, דער שרעקעדיגער, וועלכער איז ענטלאָפען פון שלאַכטפעלד, איז געווען אַזוי פעראַכטעט, דאָס מען האָט איהם צום אַלגעמיינעם טיש ניט צוגעלאָזען, קיינער האָט ניט גע-וואָלט מיט איהם מיטשפּייזען, מען האָט איהם קיין זאַך ניט געוואָלט פער-קויפען, אָדער עטוואָס פון איהם קויפען.

מיר זעהען דערפון, דאָס די ליקורגישע געזעצען האָבען דאָס ספּאַרטאַני-שע פאָלק פערוואַנדעלט אין אַ קאַסטע קריגער און די אונטעריאָכטע פעלקער אין אַ מאַסע שקלאַפען. די קריגער זיינען אימער געשטאַנען אויף דער וואַך צו האַלטען די שקלאַפען אין געהאָרזאַמקייט. וועגען דעם הייראַט־צושטאַנד און ספּאָרטס (שפּילען) גיט אונז דער פאָלגענדער געשפּרעך צווישען אַ פרעמ-דען און אַ ספּאַרטאַנער דעם ריכטיגען בעגריף. אַ פרעמדער האָט אַ מאָל געפרעגט אַ ספּאַרטאַנער: „ווי ווערען אונטרייע מאַן און ווייב בעשטראָפט אין ספּאַרטאַ?״—„ביי אונז זיינען ניטאָ קיין אונטרייע מענער און פרויען״, האָט איהם דער ספּאַרטאַנער געענטפערט: „אָבער ווען עס טרעפען זיך דאָך אַזעלכע, דאַן מוז ער אָדער זי אַלס שטראָף געבען אַן אָקס, וועלכער זאָל זיין העכער פון דעם הויכען בארג „טאַיגעטוס״. האָט דער פרעמדער געזאָגט: עס איז דאָך אונמעגליך אַזאַ אָקס צו בעקומען״. „אַזוי איז עס אונמעגליך אין ספּאַרטאַ צו געפינען אונטרייע מאַן און ווייב״, האָט דער ספּאַרטאַנער געענטפערט. יעדערער האָט לייכט געקענט קריגען ערלויבנים ביי אַ ספּאַר-טאַנער צו האָבען פערטרויטען אומגאַנג מיט זיין פרוי.

לאַנגזאַם איז די צאָהל פון די שקלאַפען געוואַקסען און האָט מיט דער צייט דערגרייכט אַ זעהר הויכע צאָהל. די פּעריאָקען האָבען געהאַט דאָס

רעכט אריינצוטרעטען אין די ארמעע, אָבער האָבען קיין רעכט ניט געהאַט וועלכעס עס איז אַמט צו בעקליידען. דאָס האָט געפיהרט דערצו, דאָס די מעהרהייט האָט אָנגעפאַנגען צו דענקען וועגען שטירצען די הערשאַפט פון די ספּאַרטאַנער. עס איז ווירקליך אין א געוויסען פייערטאָג אזא פאָרשלאַג געמאכט געוואָרען. נאָר דער פּלאַן איז ענטדעקט געוואָרען איידער ער האָט געקענט פערווירקליכט ווערען. אָבער ווי ווייט די צאָהל פון אונצופרידענע געגנער איז געווען גרויס און שטארק בעווייזט דער פאַקט, דאָס די ספּאַרטאַנער האָבען ניט געוואַגט דעם שולדיגען צו בעשטראָפען.

די ספּאַרטאַנער האָבען געזעהן און פערשטאַנען די געפאַהר, וואָס זיי שטעהט פאָר, און האָבען צוגעטראַכט א מיטעל געגען דער געפאַהר. אַלס כ ע י ל אָ ן איז אין יאָהר 580 פ. קר. ערוועהלט געוואָרען צו דער ראַטס־פערזאַמלונג, האָט ער פאָרגעשלאָגען מען זאָל ערוועהלען 5 ע פ אָ ר ע ן (מאַגיסטראַטען) און מען זאָל זיי געבען א בעשרענקטע מאַכט, און אפילו די 300 געוועהלטע קריגער, איבער וועלכע דער קעניג אליין האָט געהאַט צו זאָגען, זאָלען זיין אונטערוואָרפען אונטער זייער מאַכט. דער פאָרשלאַג איז אָנגענומען געוואָרען פון דער הערשענדער קלאַס, וועלכע האָט דעם פאָרשלעגער אנערקענט פיר דעם קלוגסטען געזעץ־געבער נאָך ליקורג'ן. די אונטערדריקטע קלאַסען אָבער האָבען איהם גערעכענט אַלס דעם גרעסטען טיראַן און אונטערדריקער. די עפאָרען האָבען זייער פליכט טריי ערפילט. זיי האָבען אונמענשליך בעהאַנדעלט די העלאָטען און די פּעריאָקען, פיר יעדע קליינינגקייט האָבען זיי זיי געגעבען די גרוזאַמסטע שטראָפען, אפילו דער קלענסטער פערדאַכט איז געגוג געווען איינעם פון זיי מיט'ן טויט צו בעשטראָפען. די עפאָרטען האָבען געהאַט דאָס רעכט אפילו די קעניגען אָנצוקלאָגען און זיי ארונטערצוזעצען, זיי האָבען אויך געוואַכט איבער דעם ראַט. זיי האָבען געהאַט דאָס רעכט די פאָלקס־פערזאַמלונג צו בערופען און צו שטימען איבער וויכטיגע זאַכען. זיי האָבען געהאַט שטימרעכט אין קריגס־ראַט. מיט איין וואָרט, עס האָט זיך אויסגעבילדעט אין ספּאַרטאַ א פאָלקאָמענע שטאַאַטס־איינריכטונג און אָרדנונג מיט א דעספּאָטישער מאַכט.

פון דיזער קורצער בעשרייבונג פון דער מאַכט פון די עפאָרען איז לייכט צו זעהן, דאָס די יעניגע היסטאָריקער, וועלכע כאַראַקטעריזירען זיי אַלס א דעמאָקראַטישע מאַכט, וואָס האָט געהאַט צו בעשיצען די רעכטען פון פאָלק געגען די הערשאַפט פון די קעניגען, איז פאַלש, דורכאויס געגען דער ווירקליכקייט. ווייל די אונבעגרענצטע רעכטען, וואָס מען האָט געגעבען די עפאָרען צו שאַפען איבער דאָס לעבען פון די העלאָטען און פּעריאָקען איז שוין

גאָר ניט דעמאָקראטיש. אויך איז ניט דעמאָקראטיש דאָס רעכט, וואָס זיי האָבען געהאט יעדען פערדעכטיגען ספּאַרטאַנער אָהן בעווייז צו אַרעסטירען און אפילו צו פעראורטיילען. די ספּאַרטאַנער, וועלכע האָבען זיך גערייהמט, דאָס זיי פאָלגען נאָר דעם געזעץ — ווי אזוי האָבען זיי געקענט דולדען די אונבעשרענקטע מאַכט פון די עפאָרען, וועלכע זיי האָבען אַלע יאָהר זעלבסט ערוועהלט? ניט אַנדערש, ווייל זיי האָבען בעדאַרפט האָבען די אונבעשרענקטע מאַכט צו אונטערדריקען די העלאָטען און פּעריאָקען, פאַר וועלכע זיי האָבען אָנגעפאַנגען שטאַרק מורא צו האָבען. אָהן צווייפעל זיינען די עפאָרען געווען ניט די בעשיצער פון די רעכטען פון פאָלק, נאָר זיינען געווען געזעצט צו דריקען די פערשקלאַפּטע העלאָטען, אָפּנעהמען ביי זיי יעדע האָפנונג ווען עס איז צו ווערען פריי, זייערע הענט אין שטאַרקע קייטען צו שמידען און צובינדען זיי אויף עוויג צו די שטאָלצע ספּאַרטאַנער.

די מעססעניִשע מלחמות. א קורצע צייט נאָך ליקורג'ן האָבען די ספּאַרטאַנער אונטערוואָרפען אונטער זייער מאַכט די לאַקאָניִשע בעפעלקערונג, וועלכע איז נאָך געבליבען ביז דאַן פריי. באַלד נאָך דעם האָט זיך אָנגעפאַנגען א לאַנגע מלחמה מיט די מעססעניער, וועלכע האָבען געוואוינט אין מערב=זייט פון דעם באַרג טאַיגעטוס. דיזע מלחמה האָט זיך געצויגען 19 יאָהר, פון 743 ביז 724 פ. קר., און זי איז בעוואוסט אין דער געשיכטע אונטער דעם נאָמען: „דער ערסטער מעססעניִשער קריג". וועגען דיזען קריג זיינען ניטאָ קיין געוויסע געשיכטליכע דאָקומענטען, אַלץ וואָס מיר ווייסען פון איהם, איז נאָר פון זאַגעס און לידער. און דעריבער וועלען מיר אויך וועגען איהם ניט צופיעל ריידען. די אורזאַך פיר דיזען קריג זיינען געווען די אָפטע שטרייטיגקייטען צווישען די איינוואוינער ביי די גרענצען. די ספּאַרטאַנער האָבען אימער בעזיגט די מעססעניער אין זייערע קליינע שטרייטיגקייטען, זיי האָבען אפילו אויך איינגענומען די מעססעניִשע פעסטונג א י ט ה אָ מ ע און האָבען זי צושטערט. די מעססעניער האָבען פערלאָרען זייער פּאָליטישע פרייהייט, און זיינען געווען געצוואונגען אַלע יאָהר געבען צו ספּאַרטאַ א העלפט פון די תבואות, וואָס זיי האָבען אַראָפּגענומען פון זייערע פעלדער. פיעלע פון די מעססעניער האָבען אויפגעגעבען זייערע פעלדער און האָבען אויסגעוואַנדערט נאָך רהעגיום אין אונטער=איטאַליען.

דער צווייטער מעססעניִשער קריג האָט געדויערט 17 יאָהר, פון 685 ביז 668 פ. קר. אין אָנפאַנג פון דעם קריג האָט עס אויסגעוויזען, דאָס די מעססעניער וועלען ענדליך בעפרייט ווערען פון זייער יאָך. אונטער דער פיהרונג פון זייער מוטיגען און אונערשראָקענעם העלד אַ ר י ס ט אָ מ ע נ ע ס האָבען

זיי איינגענומען אייניגע פעסטונגען, אזוי דאָס די ספּאַרטאַנער האָבען פער-
לאָרען דעם מוט און האָבען געבעטען מאַכען שלום. אָבער אונערוואַרטעט
האָבען זיך די אומשטענדען געענדערט. דיזע ענדערונג האָבען זיי געהאַט
צו פערדאַנקען א שוהל-לעהרער, א געוויסען פּאָעט ט י ר ט אָ א ו ס. דיזער
טירטאָאוס איז אָנגעקומען צו די ספּאַרטאַנער אַלס קריגס-מאַן מיט א צופאַל.
די געשיכטע איז אזוי געווען. די ספּאַרטאַנער האָבען געבעטען ביי די
אַטהענער, זיי זאָלען זיי צושיקען א געניטען קריגס-מאַן, וואָס זאָל שטעהן
אָן דער שפּיץ פון זייער אַרמעע און פיהרען די שלאַכט. די אַטהענער האָבען
צוגעשיקט צו זיי א שוהל-לעהרער פון אַפידנאַ, וועלכער איז קיינמאָל ניט
געווען קיין פיהרער אין א שלאַכט. דיזער לעהרער איז געווען א גוטער פּאָעט,
און ער האָט מיט זיינע טרויעריגע שלאַכט-לידער און קריגס-לידער אזוי
שטאַרק בעגייסטערט די קריגער פון ספּאַרטאַ, דאָס זיי האָבען געוואונען
די שלאַכט. דער מעססעניִשער העלד אַריסטאָמענעס איז געפאַנגען גע-
וואָרען מיט נאָך פיעלע פון די מיליטער-בעאַמטע, און זיי זיינען אַלע
אַריינגעוואָרפען געוואָרען אין טיפען אָפּגרונד. אַלע אַנדערע, וואָס זיינען
אַריינגעוואָרפען געוואָרען, זיינען אויף׳ן אָרט דער׳הרג׳עט געוואָרען, נאָר
אַריסטאָמענעס איז גאַנץ געבליבען. אָבער ביי אַלעם דעם האָט ער קיין האָפּ-
נונג ניט געהאַט פון דעם אָפּגרונד זיך צו רעטען, און ער האָט גערעכענט
פיר געוויס צו שטאַרבען פון הונגער. גליקליכערווייז האָט ער בעמערקט
א פוקס, וואָס האָט געפרעסען די טויטע קערפּערס פון די אַנדערע זיינע
חברים. ער האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם עק פון פוקס און דיזער האָט גע-
נומען לויפען צוריק פון אָפּגרונד אַרויף דורך פערשיידענע קרומע וועגען
ביז ער איז צוזאַמען מיט איהם אַרויס פון אָפּגרונד. אַריסטאָמענעס האָט זיך
ווידער גענומען צו פעכטען די ספּאַרטאַנער, אָבער ער האָט ניט געקענט
בעשטעהן געגען זייער מוט. די וויכטיגע פעסטונג ע י ר א, וועלכע
האָט זיך גערעכענט פיר די שטאַרקסטע אין יענער צייט, איז געפאַלען אין
די הענט פון די ספּאַרטאַנער, און די מעססענער זיינען דאַן געווען געצוואונגען
אויפצוגעבען די האָפנונג צו בעזיגען די ספּאַרטאַנער. א טייל פון די בעזיגטע
מעססעניער האָבען פערלאָרען זייער לאַנד, און האָבען זיך בעזעצט אין
צ א נ ק ל ע אויף דער אינזעל סיציליען. זיי האָבען פון דאָרט פערטריבען
די אור-איינוואוינער און האָבען דער שטאָדט א נאָמען געגעבען מ ע ס -
ס א נ א. די יעניגע מעססעניער, וואָס זיינען פערבליבען אין זייער לאַנד,
זיינען פערוואַנדעלט געוואָרען אין העלאָטען, וועלכע האָבען זיך אָבער זעהר
אָפט געבונטעוועט געגען זייערע בעדריקער. צוויי הונדערט יאָהר שפּעטער

האָט אויסגעבראָכען אַ דריטער קריג צווישען די מעססעניער און די ספּאַר-טאַנער. דער קריג האָט לאַנג געדויערט, אָבער האָט זיך געענדיגט אונגליק-ליך פיר די מעססעניער.

אויך די אַרקאַדיער, וועלכע זיינען געווען די גרעסטע פיינד פון די ספּאַרטאַנער, זיינען ענדליך געוואָרען אָפּהענגיג פון זיי. נאָך אַ לאַנגען קאַמף האָט אַרגאָליס פערלאָרען דעם לאַנד-שטריך קינוריאַ (500 פ. קר.), וואָס האָט זיך געפונען ביים גרענעץ פון לאַקאָניען (ספּאַרטאַ), נאָר זי איז גע-בליבען ביי איהר זעלבשטענדיגקייט. די שנאה צו ספּאַרטאַ איז אַזוי גרויס געווען, דאָס אַפילו מיט אַ צייט שפּעטער, ווען אַלע איבריגע שטאַאַטען פון גריכענלאַנד האָבען געמאַכט אַ פערבאַנד און האָבען אַנערקענט איבער זיך די אויבערהערשאַפט פון ספּאַרטאַ, זיינען די אַרקאַדיער געבליבען אַליין און האָבען ניט געוואָלט אַריין אין דעם פערבאַנד מיט די איבריגע שטאַאַטען. אויסער אַרקאַדיען און דער קליינער לאַנדשאַפט אַכאַיאַ האָבען זיך די אַלע שטאַאַטען פון גריכענלאַנד פעראייניגט צו איין באַנד אונטער דער פיהרער-שאַפט פון ספּאַרטאַ, וועלכע האָט בעשטימט, וויפיעל קריגער יעדער שטאַאַט מוז אַרויסשטעלען, און האָט גענומען די פיהרער פון די חיל נאָר פון זיך אַליין. דיזע אָרדנונג האָט זיך איינגעפיהרט אין גריכענלאַנד אין מיטען פון 6טען יאָהרהונדערט פ. קר. אַזוי איז ספּאַרטאַ געווען אַ לאַנגע צייט אָנפיהרערין אין גריכענלאַנד ביז אַטהען האָט זי איבערגעשטיגען און האָט פערנומען דעם ערסטען ראַנג.

2) אַ ט ה ע ן.

אויך אין אַטהען האָט די אַלטע פאָרמע פון רעגירונג, וועלכע איז געוועזן געגרינדעט אויף דעם פּרינציפּ פון בלוט-פערוואַנדטשאַפט, געמוזט אָפּטרעטען און מאַכען פּלאַץ פאַר אַ נייע אָרדנונג, וועלכע איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען „אָרטס-געמיינדע", ד. ה. אַ געזעלשאַפטליכעס סיסטעם, לויט וועלכען די מענשען, וואָס זיצען אין איין אָרט צוזאַמען, זאָלען האָבען גלייכע רעכטען, און גלייכע פּליכטען, ניט קוקענדיג פון וואַנען זיי שטאַמען און אויב זיי זיי-נען בלוט-פערוואַנדטע אָדער ניט. די ענדערונג אין אַטהען איז אַרויסגעקומען פון די עקאָנאָמישע צושטענדען פון די אַטהענער זעלבסט. דעריבער איז דער ענטוויקלונגס-גאַנג פון דער אַטהענישער בעפערלקערונג פיעל אינטערעסאַנ-טער און בעלעהרענדער, און ווירקליך איז אַטהען געוואָרען אַ מוסטערהאַפטע פאָרמע פון אַ שטאַאַט. אונז קומט פאַר די ערפינדונג פון אַ געמיינדע און די אָרגאַניזירונג פון איהרע איינוואוינער צו אַ פּאָליטישער קערפּערשאַפט

אלס עטוואס זעהר געוועהנליכעס און איינפאכעס, ווייל מיר זיינען אויס-געוואקסען אין אזא ארדנונג, און מיר האבען גאר קיין אנדער פארשטעלונג ניט פון אן אנדער געזעלשאפטליכען גרופירען פון מענשען. פיר די יע-ניגע אבער, וועלכע זיינען אויפגעוואקסען אין דער ארדנונג פון א געזעל-שאפט פון בלוט־פערוואנדטשאפט האט עס געמוזט זעהר שווער זיין צו-געוועהנען זיך צו דער אידעע און ארדנונג פון אן ארטס־געמיינדע. עס האט געפאדערט א געניאלען קאפ, וואס זאל קענען די נאטירליכע ארדנונג פון בלוט־פערוואנדטשאפט אומענדערן און אנשטאט איהר צופאסען דאס לעבען צו אן ארטס־געמיינדע. אום צו קענען פערווירקליכען דיזע אידעע האט זיך געפאדערט א לאנגע רייהע פון ערפאהרונגען. דיזעס זעהען מיר גאנץ קלאר אין דעם איינפיהרען פון דער פאליטישער געזעלשאפט אין אטהען.

מיר האבען שוין פריהער געבראכט די זאגע, דאס קעקראפס פון עגיפ-טען האט געגרינדעט די פעסטונג אטהען. ארום דער פעסטונג האבען זיך בּיסלאכווייז בעזעצט פיעלע פון פערשיידענע געגענדען, וועלכע האבען שפע-טער געבילדעט די שטאדט אטהען. דאס צוזאמענוואוינען פון פיעלע מענשען אויף א קליינעם שטח האט געפאדערט זיך צו בעשעפטיגען מיט אקערבוי און פיה־צוכט און צו שאפען פיעלע זאכען, וועלכע זיי האבען אויף'ן ארט ניט געהאט. דאס האט געפיהרט צו דער ענטוויקלונג פון רייכ-טום, פון אייגענטום. דאס אלץ האט ארויסגערופען נייע פארמעס פון פער-וואלטונג, געריכטס־הייזער, מיליטערישע און בירגערליכע בעאמטע. דער האנ-דעל האט ענטוויקעלט א נייע קלאס, א קלאס פון קויפלייט, וועלכע האבען אריינגעבראכט רייכטום און נייע בעדערפניסען אין לעבען. דער האנדעל האט געפאדערט פון פערשיידענע סוחרים צו פערלאזען זייערע ערטער און זיך בע-זעצען אין אנדערע, וואו דאס געשעפט האט זיי געפאדערט, אזוי דאס די שטרענגע אפזונדערונג פון די שטאמען, וועלכע זיינען אין אטטיקא געוועזען פיער אין צאהל, האט געמוזט אויפהערען. די שטאמען האבען זיך צומישט, און די פריהעריגע ארדנונג פון בלוט־פערוואנדטשאפט האט ביסלאכווייז גע-מוזט אפטרעטען א נייער ארדנונג מיט אנדערע בעדינגונגען.

צו גרינדען דיזע נייע ארדנונג האט פיעל מיטגעהאלפען ט ה ע ז ע - א ו ס. לויט ווי דער גריכישער היסטאריקער ט ה ו ק י ד י ד ע ס ערצעהלט, האט דאס אטטישע פאלק אין דער פעריאדע פון קעקראפס'ן ביז טהע-זעאוס'ן געוואוינט אין שטעדט. יעדע שטאדט האט געהאט איהרע אייגענע ארכאנטען (פיהרער) און איהרע פריטאנעאומס (פערזאמלונגס־געביידעס פיר דעם ראט). ווען אבער טהעזעאוס איז ערוועהלט געווארען אלס באזילעוס

האָט ער אײַנגעפיהרט, דאָס די אַלע בעזונדערע שטעדט זאָלען ערוועהלען איין ראַט, וועלכער זאָל רעגירען אַלע אינטערעסען פון אַלע שטעדט צוזאַמען. אויף דיזען אופן האָט ער פערבונדען אַלע פערשיידענע שטאַמען צו איין גאַנצען פאָלק, וועלכעס האָט געהאַט זיין צענטער אין דער הויפּטשטאָדט אַטהען. פון דאָרטען האָט דער פאָלקס־ראַט אָנגעהויבען אַרויסגעבען געזעצען פיר דאָס גאַנצע פאָלק און די איינצעלנע געזעצען פיר די פערשיידענע שטאַמען האָבען אָנגעוואָרען זייער קראַפט. דיזער שריט האָט געבראַכט דערצו, דאָס גאָר פרעמדע, וועלכע האָבען צו קיינעם פון די פיער אַטטישע שטאַמען ניט געהערט, האָבען אויך גענאָסען די זעלבע רעכטען, וואָס דאָס אַטטישע פאָלק האָט גענאָסען.

טהעזעאוס האָט אַיינגעפיהרט נאָך אַ נייס, וועלכעס האָט נאָך מעהר געהאָלפען צושטערען די אַלטע אָרדנונג מיט די אַלטע געזעצען פון די שטאַמען און אַיינפיהרען אַ נייע אָרדנונג פיר די געזעלשאַפט. נעמליך, ער האָט אַיינגעטיילט דאָס פאָלק אין דריי קלאַסען: ע ו ו פ אַ ט ר י ד ע ן אָדער אַדעליגע, ג ע אָ מ אָ ר ע ן אָדער ערד־אַרבייטער, און ד ע מ י א ו ר ג ע ן אָדער האַנדעלס־לייט. פון דיזע דריי קלאַסען האָט נאָר די ערסטע קלאַס, די עוופאַטדריטען, געהאַט דאָס רעכט אַן אַמט אין דער רעגירונג צו בעקליידען. אָבער ביסלאַכוויז, מיט דער צייט, האָבען די רייכע קויפלייט אויך בעקומען דאָס רעכט אַן אַמט צו פערנעהמען. רייכטום איז פון אייביג אָן אַ מאַכט, וואָס קען זיך שאַפען פריווילעגיעס. דיזע אַיינטיילונג איז אָבער ניט שטרענג דורכגעפיהרט געוואָרען און איז מיט דער צייט אין גאַנצען אָפּגעשטאָרבען.

די צייט פון טהעזעאוס'ן ביז סאָלאָן'ס געזעצגעבונג איז פיר די אַטהענישע געשיכטע איינע פון די וויכטיגסטע פעריאָדען, ליידער אָבער האָבען מיר יעצט זעהר וועניגע ריכטיגע נאַכריכטען וועגען איהר. דאָס אַמט פון באַזילעאוס איז אָפּגעשאַפט געוואָרען אין יאָהר 776 פ. קר. און אָנשטאָט איהם האָט דאָס פאָלק ערוועהלט אַרכאָנטען פון דעם אַדעל. אין יאָהר 711 פ. קר. איז געוואָרען בעשרענקט דאָס אַמט פון אַרכאָן אויף 10 יאָהר און עס איז אַ חוק דעם אַיינגעפיהרט געוואָרען, אַז דיזעם אַמט זאָל גענעבען ווערען צום בעסטען און פעהיגסטען מאַן פון אַדעל, ניט ווי פריהער, ווען מען האָט די אַרכאָנטען געוועהלט נאָר פון איין פאַמיליע, פון די מעדאָנטידען. אַ ביסעל שפּעטער (683 פ. קר.) איז דער טערמין פון דעם אַרכאָן בעשרענקט געוואָרען נאָר אויף איין יאָהר, די צאָהל פון די אַרכאָנטען איז פערגרעסערט

געוואָרען ביז 9 און מען האָט אויף זיי ארויפגעלעגט פריסטערליכע און ריכ-טערליכע פליכטען.

פאר סאָלאָן'ס צייט איז דאָס העכסטע געריכט אין לאַנד, דער א ר ע-אָ פּ א ג, בעשטאַנען פון געוועזענע ארכאָנטען, וועמעס אויפגאַבע עס איז גע-וועזן צו משפט'ן פערברעכער און אכטונג געבען אויף די זיטען פון פאָלק. זיי האָבען אויך פערטראָטען פיעלע שטעלעס אין דער ארמעע און פלאָט און זיינען געווען די הויכע ציוויל-בעאמטע. זעהר וויכטיג איז געווען די בילדונג פון די נ א ו ק ר א ר י ע ס, דורך וועלכע די אטהענער האָבען געשאַפען א שטענדיגע זעע-מאַכט צו בעשיצען זייערע האנדעל-שיפען. צו דיזען צוועק איז יעדער שטאַם געווען איינגעטיילט אין 12 בעצירקען, יעדער בעצירק האָט געמוזט צושטעלען איין קריג-שיף מיט דער נעטיגער אויסשטאַטונג און מאַט-ראָזען, און אויסער דעם נאָך צוויי רייטער. דורך דיזע איינריכטונג האָט זיך געבילדעט אין אטהען א שטענדיגע מיליטערישע מאַכט, און וואָס איז נאָך וויכטיגער — דיזע איינריכטונג האָט געמאַכט אן ענד צו דער פריהערדיגער אָרדנונג, לויט וועלכער אלעס איז געווען פער-בונדען מיט בלוט-פערוואַנדטשאַפט. די נאַו-קראַריע איז געווען דער אָנפאַנג פון דעם שטאָדט-בעצירק און מיט איהר איז צום ערסטען מאָל דאָס פאָלק איינגעטיילט געוואָרען ניט נאָך קרובה'שאַפט, נאָר לויט די ערטער, וואו זיי האָ-בען געוואוינט צוזאַמען. 12 נאוקראַריעס האָ-בען געבילדעט א גרעסערן בעצירק, א ט ר י ט ט י ס. פון דיזער טריטטיס האָט זיך שפּעטער געבילדעט דער לאַנד-בעצירק.

סאָלאָן.

אָבער פיעל שטאַרקער האָט געווירקט צו צושטערען די אַלטע אָרדנונג פון בלוט-פערוואַנדטשאַפט די עקאָנאָמישע לאַגע פון פאָלק. מיר האָבען שוין פריהער געזעהן, דאָס דער האנדעל האָט ארויסגערופען אן ענדערונג אין דער פּראָדוקציאָן. דאָס פאָלק האָט ניט געקענט זיין מעהר צופרידען מיט פּראָדו-צירען זאַכען נאָר צו ערפילען אייגענע בעדערפניסען, עס האָט געמוזט אר-בייטען און ארויסבריינגען פיעל נעטיגעס פיר דעם האנדעלס-מאַרק. דיזעס האָט געפאָדערט א גאַנצע רעפאָרמע אין זיין ארבייט. אַנשטאָט צו פערשאַפען זיך אליין אלץ, וואָס ער האָט געהאַט נעטיג צו זיין געברויך, אַנשטאָט צו קע-נען פון אלע סאָרטען ארבייטען צו ביסלאַך און קיין זאַך ניט קענען גרינדליך,

האָט יעדערער אָנגעפאַנגען צו פּראָדוצירען נאָר איין זאַך און זיך אויסצייכנען דערין. און דיזע פּראָדוקציאָן האָט ער געשיקט צום האַנדעלס־מאַרק און האָט פערקויפט צו פיעלע אַנדערע, וועלכע ער האָט ניט געקענט און ניט געוואוסט און וועלכע זיינען מיט איהם קיין קרובים ניט געווען. יעדערער האָט דאַן געאַרבייט ניט נאָר וויפיעל זיינע בעדערפניסען האָבען געפאָדערט, נאָר וויפיעל ער האָט געקענט, ער האָט זעלבסט ניט געוואוסט, אויב זיין פּראָדוקציאָן וועט אין גאַנצען פערקויפט ווערען אין מאַרק, ער האָט געאַרבייט און האָט געריזיקירט. אין מאַרק האָט יעדערער, וואָס האָט געבראַכט צו פערקויפען זיין פּראָדוקציאָן, זעלטען בעגעגענט דעם מאַן, וואָס ברויכט זיינע וואַרע, נאָר ער האָט צום מעהרסטען בעגעגענט דעם קויפמאַן, וועלכער האָט די וואַרע צופיהרט און צושיקט אין פערשיידענע געגענדען, וואו ער האָט געוואוסט עס איז דאָ אַ פאָדערונג אויף זיי. די קויפלייט האָבען דערביי זעהר אָפט געמאַכט גרויסע פּראָפיטען און האָבען דורך דעם אָנגעזאַמעלט רייכטום און זיינען געוואָרען די בעהערשער פון די פּראָדוקציאָנען. די קויפלייט אַליין האָבען בעזעסען דאָס געלט, דאָס צויבער־מיטעל, וואָס קען אין יעדע געווינשטע זאַך פערוואַנדעלט ווערען, און פיר וועלכעס אַלע פּראָדוצירער זיינען בערייט געווען זיך אין שטויב צו וואַרפען. די קויפלייט אַליין האָבען פון די פּראָדוצירער זייער וואַרע אָפּגעקויפט. זיי פלעגען געבען די פּראָדוצירער געלט פאָרויס—צו אייניגע, ווייל זיי האָבען ניט געהאַט די מיטלען צו פּראָדוצירען, און צו אַנדערע, ווייל זיי האָבען זיך געפונען אין אַ קריטישער לאַגע צוליב אַנדערע אומשטענדען. דיזע אומשטענדען האָבען בעשאַפען די צינזען און וואוכער, ווי אויך די היפּאָטהעקע, דאָס הייסט דאָס פער'משכון'ען. ווי עס איז בעוואוסט האָט דאָס לאַנד לויט דער פערפאַסונג פון די שטאַמען געהערט צום פאָלק, יעדער איינציגער האָט נאָר געהאַט דאָס רעכט די ערד צו בעאַרבייטען און געניסען די פרוכט פון זיין אַרבייט. מיט דער צייט אָבער האָט יעדערער אָנגעהויבען בעטראַכטען דאָס שטיקעל ערד, וואָס ער האָט בעאַרבייט, אַלס זיין אייגענטום, ווייל זיין פאַמיליע איז געזעסען אויף איהר פון פיעלע דורות צוריק. נאָכהער האָבען זיי אָנגעהויבען צו זוכען מיטלען, ווי צו אָפּשאַפען אין גאַנצען דאָס רעכט פון כלל אויף די טיילען פון פרט. נאָך לאַנגען שטרעבען איז זיי געלונגען זיך צו בעפרייען פון די קייטען פון די אַלטע געזעצען, און דאָס לאַנד איז געוואָרען ענדליך דאָס אייגענטום פון יעדען, וואָס איז געזעסען אויף איהר און בעאַרבייטעט זי פון די אַלטע צייטען, אַן אייגענטום, וואָס ער האָט געהאַט דאָס רעכט אפילו צו פערקויפען;

צו אן אנדערן. מיט דיזען רעכט איז דער באָדען געוואָרען א סחורה, וואָס מען קען עס פערקויפען און מאכען צו געלט.

דיזע נייע אָרדנונג האָט געגעבען די מעגליכקייט דער רייכער קלאָס פון דעם אדעל צו אריינכאפּען אין איהרע הענט דאָס ערד־אייגענטום. אין א קורצער צייט איז א גרויסער טייל פון לאנד געווען פער׳משכון׳ט אין די הענט פון די רייכע. די בויערן זיינען געווען צופרידען, ווען די רייכע בעלי חובות זייערע האָבען זיי ערלויבט צו בלייבען אויף זייערע פריהעריגע פעלדער און בעארבייטען זיי פיר די נייע אייגענטימער און זיך נעהמען פיר זייער ארבייט נאָר איין זעקסטעל פון דער תבואה און די פּרוכט, וואָס זיי האָבען ארויסגעצויגען מיט זייער ארבייט, און 5 זעקסטעל איבערגעבען צו די הערען, צו וועמען זיי האָבען זיך פערשולדיגט. נאָך מעהר, אויב דער ווערט פון דער פערקויפטער ערד איז ניט גענוג געווען צו געבען דעם גאנ־צען חוב, וואָס דער אָרימער בויער איז שולדיג געווען, דאן האָט דער בעל־חוב געמוזט זיינע קינדער אין אויסלאנד פערקויפען פיר שקלאפען אום דעם הוב צו בעצאָהלען. דאָס איז געווען די ערסטע פרוכט פון פאָטער־רעכט — צו פערקויפען זיינע קינדער פיר שקלאפען. און אויב דער פערקויף פון די קינדער אלס שקלאפען האָט נאָך אלץ ניט געקענט בעצאָהלען דעם גאנצען חוב, האָט דער מלוה, דער פּראָצענטניק, געהאט דאָס רעכט צו פערקויפען דעם בעל חוב זעלבסט פיר א שקלאַף. דאָס איז געווען דער אָנפאנג פון דער ציוויליזאציאָן ביים אטהענישען פאָלק.

דיזע אָרדנונג, ווי מיר האָבען שוין פריהער בעמערקט, האָט געמאכט אן ענד צו די אלטע מנהגים און פערפאסונג. דער הויפּט־באנד וואָס האָט צוזאמענגעבונדען אלע שבטים און די איינצעלנע משפחות פון יעדען שבט אין איין גאנצעס, די ערד — דיזער באנד איז צוריסען געוואָרען, און די בלוט־פערוואנדטשאפט פון די שבטים איז ניט געווען שטארק גענוג אום אויפצוהאלטען דעם אלטען פערבאנד פון דער מענשליכער געזעלשאפט. דער־צו איז צוגעקומען נאָך איין אומשטאנד, זעהר ניט קיין גינסטיגער — די צאָהל פון די שקלאפען האָט זיך אין אטהען שטארק פערמעהרט, און זיי זיינען געוואָרען א מאכט און האָבען אָנגעפאנגען צו פאָדערן רעכט פיר זיך. עס האָט זיך געפאָדערט א שטארקע מאכט דיזע מאסע צו האלטען אין צוים. דער האנדעל האָט אין אטהען געבראכט פיעלע פרעמדע, וועלכע האָבען זיך דאָרט בעזעצט, זיי האָבען דאָרט אלס פרעמדע קיין רעכטען און קיין שוץ ניט געהאט, און זיי האָבען אויך געבילדעט א פרעמדען עלעמענט אין אטהען.

קורץ, די אַלטע שטאַט־פערפאַסונג האָט זיך איבערגעלעבט, עס האָבען זיך אין לעבען בעוויזען נייע אומשטענדען, וועלכע האָבען געפאָדערט הילף. דאַמאָלס איז אַרויס ד ר א ק אָ (624 פ. קר.) מיט זיינע געזעצען, וועלכע זיינען בעוואוסט אין דער געשיכטע מיט זייער גרויסער שטרענגקייט. אין גרונד גענומען האָט דראַקאָ די אַלטע געזעלשאַפטליכע פערפאַסונג גאָר ניט געענדערט, ער האָט געלאָזען די אַלטע אָרדנונג, און האָט נאָר צוגעגעבען שטרענגע געזעצען איבער פערברעכענס געגען אייגענטום, געגען בירגער־רעכט, געגען געזעלשאַפט. ער האָט אָבער פיר דיזע פערברעכענס באַרבאַרישע שטראָפען בעשטימט, דעריבער האָט זיי דאָס פאָלק ניט אַנערקענט און זיי זיינען געבליבען אָהן ווירקונג און האָבען קיין ראָלע ניט געשפּילט אין דער פערפאַסונגס־געשיכטע פון אַטהען.

וויכטיג איז געוועזען די געזעצגעבונג פון ס אָ ל אָ ן (594 פ. קר.), וועלכע האָט געלעגט דעם פונטראַמענט פון דעם אַטהענישען שטאַאַט. וואָס אַנבעטרעפט סאָלאָן׳ס פערזאָן, האָבען מיר וועגען איהם ריכטיגערע געשיכטליכע ידיעות ווי מיר האָבען וועגען ליקורג׳ן. די געזעצען, וועלכע ווערען צוגעשריבען צו איהם, שטאַמען ווירקליך פון איהם. דאָך זיינען די ידיעות וועגען איהם געמישט מיט זאַגע. לויט דער געוועהנליכער טראַדיציאָן האָט סאָלאָן געשטאַמט פון אַן עוופּאַטרידישער (אַריסטאָקראַטישער) פאַמיליע, איז געוועזען אַ בעוואוסטער פּאָעט, און מען האָט איהם גערעכענט אַלס איינעם פון די זיבען גריכישע פילאָזאָפען (שבעה חכמי יון). זיין פאָטער האָט פערשוועגדט אַ גרויסען טייל פון זיין פערמעגען, און סאָלאָן איז צוליב דעם געווען געצוואונגען זיך נעהמען צו האַנדעל און אינדוסטריע. צוליב זיין האַנדעל איז איהם אויסגעקומען צו זיין אין פערשיידענע שטעדט און געגענדען פון גריכענלאַנד און אַזיען, און דורך דעם האָט ער געקריגען פיעל ערפאַהרונג און קענטניס. ווען ער איז צוריקגעקומען פון זיינע רייזעס אין פרעמדע לענדער איז ער אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס רעספּעקט פון זיינע שטאָדטלייט, ווייל ער האָט זיינע מיטבירגער געהאָלפען קריגען צוריק די אינזעל סאַלאַמיס, וועגען וועלכער זיי האָבען פערלאָרען זייער האָפנונג. זיי האָבען פיעל מאָל געפּרובירט צוריק אָפּנעהמען די אינזעל סאַלאַמיס, אָבער עס האָט זיי ניט געלונגען, און זיי האָבען אַלע מאָל גרויסע פערלוסטען געהאַט אין דעם שטרייט, אַזעלכע גרויסע, דאָס זיי האָבען געמאַכט אַ געזעץ, דאָס דער יעניגער זאָל מיט׳ן טויט בעשטראָפט ווערען, וואָס עס וועט מאַכען דעם פאָרשלאַג נאָך אַמאָל פּרובירען אָפּנעהמען די אינזעל סאַלאַמיס. די זאַגע ערצעהלט, דאָס סאָלאָן האָט זיך געמאַכט משוגע, האָט געמאַכט אַלערליי

נארישע שטיק, און איין מאָל איז ער אריין אין די פאָלקס־פערזאמלונג מיט א רייזע־הוט אויף׳ן קאָפּ, אזוי ווי ער קומט יעצט אָן פון דער פרעמד. דאן האָט ער דעקלאַמירט א געדיכט, וואָס ער זעלבסט האָט פערפאסט וועגען דער אינזעל סאַלאמיס. דאָס געדיכט האָט אזוי שטארק בעגייסטערט די פערזאמלונג, דאָס זי האָט בעשלאָסען נאָך א מאָל צו פּרובירען אן אנגריף אויף סאַלאמיס אונטער דער קאָמאנדע פון סאָלאָן. דער קאמף איז געלונגען און די אינזעל איז בעזיגט געוואָרען.

דאָס פאָלק איז געווען העכסט צופרידען מיט דעם רעזולטאַט פון דעם זיג פון סאַלאמיס און אום צו צייגען סאָלאָן׳ען זייער דאנקבארקייט, האָט מען איהם ערוועהלט צום ארכאָן מיט דעם אויפטראג צו ענדערן די געזעצען פון לאַנד נאָך זיין פערשטאנד. דאָס ערסטע, וואָס ער האָט געטאָן, איז געווען צו פערקלענערן די שולדען פון דער אָרימער קלאַס. צו דיזען צוועק האָט ער געלאָזען מאכען נייע מינצען (מטבעות), וועלכע זיינען געווען מיט 27 פּראָצענט ווענינער אין געוויכט ווי די פריהעריגע, אָבער זיי האָבען לויט געזעץ געהאַט דעם זעלבען ווערט, אזוי דאָס יעדער האָט געקענט בעצאָהלען א חוב פון 100 דראכמעס מיט 73 דראכמעס. צווייטענס האָט ער מבטל געווען אַלע קאָנטראַקטען, דורך וועלכע א בעל חוב אָדער זיינע קינדער זיינען געווען פער׳משכון׳ט אלס שקלאַפען, און די פער׳משכון׳טע פּערזאָנען זיינען באַלד בעפרייט געוואָרען, און די יעניגע, וואָס זיינען פערקויפט געוואָרען אין אויסלאַנד אלס שקלאַפען, זיינען אויסגעקופט געוואָרען פון שקלאַפעריי אויף דער רעכנונג פון דער רעגירונג און מען האָט זיי אומגעקעהרט זייערע רעכטען.

אום אזא אונגליקליכע לאַגע זאָל זיך שוין מעהר ניט צוריקקעהרען, האָט סאָלאָן איינגעפיהרט עקסטרא געזעצען. ער האָט געמאַכט א געזעץ, דאָס קיין מענש טאָר ניט האָבען מעהר ווי א געוויסען טייל ערד אלס אייגענטום. ער האָט איינגעטיילט די געזעלשאַפט אין קלאַסען נאָך דעם בעטרעף פון אייגענטום. דער יעניגער, וואָס האָט געהאַט 500 מעדימנוסען (א מעדימנוס האָט געהאַט אונגעפעהר 40 קוואָרט) איינקונפט פון זיין לאַנד, האָט זיך גערעכענט צו דער ערסטער קלאַס, א מאַן מיט 300 מעדימנוסען איינקונפט האָט געהערט צו דער צווייטער קלאַס, א בירגער מיט 150 מעדימנוסען איינקונפט איז געווען גערעכענט אין דער דריטער קלאַס. צו דער פערטער קלאַס האָבען געהערט די, וואָס האָבען געהאַט ווענינער ווי 150 מעדימנוסען איינקונפט, אָדער האָבען גאָר קיין ערד־אייגענטום ניט געהאַט. נאָר בירגער פון די ערסטע דריי קלאַסען האָבען געקענט בעקליידען אן אמט. העכערע

אמטען האָבען געקענט פערנעהמען נאָר בירגער פון דער ערסטער קלאַס. די לעצטע קלאַס האָט נאָר געהאַט דאָס רעכט צו רעדען און שטימען אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג, וועלכע האָט געהאַט דאָס רעכט צו ערוועהלען אַלע בעאַמטע און ביי זיי רעכענשאַפט אָפּנעהמען פיר זייערע האַנדלונגען, ווי אויך דאָס רעכט אָנצונעהמען אָדער צוריקוויייזען די געזעצען, וואָס דער ראַט האָט פאָרגעשלאָגען. די פליכטען פון דיזע קלאַסען זיינען אויך געווען פערשיידען. די ערסטע קלאַס האָט געצאָהלט די מעהרסטע שטייערן. זי האָט געמוזט די קריג־שיפען בעמאַנען און אויסהאַלטען. די צווייטע קלאַס האָט געמוזט שאַפען די רייטערס פיר דאָס מיליטער און אויף איהרע קאָסטען זיי אויסהאַלטען. די דריטע קלאַס האָט קיין שטייערן נ״ט געצאָהלט, נאָר אין פאַל פון אַ קריג האָט זי געמוזט צושטעלען אַ געוויסע צאָהל לייכט בעוואָפענטע פוס־סאָלדאַטען.

דאָס וויכטיגסטע פון אַלץ אין סאָלאָן׳ס געזעצגעבונג איז געווען וואָס מען האָט אַנערקענט פיר בירגער מיט אַלע רעכטען יעדען פרעמ־דען, וואָס האָט געוואוינט אין לאַנד, הגם ער האָט ניט געהערט צו די איינגעבאָרענע שטאַמען, און זיי זיינען באַלד געוואָרען שטאַאַטס־בירגער און מיטגלידער פון דער פאָלקס־פערזאַמלונג. דאָך איז אויך נאָך סאָלאָן׳ס רעפאָרמעס די פריהערינע שטאַם־איינטיילונג ניט אין גאַנצען אָפּגעשאַפט געוואָרען. דער פאָלקס־ראַט, וועלכען סאָלאָן האָט פערגרעסערט ביז 400, האָט נאָר פון די אַלטע שטאַמען געקענט ערוועהלט ווערען; קיין אַנדער בירגער פון די פרעמדע, וואָס זיינען נאַטוראַליזירט געוואָרען, האָט ניט געקענט ערוועהלט ווערען אַלס מיטגליד אין ראַט. די מיטגלידער פון ראַט זיינען ערוועהלט געוואָרען דורך אַ גורל. יעדער מיטגליד האָט געמוזט אַלט זיין ניט וועניגער ווי 30 יאָהר. דער ראַט האָט זיך פערזאַמעלט יעדען טאָג אויסער אין פייערטעג. אָבער ניט דער גאַנצער ראַט האָט זיך פערזאַמעלט יעדען טאָג, נאָר אַ טייל פון די דעפּוטירטע, יעדען טאָג 40 אַנדערע מיטגלידער. די דעפּוטירטע האָבען זיך גערופען פּ ר י ט אַ נ ע ן, און דאָס רעגירונגס־געביידע, וואו זיי פלעגען זיך פערזאַמלען, האָט זיך דעריבער גערופען פּ ר י ט אַ נ ע אוּ ם. אין דיזען געביידע פלעגען די פּריטאַנען זיין דעם גאַנצען טאָג, זיי פלעגען דאָרט אויך שפּייז בעקומען. דאָרט האָבען זיי פערהאַנדעלט די פאָרקומענדע געשעפטען. דער פאָרזיצענדער פון די פּריטאַנען איז אויסגעקליבען געוואָרען נאָר אויף איין טאָג, ווייל יעדען טאָג זיינען געווען אַנדערע פּריטאַנען. אין פאָרזיצענדען׳ס האַנט האָבען זיך געפונען דער זיגעל און דער שליסעל צום שאַץ און צו דעם ארכיוו פון אטהען.

דאָס געריכט איז געווען איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס. צו איין קאַטעגאָריע האָבען געהערט די ה ע ל אָ א אָדער געריכט פון די גע-שוואָרענע. צו דיזען געריכט זיינען על פּי גורל אויסגעקליבען געוואָרען 4,000 פּערזאָן פון די 4 אַטהענער שבטים, פון יעדען שבט צו 1,000, און נאָך דעם, ווי זיי האָבען געשוואָרען צו זיין עהרליכע ריכטער, האָט מען זיי צוטיילט צו די 10 געריכטס־הייזער, אין יעדען געריכטס־הויז צו 400 ריכטער. זיי האָבען געהאַט צו אורטיילען טיילס איבער פערברעכענס, טיילס איבער בירגערליכע שטרייטיגקייטען. די אַנדערע קאַטעגאָריע איז געווען דער אַרעאָפּאַג, פון וועלכען מיר האָבען שוין גערעדט.

די פאָלקס־פערזאַמלונג פלעגט צוזאַמענקומען 4 מאָל אין 35 טעג אויף דעם בערגעל פּ נ י ק ס, אויף וועלכען עס זיינען געווען אויף איין זייט ערטער צום זיצען ווי אין א טהעאַטער רייהען־ווייז. ווען די פאָלקס־פער-זאַמלונג האָט זיך אָנגעפאַנגען זיינען אַלע טויערן פון שטאָדט געשלאָסען געוואָרען, די געשעפטען זיינען אויף א צייט צוגעמאַכט געוואָרען, און יעדער בירגער, וואָס האָט זיך בעוויזען אין גאַס, איז געצוואונגען געווען צו געהן אין די פאָלקס־פערזאַמלונג. קיין בירגער האָט ניט געטאָרט פער-לאָזען די פאָלקס־פערזאַמלונג איידער זי איז געשלאָסען געוואָרען. דערי-בער איז די גאַס, וואָס האָט געפיהרט צום פּניקס, פערשפּאַרט געווען. די אָפּשטימונג איז געווען אָדער דורך אויפגעהויבענע הענט, אָדער דורך שטים־ברעטלאַך אָדער שטיינדלאַך.

סאָלאָן האָט געבראַכט דעם האַנדעל און די אינדוסטריע צו אַן עהרען־שטופע. ער האָט פערפּליכטעט אָרימע עלטערן זייערע קינדער צו לערנען אַן אַרבייט, ער האָט געשאַפען א געזעץ, וועלכעס האָט בעשטראָפט יעדען, וואָס האָט בעליידיגט א מענשען, ווייל ער האָט זיך בעשעפטיגט מיט קליין־האַנדעל. ער האָט איינגעלאַדען פון אויסלאַנד טיכטיגע אַרבייטער און האָט זיי פערזיכערט מיט געוויסע רעכטען אום זיי זאָלען דינען אַלס מוסטער פיר די אַטהענער. דיזע רעפאָרמעס פון סאָלאָן האָבען געגעבען די אַטהענער א בעזונדערע ריכטונג, אָן וועלכע זיי האָבען זיך געהאַלטען אייניגע הונדערט יאָהר. האַנדעל, אַרבייט און פאַבריקאַציאָן האָבען דערלאַנגט א הויכע שטופע, עס איז ענטשטאַנען א נייע קלאַס, וועלכע האָט געשטרעבט נאָך מאַכט און האָט געשאַפען נייע קאָנקורענטען צום אַלטען אַדעל.

עס איז לייכט צו פערשטעהן, דאָס סאָלאָן'ס געזעצגעבונג האָט געהאַט פיעלע געגנער צווישען דעם אַדעל און עס איז ניט אַזוי לייכט אָנגעקומען זי אין פּראַקטיק דורכצופיהרען. סאָלאָן האָט אָהן צווייפעל געהאַט די-

עדעלסטע מענשענפריינדליכע געדאַנקען און שטרעבונגען אין זיינע רעפאָר-מעס, וועלכע האָבען ווירקליך פיעל פערבעסערט דעם צושטאַנד פון דער גע-דריקטער קלאַס. ער האָט געשטרעבט אויסצוגלייכען אויף ווי פיעל עס איז מעגליך געווען די סאָציאַלע פערשיידענהייטען צווישען די קלאַסען פון פאָלק. ער האָט אָבער איבערהויפּט געהאַט אין אויסזיכט די עקספּלואַטאַציאָן פון די ערד־בעזיצער געגען די, וועלכע האָבען קיין גרונד־בעזיץ ניט געהאַט. ער האָט פערזעהן די עקספּלואַטאַציאָן פון די רייכע אין אַלגעמיין, די עקס-פּלואַטאַציאָן פון די האַנדעלס־לייט און פאַבריקאַנטען. דיזע קלאַסען צו-זאַמען מיט דעם אַדעל האָבען אַלע מיטלען אָנגעווענדט סאָלאָן'ס פּלאַנען צו צושטערען און ברייננגען צוריק די אַלטע אָרדנונג.

שוין פריהער פאַר סאָלאָן'ען האָבען זיך געבילדעט פערשיידענע פּאַר-טייען אין אַטהען, וועלכע האָבען געזוכט מיטלען צו פערטיידיגען זייערע אינטערעסען געגען די אָנגריפען פון אַנדערע. אָן דער שפּיץ פון דיזע פּאַר-טייען זיינען געשטאַנען די פּ א ד י אֶ ע ר, ד. ה. די בעוואוינער פון פלאַכ-לאַנד. דאָס זיינען געווען די אַדעליגע גוטס־בעזיצער. צו די פּ א ר א ל ע ר האָבען געהערט די האַנדעלס־לייט און זעע־פאָהרער. זיי געגענאיבער זיי-נען געשטאַנען די ד י אַ ק ר י ע ר, די אָרימע קלאַס, וועלכע האָט געשטרעבט נאָך גלייכע רעכטען. אַזוי באַלד, ווי סאָלאָן האָט זיין ארבייט געענדיגט, האָט ער פערלאָזען אַטהען און איז אַוועק רייזען איבער דער וועלט. ער איז געווען אין ציפּערן, לידיען, עגיפּטען און אַנדערע לענדער. אין דער צייט, ווען ער איז געווען אַוועק, זיינען דיזע דריי פּאַרטייען איבער־אַ־נייס ארויף אויף די סצענע. עס האָט אויסגעוויזען, דאָס סאָלאָן'ס רעפאָרמעס זיינען געווען אין געפאַהר אָפּגעשטעלט צו ווערען. די אָנהענגער פון זיינע רעפאָרמעס האָבען זיך זאָגאַר געווענדעט צו איהם מיט דער ביטע, ער זאָל אַליין ווערען הערשער אין אַטהען, אום מיט אַ מעכטיגער האַנט די רעפאָרמעס דורכצופיה-רען און צו בעשיצען. דיזע ביטע האָט סאָלאָן אָפּגעוויזען צוריק.

אין דער צייט, ווען סאָלאָן איז געווען אַוועק, האָט זיינער אַ קרוב פּ י ז י ס ט ר אַ ט ו ס, אריינגעכאַפּט די הערשאַפט אין זיינע הענט. פּי-זיסטראַטוס איז געווען אַ מאַן פון אַ הערשזיכטיגען כאַראַקטער און דערצו זעהר שלוי. ער האָט זיך געשטעלט אָן דער שפּיץ פון דער דריטער פּאַרטיי, די ד י אַ ק ר י ע ר, ער האָט אָבער געוואוסט אויך די קעפּ פון יענע צוויי פּאַרטייען צו פערדרעהען. ער האָט פערנומען די פעסטונג פון אַטהען, און האָט קיין רעספּעקט ניט געהאַט פאַר די פאָדערונגען פון דעם אַדעל אין די ווינשען פון פאָלק, ער האָט אָפּגעשאַפט די סאָלאָנישע פערפאַסונג און האָט

איינגעפיהרט די זעלבסט-הערשאפט. דערוויל איז סאלאן צוריקגעקומען פון זיינע רייזעס, מען האט מיט אלע קרעפטען געארבייט געגען דער טיראנייע פון פיזיסטראטוס'ן, אבער געגען איהם האט קיין זאך ניט געהאלפען. פיזיסטראטוס האט געוואוסט מיט זיין שלויהייט דעם פאלק און דעם אדעל די אויגען צו פערבלענדען, זיי זאלען ניט זעהן די זאכען אין זייער ריכטיגען ליכט, און איז געבליבען זעלבסט־הערשער (566 פ. קר.).

פיזיסטראטוס איז אבער געווען א מאן מיט א הויכען גייסט. ער האט געוואוסט, ווי אזוי די זעלבסט־הערשאפט איינצוארדנען, דאס אטהען זאל צופרידען זיין מיט איהר. ער האט מיט קיין זאך ניט געשטערט דער ענטוויקלונג פון אטהען. אין געגענטייל, ער האט די קולטור־ענטוויקלונג פון דיזער בעריהמטער שטאדט געבראכט צו אזא הויכער שטופע, אויף וועלכער זי איז נאך קיינמאל ניט געשטאנען. ער האט שטארק געדריקט די הערשאפט פון דעם אדעל און האט פיעל געהאלפען צו פערשטארקען די דעמאקראטיע. אונטער פיזיסטראטוס'עס הערשאפט איז אטהען צום ערסטען מאל ערשינען אלס ז' גרויסע זעע־מאכט. ער האט זיך אויך פערדינט געמאכט דורך זיין זאמלען די געדיכטען פון האמער'ן.

פיזיסטראטוס האט אבער געהאט צוויי שטארקע און געפעהרליכע געגנער אין מעגאקלעס און ליקורג, וועלכע זיינען געשטאנען אן דער שפיץ פון די צוויי העכערע קלאסען, די פאראלער און די פעדיאער. אנפאנגס איז עס פיזיסטראטוס'ן געלונגען זיי צו בעזיגען, אזוי דאס זיי האבען געמוזט אטהען פערלאזען. אבער אין יאהר 554 פ. קר. האבען זיי זיך צוריקגעקעהרט נאך אטהען מיט א גרויסער מאכט און האבען פערטריבען פיזיסטראטוס'ן. באלד אבער האט זיך ליקורג צוקריגט מיט מעגאקלעס'ן, וועלכער האט זיך געווענדט ווענען הילף צום פערטריבענעם פיזיסטראטוס'ן, און האט איהם פערשפראכען צו געבען זיין טאכטער פיר א ווייב און העלפען איהם צוריק בעקומען די אויבערמאכט אין אטהען. פיזיסטראטוס איז צופרידען געווען מיט דיזען פארשלאג און האט אנגעפאנגען צו ארבייטען צוזאמען מיט מעגאקלעס'ן אום צו דערגרייכען די זעלבסט־הערשאפט אין אטהען איבער־א־נייס. ער האט זיך אבער באלד צוקריגט מיט מעגאקלעס'ן, און האט ווידער פערלאזען אטהען. אין די בענאכבארטע לענדער האט ער דערוויל צוזאמענגעקליבען א גרויסע מאנשאפט מיט געלט און אין יאהר 538 פ. קר. האט ער זיך צוריקגעקעהרט נאך אטהען. ער האט בעזעצט מאראטהאן, און האט בעקומען הילף פון אטטיקא און האט בעזיגט זיינע געגנער ביי פאללענע. נאך דעם האט ער געהערשט אין אטהען אהן קיין שום שטערונג ביז זיין

טויט (527 פ. קר.). אין דער צייט פון זיין רעגירונג האָט ער זיך כסדר בעמיהט אויפצוהייבען דעם עקאָנאָמישען, קאָמערציעלען און אינדוסטריעלען צושטאַנד פון פאָלק און האָט אויך געבראַכט די גייסטיגע בילדונג פון אטהען צו אַ זעהר הויכער שטופע.

פייזיסטראַטוס האָט אָהן צווייפעל געהאַט אין אויסזיכט צו גרינדען אַ זעלבסט־הערשאַפט אין אטהען אויף אימער. איהם איז געלונגען זיין הערשאַפט איבערצולאָזען צו זיינע צוויי זיהן ה י פ פ י א ס און ה י פ פ אַ ר כ ו ס. דיזע צוויי הערשער האָבען איינגעאָרדענט ביי זיך אַן עכטען אזיאַטישען קעניגליכען הויף מיט'ן גאַנצען גלאַנץ און לוקסוס. עס האָבען זיך אפילו געפונען ביי זיי אין הויף אויך בעריהמטע פּאָעטען, קינסטלער און פילאָזאָפען, ווי אַנאַקרעאָן און סימאָנידעס, אָבער דאָס איז געווען אַ ביי־זאַך. די הויפּט־זאַך איז געווען לוקסוס און שווענדעריי. דאָס הויף־לעבען האָט געפאָדערט גרויסע סומעס געלט. די רייכע און די שטאַרקע האָבען ווידער פערמעהרט און פערגרעסערט די שטייערן אויף ערד, דאָס פאָלק האָט פּראָטעסטירט, אָבער קיינער האָט זיך ניט געקימערט וועגען דעם. דאָס פאָלק איז געוואָרען שרעקליך אויפגעבראַכט אויף די נייע אָרדנונג און אויף די צוויי קעניגליכע ברידער, און ביי אַ פעסט־פערזאַמלונג האָט דאָס פאָלק ערמאָרדעט היפפאַרכוס'ן. מען האָט אַפילו דאַמאָלס בעהויפּטעט, דאָס דיזער מאָרד האָט ניט געהאַט קיין פּאָליטישען גרונד, נאָר עס איז געווען אַ פערזענליכקייט, אָבער עס איז קיין צווייפעל ניט, דאָס די הויפּט־אורזאַך פון דעם מאָרד איז געווען דאָס דעמאָקראַטישע געפיהל פון פאָלק. אַלס היפפיאַס האָט בעשטראָפט מיט'ן טויט די מערדער פון זיין ברודער, האָט דאָס פאָלק זיי געריהמט אַלס מאַרטירער, וועלכע האָבען געאָפּפערט זייער לעבען אום דעם פאָלק זיין פרייהייט צוריקצוקעהרען. אין שפּעטערע צייטען האָט מען זיי נאָך מעהר פערהערליכט: מען האָט צו זייער אָנדענקונג אויפגעשטעלט סטאַטועס, מען האָט פערפאַסט פיר זיי לידער און זאָגאַר פעסטען איינגעריכטעט.

היפפיאַס האָט געקוקט פון דאַמאָלס אָן אויף יעדען איינעם פון פאָלק מיט חשד און איז געוואָרען אַ טיראַן. אום דאָס פאָלק זאָל פון איהם ניט אָוועקנעהמען זיין דעספּאָטישע הערשאַפט, האָט ער זיך פערבונדען מיט'ן פערסישען קעניג, וועלכער האָט איהם פערשפּראָכען הילף געגען דעם פאָלק. אין דער זעלבער צייט האָבען די אַדעללייט, וועלכע האָבען געמוזט פערלאָזען אטהען צוליב פייזיסטראַטוס'ן, איבערהויפּט די אַלקמעאָנידען, געמאַכט אַלע אָנשטרענגונגען די טיראַנען ארונטערצואוואַרפען און די הערשאַפט אי-

בער דאס פאָלק ווי פריהער צו זיך צו ציהען. די ספּארטאנער, וועלכע זיינען אימער געווען פיר די הערשאפט פון דעם אדעל, האבען געשטיצט די אלקמאעאָנידען געגען די טיראנען מיט וואס זיי האָבען געקענט. היפּפּיאס האָט זיך פערבונדען מיט א פירסט פון טהעססאליען און מיט דער הילף פון זייערע רייטער האָט ער צושלאָגען די ארמעע פון די אנגרייפער און האָט געטויטעט דעם אָנפיהרער פון די ספּארטאנער. די עהרע פון ספּארטא האָט געפאָדערט ראכע. דער ספּארטאנישער קעניג ק ל ע אָ מ ע נ ע ס מיט א גרויסער מאכט צוזאמען מיט די אלקמאָעאָנידען זיינען געגאנגען געגען אטהען און האָבען בעזיגט די שטאָדט. היפּפּיאס האָט זיך אין זיין פעסטונג פערשלאָסען און האָט זיך פאָרבערייטעט פיר א לאנגע בעלאגערונג. די ספּארטאנער האָבען קיין לוסט ניט געהאט צו פערברייגגען פיעל צייט אויף בעלאגערונג און זיינען אוועק צוריק אין זייער לאנד. די אלקמאָעאָנידען האָבען פאָרטגעזעצט די בעלאגערונג. אָבער די פעסטונג איז געווען זעהר שטארק און זיי האָבען כמעט קיין האָפנונג ניט געהאט זי איינצונעהמען. גליקליכערוויז זיינען די קינדער פון היפּפּיאס׳ן, וועלכע ער האָט געשיקט נאָך אויסלאנד, אום צו ברייגגען זיי אין א זיכערען אָרט, אריינגעפאלען אין די הענט פון די אלקמאָעאָנידען, וועלכע האָבען איהם דורך דעם געצוואונגען צו פערגלייכען זיך מיט זיי. היפּפּיאס האָט איבערגעגעבען די פעסטונג און האָט פערלאָזען אטטיקא (510 פ. קר.). ער איז גלייך אוועק נאָך פערסיען. דער פערסישער קעניג דאריוס (דריוש) האָט איהם פריינדליך אויפגענומען, און ער האָט איהם געהאלטען פיר א ראט־געבער אין דער צייט, ווען ער האָט אונטערגענומען קריג געגען גריכענלאנד.

אזוי איז פערגאנגען א גאנצער יאָהרהונדערט זינט סאלאָן האָט איינגעפיהרט זיינע מערקווירדיגע רעפאָרמעס אין פערשיידענע אונאָרדנונגען און רייסערייען, ביז עס איז ענדליך געלונגען דעם אדעל צו קריגען צוריק די הערשאפט איבער די קויפלייט און פאבריקאנטען, וועלכע האָבען געשטרעבט נאָך מאכט און נאָך גלייכהייט. אָבער דער טריאומף פון דעם אדעל איז געווען נאָר אויף א קורצע צייט. וואָרום די רעוואָלוציאָן פון ק ל י י ס ט ה ע נ ע ס׳ ן האָט געמאכט אויף אימער אן ענד צו דער הערשאפט פון אדעל און צו דעם אלטען סיסטעם פון בלוט־פערוואנדטשאפט און שטאם־רעכט, און האָט געלעגט דעם פונדאמענט צו א נייער אָרדנונג, צו דער אָ ר ט ס ־ ג ע מ י י נ ד ע, אן אָרדנונג וועלכע דינט עד היום אלס מוסטער פיר אלע ציוויליזירטע פעלקער. קלייסטהענעס איז דער גרינדער פון דער

צווייטער גרויסער גרונד־פאָרמע פון דער געזעלשאַפטס־פערפאַסונג, נאָך וועל־כער עס אָרגאַניזירען זיך אַלע ציוויליזירטע פעלקער.

קלייסטהענעס האָט איינגעטיילט אַטטיקאַ אין 100 געמיינדעס אָדער דעמאָסען. יעדער ביר־גער האָט זיך געמוזט איינשרייבען אין דעם דעמאָס, וואו ער האָט געוואוינט. ביים איינ־שרייבען זיך האָט ער אויך געמוזט זיין איי־גענטום גענוי פערשריי־בען. דיזע רעגיסטרירונג איז געווען דער בעוויז און די גרונדלאַגע פון זיינע בירגער־רעכטען. יעדער דעמאָס האָט גע־האַט דאָס רעכט זיך זעלבסט צו פערוואַלטען. די געמיינדע־בירגער האָ־בען ערוועהלט אַ פאָר־שטעהער אָדער דעמאַר־כוס. דיזער האָט גע־פיהרט די בירגער־ליסט, בעזאָרגט די וואהל פון בעאַמטע און ריכטער, וועלכע האָבען געמוזט זיין ניט ווענינער פון 30, און וועלכע האָבען געהאַט דאָס רעכט קליינע שטרייטינקייטען אויסצוגלייכען. די העכ־סטע מאַכט איז געווען

די אַלקמאָאָנידען אין קאַמף מיט די אַטהענער.

אין די הענט פון דער אַלגעמיינער פערזאַמלונג. יעדער דעמאָס האָט געהאַט זיין אייגענעם טעמפעל מיט זיינע אייגענע גאָטהייט און פריסטער.

צעהן געמיינדעס אָדער דעמאָסען האָבען אויסגעמאַכט אַן אָרט⸗שטאַם, אָנשטאָט דעם פריהערדיגען געשלעכט⸗שטאַם. די איינוואוינער פון יעדען אָרט⸗שטאַם האָבען געהאַט געוויסע רעכטען פון דער אָרטליכער זעלבסט⸗פערוואַלטונג, זיי האָבען ערוועהלט אַ פילאַרכוס — אַ בעאַמטען איבער די רייטעריי, אַ טאַקסיאַרכוס — אַ בעאַמטען איבער דאָס פוס⸗פאָלק, און אַ פעלדהערר, וועלכער איז געווען דער אָנפיהרער פון די ביידע, פון דער רייטעריי און פון דעם פוס⸗פאָלק. אויסער דעם האָט דער שטאַם געמוזט צושטעלען 5 דריי⸗רודערדיגע שיפען מיט די נעטיגע בעאַמטע דערצו. יעדער שטאַם האָט בעדאַרפט אויסוועהלען פון זיינע איינוואוינער 50 סענאַטאָרען. דער ראַט איז בעשטאַנען פון 500 בירגער. אין פאָלקס⸗פערזאַמלונג האָט יעדער בירגער געהאַט שטים⸗רעכט.

אום צו זיכערן די פערפאַסונג געגען אומשטירצונג פון דער זייט פון אַדעל אָדער פון הערשזיכטיגע פערזאָנען, ווי פּיזיסטראַטוס, האָט קליסטהענעס איינגעפיהרט דעם אָסטראַציזם, אָדער דאָס שערבעל⸗געריכט. דאָס איז געווען אַ מין פאָלקס⸗געריכט, דורך וועלכעס יעדער בירגער, וועלכער איז געוואָרען געפעהרליך פּאָליטיש, האָט געקענט אַרויסגעשיקט ווערען פון לאַנד אויף 10 יאָהר און שפּעטער נאָר אויף 5 יאָהר. דיזע פעראורטיילונג איז ניט געווען אַלס שטראָף פיר אַ זינד, אָדער אַ בזיון, און דעריבער איז דער פעראורטיילטער צום אַרויסשיקען געבליבען ביי זיין פערמעגען און מען האָט עס ניט קאָנפיסיקירט, ווי מען פלעגט עס טאָן מיט פערברעכער. אַלע יאָהר פלעגט מען דעם פאָלק פאָרלעגען די פראַגע, אויב עס איז דאָ אַ מאַן, וועלכער פערדינט מען זאָל איהם אַרויסשיקען. אויב עס האָט זיך געפונען אַזאַ מאַן, האָט מען אין דער נעכסטער פאָלקס⸗פערזאַמלונג יעדען בירגער געגעבען אַן אָסטראַקאָן (אַ שערבעל), אויף וועלכען יעדער האָט געדאַרפט אָנשרייבען דעם נאָמען פון דעם מאַן, וואָס פערדינט אַרויסגעשיקט צו ווערען. און אויב אַ בירגער האָט געהאַט מעהר פון 6,000 שטימען געגען זיך, האָט ער געמוזט דאָס לאַנד פערלאָזען. דאָס פאָלק האָט אָבער געהאַט דאָס רעכט איהם צוריקצורופען איידער זיין טערמין האָט זיך געענדיגט.

קליסטהענעס האָט אַלזאָ אָפּגעשאַפט די געזעצען און פערפאַסונג פון בלוט⸗פערוואַנדטשאַפט און האָט איינגעפיהרט אָנשטאָט דעם די אָרט⸗געמיינדע. אום צו זיין אַ בירגער, האָט מען געמוזט זיין איינגעשריבען אַלס איינוואוינער אין וועלכען עס איז דעמאָס. דאָ האָט יעדער בירגער זיין שטימע אָפּגעגעבען, דאָ האָט ער געצאָהלט שטייער, צום מיליטער⸗דינסט

געגאַנגען, אין סענאַט בערופען געוואָרען, אַן אמט בעקומען. זיין געהערען צו דעם אָדער יענעם שטאַם פון לאַנד האָט קיין איינפלוס ניט געהאַט אויף זיינע בירגער־רעכטען. אַלע רעכטען פון די שטאַמען זיינען איבערגעגעבען געוואָרען צו דעמאָסען. זיי איז נאָר געבליבען דאָס רעכט צו פעראייניגען זיך צו רעליגיאָנס־גענאָסענשאַפטען אום צוזאַמען צו פייערן רעליגיעזע פייער־טעג. דאָך איז דער מאָראַלישער איינפלוס פון די שטאַמען און פון בלוט־פערוואַנדטשאַפט נאָך לאַנג פערבליבען אין פאָלק. דיזעס האָט זיך זעהר דייטליך אַרויסגעצייגט אין דער אַיינריכטונג פון דער אַטהענער פאָ־ליציי. אַטהען האָט פריהער געהאַט נאָר איין אַרמעע און איין פלאָטע אום די שטאָדט צו בעשיצען און אום די שקלאַפען אין געהאָרזאַמקייט צו

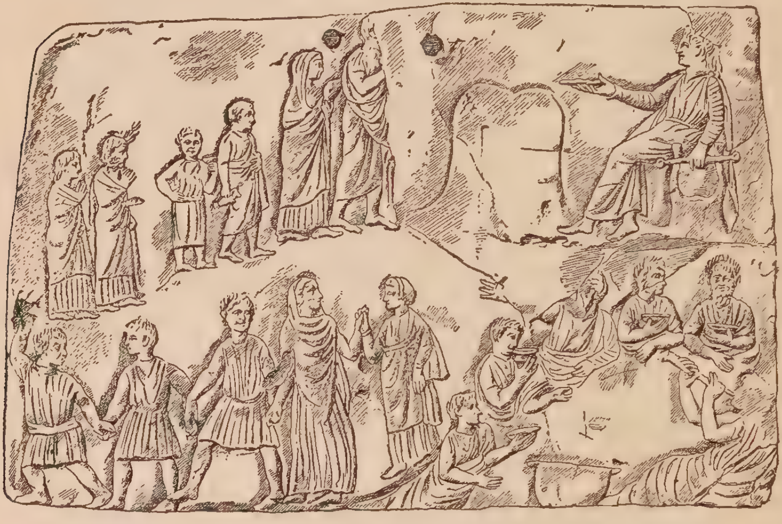

אָפּפער, טאַנץ און מאָהלצייט פון אַ רעליגיעזער געזעלשאַפט.

האַלטען. די נייע אָרדנונג האָט געפאָדערט איינצופיהרען אַ פאָליציי פון פוס־פאָלק און רייטעריי, וועלכע זאָל דאָס פאָלק זעלבסט אין אָרדנונג האַל־טען. די אַלטע שטאַם־גענאָסען האָבען עס געהאַלטען פיר אַ שאַנדע צו דינען אין דער פאָליציי, עס איז יעדען פון זיי ליבער געוועזן זיך לאָזען אַרעסטירען פון אַ שקלאַף איידער ער זעלבסט זאָל אויף זיך נעהמען די ערנידריגונג צו פערהאַפטען אַ בירגער. דעריבער איז די פאָליציי איבער־געגעבען געוואָרען צו שקלאַפען.

אַלס גרינדער פון דעמאָקראַטיע אין אַטהען רעכענט מען געוועהנליך סאָלאָן'ען, נאָר איינינע שריפטשטעלער שרייבען צו אַ טייל פון דיזער

ארבייט צו קלייסטהענעס'ן און טהעזעאוס'ן. אין גרונד גענומען איז די דעמאקראטיע אין אטהען עלטער פון דיזע אלע דריי. זיי האבען נאר געמאכט גרויסע פערענדערונגען אין דער אטהענישער פערפאסונג. קיינער פון זיי האט ניט געוואגט די פרינציפען פון דעמאקראטיע צו פערווארפען אדער אומצוענדערן. אין דער נייער פאליטישער געזעלשאפט האבען די אטהענער פערווירקליכט א פאלשטענדיגע דעמאקראטיע, וועלכע האט נאר געפאדערט א פערענדערונג אין דער פערפאסונגס-פארמע. פיעלע היסטאריקער האבען א טעות, ווען זיי בעהויפטען, דאס די אורשפרינגליכע פערפאסונג פון די גריכישע שטאמען זיינען געווען מאנארכיש, און דאס עס האט געפאדערט גרויסע רעוואלוציאנען ביז עס איז געלונגען אין אטהען איינצופיהרען די דעמאקראטישע ארדנונג. דאס איז ניט וואהר. די אלע אלטע גריכישע איינריכטונגען זיינען אימער געווען דעמאקראטיש. עס איז אמת, דאס מאנכמאל האבען איינצעלנע פערזאנען פערכאפט די אויבערהערשאפט, אבער מיר דארפען ניט פערגעסען, דאס דיזעס האט ארויסגערופען העפטיגע שטרייטיגקייטען אום די דעמאקראטיע צוריק איינצופיהרען. אבער קיינמאל האבען די גריכישע שטאאטען ניט פערלארען זייערע פרייהייטען און דאס רעכט זיך זעלבסט צו פערוואלטען, וועלכע זיינען אין אלע צייטען געווען זייער היילינגעס אייגענטום.

ווען מיר פערגלייכען יעצט די פערפאסונג פוןביידע גריכישע הויפט-שטאאטען, אטהען און ספארטא, זעהען מיר גלייך דעם גרויסען אונטערשייד צווישען זיי. דער איינציגער ציעל פון ליקורג'ס געזעצען אין ספארטא איז געווען די אונטערדריקטע מאסען, די העלאטען, מיט דעם שווערד צו האלטען אונטערטעניג. אין אטהען אבער האט מען געזוכט מיטלען ווי צו איינארדנען די בעציהונגען פון פרייע בירגער איינער צום אנדערן, דאס קיינער זאל ניט אנגרייפען דעם אנדערן'ס רעכטען. די שקלאפען אין אטהען האבען גענאסען מעהר פרייהייט ווי די שקלאפען אין ספארטא. אין אטהען זיינען די שקלאפען בעהאנדעלט געווארען פיעל מענשליכער. דעריבער זיינען אין אטהען געווען וועניגער רעוואלוציאנערע בעוועגונגען פון די שקלאפען ווי אין ספארטא, און די וועניגע בעוועגונגען זיינען ניט געווען אזוי ביטער ווי אין ספארטא. אין אטהען האט געמוזט די אלטע פערפאסונג פון די שטאמען אפגעשאפט ווערען, ווייל זי האט געשטערט צו דער ענטוויקלונג פון האנדעל און אינדוסטריע, אין ספארטא אבער איז זי פערשטארקט געווארען דורך די געזעצגעבונג אום בעסער צו קענען אונטערדריקען יעדע פרייע ענטוויקלונג. אין איין הינזיכט האבען זיך ביידע

שטאַאַטען פערגליכען, נעמליך — אין דער פאָלקאָמענער דעמאָקראַטיע פון די פרייע בירגער צווישען זיך.

ווי עס איז לייכט צו בעגרייפען, האָבען די רעפאָרמעס פון קלייסטהענעס'ן ארויסגערופען אַ שרעקליכען האַס צו איהם פון דעם אדעל. איבערהויפט איז ארויס געגען איהם א י ז אַ ג אָ ר אַ ס, איינער פון די גרעסטע און איינפלוסרייכסטע אונטער דעם אדעל. איזאַגאָראַס האָט זיך פערבונדען מיט ספאַרטאַ און האָט געווירקט, זי זאָל איהם העלפען קלייסטהענעס'ן פון אַטהען ארויסצוטרייבען. די ספאַרטאַנער האָבען געשיקט אַ העראָלד (שליח) צו די אַטהענער מיט דער פאָדערונג קלייסטהענעס'ן פון לאַנד ארויסצושיקען. די אַטהענער זיינען געצוואונגען געווען נאָכצוגעבען דעם פערלאַנג פון ספאַרטאַ, און קלייסטהענעס מיט זיין פאַמיליע האָבען געמוזט די שטאָדט פערלאָזען. נאָך דעם האָט קלעאָמענעס, דער באַזילעאוס (קעניג) פון ספאַרטאַ, אונטערגענומען אַ קריגס־צוג נאָך אַטהען, האָט פערטריבען פון דאָרט 700 פאַמיליעס, וועלכע איזאַגאָראַס האָט אָנגעצייגט, האָט אויפגעלעזט דעם פאָלקס־ראַט פון 500 און האָט געוואָלט איבערגעבען די גאַנצע פערוואַלטונג צו 300 לייט פון דעם אדעל. אָבער דער פאָלקס־ראַט האָט ניט נאָכגעגעבען, האָט ארויסגערופען די אַטהענער צום ווידערשטאַנד און האָט איינגעשלאָסען די אדעליגע און די ספאַרטאַנער אין אַקראָפּאָלים, דער פעסטונג פון אַטהען. אויף'ן דריטען טאָג האָבען זיך די בעלאַגערטע אונטערגעגעבען, ווייל עס האָט זיי געפעהלט לעבענסמיטעל. קלעאָמענעס און איזאַגאָראַס זיינען ענטלאָפען און אַלע זייערע אנהענגער זיינען געטויטעט געוואָרען.

דער זיג פון די דעמאָקראַטען האָט די אַטהענער פיעל צוגעגעבען קראַפט און מוט, וואָס זיי האָבען יעצט בעזונדערס נעטיג געהאַט. די נידערלאַגע פון קלעאָמענעס'ן האָט ארויסגערופען אַ קריג מיט ספאַרטאַ, ווי מען האָט עס געקענט ערוואַרטען. דערצו קומט נאָך די אייפערזוכט פון דער אינזעל אֶגינאַ, וועלכע איז רייך געוואָרען פון האַנדעל, שיפען־פערקעהר און אינדוסטריע, און האָט געקוקט אויף אַטהען ווי אויף אַ געפעהרליכע קאָנקורענטקע. דאָס זעלבע איז אויך געווען מיט כאַלצים. דיזע ביידע האָבען זיך פעראייניגט מיט ספאַרטאַ צו דערשטיקען אַטהען. אויך טהעבען האָט זיך צוגעשלאָסען צו דיזען בונד געגען אַטהען. די אַטהענער האָבען זיך געווענדט וועגען הילף צום פערסישען שטאַטהאַלטער אַרטאַפערנעס, וועלכער האָט רעגירט אין סאַרדעס אין לידיען. אַרטאַפערנעס האָט זיי פערשפּראָכען הילף, אָבער אונטער דער בעדינגונג, דאָס זיי

זאָלען איהם בריינגען ערד און וואַסער אַלס צייכען פון זייער אונטערטע־ניגקייט צו איהם. די אַטהענער האָבען זיך אָפּגעזאָגט פון אַזאַ ערנידריגונג. קלייסטהענעס האָט איינגעשטימט אויף דיזע בעדינגונג, ער האָט אָבער דערפאַר פערלאָרען דאָס גאַנצע צוטרויען פון פאָלק, און ווי עס ווייזט אויס איז ער פון זיין פאָטערלאַנד פערטריבען געוואָרען. די ספּאַרטאַנער, די טהעבאַנער און די איינוואוינער פון כאַלציס זיינען בעפאַלען אַטטיקאַ און די אַגינער האָבען געפּלינדערט די ברעגען. צום גליק פון די אַטהענער האָט זיך באַלד געמאַכט אַ שטרייטיגקייט צווישען זייערע געגנער.

אויך אין ספּאַרטאַנישען לאַגער זעלבסט האָט זיך געמאַכט אַ שפּאַלטונג. דער צווייטער באַזילעאוס (קעניג) פון ספּאַרטאַ, דעמאַראַטוס, האָט ניט געהאַט קיין צוטרויען צום ערסטען באַזילעאוס, קלעאָמענעס, ווייל ער איז געוועזען צו פיעל עהרגייציג. דעריבער איז עס גרינג געוועזען פיר די אַטהענער צו בעזיגען די באַאָטיער און נאָך אין דעם זעלבען טאָג זיינען זיי אַריבער אין כאַלציס, אויף דער אינזעל ע ו ו ב אָ אַ, האָבען זי אין גאַנצען בעזיגט, און האָבען גלייך געשיקט 4,000 קאָלאָניסטען צו בעזעצען די שטאָדט. דיזע האָבען זיך צוטיילט מיט די בעסטע גיטער פון די רייכע פון כאַלציס, און האָבען מיט דער צייט געבילדעט איינע פון די רייכסטע קאָלאָניעס פון די אַטהענער.

אַזוי איז די פערפאַסונג פון אַטהען גערעטעט געוואָרען, ווייל די דעמאָקראַטיע האָט בעגייסטערט די בירגער. די בירגערליכע גלייכהייט און פרייהייט איז אַן אויסגעצייכענטעס געוועהר, זאָגט הערָאָדאָט. אין אַ דעמאָקראַטישען שטאַאַט ווייס יעדערער, דאָס ער שטרייט פיר זיך זעלבסט, פיר זיינע אייגענע אינטערעסען. די דעמאָקראַטיע האָט עס אויך געהאָלפען אַטהען צו בעקומען איהר וועלטגעשיכטליכען רוהם. נאָך דעם, ווי די אינטערעסען אין לאַנד זיינען איינגעאָרדענט געוואָרען, האָט אַטהען אָנגעפאַנגען נאָך מעהר צו פערשפּרייטען דעם האַנדעל און די אינדוסטריע, אין דערמיט איז איהר מאַכט געוואַקסען אויך אין אויסלאַנד צו אַן אונגעוועהנליכער שטופע. דער קלאַסען־האַס צווישען דעם אַדעל און די איבריגע פרייע בירגער איז אין גאַנצען פערשוואונדען געוואָרען, עס איז נאָר געבליבען דער אונטערשייד צווישען פרייע און שקלאַפען. מיר מוזען געדענקען, דאָס די אַטהענישע דעמאָקראַטיע איז געווען געגרינדעט אויף שקלאַפעריי. די שקלאַפען זיינען דאָרט געווען 18 מאָל מעהר ווי די פרייע, און זיינען געווען אויסגעשלאָסען פון אַלע רעכטען, דאָך האָבען זיי געטאַן

אַלע קולטור־ארבייטען, זיי האָבען געשאַפּען דעם גאַנצען וואויל־שטאַנד און רייכטום פון לאַנד. די שקלאַפען האָבען געטריבען די מאַנופאַקטורען, זיי זיינען געווען די טרעגער פון האַנדעל. די פרייע האָבען זיך בענוגענט דערמיט, וואָס זיי האָבען פערצעהרט די פּראָדוקטען, וואָס די שקלאַפען האָבען מיט זייער שווערער מיה געשאַפען. די פרייע האָבען גערעכענט פיר זיך אַלס אַן ערנידריגונג צו בעשעפטיגען זיך מיט ארבייט. פיר זיי האָט נאָר געפּאַסט זיך בעשעפטיגען מיט פּאָליטיק, מיט שטאַאטס־אינטערעסען. מען קען פערגלייכען אַטהען מיט דעם יאַנוס־קאָפּ (יאַנוס איז געווען אַ גאָט מיט צוויי געזיכטער). איין געזיכט, דאָס געזיכט פון דער בירגערשאַפט, איז שען, ערהאַבען, אידעאַל, דורכגעגליהט מיט פרייהייט, בעשיינט מיט דעם גלאַנץ פון קונסט, פערגייסטיגט מיט אַ געניאַלער דענק־קראַפט. דאָס אַנדערע, דאָס געזיכט פון דער שקלאַפעריי, איז העסליך און פערדאָרבען פון האַרטער, איבּיגער אַרבייט, נידערגעדריקט פון דעם בעוואוסטזיין פון קנעכטשאַפט און פול מיט כעס און גיפט געגען זיינע הערען די פּאַראַזיטען.

3) די קלענערע גריכישע שטאַאַטען

די פערפאַסונגען פון ספּאַרטאַ און אַטהען זיינען געווען די הויפּט־מוס־טערן פיר די פערפאַסונגען פון אַלע קלענערע גריכישע שטאַאַטען. אין ענדע פון 7טען יאָהרהונדערט פ. קר. איז אין די דאָרישע שטאַאַטען געווען די ספּאַרטאַנישע אָרגאַניזאַציאָן און אין די יאָנישע שטאַאַטען זיינען געווען דעמאָקראַטישע איינריכטונגען מיט מעהר אָדער ווייניגער ענדערונגען. די אַלטע אָרדנונג, וועלכע איז געווען געגרינדעט אויף בלוט־פערוואַנדטשאַפט און שטאַם־פערפאַסונג, איז שוין דאַמאָלס געווען אין גאַנצען פערשוואונ־דען. אָבער ווען אַפילו די פערפאַסונגען פון די פערשיידענע שטאַאַטען זיינען געווען פערשיידען איינע פון דער אַנדערער, האָבען זיי דאָך אַלע געהאַט איין דעמאָקראַטישע גרונדלאַגע, ניט רעכנענדיג די העסליכע זייט פון שקלאַפעריי. איבעראַל איז די פאָלקס־פערזאַמלונג געווען דער הויפּט־פונדאַמענט פון דער געזעצגעבונג, און אין דיזער פערזאַמלונג האָבען אָנטייל גענומען אַלע בירגער. די בעאַמטע פלעגען ערוועהלט ווערען געוועהנליך נאָר אויף איין יאָהר און זיי האָבען בעדאַרפט רעכענשאַפט אָפּגעבען צו דעם פאָלק. די ריכטער זיינען געווען אָדער די פאָלקס־פערזאַמלונג, אָדער איינינגע ערוועהלטע בירגער. הגם די דאָרישע שטאַאַטען האָבען איינגע־פיהרט זייערע פערפאַסונגען נאָך דעם מוסטער פון דער ספּאַרטאַנישער, זיינען זיי דאָך אַזוי ניט פערבליבען אין דער גאַנצער געשיכטליכער צייט,

אויסער אין קרעטא. די איבריגע שטאאטען זיינען ביסלאכוויז איבער-געגאנגען צום האנדעל און אינדוסטריע, און דעריבער האט זיך ביי זיי ווידערהאָלט דער זעלביגער ענטוויקלונגס-גאנג ווי אין אטהען, אזוי דאָס די מעהרסטע דאָרישע שטאאטען האבען זיך ווייניג אונטערשידען פון דער דעמאָקראטיע, וואס האט געהערשט אין די יאָנישע שטאאטען.

אין די גריכישע שטאאטען האט זיך אָפט געטראָפען, דאָס א מעב-טיגער אדעלמאן האט זיך בענוצט מיט דער אונאָרדנונג און האט זיך גע-מאכט צום זעלבסט-הערשער. איבערהויפט זיינען געווען פיעלע אזעלכע פעלען פון הערשאפט-פערכאפונג אין 6טען און 7טען יאָהרהונדערט פ. קר. די בעריהמטעסטע טיראַנען פון יענער צייט זיינען געווען: פ ע ר י א נ ד ע ר פון קאָרינטה און פ אָ ל י ק ר א ט ע ס פון סאמאס. ווייל אויסער קאָ-רינטה און סיציאָן האבען די איבריגע שטאאטען צו יענער צייט געשפילט א זעהר קליינע ראָלע, דעריבער געפינען מיר נאָר פיר נעטיג צו רעדען איבער די פערפאסונגען פון דיזע צוויי שטעדט.

נאָך דעם, ווי די שטאם-פערפאַסונג אין אונטערגעגאנגען, איז די מאכט איבער די גאַנצע בירגערשאפט אין קאָרינטה איבערגעגאנגען אין די הענט פון איייניגע אדעל-לייט, ווי אין אטהען. עס האבען זיך דאן אָנגעפאנגען שטענדיגע צאַנקערייען און רייסערייען צווישען די בירגער, און אין דיזער פערווירונג איז עס געלונגען איין אדעל-מאן מיט'ן נאָמען ק י פ ס ע ל אָ ס זיך צו מאכען צום טיראַן. ער האט בעצירט קאָרינטה מיט פרעכטיגע געביידעס. די מיטלען דערצו האט ער גענומען פון די גיטער, וואס ער האט אָפּגענומען פון די פערטריבענע אדעל-לייט, וועלכע האבען זיך גע-שטעלט געגען זיין טיראַניי. ער האט אויך דעם האנדעל שטארק פער-ברייטערט דורך גרינדען נייע קאָלאָניעס. זיין זוהן פ ע ר י א נ ד ע ר האט נאָך איבערשטיגען זיין פאָטער אין האנדעלס-פּאָליטיק און אין אונ-טערנעהמונגען און ער האט געבראַכט קאָרינטה צו א הערשענדער פּאָזיציאָן אין גריכענלאַנד, אָבער זיין רעגירונג איז געווען פול מיט גרוזאמקייטען. דיזעס האט ארויסגערופען גרויסע ערביטערונגען צווישען די בירגער. די אונצופרידענהייט פון פאָלק האט געגרייכט די העכסטע שטופע אלס זיין נאָכפאָלגער פ ס א מ ע ט י ך האט פאָרטגעזעצט די זעלביגע טיראַניי. פּסאמעטיך איז אין פערטען יאָהר פון זיין רעגירונג געשטירצט געוואָרען, און די אלטע אדעל-הערשאפט, אין א מילדערער פאָרמע, איז ווידער איינ-געפיהרט געוואָרען, און דיזע פאָרמע פון רעגירונג האט זיך לאנג געהאלטען אין קאָרינטה.

די פערפאַסונגס־געשיכטע פון סיציאָן איז זעהר עהנליך צו דער קאָרינטהישער. אין יאָהר 665 פ. קר. האָט אַן אדעלמאַן אָ ר ט ה אַ ג אָ ר אַ ס אָפּגענומען די רעגירונג פון די הערשטענדע דאָריער און איז געוואָרען אַליין הערשער. זיין נאָכפאָלגער ק ל י ס ט ה ע נ ע ס, וועלכער איז געווען בעריהמט דורך זיין ליבע צו פּראַכט און קונסט, האָט אין גאַנצען גע־שטירצט די אַלטע שטאַם־פערפאַסונג, האָט אָפּגענומען פון די דאָריער אַלע רעכטען און האָט דעם יאָנישען שטאַם פון די אֶגיאַלעער געמאַכט פיר דעם הערשענדען. זיין ענד איז ניט בעקאַנט. מען ווייס ניט, אויב ער האָט גע־פיהרט זיין טיראַניי ביז דעם סוף פון זיין לעבען, אָדער ער איז פון טראָן געשטירצט געוואָרען פאַר דער צייט. נאָר דאָס ווייס מען אויף געוויס, דאָס אין יאָהר 600 פ. קר. זיינען די דאָריער ווידער געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון דער רעגירונג אין סיציאָן. אויך אין די יאָנישע שטעדט און אויף די אינזלען פון קליין־אזיען האָט זיך דער שטאַאט ענטוויקעלט אויף דער זעלביגער אַרט, ווי אין דעם גריכישען מוטער־לאַנד.

4) די פערבינדונג פון די גריכישע שטאַאַטען.

פון דעם, וואָס מיר האָבען ביז יעצט ערצעהלט, אייז קלאָר צו זעהן, דאָס די גריכען זיינען ניט געווען פעראייניגט אין איין נאַציאָן, נאָר זיי זיינען געווען צוטיילט אין פערשיידענע שטאַאטען און פעלקערשאַפטען. פון דיזען צושטאַנד זיינען זיי ביז צו ענדע פון זייער געשיכטע ניט ארויס־געוואַקסען. זיי האָבען אימער געלעבט אין געגענזייטיגער פיינדשאַפט איי־נער מיט דעם אַנדערן. דאָך געפינען מיר אייניגע פערבינדונגס־פּונקטען צווישען די פערשיידענע שטעדט און שטאַאטען, וועלכע האָבען אין אויס־לאַנד געמאַכט דעם איינדרוק, דאָס זיי זיינען אַן איינהייטליכעס פאָלק מיט גע־מיינשאַפטליכע אינטערעסען. די פערבינדונגס־פּונקטען זיינען געווען: די גע־מיינזאַמע שפּראַך און די גלייכאַרטיגקייט פון זייער כאַראַקטער, וועלכער האָט זיך געצייגט דורך געבאָרענעם מוט, ריהרעוודיגקייט פון גייסט, פרייהייטס־זין, ליבע פיר פּאָעזיע און קונסט, ווי אויך פיר אַ פרעהליכעס לעבען, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין אַלערליי פייערטעג און פערשיידענע צייט־פערטרייבען. דיזע געמיינזאַמע לעבענס־אַרט און ריכטונג פון גייסט האָבען די גריכען גע־בראַכט דערצו, זיי זאָלען איינפיהרען אייניגע אַלגעמיינע איינריכטונגען, וועלכע האָבען זיי ביז אַ געוויסען גראַד געהאַלטען צוזאַמען. דיזע איינ־ריכטונגען זיינען געווען די נאַציאָנאַל־שפּילען, די אַמפיקטיאָנען (בונד פיר פּאָליטישע און אַנדערע צוועקען) און דער אָראַקעל (אַ מין אורים ותומים).

ד י נ א צ י אָ נ א ל - ש פ י ל ע ן פון די גריכען האָבען זיך ענט-וויקעלט פון די וועט-קאמפען, וועלכע זיינען געווען פעסט צוזאמענגעקניפּט מיט די רעליגיעזע פייערטעג. די עלטעסטע פון דיזע פעסט-שפּילען זייי-נען געווען די, וועלכע די יאָנישע שטאמען האָבען איינגעפיהרט אויף דער אינזעל דעלאָס צו עהרע פון אפּאָללאָ. אויך אנדערע קולט-ערטער האָבען געהאט אזעלכע וועט-קאמפען, אָבער אין זיי האָבען אָנטייל גענומען די נאָהענטע נאכבארען. נאָר פִיער פון די אלע זיינען געווען אלגעמיינע, נאציאָנאלע, אין וועלכע עס האָבען אָנטייל גענומען אלע גריכישע שטאאטען, נעמליך: די אָ ל י מ פּ י ש ע, פּ י ט ה י ש ע, נ ע מ ע א י ש ע און א י ס ט ה מ י ש ע.

מעהר פון אלע זיינען בעריהמט און בעזוכט געווען די אָלימפּישע נאציאָנאל-שפּילען, וועלכע פלעגען אָפּגעהאלטען ווערען אין אָלימפּיא, אין דער לאנדשאפט עליס. די זאגע שרייבט צו די גרינדונג פון דיזע שפּילען צו הערקולעס'ן. אָבער די אלגעמיינע בעדייטונג האָבען זיי געקריגען דורך דעם קעניג א י פ י ט ו ס, וועלכער האָט געמאכט מיט ליקורג'ן א פּער-טראג, דאָס די אָטאָליער זאָלען דיזע פעסטען צוזאמען מיט די ספּארטאנער פייערן. מיט דער צייט זיינען אויך אנדערע גריכישע שטאאטען צו די שפּילען צוגעלאָזען געוואָרען, אפילו די ווייטעסטע קאָלאָניעס. הונדערט יאָהר שפּעטער (776 פ. קר.) האָט מען אָנגעפאנגען צו פערצייכנען דעם נאָמען פון דעם זיגער אין דיזע שפּילען, און מען האָט איהם פערעפענטליכט אין אָלימפּיא. פון דאמאָלס אָן איז עס אימער אזוי געשעהען אָהן אונטער-ברעכונג. און ווייל דיזע שפּילען פלעגען אָפּגעהאלטען ווערען זעהר רע-געלמעסיג, האָט מען זינט יענעם יאָהר געשאפען א זיכערע צייטרעכנונג, מיט וועלכער די געשיכטע-שרייבער פון יענער צייט און פון שפּעטערע צייי-טען האָבען זיך בעדינט. מען האָט געטיילט נעמליך די גאנצע צייט אין אָפּשניטען פון פיער יאָהר, וועלכע זיינען געווען בעוואוסט מיט דעם נאָ-מען: אָ ל י מ פּ י א ד ע ס, ווייל די שפּילען פלעגען פּאָרקומען איין מאָל אין פיער יאָהר. די ערסטע אָלימפּיאדע האָט זיך אָנגעפאנגען צו רעכנען פון דעם יאָהר 776 פ. קר. נאָך דעם האָט מען גערעכענט די אָלימפּיא-דעס נאָך דעם נאָמען פון דעם זיגער אָדער נאָך דער צאָהל פון די אָלימפּיא-דעס פון דער ערסטער. אזוי ערצעהלט דער געשיכטע-שרייבער דיאָדאָר, דאָס די פערבאנונג (ארויסשיקונג פון לאנד) פון טהעמיסטאָקלעס'ן איז גע-ווען אין דעם 2טען יאָהר פון דער 75טער אָלימפּיאדע, ד. ה. אין דעם יאָהר 474 פ. קר.

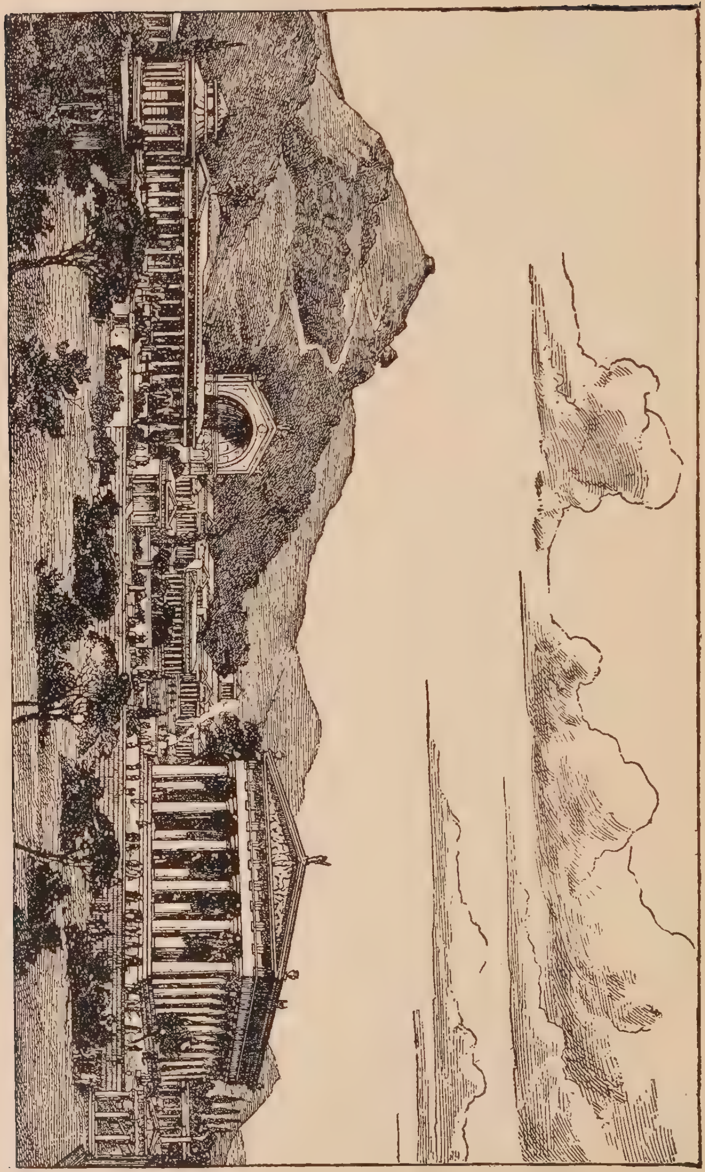

אנזיכט פון אָלימפּיאַ

די שפיעלען פלעגען פארקומען אין א הייליגען וועלדעל פון אויל-בוימער ביים ברעג פון טייך אלפעאוס, וואו עס איז געשטאנען דער טעמ-פעל פון צעאוס'ן. דארט האבען זיך געפונען א היפפאדראם און א סטאדיאן. דאס סטאדיאן איז געווען א געמאכטער וועג צום וועט-לויפען, מיט זיץ-ערטער פוןביידע זייטען פיר צושויער. דער וועג איז געווען 600 גריכישע פוס לאנג. נעבען דעם סטאדיאן איז געווען דער היפפאדראם, וועלכער איז געווען איינגעריכטעט ווי דאס סטאדיאן, נאר ער איז געווען פיעל גרעסער, ווייל דא איז דער וועט-לויף פארגעקומען אין וואגענס מיט פערד.

דאס פעסט איז געפייערט געווארען אין דער צייט פון דער ערסטער פולער לבנה נאך דער תקופה פון זומער (דאס הייסט נאך דעם יום הארוך).

וועט-לויף.

אנפאנגס פלעגט מען פייערן נאר איין טאג, און עס פלעגט פארקומען נאר איין וועט-לויף אין סטאדיאן. אבער גיך האט מען די צייט פערגרעסערט אויף 5 טעג און אויך די צאהל פון די שפילען איז פיעלפאך פערמעהרט געווארען. ווען די צייט פון פעסט איז אנגעקומען, האט מען צושיקט הערא לדען (שלוחים) אין אלע געגענדען צו געבען צו וויסען וועגען דעם. דאמאלס פלעגען אלע גריכישע שטאאטען ארויסשיקען פעסט-געזאנדטשאפ-טען רייך בעפוצט מיט פאהנען און מיט א קרבן, און צוזאמען מיט די וועט-קעמפער האבען זיי זיך געצויגען נאך אלימפיא. צו דיזע זיינען נאך צוגעקומען זעהר פיעלע רעדנער, דיכטער, פילאזאפען און געשיכטע-שרייבער אום עפענטליכע פארטראגען צו האלטען און דורך דעם זייערע ווערק בע-קאנט צו מאכען צו אלע גריכען.

דער צענטער פון גאַנצען יום טוב זיינען געווען די וועט־קאַמפּפע, וועלכע זיינען בעשטאַנען אין שפּרינגען, לויפען, זיך ראַנגלען, וואַרפען דיסקען (רונדע פלאַכע שטיינער אָדער שטיקער מעטאַל) אָדער שפּיזען, ווי אויך אין פויסט־קאַמפּף. די רייכע האָבען זיך בעשעפטיגט מיט וועט־לויפען אויף וואָגענס מיט אַ געשפּאַן פון פיער פערד. דער פּרייז פיר אַלע סאָרטען וועט־קאַמפּפען איז געווען דער זעלביגער. דאָך האָט געגאָלטען אַלס דער ערסטער זיגער דער יעניגער, וואָס האָט זיך אויסגעצייכענט אין וועט־לויפען. די ריכטער, וועלכע האָבען געדאַרפט אורטיילען, ווער עס האָט געוואונען דעם פּרייז, זיינען שטענדיג געווען מענער פון עליס. בעקומען אַ פּרייז האָט געקענט נאָר אַ פריי־געבאָרענער גריך, וועלכער האָט נאָך איידער די וועט האָט זיך אָנגעפאַנגען געמוזט בעווייזען זיין יחוס, דאָס ער שטאַמט פון עכטע גריכען. אויסלענדער האָבען געקענט צוגעלאָזען

וועט־לויף אין אַ וואָגען.

ווערען צו די שפּילען נאָר אַלס צושויער. די פּרייזען האָט מען אויסגעטיילט דעם לעצטען טאָג פון פעסט. נאָך דעם, ווי מען האָט געבראַכט אַ גרויסאַרטיגען קרבן צו צעאוס'ן, האָט מען פאָרגעלעזען די נעמען פון די זיגער פאַר'ן פּובליקום, וועלכעס האָט מיט גרויס בייפאַל און פרעהליכען יובעל בעלוינט דעם זיגער מיט אַן איינפאַכען קראַנץ פון אויל־צווייגען. נאָך דעם האָט מען די זיגער בעגלייט מיט גרויס פּאַראַד צו זייערע געבורטס־ערטער, וואו מען האָט זיי געצייגט גאַנץ בעזונדערע צייכענס פון עהרע. דעם אָליוועןקראַנץ פלעגט דער זיגער טראָגען ביי אויסערגעוועהנליכע געלעגענהייטען און פייערטעג. צו דיזען קראַנץ פלעגט מען אָפטער צוגעבען אַ גאָלדענעם קראַנץ, און מען פלעגט מאַכען אַ מאַרמאָרנע סטאַטוע פון דעם זיגער אין אָלימפּיא. דורך לידער פלעגט מען פערשפּרייטען זיין נאָמען און זיין כבוד ביז אין די גאַנץ וויטע געגענדען, און מען האָט אָנגע־

ווענדט מיטלען, דאָס זיין נאָמען זאָל בלייבען בעוואוסט און געשעצט אויף אין די שפּעטעסטע צייטען. עס איז געוועזן דאָס גרעסטע גליק פיר אַ גריך אַרויסצוגעהן אַ זיגער אין אָלימפּיאַ. מיט דעם האָט שטאָלצירט ניט נאָר דער זיגער, נאָר אויך די שטאָדט פון וועלכער ער איז געוועזן אַ בירגער. עס איז אונז פערבליבען אַ קליינע ערצעהלונג פון איינעם אַ געוויסען דעמאַ-ראַטוס׳ן, וועלכער כאַראַקטעריזירט דייטליך דעם כבוד, וואָס אַ זיגער אין אָלימפּיאַ האָט דאַמאָלס גענאָסען. אַן אַלטער מאַן פון רהאָדוס, וועלכער האָט אַ מאָל געוואונען דעם פּרייז אין אָלימפּיאַ, האָט בעגלייט זיינע צוויי זיהן צו די שפּילען, און האָט געהאַט דאָס זעלטענע גליק צו זעהן, ווי זיי-נע ביידע זיהן זיינען אַרויס די זיגער. די קינדער האָבען באַלד גענומען זייערע קראַנצען, האָבען זיי אַרויפגעלעגט אויף׳ן פאָטער׳ס קאָפּ און האָ-

ראַנגלען.

בען איהם אויף זייערע שולטערן געטראָגען צו דער גאַנצער פערזאַמלונג אום איהם דעם גאַנצען כבוד איבערצוגעבען. מיט גרויס בייפאַל האָט די גאַנצע פערזאַמלונג געצייגט עהרע דעם אַלטען פאָטער און האָט שטאַרק בעלוינט די טאַט פון די קינדער. דאַן איז איינער פון דער פערזאַמלונג אַרויס מיט די ווערטער: „שטאַרב, דיאַגאָראַס, אין דעם אָלימפּוס אַריינ-צוקומען איז דיר ניט בעשערט!״ (ד. ה. די איינציגע עהרע, וועלכע שטעהט העכער פון דעם זיג פון אָלימפּיאַ, איז דיר ניט בעשטימט). דיאַגאָראַס האָט ווירקליך ניט געקענט איבערטראָגען די צו גרויסע פרייד, איז אַראָפּ-געפאַלען פון די הענט פון זיינע קינדער און איז געשטאָרבען.

די פּיטישע נאַציאָנאַל־שפּילען זיינען כמעט געווען אזוי וויכטיג און אזוי געעהרט ווי די אָלימפּישע. דיזע שפּילען פלעגען געפּייערט ווערען נאָהענט פון דעלפי צו עהרע פון אַפּאָללאָ. די שפּילען האָבען זיך גערופען פּיטישע, ווייל פּיטיער איז געווען דער צונאָמען פון אַפּאָללאָ. די פּיטישע שפּילען פלעגען אויך אָפּגעהאַלטען ווערען אַלע 4 יאָהר, נעמליך דעם 3טען יאָהר פון דער אָלימפּיאַדע. אין דעם שפּיל פלעגען פאָרקומען דיכטערישע, מוזיקאַלישע וועט־קאַמפּען צוזאַמען מיט גימנאַסטישע, ווייל אַפּאָללאָ איז געווען דער גאָט פון פּאָעזיע און מוזיק. אָנפאַנגס פלעגט מען דעם זיגער געבען אַ גאָלדענעם קראַנץ, שפּעטער פלעגט מען איהם געבען נאָר אַ לאָרבעער־צווייג, וועלכען מען פלעגט אָפּרייסען פון דעם בוים, וואָס איז געווען געהייליגט צו אַפּאָללאָ'ן.

פויסט־קעמפער.

די נעמעאישע שפּילען זיינען געווען געגרינדעט צו עהרע פון צעאוס'ן. זיי פלעגען פאָרקומען ניט ווייט פון דער שטאָדט נעמעאַ אין אַרגאָליס. דיזע שפּילען פלעגען פאָרקומען אַלע צוויי יאָהר. די איסטהמישע שפּילען זיינען געווען זעהר עהנליך צו די נעמעאישע. זיי האָבען זיך גערופען די איסטהמישע, ווייל מען פלעגט זיי פייערן אויף דעם איסטהמוס (לאַנד־פּאַס) פון קאָרינטה. אָנפאַנגס פלעגט מען דאָרט פייערן די שפּילען אַלע 3 יאָהר, שפּעטער האָט מען זיי אָנגעהויבען צו פייערן אַלע 5 יאָהר. דיזע שפּילען זיינען געווען געגרינדעט צו עהרע פון פּאָסיידאָן, דעם גאָט פון ים.

צווישען די גריכישע פעלקערשאפטען איז צו בעמערקען אן ערשיינונג, וועלכע מיר האבען ניט געפונען צווישען אלע אנדערע פעלקערשאפטען, נעמליך — אייניגע שטאאטען האבען זיך צוזאמענגעבונדען צו בעשיצען איין היילינטום, וואס זיי אלע האבען פערעהרט. דיזער בונד האט זיך ביי זיי גערופען אמפיקטיאן. זייער צוועק איז געווען צוזאמען צו פייערן געוויסע פעסטען און פייערטעג און א בעשטימטען טעמפעל צו ערהאלטען און בעשיצען. מיט דער צייט האט דיזעם געפיהרט דערצו, דאס אויך די איינצעלנע מיטגלידער פון בונד זיינען געווארען פריינדליך איינער צום אנדערן, האבען געמאכט דעם קריג געוויסע גרענצען און האבען זיך פערפליכטעט איינער דעם אנדערן צו שטיצען. אין פאל, ווען איין שטאאט פון דער אמפיקטיאן איז געצוואונגען געווען צו שטרייטען מיט אן אנדערן שטאאט פון דער זעלביגער אמפיקטיאן, איז געווען פערווערט די קריגער אפצושניידען פון די, וועלכע בעלאגערן, דעם צופיהר פון נעטיגע לעבענס־מיטלען, אדער אפצואווענדען דעם פלוס פון טייכען פון דער בעלאגערטער שטאדט, דאס די בעלאגערטע זאלען ליידען פון מאנגעל אין שפייז און וואסער. עס איז אויך געווען פערבאטען די בעזיג־טע שטאדט צו צושטערען. לאנגזאם האבען די אמפיקטיאנען בעקומען א זעהר גרויסע וויכטיגקייט פיר דעם האנדעל. ווייל זייער אלגעמיינער טעמ־פעל איז געווען בעשיצט פון אלע בונד־שטאאטען, איז ער געווען א זי־כערער פלאץ, וואו זיי אלע פלעגען בעהאלטען זייערע טייערע זאכען. אויסער דעם האבען אלע קויפלייט, וועלכע פלעגען קומען פון פערשיידענע געגענדען צו פייערן ביים טעמפעל די אלגעמיינע פייערטעג, אויך געהאט א געלעגענהייט צו ברייגגען זייערע סחורות צום פערקויף צו פערשיידענע איינצעלנע מענשען און קויפלייט, אזוי דאס דער פלאץ פון טעמפעל איז געווארען א וויכטיגער מיטעלפונקט פיר דעם אינערליכען האנדעל פון אייניגע שטאאטען.

דער בעריהמטעסטער אמפיקטיאנען־בונד איז געווען דער דעלפישער. צו איהם האבען געהערט צוועלף פעלקערשאפטען, דארישע, טהעססאלישע און יאנישע. די געזאנדטע פון דיזע פעלקערשאפטען פלעגען זיך פער־זאמלען 2 מאל א יאהר, איין מאל אין פריהלינג אין דעלפי, און דעם צוויי־טען מאל אין הערבסט אין די טהערמאפילען. דארט פלעגט מען זיך בעראטען ארום אן אלטאר, וואס איז געווען געהייליגט צו הערקולעס'ן, וועגען די אנגעלעגענהייטען פון דעם בונד. דיזער בונד האט געהאט אן איינפלוס איבער גאנץ גריכענלאנד. איין מאל האט דיזער בונד בעשטראפט די איינ־

וואוינער פון קריססעא פיר א פערברעכען, וואָס זיי האָבען בעגאַנגען געגען אפּאָללאָ׳ן, און האָט דערפאַר צושטערט זייער שטאָדט. דער בונד האָט אויך בעשטראָפט די ספּאַרטאַנער און די אָגינעער מיט א געלט־שטראָף פיר גוואַלדטאַטען, וואָס זיי האָבען בעגאַנגען. אין די שפּעטערע צייטען איז זייער מאַכט שוואַכער געוואָרען, ווייל די שטאַאטען זיינען געוואָרען שטאַרקער און גרעסער, און זייערע בעשליסען זיינען געווען גילטיג נאָר פיר די 12 שטאַאטען, וועלכע האָבען צוזאַמענגעשטעלט דעם בונד. אפילו ביי דיזע שטאַאטען זיינען אָפט פאָרגעקומען שטרייטיגקייטען.

דער אַמפּיקטיאָנען־בונד, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרען מיט׳ן צוועק צו בעשיצען דאָס הייליגטום, וואָס איז געשטאַנען אויף דער אינזעל דעלאָס,

דיסק־וואַרפער.

איז געווען כמעט אזוי וויכטיג, ווי דער דעלפישער אַמפּיקטיאָנען־בונד. אין דעם בונד פון דעלאָס זיינען אויך געווען 12 שטאַאטען פערבונדען, וועלכע פלעגען זיך פערזאַמלען אין געוויסע טעג צו פייערן א פעסט צו עהרע פון דעם גאָט אפּאָללאָ. דער האַנדעל, וואָס איז דורך דיזען בונד פערברייטערט געוואָרען, איז געווען פיעל גרעסער, ווי דער האַנדעל פון דעלפי.

נאָך איין וויכטיגע איינפיהרונג איז געווען אַלגעמיין פיר אַלע גריכישע שטאַאטען — די אָ ר אַ ק ל ע ן. דער וויכטיגסטער פון זיי איז געווען דער אָראַקעל פון דעלפי, וועלכער האָט געשפּילט א בעדייטענדע ראָלע אין

דער געשיכטע פון גריכענלאנד. צווישען די בערג פון פארנאססוס געפינט זיך א טיפע שפאלט, פון וועלכער עס שטייגען אימער ארויס שארפע, בע־טויבענדע גאזען. איבער דיזער שפאלט איז געווען אויפגעשטעלט אן אלטע ציקלאָפּישע מויער, אין וועלכער עס איז געשטאנען א דריי־פוס. צו דיזען אָרט האָבען געהערט פּראָפעצייהענדע פּריסטערינס אָדער פּיטהיאס, וועלכע זיינען אָנפאנגס געוועהלט געוואָרען פון יונגפרויען און שפּעטער פון עלטערע פרויען. ווען א פּיטהיא האָט זיך געזעצט אויף דיזען דריי־פוס, איז זי דורך די שטייגענדע גאזען אריינגעקומען אין בעגייסטערונג און האָט אין דיזען צושטאנד ארויסגעזאָגט אונדייטליכע ווערטער, וועלכע זיינען אָנגענומען געוואָרען אלס ענטפּלעקונג פון גאָט און זיינען פון די פּריסטער אויסגעטייטשט געוואָרען לויט אומשטענדען. די ערקלערונגען פון די פּריסטער זיינען אויך ניט געווען דייטליך. זיי פּלעגען די נביאות פון דעם אָראַקעל ערקלערען אזוי, אז ווי די זאך וועט זיך אויסלאָזען, זאָל אלץ הייסען, אז זיי האָבען געטראָפען. צוליב דעם האָבען די נביאות פון דעם דעלפישען אָראקעל געהאט א גרויסע וויכטיגקייט פיר גריכענלאנד. עס האָט פיעלע מאָל געטראָפען, דאָס דער אָראקעל האָט פערהיטעט א קריג, וועלכער האָט געהאלטען ביים אויסברעכען צווישען די שטאאטען. שפּעטער, ווען דאָס גריכישע פאָלק איז געוואָרען מעהר אויפגעקלערט און די פּריסטער האָבען אָנגעפאנגען צו מאכען געלט פון זייערע אויסדייטונגען, האָט דער אָראַקעל פערלאָרען זיין ווערט און מען האָט איהם אָנגעפאנגען צו פערשפּאָטען און פעראכטען.

אין די פריהערינגע צייטען איז דער אָראקעל געווען ארומגערינגעלט מיט א פּרעכטיגען טעמפּעל. אין דיזען טעמפּעל האָבען זיך געפונען זעהר פיעלע טייערע זאכען, וואָס פערשיידענע שטאאטען פלעגען צושיקען צום אָראקעל אלס דאנק פיר די אנטוואָרטען, וועלכע ער האָט געגעבען אויף זייערע אָנפראגעס; צווישען דיזע זיינען געווען: א סטאטוע פון האָמער'ן געגאָסען פון מעטאל, צוויי אונגעהייער גרויסע מיש־קריג פון גאָלד און זילבער פון קרעזוס'עס אוצר, א בראָנזענער שיף־מאַסט מיט 3 שטערן, וואָס די אינזעל אֶגינאַ האָט געגעבען נאָך דעם זיג ביי סאלאמיס א. אנד. דער טעמפּעל איז געווען אזוי רייך אין אנטיקען, דאָס מען האָט גערעכענט זייער ווערט אויף 10,000 טאלענטען אָדער אונגעפעהר 12 מיליאָן דאָללאר.

דיזע אלע אנטיקען זיינען געווען אָנפערטרויט צו די פּריסטער זיי זאָלען אכטונג געבען מען זאָל זיי ניט צונעהמען.

ענדליך געפינען מיר פיר נעטיג צו דערמאָהנען נאָך אייניגע שפּילען און פעסטען, וועלכע זיינען געוועזן איינגעפיהרט נאָר אין אייניגע ערטער אָדער שטאַאטען. צו דיזע געהערען די גרויסע פּ אַ נ אַ ט ה ע נ אֶ ע ן, די ע ל ע אַ ו ס י נ י ע ן און די ט ה ע ס מ אָ פ אָ ר י ע ן.

צווישען די פיעלע פעסטען פון אַטהען זיינען זעהר וויכטיג געוועזן די פּאַנאַטהענאֶען (יום טוב פון אַלע אַטהענער), וועלכע מען פלעגט דאָרט

עלעאוסינישער יום טוב.

פייערן צום אָנדענקען פון די פעראייניגונג פון די 4 אַטהענישע שטאַמען אין איין פאָלק. עס זיינען געוועזן צווייערליי פּאַנאַטהענאֶען: די קליינע און די גרויסע. די קליינע פלעגט מען פייערן יעדען יאָהר, די גרויסע אַלע 4 יאָהר. דעם ערסטען טאָג פון דעם יום טוב פלעגען שטרייטען פיר דעם

פרייז זינגער, ציטהער־שפּילער און פלעטען־שפּילער. דעם צווייטען און דריטען טאָג פלעגען די גימנאַסטישע שפּילען פאָרקומען. די פרייזען זיינען געווען: א קראַנץ פון אויל־צווייגען און א לעהמענע כלי מיט הייליגען בוימעל, וואָס איז געמאַכט געוואָרען פון הייליגע אויל־בוימער. דער הויפּט גלאַנץ פון דעם יום טוב אָבער איז געווען דער צוג, אין וועלכען די אטהע־נערינען פלעגען ברייננגען אין די אקראָפּאָלים (פעסטונג) דאָס רייך גע־שטיקטע סאפראן־קלייד צו בעקליידען דאָס אַלטע שניץ־בילד אין ערעכ־טהעיאָן. טעכטער פון אַריסטאָקראַטישע בירגער פלעגען טראָגען אויף זייערע קעפּ קערב מיט פערשיידענע כלים, וואָס מען האָט געברויכט צו קרבנות, נאָך זיי זיינען געגאַנגען אַלטע מענער און פרויען מיט אויל־צווייגען, נאָך דיזע זיינען געגאַנגען פרויען און טעכטער פון פריי־געלאָזענע שקלאַפען מיט קערב און קריגלאַך, וואָס מען האָט נעטיג געהאַט פיר דעם קרבן. אויסער דיזע אַלע האָבען אין צוג אָנטייל גענומען אַלע בירגער מיט זייערע פאָר־שטעהער, אַלע זיגער אין די פּאַנאַטהענאֶען, ווי אויך דער אטהענישער סענאַט אין זיין גאַנצער פּראַכט. דער יום־טוב פלעגט זיך ענדיגען מיט א העקאַ־טאָמב, ד. ה. א קרבן פון פיעלע רינדער, מיט א גרויסאַרטיגער מאָהלצייט פיר דאָס גאַנצע פאָלק, וואָס האָט זיך בעטייליגט אין דעם יום טוב.

אין אַלע שטאַאַטען פון גריכענלאַנד האָט מען געהאַט זעהר פיעלע פייערטעג צו עהרע פון דער געטין פון תבואות ד ע מ ע ט ע ר. פון דיזע אַלע פייערטעג זיינען געווען די וויכטיגסטע, וואָס מען האָט געפייערט אין אטהען און אין עלעאוסים; דיזע פייערטעג זיינען בעוואוסט אונטער דעם נאָמען ע ל ע א ו ס י נ י ע ן. אויך עלעאוסיניען זיינען געווען צווייערליי: גרויסע און קליינע. די גרויסע פלעגט מען פייערן אין הערבסט, און זיי פלעגען דויערן ניין טעג. די ערסטע 4 טעג האָט מען פערבראַכט אין ברייננגען גרויסע קרבנות, אָפּפער־מאָהלצייטען, רייניגונגען און לאַרמדיגע מאַרשען. דעם 5טען טאָג פלעגט מען געהן דורך א הייליגע גאַס אין א פּראָצעסיאָן צום עלעאוסים, וועלכער האָט זיך געפונען 4 שטונדען רייזע פון שטאָדט, אום צו ברייננגען אהין די סטאַטוע פון יאַקכאָס (דיאַקכוס) פון אטהען און אריינשטעלען זי אין דעם עלעאוסינישען טעמפעל. אין דיזען צוג פלעגען אָנטייל נעהמען אויסער די העכערע קלאַסען און פּריסטער א גרויסע מאַסע מענשען, וועלכע איז געקומען פון נאָהענט און ווייט. בעקרענצט מיט מיר־טהען (הדסים) און אין די הענט זאַנגען, אקער־אינסטרומענטען אָדער פּאַק־לען, פלעגען זיי טאַנצען און שטיפען און זיך לוסטיג מאַכען ביז אויס־געלאַסענקייט. נאָך דעם, ווי מען איז אין אָבענד אָנגעקומען אין עלעאוסים

האָט מען די נאכט פערבראכט אין פערשיידענע פייערליכקייטען, וועלכע האָבען פאָרגעשטעלט, ווי פערסעפאָנע ווערט געזוכט פון איהר מוטער. נאָך דעם, ווען מען האָט פיעל געטרויערט און געפאַסט, האָט מען דעם יום טוב געשלאָסען מיט אַ צערעמאָניע פון גיסען וואַסער פון פערשיידענע כלים, וואָס זיינען געווען בעשטימט צו דיזען צוועק. די אָנטייל־נעהמער אין דיזע פייערליכקייטען זיינען געווען געטיילט אין 2 קלאַסען. די ערסטע קלאַס האָט געהייסען מ י ס ט ע ן; דיזע האָבען אָנטייל גענומען נאָר אין די אוי־בען־ערצעהלטע פייערליכקייטען און צערעמאָניעס. די צווייטע קלאַס האָט גע־הייסען ע פ אָ פ ט ע ן (צושויער); דיזע זיינען אויך צוגעלאָזען געוואָרען צו געהיימע פייערליכקייטען אין אינערן פון טעמפעל. דער וויכטיגסטער טייל פון דיזע געהיימע פייערליכקייטען איז געווען אַ הייליגע מיסטישע דראַמאַ, וועלכע האָט מיט גרויס פראכט פאָרגעשטעלט די געשיכטע פון דער געטין דעמעטער. דערביי פלעגט מען די געטער־בילדער בעשיינען מיט שטראַהלענ־דער בעלייכטונג. דיזע פייערליכקייט האָבען אַלע אַנוועזענדע געדאַרפט האַלטען אַלס אַ געהיימניס און ניט רעדען וועגען דעם.

אויך די טהעסמאָפאָריען זיינען געווען געהייליגט צו דער געטין דעמע־טער. דאָס איז געווען אַ יום־טוב פון גערזעץ (אַ מין שמחת תורה). מען האָט דאַמאָלס געפייערט די איינפיהרונג פון אַקערבוי, פון מאָנאָגאַמיע (דאָס אַ מאַן טאָר מעהר ניט נעהמען ווי איין פרוי), און געזעצליכע אָרד־נונג. אין אַטהען האָט דיזער יום טוב געדויערט 5 טעג. מען פלעגט איהם דאָרט פייערן מיט גרויס פּאַראַד. אין דיזען יום־טוב האָבען געקענט אָנטייל נעהמען פערהייראַטעטע פרויען, און דאָס געלט אויף די נעטיגע הוצאות דער־צו האָבען געמוזט געבען פערהייראַטעטע מענער, וואָס פערמאָגען אַ קאַ־פּיטאַל ניט ווייניגער פון דריי טאַלענטען (אונגעפעהר 3,500 דאָללאַר). אין אָנפאַנג איז דער יום טוב צוגעגאַנגען מיט פאַסטען און ריינינגונגען און האָט געהאַט אַ זעהר פרומען כאַראַקטער. צו ענדע אָבער האָט ער זיך אויסגעצייכענט מיט אויסגעלאַסענקייט, שכרות און הולטאַייסטווע.

ה. די צייט פון די מלחמות מיט פערסיען.

1) דער אויפשטאַנד פון די יאָניער.

דער ביישפיעל, וואָס קליסטהענעס האָט מיט זיינע געזעצען אין אַטהען געגעבען, האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די יאָנישע קאָלאָניעס (די שטעדט, וואָס די אַטהענער האָבען געגרינדעט אין אַנדערע ערטער). אין

בער און קינדער זיינען אלס געפאנגענע אוועקגעפיהרט געווארען נאך פער-
סיען און דארט האט מען זיי בעזעצט אין א שטאדט ביים ברעג פון דעם
טייך טיגרים (חדקל). אין די בעזיגטע גריכישע שטעדט האבען די פערסיער
איינגעפיהרט זייער רעגירונג, וועלכע האט ניט צוגעלאזען קיין נייעם אויפ-
שטאנד.

די אטהענער האבען שטארק סימפאטיזירט מיט די יאניער, זיי האבען
זייער אונגליק בעטראכט פיר אן אייגענעם, ווייל זיי האבען פארויסגעזעהן,
דאס די פערסיער וועלען זיך באלד נעהמען צו זיי. און דיזעס איז ווירקליך
באלד געשעהן.

2) ערסטער און צווייטער פעלד־צוג פון דאריוס'ן געגען די גריכען.
(493—490 פ. קר.)

דער וויכטיגסטער רעזולטאט פון דעם זיג פון די פערסיער איבער די
גריכען איז געווען, דאס דאריוס האט איבער־א־ניים בעשלאסען זיין הער-
שאפט אין איירארא צו פערברייטען. פריהער פון אלץ האט ער בעשלאסען
אטהען צו אונטערווארפען, ווייל זי האט די יאניער הילף געשיקט געגען פער-
סיען און דערמיט האט זי דעם פערסישען קעניג שטארק ערביטערט געגען
זיך. דער קעניג האט בעשלאסען ראכע צו נעהמען פון די אטהענער. אום
עס זאל איהם די זאך פון זינען ניט ארויס, האט ער אנגעזאגט, דאס איי-
נער פון זיינע דינער זאל איהם יעדען טאג דערמאהנען וועגען דעם מיט די
ווערטער: „הערך, געדענק די אטהענער". דער קעניג האט ענדליך איבער-
געגעבען די אויספיהרונג פון דעם שטרייט מיט די גריכען צו זיין איידים
מארדאניוס.

נאך דעם, ווי מארדאניוס האט אנגעזאמעלט גענוג שטרייט־קרעפטען
אין קליין־אזיען, האט ער זיך געלאזען מיט א שטארקער מיליטערישער
קראפט איבער דעם העלעספאנט (די ים־שטראס, וועלכע טיילט אפ אזיען
פון איירארא). דיזע ארמעע האט ער געפיהרט דורך דעם ברעג פון טהרא-
ציען צו גריכענלאנד צו, און זיין פלאטע האט איהם בעגלייט. אבער א שטאר-
קער שטורם האט צושמעטערט די פערסישע שיפען ביים פארגעבירג אטהאס.
אויך די לאנד־ארמעע האט געהאט גרויסע פערלוסטען פון פערשיידענע
אורזאכען, אזוי דאס מארדאניוס האט זיך איבערציינגט אין די אונמעגליכ-
קייט דורכצופיהרען זיין פלאן צו בעזיגען די גריכען און האט זיך מיט דעם
רעסט פון זיינע חיל אומגעקעהרט אין אזיען. מיט צוויי יאהר שפעטער

האבען די פערסיער ארויסגעשיקט הערָאלדען (שלוחים) צו פאָדערן פון די גריכישע שטאאטען ערד און וואסער אלס צייכען פון זייער אונטערטעניג-קייט. איינינע קליינע שטאאטען האבען נאָכגעגעבען, אבער אין ספארטא האט מען דעם הערָאלד אריינגעוואָרפען אין א ברונען און מיט איראָניע (שפאָט) געזאָגט: „דאָ קענסטו אליין נעהמען ערד און וואסער מעהר ווי דיין הארץ געלוסט". אין אטהען האבען זיי דעם הערָאלד אריינגעוואָרפען אין באראטהראָן, אן אפגרונד, וואס איז געווען בעשטימט פיר פערברעכער. דעם דאָלמעטשער, וואס האט איבערזעצט די רייד פון די פערסישע הע-ראָלדען אין דער גריכישער שפראך, האט דער יונגער טהעמיסטאָקלעס גע-הייסען בעשטראָפען מיט׳ן טויט, ווייל ער האט אזוי טיף ערנידריגט די גריכישע שפראך אין איהר אזעלכע בעפעהלען צו איבערזעצען.

אום ראכע צו נעהמען פיר דיזען שפאָט און אום די גריכען אין אונ-טערטעניגקייט צו ברייננען, האט דער פערסישער קעניג אונטערגענומען א צווייטען צוג געגען גריכענלאנד, ווייל ער איז געווען איבערצייגט, דאס דער ערסטער פעלד־צוג איז ניט געלונגען נאָר צוליב דער אונפעהיגקייט פון מארדאָניוס׳ן. ער האט צוזאמענגעשטעלט אן ארמעע פון 10,000 רייי-טער און 100,000 פוס־געהער, און האט בעשטימט איבער זיי צוויי נייע גענעראלען, דאטיס און ארטאפערנעס, וועלכע ער האט גערעכענט פיר גרויסע קריגס־העלדען. דיזע האבען געפיהרט די ארמעע און די פלאָטע, וואס איז בעשטאנען פון 600 קריג־שיפען, אויסער א מאסע לאסט־שיפען, ניט ביי די ברעגען פון דעם שטירמישען פארגעבירג אטהאס, ווי מארדאָניוס האט געטאָן, נאָר זיי האבען געמאכט די רייזע גלייך דורך דעם ארכיפעלאג. אויף׳ן וועג האבען זיי בעריהרט די אינזעל סאמאס, האבען בעזיגט און פערוויסטעט די אינזעל נאקסאס, האבען געצוואונגען אלע ציקלאדען־אינזו-לען, אויסער דעלאס, זיך אונטערגעבען צו זיי, און האבען געלאנדעט אויף דער אינזעל עאובאָא. די שטאָדט ערעטריא האט זיך לאנג העלדיש בע-שיצט, אבער ענדליך איז זי געפאלען אין די הענט פון די פערסיער, ווייל איינינע פאלשע גריכען האבען זי פערראטען און ארויסגעגעבען געוויסע סודות, וואס האבען געגעבען דעם פיינד די מעגליכקייט זי צו בעזיגען. די שטאָדט איז אין גאנצען צושטערט געוואָרען און די איינוואוינער זיינען פער-וואנדעלט געוואָרען אין שקלאפען.

די פערסיער האבען נאך דעם גערעכענט, דאס זיי וועלען קענען בע-זיגען אטהען. זיי האבען זיך אבער גיך איבערצייגט, דאס דער גייסט פון פרייהייט און דעמאָקראטיע איז פיעל שטארקער פון דעם סצעפטער פון

א דעספּאָטיע. די אַטהענער האָבען צושיקט שלוחים צו אַלע גריכישע שטאַאטען און ביי זיי געבעטען הילף געגען פערסיען. דער בעריהמטער גיכער פוס־געהער פעידיפּפּידעס איז אין 48 שטונדען דורכגעלאָפען דעם וועג ביז ספּאַרטאַ, וועלכער איז געווען 30 מייל לאַנג, און האָט געפאָדערט זייער הילף. די ספּאַרטאַנער האָבען פערשפּראָכען שיקען הילף, אָבער נאָר נאָך דעם, ווי די לבנה וועט זיין פול. אַזוי איז געווען זייער רעליגיעזעס געזעץ. מען רעכענט, דאָס די ספּאַרטאַנער האָבען עס בכיוון אַזוי געטאָן, אום אַטהען זאָל דערווייל מעהר צוגעדריקט ווערען, און דאַן וועט זי, ספּאַרטאַ, קומען און העלפען אַטהען און מיט דיזען זיג וועט זי קריגען די אויבערמאַכט איבער אַטהען. אויך די איבריגע שטעדט און שטאַאטען האָבען עהנליכע אַנטוואָרטען געגעבען, א טייל פון זיי צוליב שנאה צו אַטהען, און א טייל צוליב פורכט פאַר פערסיען. אַזוי איז אַטהען געבליבען אַליין געגען דער גרויסער מאַכט פון פערסיען.

מילטיאַדעס.

צום גליק האָט זיך דאַמאַלס צווישען די 10 גענעראַלען, וואָס זיינען ערוועהלט געוואָרען פיר דאָס יאָהר 490, געפונען איינער, וועלכער האָט גוט געוואוסט די אַרט, ווי די פערסיער פיהרען זייערע מלחמות. דיזער מאַן איז געווען מ י ל ט י א ד ע ס. ווען ער האָט זיך דערוואוסט, דאָס די פערסיער האָבען געלאַנדעט זייער מיליטער ביי מאַראַטהאָן, האָט ער געראַטען די אַטהענער זיי זאָלען ניט וואַרטען און גלייך די פערסיער בעפאַלען. די אַנדערע גענעראַלען זיינען געווען געגען דיזען פּלאַן. די אַטהענער האָבען שוין געקענט מילטיאַדעס'ן אַלס א זעהר פעהיגען קריגס־העלד, זיין פּלאַן איז דעריבער אָנגענומען געוואָרען, הגם די פערסישע אַרמעע איז געווען אין צאָהל פיעל גרעסער פון דער אַטהענישער. מילטיאַדעס האָט געוואוסט, אַז דאָס שלאַכט־פעלד אין מאַראַטהאָן איז צו קליין, דאָס די גאַנצע פערסישע מאַכט זאָל זיך קענען דאָרט אויסשטעלען, ער האָט געקענט ענטהאַלטען נאָר א קליינעם טייל פון זייער אַרמעע, און געגען דעם קליינעם טייל איז די מאַכט פון אַטהען, 10,000 האָפּליטען (שווער בעוואָפענטע קריגער), געווען גענוג צו זיגען.

נאָך דעם, ווי די אַטהענער האָבען אויף די פעלדער פון מאַראַטהאָן זיך אויסגערוהט פון זייער מאַרש, זיינען צו זיי צוגעקומען 1,000 מאַן קריגער פון פּלאַטאָעאַ צו הילף. דאָס האָט זיי פיעל מוט צוגעגעבען, און מילטיאַדעס האָט באַלד געגעבען דעם בעפעהל אָנצופאַלען אויף די פּערסיער מיט זייערע שפּיזען איידער זיי וועלען זיך אַרומזעהן און נעהמען זיך צו שיסען מיט זייערע פיילען. דער העלדענמוט פון די גריכען האָט זיי אונטערוואַרטעט דעם זיג פערשאַפט. די פּערסיער זיינען צולאָפען פון שלאַכט־פעלד, פיעלע זיינען אַריינגעפאַלען אין די זומפּען פון מאַראַטהאָן, און די איבריגע זיינען צוגעלאָפען צו די שיפען. דאָ האָט זיך איבער־אַ־ניים אָנגעפאַנגען אַ בלוטיגע שלאַכט און 7 שיפען פון דער פּערסישער פלאָטע זיינען אַריינגעפאַלען אין די הענט פון די אַטהענער. דאַן האָבען זיך די פּערסיער מיט די שיפען אַ לאָז געטאָן צו אַטהען, וועלכע איז דאַמאָלס געוועזן אונבעשיצט, ווייל די גאַנצע מיליטערישע מאַכט זייערע איז געוועזן אויף די פעלדער פון מאַראַטהאָן און נעבען דער פּערסישער פלאָטע. די אַטהענער האָבען באַלד פערשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר און האָבען זיך אַלע געלאָזען לויפען צו בעשיצען די שטאָדט אַטהען. ווען די פּערסישע שיפען זיינען אָנגעקומען אַהין, האָבען זיי שוין זייערע געגנער דאָרט געפונען ערוואַרטענדיג זיי. די פּערסיער האָבען ניט געוואַגט בעגייען די שלאַכט מיט די זיגער און האָבען זיך צוריקגעקעהרט נאָך אַזיען.

אַ האָפּליט.

די עהרע, וואָס דיזע שלאַכט האָט פערשאַפט די אַטהענער, איז געווען זעהר גרויס (490 פ. קר.). פיעלע הונדערטער יאָהרען שפּעטער פלעגט דער פאַקט פון דיזען זיג בריינגען די אַטהענער אין גרויסע בעגייסטערונג. דאָס איז געווען דער זיג פון פרייהייט איבער אַזיאַטישער דעספּאָטיע. איין הייפעלע פון פרייע גריכען האָט געזיגט איבער אַן אונגעהייערע מאַסע פון פערקנעכטעטע פּערסיער. דער וואונדער פון דעם זיג איז נאָך גרעסער,

ווען מען פערגלייכט די צאָהל פון די געפאַלענע גריכען 194 געגען די צאָהל פון די געפאַלענע פערסיער אין יענער שלאַכט 6,400. אויף דעם שלאַכט-פעלד פון מאראַטהאָן האָבען די גריכען אויפגעשטעלט צוויי זיילען (מאָנו-מענטען) פון ווייסען מאַרמאָר, איינעם פיר די זיגרייכע קריגער און איינעם פיר מילטיאַדעס'ן. א לאַנגע צייט נאָך דעם פלעגען די אַטהענער פייערן דעם אַנדענקען פון זייער זיג איבער פערסיען מיט א גרויסען יום טוב און קרבן.

ווען די אַטהענער זיינען שוין פערטיג געווען צו געהן צו הויז נאָך דער שלאַכט, זיינען אָנגעקומען צו הילף 2,000 מאַן פון ספּאַרטאַ. די ספּאַרטאַנער האָבען געוואָלט מען זאָל זיי וועניגסטענס צייגען דעם קאַמפּף-פּלאַץ. מיט גרוים בעוואונדערונג האָבען זיי בעטראַכט די מאַסע פערסישע הרוגים און האָבען זיך אומגעקעהרט נאָך ספּאַרטאַ צוריק.

דער גרויסער כבוד, וואָס מילטיאַדעס האָט געהאַט, האָט ניט לאַנג געדויערט. ער האָט זיך בענוצט מיט דעם צוטרויען, וואָס די אַטהענער האָבען געהאַט צו איהם, און האָט געפאָדערט פון זיי א פלאָטע פון 60 שיפען. די אַטהענער האָבען בלינד געגלויבט אין זיין גליק און אין זיין פע-היגקייט און האָבען זיין וואונש ערפילט ניט פרעגענדיג אפילו וועגען דעם צוועק פון דיזער פלאָטע. זיין פּלאַן מיט דיזער פלאָטע איז געווען צו בעזיגען די ציקלאַדישע אינזלען און דערמיט אָפּצונעהמען ביי די פערסיער די מעגליכקייט אריינצוקומען אין דעם אֶגאֶאישען ים. צו דיזען צוועק האָט ער צוערסט פערוויסטעט אייניגע פון די קלענערע ציקלאַדישע אינזלען, וועלכע האָבען זיך פרייוויליג אונטערוואָרפען צו די פערסיער, נאָכדעם האָט ער זיך געווענדט צו דער אינזעל פּאַראָס אום זי צו בעשטראָפען דערפאַר, וואָס זיי האָבען געשיקט צו די פערסיער א קריג-שיף צו העלפען זיי גע-גען אַטהען. דאָ האָט איהם דאָס גליק פערלאָזען. די פּאַריער האָבען געצייגט גרויס העלדישקייט אין דעם שטרייט מיט מילטיאַדעס'ן, וועלכער איז אין איינער פון די שלאַכטען שטאַרק פערוואונדעט געוואָרען און האָט זיך געמוזט צוריקקעהרען נאָך אַטהען. דאָרט האָט איהם דאָס פאָלק געפאָ-דערט צום געריכט פיר זיין אונטערנעהמונג ניט פרעגענדיג די מיינונג און די צושטימונג פון פאָלק. דאָס פאָלק האָט נאָך פריהער אָפּטמאָל געצוויי-פעלט אין זיין איבערגעגעבענהייט צו דער דעמאָקראַטיע, ווייל ער איז דאָך א מאָל א פערסישער פירסט געווען. יעצט האָט זיך דער חשד אויף זיינע דעספּאָטישע געפיהלען נאָך מעהר פערשטאַרקט. מילטיאַדעס איז פערקלאָגט געוואָרען אלס פערפיהרער פון פאָלק. מען האָט איהם געבראַכט

א קראַנקען אין געריכטס־הויז. דער אורטהייל האָט געברויכט צו זיין טויט־שטראָף, נאָר צוליב זיינע פערדינסטען פון פריהער האָט מען די טויט־שטראָף פערביטען אויף אַ געלט־שטראָף. ער האָט בעדאַרפט בעצאָהלען 50 טאַלענטען, און ווייל ער האָט ניט געהאַט די מעגליכקייט צו בעצאָהלען דיזע סומע האָט מען איהם פערשפאַרט אין קערקער, וואו ער איז פון זיין וואונד שפּעטער געשטאָרבען.

פיעלע פעראורטהיילען די אַטהענער פיר זייער אונדאַנקבארקייט צו אַ מאַן, וואָס האָט זיי געראַטעט פון אַ גרויסער געפאַהר. אָבער גראַדע דערין

מילטיאַדעס ביי מאַראַטהאָן.

צייגט זיך דער עכטער דעמאָקראַטישער גייסט פון די גריכען. ביי זיי זיינען די אינטערעסען פון פאָטער־לאַנד געשטאַנען העכער פון אַלע פּערזענליכע פערדינסטען. מילטיאַדעס איז געווען אָהן צווייפעל אַ קלוגער און טיכטיגער קריגס־פיהרער, אָבער אָהן דעם מוט און העלדישקייט פון גריכישען פאָלק וואָלט ער מיט אַלע זיינע חכמות גאָר ניט געקענט אויפטאָן. דעריבער האָט מען קיין רעכט ניט געהאַט דאָס פאָלק צו איגנאָרירען, און זיין האַנדלען אין לעצטען פאַל האָט בעוויזען דעם פאָלק, דאָס ער רעכענט צו פיעל

אויף זיך אַליין און רעכענט דאָס פאָלק פיר גאָר ניט. דאָס האָט אויפגעוועקט אין פאָלק אַ חשד אויף זיינע דעספאָטישע נייגונגען און האָט אַרויסגערופען דאָס פעראורטיילען פון מילטיאַדעס'ן און שפּעטער פון נאָך אייניגע וויכטיגע לייט, וואָס האָבען גריכענלאַנד פיעל גוטעס פערשאַפט מיט זייערע גרויסע פערדינסטען.

נאָך דעם טויט פון מילטיאַדעס'ן האָבען אויף דעם האָריזאָנט פון דער גריכישער געשיכטע זיך בעוויזען צוויי נייע גרויסע שטערנס, אַריסטידעס און טהעמיסטאָקלעס. נאָך מילטיאַדעס'ן איז אַריסטידעס געוואָרען דער ערסטער אַרכאָנט. ער איז געוועזען איינער פון די עדעלסטע כאַראַקטערען,

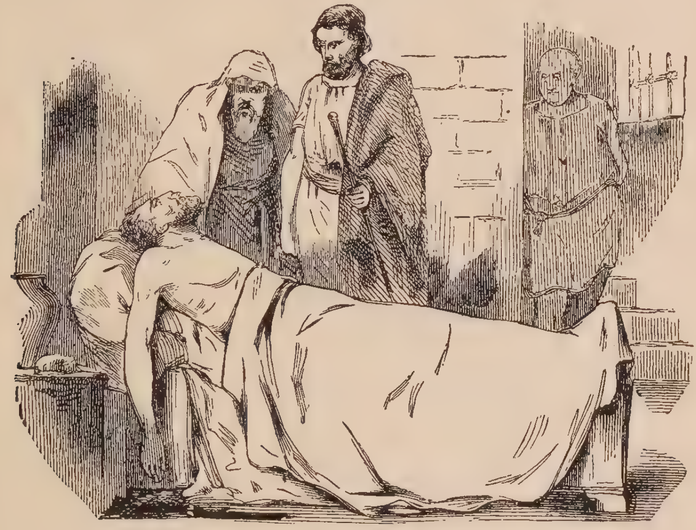

מילטיאַדעס'עס טויט.

וואָס דאָס גריכישע פאָלק האָט ווען געהאַט. ער האָט געקריגען דעם ביי-נאָמען „דער גערעכטער" צוליב זיין הויכען זין פון גערעכטיגקייט. פיעלע אַטהענער פלעגען בעסער געהן צו אַריסטידעס'ן, ער זאָל ענטשיידען זייערע שטרייטיגקייטען, איידער אין געריכט.

גאַנץ אַנדערס איז געוועזען טהעמיסטאָקלעס'עס כאַראַקטער. זיין פאָטער איז געוועזען אַ זעהר איינפאַכער בירגער, זיין מוטער איז געוועזען אַן אויסלענדערין, אַזוי דאָס טהעמיסטאָקלעס האָט זיך מיט זיין געבורט ניט אויסגעצייכענט. נאָר דערפאַר האָט ער זיך אויסגעצייכענט מיט זיין גייסט און זיין כאַראַקטער. דער הויפּט-צוג פון זיין כאַראַקטער איז געוועזען עהרגייץ.

נאָך אַלץ איינגעל האָט אַ לעהרער אין איהם בעמערקט דיזע אייגענשאַפט און האָט איהם געזאָגט: „דו וועסט זיין עטוואָס ניט־געוועהנליכעס, אָדער עטוואָס זעהר גוטעס אָדער עטוואָס זעהר שלעכטעס". ער איז פון נאַטור ניט געווען גענייגט צו דער פיינערער בילדונג פון די העכערע קלאַסען אין אַטהען. ער האָט קיין געוויכט ניט געלעגט אויף זינגען, שפּילען, עס האָבען פיר איהם קיין ווערט ניט געהאַט די פרייזען, וואָס מען פלעגט פערטיילען צו די זיגער אין די גימנאַסטישע שפּילען. און ווען מען פלעגט שפּאַסען פון איהם וועגען דעם, פלעגט ער געוועהנליך ענטפערן: „איך פערשטעה ווירקליך זעהר וועניג אין געזאַנג און אין שפּילען, אָבער דערפאַר גיט מיר אַ קליין שטעדטעל וועל איך עס אין אַ קורצער צייט מאַכען פיר אַ גרויסע וויכטיגע שטאָדט". מיט אַ זעלטענעם חשק האָט ער זיך ערוואָרבען אַלע קענטניסען, וועלכע זיינען נעטיג און ניצליך פיר אַ רעדנער, שטאַאַטסמאַן אָדער קריגס־פיהרער. און ווירקליך, אין אַ קורצער צייט איז ער בעוואוסט געוואָרען אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג אַלס דער קליגסטער און פעהיגסטער בירגער, און האָט דערגרייכט אַ הויכע שטופע און אַן אָנגעזעהענעם אָרט אין אַטהען. דער איינציגער, וואָס איז איהם געשטאַנען אין וועג און האָט פערדונקעלט זיין רוהם, איז געווען מיליטיאַדעס. דיזעס פלעגט איהם אָפט זעהר טרויעריג מאַכען. איין מאָל האָט איהם אַ פריינד געפרעגט, וואָס איז די אורזאַך, וואָס ער איז אַזוי טרויעריג, און ער האָט איהם אָפענהערציג געענטפערט: „די זיגען פון מיליטיאַדעס'ן לאָזען מיך ניט שלאָפען".

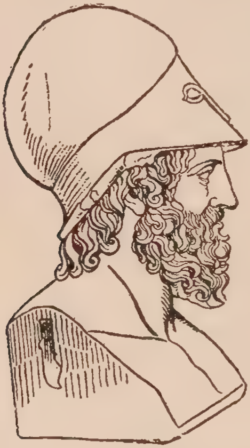

טהעמיסטאָקלעס.

עס איז קיין וואונדער ניט, דאָס טהעמיסטאָקלעס איז געוואָרען אַן אָפענער געגנער פון אַריסטידעס'ן, ווייל דיזער האָט אויך געהאַט זעהר פיעלע אָנהענגער. דיזע צוויי פערזאָנען האָבען אַטהען אין צוויי פערשיידענע לאַגערן צוטיילט, ווייל זייערע עקאָנאָמישע שטרעבונגען זיינען געווען פערשיידען. טהעמיסטאָקלעס האָט נעמליך פערטרעטען די אינטערעסען פון דער האַנדעלס־קלאַס און פאַבריקאַנטען, און אַריסטידעס איז געווען אויף דער זייט פון די גוט־בעזיצער. טהעמיסטאָקלעס האָט דעריבער געאַרבייט מיט אַלע זיינע קרעפטען צו פערגרעסערן די האַנדעלס־פלאָטע פון אַטהען. מיר האָבען שוין פריהער געזעהן, דאָס די אינזעל אֶגינאַ איז געווען אַ גע-

פעהרליכע קאָנקורענטקע פיר אטהען אין האנדעל. **דיזע מאכט פון די** אָגינער האָט אטהען געזוכט צו ברעכען. צו דיזען צוועק האָט אטהען געמוזט האָבען א שטאַרקערע פלאָטע ווי ביזהער. דיזעס איז געוועזן דער הויפּט פּונקט פון טהעמיסטאָקלעס'עס סאָציאלען פּראָגראַם אין דער פאָלקס-פערזאמלונג. די קלאסע פון גרונד-בעזיצער, וועלכע זיינען אימער פערביסענע געגנער פון דער האנדעלס-קלאַס, זיינען געוועזן געגען דיזער פאָדערונג פון טהעמיסטאָקלעס'ן, ווייל די פערגרעסערונג פון דער מאכט פון די האנדעלס-לייט און זייער רייכטום האָבען געשאַדט צו די אינטערעסען פון די גוטס-בעזיצער און צו זייער מאכט, אויף וועלכער זייט עס איז געוועזן אריסטידעס.

אום צו בעפרידיגען די פאָדערונגען פון זיין קלאַס, האָט טהעמיסטאָקלעס געפונען פיר נעטיג זיך צו בעפרייען פון אריסטידעס'ן. צו דיזען צוועק האָט ער זיך בענוצט מיט דעם געזעץ פון אָסטראַציזם (שערבעל-געריכט), ד. ה. ארויסשיקונג פון לאַנד. טהעמיסטאָקלעס האָט מיט אַלע קרעפטען געארבייט דורך זיינע אָנהענגער מען זאָל אריסטידעס'ן פון לאַנד ארויסשיקען, ווייל ער איז צופיעל בעליבט ביים פאָלק און קען לייכט די רעגירונג אין זיינע הענט אריינכאַפּען. אריסטידעס האָט פון זיין זייט גאָר ניט געטאָן וועגען דעם, ווייל ער האָט גערעכענט אויף זיין עהרליכקייט, און האָט רוהיג ערוואַרט די ענטשיידונג פון פאָלק. די געשיכטע האָט זיך געענדיגט דערמיט, דאָס אריסטידעס איז ארויסגעשיקט געוואָרען פון לאַנד אויף 10 יאָהר. דערביי ווערט ערצעהלט א געשיכטע, וועלכע ווייזט גוט ארויס דעם כאַראַקטער פון אריסטידעס'ן. בעת עס איז פאָרגעקומען די אָפּשטימונג פון פאָלק איז א בויער צוגעגאַנגען צו אריסטידעס'ן און האָט איהם געבעטען, ער זאָל פיר איהם זיין נאָמען אויף'ן שערבעל אויפשרייבען, ווייל ער, דער בויער, קען ניט שרייבען. „קענסטו אריסטידעס'ן"? האָט איהם אריסטידעס געפרעגט. „ניין", האָט דער בויער געענטפערט. „האָט ער דיר א מאָל עטוואָס שלעכטעס געטאָן"? האָט איהם אריסטידעס ווייטער געפרעגט. „קיינמאָל", האָט דער בויער געענטפערט, „אָבער מיר פערדריסט, וואָרום רופען איהם אַלע „דער גערעכטער". אריסטידעס האָט איהם אָנגעשריבען זיין נאָמען אויף'ן שערבעל און האָט איהם מיט א שמייכעל איבערגעגעבען. אריסטידעס האָט רוהיג איבערגעטראָגען דעם אורטייל פון זיין ארויסשיקונג. ווען ער האָט די שטאָדט אטהען פערלאָזען, האָט ער תפלה געטאָן צו די געטער, דאָס זיי זאָלען ניט ברייגען די אטהענער דערצו, זיי זאָלען חרטה האָבען, וואָס זיי האָבען איהם פון לאַנד פערטריבען.

נאָך דער פערטרייבונג פון אַריסיטידעס'ן האָט טהעמיסטאָקלעס געהאַט א פרייע האַנט. ער האָט געמאַכט אַ פאָרשלאַג אין פאָלקס־פערזאַמלונג, מען זאָל בויען 200 שיפען געגען אֶגינאַ, און די קאָסטען זאָל מען דעקען פון דער איינקונפט פון די זילבער־מינעס אויף דעם לאַוריאָן־געבירג, וועלכע

אַריסטידעס.

פלעגט פריהער צוטיילט ווערען צווישען די בירגער. דיזע פאָרשלאָגען זיינען אָנגענומען געוואָרען, און דער בוי פון די 200 שיפען איז אונטער דער אויפזיכט פון טהעמיסטאָקלעס'ן אין אַ קורצער צייט פערטיג געוואָרען. אָבער די איינאַהמע פון די זילבער־מינעס איז ניט גענוג געווען צו דעקען

אַלע הוצאות אויף דעם בוי פון די שיפען. און אום צו קענען דעקען די קאָסטען האָט מען געמוזט ענדערן דאָס געזעץ וועגען שטייער. אַנשטאָט דעם, וואָס פריהער האָט מען געצאָהלט שטייער נאָר פון אונבעוועגליכע גיטער, האָט מען געמאַכט אַ נייעס געזעץ, דאָס מען זאָל צאָהלען שטייער פון יעדען פערמעגען, אַזוי דאָס פון דאַמאָלס אָן האָבען אויך קויפלייט און פאַבריקאַנטען געמוזט צאָהלען שטייער פון זייערע איינקונפטען. די אָרימע קלאַס, וועלכע האָט קיין אייגענטום ניט געהאַט, האָט מען צוגעצויגען צום דינסט אין דער פלאָטע אַלס רודערער און לאַנצען־שיסער.

דורך די בעמיהונגען פון טהעמיסטאָקלעס'ן איז אַטהען געוואָרען די ערסטע זעע־מאַכט אין גריכענלאַנד און דיזער אומשטאַנד האָט שפּעטער געלעגט דעם פונדאַמענט צו זיין גרויסקייט. מיט דער הילף פון איהר מעכטיגער פלאָטע האָט אַטהען ניט נאָר דעם האַנדעל אָפּגענומען פון די אַגינער, נאָר זי האָט אויך גאַנץ גריכענלאַנד בעפרייט פון דער פּערסישער מאַכט. אַנפאַנגס האָבען די אַטהענער אַליין ניט פערשטאַנען די וויכטיגקייט און די בעדייטונג פון דיזער מאַכט, וואָס טהעמיסטאָקלעס האָט בעשאַפען. אָבער עס האָט ניט לאַנג גענומען און זיי האָבען אָנגעפאַנגען פערשטעהן, וואָס די פלאָטע איז פיר זיי.

3) דער דריטער קריג מיט די פּערסיער. (480—479 פ. קר.)

דאַריוס האָט ניט געקענט פערצייהען די גריכען די נידערלאַגע, וואָס ער האָט ביי זיי געהאַט, און האָט בעשלאָסען צו אונטערנעהמען אַ נייעם פעלד־צוג געגען זיי. ער האָט אָבער פריהער געמוזט איינשטילען דעם אויפשטאַנד אין עגיפּטען. ווען אין עגיפטען איז שטיל געוואָרען, האָט ער זיך גענומען צוגרייטען צו מלחמה מיט גריכענלאַנד, אָבער ער איז מיטען צוגרייטען זיך געשטאָרבען. זיין זוהן און נאָכפאָלגער קסערקסעס האָט נאָך מיט מעהר חשק פאָרטגעזעצט די פאָרבערייטונג צו דעם קריג. ער האָט צוזאַמענגעבראַכט קריגער פון אַלע מדינות פון זיין אונגעהייערער אימפּעריע און האָט אויסגעשטעלט אַן אַרמעע פון 1,700,000 פוס־פאָלק און 80,000 רייטער. היסטאָריקער צווייפלען אין די ריכטיגקייט פון דיזע אונגעהייערע צאָהלען, אָבער ווען אפילו דיזע צאָהלען זיינען ריכטיג, זיינען אונטער זיי קוים געוועזען 200,000 געניטע קריגער, די איבריגע זיינען אָהן צווייפעל געוועזען ניט קיין דיסציפּלינירטע מאַסע, וואָס האָט נאָר שווער געמאַכט דעם פעלד־צוג. צו דיזער גרויסער לאַנד־אַרמעע האָט ער נאָך אויפגעשטעלט אַ פלאָטע פון 1,200 פעניצישע קריגס־שיפען און 3,000 לאַסט־שיפען מיט אַ מאַנ-

שאַפט פון 517,000 פּערזאָן. אום דיזע גרויסע מאַסע צו בעזאָרגען מיט שפּייז, האָט ער אויף די ברעגען פון אֶגאֶאישען מעער ביז נאָך מאַצעדאָניען אויפגעשטעלט מאַגאַזינען מיט שפּייז. די פלאָטע האָט געדאַרפט בעגלייטען ביי די ברעגען די לאַנד־אַרמעע און בעזאָרגען זיי מיט נעטיגע שפּייז. דערפון זעהען מיר, דאָס די לאַנד־אַרמעע איז אין גאַנצען געווען אָפּהענגיג פון דער פלאָטע. אום דיזעס ווי ווייט מעגליך צו זיכערן, האָט קסערקסעס געלאָזען דורכגראָבען אַ קאַנאַל דורך דעם איסטהמוס (אַ פּאַס ערד) וועלכער פערבינדעט דאָס פּאָרגעבירג אַטהאָס מיט דעם פעסט־לאַנד. אויסער דעם האָט ער איבער העללעספּאָנט (אַ ים־שטראַס, וואָס טיילט אָפּ אַזיען פון אייראָפּאַ) געלאָזען מאַכען 2 בריקען. דיזע בריקען זיינען באַלד, ווי זיי זיינען פערטיג געוואָרען, פון שטורמדיגע כוואַליעס פון ים צושטערט געוואָרען. קסערקסעס האָט געהייסען טויטען די ארכיטעקטען און דעם ים האָט ער געהייסען מיט קייטען שמייסען, אום דערמיט אָפּצושרעקען די שדים, וואָס האָבען צושמעטערט די בריקען.

דערוויסענדיג זיך פון דיזער פּערסישער מאַכט, זיינען די גריכען געקומען אין פערצווייפלונג. דערצו האָבען זיי זיך נאָך דערוואוסט, דאָס טהעססאַליען, טהעבען און אַרגאָס פיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט די פּערסיער וועגען אונטערגעבען זיך, און אין די אויסשפּרוכען פון דעם דעלפישען אָראַקעל האָט מען ווניג פערטרויען געהאַט. אָבער זיי האָבען ניט פערלאָרען אין גאַנצען דעם מוט. פריהער פון אַלץ האָבען זיי געשלאָסען פרידען מיט זייערע קאָנקורענטען, אַפילו מיט אֶגינאַ. פיעלע גריכישע שטאַאטען האָבען זיך פעראייניגט אין איין באַנד אונטער דער פיהרערשאַפט פון ספּאַרטאַ דאָס פאָטערלאַנד צו בעשיצען. דערווייל האָט טהעמיסטאָקלעס ערהאַלטען אַן ענטפער פון דעם דעלפישען אָראַקעל אויף זיין אָנפראַגע: „וואָס זאָל מען טאָן געגען די פּערסיער?״ — „נאָר די הילצערנע מויערן קענען רעטען אַטהען״, האָט דער אָראַקעל געענטפערט. דיזע ווערטער האָט טהעמיסטאָקלעס אויסגעטייטשט, דאָס נאָר אַ גוטע פלאָטע קען רעטען גריכענלאַנד, און ער האָט גע׳פּועל׳ט ביי זיינע מיטבירגער צו פערגרעסערן די פלאָטע.

אין פריהלינג פון יאָהר 480 פ. קר. האָט קסערקסעס אָנגעפאַנגען צו מאָביליזירען זיין אונגעהייערע אַרמעע. זי האָט אָנגעהויבען צו מאַרשירען פון דעם זאַמעל־פּונקט ביי ק ר י ט אַ ל ל אַ אין קאַפּפּאַדאָקיען נאָך ק ע ל א נ א אין פריגיען. דאָ ראָט געוואוינט דער רייכסטער מאַן אין אַ־ טערטים, מיט׳ן נאָמען פּיטהיאָס. דיזער רייכער מאַן האָט אויפגענומען די אונגעהייערע אַרמעע זעהר פריינדליך און האָט איהר געגעבען אַלע איהרע

בעדערפניסען און האט אויך פארגעשלאגען דעם פערסישען קעניג אפצו-
געבען זיין גאנץ פערמעגען פיר דעם צוועק פון דעם קריג מיט גריכענלאנד.
קסערקסעס האט איהם געפרעגט, ווי גרויס איז זיין פערמעגען: „הערר",
האט איהם פיטהיאס געענטפערט: „איך האב אלעס גוט אויסגערעכענט
און האב אויסגעפונען, דאס מיין קאפיטאל בעטרעפט 2,000 טאלענטען זיל-
בער (2,350,000 דאללאר), און פיער מאל 10,000 וועניגער 7,000 (ד. ה.
33,000) גאלדסטאטערן, און דאס אלץ גיב איך דיר אוועק פיר דעם צוועק
פון דעם קריג. פיר זיך האב איך נאך גענוג לאנד און שקלאפען." דערויף
האט איהם דער קעניג געענטפערט: „דו האסט מיך אזוי פרייגעביג אויפ-
גענומען און ביזט נאך גרייט אזא גרויסע סומע גאלד און זילבער צו אפפערן,
דעריבער מאך איך דיך צו מיין גאסט־פריינד און גיב דיר די 7,000 גאלד-
סטאטערן, וואס פעהלט דיר צו די פיער מאל 10,000".

פיטהיאס האט אבער באלד פערלארען דעם קעניג'ס פריינדשאפט. ווען
ער האט דערזעהן, דאס דער קעניג איז אזוי גוט צו איהם, האט ער איהם
געבעטען ער זאל איהם בעפרייען דעם עלטעסטען פון זיינע זיהן פון מי-
ליטער־דינסט אום ער זאל קענען העלפען איהם צו פערוואלטען זיינע גיטער.
דיזער פערלאנג האט קסערקסעס'ן זעהר פערדראסען, ווייל ער זעלבסט מיט
אלע זיינע קרובים האבען אנטייל גענומען אין דעם פעלד־צוג. „גוט", האט
קסערקסעס געזאגט צו פיטהיאס'ן, „איך וול דיר לאזען פריי פון מילי-
טער־דינסט דריי זיהן, אבער דיין ליבסטער, דער עלטעסטער, זאל יעדען
דינען פיר א ווארנונג, דאס מען זאל ניט וועלען זיך צוריקציהען פון דער
עהרע צו געהן אין אזא וויכטיגען קריג. ער האט באלד געהייסען בריינגען
פיטהיאס'עס עלטעסטען זוהן און האט געהייסען צושניידען איהם אויף
צוויי העלפטען פאר'ן פאטער אין די אויגען, און האט געהייסען לעגען די
צוויי העלפטען אין די ביידע זייטען פון וועג, וואו די סאלדאטען האבען
געדארפט דורכגעהן.

פון קעלאענע האט קסערקסעס געמאכט זיין מארשרוט נאך סארדעס,
אום דא צו איבערווינטערן, און פון דאנען נאך אבידוס. דא האט ער צום
ערסטען מאל געמוסטירט די ארמעע. זיצענדיג אויף א ווייסען מארמארנעם
טראן האט ער געהייסען, דאס די פלאטע זאל צו זיין פערגניגען מאכען א
מאנעוורע אויף'ן ים. אין דיזען שטרייט זיינען די פעניציער ארויס די
זיגער. דער גאנצער העללעספאנט איז געוועזן פול מיט פערסישע שיפען,
די ברעגען און פעלדער ארום זיינען געוועזן בעדעקט מיט סאלדאטען. בע-
טראכטענדיג דיזעס האט קסערקסעס זיך גערעכענט פיר דעם גליקליכסטען און

מעכטיגסטען פון אלע שטערבליכע. אבער אין דער זעלבער צייט זיינען זיינע אויגען פול געווארען מיט טרערען און וויינענדיג האט ער אויסגערופען: „אך ווי קורץ און בעדויערענסווערט איז דעם מענשען'ס לעבען! פון דיזער אונגעהייערער מענגע וועט איבער הונדערט יאהר פון היינט קיין איינציגע זעעלע ניט בלייבען ביים לעבען!"

אויף מארגען האט די פערסישע ארמעע אנגעהויבען דעם בריק ארי־בערגעהן. זיבען טעג און זיבען נעכט האט געדויערט ביז די גרויסע מחנה איז אריבערגעגאנגען דעם בריק. ווען די ארמעע איז שוין געווען אויף דער אייראפעאישער זייט, האט קסערקסעס געהייסען מען זאל צעהלען די טרו־פען. נאך דער צעהלונג האט ער זיי געהייסען מארשירען דורך טהראציען און מאצעדאניען, האלטענדיג זיך אימער ביים ברעג בעגלייטעט פון דער פלאטע. די אלע פעלקערשאפטען, וועלכע זיינע טרופען זיינען דורכגע־גאנגען, האבען זיך אונטערווארפען אונטער זיין מאכט און האבען איהם גע־צאהלט טריבוט. ענדליך איז ער אנגעקומען אין דאס לאנד פון די מאליער. דא האט ער זיך אפגעשטעלט, ווייל ער האט געהערט, דאס אין דיזע גע־גענדען זעהט מען שוין אפט גריכישע קריגער.

אין דער צייט, וואס קסערקסעס מיט זיינע טרופען זיינען אריבער דעם העללעספאנט האבען די גריכען געשיקט 10,000 מאן צום טעמפע־פאס (א שמאלער דורכגאנג צווישען בערג) אום צו הינדערן איהם דעם צוגאנג צו גריכענלאנד. זיי האבען אבער באלד דעם פלאן אויפגעגעבען, ווייל זיי האבען מורא געהאט, דאס די פערסישע פלאטע וועט לאנדען הינטער זיי. אויסער דעם האבען זיי זיך דערוואוסט, דאס די טהעססאליער האבען מיט קסערקסעס'ן געשלאסען א בונד. זיי האבען דעריבער אנגענומען די עצה פון טהעמיסטאקלעס'ן צו פערשטעלען דעם פאס (דורכגאנג) פון טהערמא־פילא *), און די פלאטע צו שיקען צום פארגעבירג ארטעמיזיום, וועלכעס איז געלעגען צו מזרח פון טהערמאפילא. דער פאס פון טהערמאפילא איז גע־ווען זעהר א גוטער ארט פיר פערטיידיגונג, ווייל ער איז זעהר ענג און שמאל, און א קליינע צאהל גריכען זיינען אין שטאנד געווען צו הינדערן די פערסי־שע טרופען דעם דורכגאנג. אין דורכשניט איז זיין ברייט געווען נאר 60 פוס, און אין איינציגע ערטער איז ער אזוי שמאל געווען, דאס קוים איין וואגען האט געקענט דורכפאהרען. אין מערב־זייט פון דעם דורכגאנג זיינען

*) די טויערן פון די הייסע קוועלען, פון די ווארימע מינעראל־וואסערן, וועלכע האבען זיך געפונען אין יענע געגענדען.

געוועזן הויכע שטיינערנע בערג־וועגט, גאָר ניט משופּע, גאָר גלייך ווי אַ וואַנט, און אין מזרח־זייט זיינען געוועזן אונגעהייערע טיפע זומפּען, וועלכע האָבען פערשפּאַרט דעם וועג צום ים.

די גריכען האָבען אָבער אהין געשיקט צו ווייניג מענשען, ווייל אין יענער צייט זיינען גראַדע אויסגעקומען די אָלימפּישע שפּילען און פייער־טעג, וועלכע זיינען אַזוי הייליג און טהייער געוועזן ביי די גריכען, דאָס אפילו די גרעסטע געפאַהר האָט זיי ניט געקענט אָפּהאַלטען פון בעזוכען און טיילנעהמען דערין. אין גאַנצען זיינען געשטאַנען ביי די טהערמאָפּילען 7,200 מאַן, צווישען זיי גאָר 300 ספּאַרטאַנער. דער אָנפיהרער פון דיזער קליינער טרופּע איז געוועזן דער ספּאַרטאַנישער באַזילעאוס ל ע אָ נ י ד א ס. פּיער טעג האָט קסערקסעס געוואַרט איידער עס האָט אָנגעפאַנגען די מלחמה, ווייל ער האָט גערעכענט, דאָס ווען די גריכען וועלען דערזעהן זיין אונגעהייערע אַרמעע וועט עס זיי אָפּשרעקען און זיי וועלען זיך אונטערגעבען. און ווירקליך האָבען שוין אייניגע פעלדאָפּאָנעזיער אָנגעהויבען צו רעדען וועגען אָפּטרעטען צוריק צום איסטהמוס פון קאָרינטה. אָבער די פאָציער און לאָקרער האָבען ניט דערלאָזען דערצו, ווייל זיי האָבען מורא געהאַט פיר זייער לאַנד, וואָס איז געלעגען ניט ווייט פון דעם אָרט, וואו זיי זיינען יעצט געשטאַנען. ענדליך, דעם פינפטען טאָג, האָט קסערקסעס געשיקט שלוחים צו די גריכען, און האָט פון זיי געפאָדערט זיי זאָלען איהם אַרויסגעבען די הויפּט־מאַכערס פון דעם קריג, וועלכע ער רעכענט פיר זיינע גרעסטע פיינד. די גריכען האָבען איהם דערויף גאָר ניט געענטפערט, זיינען אַרויס אין שטרייט און האָבען צוריקגעשלאָגען די פּערסיער, אַזוי דאָס אפילו די הויפּט־טרופּען פון קעניג האָבען געמוזט צוריקטרעטען. אין דיזען ענג־פּאָס האָט קסערקסעס'ן גאָר ניט געהאָלפען זיין גרויסע אַרמעע. די קליינע אַרמעע פון די גריכען איז גענוג געוועזן צו הינדערן די פּערסיער דורכצוגעהן דעם שמאָלען דורכגאַנג.

נאָך דעם ערסטען שטרייט האָט קסערקסעס גערעכענט, דאָס די גריכען האָבען פיעלע קריגער פערלאָרען און זיי זיינען ניט מעהר אין שטאַנד דעם שטרייט פאָרטצוזעצען. ער האָט בעפוילען אַ צווייטען אַנגריף, אָבער אויך דעם מאָל האָבען די גריכען געוויזען גרויסע העלדישקייטען און האָבען די פּערסיער צוריקגעטריבען. קסערקסעס האָט זיך באַלד אַרומגעזעהן, דאָס זיין אַרמעע, וועלכע איז בעשטאַנען, ווי הערעדאָט דריקט זיך אויס, פון פיעלע מענשען אָבער ווייניג מענער, איז ניט אין שטאַנד אין דיזען פּלאַץ צו געווינען דעם שטרייט געגען די גריכען, און האָט בעשלאָסען צו געפינען

און אנדער דורכגאַנג דורך די טהערמאָפּילען. עס האָט זיך געפונען אַ גע-מיינער גריך, אַ פערקויפטע נשמה מיט'ן נאָמען עפיאַלטעס, וועלכער האָט זיך אונטערגענומען, פיר אַ גרויסע סומע געלט, צו צייגען די פערסיער אַ פערבאָרגענעם וועג, וואו זיי זאָלען קענען דורכפיהרען זייערע טרופּען אין די גריכען זאָלען עס גאָר ניט בעמערקען. נאָך אין דער זעלבער נאַכט האָבען די פּערסיער בעשטיגען דאָס אָעטאַ-געבירג, האָבען געשלאָגען און פעריאָגט די פאָציער, וועלכע האָבען דעם אָרט בעוואכט, און זיינען פריי ארונטער אין די עבענע (פלאַכעס פעלד).

לעאָנידאַס און זיינע מיט-קעמפער גרייט צום טויט.

ווען די גריכען האָבען דערהערט פון דעם ערפאָלג פון די פּערסיער און פון דער נידערלאַגע פון די פאָציער, האָבען זיי בעשלאָסען זיך צוריקציהען פון זייער אָרט, נאָר די ספּאַרטאַנער און די טהעבאַנער האָבען ניט געוואָלט פערלאָזען דעם אָרט און זיינען געווען גרייט בעסער צו פאַלען אַלס העלדען איידער ענטלויפען ווי פייגלינגען. לעאָנידאַס האָט געהייסען זיינע טרופּען זיך צוגרייטען צום לעצטען קאַמף.

נאָך זונען־אויפגאַנג איז קסערקסעס אַרויסגעגאַנגען געגען די ספּאַרטאַ־נער דורך דעם געהיימען וועג, וואָס עפּיאַלטעס האָט איהם ענטדעקט. די ספּאַרטאַנער האָבען געקעמפּט אַזוי מוטהיג, דאָס די פּערסיער האָבען געלי־טען אַ שרעקליכע נידערלאַגע און האָבען ניט געוואָלט מעהר שלאָגען זיך מיט זיי. די מיליטער־בעאַמטע האָבען געמוזט זייערע סאָלדאַטען שמייסען מיט בייטשען און טרייבען זיי אין שלאַכט. ענדליך האָט די אונגעהייערע צאָהל פון די פּערסיער בעזיגט דעם העלדענמוט פון די ספּאַרטאַנער. ווען לעאָנידאַס איז געפאַלען איז ענטשטאַנען אַ שרעקליכער קאַמף וועגען זיין קערפּער. פיער מאָל האָבען די פּערסיער צוריקגעטרעטען און די ספּאַרטאַ־נער האָבען שוין געהאַט זיין קערפּער אין זייערע הענט, אַלס פּלוצלונג איז צוגעקומען נאָך פרישעס מיליטער צו די פּערסישע טרופּען. דאַן זיינען די טהעבאַנער אַריבער צו די פּערסיער און האָבען זיך אונטערגעגעבען. נאָר די ספּאַרטאַנער האָבען זיך ניט געוואָלט אונטערגעבען און האָבען ביז דעם לעצטען אָטעם־צוג געשטריטען מיט וואָס זיי האָבען געקענט; זיי האָבען זיך פערטיידיגט מיט וואַפען, מיט די הענט, מיט די ציינער, ביז עס איז פון זיי קיין איינער ניט געבליבען. צוויי פון די ספּאַרטאַנער זיינען נאָך פריהער אַוועקגעשיקט געוואָרען צוריק נאָך ספּאַרטאַ פון לעאָנידאַס'ן צוליב זייערע קראַנקע אויגען, נעמליך: אַריסטאָדעמוס און עאוריטוס. ווען זיי האָבען ענדליך דערהערט ווי עפּיאַלטעס האָט שענדליך פערקויפט זיין פאָטערלאַנד, האָט זיך עאוריטוס צוריקגעקעהרט צו לעאָנידאַס'ן און איז געפאַלען דאָרט צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע העלדען, נאָר אַריסטאָדעמוס האָט זיך אַליין אומגעקעהרט נאָך ספּאַרטאַ. די ספּאַרטאַנער האָבען איהם ניט געקענט פער־צייהען זיין צוריקקעהרען, און זיין קראַנקהייט האָט איהם אויך ניט ענט־שולדיגט אין זייערע אויגען. ער איז איבעראַל געווען פעראַכטעט. קיינער האָט מיט איהם ניט געוואָלט זיך בעגעגנען. זיין נאָמען איז בעקאַנט געוואָ־רען אַלס אַריסטאָדעמוס דער פייגלינג.

דער העלדענמוט פון לעאָנידאַס'ן און זיינע קריגער איז אויף אימער פערבליבען אין דעם געדעכטניס פון די גריכען, און מען האָט וועגען זייער העלדישקייט ערצעהלט פערשיידענע געשיכטען. אַזוי צ. ב. האָט מען ער־צעהלט, דאָס ווען קסערקסעס האָט איינמאָל געשיקט אַ רייטער אויסצו־געפינען די פּאָזיציאָן פון די ספּאַרטאַנער, האָט ער זיי געפונען, ווי זיי אי־בען זיך גאַנץ רוהיג אין פערשיידענע גימנאַסטישע שפּילען אָדער זיי קעמען זייערע לאַנגע האָאָר און זיי קימערן זיך גאָר ניט וועגען דער געפאַהר פון דער מלחמה. ערשטוינט איבער דיזע רוהיגקייט האָט קסערקסעס גע־

שריבען צו לעאָנידאַס׳ן: „ווען דו וועסט זיך מיר אונטערגעבען, וועל איך דיך מאַכען פיר דעם הערשער איבער גאַנץ גריכענלאַנד”. דערויף האָט איהם לעאָנידאַס געענטפערט: „איך וויל ליבער שטאַרבען פיר מיין פאָ-טער=לאַנד איידער מען זאָל עס אונטעריאָכען”. קסערקסעס האָט איהם געשיקט אַ העראָלד און האָט געפאָדערט ער זאָל איהם איבערגעבען זיינע וואפען. לעאָנידאַס האָט איהם געענטפערט: „קום און נעהם, אויב דו קענסט”. ווען די פּערסיער זיינען אָנגעקומען, איז אַ גריך אריינגעלאָפען צו לעאָנידאַס׳ן און האָט אויסגעשריען: „די פּערסיער זיינען שוין נאָהענט צו אונז”. לעאָנידאַס האָט איהם געענטפערט קאַלט: „זאָג, דאָס מיר זיינען נאָהענט צו די פּערסיער”. די ספּאַרטאַנישע סאָלדאַטען זיינען אויך געווען אונערשראָקען, ווי זייער העלדישער קעניג. אַ פעלאָפּאָננעזער האָט געזאָגט צו אַ ספּאַרטאַנישען סאָלדאַט דינעקעס: „די פּערסיער זיינען אַזוי פיעל אין צאָהל, דאָס זיי וועלען מיט זייערע פיילען די זון פערפינסטערן”. דע-רויף האָט דינעקעס געענטפערט: „זעהר גוט, וועלען מיר ניט ליידען פון זונען=היץ”.

אין דיזער שלאַכט זיינען פון די פּערסיער געפאַלען 20,000 קריגער, אונטער זיי זיינען געווען צוויי זיהן פון דאַריוס׳ן. דעם טויטען קערפּער פון לעאָנידאַס׳ן האָבען די פּערסיער געקרייציגט אַלס צייכען פון שאַנדע. די גריכען האָבען אַלע קרעפטען אָנגעווענדט און האָבען זיינע ביינער בעקומען און זיי מיט גרויס עהרע צו קבורה געבראַכט. שפּעטער האָט מען אויף דעם אָרט, וואו די העלדען זיינען געפאַלען, געשטעלט אַ מאָנומענט אין דער געשטאַלט פון אַ שטיינערנעם לייב מיט דער אויפשריפט:

„וואַנדערער, געה און זאָג דעם פאָלק פון לאַצעדעמאָן,
דאָס מיר ליגען דאָ, זיינע געזעצען געטריי!”

אָבער אין גרונד גענומען פערדינען די ספּאַרטאַנער מען זאָל זיי טאַדלען. פיר דעם שוץ פון גאַנץ גריכענלאַנד האָבען זיי געשיקט נאָר 300 קריגער, און צו פערטיידיגען פעלאָפּאָננעז האָבען זיי געלאָזען 8,000 מאַן. אַ גרעסערע מאַכט וואָלט וואהרשיינליך געקענט אָנהאַלטען דעם ענג=פּאַס און ניט דורכלאָזען קסערקסעס׳ן מיט זיין ארמעע. נאָך דעם זיג פון די פּערסיער איבער די גריכען האָבען זיי זיך צושפּרייט איבער די שטאַאַטען, וועלכע זיינען געווען גענייגט צו די פּערסיער, און וועלכע די פּערסיער האָ-בען מילד בעהאַנדעלט און האָבען קיין שלעכטעס ניט געטאָן. נאָך דעם האָבען זיי שטאַרק בעשטראָפט די פאָציער פיר זייער טיילנעהמען אין דער שלאַכט געגען די פּערסיער. אַלע טעמפּלען און הייליגטימער האָבען זיי בע-

רויבט, די שטעדט פערברענט, די פעלדער מיט די תבואות פערוויסט, דער גרעסטער טייל פון די איינוואוינער איז צולאָפען אין אנדערע לענדער.

אין באָאָטיען האָט קסערקסעס זיין אַרמעע צוטיילט אין צוויי טייל. איין טייל האָט ער געשיקט נאָך דעלפי צו רויבען דאָרט די אוצרות פון דעם בעריהמטען טעמפעל. דעם צווייטען טייל האָט ער געשיקט נאָך אַטהען, וועלכע ער האָט געשוואָרען צו צושטערען ביז דעם גרונד. דעלפי איז ווי דורך אַ נס ניצול געוואָרען פון דעם פיינד. העראָדאָט ערצעהלט (געוויס האָט ער עס געהערט פון די פּערסיער), דאָס ווען די פּערסיער זיינען אָנגעקומען אין דעלפי האָט אויסגעבראָכען אַ שרעקליכער שטורם, פון טעמפעל האָט זיך געהערט אַ גרויסער קריגס־געשריי, פון דעם בארג פּאַרנאַס, דער וואוינונג פון די געטער, זיינען גע־פליינגען גרויסע שטיין־מאַסען אויף די קעפּ פון די פיינד, אַזוי דאָס פיעלע זיינען דער׳הרג׳עט געוואָרען און די איבריגע זיי־נען פון שרעק צולאָפען. וואהרשיינליך האָבען די פּריסטער געגעבען די פּערסיער אַ גרויסען טייל פון די אוצרות פון טעמפעל, זיי זאָלען איהם ניט שענדען מיט זייער פּלינדערן.

די גריכישע פלאָטע איז געשטאַנען ביים פאָרגעבירג אַרטעמיזיום. דער אָנפיהרער פון דער זעע־מאַכט איז געוועזען דער ספּאַרטאַנער עאוריביאַדעס. אַלס די פּערסישע שיפען זיינען געקומען נאָהענט צו דער גריכישער פלאָטע האָבען זיי באַלד צוויי שיפען געפאַנגען. דיזעס האָט שטאַרק דערשראָקען די גריכען און זיי האָבען זיך גלייך צוריקגעצויגען פון דעם אָרט, וואו זיי זיי־נען געשטאַנען און האָבען זיך אָפּגעשטעלט ביי כאַלציס. דערווייל האָבען זיי דערהערט, דאָס אַ גרויסער שטורם האָט צושמעטערט 400 פּערסישע שי־פען. דיזעס האָט זיי געגעבען מוט זיך צוריקקעהרען צו דעם פריהערדיגען אָרט, צו אַרטעמיזיום. אָבער ווען זיי האָבען דערזעהן די אונגעהייערע פּער־סישע פלאָטע האָט זיך דער מוט פון זיי אָפּגעטאָן און זיי האָבען זיך צוריק־געצויגען נאָך פעלאָפּעננעזוס. דאָס וואָלט אָבער געהייסען איבערלאָזען גאַמ־באָאַ, די אינזעל, וואו זיי זיינען גשטאַנען, אין די הענט פון די פּערסיער, וועלכע וואָלטען זי געוויס אין גאַנצען צושטערט. די איינוואוינער פון דיזער אינזעל האָבען צוגעשיקט צו טהעמיסטאָקלעס׳ן 30 טאַלענטען (35,000 דאָל־לאַר) אום ער זאָל מיט דיזער סומע געלט איבררעדען די פירסטען זיי זאָלען בלייבען אין כאַלציס. דיזעס איז ווירקליך געלונגען טהעמיסטאָקלעס׳ן. דערווייל האָבען די פּערסיער גשיקט 200 שיפען צו דרום פון עאובאָאַ צו הינדערן די גריכען דעם אָפּצוג פון דאָרט, אָבער אַ צווייטער שטורם האָט פערניכטעט די גאַנצע פּערסישע פלאָטע, וואָס איז געוועזען אַרום עאובאָאַ.

די גריכען האָבען דאַן געקריגען פרישען מוט, האָבען אָנגעגריפען די הויפט=
פלאָטע און האָבען געפאַנגען 30 שיפען און אנדערע פאַהרצייג.

די פערסישע פיהרער האָבען שטאַרק אָנגעהויבען מורא האָבען פאַר'ן קעניג'ס צאָרן וועגען זייערע פערלוסטען. זיי האָבען דאַרום אָנגעשפּאַנט זייערע גאַנצע קרעפטען און האָבען געמאַכט א נייעם אָנפאַל אויף די גריכישע פלאָטע. די גריכען האָבען אויך דיזען מאָל בעזיגט די פערסיער. אָבער זייער פערלוסט אין דיזער שלאַכט איז געווען אַזוי גרויס, דאָס זיי האָבען ווידער אָנגעפאַנגען צו טראַכטען וועגען צוריקקעהרען זיך. זיי האָבען עס ווירקליך גע-טאָן און די פלאָטע האָט געאַנקערט ביי דער אינזעל סאַלאַמיס. אין גאַנצען איז דאַן די פלאָטע בעשטאַנען פון 309 שיפען. אלס קסערקסעס האָט אָנגעהוי-בען מאַרשירען מיט זיין פלאָטע נאָך אַטהען, איז זיי קיין אנדער מיטעל ניט געבליבען, ווי די שטאָדט צו פערלאָזען און רעטען מיט זיך אַלץ, וואָס זיי האָבען געקענט. עס איז אין אָנפאַנג שווער געווען די מאַסע צו בעוועגען דערצו, איז אָבער לויט די זאַגע, געשעהן א וואונדער, וועלכער האָט די מאַסע איבערצייגט, דאָס זי מוז עס טאָן. נעמליך, די הייליגע שלאַנג פון מינערווא'ס טעמפעל איז פלוצלונג פערשוואונדען געוואָרען. דאָס איז געווען א צייכען, דאָס די גאָטהייט זעלבסט האָט איהר הייליגטום פערלאָזען. דאַן האָט מען אַלע פרויען, קינדער און זקנים אוועקגעשיקט פון אַטהען נאָך סאַ-לאַמיס, טראָעצען און אֶגינאַ, די איבריגע בעפעלקערונג, וואָס איז אין שטאַנד געווען צו טראָגען געוועהר אָדער רודערן א שיף, איז געקומען צו דער פלאָטע.

אלס עס איז געקומען א בעריכט, דאָס די פערסישע פלאָטע איז שוין ביי אַטהען און האָט שוין פערוויסטעט אַטטיקאַ, האָבען פיעלע פירסטען בע-שלאָסען צו בעפאַלען די פערסישע פלאָטע און גאָר ניט רעכנען אויף דעם רעזולטאַט. טהעמיסטאָקלעס האָט אָבער פערשטאַנען די גרויסע געפאַהר, וואָס זיי שטעהט פאָר, ווען זיי וועלען פערלאָזען סאַלאַמיס, און ער האָט אָנגעפאַנגען אין א רעדע דאָס צו בעווייזען. דאַן איז צוגעלאָפען צו איהם עאוריביאַדעס, דער אָנפיהרער פון דער פלאָטע, מיט א שטעקען אין האַנט און האָט געוואָלט שלאָגען טהעמיסטאָקלעס'ן פיר שטערען דעם פלאַן פון בעפאַלען די פערסישע פלאָטע. טהעמיסטאָקלעס האָט צו איהם געזאָגט: „שלאָג, ווי פיעל דו ווילסט, אָבער בערוהיג זיך און הער אויס מיינע אַר-גומענטען". עס איז באַלד רוהיג געוואָרען אין דער פערזאַמלונג און די דיסקוסיאָן האָט זיך איבער=א=נייעם אָנגעפאַנגען. דאַן איז איהם איבערפאַלען דער קאָרינטהער אדימאַנטוס מיט דעם פאָרוואורף, דאָס ער האָט גאָר ניט אין זינען דאָס פאָטערלאַנד. דערויף האָט טהעמיסטאָקלעס געענטפערט:

„אין דיזען מאָמענט איז מיין פאָטערלאַנד נאָר דאָ אויף די 200 שיפען, וועלכע שטעהען יעצט אין דינסט פון גריכענלאַנד. מיר האָבען פיר דעם וואויל־שטאַנד פון אונזער פאָטערלאַנד אונזערע טעמפּלען פערוויסטעט און אונזערע הייזער פערברענט. ווען מיר בלייבען דאָ, רעטען מיר אונזער פאָטערלאַנד, ווען ניט, וועט גריכענלאַנד פערניכטעט ווערען, ווייל דאָס שיקזאַל פון דעם קריג העננט אָפּ פון דיזער פלאָטע. דיזע דראָהונג האָט געווירקט, מען איז געבליבען ביי סאַלאַמיס.

ווען עס האָבען אָנגעהויבען אָנקומען אלע מאָל נייע ידיעות, דאָס די פּערסישע פלאָטע האָט געלאַנדעט אין האַפען פון פאַלעראָן און דאָס די לאַנד־טרופּען געהען נאָך פעלאָפּאָננעזוס, האָבען פיעלע פון די פיהרער וויי־טער אָנגעהויבען צו שרעקען זיך און האָבען איבער־אַ־ניים געפאָדערט מען זאָל זיך צוריקציהען. דאַן האָט טהעמיסטאָקלעס בעשלאָסען צו געברויכען אַ פערצווייפעלטען מיטעל — דיזער מיטעל האָט געדאַרפט זיין פיר איהם אָדער אַ גרויס גליק אָדער דאָס גרעסטע אונגליק. ער האָט נעמליך דורך אַ פערטרויטען מאַן געשיקט זאָגען דעם פּערסישען קעניג פאָלגענדע ווערטער: „טהעמיסטאָקלעס, דער קריגס־פיהרער פון די אַטהענער, איז אַן איבערגעבע־נער פריינד פון קסערקסעס׳ן. ער שיקט דיר זאָגען, דאָס צווישען די גריכען איז ניטאָ קיין איינינקייט. דו קענסט זיי גרינג ארומרינגלען און בעזיגען". קסערקסעס האָט געגלויבט דיזע ווערטער און האָט באַלד געגעבען אַ בעפעהל מען זאָל ארומרינגלען די גריכישע פלאָטע. אריסטידעס, וועלכער איז שוין דאַמאָלס צוריקגעקומען פון זיין פערבאַנונג, האָט דער ערסטער בעמערקט די בעוועגונג פון דער פּערסישער פלאָטע. ער האָט אָוועקגעלעגט אָן אַ זייט זיין אַלטע שנאה צו טהעמיסטאָקלעס׳ן און איז צוגעגאַנגען צו איהם און האָט געזאָגט: „דו ווייסט געוויס, וואָס עס קומט יעצט פאָר אין דער פּערסישער אַרמעע. יעצט איז צייט צו פערגעסען די אַלטע שנאה און מיט פעראייניגטע קרעפטען קעמפען געגען דעם פיינד פון אונזער פאָטערלאַנד".

יעצט האָט טהעמיסטאָקלעס דערגרייכט זיין וואונש — צו מאַכען די פּערסיער שטרייטען אין דעם שמאָלען אָרט צווישען דעם פעסטלאַנד און דער אינזעל סאַלאַמיס. דערמיט האָט ער אויסגעפיהרט, דאָס די פּערסיער זאָלען ניט געברויכען די גאַנצע מאַכט פון זייער פלאָטע מיט אַ מאָל, נאָר אַ טייל, געגען וועלכען די גריכישע פלאָטע איז געווען שטאַרק גענוג צו רעכ־נען אויף אַ זיג. דעם 20טען סעפּטעמבער אין דער פריה אין יאָהר 480 פ. קר. זיינען די גריכען ארויס מיט זייער פלאָטע געגען די פּערסיער אונטער און־געוועהנליכע יובעל־געשרייען, וואָס האָבען אָנגעפילט אַלע ברעגען ארום און

קסערקסעס ביי דער נידערלאַגע פון זיין פלאָטע.

אַרויפגעיאָגט אַ שרעק אויף די פּערסיער. אין דיזער שטונדע האָט גראַדע אַ שטאַרקער ווינט געבלאָזען. קסערקסעס זעלבסט איז געשטאַנען אויף אַ הויכען באַרג און האָט צוגעקוקט, ווי זיינע קריגער קעמפען, און דאָס האָט זיי געגעבען מוט צו קעמפען ווי לייבען. אָבער דער שטאַרקער ווינט האָט געמאַכט דעם ים שטורמיש, און דאָס האָט געמאַכט אַן אונאָרדנונג אין דער פּערסישער פלאָטע. די אונאָרדנונג האָט זיך נאָך פערגרעסערט צוליב דעם, וואָס די פלאָטע איז געווען צו גרויס, און דער טייל, וואָס איז אַריין אין דעם שמאָלען אָרט, איז געווען צו פיל און עס איז זיי געוואָרען צו ענג צו קעמפען. דערצו זיינען זייערע שיפען געווען צו שווער צו בעוועגען זיך אין דעם ניט זעהר טיפען וואַסער פון דעם שמאָלען פּאַס, אין דער צייט, וואָס די גריכישע שיפען זיינען געווען פיעל לייכטער און האָבען זיך שנעל בעוועגט. די אֶגינער האָבען זיגרייך דורכגעבראָכען דעם לינקען פליגעל פון די פּערסיער, און די אַטהענער האָבען בעזיגט די פעניצישע און די עגיפּטישע שיפען. עס איז געוואָרען אַ שרעקליכע אונאָרדנונג אין דער פּערסישער פלאָטע. די אָנפיהרער פון די פּערסיער האָבען אַלע קרעפטען אָנגעווענדט צוריק אָרדנונג צו ברייננגען אין דעם קאַמף, אָבער עס האָט זיי קיין זאַך ניט געהאָלפען. בעזונדערס האָט זיך אויסגעצייכענט אין דעם שטרייט, אַרטעמיזיאַ, די קעניגין פון די קאַריער. ווען איהר שיף איז געווען שטאַרק בעדרענגט פון די גריכען, האָט זי זיך אומגעקעהרט צו אַ פּערסישען שיף און האָט עס גענומען בויערן אין דעם גרונד. די גריכען האָבען געגלויבט, דאָס זי איז איבערגעגאַנגען צו זיי און האָבען זי דעריבער אויפגעהערט צו פערפאָלגען. דיזע טאַט האָט קסערקסעס בעמערקט און האָט מיט פרייד אויסגעשריען: „די פרויען זיינען היינט מענער געוואָרען און די מענער זיינען פרויען געוואָרען”!

אָבער אַלע אָנשטרענגונגען פון די פּערסיער האָבען זיי ניט געהאָלפען. שרעק און אונאָרדנונג זיינען אַזוי שטאַרק פערברייטערט געוואָרען צווישען זיי, דאָס די אָנפיהרער האָבען ניט געדענקט יעצט וועגען זיג, נאָר וואָס גיכער צוריקציהען זיך פון דעם ענגען געפעהרליכען פּלאַץ. די גאַנצע פּערסישע פלאָטע האָט זיך צוריקגעצויגען צום האַפען פון פאַלעראָן. דאָרט איז גע-שטאַנען די פּערסישע לאַנד־מאַכט. די פּערסיער, וועלכע האָבען זיך בעזעצט אויף דער אינזעל פּסיטטאַליאַ צווישען סאַלאַמיס און דעם פעסטלאַנד, זיינען פערניכטעט און פעריאָגט געוואָרען פון אַריסטידעס׳ן און זיינע גריכישע קעמפער. אין דיזען ים־שטרייט האָבען די פּערסיער פערלאָרען 200 שיפען און די גריכען נאָר 40. די פּערסישע פלאָטע איז אָבער נאָך אַלץ געווען

פיעל גרעסער און מעכטיגער פון דער גריכישער, און דאָס האָט צוגעגעבען קסערקסעס'ן האָפנונג און מוט פאָרטצוזעצען די מלחמה. ער האָט בעפוילען צו פעראייניגען סאַלאַמיס מיט דעם פעסטלאַנד, און דאַן אָנפאַנגען א נייע שלאַכט. אָבער נאָך א קורצער בעראַטונג מיט זיינע קריגס־פיהרער און נאָך זיין אייגענער איבערלעגונג האָט ער אָנגעהויבען פאָרטזעצען די מלחמה, און דאָס הארץ האָט איהם אָנגעפאַנגען צו ציטערן, דאָס ער זאָל סוף כל סוף אין גאַנצען ניט אָפּגעשניטען ווערען פון אזיען, ווען ער וועט זיך נ״ט צואיילען צוריקקומען צו די בריקען פון העלעספאָנט. ער האָט דעריבער אָנגענומען די עצה פון זיין גענעראַל מאַרדאָניוס זיך צוריקצוקעהרען נאָך אזיען מיט דעם גרעסטען טייל פון זיין ארמעע, און די איבריגע טיילען פון זיין ארמעע צו לאָזען אין גריכענלאַנד אונטער זיין, מאַרדאָניוס'עס, קאָמאַנדע.

קסערקסעס האָט שנעל געמאַרשירט צוריק מיט זיין לאַנד־ארמעע דורך מאַצעדאָניען און טהראַציען, און האָט אויף'ן וועג פערלאָרען זעהר פיעלע פון זיינע קעמפּפער. פיעלע זיינען געפאַלען פון די הענט פון די גריכען, און נאָך מעהר זיינען פון הונגער און קראַנקהייטען אומגעקומען. די פלאָטע האָט אויך אין דער נאַכט פון דער מפּלה ביי סאַלאַמיס זיך צוריקגעקעהרט צו שווימען צום העלעספאָנט. די גריכען האָבען פון דעם צוריקקעהר פון דער פערסישער פלאָטע צו שפּעט ערפאַהרען. זיי האָבען אָנגעפאַנגען נאָכצויאָגען די פלאָטע ביז אנדראָס, אָבער זיי האָבען זיך באַלד איבערצייגט, דאָס עס איז צו שפּעט. דאַן האָבען זיי בעשלאָסען בעסער העלפען די פערסיער צו ענטלויפען. טהעמיסטאָקלעס האָט דורך זיין טרייען מאַן געשיקט זאָגען קסערקסעס'ן, דאָס ער האָט אָפּגעהאַלטען די גריכען פון צושטערען די ברי־קען איבער דעם העלעספאָנט, און דאָס ער קען רוהיג זיין וועג פאָרטזעצען. א שטורם האָט דערווייל צושטערט די בריקען, אָבער דערפאַר איז די פלאָטע שוין געשטאַנען גרייט צו טראַנספּאָרטירען די ארמעע איבער דעם העלעס־פאָנט. באַלד נאָך דעם, ווי די ארמעע איז טראַנספּאָרטירט געוואָרען, האָט ער באַלד געהייסען מאַרשירען נאָך סאַרדעס. ער האָט נאָר געלאָזען 60,000 מאַן אין מילעט צו פערהיטען אַן אויפשטאַנד פון די יאָניער.

די גריכישע פלאָטע האָט זיך געווענדט צו די ציקלאַדען־אינזלען אום צו בעשטראָפען זיי פיר זייער פערראַט אין דער מלחמה פון די גריכען געגען די פערסיער. איינינע זיינען בעשטראָפט געוואָרען מיט גרויסע סומעס געלט, אנדערע האָבען זיך גוט פערטיידיגט און זיינען אָפּגעקומען אָהן א שטראָף. נאָך דעם, ווי דער שרעק פון מלחמה איז אריבער, האָבען די גרי־כישע קריגס־פיהרער זיך ניט געקענט אייניגען, ווער עס געהערט דער

פרייז פון דעם זיג איבער די פערסיער. יעדערער האָט בעהויפּטעט, דאָס ער האָט פערדינט דעם ערסטען פּרייז, אָבער דאָס האָט יעדערער צוגעגעבען, דאָס דעם צווייטען פּרייז האָט טהעמיסטאָקלעס פערדינט. און באמת האָט מען איהם איבעראַל, איבערהויפּט אין ספּאַרטאַ, זעהר פיעל עהרע געצייגט. דאָ האָט מען איהם געגעבען אַן אָליווען־קראַנץ, מען האָט איהם געשענקט דעם שענסטען וואָגען, וואָס האָט זיך אין שטאָדט געפונען, און אויף זיין רייזע צוריק נאָך אַטהען האָבען איהם ביז דער גרענעץ בעגלייט 300 יונגע לייט פון די פאָרנעהמסטע פאַמיליעס אין ספּאַרטאַ. אַזאַ עהרע האָט ספּאַרטאַ קיין אַנדערן מענשען ניט געצייגט, זאָגט העראָדאָט. דעם גרעסטען כבוד האָט מען איהם געצייגט מיט איינינע יאָהר שפּעטער אין דער צייט פון די אָלימפּען־שפּילען, ווי טעהמיסטאָקלעס זעלבסט האָט ערצעהלט. נעמליך, אַלס ער איז געקומען אין אַ פערזאַמלונג פון די גריכען אויף אַן אָלימפּישען וועט־שפּיל, האָבען איהם אַלע געצייגט אַן אונגעהייערע אויפמערקזאַמקייט. זיי האָבען אַלע אויפגעהערט קוקען אויף די שפּילען און וועט־קאַמפען און האָבען זייערע בליקען נאָר אויף איהם גערירכטעט, איינער דעם אַנדערן האָט אָנגעצייגט אויף איהם, אַזוי דאָס פאַר דער גאַנצער פערזאַמלונג איז ער געווען דער איינציגער אינטערעס. דאָס איז געווען די גרעסטע עהרע, וואָס אַ גריך האָט געקענט ערוואַרטען פון זיין פאָלק.

4) פּלאַטאַאַ און מיקאַלע. (479 פ. קר.)

מאַרדאָניוס איז פערבליבען אין טהעססאַליען מיט 300,000 אויסגע־וועהלטע סאָלדאַטען פון די פערסיער. אום גריכענלאַנד צו אונטערווּאַרפען האָט ער געפונען פיר נעטיג מיט אַטהען זיך צו פערבינדען. ער האָט צו דיזען צוועק געשיקט צו די אַטהענער דעם מאַצעדאָנישען קעניג אַלכּסנדר, וועלכער איז געווען אַ גוטער פריינד פון די פערסיער, און האָט אויך געקענט רעכנען אויף גאַסט־פריינדליכקייט אין אַטהען. אַלכּסנדר האָט די אַטהענער פערזיכערט אין נאָמען פון קסערקסעס׳ן, דאָס ער וועט זייערע צושטערטע וואוינונגען און טעמפּלען איבער־אַ־נייעם אויפבויען אויף זיין רעכנונג, דאָס ער וועט פערברייטערן און פערגרעסערן זייער לאַנד און וועט זיי געבען פולע פּאָלי־טישע פרייהייט, ווען זיי וועלען מיט איהם, קסערקסעס׳ן, שלום שליסען אַ:ן איין בונד מאַכען געגען די גריכישע שטאַאַטען. דערויף האָבען די אַטהענער געענטפערט: „כל זמן די זון וועט ניט ענדערן איהר גאַנג אין הימעל וועט אַטהען מיט קסערקסעס׳ן קיין בונד ניט מאַכען, און וועט אין געגענטייל אַלע מעגליכקייטען אָנווענדען מיט איהם צו שטרייטען און מוטיג אימער ארוים־

טרעטען געגען איהם, ווען ער וועט וועלען וואָס עס איז אונטערנעהמען צו רויבען די פרייהייט פון גריכענלאַנד. אויף די הילף פון די געטער, וואָס ער האָט צושטערט זייערע טעמפּלען, האָפען מיר איהם צו בעזיגען”. דערביי האָבען זיי געראַטען אלכססנדר׳ן, ער זאָל מעהר ניט אָננעהמען אַזעלכע שליחות, אויב ער וויל בלייבען אַ פריינד צו אַטהען. אין דער זעלבער צייט האָבען זיי געבעטען הילף פון ספּאַרטאַ געגען מאַרדאָניוס׳ן, וועלכער וועט געוויס באַלד אונטערנעהמען אַ שלאַכט געגען זיי.

ווען מאַרדאָניוס האָט דערהערט פון אלכסנדר׳ן דעם ענטפער פון די אַטהענער, האָט ער באַלד בעפוילען זיין מיליטער צו בעפאַלען אַטטיקאַ. די ספּאַרטאַנער האָבען ניט געוואָלט געבען הילף צו די אַטהענער געגען מאַרדאָניוס׳ן. זיי האָבען נאָר געדענקט צו בעשיצען פעללאָפּאָננעזוס, די האַלבּ־אינזעל פון ספּאַרטאַ. די אַטהענער זיינען געוועזען געצוואונגען צום צווייטען מאָל זייער שטאָדט אויפצאָפּפערן און זיך רעטען מיט זייער האָב און גוטס אויף דער אינזעל סאַלאַמיס. דאָס אָבער האָט נאָך אַלץ ניט געבראָכען זייער ליבע צו פרייהייט און צו זייער פאָטערלאַנד. אַלס מאַרדאָניוס האָט איינגענומען אַטהען און האָט ווידער געשיקט אַ געזאַנדטען צו די אַטהענער אויף דער אינזעל סאַלאַמיס מיט דער פאָדערונג, זיי זאָלען זיך אונטערוואַרפען אונטער פּערסיען, האָבען זיי דעם געזאַנדטען אַפילו ניט צוגעלאָזען צו דער פאָלקס־פערזאַמלונג, נאָר זיי האָבען איהם גלייך געשיקט צוריק. איין מיטגליד פון ראַט האָט פאָרגעשלאָגען, מען זאָל דעם געזאַנדטען צולאָזען, האָט מען איהם אויף׳ן אָרט פערשטייניגט און, ווי העראָדאָט ערצעהלט, האָבען זיך פרויען אַריינגעריסען אין זיין וואוינונג און האָבען געטויטעט זיין פרוי מיט זיינע קינדער.

צעהן טעג האָבען די געזאַנדטע פון אַטהען אין ספּאַרטאַ געוואַרט אויף אַן אַנטוואָרט אויף זייער ביטע צו העלפען זיי אין זייער נויט צו שיקען צו זיי טרופּען, ווייל זיי זיינען געוועזען בעשעפטיגט מיט דעם יום טוב פון די היאַנצינטהיעס. די אַטהענער זיינען שוין געוועזען גרייט די שטאָדט צו פערלאָזען אָהן אַ שום ערפאָלג, אָבער איין מאַן פון טעגעאַ האָט געגעבען צו ערקלערען די עפאָרען, דאָס ווען אַטהען וועט שליסען אַ בונד מיט מאַרדאָניוס׳ן וועלען זיך דערמיט געפינען פיר מאַרדאָניוס׳ן טויזענד וועגען צום פעלאָפּאָננעזוס. די ספּאַרטאַנער האָבען די אויגען געעפענט און האָבען איינגעזעהן, דאָס זיי מוזען העלפען אַטהען, און האָבען באַלד געשיקט 5,000 האָפּליטען (שווער בעוואַפענטע סאָלדאַטען) און 35,000 העלאָטען (שקלאַפען). אַלס מאַרדאָניוס האָט דאָס דערהערט, האָט ער באַלד זיך צוריקגעצויגען נאָך באָ־

אַטיען, ווייל דאָרט איז געווען מעהר פּלאַץ פיר זיין גרויסע אַרמעע און פיר זיינע רייטער. דאָס ספּאַרטאַנישע מיליטער אונטער דער קאָמאַנדע פון פּאַוזאַניאַס'ן האָט זיך ענדליך פעראייניגט מיט דער אַטהעניזער אַרמעע. ווי הערָאדָאָט בעריכטעט איז דאַמאָלס די גריכישע אַרמעע בעשטאַנען פון 38,700 האָפּליטען. די אויבער־קאָמאַנדע איבער די ספּאַרטאַנישע טרופּען האָט געהאַט פּאַוזאַניאַס, און איבער דאָס אַטהענישע מיליטער אַריסטידעס, וועלכער איז דורך דעם בעשלוס פון פאָלק צוריקגערופען געוואָרען אין אַטהען.

ווען די גריכישע אַרמעע איז אָנגעקומען אין באָאָטיען, האָבען זיי אויפגעשטעלט זייער לאַגער געגען די פּערסיער, וועלכע האָבען געהאַט אַן אַרמעע פון 300,000 פּערסיער, 50,000 גריכען, וואָס זיינען געווען פּערסיש געזאָנען, און זעהר פיעלע רייטער. די גריכען האָבען גאָר קיין רייטער ניט געהאַט. נאָך אייניגע קליינע שלאַכטען איז עס ענדליך געקומען אין ספּעטעמבער 479 פ. קר. צו אַן ענטשיידענדער שלאַכט ביי פּלאַטאָאָ. אין גריכישען לאַגער איז געוואָרען אַ שפּאַלטונג צוליב דעם שטרייט, ווער עס זאָל האָבען דעם עהרען־פּאָסט אין לינקען פליגעל — די אַטהענער אָדער די טעגעאַטען. ענדליך האָבען די לאַצעדאָמאָניער געאורטיילט, דאָס דיזער עהרען־פּאָסט געהערט צו די אַטהענער.

די גריכען זיינען געשטאַנען אין אַ געשיצטען אָרט. מאַרדאָניוס האָט אַלע מיטלען געברויכט זיי אַרויסצורופען צו אַ שלאַכט אויף אַן אָפענעם פּלאַץ, אָבער עס איז איהם ניט געלונגען. מאַרדאָניוס האָט פערשטעלט אַלע וועגען, פון וואַנען די גריכען האָבען בעקומען לעבענס־מיטלען, און האָט געהייסען פערשיטען אַלע קוועלען, פון וואַנען זיי האָבען בעקומען וואַסער. דאָס האָט געצוואונגען פּאַוזאַניאַס'ן זיך צוריקציהען ביי נאַכט אין די אומגעבונג פון פּלאַטאָאָ. מאַרדאָניוס האָט עס דיזען ריקצוג גערעכענט פיר אַן ענטלויפען און האָט גענומען זיי נאָכיאָגען. ער איז באַלד געקומען נאָהענט צו די ספּאַרטאַנער. דיזע, אַלס זיי האָבען דערזעהן דעם פיינד נעבען זיך, האָבען באַלד געשיקט שלוחים צו די אַטהענער, וועלכע זיינען שוין געווען ווייט פון זיי, און האָבען געפאָדערט זייער הילף. די אַטהענער אָבער האָבען דאַמאָלס געהאַט צו שטרייטען מיט די מאַצעדאָניער, טהעססאַליער און אַנדערע גריכישע פעלקערשאַפטען, וועלכע האָבען געהאַלטען מיט פּערסיען און האָבען זיך שוין פריהער אונטערגעגעבען צו זיי. די ספּאַרטאַנער מיט די טעגעאַטען זיינען געבליבען אַליין צו קעמפּפען מיט די פּערסיער. אייניגע אויגענבליקען זיינען זיי געשטאַנען אונבעוועגליך, ווייל די קרבנות, וואָס זיי האָבען מקריב געווען צו די געטער פאַר זייער אַרויסגאַנג אין קריג, האָבען

ניט געצייגט קיין גוטע סמנים. ענדליך, אַלס פּאַוזאַניאַס האָט אויפגעהויבען זיינע אויגען צום טעמפּעל פון דער הימעלס־געטין הערא, האָט ער דערזעהן גוטע סמנים. די ספּאַרטאַנער האָבען געקריגען מוט און האָט זיך געלאָזען אין שטרייט מיט'ן פיינד. די פּערסיער האָבען געקעמפּט ווי העלדען. מאַרדאָניוס איז איבעראַל, וואו ער האָט בעמערקט אַ שוואַכען פּונקט אין דער אַרמעע, ערשינען אויף זיין ווייסען פערד און האָט אויפגעמונטערט זיי־

פּאַוזאַניאַס אָפּפערט צו די געטער פאַר דער שלאַכט ביי פּלאַטאָאַ.

נע סאָלדאַטען. אָבער דער מוט פון די גריכען האָט אַלץ איבערגעשטיגען. מאַרדאָניוס זעלבסט איז געפאַלען פון די הענט פון די גריכען, און דאַן איז די מאַכט פון די פּערסיער אין גאַנצען געוואָרען געבראָכען. שרעק האָט זיך פערשפּרייט אין דער גאַנצער פּערסישער אַרמעע. די פּערסיער האָבען זיך געלאָזען לויפען אין אונאָרדנונג צוריק אין זייער בעפעסטיגטען לאַגער. דאָרט האָבען זיי זיך בעשיצט און די גריכען האָבען גאָר ניט געקענט מאַכען מיט זיי, וואייל די בעפעסטיגונג איז געוועזן זעהר שטאַרק. ענדליך האָבען די

אטהענער געענדיגט זייער שטרייט מיט די גריכישע פעלקערשאפטען און זיינען געקומען צו הילף די ספארטאנער. מיט פעראייניגטע קרעפטען האָ-בען זיי געשטורמט דעם פערסישען לאגער און האָבען איהם גענומען. פיעלע טויזענדע פון די פערסיער זיינען געפאלען אין דער שלאכט און די איבריגע זיינען צולאָפען.

די גריכען האָבען נאך דער שלאכט געפונען אן אונגעהייערען רויב: געצעלטען געוועבט פו זילבער־פעדים, בעכערס, שאָלען, טרינק־געשיר פון די עדעלסטע מעטאלען, טייערע אָרם־בענדער, האלז־קייטען און וואפען. דאָס אלעם האָט מען אין איין הויפען צוזאמענגעלעגט. דערפון האָט מען פריהער אראָפּגענומען מעשר פיר די געטער: פיר דעם אפּאָללאָ־טעמפעל אין דעלפי, פיר צעאוס'ן אין אָלימפּיא, און פיר דעם איסטהמישען נעפּטון, פיר יעדען א צענטעל. פּאוזאניאס האָט אויך ערהאלטען א צעהנטעל און דאָס איבריגע האָבען די קריגער צווישען זיך צוטיילט. פיר די קריגער, וואָס זיינען געפאלען אין שלאכט, האָט מען אויפגעשטעלט מאָנומענטען. די קאָ-מאנדירען האָבען זיך ניט געקענט איינינגען, צו וועמען עס געהערט דער פּרייז פיר די גרעסטע העלדישקייט. די אטהענער און די ספארטאנער האָ-בען יעדע גע'טענה'עט, אז דער פרייז געהערט צו זיי. ענדליך האָבען אלע איינגעשטימט מען זאָל דעם ערסטען פרייז געבען צו די פּלאטאָער, ווייל אויף זייער פּלאץ איז די שלאכט געוואונען געוואָרען.

אין דעם זעלבען טאָג, ווען די גריכען האָבען געוואונען זייער זיג אין פּלאטאָאָ, האָט אויך די גריכישע פלאָטע א פּאָלשטענדיגען זיג געהאט. נאך דיזען זיג איז די גריכישע פלאָטע געבליבען שטעהן דעם גאנצען זומער ביי דער אינזעל דעלאָס. ערסט אין הערבסט האָבען זיי געזעגעלט זייערע שיפען נאך דער אינזעל סאמאָס, וואו די פערסיער זיינען געשטאנען מיט זייערע שיפען. אלס זיי האָבען דערהערט, דאָס די גריכען קומען צו סאמאָס, האָבען זיי פערלאָזען די שיפען און האָבען זיך פעראייניגט מיט דער פערסי-שער לאנד־מאכט פון 60,000 מאן, וואָס איז געשטאנען ביים פאָרגעבירג מיקאלע. די שיפען זייערע האָבען זיי, ווי עס איז דאמאָלס געווען דער מנהג, ארויסגעצויגען פון וואסער, זיי אין אָרדנונג געבראכט אויף דער יבשה און זיי ארומגערינגעלט מיט א צאָם. אלס די גריכען האָבען זיך דערוואוסט, דאָס די פערסיער האָבען די פעניציער געשיקט אהיים, האָבען זיי בעשלאָסען באלד צו שטרייטען מיט די פערסיער. ווי נאָר די שלאכט האָט זיך אָנגעפאנגען, האָבען זיך די גריכען (פון דער פלאָטע) דערוואוסט פון מארדאָניוס'עס מפּלה און זיין טויט. דאָס האָט צוגעגעבען די גריכען זעהר פיעל מוט און זיי האָבען

אין גאנצען פערניכטעט די פערסישע ארמעע, און האָבען פערברענט זייער לאַגער מיט זייערע שיפען. דער כבוד פון דיזען זיג האָט געהערט צו די אטהע- נער אליין, ווייל די ספּארטאנער האָבען גראָדע דאן פערבלאָנדזעט ארום- רינגלענדיג דעם פיינד און זיינען ניט געקומען צו דער רעכטער צייט צום אָנגריף.

דער לעצטער זיג האָט בעדייט, דאָס די גריכען האָבען בעזיגט דעם אָגאָאישען ים, וועלכער איז געוועזען זעהר וויכטיג פיר זיי אין קאָמערציעלער הינזיכט. אין ווענינער ווי איין יאָהר האָבען זיי די פערסיער געשלאָגען פיער מאָל, און אָנשטאָט וואָס פריהער זיינען זיי געוועזען די אָנגעגריפענע, זיינען זיי נאָכדעם געוואָרען די זיגער. ווער האָט עס מיט אייניגע מאָנאַטען צוריק געקענט פּראָפעזייהען, דאָס די מעכטיגע פערסיען וועט אין אזא קורצער צייט געפינען איהר קבר אין דעם קליינעם גריכענלאַנד? די מעכטיגסטע פעלקערשאַפטען פון אָריענט האָבען ניט געקענט ביישטעהען געגען דעם גייסט פון פרייהייט און ציוויליזאציאָן, וועלכער האָט דורכגעדרונגען יעדע זעלע פון די גריכען.

אין דער זעלבער צייט, ווען די אטהענער און די ספּארטאנער האָבען בעזיגט די פערסיער ביי סאלאמיס, האָבען די גריכען פון סיציליען בעזיגט די קארטהאגער, האָבען פערניכטעט פון זיי 300,000 מאן און זיינען געוואָ- רען די אליין-הערשער פון דער אינזעל. די גליקליכע שטונדע פון טריאומף האָט פיר די גריכען איבעראל געשלאָגען!

ו. אטהען אויף דער העכסטער שטופע פון איהר מאכט.

1) די צייט פון דער שלאכט ביי פלאטאָא ביז צימאָן'ס טויט.

ווי מיר האָבען שוין פריהער בעמערקט, האָט גריכענלאַנד דורך דעם זיג איבער פערסיען זעהר פיעל געוואונען אין דער הינזיכט פון האנדעל. בע- זונדערס איז דורך דעם פערגרעסערט געוואָרען דער האנדעל פון אטהען. מיט דער הילף פון דער פלאָטע, וועלכע די אטהענער האָבען געשאפען זיך צו שיצען געגען די פערסיער, האָבען זיי בעקומען אין זייערע הענט ניט נאָר די אויבערמאכט איבער אלע גריכישע אינזלען, נאָר אויך דעם גאנצען האנ- דעל פון אָגאָאישען מעער.

דיזער אומשטאנד האָט געפאָדערט פון זיי צו האָבען א גרעסערען און בעקוועמערען האפען, ווייל דער ביזהעריגער האפען (פאלעראָן) איז געוועזען צו קליין, ניט טיף און ווענינ בעשיצט געגען ווינטען. טהעמיסטאָקלעס

האָט אויפמערקזאם געמאַכט זיינע מיט־בירגער אויף די בוכט, וואָס איז געלעגען צוויי שטונדען רייזע ווייט פון דעם אַלטען האפען צו מערב. דיזע בוכט האָט מען לויט דעם ראַט פון טהעמיסטאָקלעס׳ן אַרומגערינגעלט מיט אַ שטאַרקער מויער פון דער זייט, וואָס איז געווען צום לאַנד. דיזע מויער האָט מען פעראייניגט מיט דער שטאָדט, אום זיי זאָלען ניט אָפּגעשניטען ווע-רען פון מעער אין צייט פון קריג. דאָס איז געווען טהעמיסטאָקלעס׳עס פּלאַן, אָבער אין דער פּראַקטיק איז עס שפּעטער דורכגעפיהרט געוואָרען דורך צימאָן און פּעריקלעס׳ן. דיזער נייער האפען איז געווען בעוואוסט אונטער דעם נאָ-מען פּ י ר אֶ א ו ס.

טהעמיסטאָקלעס האָט נאָך דעם זיג איבער די פּערסיער דורכגעפיהרט אַ בעשלוס דורך די פאָלקס־פערזאַמלונג, דאָס איידער די אַטהענער וועלען צוטרעטען צו איבערבויען זייערע צושטערטע הייזער, זאָלען זיי בעפעסטיגען די שטאָדט אַטהען מיט אַ שטאַרקער מויער. די ספּאַרטאַנער זיינען געווען געגען דעם, ווייל דאָס וועט קענען אַ מאָל דינען דעם פיינד זעלבסט, אין פאַל עס זאָל איהם געלינגען איינצונעהמען די שטאָדט, פיר אַ פעסטען שוץ־ אָרט. די אַטהענער האָבען אָבער געטאָן זייערס, און האָבען זיך גענומען מיט אַלע קרעפטען די מויער אַרום דער שטאָדט אַזוי געשווינד ווי מעגליך אויפצושטעלען. עס האָבען אין דעם געאַרבייט שקלאַפען און פרייע, מע-נער, פרויען און קינדער טאָג און נאַכט מיט גרוים חשק ביז עס איז זיי געלונ-גען די אַרבייט דורכצופיהרען.

אום די מאַכט, וואָס די אַטהענער האָבען בעקומען פון דעם זיג איבער די פּערסיער, לאַנג אָנצוהאַלטען, האָט טהעמיסטאָקלעס געפאָדערט, דאָס אַטהען זאָל יעדעס יאָהר פערגרעסערן די פלאָטע מיט אַ געוויסער צאָהל שי-פען. אום די צאָהל פון די איינוואוינער פון אַטהען צו פערמעהרען, האָט טהעמיסטאָקלעס דורכגעפיהרט אַ געזעץ, דאָס פרעמדע, וואָס ווילען זיך בעזעצען אין אַטהען, זאָלען זיין פריי פון אַלע שטייערן, איבערהויפּט פרעמ-דע בעלי מלאכות. דורך דיזען מיטעל איז די שטאָדט גיך געוואָרען גע-דיכט בעזעצט. עס האָט ניט לאַנג גענומען און אַטהען האָט אָנגעהויבען אַרויסשיקען פון זיך מענשען אין אַנדערע פּונקטען צו גרינדען נייע קאָלאָניעס, וועלכע האָבען געהאָלפען צו פערשפּרייטען דעם האַנדעל פון אַטהען ווייט און ברייט.

די גריכישע פלאָטע אונטער דעם אויבער־בעפעהל פון פּאַוזאַניאַס׳ן האָט דערווייל געזעגעלט צום העללעספּאָנט, אום צו בעפרייען די גריכישע שטעדט און אינזלען, וועלכע זיינען נאָך געווען בעזעצט פון די פּערסיער.

די גריכען האָבען איינגענומען די גריכישע שטאָדט ביצאַנץ (ביצאַנטיאָן) און האָבען געפאַנגען אין פלען פיעלע רייכע פערסיער. אונטער די געפאַנגענע האָט זיך געפונען א מאַן פון ערעטריא מיט'ן נאָמען גאָנגילוס, וועלכער האָט בעקומען פיער אָאָלישע שטעדט פון פערסישען קעניג אלס בעלוינונג פיר צו פעררעט געגען זיין פאָטערלאַנד (גריכענלאַנד). די בעקאַנטשאַפט פון דיזען פעררעטער האָט געהאַט א גרויסע ווירקונג אויף פאַוזאַניאַס'עס צוקונפט. ער איז שוין פריהער געווען א ביסעל פער'שכור'ט פון דעם כבוד, וואָס ער האָט בעקומען אַלס זיגער איבער די פערסיער. ער האָט אָנגעפאַנגען צו האַלטען זיך גרויס און איז געוואָרען אונצופרידען צו זיין בלויז א באַזילעאוס אין ספאַרטאַ אונטער דער אויפזיכט פון די עפאָרען. איהם האָט זיך אָנגעהויבען צו ווילען לעבען אין גרויס לקסוס, ווי עס לעבען די אזיאַטישע דעספאָטען. דערצו האָט איהם פיעל געהאָלפען דער גרויסער רייכטום, וואָס ער האָט בעקומען אויף זיין טייל פון דעם רויב אין פלאַטאָאָ. ער האָט אָנגעפאַנגען צו טראַכטען: וואָס וועט איהם קסערקסעס געבען, ווען ער וועט איהם פערשאַפען די הערשאַפט איבער ספאַרטאַ? דאָס איז געווען דער געדאַנק, אויף וועלכען גאָנגילוס האָט איהם געבראַכט.

מיט דער הילף פון די געפאַנגענע פערסיער האָט פאַוזאַניאַס געמאַכט א געהיימע פערבינדונג מיט קסערקסעס'ן. ער האָט פון איהם פערלאַנגט זיין טאָכטער פיר א ווייב, און דערפאַר האָט ער איהם צוגעזאָגט די אונטערווארפונג פון לאַצעדאָמאָן. ער האָט אָנגעפאַנגען צו פיהרען א פערסישעס לעבען, אָנטאָן פערסישע קליידער, און זיך נאָכגעבען אַלע לוקסוסען. די מיטלען דערצו האָט ער ערהאַלטען פון פערסישען הויף. ער האָט זיך פערשאַפט א לייב-וואך פון עגיפטער און מעדיער, און האָט אָנגעפאַנגען צו בעהאַנדלען זיינע גריכישע בונד-חברים ווי א פערסישער דעספאָט. דאָס האָט שטאַרק ערביטערט די אָגינער און פעלאָפאָנעזיער און זיי האָבען זיך צוריקגעקעהרט א היים, און די אַנדערע גריכישע פעלקערשאַפטען האָבען זיך פרייוויליג געשטעלט אונטער די הערשאַפט פון אַריסטידעס'ן און צימאָן'ען. ספאַרטאַ האָט צוריקגערופען פאַוזאַניאַס'ן פון ביצאַנץ און האָט בעשטימט אַן אַנדער פיהרער אָנשטאַט איהם. אָבער ער איז אָנערקענט געוואָרען.

פאַוזאַניאַס איז אין ספאַרטאַ געשטעלט געוואָרען צום געריכט, ער איז אָבער פריינעשפראָכען געוואָרען, ווייל ער האָט אונטערגעקויפט די ריכטער, און ווייל עס זיינען ניט געווען גענוג בעווייזען. ער איז ווידער אַוועק נאָך ביצאַנץ און האָט איבער-א-נייעס דאָרט אָנגעפאַנגען זיינע פריהערדיגע פלענער צו שמידען און דורכפיהרען, ער איז אָבער דערביי געווען אַזוי ניט פאָר-

זיכטיג, דאָס מען האָט איהם אין ספּאַרטאַ ווידער צום געריכט גערופען. זיי האָבען זיך דערוואוסט נעמליך, דאָס ער בענוצט די העלאָטען פיר אַ פערברעכערישען צוועק, אָבער די בעווייזען זיינען געווען ניט גענוגענד, ווייל לויט די ליקורגישע געזעצען זיינען די צייגניסען פון אַ שקלאַף ניט גילטיג געגען אַ פרייען. ענדליך האָט ער זעלבסט געליפערט אַ שריפטליכען בעווייז געגען זיך. ער האָט געפיהרט אַ געהיימע קאָררעספּאָנדענץ מיט אַ פערסישען גענעראל ארטאַבאַצוס און האָט מיט איהם אָפּגעמאַכט גלייך צו טויטען יעדען איבערברייינגער פון זיינע בריף. איין העלאָט, וועלכער האָט געזאָלט איבערגעבען אַ בריף צו אַרטאַבאַצוס'ן, איז געוואָרען אויפמערקזאַם, וואָרום אַלע העלאָטען, וואָס פּאַוזאַניאַס שיקט דורך זיי בריף, קומען ניט צוריק. ער האָט געעפענט דעם בריף און האָט געפונען צום סוף אַ צושריפט, דאָס אַרטאַבאַצוס זאָל טויטען דעם איבערברייינגער. דער העלאָט האָט דעם בריף געליפערט צו די ספּאַרטאַנער. די עפאָרען האָבען דעם העלאָט אוועקגעשיקט אין אַ טעמפּעל און געלאָזט וויסען וועגען דעם פּאַוזאַניאַס'ן. דיזער איז גלייך געקומען אין טעמפּעל און האָט איהם אָנגעפאַנגען אויספאָרשען וועגען דעם בריף. דיזען געשפּרעך האָבען די עפאָרען צוגעהערט פון אַ געהיימען אָרט אין טעמפּעל. מיט דיזען אופן האָבען זיי געהאַט געגען איהם ריכטיגע בעווייזען וועגען זיין פעראַטעט צום פאָטערלאַנד.

אום זיך אַרויסצומאַכען פון דער פערדינטער שטראָף, איז פּאַוזאַניאַס אויף דעם ראַט פון אַ פריינדליכען עפאָר אַנטלאָפען אין אַ טעמפּעל, ווייל לויט די געזעצען האָט מען איהם פון דאָרט ניט געקענט נעהמען מיט גוואַלד און די שטראָף אויף איהם אויספיהרען. דאַן איז געקומען זיין מוטער צום טעמפּעל און אַלס עכטע ספּאַרטאַנערין האָט זי דעם ערסטען שטיין געלעגט ביים אַריינגאַנג פון טעמפּעל, נאָך איהר האָבען שוין פיעלע אַנדערע ספּאַרטאַנער געלעגט שטיינער, און דערמיט האָט מען פערמויערט דעם אַריינגאַנג און אַרויסגאַנג פון טעמפּעל. פּאַוזאַניאַס איז שרעקליך שוואַך געוואָרען פון הונגער, דאַן האָבען איהם די ספּאַרטאַנער פון טעמפּעל אַרויסגעטראָגען אום ער זאָל ניט פעראונרייניגען דעם טעמפּעל מיט זיין טויטען קערפּער. מיט עטליכע מינוטען שפּעטער איז ער געשטאָרבען (640 פ. קר.).

אויך טהעמיסטאָקלעס איז געוואָרען אַ קרבן פון דער דעמאָקראַטיע, אָבער ניט אויף אַזאַ קלעגליכע אַרט. זיינע צו־גרויסע פערדינסטען און דער צו־גרויסער כבוד, וואָס ער האָט פון אַלע זייטען געהאַט, האָבען אָנגעפאַנגען צו בעאונרוהיגען די בירגער, ער זאָל ענדליך ניט ווערען אַ זעלבסט־הערשער און טיראַן. דאַגעגען האָט אַריסטידעס אַלץ מעהר און מעהר איינ־

פלוס געוואונען, בעזונדערס ווען ער האָט זיין אַלטע פּאַרטיי פון די רייכע גוטס־בעזיצער אויפגעגעבען און האָט אָנגעפאַנגען צו בעשיצען די אינטע־רעסען פון דער מיטעל־קלאַס, דעם האַנדעל און די אינדוסטריען. ער האָט געמאַכט ענדערונגען אין דער פערפאַסונג, וועלכע האָבען איהם זעהר בע־ליבט געמאַכט ביים פאָלק. ער האָט נעמליך איינגעפיהרט געזעצען, לויט וועלכע אויך די בירגער פון דער פערטער קלאַס, וועלכע זיינען ביז יעצט פריי געווען פון אָפּצאָהלונגען צוליב זייערע קליינע פערמעגענס, זאָלען אויך צאָהלען געוויסע שטייער, אָבער דערפאַר זאָלען זיי אויך צו אַלע עמטער צו־געלאָזען ווערען. דורך דיזען שריט, דורך וועלכען אַטהען האָט בעקומען איהרע גרעסטע מענער, איז דער איינפלוס פון טהעמיסטאָקלעס'ן אין גאַנ־צען פערשוואונדען און ער איז באַלד געוואָרען אַ קרבן פון זיינע געגנער. דורך אַ שערבעל־געריכט (אָסטראַציזם) איז ער פערטריבען געוואָרען (471 פ. קר.) פון אַטהען און האָט זיך בעזעצט אין אַרגאָס. שפּעטער האָט מען דערגאַנגען, דאָס ער האָט אָנטייל גענומען אין דעם פערראַט פון פּאוזאַ־ניאַס'ן. מען האָט איהם געוואָלט אַרעסטירען, ער איז אָבער ענטלאָפען נאָך פערסיען. דאָרט האָט דער קעניג בעשטימט דריי שטעדט פיר זיין אונטער־האַלט. ביים קעניגליכען הויף האָט מען איהם אַזוי פיעל עהרע געצייגט, ווי קיין אַנדער גריך האָט עס אין פערסיען ניט געזעהן. דער קעניג האָט געהאָפט, דאָס טהעמיסטאָקלעס, וועלכער האָט געוואוסט זעהר גוט די אַלע גריכישע פערהעלטניסען, וועט איהם קענען זעהר פיעל נוצליך זיין אין זיין אונטערנעהמונג, אין זיין נייעם קריג מיט גריכענלאַנד, וועלכען ער האָט געדענקט אָנצופאַנגען. טהעמיסטאָקלעס איז אָבער באַלד געשטאָרבען. ער איז דאַמאָלס אַלט געווען 65 יאָהר.

אַריסטידעס האָט זיך זעהר פיעל עהרע פערשאַפט דורך דעם, וואָס ער האָט געגרינדעט דעם ד ע ל י ש ע ן בונד, וועלכער האָט זעהר פיעל גע־האָלפען צו אַטהען'ס גרויסקייט. די אַלע גריכישע אינזלען, וועלכע זיינען געווען אונטער אַטהען'ס פיהרערשאַפט, ווי אויך די גריכישע שטעדט פון קליין־אַזיען האָבען אָנגענומען אַריסטידעס'עס ראַט, צו בעשטימען די אינ־זעל דעלאָס פיר דעם מיטעלפּונקט פון גריכישען בונד. דאָרט זאָלען זיי אָפּ־האַלטען זייערע פערזאַמלונגען, און דאָרט זאָל זיך געפינען די שאַץ־קאַמער פון דעם בונד. די בונד־מיטגלידער זיינען אַלע פריי, ניט אָפּהענגיג איי־נער פון אַנדערן, נאָר יעדער איז פערפליכטעט צו צאָהלען אַ געוויסען בייטראָג יעהרליך צו דער אַלגעמיינער קאַסע און צושטעלען שיפען און מענשען אין פאַל פון קריג. די איינקונפטען, וועלכע זיינען אָנפאַנגס גע־

ווען ניט מעהר פון 460 טאַלענטען, האָבען שפּעטער דערגרייכט ביז 600 טאַלענטען. די פערוואַלטונג איבער דיזע גרויסע סומע איז איבערגעגעבען געוואָרען צו אַריסטידעס'ן, ווייל ער איז געווען בעקאַנט אַלס דער עהרליכסטער מאַן אין לאַנד. אין נאָך איהם פלעגט מען אָנפערטרויען דיזעס אַמט צו אַן אויסגעוועהלטען בירגער נאָר אויף איין יאָהר.

קורץ נאָך דעם איז אַריסטידעס געשטאָרבען. מיט זיין טויט האָט ער אַלעמען איבערצייגט אין זיין עהרליכקייט. ער איז געשטאָרבען אַזוי אָרים, דאָס עס איז ניט געבליבען אַפילו קיין מיטלען פיר זיין קבורה, און די שטאָדט האָט געמוזט בעזאָרגען זיין בעגרעבנים און זאָרגען פיר די קינדער, וואָס זיינען געבליבען נאָך איהם.

נאָך דעם טויט פון אַריסטידעס'ן איז דאָס אַמט פון הויפּט־שאַצמייסטער איבערגעגעבען געוואָרען צו צימאָן'ען, דעם זוהן פון מילטיאַדעס'ן. ער האָט אַפילו געהערט צו דער אַריסטאָקראַטישער קלאַס, אָבער ער האָט זיך אויסערליך אויפגעפיהרט אַזוי דעמאָקראַטיש, דאָס דאָס פאָלק האָט צו איהם געהאַט פולעס צוטרויען. פון דעם יאָהר 470 פ. קר. איז ער אַלע יאָהר ערוועהלט געוואָרען אַלס קריגס־פיהרער און האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אַ לאַנגער רייהע פון גליקליכע אונטערנעהמונגען. ער האָט פערטריבען די פּערסיער פון זייער לעצטען שטיץ־פּונקט אין טהראַציען, און האָט אונטערוואָרפען אונטער די מאַכט פון גריכישען בונד די רייכע גאָלד־ און זילבער־מינעס, וואָס האָבען זיך געפונען ביי דער מינדונג (דער אָרט, וואו אַ טייך גיסט זיך אַריין אין ים) פון דעם טייך סטרימאָן. אויף דער אינזעל סקיראָס איז געווען אַ באַנדע זעע־רויבער, וועלכע פלעגט פיעל שאָדען פערשאַפען דעם האַנדעל פון בונד. צימאָן האָט די באַנדע אין גאַנצען פערניכטעט און האָט דאָס לאַנד, וואָס דיזע באַנדע האָט פערנומען, צוטיילט צווישען קאָלאָניסטען פון אַטהען, וועלכע האָבען זיך דאָרט בעזעצט, און ער האָט בעפרייט די גריכען פון קליין־אַזיען פון דעם פּערסישען יאָך. נאָך דעם האָט ער אונטערגענומען אַ שטרייט מיט די בעוואוינער פון דער אינזעל נאַקסאָס, וועלכע האָבען זיך אָפּגעריסען פון גריכישען בונד, הגם דער בונד־פערטראַג האָט עס ניט ערלויבט. די איינוואוינער פון דיזער אינזעל האָבען דערפאַר פערלאָרען זייער אונאָפּהענגיגקייט. אָבער ענדליך האָט אַטהען מיט איהר שלויהייט די אויבערהערשאַפט בעקומען איבער דעם גאַנצען בונד. זי האָט נעמליך פאָרגעשלאָגען די איינצעלנע מיטגלידער פון בונד, דאָס יעדערער זאָל יעהרליך געבען אַ געוויכע סומע געלט אָנשטאָט צו געבען שיפען צו דער פלאָטע, און אַטהען אַליין ווייזן בעזאָרגען די פלאָטע פיר דעם בונד מיט דיזע געלט־מיטלען. מיט דיזען [illegible]

האָט אַטהען בעקומען די גאַנצע מאַכט פון דער פלאָטע אין איהרע הענט, האָט בעשטראָפט יעדען מיטגליד, וואָס האָט זיך אָפּגעריסען פון בונד, און האָט אין פיעלע ערטער בעזעצט אייגענע קאָלאָניסטען, וועלכע האָבען גוט נאָכגעקוקט און געפּאָרשט יעדע בעוועגונג פון די מיטגלידער פון בונד. דורך דיזעם האָבען פיעלע מיטגלידער פערלאָרען זייער זעלבשטענדיגקייט, און די גאַנצע מאַכט האָט זיך ענדליך קאָנצענטריט אין די הענט פון אַטהען, אַפילו דער שאַץ פון בונד האָט זיך אַריבערגעטראָגען פון דעלאָס אין אַטהען (459 פ. קר.).

אַרום די זעלביגע צייט האָט אַטהען ענדליך בעזיגט אֶגינאַ, נאָך וועלכער זי האָט שוין לאַנג געשטרעבט. די בעוואוינער פון דיזער אינזעל זיינען געצוואונגען געווען צאָהלען טריבוט (456 פ. קר.) און נאָך דעם זיינען זיי אין גאַנצען פערטריבען געוואָרען פון דער אינזעל. דערפאַר איז אָבער אַטהען אונגליקליך געווען אין דעם קריג מיט ספּאַרטאַ. די ספּאַרטאַנער האָבען געשיקט הילף צו דער לאַנדשאַפט דאָריס געגען זייערע בעדריקער די פאָציער, און צו גלייכער צייט האָבען זיי פערשאַפט דער שטאָדט טהעבען די אויבערהערשאַפט איבער די אַנדערע שטעדט פון באֶאָטיען. דיזעם האָבען די אַטהענער בעטראַכט אַלס אַן אָנגריף אויף זייער מאַכט. עס איז ענטשטאַנען אַ קריג, אין וועלכען דער אַטהענישער קריגס־פיהרער מיראָנידעס האָט געליטען אַ שרעקליכע נידערלאַגע ביי ט אַ נ אַ ג ר אַ אין באֶאָטיען (458 פ. קר.). אין 2 מאָנאַטען שפּעטער איז דער קריג בענייט געוואָרען און דאַן האָט מיראָנידעס די שלאַכט געוואונען ביי אֶ נ אָ פ י ט אֶ און האָט געצוואונגען כמעט גאַנץ מיטעל־גריכענלאַנד צו־צושטעהן צום דעלישען בונד.

באַלד נאָך דער נידערלאַגע ביי טאַנאַגראַ האָט פּעריקלעס געווירקט מען זאָל צימאָן'ען צוריקרופען פון זיין פערבאַנונג. איהם איז עס געלונגען מאַכען אַ שלום צווישען אַטהען און ספּאַרטאַ, וועלכער האָט געדויערט 5 יאָהר (ביז 451 פ. קר.). די אַטהענער האָבען זיך מיט דעם פרידען בענוצט אום דעם קריג מיט פּערסיען איבער־אַ־ניים אָנצופאַנגען. מיט אַ פלאָטע פון 200 שיפען זיינען די אַטהענער אונטער דער פיהרערשאַפט פון צימאָן'ען אַוועק צו דער אינזעל ציפּערן, וועלכע איז געווען דער הויפּט שטיץ־פּונקט פון דער פּערסישער זעע־מאַכט, ווייל די אינזעל ציפּערן האָט פערשאַפט צו די פּערסיער אַלץ, וואָס איז נעטיג געווען פיר אַ קריג-שיף. צימאָן האָט געשיקט 60 שיפען אין עגיפּטען. דערביי האָט ער געהאַט צוויי צילען. ערסטענס האָט ער געוואָלט שטיצען דעם אויפשטאַנד אין עגיפּטען געגען פּערסיען, צווייטענס האָט ער געוואָלט אָפּציהען די אויפמערקזאַמקייט פון די פּערסיער

פון דער אינזעל ציפערן, וועלכע איז געווען פיר צימאָן'ען זעהר וויכטיג אין דיזען שטרייט. ביי דער בעלאגערונג פון ציטיום האָט צימאָן געקריגען א וואונד, פון וועלכער ער איז געשטאָרבען (449 פ. קר.), אָבער באלד נאָך דעם האָבען די אטהענער צוויי מאָל בעזיגט די פערסיער ביי סאלאמיס (אויף ציפערן). דערמיט האָט זיך געענדיגט פאָרלויפיג דער קריג מיט די פערסיער. די אטהענער זיינען דאמאָלס געוואָרען די אליין־הערשער איבער דעם אֶגֶאֶאישען מעער.

2) פעריקלעס (449 ביז 431 פ. קר.).

נאָך דעם טויט פון צימאָן'ען איז פעריקלעס געוואָרען די הויפּט־פּערזאָן אין אטהען. ער איז געווען דער גרעסטער פון אלע שטאאטסמענער, וואָס גריכענלאנד האָט געהאט. ער האָט געבראכט אטהען ניט נאָר צום העכסטען פּאָליטישען גליק, נאָר אויך אין קונסט און אין וויסענשאפט האָט אטהען דערלאנגט אונטער איהם די העכסטע שטופע. זיין עפּאָכע איז זעהר וויכטיג פיר די וועלט־געשיכטע, און וייל ער איז דער שעפער פון דיזער עפּאָכע און זיין ווירקזאמקייט אויף אלע געביטען פון מענשליכען לעבען און שטרעבען איז געווען זעהר בעדייטענד, דעריבער איז דיזע עפּאָכע בעקאנט אין דער וועלט־געשיכטע אונטער דעם נאָמען די פ ע ר י ק ל י ש ע.

דער פאָטער פון פעריקלעס'ן איז געווען קסאנטיפּפוס, דער זעלבער, וועלכער האָט געזיגט ביי מיקאלע. זיין מוטער, אגאריסטע, איז געווען א פלעמעניצע פון דעם בעוואוסטען קלייסטהענעס. אין געשטאלט איז ער געווען זעהר עהנליך צו פיזיסטראטוס'ן. דיזע עהנליכקייט האָט איהם אין אָנפאנג זעהר פיעל געשאדט צו זיין קאריערע, ווייל די דעמאָקראטען האָבען געקוקט אויף איהם מיט א בעזונדערען פאָראורטייל. ער איז ערצויגען געוואָרען אונטער דעם איינפלוס פון די בעסטע לעהרער. פון דער נאטור האָט ער געהאט א גרויסע רעדנער־קראפט, א געזונדען פערשטאנד פיר פּאָליטיק, און האָט געהאט א גרויסע נייגונג צו פילאָזאָפיע. דיזע אלע אייגענשאפטען האָבען איהם געשטעלט פיעל העכער פון אלע זיינע מיטבירגער. ער איז געווען פריינדליך צו יעדען מענשען, אָבער אינטים איז ער געווען נאָר מיט מענשען, וועלכע זיינען געווען גייסטיג ווירדיג צו האָבען אומגאנג מיט זיי. א וואהרער פריינד איז ער געווען צו פידיאס'ן, דעם גרעסטען גריכישען סקולפּ-טאָר, צו אנאקסאגאָראס'ן, דעם גרויסען גריכישען פילאָזאָף פון זיין צייט, צו דאמאָן'ען, איינעם פון די בעסטע לעהרער אין רעדע־קונסט, ווי אויך צו אנדערע גרויסע בעגאבטע מענער פון זיין צייט.

אין זיינע עלטערע יאָהרען איז צוגעקומען צו זיינע אינטימע פריינד אויף א געוויסע פרוי. דאָס איז געווען די בעריהמטע א ס פ א ס י א. זי האָט געהערט צו די ה ע ט אֶ ר ע ן (פריינדינס), וועלכע האָבען פון פעריקלעס'עס צייט אָן געשפּיעלט א זעהר בעדייטענדע ראָלע אין אַטהען און קאָרינטה. זיי זיינען געשטאַנען העכער פון אַלע גריכישע פרוי-ען, וועלכע האָבען קיין אָנטייל ניט געוואוסט צו נעהמען אין דעם געזעל-שאַפטליכען לעבען פון די גריכישע מענער. די העטאֶרען האָבען דורך זייער בילדונג און פיינע מאַנירען פיעל געווירקט צום פערפיינערן דאָס געזעל-שאַפטליכע לעבען פון די גריכען. זיי האָבען בעלעבט יעדע געזעלשאַפט דורך די קונסט פון טאַנצען, דורך מוזיק און גייסטרייכע אונטערהאַל-טונגען, זיי האָבען אָבער דערביי געאָפּפערט מיט זייער ווייבליכער טו-גענד און זייער קיישהייט (צניעות). די אַטהענער העטאֶרען זיינען אי-מער מעהרסטענס געווען אויסלענדערינס, ווייל דאָס געזעץ האָט ניט ער-לויבט די בירגערס' טעכטער אַזעלכע פערהעלטניסען צו מענער. אספאסיא ראָט געשטאַמט פון מילעט, וועלכע איז געווען די הויך-שולע פיר העטאֶרען-קונסט. די געשיכטע, ווי אַספאַסיאַ איז נאָך אַטהען געקומען, איז אונז ניט בעקאַנט, דערפאַר אָבער ווייסען מיר פיעלע איינצעלהייטען וועגען איהר, וואָס צייגען, וואָס פיר א גייסטרייכע פרוי זי איז געווען. פּע-ריקלעס פלעגט מיט איהר זעהר פיעל פערברייגנגען אין זיין פרייע צייט. שפּעטער האָט ער זיך געשיידט מיט זיין פרוי און האָט געהייראַט אספאַסיא'ן. אויף דער גרויסער גריכישער פילאָזאָף סאָקראַטעס פלעגט פיעל מיט איהר פערברייגנגען און בעשפרעכען פילאָזאָפישע פראַגען, פון וועלכע, ווי ער האָט אליין אָנערקענט, ער האָט פיעל נוצען געצויגען פיר זיין בילדונג. אספאַסיאַ האָט זיך בעזונדערס אויסגעצייכענט מיט איהר רעדע-קונסט. מען זאָגט, דאָס די בעריהמטע טרויער-רעדע (הספד), וואָס פעריקלעס האָט געהאַלטען אין דעם ערסטען יאָהר פון דעם פעלאָפּאָננעזישען קריג, איז גע-ווען אספאַסיא'ס פערפאַסונג.

פעריקלעס האָט גלייך אין אָנפאַנג פון זיין קאַריערע פערשטאַנען, דאָס זיין אַריסטאָקראַטישע נייגונג וועט איהם פיעל שאַדען ביים פאָלק, און האָט באַלד בעשלאָסען מיט לייב און זעעלע צו זיין איבערגעגעבען צו דער דע-מאָקראַטיע. ער האָט דורכגעזעצט א גאַנצע רייהע פון דעמאָקראַטישע איינ-ריכטונגען. שוין אין יאָהר 462 פ. קר. האָט ער מיט דער הילף פון עפיאַל-טעס'ן אָפּגענומען פון דעם געריכטס-הויף פון דעם אַרעאָפּאַג יעדען איינ-פלוס אויף פּאָליטיק און געזעץ-געבונג, און האָט איהם איהערגעלאָזען נאָר

דאָס רעכט צו ענטשיידען מאָרד־פּראָצעסען. דערפאַר האָט ער אָבער פערגרעסערט די רעכטען פון די פאָלקס־געריכטס־הייזער. אין זייערע הענט האָט ער איבערגעגעבען אַלע רעכט־זאַכען, אפילו די שטרייטיגקייטען צווישען די מיטגלידער פון דעם אַטהענישען בונד האָבען זיי געהאַט דאָס רעכט צו ענטשיידען. יעדע קלאַגע האָט געמוזט אריינגעגעבען ווערען צו איינעם פון די אַרכאָנטען, און דיזער האָט עס איבערגעגעבען צו אַ געריכטס־הויז פון די צעהן געריכטס־הייזער פון דער העליאַ. פּעריקלעס האָט איינגעפיהרט, דאָס די העליאַסטען (די פאָלקס־ריכטער) זאָלען קריגען געהאַלט פיר זייער ארבייט, ווייל דאָס פאָלק איז פערמעהרט געוואָרען און די פליכט פון אַ ריכטער האָט פון איהם געפאָדערט מעהר צייט. ער האָט בעשטימט, דאָס יעדער ריכטער זאָל בעקומען פיר יעדען טאָג, וואָס ער פערברייננגט אין געריכטס־הויז, אַן אָבאָלוס (13 פעניג). אויך יעדער בירגער, וואָס האָט צנטייל גענומען אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג, האָט בעקומען איין אָבאָלוס פיר יעדען טאָג, וואָס ער האָט דאָרט פערבראַכט. אויך די בירגער, וואָס האָבען אָנטייל גענומען אין קריג, האָבען בעקומען געהאַלט. דער האָפּליט (דער שווער בעוואַפּענטער קריגער) האָט בעקומען 4 אָבאָלוס'ען יעדען טאָג, דער אָפיציר האָט בעקומען צוויי מאָל מעהר, און דער רייטער דריי מאָל מעהר (פון אַ האָפּליט).

אונז ווייזט אויס, דאָס דיזע סומעס זיינען צו קליין. מען מוז אָבער וויסען, דאָס צו יענער צייט האָט געלט געהאַט אַ סך אַ גרעסערען ווערט, ווי היינט. געלט איז דאַמאָלס געווען 8 מאָל אַזוי טייער ווי היינט, אַזוי דאָס די אויבענגענאַנטע בעלוינונגען זיינען געווען גענוג צו דעקען די אויסגאַבען, וואָס אַן איינצעלנער מענש ברויכט פיר זיך יעדען טאָג. לויט פּעריקלעס'עס איינריכטונג האָט דער שטאַאט געמוזט האַלטען אַ שטענדיגע פלאָטע פון 60 שיפען. דאָס אַלץ, פערשטעהט זיך, האָט געפאָדערט גרויסע אויסגאַבען. דערפון קענען מיר פערשטעהן, דאָס די איינקונפטען פון אַטהענישען שטאַאט זיינען געווען זעהר בעדייטענד. הגם מיר ווייסען ניט גענוי, ווי גרויס די איינקונפטען פון אַטהען אין יענער צייט זיינען געווען, קענען מיר אָבער זיך מאַכען וועגען דעם אַ שטיקעל בעגריף פון דעם, דאָס אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן האָט אַטהען אָפּגעשפּאָרט 8,000 טאַלענטען, דאָס איז אויף אונזער (אַמעריקאַנער) געלט אונגעפעהר 10 מיליאָן דאָללאַר, און ווען מיר זאָלען נאָך נעהמען אין בעטראַכט דעם ווערט פון געלט אין יענער צייט אין פערגלייך מיט דעם ווערט פון פון געלט אין הײַנטיגער צייט, וועט עס אויסמאַכען אַ סומע פון 80 מיליאָן דאָללאַר.

אויסער די איבענדערמאָהנטע דעמאָקראַטישע איינריכטונגען האָט זיך פעריקלעס בעליבט געמאַכט ביים פאָלק מיט דעם, וואָס ער פלעגט אויסגע בען זעהר פיעל געלט פון זיין טאַש צו אונטערשטיצען די אָרימע בעדירפטיגע

פעריקלעס.

קלאַס פון פאָלק. דער רעזולטאַט דערפון איז געווען, דאָס ער פלעגט אויס־ געוועהלט ווערען יאָהר איין יאָהר אויס צום סטראַטעגען, און מען פלעגט איהם אויך אָנפערטרויען די פערוואַלטונג פון דער שטאַאטס־קאַסע. וואָס

אָנבעטרעפט זיין אויסלענדישע פּאָליטיק, האָט פּעריקלעס געשטרעבט צו פערברייטערן דעם האַנדעל און פערגרעסערן די מאַכט פון אַטהען. די איינציגע שטערונג אין דיזער שטרעבונג האָט ער געהאַט פון ספּאַרטאַ. אפילו דער 5־יעהריגער וואַפען־שטילשטאַנד, וואָס איז אָפּגעמאַכט גע־וואָרען צווישען אַטהען און ספּאַרטאַ, איז ניט אויסגעהאַלטען געוואָרען. אין יאָהר 448 פ. קר. האָט אויסגעבראָכען אַ קריג צווישען דעלפי און פאָציען. אין דיזען קריג האָבען די אַטהענער גענומען די זייט פון די פאָציער און די ספּאַרטאַנער האָבען געהאָלפען די דעלפיער. דיזע קריג איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען: „דער צווייטער הייליגער קריג" *). מיט דיזען קריג צווישען אַטהען און ספּאַרטאַ האָבען זיך בענוצט די באָאָטיער, זיי האָבען געשלאָגען די אַטהענער ביי קאָראָנעאַ און זיינען געוואָרען אין יאָהר 447 פ. קר. אונאָפּהענגיג פון אַטהען. דיזער זיג פון די באָאָטיער האָט ערמו־טיגט איינציגע שטעדט אויף דער אינזעל עאובאָאַ אויך אָפּצופאַלען פון אַטהען. די ספּאַרטאַנער האָבען זיי געהאָלפען אין זייער אויפשטאַנד. זיי האָ־בען געשיקט מיליטער אונטער דער קאָמאַנדע פון דעם יונגען פּ ל י י ס ־ ט אָ א נ א ק ס . נאָך אַטטיקאַ. פּעריקלעס האָט מורא געהאַט צו שטרייטען דאַמאָלס, און האָט בעסער אונטערגעקויפט דעם ספּאַרטאַנישען קריגס־פיה־רער מיט 10 טאַלענטען (11,000 דאָללאַר) און יענער האָט זיך צוריקגע־קעהרט. נאָך דעם איז פּעריקלעס'ן לייכט געווען די עאובאָער צו בעזיגען און אונטערוואַרפען זיי איבער־אַ־נייס. באַלד נאָך דעם איז איהם געלונגען אָפּצושליסען מיט ספּאַרטאַ אַ וואַפען־שטילשטאַנד פיר 30 יאָהר. אַטהען איז געבליבען די פיהרערין פון דעם בונד איבער'ן מעער, דערפאַר האָט זי אָפּגעטרעטען צו ספּאַרטאַ די פיהרערשאַפט אויף'ן לאַנד. אַטהען האָט אויך אויסער דעם אָפּגעטראָטען צו ספּאַרטאַ צוויי האַפענס אין מעגאַראַ און איינִיגע בעזעצטע פּונקטען פון פּעלאָפּאָננעזוס.

באַלד נאָך דעם שלום־אָפּמאַך מיט ספּאַרטאַ איז דער איינפלוס און די מאַכט פון פּעריקלעס'ן נאָך איהם געשטיגען, ווייל טהוקידידעס, דער הויפּט פון דער אַריסטאָקראַטישער פּאַרטיי, איז פון לאַנד אַרויסגעטריבען געוואָרען און זיין פּאַרטיי איז אין גאַנצען פערנאַנדערגעפאַלען. די ערסטע 10 יאָהר

*) דער ערסטער הייליגער קריג איז געווען אין דער צייט פון סאָלאָן'ען (590—600 פ. קר.) געגען דער שטאָדט קירהאַ, ווייל זי האָט בעלעסטיגט די פרעמדע טעמפּעל־וואַנדערער. דאָס ענדע פון דעם קריג איז געווען, דאָס די שטאָדט קירהאַ איז אין גאַנצען צושטערט געוואָרען.

נאָך דעם פרידען־אָפּמאַך מיט ספּאַרטאַ האָט פּעריקלעס בענוצט צו פערברייטען דעם האַנדעל פון אַטהען. צו דיזען צוועק האָט ער איבעראַל געגרינדעט קאָלאָניעס: אין סינאָפּע ביים שוואַרצען מעער, אויף דער אינזעל נאַקסאָס, אויף דעם כערסאָנעס, און אין אַנדערע ערטער. אויסער דעם האָט ער געשיקט קאָלאָניסטען נאָך טהוריאי אין אונטער־איטאַליען און נאָך אַמפּיפּאָליס אויף דעם טייך סטרימאָן. אין דעלישען בונד זיינען אַלע געווען אונטערטעניג

אַספּאַסיאַ מיט פּעריקלעס׳ן.

צו אַטהען, אויסער כיאָס און לעסבאָס, וועלכע האָבען ערהאַלטען זייער זעלבשטענדיגקייט. סאַמאָס האָט זיך געוואָלט בעפרייען פון דער אויבערהערשאַפט פון אַטהען, אָבער דיזע האָט זי בעלאַגערט 2 מאָנאַטען און זי האָט זיך ענדליך אונטערגעגעבען צו די אַטהענער (440 פ. קר.).

פעריקלעס'עס פערדינסט ביי די אַטהענער איז אויך געווען זעהר גרויס צוליב זיינע בעמיהונגען צו מאַכען אַטהען פיר די שענסטע שטאָדט אין דער אַלטער וועלט. די פּרעכטיגע געביידעס, וואָס ער האָט דאָרט אויסגעבויט, האָבען אַטהען געגעבען אַן אויסזעהן פון אַ היינטיגען פּאַריז. די בעריהמ־טעסטע געביידעס זיינען געווען דער פּאַרטהענאָן, די פּראָפּילאָען, דאָס אָדע־אום און מעהרערע האַלען, אויסער דער גרויסער מויער, וואָס ער האָט גע־מאַכט אַרום דער שטאָדט און דערמיט זי בעשיצט געגען יעדען אָנפאַל פון אַ שונא. דער פּאַרטהענאָן, וועלכער איז געווען די צירונג פון אַקראָפּאָליס (פעסטונג), איז געווען געמאַכט פון מאַרמאָר־שטיין. דיזעס געביידע איז גע־ווען 71 מעטער לאַנג, 31 מעטער ברייט, און 20 מעטער הויך. די פאָרדער־זייט איז געווען געריכטעט צו מזרח. דאָס געביידע איז געשטאַנען אויף אַ הויכער פּלאַטפאָרמע, אַרומגערינגעלט מיט אַ גרויסאַרטיגער זיילען־האַלע. דאָס אינערע פון דעם טעמפּעל (פּאַרטהענאָן) האָבען בעפּוצט פערשיידענע הערליכע בילדער־ווערק. פון דיזע זיינען געווען די מערקווירדיגסטע די סטאַ־טועס, פון וועלכע איינע, צו מזרח, האָבען פאָרגעשטעלט דעם קאַמף צווישען אַטהענע און פּאָסיידאָן וועגען אַטטיקאַ, און די אַנדערע, צו מערב, די גע־בורט פון אַטהענע. אין דעם טעמפּעל אין וועלכען מען האָט געקענט אַריינ־קומען דורך די זיילען־האַללע, איז געשטאַנען אַ מייסטערווערק פון סקולפּ־טור, די גוואַלדיגע סטאַטוע פון אַטהענע, וועלכע דער גרעסטער קינסטלער פון דער אַלטער וועלט, פידיאַס, האָט געמאַכט. אַלע טיילען פון דער סטאַטוע, וועלכע שטעלען פאָר דעם לייב, ווי אויך דאָס אונטער־קלייד, זיינען געמאַכט פון העלפאַנד־ביין, און דאָס אויבער־קלייד איז געמאַכט געווען פון ריינעם גאָלד. אויך די אַנדערע סטאַטוע פון פּאַללאַס־אַטהענע, וועלכע איז געשטאַ־נען אויף דעם העכסטען פּונקט פון אַקראָפּאָליס, איז געווען די אַרבייט פון דעם בעריהמטען פידיאַס און איז געווען אַזוי גרויס, דאָס אין אַ קלאָרען ווע־טער האָט מען געקענט זעהען דעם העלם (הוט) און דעם שפּיז 5 מייל ווייט פון אַטהען.

דעם אויפגאַנג צו דער פעסטונג האָבען געבילדעט די פּראָפּילאָען, ד. ה. דער פאָרהויף. דאָס איז געווען אַ פּרעכטיגער טויער, אויף וועלכען דער קינסטלער מנעסיקלעס האָט געאַרבייט 5 יאָהר (פון 436 ביז 431 פ. קר.). דיזער פּראַכט־טויער איז געווען פון ווייסען מאַרמאָר און האָט געקאָסט 2,000 טאַלענטען. פון דער שטאָדט האָט געפיהרט צו די פּראָפּילאָען אַ וועג, וועל־כער איז געווען בעדעקט מיט מאַרמאָר־פּלאַטען. ביין זייט האָט דער טויער געהאַט 4 נעבען־טויערן און פליגעל־געביידעס, רעכטס אַ טעמפּעל פיר אַטהע־

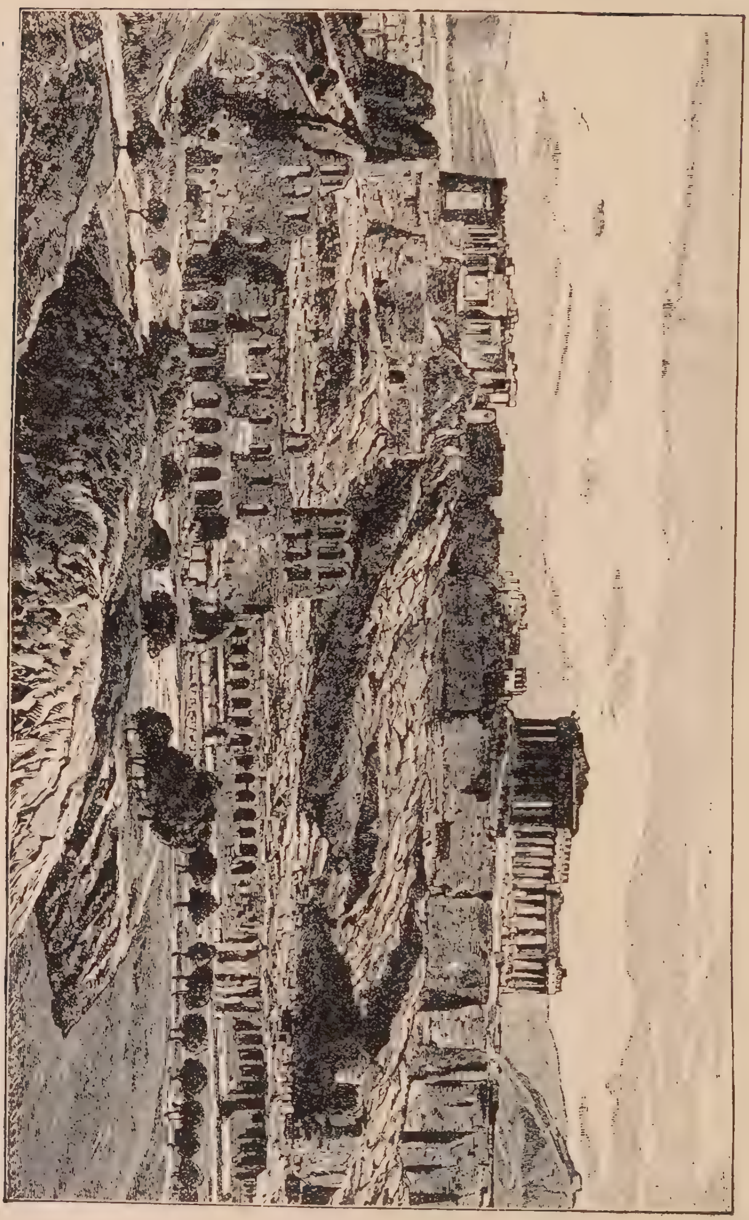

די רואינען פון דער אקראפאליס.

נע ניקע, א זעהר שענעס פּרעכטיגעס מארמאָר־געביידע מיט זעקס יאָ־נישע זיילען פון גרויסארטיגער ארבייט; און לינקס א געמעלדע־זאאל, פּ אָ י ק י ל ע. ביים פוס פון אקראָפּאָלים האָט פּעריקלעס אויפגעשטעלט דאָס אָ ד ע א ו ם, א קליינעס טהעאטער אין דער פאָרמע פון א שירם.

פּעריקלעס האָט אויך איינגעפיהרט פיעלע נייע פעסט־טעג און האָט פערגרעסערט דעם גלאַנץ פון די פריהערדיגע ימים טובים. דערביי האָט ער איינגעפיהרט פּרעכטיגע מאָהלצייטען פיר דאָס פאָלק. ער האָט אויך געגרינ־דעט אַ קאַסע, פון וועלכער מען האָט ארויסגעגעבען יעדען אונפערמעגליכען בירגער 2 אָבאָלען, ער זאָל האָבען צו צאָהלען פיר זיין אריינגאַנג אין טהעאַטער, א זאַך, וואָס איז דאַן זעהר נעטיג געווען פיר די בילדונג פון פאָלק. מיט דער צייט איז דיזע אויסגאַבע אזוי פיעל פערגרעסערט געוואָרען, דאָס מען האָט געמוזט אַנדערע אויסגאַבען פערקלענערן אום דיזע צו דעקען, און עס איז אויך דורכגעפיהרט געוואָרען א געזעץ, לויט וועלכען מען האָט בעדארפט בעשטראָפען מיט׳ן טויט דעם יעניגען, וואָס וועט וועלען דיזע אויסגאַבע פערקירצען און פערווענדען דאָס געלט פיר קריגס־צוועקען.

עס האָבען זיך געפונען פיעלע, וואָס האָבען פּראָטעסטירט געגען אזעל־כע אונגעהייערע אויסגאַבען, וואָס פּעריקלעס האָט אַנגעמאַכט. אָבער ער האָט מיט איין מאָל אַלעמען איינגעשטילט מיט פאָלגענדען אופן. ער האָט איין מאָל אין אַ פערזאַמלונג געפרעגט דאָס פאָלק, אויב זיי געפינען ווירקליך, דאָס ער מאַכט צו גרויסע אויסגאַבען. „יע", האָבען אַלע מיט איין שטימע געענטפערט. „אויב אַזוי, וועל איך אליין בעצאָהלען פיר אַלע זאַכען, אָבער דאַן וועל איך האָבען דאָס רעכט אַרויפצושטעלען מיין נאָמען אויף די אַלע פּרעכטיגע געביידעס." אַלע אַטהענער האָבען דאַן איינשטימיג אַנערקענט, דאָס פּעריקלעס האָט רעכט געהאַנדעלט פיר די עהרע פון די איינוואוינער און בירגער פון דער בעריהמטער וועלט־שטאָדט, און האָבען איהם געגעבען די פולע מאַכט פאָרטצוזעצען זיין ארבייט.

דעם גלאַנץ, וואָס אַטהען האָט דערגרייכט אונטער פּעריקלעס׳ן, דאָס הויכע און גייסטיגע לעבען פון די בירגער פון אַטהען צו יענער צייט, האָבען פיעלע בעטראַכט אַלס וואונדער, פיר וועלכעס עס גיט ניט קיין ערקלערונג. און באמת, ווען מיר זאָלען די אויפבליהונג פון אַ פאָלק צושרייבען צו דער ווירקזאַמקייט און טעטיגקייט פון זיינע גרויסע מענער, צו זיינע נצחונות אין מלחמות, אָדער צו זיין גרויסער פּאַטערלאַנדס־ליבע, דאַן וועלען מיר אין דער געשיכטע פון אַטהען קיין ווירקליכע ערקלערונג ניט געפינען צו אַטהען׳ס אונגעוועהנליכער גרויסקייט. גאַנץ אַנדערס וועט עס זיין, ווען מיר וועלען

נעהמען אין בעטראכט איהר מאטעריעלע און עקאנאמישע לאגע און איהר ענטוויקלונג אין דיזער הינזיכט, א געגענשטאנד, וואס די געשיכטע־שרייבער האבען ביזהער פערנאכלעסיגט. פאר אלץ מוזען מיר געדענקען, דאס אטהען איז אין דער צייט פון פעריקלעס׳ן געווארען א צענטער פון וועלט־האנדעל, וועלכער איז אין קיין פאל ניט געווען נידריגער פון פעניצישען וועלט־האנדעל, נאך מעהר, אטהען קען אין פיעלע הינזיכטען אונז דערמאהנען דאס קויפמא־נישע לעבען און די טעטיגקייט פון היינטיגער צייט.

„אויף דעם פיראאוס", זאגט ע. קאיללעמער, „וואלט מען זיך געקענט פארשטעלען, דאס מען געפינט זיך אין איינעם פון די גרויסע האנדעלס־פאר־טען פון אונזער צייט: די זעלביגע האנדעלס־אפמאכען, די זעלביגע ספע־קולאציאנען, די זעלביגע בעטריגערייען, וועלכע מיר בעגעגנען היינט. דא ווערען אויסגעשטעלט וועקסלען אויף פרעמדע קויפלייט מיט זשירעס. גרויסע סומעס געלט ווערען געליהען אויף די סחורות און די שיפען אויף צינזען. עס איז אויך דא פערזיכערונג געגען שאדען אין פאל פון אן אונגליק אויף׳ן ים. אן ארט בערזען־ספעקולאנטען פערשאפען די נייעסטע נאכריכטען ווע־גען פרייזען אויף סחורות אין פערשיידענע האנדעלס־פונקטען, אום די פריי־זען אין מארק זאלען שטייגען און פאלען. קויפלייט הייבען און ווארפען די פרייזען פון פערשיידענע פראדוקטען אום דורך דעם פראפיט צו מאכען, ווי עס טרעפט זעהר אפט אין אונזער צייט. געזעלשאפטען ווערען געגרינ־דעט אום א געוויסע אינדוסטריע ארייננצוכאפען אין זייערע הענט און ארויס־שטופען די קלענערע סוחרים און מאכען זיי באנקראט א. אז. וו.

די פארמעס פון האנדעל זיינען שוין דאמאלס געווען זעהר ענטוויקעלט, נאר עס איז דאן געווען מאנגעל אין קרעדיט. עס פלעגט זעהר אפט טרעפען, דאס דער קרעדיטאר פלעגט זעלבסט פאהרען אין דעם שיף מיט דער סחורה, אויף די זיכערהייט פון וועלכער ער האט אויסגעבארגט דאס געלט, און האט דערפאר גערעכענט אונגעהייערע צינזען, מאנכמאל ביז א דריטעל פון דער אנלייהע. די רעגירונג האט געטאן אלץ וואס מעגליך איז אום דעם האנדעל צו רעגולירען און ניט צולאזען צו גרויסע שווינדלערייען. די רעגירונג האט צ. ב. קאנטראלירט דעם ארויספיהר פון פערשיידענע תבואות און האט וועגען דעם געוויסע געזעצען געמאכט. פיר דעם קליינהאנדעל האט די רע־גירונג בעשטימט געוויסע פרייזען און האט בעשטראפט די קליינע סוחרים, וועלכע האבען געהעכערט די בעשטימטע פרייזען. עס זיינען געווען אינ־ספעקטארען, וועלכע האבען געהאט די פליכט אויפצופאסען, דאס די געזעצען פון אימפארט און עקספארט זאלען ריכטיג ערפילט ווערען. עס זיינען געווען

בעזונדערע האַנדעלס־ריכטער, מאַרק־מייסטערס, אינספּעקטאָרען איבע־פּרוכט־הענדלער און בעקער און איבער מאָס און געוויכט.

די אַטהענער האָבען געהאַנדעלט מיט אַלץ, וואָס איז פּראָדוצירט געוואָרען אין יענער צייט: געטריידע, וויין, אויל, האָניג, גראַנאַט־עפּעל, געווירצען, זידליכע פּרוכטען, מעדיצינישע און פאַרבען־קריי־טער, פלאַקס, האַנף, געהילץ. זיי האָבען אויך געהאַנדעלט מיט פערד, רינדער, שטרייט־העהנער, זאַלץ־פישען, פעל, וואָל, העלפאַנד־ביין, גאָלד, זילבער, קופּער, צין, אייזען, זאַלץ, פערשיידענע סאָרטען שטיין און לעהם א. אַנד. אויסער דיזע אַלע נאַטור־פּראָדוקטען האָבען זיי געהאַנדעלט מיט פערשיי־דענע פאַבריק־וואַארען: פּורפּור־קליידער, וואָל־צייג און זיידענס, גלאָז־וואַרג, אַלערליי לוקסוס אַרטיקלען פון אָריענט, בעזונדערס פון פעניציען, לייוועגט, זאַלבען, פּאַפּיער און שטריק פון עגיפּטען, לאָגלען פון קרים, טעפּיכען (קאָוויאָרען) פון סאַמאָס, ציפּערן און קאָרינטה, לעדער פון אַטטיקאַ, וואַפען, הויז־געשיר, אייזערנע געפעס, לעהמענע כלים, קונסט־ווערק פון מעטאַל, מאַרמאָר און לעהם—קורץ, אַלץ, פון וואָס מען קען נאָר דענקען. אויך שקלאַפען זיינען פיעל געקויפט און פערקויפט געוואָרען. דיזע סחורה פלעגט מען מעהרסטענס ברייננגען פון פריגיען, טהראַציען, פון די סקיטהישע לענדער, פון אַרמעניען און מעדיען, און איבערהויפּט אויף דער אינזעל דעלאָס פלעגען זיי אָפט פיעלע טויזענדער אין איין טאָג פערקויפט ווערען.

דער האַנדעל האָט אָבער אויך געהאַט שלעכטע פאָלגען. ער האָט געמאַכט גרויסע ענדערונגען אין דעם סאָציאַלען לעבען פון די אַטהענער. פון האַנדעל זיינען נאָר ווייניגע רייך געוואָרען — נאָר די, וואָס האָבען פערשטאַנען די קונסט פון מסחר מיט אַלע זיינע קרומע וועגען. די מאַסע איז אָבער געוואָרען אָרימער. אין דער צייט פון סאָלאָן'ען זיינען 7 טאַלענטען (7,875 דאָללאַר) געווען אַ גרויסער קאַפּיטאַל, אָבער אין דער צייט פון פעריקלעס'ן האָבען זיך געפונען ניט ווייניג בירגער, וועלכע האָבען געהאַט צו 100 טאַלענטען, אויסער וואָס פיעלע האָבען געהאַט מעהר ווי 1,000 שקלאַפען, וועלכע האָבען געאַרבייט פיר זיי אין די בערג־ווערק. אַ געוויסער קאַלליאַס האָט בעצאָהלט 50 טאַלענטען שטראָף, און ווי ער האָט זעלבסט ערצעהלט, האָט דיזעס איהם ניט שווער געטראָפען. אַלקיביאַדעס האָט גע'ירש'עט אַ פערמעגען פון מעהר אַלס 100 טאַלענטען. מיר מוזען דערביי נאָך אַ מאָל בעמערקען, דאָס געלט אין יענע צייטען איז ווערט געווען 8 מאָל אַזוי פיעל, ווי עס האָט דעם ווערט אין היינטיגע צייטען.

די פאָלגען פון דער קאָנצענטרירונג פון רייכטום אין וועניגע הענט איז געוועזן די זעלביגע, וועלכע מיר בעמערקען איבעראל אין היינטיגע צייטען. דער רייכער שטעלט אויף גרויסע פאַבריקען, אין וועלכע אַ גרויסע צאָהל שקלאַפען ארבייטען פיר איהם. מיט דיזען אופן איז ער אין שטאַנד וואַרע פיעל ביליגער צו פערקויפען און אַרויסשטופען פון מאַרק דעם קליינעם פאַבריקאַנט, וועלכער האָט ניט קיין שקלאַפען, און מוז אַליין טאָן. דער פרייער אַרבייטער האָט ניט וואָס צו טאָן, און אום איהם צו בעשעפטיגען דאַרף מען אויפשטעלען גרויסע ניצליכע געביידעס. די רעגעל איז ביי שטאַאטסמענער אין אַזאַ פאָלקס־צושטאַנד: „ווען עס בויט זיך געהט אַלץ אין אָרדנונג.” אַזוי האָט פעריקלעס און מיט איהם די גאַנצע רייכע געזעלשאַפט זיך גע־מוזט טראַכטען. ער האָט שוין מיט 2,000 יאָהר פאַר אונזער צייט פערשטאַ־נען, דאָס די שטאַאַטס־געביידעס גיבען אַרבייט און מיטלען צום לעבען דעם אָרימען פרייען בירגער, און אין דער זעלבער צייט האַלטען זיי אָפּ דעם אונטערגאַנג פון דער רעגירונג.

3) די קולטור אין דער צייט פון פעריקלעס׳ן.

אין דעם פאָריגען קאַפּיטעל האָבען מיר געשילדערט דעם מאַטעריעלען און עקאָנאָמישען צושטאַנד פון גריכענלאַנד אין דער צייט פון פעריקלעס׳ן, ווייל מיר דענקען, דאָס דיזעס איז געוועזן דער פונדאַמענט פון דער גייסטיגער און קולטורעלער ענטוויקלונג פון יענער צייט. פיעלע היסטאָריקער פער־שטעהען די זאַך אַנדערש. נאָך זייער מיינונג איז דיזע וואונדער־שענע גריכישע וועלט דער פּראָדוקט פון לויטער ערהאבענע אידעאַלען, וועלכע האָבען דאַ־מאָלס בעגייסטערט גריכענלאַנד. אָבער אין אמת׳ן איז עס ניט אַזוי. דיזע קולטור האָט זעהר אַ רעאַלען און דערצו זעהר אַ העסליכען, פוילען גרונד, נעמליך: די ברוטאַלע אינסטיטוציאָן פון שקלאַפעריי, וועלכע לאַכט אויס אַלע אידעאַלען. דער גאַנצער גלאַנץ און די גאַנצע הערליכקייט פון דער גריכישער קולטור איז בעשאַפען געוואָרען פון שקלאַפען־אַרבייט. די פרייע אַטהענער האָבען אַריינגעכאַפּט אין זייערע הענט דעם האַנדעל, די פאַבריקאַ־ציאָן און שיפען־פערקעהר, און ווייל זיי זיינען געוועזן אין דיזער הינזיכט פיעל פעהיגער פון אַלע אַנדערע גריכישע שטאַאַטען, דעריבער האָבען זיי אָנגעזאַ־מעלט גרויסע רייכטימער, פיעל גרעסערע פון אַלע איבריגע גריכען, און האָבען דעריבער געהאַט די מעגליכקייט צו פערברייטערן קונסט און וויסענ־שאַפט מעהר פון אַלע אַנדערע צו יענער צייט.

די אטהענער צו יענער צייט האבען אין זיך פעראייניגט אלע מיטלען, מאטעריעלע ווי גייסטיגע, צו ענטוויקלען אן אונגעוועהנליכע קולטור. עס איז קיין צווייפעל ניט, דאס אין דעם האבען די ראסען־אייגענשאפטען גע־שפילט א גרויסע ראלע. עס איז אמת, דאס די אויסערע אומשטענדען האבען דא פיעל געהאט צו זאגען, אבער ווען ניט די ראסען־אייגענשאפטען, וואלטען די אויסערע אומשטענדען ניט געקענט בריינגען די גריכען צו דער הויכער שטופע פון קולטור, אויף וועלכער זיי זיינען געשטאנען.

די אויסערע אורזאכען, וועלכע האבען געטריבען די גריכען צו ענט־וויקלען אזא ערהאבענע קולטור, זיינען אהן צווייפעל געוועזען די פערסישע קריגען. די אנשטרענגונג, וועלכע דיזע קריגען האבען ארויסגערופען אין די אטהענער, האט אויפגעוועקט אין זיי די פערשלאפענע פעהיגקייטען און האט זיי געיאגט צו גרויסע גייסטיגע אונטערנעהמונגען. דער גייסטיגער טריב, וועלכער איז אויף אזא ארט אויפגעוועקט געווארען, האט זיי פעהיג געמאכט צו פראדוצירען די גרויסארטיגע שעפונגען פון דער פעריקלי־שער צייט, וועלכע האבען ניט קיין גלייכען אין דער וועלט־געשיכטע. פעריקלעס האט ניט בעשאפען דיזע וואונדערבארע עפאכע, קיין איינצעל־נער מענש איז ניט אין שטאנד צו זיין דער איינציגער טרעגער און בילדער פון א קולטור־עפאכע. ער האט אבער פיעל געהאלפען די אטהענער אויף דיזען וועג צו האלטען און ווייטער צו פיהרען. ער האט דיזע ערהאבענע אויפגאבע אויסגעצייכענט ערפילט און דאס אליין גיט איהם דאס רעכט צום אייביגען רוהם. עס מוז צוגעגעבען ווערען, דאס קיין מענש האט ניט געהאט קיין גלענצענדערע גייסטיגע פעהיגקייטען פון איהם.

די נאטור האט אזוי ווי בכיוון צוזאמענגעפיהרט אין אטהען אלע גרעס־טע גייסטער, אלע האבען זיך צוזאמענגעטראפען דא אין דער שטאדט פון אינ־טעליגענץ, וועלכע איז געווארען זייער וואהרעס פאטערלאנד. וואס פיר א גלענצענדע צייט האט עס געמוזט זיין, ווען די גרעסטע מייסטער פון דער וועלט האבען זיך צוזאמענגעקליבען אין אטהען מיט פעריקלעס׳ן אין מיטעל־פונקט, אום צו שאפען קונסט און וויסענשאפט אין אזא פולע מאס, וועלכע די וועלט האט נאך ביז יענער צייט ניט געזעהן. פעריקלעס איז געוועזען די זון, ארום וועלכער עס האבען זיך בעוועגט די גרעסטע און ליכטיגסטע שטערן פון קונסט און וויסענשאפט. סאפאקלעס און עאוריפידעס, הערֹאדאט און טהוקידידעס, מעטאן און היפאקראטעס, אריסטאפאנעס און פידיאס, סאק־ראטעס און אנאקסאגאראס, אפאלאדארוס און צעאוקסיס, פאליגנאטוס און פאררהאזיוס, דיזע אלע וועלט־בעריהמטע גייסטער האבען צוזאמענגעשטעלט

די געזעלשאפט פון פּעריקלעס'ן. עס איז קיין וואונדער ניט, דאָס אזעלכע גרויסע וועלט-זשעניען האָבען צוזאמען בעשאפען אזא שטארקע און מעכטיגע בעוועגונג אין פאָלק פיר קונסט און וויסענשאפט, מיט אזעלכע קאָלאָסאלע רעזולטאטען.

אין דיזער פּראכט האָט אָנטייל גענומען ניט נאָר א קליינער טייל פון פאָלק, וואָס האָט בעזעסען רייכטום, נאָר דאָס גאנצע אטהענישע פאָלק, עס פערשטעהט זיך אויסער די שקלאפען. יעדער פרייער בירגער איז געווען בע-גייסטערט מיט קונסט-זין און אן אויסגעצייכענטען געשמאק, וועלכער האָט זיך אויסגעדריקט ניט אין בלוטיגע שפּילען פון אמפּיטהעאטער, ווי ביי די פעלקער אין רוים, נאָר אין ערדלע ארבייטען, וועלכע האָבען ערוועקט די בעוואונדערונג פון אלע צייטען. די פאָלגענדע קורצע געשיכטע, וועלכע איז פערבליבען פון דער אלטער צייט, ווייזט צום בעסטען דעם כאראקטער פון אטהענישען פאָלק. איין מאָל האָבען די אטהענער צוזאמען מיט דעם גרעס-טען סקולפּטאָר אין דער וועלט, פידיאס, בעשפּראָכען אין א פאָלקס-פערזאמ-לונג די צייכנונג און דעם שטאָף פיר די אטהענע-סטאטוע. דער קינסטלער האָט זי געוואָלט מאכען פון מארמאָר, ווייל דער גלאנץ פון מארמאָר האַלט לענגער אָן, און דערביי האָט ער נאָך צוגעגעבען, דאָס די סטאטוע וועט אויך וועניגער קאָסטען. ביי דיזע ווערטער האָט מען איהם געהייסען שווייגען, ער זאָל בעסער דאָס בעסטע גאָלד און העלפאנד-ביין דערצו געברויכען, ווייל די שפּאָרזאמקייט איז א בעליידיגונג און א לעסטערונג פיר די געטער און מען האָט איהם געגעבען א סומע פון 40 טאלענטען.

די ארכיטעקטור פון די גריכען האָט זיך אויסגעצייכענט מיט א בעזונ-דערען סטיל און געשמאק, און זי האָט אויך דערגרייכט די העכסטע שטופע פון קונסט אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן. איבערהויפּט האָבען זיי אלע קרעפטען אָנגעווענדט צו פערשענען און פערפאָלקאָמענען די טעמפּלען און אנדערע שטאאטס-געביידעס. די פּריוואטע וואוינונגען זיינען דאגעגען גע-ווען זעהר איינפאך, אפילו דער רייכסטער און פאָרנעהמסטער בירגער האָט פיר זיך זעלבסט געהאט א זעהר מיטעלמעסיגע וואוינונג. אורשפּרינגליך איז דער גריכישער טעמפּעל געווען זעהר איינפאך. ער האָט געהאט א פיער-עקיגען פונדאמענט מיט איינינע טרעפּ צום ארייגאנג אין טעמפּעל. אויף דיזען פונדאמענט זיינען געווען אויפגעשטעלט גלאטע מארמאָרנע ווענט פון טעמפּעל, וועלכע זיינען געווען ארומגערינגעלט מיט זיילען פון אלע זייטען, אָדער וועניגסטענס פון מזרח-זייט, וועלכע איז אימער געווען די ארייגאנג-זייט. די זיילען האָבען אויף זיך געטראָגען דעם דאך פון טעמפּעל, וועל-

כער האט אין דער מיט געהאט אן עפענונג ביין טאג אריינצולאזען ליכט אין טעמפעל.

דאס טעמפעל־הויז זעלבסט איז געווען איינגעטיילט אין א פאר־האלע און א הויפט־צימער אדער צעללא. דיזעביידע זיינען געווען פערבונדען דורך א גרויסע טהיר. ביי די דאזיגע טעמפלען, וועלכע האבען זיך אויסגע-צייכענט מיט זייערע געהיימניסען (סודות) איז הינטער דער צעללא געווען נאך א בעזונדער הינטער־צימער.

הגם די בעשריבענע פארמע פון טעמפעל־בוי איז געווען אלגעמיין אין אלע גריכישע שטאאטען, דאך האבען זיך אין איינצעלהייטען אונטער-שידען די יאנישע טעמפלען פון די דארישע, ווי עס זיינען געווען פערשיידען די כאראקטערען פון דיזעביידע הויפט־שטאאטען פון גריכישען פאלק.

א גאנץ בעזונדערע פערצירונג פלעגען די גריכישע געביידעס האבען אין דעם אויבערען טייל, צווישען דעם אויבערסטען טייל פון די זיילען און דעם דאך. דיזען טייל פלעגען זיי זעהר רייך בעמאלען אין צוויי קאלירען, רויט און בלוי; די בעמאלונג האט אויך מאנכמאל זעהר שענע פיגורען פאר-געשטעלט. אונזער מאדערנע קונסט איז רוי און גראב אין פערגלייך מיט דער קלאסישער שענקייט פון דער גריכישער. אונז שיינט עס אונמעגליך צו דערגרייכען די זעלבשטענדיגע שאפונג, וועלכע דער גריכישער גייסט האט ענטוויקעלט אויף דעם פעלד פון קונסט און וועלכע איז אנגענומען אלס פרינציפ פיר אלע שפעטערע צייטען. זאל דער גריך דאס האבען געלערנט פון אנדערע פריהערדיגע קולטור־פעלקער, ווי אנדערע ווילען עס בעהויפטען, אבער די ערהאבענהייט, שענקייט, נאטירליכע איינפאכקייט, צוזאמען מיט דער עסטהעטישער ווירקונג, האט דער גריך זעלבסט בעשאפען און האט דער מיט א נייעם גייסט פון קונסט אריינגעגעבען.

וואס אנבעטרעפט קולטור דאט די גריכישע קונסט אין צווייטען פערטעל פון 5טען יאהרהונדערט פ. קר. געגומען אן אנדער ווענדונג. די ווערק פון קאלאמיס'ן, וועלכע האבען זיך אויסגעצייכענט דורך זיניגע אויפפאסונג, און מיראן, וועלכער האט זיך א גרויסען נאמען געמאכט דורך זיין הערקולעס און זיינע זיגער־סטאטועס, בילדען דעם איבערגאנג און דעם אנפאנג צו א גאנץ ברייט־ענטוויקעלטער קונסט. אבער פידיאס האט זיי אלעמען איבערטרא-פען. ער דאט זיין ארבייט אויסער שענקייט פון פארם אויך געגעבען אידעע, וואס קיין קינכטלער האט עס נאך ניט דערגרייכט. זיין גרעסטעס קונסט־ווערק איז דאס צעאוס־בילד אין טעמפעל פון אלימפיא. דאס בילד איז אין גאנצען געמאכט געווארען פון העלפאנד־ביין און גאלד און איז געווען 17 מעטער־

הויך. דער אַנבליק פון דיזען ריזיגען מאָנומענט, וועלכער שטעלט פאָר צע-אוס'ן אין זיין געטליכער אַלמעכטיגקייט, האָט ערפילט דעם צושויער מיט עהרפורכט. די וויכטיגסטע פון פידיאַס'עס שילער זיינען געווען: אַ ל-ק אַ מ ע נ ע ס, אַ ג אָ ר אַ ק ר י ט אָ ס, און ק אָ ל אָ ט ע ס.

אויך אין פעלאָפּאָננעזוס האָט מען ענטוויקעלט די סקולפּטור. אָבער דאָרט האָט מען ניט געשטרעבט צו מאַכען דאָס בילד עס זאָל זיין טריי צו דער נאַטור. דאָרט האָבען זיי זיך די מיה געגעבען פאָרצושטעלען שענע, יונגע קערפּערס. פון די קינסטלער פון דיזער ריכטונג איז צו דערמאָהנען פּיטאַגאָראַס פון רהעגיום. די גרעסטע בליהונג פון דיזער ריכטונג איז צו בעמערקען אין די ווערק פון פּאָליקלעטאָס פון סיציאָן, זיינע מערקווירדיגסטע בילדער זיינען: די סטאַטוע פון הערא אין טעמפּעל פון אַרגאָס, דאָס הער-מעס-בילד אין ליסימאַכיא. איינער פון די בעסטע שילער פון פּאָליקלעטאָס'ן איז געווען נאַוקידאָס פון אַרגאָס.

מיר קענען יעצט ניט אורטיילען וועגען דעם ווערט פון גריכישער מאַ-לעריי, ווייל אונז פעהלט יעצט די אָריגינעלע אַרבייט זייערע אין דיזער אָפּטיילונג פון קונסט; אָבער פון די קליינע רעסטען, וואָס מיר בעזיצען, קענען מיר זעהן, דאָס אויך אין דיזען צווייג פון קונסט זיינען זיי געווען זעהר הויך. עס איז וואהר, דאָס זיי האָט נאָך געפעהלט די גענויע קענטניס פון פּערספּעקטיווע, אָבער די טיפקייט פון אויסדרוק און די פּראַכט פון פאָרמעס האָבען זיי גוט פערשטאַנען. זיי פלעגען דאַמאָלס מאָלען אויף האָלץ, פּערגאַמענט (פּאַרמעט), לייוונט. זיי פלעגען זיך בעדינען מיט וואַסער-פאַרבען. שפּעטער בעגעגענט מען ביי זיי אויך ענקאַוסטישע (איינגעברענטע) מאַלעריי, דורך וועלכע זיי האָבען אַרויסגעגעבען זעהר שענע דויערהאַפטע בילדער. אין היינטיגער צייט איז די קונסט פון דיזען סאָרט מאַלעריי אין גאַנצען פערגעסען געוואָרען. מיר האָבען ניט קיין אידעע, ווי דאָס פלעגט גע-מאַכט ווערען.

די ריכטיגע מאַלער-קונסט האָט זיך ביי די גריכען ענטוויקעלט ערסט נאָך די פּערסישע קריגען. דאַמאָלס ערסט האָט די מאַלעריי אָנגעפאַנגען צו שטרעבען נאָך נאַטור-טרייהייט און לעבענס-וואַהרהייט און האָט געהאַט אין דעם אַ גרויסען ערפאָלג. די ערסטע ווירקליך בעדייטענדע געמעלדעס זיינען די, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען דורך פּאָליגנאָט פון טהאַסאָס, וועלכען צימאָן האָט אַרויסגערופען נאָך אַטהען. ער האָט געמאָלט סצענעס פון דעם פּערסישען און טראָיאַנישען קריג און פון העלדען-זאַגעס. פּאָליגנאָט האָט פיר זיין אַרבייט קיין בעלוינונג ניט פערלאַנגט, ער האָט נאָר געוואונ-

שען, דאָס מבינים זאָלען זיין ווערק אָנערקענען אַלס וואַהרע קונסט. נאָך בעריהמטער זיינען זיינע וואַנדער=בילדער, וואָס ער האָט געמאַכט אין דער לעסכע, אַ געביידע, וואָס האָט געדינט צום צוועק פון אונטערהאַלטונג אין דעלפי. דיזע בילדער שטעלען פאָר דעם זיג איבער טראָיא אין אָדיססע-

פידיאַס.

אוס'עס בעזוך אין דער אונטער=וועלט. זיינע ווערק צייכנען זיך אויס מיט זייער איינפאַכקייט און אידעען=טיפקייט. צו דיזער עפּאָכע געהערט אויך דער מאַלער=קינסטלער אַפּאָללאָדאָר פון אַטהען, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אין דער מאַלער=קונסט די ווירקונגען פון ליכט אויף פאַרבען. אין דיזער

היגזיכט איז בעריהמט זיין ווערק, וואָס שטעלט פאָר ווי אַליאַס אָילעאוס איז געטראָפען געוואָרען פון בליץ.

אין זייער לעבען זיינען די גריכישע קינסטלער ניט גליקליך געווען. די איינציגע, וואָס האָבען געהאַט גליק, זיינען געווען פּאָליגנאָט און צעאוקסעס. די איבריגע אָבער האָבען מעהרסטענס געליטען אין זייער לעבען. דעם בעריהמ-טען פידיאַס האָט מען בעשולדיגט, דאָס ער האָט גע׳גנב׳עט גאָלד פון דער

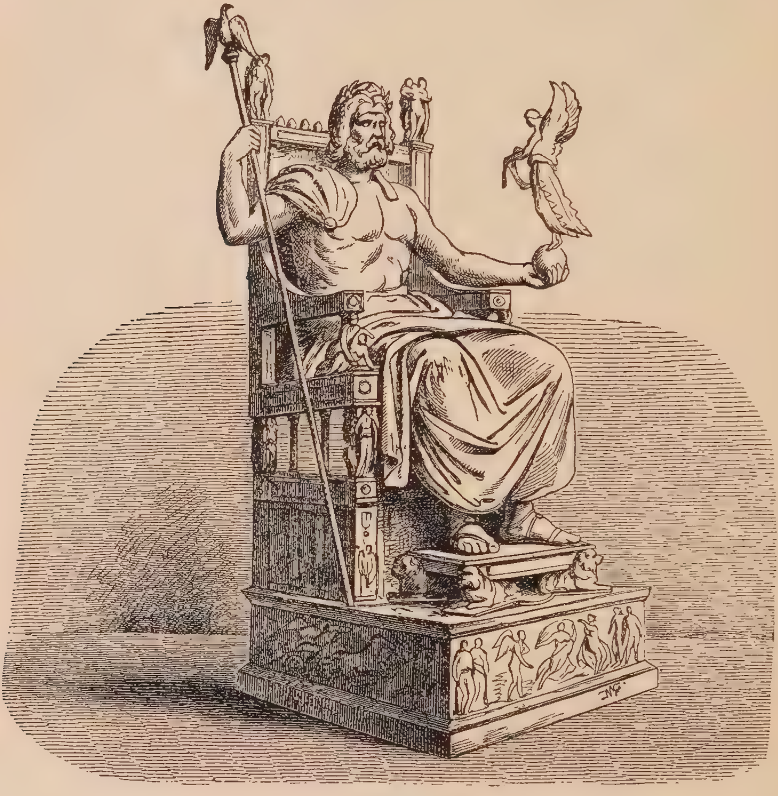

פידיאַס׳עס צעאוס.

סטאַטוע אַטהענע. צום גליק איז עס איהם געלונגען צו בעווייזען זיין אונשולד דורך די וואָג, וועלכע האָט געציינט, דאָס דאָרט געפינט זיך ריכטיג אַזוי פיעל גאָלד, ווי פיעל מען האָט איהם געגעבען צו בעפוצען די סטאַטוע. ער האָט זיך אָבער פון אונגליק ניט אַרויסגעדרעהט. ער האָט אויף דיזער בעריהמטער אַר-בייט אַרויפגעשטעלט זיין בילד, און די אַטהענער האָבען עס גערעכענט פיר א

בעליידיגונג פיר די גאָטהייט. מען האָט איהם דערפאַר אַריינגעוואָרפען אין געפענגניס, וואו ער איז געשטאָרבען.

די פּאָעזיע. אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן האָט דאָס ד ר א מ א גע- קריגען זיין העכסטע ענטוויקלונג. דאָס דראַמאַ הייבט זיך אָן אין דער צייט פון די פּערסישע קריגען. עס האָבען זיך ענטוויקעלט די לירישע כאָר־לידער אויף די פעסטען פון דיאָניסאָס'ן, וועלכע זיינען געווען פערבונדען מיט טענץ און מימיק. ביסלאַכווייז איז מען אַריבערגעגאַנגען צו פאָרשטעלען זייער אינהאַלט דורך רעדען און האַנדלונגען. דעם ערסטען שריט דערצו האָט גע- מאַכט איינער ט ה ע ס פּ י ס פון איקאַריאַ אין דער צייט פון סאָלאָן. דעריבער ווערט ער אָנערקענט אַלס דער שעפּער פון דראַמאַ. אָבער די- זעס איז נאָר געווען דער ערסטער שריט. דער ווירקליכער שעפּער פון דראַ- מאַ, דער וואָס האָט אַריינגעבראַכט דעם דיאַלאָג, דעם געשפּרעך צווי- שען די פּערזאָנען אויף דער סצענע, איז געווען אֶ ס כ י ל ו ס. דיזער צוזאַ- מען מיט סאָפאָקלעס'ן און עאוריפּידעס'ן געהערען צו די גרעסטע דראַמאַטישע דיכטער פון גריכענלאַנד.

אֶסכילוס איז געבאָרען געוואָרען אין יאָהר 525 פ. קר. פון אַדליגע על- טערן. אַלס דיכטער האָט ער צוערסט אַרויסגעטרעטען אין יאָהר 500 פ. קר. זיין ערסטער אויפטריט איז געווען מיט אַ סאַטירע־דראַמאַ. ער האָט שפּע- טער אויך געהאַט אַ גרויסען ערפאָלג אין דער טראַגעדיע. זיין ווערק „אָרעסטיע" האָט איהם פיעל עהרע פערשאַפט. אָבער דער אינגערער סאָ- פאָקלעס האָט איהם איבערשטיגען אין דיזער קונסט און ער איז נאָך ביי זיין לעבען פון דער סצענע אַרונטער. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 468 פ. קר. זיינע פערדינסטען און פאָרשטעלונגען אויף דער סצענע וועלען מיר שפּע- טער בעהאַנדלען, ווען מיר וועלען רעדען וועגען דעם גריכישען טהעאַטער. וואָס אָנבעטרעפט זיינע ווערק, געפינען זיך אין היינטיגער צייט נאָר 7 פון זיי, נעמליך: דער צוגעשמידעטער פּראָמאָטהעאוס, די זיבען געגען טהע- בען, די פּערסיער, די טרילאָגיע *) אָרעסטיע, די כאָעפאָרען און עאומע- נידען; דאָס 7טע דראַמאַ איז די שוץ־בעטענדע. אין אַלע דיזע דראַמאַס איז דער פּלאַן זעהר איינפאַך. די פּערזאָנען שטעלען פאָר ריזען־גרויסע געשטאַל- טען, אָבער אין זייערע האַנדלונגען ציינען זיי ניט עטוואָס בעזונדערעס אין זייער כאַראַקטער.

---

*) אַזוי הייסט אַ דראַמאַטישעס ווערק, וועלכעס בעשטעהט פון דריי בעזונדערע, זעלבשטענדיגע שטיקער.

פּיעל אַנגענעהמער פון אֶסכילוס'ן איז ס אָ פ אָ ק ל ע ס. ער איז געבאָרען געוואָרען אין יאָהר 496 פ. קר. אין דעם בעצירק קאָלאָנאָס אין אַטטיקאַ. זיין פאָטער סאָפילאָס איז געווען אַ פאַבריקאַנט פון וואפען. סאָפאָקלעס האָט געקריגען אַ זעהר גוטע ערציהונג. באַלד נאָך זיין ערסטען זיג איבער אֶסכילוס'ן איז ער געבליבען דער איינציגער דראַמאַטורג אין אַטהען, ווייל אֶסכילוס האָט באַלד אַטטיקאַ פערלאָזען. איבער אַ האַלב יאָהרהונדערט איז ער געווען דער איינציגער דראַמאַטיקער אין גריכענלאַנד. ער פלעגט אימער קריגען דעם ערסטען אָדער צווייטען פּרייז אויף די אָלימפּישע שפּילען. איינמאָל האָט ער אויסער דעם ערסטען פּרייז אויך געקריגען אַ שטעלע אַלס גענעראַל, צו פיהרען די מלחמות מיט סאַמאָס. דאָס איז געווען נעמליך נאָך דעם, ווי מען האָט אויף דער סצענע פאָרגעשטעלט זיין „אַנטיגאָ-נע". וואָס מיט איהם האָט שפּעטער פּאַסירט, ווייסען מיר נית. ער איז געשטאָרבען אין הויכען אַלטער אין יאָהר 405 פ. קר. פון פרייד איבער אַ זיג, וואָס ער האָט געהאַט ביי די מוזישע שפּילען אין אָלימפּיאַ.

סאָפאָקלעס.

פון די 130 דראַמאַס, וואָס סאָפאָקלעס האָט פער-פאַסט, זיינען נאָר זיבען אי-בערגעבליבען, נעמליך: אַנטיגאָנע, עלעקטראַ, אֶדיפּוס, טיראַננים, אֶדי-פּוס אויף קאָלאָנים, איאַקס, פילאָקטעטעס און די טראַכינעריגנען. זיינע דיכ-טונגען זיינען דורכגעוועהט מיט שענקייט, האַרמאָניע און צאַרטע גע-פיהלען פון עדעלע כאַראַקטערען. די ענערגישע דורכפיהרונג פון דעם פּלאַן

דורך געשטאַלטען, וואָס זיינען געפאָרמט נאָך מענשליכע פּראָפּאָרציאָנען, צו-זאַמען מיט דער אַנגענעהמער שפּראַך צייגען אַ זשעניאַלען גייסט. ער שטעהט זעהר פיעל העכער פון אֶסכילוס׳ן. ער האָט ניט געזוכט פאָרצושטעלען אין זיינע דראַמאַס גרויסע נאַציאָנאַלע אינטערעסען, ווי אֶסכילוס, נאָר ער האָט געזוכט פאָרצושטעלען ריכטיג, נאַטור־געמעס, דאָס איינפאַך מענשליכע. ער האָט געבראַכט די דראַמאַטישע קונסט צו אַן אידעאַלער שענקייט. דערצו האָ-בען איהם פיעל געהאָלפען זיין עדעלעס געזיכט, זיין שענע געשטאַלט, זיין גוטע ערציהונג און הויכע בילדונג. ניט מיט שרעקליכע בילדער האָט ער געזוכט אויפצורייסען די נשמות און הערצער פון דעם אַטהענישען פּובליקום, נאָר דורך מילדע, פריינדליכע געשטאַלטען, דורך זיטליכע, ריין מענשליכע גרויסקייט האָט ער געזוכט דעם מענשען׳ס האַרץ צו בעריהרען.

עאוריפּידעס האָט אויך געשטאַמט פון אַ פיינער פאַמיליע. ער האָט אָנגעשריבען 17 טראַגעדיעס. די בעסטע פון זיי זיינען: מעדעאַ, איפיגעניאַ אויף אַולים און איפיגעניאַ אויף טאַורים. אין די יונגע יאָהרען האָט ער זיך אָפּגעגעבען צום שטודיום פון פילאָזאָפיע. זיינע לעהרער אין די-זער וויסענשאַפט זיינען געוועזען די גרעסטע פילאָזאָפען פון יענער צייט, ווי אַנאַקסאַגאָראַס, פּראָדיקאָס, סאָקראַטעס. אַלס ער איז אַלט געוועזען 26 יאָהר, האָט ער ערהאַלטען צום ערסטען מאָל דעם פּרייז פיר אַ טראַגעדיע, שפּעטער האָט ער נאָך פיער מאָל ערהאַלטען דעם ערסטען פּרייז. ער האָט ליב געהאַט צו לעבען אָפּגעזונדערט פון מענשען, איינזאַם, און דעריבער זיינען זיינע מאַנירען מיט מענשען געוועזען אונערטרעגליך. אין זיינע לעצטע יאָהרען האָט ער פערלאָזען אַטהען, איז אַוועק נאָך מאַגנעזיאַ אין טהעס-סאַליען, וואו ער איז פון דעם שטאַאַט אויפגענומען געוואָרען זעהר גאַסט-פריינדליך. פון דאָרט איז ער אַוועק נאָך פעללאַ אויף די איינלאַדונג פון דעם מאַצעדאָנישען קעניג. דאָ איז ער געשטאָרבען אין יאָהר 407 פ. קר. וועגען דער אורזאַך פון זיין טויט זיינען די בעריכטען פערשיידען. נאָך איי-ניגע האָבען איהם הינט צוריסען, נאָך אַנדערע איז ער ערמאָרדעט געוואָרען פון פיינד. די אַטהענער האָבען געבעטען, מען זאָל זיי ארויסגעבען זיינע ביינער, אָבער מען האָט זייער ביטע ניט ערפילט.

אין דראַמאַ און טראַגעדיע שטעהט עאוריפּידעס ווייט אונטער סאָ-פאָקלעס׳ן. ער האָט אין זיינע טראַגעדיעס ניט געקענט דורכפיהרען די ריכטיגע מענשליכע כאַראַקטערען. ער האָט געמוזט אָפט אריינמישען די געטער אין די מענשליכע האַנדלונגען, און דיזעס האָט פיעל פערדאָרבען די גאַנצע פאָרשטעלונג. די שענע שפּראַך זיינע, דער גלאַטער סטיל האָבען פיעל

געהאָלפען, דאָס זיינע ווערק זאָלען דאָך האָבען אַן ערפאָלג אין זיין צייט.

די קאָמעדיע האָט זיך ענטוויקעלט ביי די דאָריער איבערהויפּט אין מעגאַרא. מאַזאָן און סוזאַריאָן פון מעגארים האָבען זי נאָך אַטטיקאַ געבראַכט. אין אַטהען האָט זי דערגרייכט די שטופע פון קונסט ערסט נאָך דעם, ווי די טראַגעדיע האָט זיך דאָרט ענטוויקעלט. לויט דער מיינונג פון אַריסטאָטעלעס'ן איז דער שעפער פון דער טראַגעדיע געווען קראַטעס (460 פ. קר.). ער האָט דער ערסטער איינגעפיהרט דעם דיאַלאָג (געשפּרעך) אויף דער ביהנע און האָט געוואוסט דעם שטאָף קינסטלעריש צו בעאַרבייטען. אַריסטאָפאַנעס האָט די קאָמעדיע ענטוויקעלט צו אַ סאַטיריש-פּאָליטישער פאָרשטעלונג. אין דער צייט פון 426 ביז 388 פ. קר. האָט ער 11 שטיקער פערפאַסט און אויף דער ביהנע פאָרגעשטעלט. ער איז געווען דער בעליבטעסטער לוסטשפּיל-דיכטער, וועלכער האָט מייסטעריש געקריטיקירט דאָס שטאַאַטס-לעבען און פאָלקס-לעבען אין אַטהען. פּאַטריאָטיש און מיט ליבע פיר גערעכטיגקייט און וואַהרהייט שמייסט ער און פערשפּאָטעט די פערדאָרבענהייט און די פעהלער, פון דעם שטאַאַטס-לעבען פון יענער צייט. די פּערזאָנען, וועלכע ער פערשפּאָטעט אין זיינע קאָמעדיעס, זיינען געווען פאָרגעשטעלט אַזוי עכט, דאָס יעדערער האָט באַלד דערקענט, ווער זיי זיינען אין דער ווירקליכקייט.

עאוריפּידעס.

ער האָט פיעלעס אַרויסגעטריבען פון פּראַקטישען לעבען דורך זיין לעכערליך-מאַכען די זאַכען, וואָס ער האָט געפונען פיר נאַריש. אַזוי האָט ער אין דער קאָמעדיע „די פרעש" (זשאַבעס) אויסגעלאַכט די מאָדע-דיכטונג, אין דער קאָמעדיע די „וואָלקען" — די נייע פּאָליטישע שטרעבונגען; אין די „ריטער" האָט ער געשטעלט צום שאַנד-קלאָץ די רעדעל-פיהרער פון זיין צייט און ער

האָט אַליין געשפּילט די ראָלע אין דיזער פּיעסע מיט אַ געפּאַרבטען געזיכט, ווייל קיין מאַסקע־מאַכער האָט ניט געוואָלט מאַכען אַ מאַסקע צו דער ראָלע, אוים מורא פאַר דעם דעמאַגאָג קלעאָן. דער צוועק פון אַלע זיינע קאָמעדיעם איז ניט געוועזן בלויז צו מאַכען פרעהליך, נאָר אַרויסצושטעלען די שמוציגע זייט פון פערשיידענע כלל־טהוער, צו בעסערן די זיטען פון זיינע מיט־בירגער, אויסראָטען דאָס שלעכטעם פון סאָציאַלען און פּאָליטישען לעבען פון פאָלק. אַריסטאָפאַנעס׳עס ווערק צייכנען זיך אוים אויך מיט זייער ריין אַטטישער שפּראַך, וועלכע איז זעהר ערהאַבען אין לירישער פּאָעזיע. פיר אונז האָבען אַריסטאָפאַנעס׳עס ווערק אַ גרויסע בעדייטונג אַלס איינע פון די וויכטיגסטע קוועלען צו שעפּען קענטניס איבער דעם עפּענטליכען לעבען פון די גריכען אין יענער צייט, זייערע זיטען און דעם כאַראַקטער פון דער גריכישער הויפּשטאָדט.

אין דער צייט פון פּעריקלעס׳ן האָבען צוויי סאָרטען פּאָעזיע דערגרייכט אַ זעהר הויכע שטופע פון פאָלקאָמענהייט. די ע פּ י ק (העלדען־דיכטונג), אין וועלכער האָמער האָט פערנומען דעם ערסטען אָרט, און די ל י ר י ק, וועלכע דריקט אוים די שטימונג פון דעם דיכטער און ווירקט אויף די געמיטער פון אַנדערע דורך ערהאַבענע שפּראַך איבער ליבע, פריינדשאַפט, ווין, קריג א. אַז. וו. פריהער פון אַלעמען האָבען זיך די יאָניער בעשעפטיגט מיט ליריק, און איבערהויפּט מיט עלעגיעס (טרויער־לידער). אין דיזע עלעגיעס האָבען זיי בעדויערט דעם קריג, די וואָפען, די פערגענגליכקייט פון דער יוגענד און פריהלינג. אַנדערע האָבען מיט ביטערען שפּאָט געשילדערט די שוואַכקייטען און נאַרישקייטען פון די מענשען פון זייער צייט. נאָך אַנדערע האָבען די לירישע פּאָעזיע פערבונדען מיט מוזיק און טענץ. מען אונטערשיידט די ליריק פון די אֶאָליער, וועלכע איז געוועזן פערבונדען מיט דער בעגלייטונג אויף דער לירע און דער פלויט, פון דער ליריק פון די דאָריער, וועלכע האָבען פעראייניגט זייערע לידער מיט כאָר־געזאַנג און מיט טענץ. אָבער דער גרעסטער ליריקער אין יענער צייט, וועלכער האָט אַלעמען איבערשטיגען, איז געוועזן פּינדאַר.

פּ י נ ד אַ ר איז געבאָרען געוואָרען אין יאָהר 522 פ. קר. פון אַ רייכער פאַמיליע, בעקאַנט אַלס די פאַמיליע פון די אֶגידען. מיר ווייסען זעהר ווייניג וועגען זיין לעבען. אויף די איינלאַדונג פון היעראָס׳ן איז ער אַוועק נאָך סיציליען און האָט דאָרט פערבראַכט אייניגע יאָהר. ער האָט קיין אָנטייל ניט גענומען אין די פּערסישע קריגען. מען האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט אַ געלט־שטראָף פיר אייניגע פרייע ווערטער, וועלכע ער האָט זיך

ערלויבט צו זאָגען וועגען אַטהען'ס אויפפיהרונג אין דער צייט פון דער שלאַכט ביי פּלאַטאָאַ. שפּעטער האָט ער דאָס שטראָף־געלט צוריק בעקומען און דערצו האָט ער נאָך אויך געקריגען אַ גאַסט־פריינדליכע איינלאַדונג נאָך אַטהען. ער איז געשטאָרבען אין 442 פ. קר. אין אַרגאָס. אַלכסנדר דער גרוי־סער (אַלכסנדר מוקדון) האָט גע־עהרט זיין אָנדענקען דערמיט, וואָס ער האָט זעלבסט בעשיצט דאָס הויז פון דעם פּאָעט אין טהעבען, ווען די מאַצעדאָניער האָבען צושטערט דיזע שטאָדט. פינדאַר'ס דיכטונגען זיינען מעהרסטענס געווען בעשטעלטע, און מען האָט איהם גוטעס געלט פיר זיי בעצאָהלט. זיי זיינען מעהרסטענס געווען הימנעס, עלעגיעס, איבערהויפּט אָבער האָבען איהם פיעל עהרע פער־שאַפט זיינע עפּיניקעס אָדער זיג־לידער, וואו ער לויבט די העלדען, פון וועלכע עס קומען אַרויס די אָלימפּישע זיגער.

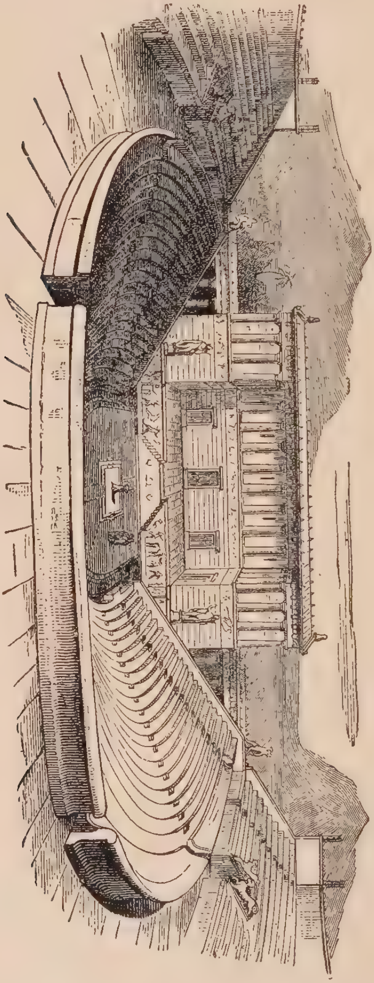

טהעאַטער פון סעגעסטאַ.

דאָס טהעאַטער. איין אָרט אין גריכענלאַנד האָט אין זיך פעראייניגט אַרכיטעקטור, סקולפּטור און די עדעלסטע פּאָ־עזיע אום דאָס פּאָלק אויפצוהיי־בען פון זיין אַלטעגליכען לעבען, צו רייניגען עס פון פעהלערן דורך שפּאָט און ערנסט און צו ערוועקען אין איהם פרומע גע־פיהלען. דאָס איז געווען דאָס טהעאַטער, וועלכעס איז אָנפאַנגס געווען אַ גראָדעס פעלד מיט אַ קליי־נעם בערגעל דערביי. אויף דעם בערגעל זיינען געשטאַנען צושויער און גע־קוקט אויף דאָס פעלד, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען אַ כאָר און האָט

מיט פערשיידענע בעוועגונגען געזונגען לידער צו עהרע פון דעם גאָט דיאָני-סאָס. שפּעטער האָט זיך דאָס טהעאַטער מעהר ענטוויקעלט, אָבער אויך אין זיין העכסטער ענטוויקלונג איז עס דאָרט קיין מאָל ניט געווען א פער-שלאָסענעס הויז, נאָר א פרייער, ניט קיין געדעקטער רוים, וועלכער האָט פאַרגעשטעלט א האַלבען צירקעל אַרום דעם בערגעל, מיט טרעפּ אין האַלבע קרייזען, אויף וועלכע עס זיינען געווען ערטער צו זיצען פיר דאָס פּובליקום. די זיץ־פּלעצער זיינען געווען נומערירט, אָדער בעצייכענט מיט די נעמען פון די איינגענטימער. דאָס איז געווען דער ערסטער טייל פון טהעאַטער.

דער צווייטער טייל איז געווען די אָרקעסטרא, אויך א האַלב־קרייז; אין מיטען פון דיזען האַלב־קרייז איז געשטאַנען איין אַלטאַר געהייליגט צום גאָט דיאָניסאָס. דיזער אָרט איז געווען בעשטימט פיר דעם כאָר. דער דריטער טייל פון טהעאַטער איז געווען די ביהנע, פערפּוצט מיט סטאַטועס, וועלכע האָט געוועהנליך פאָרגעשטעלט א פּאַלאַץ. די הינטער־וואַנט פון דער ביהנע איז געווען פערצירט מיט זיילען און האָט געהאַט דריי אַריינגענג, איינעם א הויפּ־אַריינגאַנג און צוויי נעבען־אַריינגענג, דורך וועלכע די פאַר-שטעלער זיינען אַריין און אַרויסגעגאַנגען. וויל דאָס טהעאַטער האָט קיין וואַנט און קיין דאַך ניט געהאַט, האָט מען עס געקענט פערגרעסערן און פער-מעהרען די צאָהל פון די זיץ־פּלעצער, ווי עס האָט געפאָדערט. דאָס טהע-אַטער פון דיאָניסאָס אין אַטהען האָט געהאַט 30,000 זיץ־פּלעצער.

אין די ערסטע צייטען, פלעגט אויף די ביהנע אַרויפקומען נאָר איין איינ-ציגער שוישפּיעלער. דאָס איז געווען דער כאָר־פיהרער. נאָך דעם, ווי אֶס-כילוס האָט איינגעפיהרט דעם דיאַלאָג (צוויי־געשפּרעך) איז צוגעקומען אויף דער ביהנע נאָך איין שוישפּילער, און דאַן איז דער כאָר אַוועק אין הינטער-גרונד. די לייטונג פון דעם טהעאַטער איז געווען אין די הענט פון די אַר-כאָנטען, וועלכע האָבען געהאַט די גאַנצע דעה צו זאָגען, וועלכע פּיעסע מען זאָל פאַרשטעלען און ווי פיעל געלט מען זאָל אויסגעבען אויף איינצושטודי-רען דעם כאָר. די כאָריסטען האָבען געהערט צו די בעסטע פאַמיליעס, און האָבען געמוזט זיין מוזיקאַליש געבילדעט. די מיטווירקונג אין כאָר האָט זיך גערעכענט פיר אַן עהרע.

וויל דאָס טהעאַטער האָט מיט דער צייט זיך פיעל פערגרעסערט אין רוים איז די געוועהנליכע מענשליכע פיגור אויסגעקומען צו קליין אין די פאַרשטעלונגען אויף דער ביהנע. דעריבער האָט מען אויסגעפונען מיטלען, ווי צו מאַכען די פיגורען פון די שוישפּילער גרעסער ווי געוועהנליך. מאַנכמאָל האָט די פאַרשטעלונג פון א מיסטישער פּיעסע אָדער הערָאיען־פּיעסע גע-

פאָדערט, דאָס די פיגור זאָל ערשיינען גרעסער ווי געוועהנליך. צו דיזען צוועק האָט מען אָפטער געברויכט א פוס־בעקליידונג מיט זעהר הויכע זאָהלען און אָפּסאַצען, פּארוקען, שלעפּע־קליידער און איבערהויפּט מאַסקעס. אָהן א

טראַגישע מאַסקעס.

מאַסקע אויף'ן פּנים איז קיין שוישפּילער אין יענע אַלטע צייטען ניט ארויף אויף די ביהנע. עס פערשטעהט זיך, דאָס דיזעס האָט זעהר פיעל געשאַדט

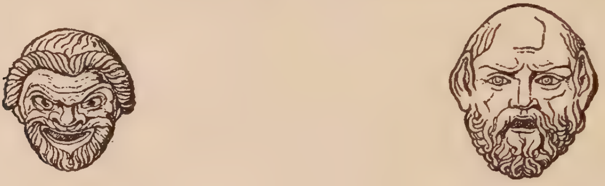

באַקכוס־מאַסקע. קאָמישע מאַסקע.

צו דער מימיק, וואָס איז אַזוי וויכטיג אין טהעאַטער־קונסט. אָבער דאַמאָלס האָט מען דיזען חסרון אַזוי פיעל ניט געפיהלט, ווי מיר וואָלטען איהם היינט

טהעאַטער־דיכטער אָדער שוישפּילער.

פיהלען. די מאַסקעס, וועלכע זיינען אייגענטליך א גריכישע ערפינדונג, פלעגען זיי מאַכען פון די קאָרע פון בוימער, פון לעדער אָדער פון האָלץ.

זיי האָבען געהאַט גרויסע אָפענע מיילער, אינוועניג האָבען זיי געהאַט א מע-טאַלענע טרובקע אום די שטימע צו פערשטאַרקען. די ווייבליכע מאַסקעס האָבען געהאַט א קלענערען מויל. עס זיינען ביי זיי געווען דריי סאָרטען מאַס-

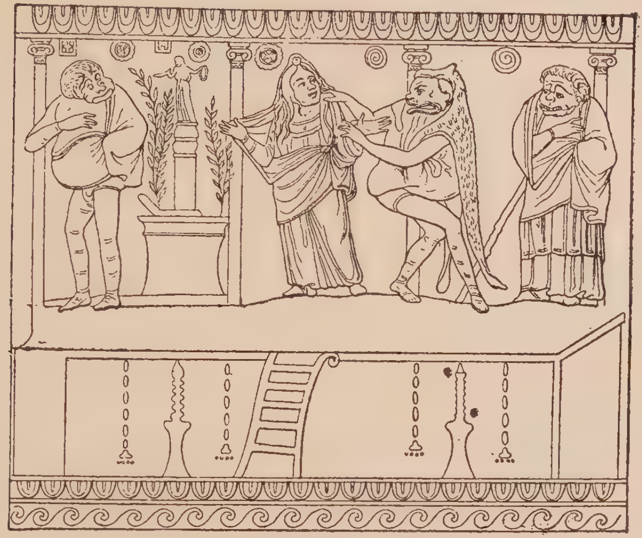

אויפפיהרונג פון אַ גריכישער קאָמעדיע.

קעס: טראַגישע, קאָמישע און אָרקעסטרישע. דיזע לעצטע זיינען געווען בע-שטימט פיר טענצער און האָבען געהאַט שענע, רעגעלמעסיגע צוגען. די טראַ-

סצענע פון אַ טראַגעדיע.

גישע מאַסקעס האָבען געהאַט אַן ערנסטעס, טרויעריגעס אויסזעהן און די קאָמישע האָבען געהאַט א פערקרימטען און שפּאַסיגען אויסדרוק.

די נעבען־שטעהענדע בילדער ציינען ווי די אַלטע האָבען געוואוסט דורך

די מאַסקע צו געבען איינער און דער זעלבער פערזאָן איין מאָל א קאָמישען אויסדרוק און דעם אַנדערן מאָל אַ טראַגישען. דאָס שטעהענדע בילד מיט דער אונטערשריפט: „סצענע פון אַ גריכישער קאָמעדיע” שטעלט פאָר, ווי

סצענע פון אַ גריכישער קאָמעדיע.

הערקולעס גרייפט אָן די אַמזהעגישע פריסטערין אוגע די ביידע פערזאָנען רעכטס און לינקס שפּילען אַלס אונשולדיגע אין דיזער געשיכטע. די פריסטערין אוגע האָט אין טעמפּעל געבאָרען אַ זוהן, טעלעפאָס. עס איז

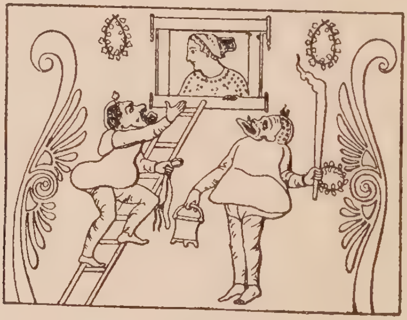

דיאָניסאָס פאַר דעם פענסטער פון אַלטהאָאַ.

געוואָרען אַ פראַגע, וואָס זאָל מען טאָן מיט'ן קינד? די פריסטערין האַלט עס אין איהרע הענט און אין גרויסער אויפרעגונג פרעגט זי אָן עצה ביי דער אַם, וואָס צו טאָן. די אַם שטעהט מיט אַ וואַש־כלי גרייט צו באָדען עס. עס איז ביי זיי בעשלאָסען געוואָרען דאָס קינד אין טעמפּעל צו פער-

בארגען. שפעטער האט די מוטער געוואלט הייראטען איהר אייגען קינד, נאר מען האט עס ניט דערלאזען.

דאס בילד מיט דער אונטערשריפט „סצענע פון א קאמעדיע" איז צווייפעלהאפט. מען ווייס נאר, אז דאס בילד שטעלט פאר א ליידענדען מענשען מיט'ן נאמען כיראן, וועלכער האט נעטיג געמוזט האבען א שטעקען, און א הייל-קינסטלער (א דאקטאר) שלעפט איהם פאר'ן קאפ אויף די ביהנע און אן אנדערער שטופט איהם אונטער. דער ריכטיגער זין פון דיזער סצענע איז ניט בעקאנט. איינעגע ערקלערען, דאס דער הייל-קינסטלער, וועלכער טראגט די אויבערשריפט אין גריכישע בוכשטאבען ט ה י א ס, שטעלט פאר א קאמישען אפאללא; אנדערע מיינען, דאס דיזער שטעלט פאר א שקלאף, וועלכער בעזארגט כיראן'ס געפעק. דאס בילד מיט דער אונטערשריפט „דיאניסאס פאר דעם פענסטער פון אלטהאא" שטעלט פאר, ווי דער גאט דיאניסאס מיט זיין דינער, אנגעטאן אין קראנצען אויף די קעפ, שטעהען פאר דעם הויז פון זיין געליבטער אלטהאא, די פרוי פון דעם בעגליקטען פון ווייו אנעאוס, און ווי דער ליידענשאפטליכער גאט געהט דורך דאס פענסטער צו זיין געליבטער. אין דער לינקער האנט האלט ער ליעבעס-באנדען און די רעכטע האנט שטרעקט ער אויס צו איהר און ליבע.

מיר האבען נאך איינעגע ווערטער צו זאגען איבער דעם גריכישען כאר. פריהער פון אלץ מוזען מיר בעמערקען, דאס דער כאר האט ניט געהערט צו די שוישפילער, ער האט אזוי ווי בעגלייט די האנדלונגען אויף דער ביהנע, און האט קיין אנטייל אין דער פארשטעלונג ניט גענומען. אין דער צייט פון די פאוזעס אין די האנדלונגען אדער אין די צווישען-אקטען האט דער כאר געזונגען לירישע לידער, וועלכע האבען אויסגעדריקט בעטראכטונגען וועגען די פערזאנען פון דער דראמא. מען האט פיעל געפאדערט פון דיזען כאר און מען האט גרויס געוויכט געלעגט אויף די גוטע אויספיהרונג פון זיינע לירישע געזענג. די צאהל פון כאריסטען איז געווען געוועהנליך 12 און זייער ערשיינען אין טהעאטער איז צוגעגאנגען מיט גרויס צערעמאניע, אונטער דער מוזיק פון א פלויט. זיי האבען גלייך פערנומען אן ארט אין ארקעסטרא. אין טהעאטער פלעגען זיי אריינקומען ווען די פארשטעלונג האט זיך שוין אנגעפאנגען. אין ארקעסטרא האבען זיי זיך צוזאמענגעשטעלט אין דריי רייהען איינע נעבען דער אנדערער, אין יעדער רייהע צו 5 כאריסטען איינער הינטער דעם אנדערען. אין דער צייט פון א דיאלאג האט דער כאר געזונגען, און ווען ער האט געמוזט א מאל אנטייל נעהמען אין א דיאלאג, האט דער כאר-פיהרער גערעדט אין דעם כאר'ס נאמען.

די כאָר־געזענג, וועלכע ווערען גערעכענט צוזאַמען מיט פּינדאר'ס הימנעס פיר די בעסטע פּראָדוקטען פון דער גריכישער ליריק, זיינען פאַרגעטראָגען געוואָרען פון גאַנצען כאָר, אָדער זיינען געווען איינגעטיילט אין 2 האַלב־כאָרען, אַזוי דאָס איין האַלבער כאָר האָט געזונגען איין סטראָפע און דער אַנדערער האַלבער כאָר האָט געזונגען די אַנדערע סטראָפע.

די פּראָזאַאישע ליטעראַטור. די פּראָזא האָט זיך אויסגעבילדעט און ענטוויקעלט ביי די גריכען, ווי ביי אַלע אַנדערע קולטור־פעלקער, פון דער פּאָעזיע, וואָרום די זעעלישע געפיהלען זיינען פריהער דאָ אין מענשען און ער בעזיצט פריהער די פעהיגקייט זיי אויסצודריקען איידער די איבערלעגונג פון פערשטאַנד, וועלכע איז געגרינדעט אויף געפאָרשטע וואהרהייטען און אָפּטמאָל אויף טיפען נאָכדענקען. דער גרינדער פון געשיכטליכער פּראָזא ביי די גריכען איז געווען ה ע ר אָ ד אָ ט פון האַליקאַרנאַססוס. נאָך דעם, ווי זיין פאָטער־שטאָדט האָט פערלאָרען איהר פרייהייט, האָט ער אונטערגענומען צו מאַכען גרויסע רייזעס און האָט איבעראַל געזאַמעלט שטאָף פיר זיין געשיכטע. ער איז געגאַנגען נאָך קירענע, בערייזט קליין־אַזיען, עגיפּטען, פּערסיען, גריכענלאַנד און די פּאָנטישע לענדער אויף דעם דונאַי. זיין ליבסטער אָרט איז געווען אַטהען. דער שטאָף, וואָס ער האָט געזאַמעלט אויף זיינע רייזעס, איז געווען געגרינדעט איבערהויפּט אויף מונדליכע ערצעהלונגען, און פון דעם האָט ער צוזאַמענגעשטעלט זיין בעריהמטעס היסטאָרישעס ווערק. זיין אַרבייט איז געווען אויף אַ קורצע צייט אונטערבראָכען, ווייל ער האָט אַנטייל גענומען אין דער רעוואָלוציאָן פון זיין פאָטער־שטאָדט געגען דער הערשענדער טיראַנניי. אָבער ער איז באַלד ווידער אוועק נאָך גריכענלאַנד. דאָרט האָט ער ביי די אָלימפּישע פעסטען פאָרגעלעזען ברוכשטיקער פון זיין ווערק, און ער האָט ערהאַלטען דעם גלענצענדסטען בייפאַל; דאָס האָט איהם ערמונטערט צו אַרבייטען מיט גרויס חשק אום צו ענדיגען זיין געשיכטע. צו דיזען צוועק האָט ער 12 יאָהר פערבראַכט אין די גריכישע שטאַאטען. נאָך דעם, ווי אַטהען האָט איהם געשענקט 10 טאַלענטען און דערצו נאָך גרויסע עהרע, האָט ער זיך בעזעצט אין טהוריאַי, אין אונטער־איטאַליען, וואו ער האָט אין טיפען אַלטער געענדיגט זיין ווערק.

זיין ווערק בעהאַנדעלט הויפּטזעכליך די מלחמות צווישען די פּערסיער און די גריכען. וואָס ער האָט אַליין געזעהן איז ביי איהם מעהרסטענס ריכטיג געשילדערט. פיעלע פון זיינע נאַכריכטען איבער פרעמדע לענדער, אין וועלכע מען האָט אַ לאַנגע צייט געצווייפעלט, זיינען די לעצטע צייטען בעשטעטיגט געוואָרען פון רייזענדע, וואָס האָבען אויסגעפונען איבערראַ־

שענ׳דע בעוויזען פיר זיינע ערצעהלונגען. אויך דאָס, וואָס ער האָט נאָר געהערט פון אַנדערע, איז בעשטעטיגט געוואָרען. עס געפינען זיך אויך אין זיין ווערק אונגלויבליכע זאַכען, וואונדער־מעשיות, אָבער זיי זיינען זעהר וועניג אין פערגלייך מיט די ריכטיגע געשיכטליכע פאַקטען. און דיזע וועניגע פעהלערן קומען פון זיין אמונה אין וואונדער. הערָאדָאָט האָט געגלויבט, דאָס די געטער, פון קנאה, שטערען יעדען בעגאַבטען מענשען דורכצופיהרען עטוואָס גרויסאַרטיגעס. דיזע רעליגיעזע אידעען האָבען געהאַט אַן איינפלוס אויף זיין געשיכטליכע אויפפאַסונג פון די פאַקטען. דאָך האָט זיין ווערק אַ גרויסען ווערט און עס ערוועקט אין דעם לעזער אַן אונגעוועהנליכען רייץ דורך זיין קלאָרע שילדערונג, זיין אַנגענעהמע שפּראַך און די ווייכקייט פון דעם יאָנישען דיאַלעקט.

הערָאדָאָט.

הערָאדָאָט׳ס געשיכטליכע פּאָרלעזונגען אין די אָלימפּישע פעסטען און דער כבוד, וואָס מען האָט איהם בעוויזען דאָרט, האָבען בעגייסטערט אַן עדעלען אַטהענער ט ה ו ק י ד י ד ע ס, וועלכער האָט זיך מיט לייב און זעעלע איבערגעגעבען צום געגענשטאַנד פון געשיכטע, און איז גיך אַנערקענט געוואָרען אַלס גרעסטער גריכישער היסטאָריקער. טהוקידידעס איז געבאָרען געוואָרען אין דעם אַטטישען בעצירק האַלימוס אין יאָהר 471 פ. קר. פון אַ רייכער פירסטליכער פאַמיליע. זיין ערציהער איז געוועזען דער גרויסער גריכישער פילאָזאָף אַנאַקסאַגאָראַס. אין יאָהר 424 איז ער געוואָרען אויבער־קאָמאַנדיר איבער אַן אָפּטיילונג פון דער פלאָטע אין די טהראַצישע וואַסערן. ער איז אָבער באַלד פון לאַנד אַרויסגעטריבען געוואָרען, ווייל מען האָט איהם בעשולדיגט, דאָס ער איז צו שפּעט געקומען צום שלאַכט־אָרט און דעריבער האָבען די ספּאַרטאַנער די שטאָדט איינגענומען. 21 יאָהר איז ער געוועזען אין פערבאַנונג, און האָט זיך צוריקגעקעהרט אין אַטהען ערסט אין יאָהר 403 (פ. קר.), ווייל דאַמאָלס איז געוואָרען אַן ענדערונג אין דער פּאָליטיק דאָרט. די לאַנגע צייט פון זיין פערבאַנונג האָט ער בענוצט אויף צוזאַמענצושטעלען זיין געשיכטע פון דעם פּעלאָפּאָננעזישען קריג, וועלכע ער האָט אַרונטערגעבראַכט נאָר ביז דעם יאָהר 411 פ. קר., ווייל ער איז געשטאָרבען איידער ער האָט זיין

ווערק געענדיגט. מיר ווייסען ניט גענוי ווען ער איז געשטאָרבען, אויך ניט וואו און ווי.

טהוקידידעס איז דער ערסטער, וואָס האָט בעארבייט זיין שטאָף מיט דער שטרענגקייט פון היסטאָרישער קריטיק. זיין ליבע צו וואהרהייט, זיין געזונטער פערשטאנד אין פּאָליטיק, זיין קרעפטיגע און אינהאלטסרייכע שפּראך — דאָס מאכט איהם פיר דעם ערסטען, גרעסטען היסטאָריקער אין זיין צייט. זיין היסטאָריע לעזט זיך ווי דאָס בעסטע דראמא, מען זעהט, ווי די פּערזאָנען, פון וועלכע ער רעדט, האנדלען ווי לעבעדיגע פאר אונזערע אויגען. הגם אין זיינע שילדערונגען פון פּערזאָנען, פּארטייען און שטאאטען האָט ער ניט פערגעסען ארויסצוצייגען זיין אריסטאָקראטישע נייגונג, דאָך זיינען זיינע בילדער שטרענג טריי צו דער וואהרהייט און ווירקליכקייט, און צייגט אין זיינע קינסטלערישע שילדערונגען א טיפּע מענשען־קענטניס. און דעריבער האָט זיין היסטאָרישעס ווערק אימער געדינט אלס מוסטער פיר די גרעסטע היסטאָריקער.

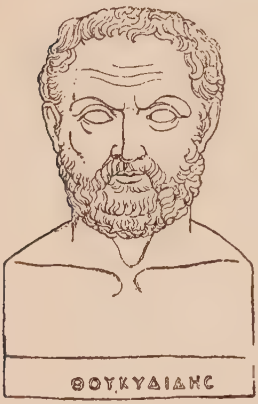

טהוקידידעס.

טהוקידידעס האָט דערלאנגט דעם העכסטען פונקט פון געשיכטע־שרייבונג. זיין נאָכפאָלגער קסענאָפאָן, וועלכער געהערט שוין צו דער נאָך־פּעריקלישער צייט, שטעהט פיעל אונטער איהם אין דיזען געגענשטאנד. קסענאָפאָן איז געבאָרען געוואָרען 450 פ. קר. אין אטהען. נאָך דעם פּעלאָפּאָננעזישען קריג איז ער אוועק נאָך קליין־אזיען. דאָרט האָט ער גענומען אָנטייל אין דעם צוג פון כורש'ן געגען ארטאקסערקסעס'ן און נאָך דער שלאכט ביי קענאקסא איז ער געווען מיט די 10,000 גריכען, וואָס האָבען צוריק געמארשירט, ווי מיר וועלען באלד אויספיהרליכער בעשרייבען. איינינע יאָהר שפּעטער האָט ער זיך בעטייליגט אין דעם צוג פון אגעזילאוס'ן און האָט זיך געשלאָגען ביי קאָראָנעא אויף דער זייט פון די לאצעדאֶמאָניער. צוליב דיזער ליבע צו ספּארטא האָט איהם אטהען ארויסגעטריבען אין יאָהר 399 פ. קר. דערפאר האָבען די לאצעדאֶמאָניער איהם בעשענקט מיט א לאנד־גוט ביי סקיללוס אין עליס. דאָ און שפּעטער אין קאָרינטה האָט ער זיך איבערגעגעבען צום שטודיום פון וויסענשאפטען. אין יאָהר 355 פ. קר. איז ער געשטאָרבען.

קסענאָפאָן איז געווען פיעל־זייטיג אלס שריפטשטעלער. ער איז גע-ווען געשיקט אויף דעם געביט פון היסטאָריע, ביאָגראַפיע און פילאָזאָפיע. אָבער ער האָט ניט בעזעסען קיין שעפערישע קראַפט. זיין ווערק איבער סאָקראַטעס'ן איז די וויכטיגסטע קוועלע פיר די ביאָגראַפיע און די לעהרע פון דיזען אונשטערבליכען פילאָזאָף. א גרויסע וויכטיגקייט אלס געשיכט-ליכע קוועלע האָט זיין ווערק „א נ א ב א ס י ס", וועלכעס בעשרייבט דעם אויבען־דערמאָהנטען צוריק־צוג פון די 10,000 גריכען.

ג ע אָ ג ר אַ פ י ע ביי די גריכען פון יענער צייט איז געשטאַנען אויף א זעהר נידריגער שטופע. העראָדאָט האָט מיט זיינע רייזעס פיעל פער-ברייטערט דיזע וויסענשאַפט, אָבער אויך ער האָט געהאַט א פאַלשען בע-גריף פון דער וואַהרער פאָרמע פון דער ערד. די ערד נאָך העראָדאָט'ן איז א פלאַכעס שטיק, וואָס שווימט אויף'ן וואַסער.

די גריכישע פילאָזאָפיע. די בעדייטונג פון דער גריכישער פילאָ-זאָפיע פיר די גריכען זעלבסט, ווי אויך פיר אלע מאָדערנע קולטורען, איז יעדען דענקענדען מענשען גוט בעוואוסט. דער געבורטס־אָרט פון דער פי-לאָזאָפיע, ווי פון אלע קולטור שאַפונגען פון די גריכען, איז געווען דאָס גריכישע קליין־אזיען. איבערהויפט איז דאָרט געבאָרען געוואָרען דער סאָרט פילאָזאָפיע, וועלכע איז בעקאַנט אונטער'ן נאָמען: די י אָ נ י ש ע נ א-ט ו ר ־ פ י ל אָ ז אָ פ י ע. דיזע שולע האָט געהאַט איהר אויפגאַבע צו פאָרשען נאָך די אורזאַכען פון די זאַכען, וואָס מיר פיהלען דורך אונזערע פינף חושים, ווי אזוי די זאַכען ווערען און ווי אזוי זיי געהען אונטער. און אין אלע דיזע פאָרשונגען האָבען זיי נאָר נאַטירליכע ערקלערונגען צוגעלאָזען.

דער עלטעסטער פון דיזער פילאָזאָפישער שולע איז געווען ט ה א ל ע ס פון מילעט (640—543 פ. קר.). ער האָט געשטודירט אַסטראָנאָמיע אין עגיפ-טען און האָט דאָרט געמאַכט אזעלכע גרויסע פאָרשריטען אין דיזער וויסענ-שאַפט, דאָס ער האָט פאָרויסגעזאָגט א לקוי חמה, און זיין פאָרויסזאָגען איז ריכטיג געשעהן. לויט זיין פילאָזאָפיע ענטשטעהען אלע זאַכען אין דער וועלט פון וואַסער. פון דער פערדיכטונג פון וואַסער איז נאָך זיין מיינונג ענטשטאַנען די ערד, און פון דער פערדינונג — די לופט און דער עטהער, דאָס וואַסער אָבער האָט אין זיך א גייסט, אזוי ווי דער מאַגנעט אָדער ברוסטין.

איינער פון זיינע בעסטע תלמידים איז געווען דער פילאָזאָף א נ א-ק ס י מ ע נ ע ס, וועלכער האָט אָנגענומען די לופט אלס דעם הויפט־יסוד פון דער גאַנצער שעפונג. די לופט איז אונענדליך, אלעס איז פון איהר, זאָגאַר אונ-

זער זעעלע. די פערדיכטונג פון דער לופט בילדעט: ווינט, וואָלקען, ערד, שטיין א. אז. וו. און איהר פערדינונג בילדעט פייער.

ה ע ר א ק ל י ט (געבאָרען 500 פ. קר.) האָט געשריבען א ווערק „איבער די נאַטור פון די זאכען". אין דיזען ווערק ערקלערט ער די וועלט־בעשאַפונג אויף א נאַטירליכען אופן, נעמליך: די וועלט איז אָנפאַנגס געווען פייער און זי וועט זיך מיט דער צייט אין פייער צוריק פערוואַנדלען. ווען דאָס פייער איז עטוואָס געדיכטער געוואָרען איז עס געוואָרען פייכטיגקייט, פון דער פייכטיגקייט איז געוואָרען וואַסער, פון דער פערדיכטונג פון וואַסער איז געוואָרען ערד. די ערד ווערט צוריק פליסיגקייט, די פליסיגקייט ווערט פערוואַנדעלט אין דונסט און פון דער דונסט ווערט אַלץ אין דער וועלט. קיין זאַך שטעהט ניט אויף איין שטאַנד, די גאַנצע נאַטור האַלט זיך נאָר אין איין וועקסלען און בייטען, איין פאָרמע געהט איבער און ווערט פערוואַנדעלט אין אן אנדערע. די זעעלען, פון וועלכע די וועלט איז פול, זיינען נאָר אויסגעוואַנדערטע טיילען פון פייער, און די טריקענסטע זעעלע איז די בעסטע. די מענשליכע זעעלע איז ניט פאָלקאָמען, ווייל זי איז פערבונדען מיט דעם קערפער. אויגען און אויערן זיינען שלעכטע עדות, זיי מאַכען זעהר אָפט פעהלערן, די ריכטיגע וואַהרהייט קען אורטיילען נאָר דער פערשטאַנד.

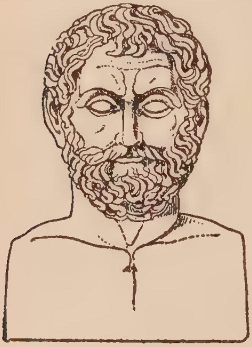
טהאַלעס.

א נ א ק ס י מ א נ ד ע ר פון מילעט (601—546 פ. קר.) איז געוועזען א שאַרפער מאַטהעמאַטיקער און גוטער אַסטראָנאָם. אין זיין ווערק „איבער די נאַטור" ערקלערט ער די וועלט־שאַפונג אַזוי: דער יסוד פון דער גאַנצער בריאה איז דאָס אונענדליכע, דער אין סוף; דיזעס ענטהאַלט אין זיך אַלץ, רעגירט אַלץ, פון דעם אונענדליכען קומען אַרויס אַלע מאָל נייע וועלטען, און מיט דער צייט ווערען די וועלטען צוריק פערוואַנדעלט אין די אונענדליכקייט. אין דעם אונענדליכען איז אַלץ צוזאַמענגעמישט און ווען די זאַכען ווערען דורך פערשיידענע אורזאַכען אָפגעזונדערט, ווען עס פעראיינינגען זיך די זאַכען גלייכע מיט גלייכע, ווערען די זאַכען דאָס, וואָס זיי זיינען. צום ביישפּיל, וואָס אין דעם אונענדליכען איז געוועזען גאָלד פערמישט מיט אַנדערע שטאָפען, ווערט אין אונזער זיכטבאַרער וועלט ריינעס גאָלד א. אז. וו.

א נ א ק ס א ג א ר א ס, געבארען 500 פ. קר. אין קלאצאמענא, איז געוועזען א פריינד פון פעריקלעס'ן. די אטהענער פריסטער האבען איהם פערקלאגט פיר גאט־לעסטערונג און מען האט איהם דערפאר פעראורטיילט צום טויט. ער איז ענטלאפען נאך לאמפסאקוס און איז דארט געשטארבען אין יאהר 428 פ. קר. זיין פילאזאפישע ערקלערונג פון דער וועלט־ענטשטע-הונג איז אזוי: די וועלט בעשטעהט פון צוויי הויפט־טיילען — פון גייסט און פון שטאף.ביידע זיינען אייביג. דער שטאף איז געוועזען לאנג רוהיג און האט ענטהאלטען אין זיך אלע זאכען אין א צוזאמענגעמישטער פארמע. דער גייסט האט געבראכט דעם שטאף אין בעוועגונג, און האט געווירקט, דאס די גלייכארטיגע זאכען זאלען זיך צוזאמענבינדען, אבער עס איז דאך נאך עטוואס פון אנדערע קערפערס אין יעדען קערפער פערבליבען. די מאטעריע אדער דער שטאף ווערט ניט צושטערט, אפילו ווען דער קערפער הערט אויף צו עקסיסטירען אין דער פארמע, אין וועלכער ער האט פריהער עקסיסטירט אין דער וועלט, דער קערפער ווערט נאר פערוואנדעלט אין אן אנדער פארמע.

ל ע א ו צ י פ (אונגעפעהר 500 פ. קר.) ערקלערט די וועלט־ענטשטעהונג דערמיט, וואס ער נעהמט אן, דאס עס איז דא אן אונענדליכער רוים, אין וועלכען עס זיינען דא טיילס לעערע ערטער און טיילס ערטער, וואס זיינען אנגעפילט מיט אטאמען, ד. ה. זעהר קליינע קערפערלאך, וואס מען קען זיי ניט צוטיילען. די אטאמען זיינען פערשיידען אין געשטאלט און זיי זיינען בעוועגליך. דורך זייערע פערשיידענע פערבינדונגען איינער מיט דעם אנדערן צווישען זיך ענטשטעהען אלע זאכען אין דער וועלט.

ד ע מ א ק ר י ט (געב. אין אבדערא 490 פ. קר.) האט אנגענומען לע-אוציפ'ס טהעאריע, אבער ער האט זי זעלבשטענדיג ענטוויקעלט און פון איהר געמאכט א גאנצעס סיסטעם. ער איז געוועזען דער גרעסטער נאטור־פילאזאף פון די יאנישע פילאזאפען. ער איז געוועזען איינער פון די וויכטיגסטע דענקער פון דער מענשהייט אין אלגעמיין. ער איז געבארען פון רייכע עלטערן און האט זיין גאנצעס פערמעגען אויסגעבראכט אויף רייזען. ער האט גע-זעהן לענדער מעהר פון אלע אנדערע רייזענדע פאר איהם און אויף זיינע רייזעס האט ער זיך בעקענט מיט די גרעסטע מענער פון זיין צייט. ער איז געוועזען זעהר פיעלזייטיג געבילדעט און האט געשריבען איבער זעהר פיעלע פערשיידענע געגענשטענדען, אפילו איבער קריגס־קונסט. נאר אריסטאטע-לעס'ן קען מען שטעלען העכער פון איהם.

דעמאָקריט'ס לעהרע איז אַ פאָלשטענדיגער אַטאָמיסטישער מאַטעריאַליזם, כמעט אין דער זעלביגער פאָרמע, ווי מיר געפינען עס ביי די מאַטעריאַליסטישע נאַטורפאָרשער פון היינטיגער צייט. ער האָט אין גאַנצען פערוואָרפען די אידעע, אַז עס עקסיסטירען אין דער וועלט צוויי בעזונדערע פרינציפּען: גייסט און מאַטעריע. זיין טהעאָריע איז, דאָס די בעוועגונג אין די אַטאָמען ברייננגט אַלעס אַרויס אין דער וועלט. דיזע אַנזיכט איז געוואָרען די גרונדלאַגע פון אונזער נייער נאַטור-פאָרשונג. לויט דער טהעאָריע פון דעמאָקריט'ן זיינען די אַטאָמען פון פערשיידענע געשטאַלטען און פאָרמעס. מאַנכע האָבען די פאָרמע פון אַ קוגעל, אַנדערע פון אַ צילינדער א. אַז. וו. די פערשיידענהייט פון די קערפּערס קומט אַרויס פון דער פערשיידענהייט פון די אַטאָמען, פון וועלכע זיי זיינען צוזאַמענגעשטעלט. דעמאָקריט בעהויפּטעט, דאָס אַלע אַטאָמען האָבען אין זיך די אייגענשאַפט צו שטרעבען צו פאַלען נאָך אונטען. די שווערערע אַטאָמען פאַלען געשווינטער פון די לייכטערע. די קלענערע ווערען מיט אַזאַ אופן פערדרענגט פון די גרעסערע און ווערען געשליידערט אָן אַ זייט. פון דעם קומט אַרויס אַ גרויסער ווירבעל, אַ שטאַרקע בעוועגונג, וואָס דערפון איז ענטשטאַנען די גאַנצע וועלט-בילדונג. דיזע פאָרשטעלונג ענטהאַלט אין זיך פיעל עהנליכעס מיט די נייעסטע טהעאָריעס. אָבער דער הויפּט-ווערט פון דיזער טהעאָריע איז, וואָס זי האָט פאָרגעשטעלט אַ גלענצענדע געגען-טהעאָריע געגען אַלע רעליגיעזע און קירכליכע לעהרעס וועגען דער וועלט-בעשאַפונג, און זי האָט אַריינגעבראַכט אין דעם פעלד פון מענשען'ס פאָרשונג די אידעע פון געזעץ-מעסיגקייט, ד. ה. דאָס אַלץ אין דער נאַטור איז אונטערוואָרפען אונטער געוויסע געזעצען, פון וועלכע קיין זאַך, קיין ערשיינונג מאַכט ניט קיין אויסנאַהמע.

דעמאָקריט.

אויך די זעלע פון דעם מענשען מאַכט נאָך דער לעהרע פון דעמאָקריט'ן קיין אויסנאַהמע ניט אין דיזער הינזיכט. זי בעשטעהט, מיינט ער, פון די פאַלקאָמענסטע אַטאָמען. ד. ה. פון די פיינסטע, גלאַטעסטע, קוגעל-פאָרמיגע אַטאָמען, אַזעלכע ווי די, וואָס קומען פאָר אין פייער. כל זמן דער מענש לעבט ווערען טיילען פון דער זעלע אויסגעאָטעמט אין דער לופט, און מיט דעם איינאָטעמען ווערען ערפילט די פעהלענדע אַטאָמען. אַלע נאַטור-קערפּערס לאָזען אַרויס פון זיך אויספלוסען, וועלכע בעריהרען אונזערע חושים אין

מאַכען אונז פיהלען, הערען, זעהן א. אז. וו. דיזעס איז די איינציגע קוועלע פון אונזער ערקענטניס, ד. ה. ווי אַזוי מיר פערשטעהען די אויסען־וועלט. נאָך דיזער טעאָריע, דאָס אַלעס אין דער נאַטור געהט פאָר נאָך געוויסע געזעצען, וועלכע ברויכען ניט קיין פיהרער און זיינען ניט אונטערוואָרפען אונטער קיין שטערונג, דאַרף דער מענש זיין פאָלקאָמען רוהיג, זיך ניט איבערגעבען צו פאַלשע האָפנונגען און ניט מורא האָבען פאַר זאַכען, וואָס זיינע חושים פיהלען ניט. דורכגעדרונגען פון דיזער טהעאָריע האָט דעמאָקריט רוהיג דערגרייכט אַן עלטער פון 100 יאָהר.

פ י ט ה אַ ג אָ ר אַ ס (געבאָרען אויף דער אינזעל סאַמאָס 584 פ. קר.) האָט זיך איבערגעגעבען צו מאַטהעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע און מוזיק. אין קראָטאָן האָט ער געגרינדעט אַ געהיימען בונד. די מיטגלידער פון דיזען בונד זיינען געווען געטיילט אין צוויי קלאַסען: אין שילער און אין חברים. איידער מען האָט אַ שילער אריינגענומען אין בונד אַלס אמת'ן חבר, האָט ער פריהער געמוזט געפּרובּט ווערען פון 2 ביז 5 יאָהר צו לעבען אין גרעסטער איינפאַכקייט און אין טיפען שווייגען, זיי האָבען נאָר בעדאַרפט צוהערען די לעהרע פון זייערע לעהרערס. דער שילער, וואָס האָט די פּראָבע ניט אויסגעהאַלטען, איז ניט אָנגענומען געוואָרען אין דער חברה צווישען די חברים, און מען האָט מיט איהם מעהר קיין געשעפטען ניט געהאַט. האָט ער אָבער די פּראָבע אויסגעהאַלטען, איז ער אַלס חבר אָנגענומען געוואָרען. זיין פערמעגען איז אָנגענומען געוואָרען אין אָרדען צום פערמעגען פון דער גאַנצער געזעלשאַפט.

די רעגלען, וועלכע די מיטגלידער פון דיזער געזעלשאַפט האָבען געמוזט היטען, זיינען געווען זעהר שטרענג. פאַר זונען־אויפגאַנג האָט זיך דער בונד אויפגעהויבען פון זיין לאַגער אום צו בעגריסען די זון מיט לויב־געזאַנג. נאָך דעם האָט מען זיך פאָרבערייטעט צו דער טעגליכער בעשעפטיגונג דורך מוזיק און פּאָעזיע. נאָך דעם האָט זיך אָנגעהויבען אַ גאַנצע רייהע פון גימנאַסטישע איבונגען. עסען פלעגען זיי אַלע צוזאַמען. פליישׁ איז געווען שטרענג פערבאָטען. וויסענשאַפטליכע און מאָראַלישע געשפּרעכען, אַסטראָנאָמישע און מאַטהעמאַטישע, איבערהויפּט געאָמעטרישע אַרבייטען, שפּאַציער־גענג, באָדען זיך, הייזליכע בעשעפטיגונג האָבען אויסגעפילט דעם טאָג; אין אָבענד האָט מען זיך בעדאַרפט רעכנונג אָפּגעבען, וואָס מען האָט געטאָן אין פערלויף פון טאָג.

וועגען זיין לעהרע האָט פּיטהאַגאָראַס זעלבסט גאָר ניט געשריבען, און דאָס, וואָס מיר ווייסען, איז נאָר וואָס מיר האָבען געפונען אין די ווערק

פון זיין אינטימיטען שילער פ י ל אָ ל א ו ס. פון דיזע ווערק ווייסען מיר, דאָס פיטהאַגאָראַס האָט בערעכענט, דאָס די צאָהלען זיינען די הויפּט אור-זאַכען פון אַלע ערשיינונגען פון דער נאַטור. מיט די צאָהלען האָט ער אויך די מוזיק ערקלערט און אַנדערע וויסענשאַפטען. פיטהאַגאָראַס האָט אויך געלעהרט, דאָס די זעעלע מאַכט נאָך דעם טויט פערשיידענע וואַנדערונגען (גלגולים), און האָט אויך פאָרגעשריבען א שטרענגע אסקעטישע (פרישות'דיגע) מאָראַל, וואָס האָט פיעל עהנליכקייט מיט דעם לעבען פון די מאָנאַכען.

אויסער די פילאָזאָפישע לעהרעס, וואָס מיר האָבען ביז יעצט דער-מאָהנט, האָט נאָך אין יענער צייט געשפּילט א גרויסע ראָלע די ע ל ע א-ט י ש ע שולע. די פילאָזאָפען פון דיזער שולע בעהויפּטען, דאָס מיר פער-שטעהען די אויסען-וועלט ניט דורך אונזערע חושים, נאָר מיר בעגרייפען זי דורך אונזער דענקען. אַלץ, וואָס מיר נעהמען אויף דורך די חושים, איז ניט ריכטיג, ניט וואהר, עס דוכט זיך אונז נאָר, ווייל די חושים מאַכען זעהר אָפט טעות'ן און זיי שטעלען אונז פאָר די וועלט ניט ווי זי איז אין דערווירקליכקייט. וואָרום אין גרונד גענומען — אַזוי לעהרט דיזע שולע — איז די וועלט נאָר איינס, אַן איינפאַכעס, און די פערשיידענהייט פון די ער-שיינונגען קומט אַרויס פון אונזערע חושים. שטיצענדיג זיך אויף דיזער טהעאָריע האָט צ ע נ אָ פון עלעא (געבאָרען 500 פ. קר.) געזוכט פילאָזאָ-פישע בעווייזען, דאָס די בעגריפען, וואָס מיר האָבען פון פיעלהייט, בעווע-גונג און רוים זיינען פאַלש, א טעות פון די חושים.

ע מ פּ ע ד אָ ק ל ע ס פון אַגריגענט איז דער פיזיקער פון דער עלעא-טישער שולע. צו די דריי יסודות: פייער, לופט און וואַסער האָט ער צו-געגעבען די ערד. פון דיזע פיער יסודות זיינען אַלע זאַכען אין דער וועלט צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען. דיזע 4 יסודות געהען קיין מאָל ניט אונטער, נאָר פעראייניגען זיך אויף פערשיידענע אַרטען און שאַפען פערשיידענע זאַכען, און ווערען צושיידט ווען די זאַכען ווערען געענדערט, אָבער די יסודות בלייבען אויף אייביג. די אייגענשאַפטען פון דיזע פיער עלעמענטען זיינען: היץ, פייכטקייט, טרוקענקייט און קעלט. די גייסטער זיינען פערוואַנדעלט גע-וואָרען אין קערפּערס אַלס שטראָף פיר זינד, וועלכע זיי האָבען בעגאַנגען, זיי שפּייזען זיך פון דעם מענשליכען בלוט, און זיי ווערען מגולגל אין פלאַנצען, חיות און ווידער אין מענשען.

א נייע ווענדונג דער פילאָזאָפיע האָבען געגעבען די ס אָ פ י ס ט ע ן. דער סוד הבריאה, די געהיימע עצפענדע קראַפט פון דער נאַטור איז לויט

דיזער שולע פון פילאָזאָפען ניט צו זוכען אין דער וועלט, אין דעם שטאָף פון דער וועלט, ניט אין דער אבסטראקטער צאָהל, ווי פּיטהאַגאָראַס האָט געמיינט, נאָר אין מענשען, אין אונזער אייגענעם א י ך. מען איז געוועהנט צו קוקען מיט פעראכטונג אויף די סאָפיסטען מיט זייער פילאָזאָפיע, אָבער דיזע פילאָזאָפיע איז אנערקענט געוואָרען פון די גרעסטע פילאָזאָפען פון דער נייערער צייט, ווי קאַנט און זיינע נאָכפאָלגער.

דער בעגרינדער און דער בעסטער פערטרעטער פון די סאָפיסטען איז געוועזען פּ ר אָ ט אַ ג אָ ר אַ ס (480—410 פ. קר.). זיין פילאָזאָפיע האָט ער אויסגעדריקט אין פאָלגענדען זאַץ: „דער מענש איז די מאָס פון אלע זאַכען״. דאָס הייסט, די זאַכען אין דער וועלט זיינען אין דער ווירקליכקייט גאָר ניט אַזוי, ווי זיי ווייזען זיך אונז אויס; דער מענש אין זיין פאַנטאַזיע און זיין פערשטאַנד בעשאַפט אלע אייגענשאַפטען פון דער אויסערער וועלט. פּראָטאַגאָראַס האָט דערמיט ניט געלייקענט אין דעם ווירקליכען זיין, אין דער עקסיסטענץ פון דער אויסערער וועלט, אָבער נאָך זיין לעהרע ערקענען מיר די וועלט ניט ווי זי איז, נאָר ווי מיר פיהלען און פערשטעהען זי. דורך דעם, וואָס ער האָט בעמערקט, דאָס וועגען דער זעלביגער זאַך האָבען פערשיידענע מענשען פערשיידענע מיינונגען, פערשיידענע פיהלונגען, איז ער געקומען צו דעם שלוס, דאָס מיר פערשטעהען די זאַכען ניט, ווי זיי זיינען אין דער ווירקליכקייט, נאָר ווי מיר פיהלען זיי און פערשטעהען זיי, און ווייל די מענשען זיינען פערשיידען, קומען פאָר אויך די זאַכען פערשיידען, דעם אַזוי, און דעם אנדערן אנדערש.

ס אָ ק ר אַ ט ע ס איז איינער פון די מערקווירדיגסטע כאַראַקטערען פון דער וועלט־געשיכטע. ער איז געבאָרען געוואָרען 471 פ. קר. ער איז געווען איינפערשטאַנדען מיט די סאָפיסטען, דאָס דער מענש איז דער צענטער פון דער וועלט־פאָרשונג, אָבער ער האָט גענומען אין אָנבעטראַכט ניט זיינע חושים און זיין מיינונג, נאָר זיין וויסען און די מאָראַל. ער האָט געשטרעבט צו בעסערען די זיטען דורך זיכערעס וויסען. די פאָרמעס פון פילאָזאָפישער פאָרשונג, וועלכע ער האָט בענוצט, זיינען געוועזען, ווי אַריסטאָטעלעס בעהויפּטעט, א י נ ד ו ק צ י אָ ן, ד. ה. דער בעווייז פון וואהרהייטען דורך די שליסונג פון איינצעלנע אויף אלגעמיינע, און די ד ע פ י נ י צ י אָ ן, דאָס הייסט, די ריכטיגע בעשטימונג פון די אייגענשאַפטען פון א זאַך. איבערהויפּט האָט סאָקראַטעס זיך אויסגעצייכענט מיט זיין דיאַלעקטיק (דיספּוטיר־קונסט). אין אַ דיספּוט איז ביי איהם געווען די הויפּט־זאַך צו בעקעמפען דעם געגנער, ניט צו ערפאָרשען די וואַהרהייט. ער האָט גע-

לויערט אויף דעם קלענסטען פעהלער, אויף יעדען טעות פון זיין געגנער אום דיזען אויף זיין איראָנישען שטייגער צו פערניכטען. פיעלע פון די נייע קריטיקער און פאָרשער וואונדערן זיך, מיט וואָס האָט סאָקראַטעס זיך געמאַכט אַזאַ גרויסען נאָמען אין דער וועלט־געשיכטע. דער גרונד איז איינ-פאַך. סאָקראַטעס האָט זיך מעהר בעשעפטיגט אין זיינע פאָרשונגען מיט עטהיק, מיט זיטען־לעהרע, ווי מיט נאטור־פילאָזאָפיע, און דיזער ווירקליך גרויסער פערדינסט איז נאָך פערגרעסערט געוואָרען דורך דעם, וואָס זיין תלמיד פ ל א ט אָ (אפלטון) האָט פאָרטגעזעצט דיזען גאנג און דערמיט געעפענט אַ וועג צו פערברייטערן די מאָראַל. צו אַלעם דעם קומט נאָך איינס, נעמליך דער טויט, וואָס סאָקראַטעס האָט געליטען צוליב זיינע לעהרעס. די-זער לעצטער פאַקט האָט איהם געמאַכט אין די אויגען פון די שפּעטערע דורות פיר אַ מאַרטירער, פיר אַ הייליגען.

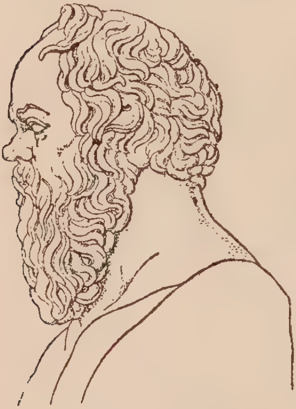

סאָקראַטעס.

סאָקראַטעס איז געווען ניט בעליבט אין זיין צייט, ווייל ער האָט געהאַט אומגאַנג מיט מענשען, וואָס דאָס פאָלק האָט געהאַסט, און ווייל ער האָט זיך פיעלע מאָל אויסגע-שפּראָכען געגען דער דעמאָקראַטיע. דערי-בער איז עס געלונגען זיינע פּאָליטישע און פילאָזאָפישע געגנער צו מאַכען געגען איהם אַ קלאַגע, דאָס ער פערדארבט די יוגענד מיט זיינע לעהרעס און דאָס ער פערברייטערט אַ גלויבען אין אַנדערע געטער און לייקענט אין די געטער, וועלכע זיינען פון שטאַאט אנערקענט. זיינע אַנקלעגער זיינען געווען אַ מיטעלמעסיגער דיכטער מעליטאָס, אַ לעדער־הענדלער און דעמאַגאָג אַניטאָס און אַ רעדנער ליקאָן. סאָקראַטעס האָט זיך פערטיידיגט מיט גרויס מוט און מיט גרויס ווירדע, און האָט דערביי זיינע ריכטער אַביסעל אָנגעגרי-פען. ער איז פעראורטיילט געוואָרען מיט אַ קליינער מאַיאָריטעט. ער האָט אָבער ניט געוואָלט זיך אָנערקענען שולדיג, אין געגענטייל ער האָט נאָך גע-פאָדערט אַ בעלוינונג פון שטאַאט פיר זיינע גרויסע פערדינסטען. דורך דיזע אויפפיהרונג האָט ער אויפגעבראַכט געגען זיך די מאַיאָריטעט פון זיינע ריכ-טער און מען האָט איהם פעראורטיילט צום טויט. די אויספיהרונג פון זיין אורטייל האָט ניט געקענט פאָרקומען פאַר 30 טעג, ווייל גראַדע דאַמאָלס איז אַוועק נאָך דעלאָס אַ הייליגעס שיף, און לויט דעם געזעץ האָט מען קיינעם

ניט געטאָרט הינריכטען ביז דאָס שיף האָט זיך צוריקגעקעהרט, וואָס עס האָט געדויערט 30 טעג. אין דיזער צייט האָט ער זיך אונטערגעהאַלטען אין געפענגנים מיט זיינע תלמידים און אָנהענגער איבער פילאָזאָפישע גע-גענשטענדען, איבערהויפּט וועגען טויט און אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע. קריטאָן האָט איהם פערשאַפט די מעגליכקייט צו ענטלויפען פון געפענגנים, אָבער ער האָט עס ניט אָנגענומען, ווייל עס איז געגען דעם געזעץ. נאָך די 30 טעג (399 פ. קר.) האָט ער געטרונקען דעם בעכער גיפט, וואָס מען האָט איהם דערלאַנגט אַלס שטראָף, מיט פאָלקאָמענע פעסטיגקייט און רוהיג-

סאָקראַטעס'עס טויט.

קייט. זיינע פריינד און פערעהרער האָבען בייגעוואוינט די טרויעריגע סצענע. מען זאָגט, דאָס די אַטהענער האָבען באַלד נאָך זיין טויט חרטה געהאַט אויף די געשיכטע, איבערהויפּט האָט זיך די מיינונג פון פאָלק געביטען צו גונסטען פון סאָקראַטעס'ן דורך די ווירקונג פון זיינע שילער.

די מוזיק. פריהער ווי אין אַנדערע ערטער אין גריכענלאַנד האָט זיך די מוזיק ענטוויקעלט אין אַרקאַדיען. די ריכטיגע אויסבילדונג האָט זי ערהאַלטען אין קליין-אַזיען, ביי די דאָרטיגע גריכען. פון 6טען יאָהרהונדערט פ. קר. האָבען שוין די גריכען די מוזיק וויסענשאַפטליך אונטערזוכט און

בעהאנדעלט. זיי האָבען שוין דאמאָלס פערשטאַנען צי מעסטען די הויכקייט פון די טענער. שוין אין יאָהר 560 פ. קר. האָט לאַזאָס פון הערמיאָנע געשריבען א ווערק איבער די טהעאָריע פון מוזיק. פּיטהאגאָראַס מיט זיינע תלמידים האָבען זיך אויך בעשעפטיגט מיט דער מאטהעמאטישער פערהעלטנים צווישען די טענער און האָט ערפונדען דערצו דעם מאָנאָכאָרד (אַן אינסטרומענט מיט איין סטרונע צו בעשטימען די צאָהל-פערהעלטנים פון די טענער).

שפּילערינס אויף ציטהערן, פלויטען און טריגאָנען, אויך זינגערינס, וואָס לעזען פון בלאַט.

נאָך אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן האָט מען די מוזיקאַלישע אינסטרומענטען געברויכט נאָר צו בעגלייטען די מענשליכע שטימע. די וויכטיגסטע אינסטרומענטען צו יענער צייט זיינען געווען: די לירע, די ציטהער, די פלויט און די פּייף. דיזע לעצטע צוויי אינסטרומענטען זיינען געווען זעהר פערשיידען איינער פון אנדערען אין דער פאָרמע און אין דעם מאטעריאַל, פון וועלכען זיי זיינען געמאכט געוואָרען, ווי אין דער הויכקייט און טיפקייט פון זייערע טענער. אויף די מוזיקאַלישע אינסטרומענטען, וואָס זיינען געמאכט געוואָרען מיט סטרונעס, פלעגט מען שפּילען מיט א פּלעקטראָן, דאָס איז געווען א שטעקעלע פון האָלץ אָדער מעטאַל, א גלייכער אָדער א געבויגענער. אויף איינינגע בלאָז-אינסטרומענטען האָט מען געשפּילט אָן דער זייט, ווי צ. ב. אויף דער פלויט, און אויף אנדערע גלייך דורך א מונדשטוק, ווי ביי אונז היינט אויף א קלאַרינעט. די לידישע פלויט האָט גע-

האָט זעהר אַ ווייכען און זאַנפטען טאָן, דיזע פלויט פלעגט מען געברויכען ביי קינסטלערישע פאָרשטעלונגען. גאַנץ פערשיידען פון דער פלויט איז גע־ווען די פ י י ף (טרובע). דיזע האָט מען געברויכט אין שלאַכטען און אויף מאַרשען. די פייף האָט געהאַט אַ שאַרפען דורכדרינגנדען טאָן.

יאָהרהונדערטער לאַנג האָבען פיעלע געלעהרטע זיך בעשעפטיגט מיט פאָרשונגען וועגען דער גריכישער מוזיק, אָבער נאָר אין דער לעצטער צייט איז מען געקומען צו זיכערע רעזולטאַטען. געלעהרטע האָבען אויסגעפו־נען, דאָס די אַלט־גריכישע מוזיקער האָבען געוואוכט פון טאַקט און פון פעריאָדען. דאָס גריכישע טאָן־סיסטעם האָט זיך אונטערשיידט פון אונ־זערען נאָר דערמיט, דאָס אויסער אויף דער אָקטאַווע איז עס אויך געווען געבויט אויף דער קווארטע, די נאָטען־שריפט איז געווען זעהר איינפאַך, און פיר די איינצעלנע טאָן־צייכענס האָט מען זיך בענוצט מיט די בוכ־שטאַבען פון דעם אַלט־גריכישען אַלף־בית.

דער ט אַ נ ץ איז געווען אַ טייל פון די רעליגיעזע פייערליכקייטען און מיליטערישער ערציהונג. אין די דאָרישע שטעדט איז דער טאַנץ גע־ווען אַ נויטווענדיגער טייל פון דעם דינסט צום גאָט אַפּאָללאָ. די גרעסטע און פאָרנעהמסטע פערזאָנען פלעגען נעהמען אָנטייל אין די טענץ ביים הייליגען דינסט. די ספּאַרטאַנער פלעגען פייערן אַלע יאָהר זייער זיג איבער די טיקאָער און דעם אַנדענקען פון זייערע געפאַלענע אין יענער שלאַכט דורך בעזונדערע טענץ פאַר די אַלטאַרען פון אַפּאָללאָ, פון דער געטין דיאַנאַ און פון לאַטאָנאַ. אַן אַנדער טאַנץ, וואָס איז זעהר בעליבט געווען ביי די ספּאַר־טאַנער, איז געווען דער טאַנץ, וואָס איז געווען בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „האָרמאָס" אָדער די „האַלז־קייט". אין דיזען טאַנץ האָבען אָנטייל גענומען אינגלאַך מיט מיידלאַך און ער איז געווען עהנליך צו אַ קייט.

ז. דער פעלאָפּאָננעזישער קריג.

(431—404 פ. קר.)

מיר האָבען שוין איינינע מאָל אין אונזער געשיכטע בעמערקט, ווי ווייט די אַטהענער האָבען פערשפּרייט זייער זעע־האַנדעל אין מזרח פון גרי־כענלאַנד. אָבער אויך אין מערב האָבען זיי גרויס ערפאָלג געהאַט אויף דיזען געביט. דאָ אָבער אין מערב, האָבען זיך די דאָריער שטאַרק פערשפּרייט און האָבען איבעראַל געגרינדעט קאָלאָניעס און דערמיט געשאַדט דעם האַנ־דעל פון די יאָניער (די אַטהענער). דאָס זעלבע איז אויך געווען אין צפון, וואו די קאָרינטהער האָבען געהאַט פיעלע קאָלאָניעס און האָבען פערכאַפּט

דאָרט דעם האַנדעל. די אַטהענער האָבען געקוקט דערויף מיט גרויס קנאה. אַ קריג צווישען דיזע צוויי קאָנקורענטען איז געווען אונפערמיידליך. אָבער אַ קריג מיט קאָרינטה האָט געהייסען אַ קריג מיט ספּאַרטאַ, ווייל זי איז אימער גרייט געווען צו העלפען די געגנער פון אַטהען, וועלכער זי האָט ניט פערגונען איהר רייכטום, איהר גרויסע מאַכט און ענטוויקלונג.

דיזע לאַגע האָט געפיהרט צו אַ 30=יעהריגען קריג, וועלכער איז בעקאַנט אַלס דער פּ ע ל אָ פּ אָ נ נ ע ז י ש ע ר. די ביידע קאָנקורענטען האָבען נאָר געוואַרט אויף אַ צופאַל, וועלכער זאָל דינען אַלס אַן אורזאַך צו אַ קריג, און דיזער צופאַל האָט אויף זיך ניט געלאָזט לאַנג וואַרטען. צווישען קאָרינטה און זיין קאָלאָניע קאָרציראַ איז אויסגעבראָכען אַ מלחמה. די קאָרציראָער האָבען געבעטען הילף ביי די אַטהענער. צו דער זעלבער צייט האָט פּאָטיבאָאַ, אַן אַנדער קאָלאָניע פון קאָרינטה, אויף זיך אַרויפגעצויגען אַ

טאַנצענדע דאָרישע פרויען.

חשד, דאָס זי האָט געשעפטען און פערבינדונגען מיט איהר מוטער=שטאָדט קאָרינטה, הגם זי איז געווען אַ מיטגליד פון דעם דעלישען בונד. פּאָטיבאָאַ האָט ערהאַלטען אַ בעפעהל פון אַטהען יעדע פערבינדונג מיט קאָרינטה אויפצוגעבען. ער האָט אָבער זיך אָפּגעזאָגט צו פאָלגען דעם בעפעהל פון אַטהען, און דיזע האָבען בעלאַגערט די שטאָדט.

די קאָרינטהער האָבען זיך געווענדט צו ספּאַרטאַ. לאַנג האָבען די ספּאַרטאַנער קיין זאַך ניט געטאָן וועגען דעם. ענדליך האָבען זיי געשטעלט די אַטהענער אַזעלכע גרויסע פאָדערונגען, וועלכע דיזע האָבען פיר קיין פאַל ניט געקענט נאָכגעבען. אונטער דיזע פאָדערונגען איז אויך געווען דיזע, דאָס אַטהען זאָל פריי לאָזען אַלע דעלישע בונד=חברים. דאַמאָלס האָט ספּאַרטאַ מיט איהרע בונד=חברים ערקלערט קריג געגען די אַטהענער.

1) דער אַרכידאַמישער קריג. (431—421 פ. קר.)

דעם קריג האָט ניט ספאַרטאַ און ניט אַטהען אָנגעפאַנגען, נאָר 300 טהעבאַנער זיינען בעפאַלען די שטאָדט פּלאַטאַאָ. נאָך איידער קריג איז ערקלערט געוואָרען. די איינוואוינער פון פּלאַטאַאָ האָבען בעזיגט די טהעבאַנער און האָבען זיי אַלע אויסגע׳הרג׳עט. אַטהען האָט די שטאָדט געזיכערט געגען וויטערע אָנגריפען. דאַמאָלס האָט זיך אָנגעפאַנגען דער קריג צווישען אַטהען און ספאַרטאַ. אונטער דער אָנפיהרונג פון ספאַרטאַנישען קעניג א ר כ י ד א מ ו ס האָט אַ גרויסע מיליטערישע מאַכט בעלאַגערט די גרענעץ־שטאָדט אָענאָע, אָבער די בעלאַגערער האָבען קיין ערפאָלג ניט געהאַט. דאַן האָט זיך די ספאַרטאַנישע אַרמעע געלאָזען צו עלעאוזיס, אין אַטטיקאַ. די ספאַרטאַנער האָבען צושטערט דערפער, פערוויסט פעלדער, פיעלע לאַנד־בעוואוינער זיינען ענטלאָפען מיט זייער האָב און גוט נאָך דער הויפּט־שטאָדט, אַטהען, צו וועלכער די ספאַרטאַנער האָבען זיך מעהר און מעהר צוגערוקט. אַרכידאַמוס האָט ערוואַרט, דאָס די אַטהענער וועלען אַרויס אויף אַ שטרייט מיט איהם, אָבער פעריקלעס, וועלכער איז דאַמאָלס ערוועהלט געוואָרען צום אונבעשרענקטען אויבער־קאָמאַנדיר, האָט ניט דערלאָזען דאָס פאָלק צו אַן אָנגריף. ער האָט אָבער אַרויסגעשיקט אַ פלאָטע צו פערוויסטען די ברעגען פון פעלאָפּאָננעזוס.

נאָך דעם זיינען די אַטהענער בעפאַלען און האָבען איינגענומען אַ גרויסע צאָהל קאָרינטהישע שטעדט צו מערב פון עלים און צו צפון אין אַרקאַניען. אין יולי האָבען זיך די ספאַרטאַנער צוריקגעצויגען פון אַטהען. דאַן איז מעגאַראַ געוואָרען זעהר בעדרענגט. פעריקלעס, דער אָנפיהרער פון דער גאַנצער אַטהענישער מאַכט, האָט די גאַנצע לאַנדשאַפט פון מעגאַראַ פערוויסטעט. די פלאָטע האָט זיך דאַן צוריקגעקעהרט אום צו בעערדיגען די קריגער, וואָס זיינען געפאַלען אין שטרייט. דערביי האָט פעריקלעס געהאַלטען אַ גלענצענדע רעדע.

אַזוי זיינען די ערסטע שטרייטען פיר ביידע זייטען געוועזען אָהן אַן ערפאָלג. דאָך זיינען זיי פיר אַטהען ניט אונגליקליך געוועזען. די לאַגע אין די שפּעטערע יאָהרען איז אָבער געוועזען פיעל טרויעריגער. אין נעכסטען פריהלינג זיינען די פעלאָפּאָננעזער ווידער אַטטיקאַ בעפאַלען און האָבען זעהר פיעלע ערטער פערוויסטעט. צום אונגליק האָט אין אַטהען אויסגעבראָכען די פעסט. די קראַנקע האָבען באַלד בעקומען ענטצינדונג אין די אויגען, אין צונג און אין האַלז, און געקריגען געשווירען אויף׳ן לייב. אַזוי

זיינען די מעהרסטע קראנקע אפגעלעגען 7 אדער 8 טעג אין פערשיידענע לײדען ביז זיי זיינען געשטארבען. די ווייניגע, וואס זיינען ניט געשטארבען פון דער קרענק, זיינען ארוים געקריפעלט, דער אהן אויגען, דער אהן הענט, דער אהן פיס. עס זיינען אזוי פיעלע טויטע געוועזען פון דער פעסט, דאס עס איז אונמעגליך געוועזען אלעמען צו בעערדיגען. עס האט אויפגעהערט צו עקסיסטירען וועלכע עס איז ארדנונג. אויך די זיטען פון פאלק זיינען שרעקליך פערדארבען געווארען. מען האט זיך מעהר ניט בעקימערט ניט אום מענשליכע ניט אום געטליכע זאכען. דאס, וואס מען האט פריהער מורא געהאט צו טאן אין געהיים, האט מען עס יעצט מיט פרעכהייט געטאן עפענטליך. יעדערער האט געזעהן, ווי שנעל עס קומט דאס אונגליק, ווי רייכע שטארבען פלוצלונג און אנדערע פערכאפען זייער אייגענטום און געניסען עס אונבעשטראפט. דעריבער האט זיך יעדער געכאפט לעבען מיט וואס און ווי ער האט געקענט. קיינער האט ניט געטראכט וועגען א גוטען נאמען, ווייל יעדער האט געפיהלט דעם טויט הינטער זיך. אויך די מורא פאר דעם געריכט איז אין גאנצען פערשוואונדען, ווייל יעדערער האט געגלויבט, דאס דער טויט וועט איהם אויפכאפען איידער דאס געריכט וועט איהם פעראורטיילען צו וועלכער עס איז שטראף. דעריבער האט זיך יעדערער געכאפט וואס מעגליך איז צו געניסען און ניט קוקען וואס עס וועט זיין.

דאס פערצווייפעלטע פאלק האט בעשולדיגט פעריקלעס'ן אין דעם אונגליק, ווייל ער האט געראטען צו פיהרען קריג מיט ספארטא און צוליב דעם קריג זיינען זעהר פיעלע מענשען אנגעלאפען אין אטהען זיך צו בעשיצען פון פיינד, און דאס האט געבראכט די פעסט אין שטאדט. מען האט איהם ארונטערגעזעצט פון זיין אמט און מען האט איהם אויך בעשטראפט צו בעצאהלען 15 טאלענטען (16,000 דאללאר). דאס פאלק האט אפילו באלד חרטה געקריגען אויף זיינע האנדלונגען געגען פעריקלעס'ן און האט איהם צוריקגעגעבען זיין אמט, אבער די פעסט האט איהם באלד פערכאפט און ער איז געשטארבען אין יאהר 429 פ. קר. זיין לעצטע טאט איז געוועזען די איינגעהמונג פון פאטיבאא, וועלכע האט זיך געמוזט אונטערגעבען צוליב מאנגעל אין לעבענס־מיטלען. דער זיג איז אפילו געוועזען גאנץ וויכטיג פיר אטהען, אבער דאס אונגליק פון דער פעסט האט אלץ איבערגעוויגען.

שוין דריי יאהר האט זיך דער קריג געצויגען און קיינער האט ניט בעזיגט. ביידע זייטען האבען פערוויסטעט יעדערער דאס לאנד פון פיינד און קיין רעזולטאט האט קיינער ניט דערגרייכט. דא האט זיך נאך א נייעס אונגליק געמאכט פיר אטהען. איהר שטארקסטער בונד־חבר, די שטאדט

די פעסט אין אטהען.

מ י ט י ל ע נ ע פון לעסבאָס איז אָפּגעפאַלען פון איהר. די אטהענער אָבער האָבען געצוואונגען די איינוואוינער זיך אונטערצוגעבען איידער די ספּאַרטאַנער האָבען געקענט בעווייזען זיי הילף צו פערשאַפען. דאַמאָלס האָט אָנשטאָט פּעריקלעס'ן פערטרעטען דאָס אַמט פון קאָמאַנדיר א געוויסער קלעאָן, א גערבעריי־בעזיצער מיט ווייניג בילדונג אָבער פּראַקטישען פער־שטאַנד. דיזער מאַן האָט דורכגעזעצט ביים אויפגערעגטען פאָלק, דאָס מען זאָל אַלע מענער פון מיטילענע בעשטראָפען מיט'ן טויט. מען האָט באַלד ארויסגעשיקט א שיף אויסצופיהרען דיזען בעשלוס. אָבער איבער נאַכט האָבען זיך די אטהענער איבערלעגט, וואָס פיר א שרעקליכעס אונרעכט דאָס איז, און האָבען געפּאַסט א מילדערען בעשלוס, דאָס נאָר 1,000 מענשען זאָלען געטויט ווערען.

די לאַגע איז דאַמאָלס געוועזען אַזעלכע, דאָס די אטהענער זיינען גע-בליבען די איינציגע הערשער איבער'ן ים און די ספּאַרטאַנער איבער דער יבשה. דאָס בעווייזט אויך די בעלאַגערונג פון פּלאַטאָאֶע. מיר האָבען אויבען דערצעהלט, דאָס די אטהענער האָבען אונטערשטיצט די פּלאַטאָאֶער געגען די טהעבאַנער. אָבער אין יאָהר 429 פ. קר. האָבען די ספּאַרטאַנער, אויף דעם ראַט און פערלאַנג פון די טהעבאַנער, בעלאַגערט פּלאַטאָאֶע. לאַנג האָבען די ספּאַרטאַנער ניט געקענט נעהמען די שטאָדט מיט שטורם. אַלע זייערע אָנגריפען האָבען די בעלאַגערטע צוריקגעשטויסען. דאַמאָלס האָבען די ספּאַרטאַנער בעשלאָסען ניט צולאָזען צו די בעלאַגערטע קיין שפּייז צו־פיהרען. דיזעס האָט געצוואונגען די בעלאַגערטע זיך אונטערצוגעבען, ווייל זיי האָבען אָנגעפאַנגען צו שטאַרבען פון הונגער. דערצו נאָך האָבען די ספּאַרטאַנער זיי פערשפּראָכען קיינעם פון זיי ניט צו בעשטראָפען אויסער די שולדיגע. אַזוי האָבען זיך די פּלאַטאָאֶער נאָך א צוויי־יעהריגער בע־לאַגערונג אונטערגעגעבען. אָבער די ספּאַרטאַנער האָבען געהאַנדעלט פאַלש. זיי האָבען די איינוואוינער גרויזאַם בעהאַנדעלט. 200 מענער האָבען זיי געטויט און פרויען און קינדער פערקויפט אַלס שקלאַפען. די שטאָדט האָ־בען די טהעבאַנער צוגענומען. זיי האָבען אַלע געביידעס, אויסער די טעמפּלען, אין גאַנצען פערוויסטעט.

אין יאָהר 425 פ. קר. האָט דאָס גליק ווידער א שיין געטאָן פיר די אטהענער. ד ע מ אָ ס ט ה ע נ ע ס, איינער פון די אטהענישע קריגס־פיהרער, האָט מיט נאָך עטליכע שיפען בעזעצט דעם האַפען פון פּילוס אויף'ן מעססענישען ברעג. די ספּאַרטאַנער האָבען עס געוואָלט צוריקנעהמען, אָבער דעמאָסטהענעס האָט זיי געשלאָגען אויף'ן ים און אויף דער יבשה, און

האָט ארומגערינגעלט אויף דער אינזעל ספאַקטעריאַ, ניט ווייט פון דעם בעזעצטען האפען, 420 האָפּליטען און אַ גרויסע מענגע העלאָטען. די ספּאַר-טאַנער, אום צו בעפרייען זייערע טרופען, האָבען אָנגעבאָטען די אַטהענער גו-טע בעדינגונגען פיר פרידען. די אַטהענער האָבען אָבער געשטעלט אַזעלכע פאָדערונגען, דאָס די אונטערהאַנדלונגען וועגען פרידען זיינען אונטערבראָ-כען געוואָרען. דעמאָסטהענעס און קלעאָן האָבען די אינזעל גענומען מיט שטורם, האָבען די בעלאַגערטע ספּאַרטאַנישע טרופען געבראַכט געפאַנגע-נע נאָך אַטהען, און האָבען אָנגעזאָגט די ספּאַרטאַנער, דאָס זיי וועלען טוי-טען אַלע געפאַנגענע אין פאַל, ווען זיי וועלען מאַכען נייע אָנפאַלען אויף אַטטיקאַ.

אין יענער צייט (427—425 פ. קר.) האָט אויף דער אינזעל ק אָ ר-צ י ר אַ אויסגעבראָכען אַ שרעקליכער בירגער קריג. נאָך אַ שרעקליכער בלוט-פערגיסונג האָבען די דעמאָקראַטען, ד. ה. די פאָלקס-פּאַרטיי, בעקומען די אויבערמאַכט, ווייל אַ שטאַרקע אַטהענישע פלאָטע האָט זיי געשטיצט, ווען די פעלאָפּאָננעזישע שיפען, וועלכע האָבען געשיצט די אַריסטאָקראַ-טען, האָבען זיך פאַר דער צייט אַהיים צוריקגעקעהרט. אַלס די דעמאָקראַטען האָבען בעקומען די מאַכט, האָבען זיי אָנגעפאַנגען אַ בלוט-באָד צווישען די אַריסטאָקראַטען, וואָס האָט געדויערט זיבען טעג. זעהר פיעלע זיינען אויס-גע'הרג'עט געוואָרען גלייך דעם ערסטען טאָג, די איבריגע זיינען ענטלאָפען אין דעם העראַ-טעמפעל זיך דאָרט צו בעשיצען. דאָ האָבען פיעלע זיך זעלבסט געטויט אום ניט אַריינצופאַלען אין די הענט פון זייערע בלוטיגע פיינד די דעמאָקראַטען, אַנדערע זיינען פון די דעמאָקראַטען מיט געוואַלד פון טעמפּעל אַרויסגעשלעפּט געוואָרען, און פיעלע זיינען אין טעמפעל פערמויערט געוואָ-רען און פון הונגער צושטאָרבען.

אויך נאָך דעם האָט דאָס גליק געשפּיעלט צו די אַטהענער. די שטאָדט צ י ט ה ע ר אַ איז אַריינגעפאַלען אין זייערע הענט, און אַפילו אַ פּע-לאָפּאָננעזישע שטאָדט, ט ה י ר ע אַ, האָבען זיי בעזיגט און די איינוואוי-נער האָבען זיי טיילס ערמאָרדעט און טיילס אין שקלאַפעריי פערקויפט. דיזעס האָט ביי די ספּאַרטאַנער דעם מוט אָפּגענומען און האָט זיי גענייגט צו זוכען פרידען. אָבער אויך דיזען מאָל איז דערפון גאָרניט געוואָרען, ווייל די אַטהענער האָבען צופיעל פערלאַנגט, וואָס די ספּאַרטאַנער האָבען פיר קיין פאַל ניט געקענט נאָכגעבען. ספּאַרטאַ האָט דאַן צוגעטראַכט אַ מיטעל, וועלכעס האָט געגעבען דעם קריג אַ גאַנץ אַנדערע אונערוואַרטעטע ווענדונג. נעמליך, די ספּאַרטאַנער האָבען בעשלאָסען איבערצורעדען די

אלע טהראציִשע שטעדט, וואס זיינען געשטאנען אין פערבינדונג מיט אטהען אפצופאלען פון איהר. דיזע אויפגאבע דורכצופיהרען האט מען אנפערטרויט בראזידאס׳ן, וועלכער איז געווען בעוואוסט מיט זיין עהרליכקייט און מוטיגקייט. דיזער פלאן איז געווען זעהר ריזיקאליש, ווייל דערמיט האט ספארטא געצייגט, ווי ווייט שוואך איהר מיליטערישע מאכט איז, ווען זי איז געצוואונגען אזעלכע מיטלען אנצונעהמען. איבערהויפט האבען עס די העלאטען ניט געטארט וויסען, ווארום זיי וואלטען באלד געמאכט אן אויפשטאנד. אום זיך צו פערזיכערען געגען די העלאטען, האבען די ספארטאנער בעגאנגען אזא מערדערישעס פערברעכען, וואס מען האט ניט געהערט אין די נידריגסטע בארבארישע לענדער. זיי האבען ארויסגעלאזען א מאניפעסט, דאס יעדער העלאט, וואס וועט פרייוויליג אריינטרעטען אין די ארמעע אלס קעמפער געגען אטהען, וועט בעקומען זיין פרייהייט. עס זיינען גלייך געקומען 2,000 העלאטען, וועלכע מען האט אנגעטאן קראנצען אזוי ווי לייט, וואס געהען אין שטרייט, און מען האט זיי געפיהרט אין טעמפעל. פון דארטען זיינען זיי שוין ניט ארויס צוריק. וואו זיי זיינען אהינגעקומען האט קיינער ניט געוואוסט. מיט דיזען אופן האבען זיך די ספארטאנער בעפרייט פון די מוטיגסטע פון די העלאטען, וועלכע זיינען זיי געווען זעהר געפעהרליך צו יענער צייט.

בראזידאס האט דורכגעפיהרט דעם פלאן בעסער, ווי מען האט פון איהם ערווארט, ווייל זיין פערזענליכקייט האט איבעראל געוואונען פערטרויען. די וויכטיגסטע טהראציִשע שטעדט, ווי אקאנטהוס און סאגירוס, האבען באלד אריבערגעטרעטען צו ספארטא. אנדערע זיינען דערצו געצוואונגען געווארען מיט גוואלד. אויך אמפיפאלים האט בראזידאס׳ן געעפענט די טויערן. די אטהענער האבען זיך אויך גענומען פיר דעם זעלבען פלאן — אפצורייסען פון ספארטא איהרע בונד־חברים, און זיינען בעפאלען באאטיען. זיי האבען אבער דארט געכאפט א מפלה (424 פ. קר.). נאך דעם ערסט האבען זיי געשיקט אן ארמעע נאך טהראציען אום בראזידאס׳ן פון דארט צו פערטרייבען און די שטעדט, וואס זיינען פון זיי אפגעפאלען, צו בעשטראפען. אלס פיהרער פון דיזען צוג האבען די אטהענער געשטעלט קלעאן׳ען, וועלכער האט זיך מיט זיין זיג ביי ספאקטעריא זעהר פאפולער געמאכט. אין אנפאנג האט ער ווירקליך געהאט אן ערפאלג. ער האט איינגענומען גאלעפסוס האט דאן בעזעצט עיאן. אבער ווען ער איז צוריקגעקומען, לויט דעם דרינגענדען וואונש פון זיינע סאלדאטען, צו אמפיפאלים, און האט דעם פיינד צו שנעל אנגעגריפען, איז ער אין גאנצען געשלאגען געווארען. ער

זעלבסט איז געפאלען אין שלאכט, אבער אויך בראזידאס איז שווער פער-וואונדעט געווארען און איז באלד געשטארבען.

נאך קלעאן'ס טויט האט די אריסטאקראטישע פארטיי בעקומען די אויבער־האנט און זי האט אנגעפאנגען צו פערהאנדלען וועגען פרידען. אן ז'ער שפיץ פון דיזער פארטיי איז געשטאנען דער רייכער פרייגעביגער, אבער אויך אבערגלויבישער נ י ק י א ס, וועלכער איז באלד צום קריגס־פיהרער ערוועהלט געווארען. דורך איהם האט זיין פארטיי דערגרייכט איהר וואונש און עס איז געשלאסען געווארען א וואפען־שטילשטאנד אויף 50 יאהר. לויט דיזען שלום האבעןביידע זייטען געמוזט אומקעהרען איינע דער אנדערער די שטעדט און די דערפער, וואס זיי האבען איינע פון די אנדערע צוגענומען, ווי אויך די געפאנגענע. דיזער פרידען איז געשלאסען געווארען אין יאהר 421 פ. קר. די באאטיער, מעגארער און קארינטהער האבען אפילו ניט איינ-געשטימט צו דיזען שלום, אבער דאס האט ניט געשטערט די רוה אין גריכענ-לאנד, ווייל זיי זיינען ניט געווען אין שטאנד אליין צו פיהרען קריג.

2) פון ניקיאס'עם פרידען ביז דער סיצילישער עקספעדיציאן.
(421—415 פ. קר.)

איידער מיר געהען ווייטער מיט אונזער געשיכטע, געפינען מיר פיר נעטיג צו געבען א קורצע כאראקטעריסטיק פון איינעם פון די וויכטיגסטע מענער פון גריכענלאנד, וועלכער האט געשפילט א בעדייטענדע ראלע אין דעם לעצטען טייל פון דעם פעלאפאננעזישען קריג. דיזער מאן איז געווען א ל ק י ב י א ד ע ס.

אלקיביאדעס איז געבארען געווארען אין אטהען 540 פ. קר. פון דער בע-ריהמטער יחסן'ישער משפחה אלקמאעאנידען. זיין פאטער קלעיניאס איז איהם פריה געשטארבען און ער איז ערצויגען געווארען פון זיין אנקעל, דעם בעריהמטען פעריקלעס'ן. די נאטור האט איהם בעשאנקען מיט הויכע גייס-טיגע פעהיגקייטען און קערפערליכער שענהייט. צוליב דעם און צוליב זיין אונגעהייערען רייכטום איז ער געווען פון אלעמען זעהר געליבט און געלויבט און דאס האט איהם געמאכט פיר א צולאזענעם קינד. איינמאל האט ער זיך געשפילט אין גאס מיט אן אנדערן איינגעל און א שווערער וואגען מיט משא איז אנגעקומען און האט געפאדערט די ביידע איינגלאך זאלען איהם אפטרע-טען דעם וועג. אלקיביאדעס האט אבער געפאדערט אין געגענטייל פון פוהר-מאן, ער זאל זיך אפשטעלען און ניט שטערען זייער שפיל. דער פוהרמאן האט איהם ניט געהערט און איז ווייטער געפאהרען. אלקיביאדעס האט זיך א

וואָרף געטאָן פאַר די פערד, און דער פוהרמאַן האָט מיט גרויס שרעק קוים אָפּגעהאַלטען דעם וואָגען מיט די פערד זיי זאָלען איהם ניט איבערפאָהרען. אַלס שול־אינגעל האָט ער געשלאָגען אַ לעהרער, ווייל ער האָט ביי איהם אין הויז ניט געפונען האָמער׳ס ווערק. די גרעסטע עזות און אונפערשעמטהייט האָט ער איינמאָל בעוויזען אין אַ וועט. ער האָט זיך נעמליך געוואָטען מיט איינעם, דאָס ער וועט געבען דעם אָנגעזעהענסטען בירגער אַ פּאַטש אין באַק עפענטליך אין גאַס אָהן אַ שום פאַרוואָס. גראַדע דאַמאָלס איז דורכגעגאַנגען היפּפּאָניקאָס, אַ זעהר און אָנגעזעהענער מאַן. אַלקיביאַדעס האָט איהם באַלד געלאַנגט אַ מירא׳דיגען פּאַטש אין באַק. אָבער אַזוי ווי דיזער סקאַנדאַל האָט שרעקליך אויפגערייצט דעם עולם, איז ער אַוועק צו היפּפּאָניקאָס׳ן צו הויז, האָט אויסגעטאָן זיין מאַנטעל און האָט ערקלערט, דאָס ער איז גרייט אָנצונעהמען פון איהם יעדע שטראָף. דערביי האָט ער ארויסגעוויזען אַזוי פיעל בעדויערן אויף זיין טאַט און האָט זיך בענומען אַזוי אַנגענעהם, דאָס היפּפּאָניקאָס האָט איהם ליב בעקומען און האָט איהם שפּעטער נאָך געגעבען זיין טאָכטער פיר אַ פרוי.

אויך פון זיינע עלטערע יאָהרען ווייסען מיר געשיכטעס פון זיין עהרגייץ און לייכטזין. ער האָט צום ביישפּיל איינמאָל געקויפט אַ זעהר שענעם טייערען הונט פון דער פיינסטער ראַסע, וואָס אַלע זיינען געווען ענטציקט פון איהם. פּלוצלונג האָט ער איהם אָפּגעשניטען דעם וויידעל, נאָר אום די וועלט זאָל האָבען וואָס צו רעדען וועגען איהם. צו דעם זעלבען צוועק פלעגט ער אויסגעבען אונגעהייערע סומעס געלט אום דעם פאָלק פערשיידענע פערגניגענס צו פערשאַפען, נאָר מיט דעם צוועק, דאָס מען זאָל רעדען וועגען איהם. קיין געלט איז ניט געווען צו פיעל פיר איהם צו פערשווענדען פיר אַזעלכע צוועקען, ווייל ער האָט גע׳ירש׳עט פון זיין פאָטער אַן אונגעהייערעס פערמעגען און האָט נאָך פערגרעסערט זיין רייכטום מיט דעם נדן פון זיין פרוי, וועלכע האָט איהם אַריינגעבראַכט 10,000 טאַלענטען (איבער 10,000,000 דאָללאַר). זיין רייכטום, זיינע אויסערגעוועהנליכע אייגענשאַפטען און זיין געזעלשאַפטליכע שטעלונג האָבען איהם פערשאַפט פיעלע פריינד. אָבער ער פון זיין זייט האָט צו קיינע פון זיינע אַלע פריינד ניט געהאַט די וואַהרע סימפּאַטיע און פריינדשאַפט אויסער צו איינעם — דעם פילאָזאָף סאָקראַטעס. דיזער האָט זיך בעמיהט דעם בעגאַבטען יונגען מאַן צו ערציהען לויט זיינע פּרינציפּען און דערפון האָט זיך ענטוויקעלט אַ וואַהרע פריינדשאַפט צווישען די ביידע פּערזאָנען. דיזע פריינדשאַפט האָט זיך נאָך מעהר פערשטאַרקט און דורך אַ צופאַל איז אויסגעקומען ביידען צו רעטען איינער דעם אַנדערען דאָס לעבען,

נעמליך אין דער שלאכט ביי פאטיבאא, וואוביידע האבען זיך אויסגע־צייכענט מיט זייער העלדישקייט. אלקיביאדעס איז פערוואונדעט געוואָרען, און עס האט געהאלטען ער זאל אריינפאלען אין די הענט פון פיינד. דאן איז איהם סאקראטעס צו הילף געקומען און האט איהם גערעטעט זיין לעבען. אבער באלד האט דער צופאל פערשאפט אלקיביאדעס'ן די געלעגענהייט אפ־צוצאהלען סאקראטעס'ן מיט דער זעלבער מטבע. אין דער שלאכט ביי דעליום, ווען זיי זיינען צוריקגעלאפען פון שלאכטפעלד, האט אלקיביאדעס אויף זיין פערד גערעטעט סאקראטעס'ן פון זיינע פערפאלגער.

די פאליטישע קאריערע פון אלקיביאדעס'ן האט זיך אנגעפאנגען באלד נאך דעם, ווי עס איז געשלאסען געוואָרען דער שלום, וואס ניקיאס האט דורכ־געפיהרט. הגם ער איז געווען אן אריסטאקראט איז ער דאך אריבער צו דער דעמאקראטישער פארטיי און ווי זיין גרויסער אנקעל פעריקלעס האט ער בעשיצט זייערע אינטערעסען. נאך דעם טויט פון קלעאן איז די דעמא־קראטישע פארטיי געבליבען אהן א פיהרער. עס האט ניט לאנג געדויערט און אלקיביאדעס איז געוואָרען דער הויפט פון די דעמאקראטען. ער האט נאכדעם אויך איבערגעשטיגען דעם פיהרער פון דער אריסטאקראטישער פאר־טיי, ניקיאס'ן, און ער האט אנגעפאנגען צו בויען פלענער, ווי גרויס צו ווערען דורך קריגערישע אונטערנעהמונגען.

דער פרידען פון ניקיאס'ן האט קיין אָרדנונג ניט געבראכט אין די בע־ציהונגען פון די גריכישע שטאאטען. אויסער דעם, וואס אייניגע פרידענס־פונקטען זיינען געווען שווער אין דער פראקטיק דורכצופיהרען, זיינען אייניגע שטאאטען אין גאנצען געבליבען בעזונדער און האבען קיין אנטייל ניט גענומען אין גאנצען שלום מיט זיינע פונקטען. אזוי האבען קארינטה און אנדערע שטאאטען גאר ניט אנערקענט דעם פערטראג און האבען געמאכט א בעזונ־דערען בונד מיט ארגאס, עליס און אייניגע ארקאדישע שטעדט, אום אפצו־נעהמען פון ספארטא די העגעמאניע, די אויבערהערשאפט. דער 20־יעהרי־גער אלקיביאדעס האט זיי פיעל געשטיצט אין דיזער שטרעבונג, און פון האס צו ספארטא האט ער דורכגעפיהרט דעם פלאן, דאס אטהען זאל שליסען א בונד מיט ארגאס, עליס און מאנטינעיא. אזוי באלד ווי די ספארטאנער האבען זיך דערוואוסט, האבען זיי זיך גלייך גענומען די זאך צו צושטערען. זיי האבען באלד געשיקט געזאנדטע נאך אטהען, אויסצוגלייכען די סכסוכים, וואס אטהען האט געהאט מיט ספארטא. זייער מיה איז אבער געווען אומ־זיסט. אלקיביאדעס האט געוואוסט, ווי צו ווירקען אויף דאס פאלק, עס זאל אלע פלענער און אלע פארשלעג פון א בונד מיט ספארטא פערווארפען.

מיט דעם איז דער שלום צווישען אטהען און ספארטא געבראָכען געוואָרען. די ספארטאנער האָבען באַלד אָנגעפאַנגען זיך צו פערבינדען מיט אַנדערע. די ערסטע זיינען צוגעשטאַנען צו ספארטא די באָאָטיער. נאָכדעם איז אויך קאָרינטהה צו א פעראייניגונג מיט ספארטא געקומען. הגם זי איז געווען פערבונדען מיט אטהען, האָט זיך אָבער אין די איינוואוינער פון קאָרינטהה גיך אויפגעוועקט די אַלטע שנאה צו אטהען און זיי זיינען אריבער אויף דער זייט פון ספארטא.

דער קריג אָבער האָט אויסגעבראָכען ערסט אין א יאָהר שפּעטער. ארויסגערופען דעם קריג האָט אַלקיביאַדעס, וועלכער איז דאַמאָלס ערוועהלט געוואָרען צום קאָמאַנדיר. די אורזאַך פון דעם קריג איז געווען, וואָס אַלקיביאַדעס האָט געצוואונגען די זעע־שטאָדט פּ א ט ר אָ אָנצושליסען זיך צו אַטהען, און האָט גערייצט די אַרגיווער אָנצופאַלען אויף די געגענד עפּידאַורוס. יעצט האָבען זיך אויך די ספּאַרטאַנער גענומען צו די וואפען אום צו בעהאַלטען זייער אויבערהערשאַפט, וועלכע איז געווען אין געפאַהר. דער ספּאַרטאַנישער באַזילעאוס אגיס איז אַוועק מיט זיין ארמעע אויף ארגאָס, אָבער אָנשטאָט אַרויסצורופען די פיינד אויף אַ שטרייט, האָט ער געשלאָסען מיט זיי שלום אויף 4 מאָנאַטען. די ספּאַרטאַנער האָבען איהם בעשטראָפט מיט אַ גרויסער סומע געלט דערפאַר און ער האָט געמוזט נאָך אַמאָל געהן און אָנפאַנגען דעם שטרייט. ביי מאַנטינעיאַ האָבען זיך די פיינד בעגעגענט, עס איז ענטשטאַנען אַ שלאַכט און אַגיס האָט געהאַט אַ גלענצענדען זיג (418 פ. קר.).

ניט אַכטענדיג אויף דעם זיג פון די ספּאַרטאַנער האָבען די ארגיווער קורץ נאָכדעם ווידער בעניייט זייער בונד מיט אטהען. די ספּאַרטאַנער, פערשטעהט זיך, האָבן באַלד געשיקט אַ צווייטען צוג געגען די אַרגיווער, אָבער דאָס האָט זיי ניט אָפּגעשראָקען און עס האָט די זאַך ניט געענדערט. אין געגענטייל, זיי אַרגיווער האָבען גענומען די בירגער, וואָס זיינען געווען פיר ספּאַרטאַ, און האָבען זיי איבערגעגעבען צו די אַטהענער, און דיזע האָבען זיי צושיקט אויף פערשיידענע אינזלען. אין דעם זעלבען יאָהר (416 פ. קר.) איז אויך די אינזעל מ ע ל אָ ס געווען געצוואונגען זיך אונטערצוואַרפען אונטער אַטהען. די מעליער זיינען געווען זעהר אונצופרידען, וואָס די אטהענער האָבען פערלאַנגט פון זיי, דאָס זיי זאָלען אַריינטרעטען אין דעלישען בונד. די מעליער זיינען געווען פון דאָרישער אָפּשטאַמונג און האָבען ביז דאַן קיין אָנטייל ניט גענומען אין קיין שום קריג. זיי זיינען אָבער געווען געצוואונגען זיך אונטערצוגעבען. די אַמהענער האָבען זיי שרעקליך און גרויזאַם בעשטראָפט.

די מענער האָבען זיי אויסגע׳הרג׳עט, די פרויען און די קינדער האָבען זיי פערקויפט פיר שקלאַפען, און דאָס לאַנד האָבען זיי פערקויפט צו 500 אטהע-נישע קאָלאָניסטען.

3) די סיצילישע עקספעדיציאָן. (415—413 פ. קר.)

די ספּאַרטאַנער האָבען רוהיג צוגעזעהן, ווי די אַטהענער האָבען אַזוי גרויזאַם בעהאַנדעלט די מעליער, ווייל דער פרידען פון ניקיאַס׳ן האָט נאָך גע-האַט די קראַפט, ניט אַכטענדיג אויף די אַלע קריגערייען און שלאַכטען, וואָס זיינען פאָרגעקומען צווישען ספּאַרטאַ און אַטהען. אָבער מען האָט פערשטאַ-נען, דאָס דער בונד אָדער דער שלום האַלט ביי צוברעכען ווערען. און ווירקליך האָט זיך באַלד געפונען אַן אורזאַך, וועלכע האָט געמאַכט אַן ענד צו דעם פאַ-פירענעם שלום. דיזע אורזאַך איז געקומען פון סיציליען. שוין זייט אַ היבשער צייט איז סיציליען געווען בעזעצט מיט גריכען, און נאָר זעהר ווענינגע פלעצער און האַפענס זיינען געבליבען ביי די קאַרטהאַגער. דאָרט האָט זיך ווידער-האָלט די זעלבע געשיכטע וואָס אין פּאָטערלאַנד: די דאָריער האָבען זיך געררי-סען שטענדיג מיט די יאָניער. און דער סוף איז געווען, דאָס די דאָרישע ס י ר א ק ו ז האָט די גאַנצע אינזעל אונטער איהר מאַכט אונטערגעוואָרפען. אַטהען איז געקומען די יאָניער צו הילף. פיעלע פון די עלטערע בירגער האָ-בען פּראָטעסטירט געגען דעם, ווייל מען האָט געוויס געקענט רעכנען, דאָס די ספּאַרטאַנער וועלען שטיצען אַ דאָרישע קאָלאָניע. אָבער אַלקיביאַדעס האָט געוואוסט, ווי אַזוי אויסצומאָלען דאָס גליק, וואָס שטעהט פאַר אַטהען, ווען זי וועט בעהערשען סיציליען, און מיט דער הילף פון זיינע אַנהענגער האָט ער דורכגעפיהרט, דאָס אין יאָהר 450 פ. קר. האָט אַטהען געשיקט אַ גרויסע פלאָטע פון 100 דריי־רודערדיגע שיפען מיט 3,000 שווער בעוואַפענטע סאָלדאַטען, אויסער אַ גרויסע מענגע פון לייכט בעוואַפענטע און שליידערער. דריי קאָמאַנדירען: א ל ק י ב י א ד ע ס זעלבסט, נ י ק י א ס און ל א - מ א כ ו ס האָבען ערהאַלטען די קאָמאַנדע איבער די גאַנצע זעע־מאַכט פון אַטהען. צו דיזער זיינען אין קאָרצירא צוגעקומען נאָך 36 שיפען און קריגער, וואָס די בונד־חברים האָבען געשיקט.

דער אָנפאַנג פון דעם קריג איז געווען גליקליך פיר די אַטהענער. זיי האָבען איינגענומען אַ רייהע פון שטעדט, וואָס זיינען געשטאַנען אויף דעם מזרח־ברעג פון סיציליען. פּלוצלונג איז געקומען אַ בעפעהל פון אַטהען, דאָס אַלקיביאַדעס זאָל זיך אומקעהרען אין אַטהען אום זיך צו פערטיידיגען פאַר׳ן געריכט. מען האָט איהם בעשולדיגט, דאָס ער האָט בעליידיגט מיט אַ

געוויסער טאט די הערמען (ד. ה. די געטער־בילדער) און האָט בעגאנגען נאָך איינינע רעליגיעזע פערברעכענס. אַלקיביאַדעס האָט געוואוסט, דאָס איהם ערוואַרטעט דערפאר די טויט־שטראָף, האָט ער בעשלאָסען צו ענטלויפען און זיך איבערגעבען צום שוץ פון די גרעסטע פיינד פון אַטהען — צו ספּאַרטאַ. אין ספּאַרטאַ האָט ער זיך דערוואוסט, דאָס מען האָט איהם אין אַטהען ווירקליך צום טויט פעראורטיילט, און דעריבער האָט ער בעשלאָסען צו נעהמען ראַכע פון אַטהען און העלפען ספּאַרטאַ בעקעמפען אַטהען.

פריהער פון אַלץ האָט ער פאָרגעשלאָגען די ספּאַרטאַנער צו שיקען אַ טיכטיגען קאָמאַנדיר צו די סיראַקוזאַנער, וועלכע זיינען געווען בעלאַגערט פון די אַטהענער, און דיזער קאָמאַנדיר זאָל די פערטיידיגונג פיהרען מיט מעהר קריגס־קונסט, ווי זי איז ביז יעצט געפיהרט געוואָרען. די ספּאַרטאַנער האָבען געפאָלגט זיין עצה און האָבען געשיקט אַלס קאָמאַנדיר אַ געוויסען ג י ל י פ פ ו ס. דיזער האָט זיין אויפגאַבע גיך און געלונגען אויסגעפיהרט. די אַטהענער האָבען געמוזט זיך צוריקציהען פון בעלאַגערן סיראַקוז. עס האָט זיי אויך ניט געהאָלפען די הילף, וואָס ד ע מ א ָ ס ט ה ע נ ע ס האָט זיי געבראַכט: 75 שיפען און 5,000 האָפּליטען. דאַמאָלס האָט זיך גראָדע געמאַכט אַ מאָנד־פינסטערניס (לקוי לבנה), און די וואהרזאָגער האָבען געראַטען דעם פאַנאַטישען ניקיאַס ניט אָפּטרעטען באַלד מיט דער פלאָטע צוריק נאָך אַטהען, נאָר ער זאָל אָפּוואַרטען 3 מאָל צו ניין טעג, ד. ה. 27 טעג, און נאָך דעם זאָל ער ענטשיידען, אויב ער זאָל צוריקציהען מיט דער פלאָטע אָדער ניט. די לאַגע פון די אַטהענער איז געוואָרען ערגער מיט יעדען טאָג. די סיראַקוזאַנער האָבען זיך דערוואוסט פון דער אורזאַך, וואָרום די אַטהענער ציהען זיך ניט צוריק, און האָבען געטאָן אַלץ וואָס מעגליך איז אום דעם פיינד אין גאַנצען צו פערניכטען. אויף דעם דריטען טאָג נאָך דעם נאַרישען און אונגליקליכען בעשלוס פון דעם אבערגלויבישען ניקיאַס זיינען די סיראַקוזאַנער ארויסגעטרעטען אין אַ שלאַכט געגען די אַטהענער אויף׳ן ים און אויף דעם לאַנד. אין דיזער שלאַכט זיינען פערניכטעט געוואָרען 18 אַטהענישע שיפען און דער קאָמאַנדיר עאורימעדאָן איז טויט געפאַלען. דאָס ערגסטע פיר די אַטהענער איז געווען, וואָס די סיראַקוזאַנער האָבען פערשפּאַרט פיר זיי דעם ארויסגאַנג פון האַפען און דאָס פרייע מעער.

ניקיאַס איז יעצט געווען אין אַ קריטישער לאַגע און האָט בעשלאָסען צו אונטערנעהמען אַ בעדייטענדע ים־שלאַכט. ער האָט אויפגעגעבען די בעפעסטיגטע ערטער, אויסער איין איינציגען פונקט, וועלכער איז געווען בעשטימט פיר די אויפנאַהמע פון קראַנקע און פיר געפּעק. דאָס גאַנצע מיליטער

האט ער אריינגענומען אין די שיפען. אבער שיפען האט ער דאמאלס שוין געהאט ניט מעהר ווי 110. די ערסטע זאך האבען די אטהענער גענומען צו שטרייטען מיט די, וואס האבען זיי פערשפארט דעם וועג ארויסצוגעהן אויף'ן פרייען ים. אבער דיזע מיה איז געווען אומזיסט. זיי זיינען באלד ארומגערינגעלט געווארען פון אלע זייטען, אזוי דאס פיר זיי איז קיין רעטונג ניט געבליבען. אין א קורצער צייט האבען זיי פערלארען די העלפט פון זייערע שיפען. עס איז פיר זיי אונמעגליך געווארען זיך דורכברעכען א וועג אין ים, און דארום האבען זיי בעשלאסען זיך רעטען דורך די לאנד־זייט, זיך ווענדען צו די שטעדט אויף'ן אינזעל, וואס זיינען געווען פריינדליך צו אטהען.

אבער אויך דיזער פלאן איז דורכגעפאלען. הערמאקראטעס האט געשיקט איינינגע לייט צו ניקיאס'ן אלס פריינד איהם צו ראטען זיך אפהאלטען איינינגע טעג מיט זיין פלאן, ביז זיי וועלען האבען פרייע דורכגאנג־ערטער. ניקיאס האט אנגענומען דעם ראט, און דאס איז געווען זיין אונגליק. דערווייל האט דער פיינד געהאט די מעגליכקייט צו פערשטעלען אלע וועגען פיר די אטהע-נער זיך צו רעטען. דערצו האט דא זיי שוין אנגעהויבען פעהלען לעבענס-מיטלען. דער פיינד האט פריהער פון אלץ אפגעשניטען דעמאסטהענעס'ן מיט זיינע 6,000 מאן פון דער הויפט־ארמעע פון די אטהענער, האט איהם ארומ-גערינגעלט פון אלע זייטען און ער מיט זיינע לייט זיינען אריינגעפאלען צום פיינד אין די הענט. א טאג שפעטער האבען די סיראקוזאנער אויך די הויפט-ארמעע דערגרייכט. פערפאלגט פון פיינד האבען זיי זיך אריינגעווארפען אין טייך אזינארוס. די סיראקוזאנער האבען אויף זיי דאן געשאסען מיט זייערע פיילען און האבען פיעלע צו'הרג'עט, פיעלע זיינען אויך דערטרונקען געווארען. מעהר ווי העלפט מיליטער פון די אטהענער איז דא פערניכטעט געווארען. נאר אלס ניקיאס האט זיך אונטערגעגעבען האט גיליפפוס אפגע-האלטען די פערניכטונג פון די אטהענער.

די סיראקוזאנער האבען פערארטיילט ניקיאס'ן צוזאמען מיט דעמאס-טהענעס'ן צום טויט. גיליפפוס האט געוואלט זיי רעטען, אום צו בעשענעז דורך זייער געפאנגענשאפט זיין טריאומף־צוג אין ספארטא. אבער עס האט איהם ניט געהאלפען. די איבריגע געפאנגענע, אונגעפעהר 7,000 מאן, הא-בען די סיראקוזאנער פערשפארט אין די ערטער, וואו מען פלעגט האקען שטיי-נער ביי סיראקוז. דארטען זיינען פיעלע צושטארבען פון היץ און פון דורסט. נאר א קליינער טייל האט זיך גערעטעט. פיעלע זיינען פערקויפט געווארען פיר שקלאפען. דאס איז געווען דאס ענדע פון דער ריזיגער אונטערנעהמונג פון אטהען (413 פ. קר.).

אונטערגאַנג פון דער אַטהענישער ארמעע אין סיציליען.

4) דער דעצעלעאישער קריג. (413—404 פ. קר.)

דאָס אונגליק פון די אַטהענער אין מערב האָט זיך באַלד געלאָזט פיהלען אין מזרח־זייט. כמעט אַלע בונד־חברים פון די אַטהענער, ווי: כיאָס, לעסבאָס, מילעט, רהאָדוס און ביצאַנץ, זיינען אָפּגעפאַלען פון זיי און האָבען זיך אָנגעשלאָסען אָן ספּאַרטאַ, וועלכע האָט דאַן אָנגעפאַנגען אַטטיקאַ זעלבסט צו בעאונרוהיגען. די ספּאַרטאַנער האָבען נעמליך פערנומען די קליינע פעסטונג ד ע צ ע ל ע אַ, און האָבען דורך דעם אָפּגעשניטען יעדען צופאָהר. זיי האָבען נאָך מעהר געטאָן. מיט דער הילף פון דעם פּערסישען שטאַטהאַלטער אין קליין־אַזיען, ט י ס ס אַ פּ ע ר נ ע ס, האָבען זיי אַרויסגעשיקט אַ פלאָטע און האָבען אָפּגענומען פון אַטהען די אינזעל ע א ו ב אָ אַ. מיט דיזען זיג האָבען זיי אָנגעהייבען אָפּשוואַכען די זעע־מאַכט פון אַטהען. דאָס אונגליק האָט אָנגעפאַנגען צו פערפאָלגען דיזע בעריהמטע דעמאָקראַטישע רעפּובליק, צו יענער צייט האָט זיך געגרינדעט אין אַטהען אַן אָליגאַרכישע פּאַרטיי, ד. ה. אַ פּאַרטיי, וואָס האָט געשטרעבט דערצו, די רעגירונג זאָל איבערגעהן אין די הענט פון ווייניגע פערזאָנען. דער אָנפיהרער פון דיזער בעוועגונג איז געוועזן פּ י ז אַ נ ד ע ר. ספּאַרטאַ האָט געהאָלפען פּיזאַנדער׳ן דערגרייכען זיין צוועק. ער האָט די דעמאָקראַטיע אין גאַנצען בעזייטיגט. די גאַנצע ממשלה איז איבערגעגעבען געוואָרען צו אַ ר אַ ט פ ו ן פ י ע ר ה ו נ ד ע ר ט. וועלכער האָט זיינע מיטגלידער אַליין ערוועהלט. די צאָהל פון שטימען, וואָס האָבען רעכט געהאַט אָנטייל נעהמען אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג איז בעשרענקט געוואָרען אויף 5,000. דאָס מיליטער, וואָס איז דאַמאָלס געשטאַנען אויף דער אינזעל סאַמאָס, איז אַפילו געווען געגען דיזער פערפאַסונג, דאָך האָט דיזע פערפאַסונג געדויערט לערך 4 מאָנאַטען.

אַלקיביאַדעס האָט ווידער געהאָלפען אַטהען צו פערבעסערן איהר צושטאַנד. די ספּאַרטאַנער האָבען די לעצטע צייט אָנגעוואָרען דאָס צוטרויען צו אַלקיביאַדעס׳ן, בעזונדערס נאָך דעם, ווי ער האָט פערפיהרט די פרוי פון דעם באַזילעאוס (קעניג) אַגיס. דיזעס האָט געפיהרט דערצו, דאָס אַלקיביאַדעס האָט אָנגעקניפּט אונטערהאַנדלונגען מיט טיססאַפערנעס׳ן, דעם פּערסישען שטאַטהאַלטער אין קליין־אַזיען. ער איז באַלד אַוועק אַהין און אָנגעהויבען צו פיהרען אַ לעבען פון גרויס לוקסוס און האָט זיך נאָכגעגעבען אַלע זיינע תאוות נאָך דעם אַזיאַטישען שטייגער. טיססאַפערנעס איז גיך געוואָרען זיין פריינד און באַלד אויך זיין וועקצייג. אַלקיביאַדעס האָט דורך איהם דורכגעפיהרט זיינע פּאָליטישע פּלענער. די ערסטע זאַך האָט

ער געזעהן דורכצופיהרען, דאָס די פריינדשאַפט צווישען פּערסיען און ספּאַרטאַ זאָל אָפּגעשאַפט ווערען. ער האָט טיססאַפערנעס'ן איינגערעדט, דאָס די אינטערעסען פון פּערסיען פאָדערן, דאָס אַטהען און ספּאַרטאַ זאָלען זיך רייסען צווישען זיך, אום קיינע פון זיי זאָלען ניט שטאַרק ווערען. מיט פערשיידענע וועגען האָט ער דורכגעפיהרט, דאָס ער איז צוריקגערופען געוואָרען פון דער אַטהענישער פלאָטע, וואָס איז געשטאַנען פאַר סאַמאָס, אום אַן אַמט איבערצונעהמען. דורך אַ בעגייסטערטע רעדע האָט ער באַלד אין דער פלאָטע געוואונען פולען צוטרויען, און איז גלייך ערוועהלט געוואָרען צום אויבער־קאָמאַנדיר.

ער האָט זיך אָנגעשטרענגט צו מאַכען אַ בונד צווישען טיססאַפערנעס'ן און אַטהען, אָבער צוליב פערשיידענע אורזאַכען איז דאָס איהם ניט געלונגען. ער האָט בעשלאָסען צו ארבייטען געגען ספּאַרטאַ און געגען איהרע בונד־חברים. ער האָט ערסטענס אויפגעזוכט די ספּאַרטאַנישע פלאָטע און אין איינינע שטרייטען ביי קינאָססעמאַ (ניט ווייט פון רהאָדוס) איז עס איהם געלונגען אין גאַנצען זי צו פערניכטען (411 פ. קר.). אַ יאָהר שפּעטער האָט ער ווידער בעזיגט די ספּאַרטאַנער ביי צ י צ י ק ו ס אויף'ן וואַסער און אויף דעם לאַנד. פיעלע שטעדט, ווי ביצאַנץ, כאַלצעדאָן און אַנדערע האַפען־שטעדט, האָבען זיך אונטערגעגעבען אונטער איהם (409 פ. קר.). נאָך דיזע אַלע העלדענטאַטען האָט ער זיך צוריקגעקעהרט נאָך אַטהען, וואו די דעמאָקראַטיע איז ווידער איינגעפיהרט געוואָרען, הגם מיט איינינע בעשרענקונגען. דאָס פאָלק האָט איהם אויפגענומען מיט אַן אונבעשרייבליכער פרייד אַלס דעם רעטער פון דער פאָטער־שטאָדט. מען האָט איהם געמאַכט פיר אויבער־קאָמאַנדיר פון דער פלאָטע און פון דער לאַנד־אַרמעע. מען האָט באַלד אַריינגעוואָרפען אין ים די זייל, אויף וועלכער עס זיינען געווען אויסגעשריבען זיינע זינד. ער האָט אויך בעקומען צוריק זיין פערמעגען, וועלכעס איז געווען קאָנפיסקירט פון דער רעגירונג. אָבער אין איינינע מאָנאַטען שפּעטער האָט ער ווידער זיין אַמט פערלאָרען דערפאַר, וואָס איינער פון זיינע אונטער־בעאַמטע האָט געהאַט אַ שרעקליכע נידערלאַגע ביי עפעסוס. און הגם אַלע האָבען געוואוסט, דאָס אַלקיביאַדעס האָט קיין שולד ניט געהאַט אין דיזער נידערלאַגע, דאָך האָט ער אָנגעוואָרען זיין חן ביים פאָלק. דאָס האָט איהם זעהר געקרענקט און ערביטערט. ער האָט זיך זעלבסט אָפּגעזאָגט פון אַלץ, האָט פריינוויליג פערלאָזען זיין פאָטערלאַנד און האָט זיך בעזעצט אין טהראַציען אַלס אַן אונאָפּהענגיגער פּריוואַט־מאַן.

דער שטערן פון גליק האט נאך א מאל א לייכט געטאן פיר אטהען. די ספארטאנער האבען אונטער דער אנפיהרונג פון ק א ל ל י ק ר א ט י ד א ס פערניכטעט 30 אטהענישע שיפען, און די איבריגע שיפען פון דער פלאטע האבען זיי פערשפארט אין האפען פון מיטילענע. די אטהענער האבען די לעצטע קרעפטען אנגעווענדט זיך צו בעפרייען. אין פערלויף פון 30 טעג האט עס זיי געלונגען צוזאמענצושטעלען 110 שיפען מיט מיליטער, און צו זיי זיינען נאך צוגעשטאנען פיעלע פון זייערע בונד־חברים. ביי די א ר ג י נ ו ז ע ן, אן אינזעל־גרופע ניט ווייט פון דער אינזעל לעסבאס, איז פארגעקומען א בלוטיגע שלאכט, אין וועלכערביידע זייטען האבען גהאט שטארקע פערלוסטען. אבער דאס ענדע איז געווען, דאס קאלליקראטידאס איז געפאלען טויט, און די אטהענער האבען געזיגט. אבער די קאמאנדירען, וואס האבען געזיגט, האבען גאר ניט גענאסען פון זייער זיג, ווייל זיי האבען גרעסטענטיילס געהערט צו די אריסטאקראטען פון אטהען און דאס פאלק האט בעטראכט זייער איינפלוס אלס געפעהרליך פיר די דעמאקראטיע. מען האט זיי בעשולדיגט, דאס זיי האבען ניט געהאלפען די מאטראזען, וואס האבען געליטען שיף־ברוך, זיך צו רעטען, און האבען זיך קיינע מיה ניט געגעבען די דערטרונקענע צו קבורה צו ברייגנען. די קאמאנדירען האבען זיך פערטיידיגט דערמיט, וואס א שטארקער שטורם האט זיי געשטערט דאס אלץ צו טאן, אבער עס האט זיי ניט געהאלפען. מען האט זיי פעראורטיילט צום טויט, און זיי האבען געמוזט טרינקען דעם גיפט־בעכער. נאר צוויי פון זיי איז עס געלונגען צו ענטלויפען און זיך רעטען פון טויט.

נאך דער שלאכט ביי די ארגינוזען האבען די ספארטאנער ווידער ערוועהלט צום אויבער־קאמאנדיר זייער פאריגען קריגס־פיהרער ליזאנדער, וועלכער האט דורך זיין קלוגע פאליטיק און ענערגישע קריגס־פיהרונג געשיינט צו זיין בערופען צו פערשאפען ספארטא די אויבערהערשאפט איבער גאנץ גריכענלאנד, בעזונדערס איבער אטהען. הגם ער האט געשטאמט פון ארימע עלטערן, האט ער דאך געוואוסט די קונסט ווי צו האנדלען מיט אלערליי מענשען און דערצו האט ער געהאט א געזונדען פערשטאנד אויסצורעכנען אלע אומשטענדען ביי יעדער פון זיינע אונטערנעהמונגען. ער איז אפילו ניט געווען אזא גרויסער זשעניע ווי אלקיביאדעס, אבער ער האט דערפאר גוט געקענט אויסרעכנען און בעשליסען, וועלכע הויפט־מיטלען צו געברויכען אין קריטישע מאמענטען. דערצו האט ער בעזעסען אן אונגעוועהנליכען מוט צו געברויכען די מיטלען, וועלכע ער האט געפונען פיר גוט און ניצליך, ניט אכטענדיג און ניט פירכטענדיג, ווען אפילו דיזע מיטלען זיינען גע-

ווען געגען די אַלע ספּאַרטאַנישע מנהגים, וועלכע זיינען געוועזן אַזוי שטאַרק פערהייליגט ביי זיי. זיין שטענדיגעס ווערטעל איז געוועזן: „ווען די לייבען־פעל העלפט ניט מוז מען דערצו דעם פוקסען־פעלץ אָנטאָן (ד. ה. וואו די קראַפט העלפט ניט, מוז מען געברויכען שלויהייט) און וואו די וואהרהייט גילט ניט, איז רעכט צו געברויכען און אָפּנאַרען דעם געגנער מיט אַ פאַלשער שבועה".

ער האָט באַלד געוויזען, ווי דיזע רעגלען זיינע בריינגען גוטע רעזול־טאַטען. פריהער פון אַלץ האָט ער דורכגעפיהרט דעם פּלאַן צו שליסען אַ בונד מיט דעם נייעם פּערסישען שטאַטהאַלטער אין קליין־אַזיען, צ י ר ו ס ד ע ם א י נ ג ע ר ע ן, וועלכער האָט פערביטען דעם פריהערדיגען שטאַט־האַלטער טיססאַפערנעס. דורך דיזען בונד איז איהם געלונגען צו בעקומען פון פּערסיען אַ גרויסע סומע געלט־שטיצע. מיט דיזע מיטלען האָט ער פערגרעסערט דעם געהאַלט פון זיינע סאָלדאַטען, אַ זאַך, וואָס איז דאַמאָלס זעהר נעטיג געוועזן, און האָט דערמיט אויך פיעלע אַטהענער אויף זיין זייט געוואונען. נאָכדעם האָט ער איינגענומען די שטאָדט לאַמפּסאַקוס און האָט זיך געשטעלט געגען דער אַטהענישער פלאָטע, וועלכע איז דאַמאָלס געשטאַ־נען ניט ווייט פון סעסטוס. די לאַגע פון דער אַטהענישער פלאָטע איז דאַ־מאָלס געוועזן אין יענעם אָרט זעהר ניט גינסטיג. דערצו איז נאָך די צאָהל פון דער מאַנשאַפט אין דער ספּאַרטאַנישער פלאָטע געוועזן פיעל גרעסער, ווי ביי די אַטהענער, וועלכע זיינען נאָך צו אַלעם דעם ניט געוועזן פעראייניגט צווישען זיך, ווי עס געהערט צו זיין, ווייל דער פּאַרטייען־האַס האָט געהערשט צווישען זיי אין דער פלאָטע, ווי אין דער היים. דערצו זיינען זיי געוועזן זעהר נאַכלעסיג, האָבען גאָר ניט געטראַכט וועגען זייער לאַגע און האָבען זיך צו־שפּרייט אין דער אומגעגענד צו זוכען לעבענס מיטלען.

ליזאַנדער האָט געוואוסט זיך צו בענוצען מיט דיזער נאַכלעסיגקייט. ער איז זיי אונערוואַרטעט בעפאַלען און האָט פערניכטעט אין גאַנצען זייער לעצטע מאַכט. ער האָט גאַנצע מחנות פון די אַטהענער צו'הרג'עט, גאַנצע מחנות פיר שקלאַפען פערקויפט. די שיפען האָט ער צושטערט כמעט אָהן אַ שום ווידערשטאַנד פון די אַטהענער. נאָר אַכט דריי־רודערדיגע שיפען און איין שנעלעס זעגעל־שיף, וועלכעס האָט די טרויעריגע נאַכריכט אין אַטהען געבראַכט, זיינען איבערגעבליבען, אַלע אַנדערע 170 שיפען זיינען אַריינגע־פאַלען אין די הענט פון די ספּאַרטאַנער. די געפאַנגענע האָבען די ספּאַרטאַ־נער אין לאַמפּסאַקוס געטויט.

דיזע שלאַכט האָט די מאַכט פון אַטהען אויף אימער געבראָכען. אויך די שטאָדט איז אונמעגליך געווען צו רעטען. ליזאַנדער האָט אונטערוואָרפען אונטער ספּאַרטאַ אַלע שטעדט און אינזלען, וועלכע זיינען פריהער געווען פערבונדען מיט אַטהען. נאָכדעם האָט ער צוזאַמען מיט אַגיס'ן, דעם באַזילעאוס פון ספּאַרטאַ, בעלאַגערט אַטהען. אין שטאָדט האָבען זיך געמעגען זעהר פיעלע מענשען, וועלכע האָבען זיך געראַטעט פון אַנדערע ערטער און געקומען אין אַטהען צו געפינען שוץ. דער פיינד האָט אָבער אָפּגעשניטען יעדען צופיהר און דאָס פאָלק אין אַטהען האָט באַלד אָנגעהייבען ליידען הונגער. דיזע לאַגע האָט זיי געצוואונגען זיך אונטערצוגעבען צום פיינד אָהן אַ שום בעדינגונג (ענדע מאָנאַט אַפּריל, פון יאָהר 404 פ. קר.). די ספּאַרטאַנער האָבען צוגענומען אַלע זייערע שיפען, האָבען צ׳שטערט אַלע מויערן און פעסטונגען פון דער שטאָדט, האָבען אָפּגעשאַפט די דעמאָקראַטיע און האָבען איינגעפיהרט אַן אָליגאַרכיע פון 30 מענער פון אַדעל, וועלכע זיינען בעקאַנט אונטער דעם נאָמען „די דרייסיג" אָדער „די דרייסיג טיראַנען". דיזע 30 הערשער זיינען געווען איבערגעגעבען צו די ספּאַרטאַנער, פון וועלכע זיי האָבען ערהאַלטען אונבעשרענקטע מאַכט איינצואָרדנען אַ רעגירונג און אַריסטאָקראַטישען זין. מיר וועלען זעהן, ווי זיי האָבען דיזע אויפגאַבע ערפילט.

דערמיט האָט זיך געענדיגט דער פּעלאָפּאָננעזישער קריג, וועלכער האָט געדויערט 27 מיט אַ האַלבען יאָהר. דיזער קריג איז אַ זעהר אינטערעסאַנטעם און בעלעהרענדעס קאַפּיטעל פון דער וועלט־געשיכטע. דיזער קריג לערנט אונז, דאָס דער חורבן, די רואין פון אַ לאַנד קומט מעהר פון דער אינערליכער אונאָרדנונג און צופּוילטקייט איידער פון דער גרעסערער שטאַרקייט פון פיינד. מיר האָבען שוין פריהער געזעהן, דאָס אַטהען האָט געהאַט אַ גרויסע מענגע ניט־בעשעפטיגטע אַרבייטער, און דאָס איז געווען דאָס הויפּט אונגליק פון אַטהען. ווייל גראַדע דיזע אָרימע לעדיג־געהער, די לומפּען־פּראָלעטאַריער, האָבען אַריינגעכאַפּט אין זייערע הענט די גאַנצע ממשלה; די איבריגע בירגער, וועלכע האָבען צוזאַמען מיט דיזע פּראָלעטאַריער געפיהרט דאָס רעדעל פון דער רעגירונג, זיינען געווען די רייכע קלאַס, וועלכע האָט געהאַט גענוג פרייע צייט צו אָפּגעבען זיך צו כלל־זאַכען. די לומפּען־פּראָלעטאַריער זיינען אימער בערייט צו פערקויפען זייערע שטימען צו דעם, ווער עס בעצאָהלט גוט. די רייכע האָבען זיי ווירקליך געגעבען ברויט און צייט־פערטרייב זיך צו אַמוזירען, און האָבען דורך דעם געוואונען זייערע שטימען און דורך זיי אויסגעפיהרט וואָס זיי האָבען געוואָלט. די רייכע האָבען עס

געהאַט די מעגליכקייט צו טאָן, ווייל זיי האָבען געהאַט אומזיסטע אַרבייטער אין די שקלאַפען, וועלכע האָבען גיליפערט אַלע מיטלען דערצו. אום די פּראָלעטאַריער זאָלען אַרויס פון אונטער דעם איינפלוס פון די רייכע האָט דער שטאַאַט אָנגעפאַנגען זיי צו בעצאָהלען פיר זייער אָנטייל און די פאָלקס־פערזאַמלונגען, אין די געריכטס־פערזאַמלונגען א. אז. וו. פון וואַנען אָבער האָט די רעגירונג בעקומען דיזע מיטלען? מען האָט אַרויפגעלעגט שטייער אויף די בעמיטעלטע, וועלכע האָבען געהאַט גענוג שקלאַפען, זיי זאָלען דאָס אַלעס אויסאַרבייטען. דאָס צווייטע מיטעל פיר דיזע אונגעהייערע אויסגאַבען איז געווען דער טריבוט, וואָס די בונד־חברים האָבען געצאָהלט.

דיזע איינפיהרונג האָט געפיהרט דערצו, דאָס אַרבייטער האָבען זיך אויפגעהערט צו קימערן וועגען אַרבייט, האָבען געזוכט צו מישען זיך אין פּאָליטיק און קריגען דערפאַר געהאַלט, ווייל אזא בעשעפטיגונג איז פיעל גרינגער, ווי אַרבייטען. דורך דעם האָט די דעמאָקראַטיע פערלאָרען די שטיצע פון איהר עקסיסטענץ. די שטיצע פון דער דעמאָקראַטיע זיינען געווען די אַרבייטער־קלאַס און די פּויערים. קוים האָבען דיזע אויפגעהערט צו אַר־בייטען און האָבען אָנגעפאַנגען צו מישען זיך אין פּאָליטיק פיר געצאָהלט, זיינען זיי געוואָרען איינס מיט די לומפען־פּראָלעטאַריער און האָבען אויך אָנגעפאַנגען צו פערקויפען זייערע שטימען פיר געלט. דיזער צושטאַנד האָט געמוזט פיהרען צו דעם אונטערגאַנג פון דער פאָלקס־פרייהייט.

אין גרונד גענומען איז עס נאָר די שקלאַפעריי, וועלכע האָט געבראַכט די מפּלה פיר אַטהען. דורך די ביליגע שקלאַפען־אַרבייט זיינען פיעלע אַר־בייטער געגאַנגען לעדיג און קליינע פאַבריקאַנטען זיינען אַרויסגעטריבען גע־וואָרען פון געשעפט און געוואָרען לומפען־פּראָלעטאַריער. דערפון זעהען מיר, דאָס ניט די דעמאָקראַטיע האָט רואינירט אַטהען, ווי אַנדערע בעהויפּטען, נאָר די שקלאַפעריי, וועלכע האָט גערויבט די אַרבייט ביי די פרייע בירגער.

ח. די איבערהערשאַפט פון די ספּאַרטאַנער. (404—387 פ. קר.).

1) די דרייסיג טיראַנען אין אַטהען (404—403).

נאָך דעם, ווי אַטהען איז געפאַלען, זיינען די ספּאַרטאַנער געוואָרען די איינציגע הערשער און זיינען געוואָרען שרעקליך דעספּאָטיש. איבעראַל האָ־בען זיי איבערגעמאַכט די געזעצען פון דער רעגירונג און האָבען איינגעפיהרט אַריסטאָקראַטישע רעגירונגען. דאָס זעלבע האָבען זיי אויך אין אַטהען גע־טאָן. זיי האָבען דאָרטען איינגעפיהרט אַן אָליגאַרכיע פון 30 אַריסטאָקראַ־

טען. עס קען זיין, דאָס די דעספּאָטישע רעגירונג אין אַטהען וואָלט עקסיס־טירט אַ לענגערע צייט, ווען די 30 טיראַנען וואָלטען ניט איבערגעכאַפּט די מאָס. די טיראַנען האָבען איינגעפיהרט אַ שרעקענס־רעגירונג, אַ טעררער, און דערמיט האָבען זיי אַליין אויף זיך געבראַכט אַ גיכע מפּלה. פריהער פון אַלץ האָבען זיי בעשלאָסען אַפּראַמען פון וועג אַלקיביאַדעס'ן, אויף וועלכען די דעמאָקראַטען האָבען נאָך געהאָפּט, ער זאָל זייער הערשאַפט צוריק אויפ־שטעלען. אַלקיביאַדעס האָט נאָך דעם פאַל פון אַטהען זיך בעגעבען צום פּערסישען שטאַטהאַלטער פאַרנאַבאַצוס, אום דורך זיין הילף זיך צושלאָגען צום קעניג אַרטאַקסערקסעס, פון וועלכען ער האָט געהאָפּט צו בעקומען הילף צו בעפרייען זיין פאָטער־שטאָדט אַטהען פון ספּאַרטאַנישען יאָך. די ספּאַר־טאַנער האָבען זיך אָבער אין צייט דערוואוסט פון דעם, און האָבען אונטער־געקויפט פאַרנאַבאַצוס'ן צו ערמאָרדען אַלקיביאַדעס'ן. אַ מחנה פּערסישע סאָלדאַטען האָבען ארומגערינגעלט דאָס הויז, אין וועלכען אַלקיביאַדעס האָט זיך געפונען, האָבען עס אונטערגעצונדען, און ווען ער איז אַרויסגעלאָפען פון הויז אום זיך צו רעטען פון פייער, האָט מען אין איהם אַריינגעשאָסען אַ כ̇ייל און ער איז געפאַלען טויט (404 פ. קר.). אַלקיביאַדעס איז דאַמאָלס אַלט געוועזן 46 יאָהר. אַ מיידעל האָט איהם איינגעוויקעלט אין איהרען אַ קלייד און האָט איהם צו קבורה געבראַכט.

די 30 טיראַנען האָבען זיך דאַן גענומען פערפאָלגען יעדען, וועלכער האָט אויף זיך געהאַט דעם קלענסטען חשד, דאָס ער איז גענייגט צו דע־מאָקראַטיע, ווי אויך אַלע רייכע, וועלכע האָבען אין זיי ערוועקט קנאה דורך זייערע גרויסע פערמעגענס. געשטיצט אויף די ספּאַרטאַנישע חיל, וואָס איז געשטאַנען אין אַקראָפּאָליס (פעסטונג פון אַטהען), האָבען זיי געטויט 1,500 בירגער, אויף וועלכע זיי האָבען אַרויפגעוואָרפען אַ חשד, דאָס זיי וועלען שטערען די רוה פון דער רעגירונג. איבער 5,000 בירגער האָבען זיי פער־שיקט. איינער פון די אָליגאַרכען זעלבסט האָט פּראָטעסטירט געגען די גרוילטאַטען, ער האָט זיי געוואָרנט, דאָס דיזע האַנדלונג וועט זיי סוף כל סוף זעלבסט שטירצען, אָבער עס האָט ניט געהאָלפען. מען האָט איהם צום טויט פעראורטיילט אַלס געגנער פון דער נייער רעגירונגס־אָרדנונג. ער האָט געמוזט טרינקען דעם גיפט־בעכער און איז געשטאָרבען.

גאַנץ גריכענלאַנד איז געוואָרען אויפגעבראַכט אויף די שרעקליכע מער־דערייען פון די ספּאַרטאַנער. איבערהויפּט זיינען געוואָרען אויפגערייצט די טהעבאַנער, וועלכע האָבען אָנגעהויבען צו פירכטען, דאָס זיי וועלען זייער זעלבשטענדיגקייט פערלירען. זיי האָבען אויפגענומען ביי זיך די ענטלאָפענע

אַטהענער און האָבען זיי בעשיצט פון דער פערפאָלגונג פון די 30 טיראַנען. אפילו ווען די ספּאַרטאַנער האָבען זיי געדראָהט מיט שווערע שטראָפען, אויב זיי וועלען ניט אַרויסגעבען די ענטלאָפענע, האָבען זיי עס דאָך ניט געטאָן.

אַלקיביאַדעס'עס טויט.

די טהעבאַנער האָבען געהאָלפען דעם בראַווען דעמאָקראַט טהראַזיבולוס איינ-צונעהמען די אַטטישע גרענעץ-פעסטונג. טהראַזיבולוס האָט געהאַט עטליכע גליקליכע זיגען איבער די טרופען פון די 30 טיראַנען און האָט אַריינגעכאַפּט

אין זיינע הענט דעם האפען פון אטהען, פיראֶוס. באלד נאך דעם איז עס געקומען צו אן ענטשיידענדער שלאכט, אין וועלכער די 30 טיראנען זיינען בעזיגט געוואָרען. דער הויפט אַנפיהרער פון זיי, קריטיאס, מיט נאך 70 אַנהענגער זיינען געפאלען אין דיזער שלאכט.

דיזער זיג פון די דעמאָקראטען האָט געצוואונגען ספארטא ארויסצושיקען טרופען געגען טהראזיבולוס'ן. דער פיהרער פון דיזע טרופען איז געווען ליזאנדער. די ספארטאנער אָבער האָבען מורא געהאט פאר טהראזיבולים'ן און האָבען ארויסגעשיקט מעהר סאָלדאטען אונטער דער לייטונג פון פאוזאניאס'ן. דיזעס איז געווען א גליק פיר טהראזיבולוס'ן, ווייל פאוזאניאס, אָנשטאָט צו פיהרען א שטרייט מיט די דעמאָקראטען, האָט בעסער געמאכט שלום צווישען די אריסטאָקראטען און די דעמאָקראטען. אויף דעם גרונד פון דיזען שלום איז טהראזיבולוס אריין אין אטהען און האָט איבער־א־נייס איינגעפיהרט די סאלאָנישע פערפאסונג. צוזאמען מיט דעם שלום איז אויסגעשפראָכען געוואָרען אן אלגעמיינע אמנעסטיע, ד. ה. א פערגעבונג פון אלע פאָליטישע פערברעכענס. די 30 טיראנען זיינען געווען אויסגעשלאָסען פון דער אמנעסטיע. זיי האָט מען בעשטימט עלעאוזיס אלס אָרט צום וואוינען, אין אטהען אָבער האָבען זיי זיך ניט געטאָרט געפינען. ז'ערביי איז געווען בעשטימט, דאָס ווען זיי וועלען פרובען איבער־א־נייס זייער הערשאפט אין אטהען אויפשטעלען, זאָלען זיי מיט'ן טויט בעשטראָפט ווערען און זייער לאנד זאָל קאָנפיסקירט ווערען.

2) דער פעלד־צוג פון דעם אינגערען צירוס. (401 פ. קר.)

אין דער זעלבער צייט האָט זיך געטראָפען דער בעריהמטער צוריק־צוג פון די צעהן טויזענד, וועגען וועלכען קסענאָפאָן האָט אונז איבערגעלאָזען אן אויספיהרליכען בעריכט. היסטאָריקער האָבען פון דיזען צוג געמאכט א גרויס וועזען, מיר אָבער האלטען איהם ניט פיר זעהר וויכטיג און וועלען איבער איהם רעדען קורץ.

צירוס דער אינגערער האָט זיך געלאָזט פערפיהרען פון זיין מוטער פאריזאטיס צו מאכען אן אויפשטאנד געגען זיין ברודער דעם פערסישען קעניג ארטאקסערקסעס דעם 2טען. די ספארטאנישע רעגירונג האָט איהם אין דיזער אונטערנעהמונג אין געהיים אונטערשטיצט. צירוס'ן איז געלונגען צוזאמענצובריינגען אן ארמעע פון 100,000 אזיאטען און 13,000 גריכען. אין יאָהר 401 פ. קר. האָט צירוס ארויסגעטרעטען מיט זיין ארמעע פון סארדעס, וואָס איז געווען זיין זאמעל־פונקט, און האָט אונטערגענומען א

צוג געגען זיין ברודער אַרטאַקסערקסעס. ביי דעם דאָרף קונאַקסאַ, אונגעפעהר 10 מייל צו צפון פון בבל, האָבען זיך די בייד־ע פיינדליכע אַרמעען בעגעגענט און האָבען אָנגעפאַנגען אַן ענטשיידענדע שלאַכט. דער פליגעל, אין וועלכען די גריכען האָבען געקעמפט, האָט געזיגט און געצוואונגען דעם פיינד צו ענטלויפען, אָבער צירוס זעלבסט איז געפאַלען טויט אין דיזען שטרייט. ווען די אַזיאַטישע חיל האָבען זיך דערוואוסט פון צירוס׳עס טויט, זיינען זיי צולאָפען פון שלאַכט און דערמיט האָט זיך געענדיגט די גאַנצע אונטערנעהמונג.

די לאַגע פון די גריכישע טרופען איז דאַמאָלס געווען זעהר קריטיש: און די לאַגע איז נאָך ערגער געוואָרען דורך דעם, וואָס טיססאַפערנעס האָט די גריכען בערויבט פון זייער פיהרער. טיססאַפערנעס האָט אָבער געהאַט אַ טעות אין דעם, וואָס ער האָט געמיינט, דאָס ווי באַלד די גריכען וועלען בלייבען אָהן אַ פיהרער וועט ער זיי לייכט קענען בעזיגען. קסענאָפאָן, וועלכער האָט אין דיזען צוג אָנטייל גענומען אַלס פרייוויליגער, האָט זיך אונטערגענומען צו זיין דער פיהרער, ער האָט די גריכען ערמונטערט און זיי האָבען אָנגעפאַנגען זייער צוריקקעהר נאָך זייער היימאַט אונטער פיעלע שוועריגקייטען און געפאַהרען. ניט וויסענדיג די לענדער, דורך וועלכע זיי האָבען געמוזט מאַרשירען צוריק, און זייענדיג פערפאָלגט פון די פערסישע טרופען, איז זיי אויסגעקומען צו וואַנדערן דורך גרויסע בערג און טיפע טייכען און דורך געגענדען, וועלכע זיינען געווען בעדעקט מיט טיפע שנעען. ענדליך האָבען זיי פון אַ הויכען אָרט דערזעהן דעם ים, וועלכען זיי האָבען שוין לאַנג מיט אַזאַ הייסען וואונש געוואָלט זעהן. אין טראַפעזונט האָבען זיך די גריכען צוטיילט. איין טייל איז אַוועק אַהיים דורך דאָס מעער און אַן אַנדער טייל דורך די יבשה. דיזע לעצטע זיינען געקומען אין ביצאַנץ און פון דאָרט נאָך טהראַציען, וואו זיי האָבען אַריינגעטרעטען אין די קעניגליכע אַרמעע. נאָך דעם האָבען זיי אַריינגעטרעטען אין די ספּאַרטאַנישע אַרמעע אונטער דעם קאָמאַנדיר ט ה י מ ב ר אָ ן, וועלכער האָט בעקומען דעם בעפעהל פון דער ספּאַרטאַנישער רעגירונג צו בעשיצען די גריכישע שטעדט אין קליין=אַזיען געגען דעם אָנגריף פון טיססאַפערנעס׳ן.

3) דער פערסיש=ספּאַרטאַנישער קריג. (400—394 פ. קר.)

דער פערסישער קעניג אַרטאַקסערקסעס ד ע ר 2 ט ע ר האָט בעשטימט טיססאַפערנעס׳ן פיר שטאַטהאַלטער פון קליין=אַזיען אָנשטאָט צירוס דעם איינגערען, אַלס דאַנק פיר די גרויסע דינסטען, וואָס ער, טיססאַפערנעס,

האָט איהם געצייגט אין דעם אויפשטאַנד פון צירוס'ן. די ערסטע ארבייט זיינע איז געווען באלד ווי ער איז אָנגעקומען אין קליין־אזיען אלס שטאטהאלטער, צו אונטערוואַרפען אונטער פּערסישע מאכט די יאָנישע שטעדט, וועלכע זיינען געווען זעלבשטענדיג. די ספּאַרטאַנער האָבען די אָנגעגריפענע שטעדט פיעל געהאָלפען געגען טיססאַפערנעס'ן. ספּארטא האָט נעמליך געשיקט 1,000 העלאָטען, וועלכע האָבען בעקומען בירגער־רעכט פיר זייער פריהערדיגען קריגס־דינסט, ווי אויך 4,000 מאַן פון אַנדערע שטאַאַטען פון פּעלאָפּאָננעזוס אונטער דעם אויבער־בעפעהל פון דעם דערמאָהנטען טהימבראָן נאָך קליין־אזיען אין הערבסט פון יאָהר 400 פ. קר. צו בעשיצין די גריכען געגען דעם אָנגריף פון די פּערסיער. טהימבראָן האָט אפילו געקעמפּט מיט ערפאָלג, ער האָט אָבער ניט גוט פערשטאַנען די קונסט פון בעלאַגערונג. אויסער דעם האָט ער זעהר שלעכט בעהאַנדעלט פיעלע שטעדט אין קליין־אזיען, וועלכע זיינען געווען געגייגט צו ספּארטא, און דיזע האָבען איהם פערקלאָגט פאר די ספּאַרטאַנער. טהימבראָן איז צוריקגערופען געוואָרען און אויף זיין אָרט האָט ספּארטא געשיקט דערקילידאס'ן, וועלכער איז געווען פיעל מעהר געשיקט און מעהר שלוי פון זיין פאָרגענגער. ער האָט געפיהרט דעם קריג מיט מעהר גליק, און האָט געשלאָסען מיט טיססאַפערנעס'ן א גינסטיגען וואפען־שטילשטאַנד.

אין יענער צייט איז אין ספּארטא פאָרגעקומען א גאַנצע רייהע פון ענדערונגען, וועלכע האָבען געהאַט א גרויסע ווירקונג אויף די בעציהונגען פון ספּארטא צו פּערסיען. נאָך דעם טויט פון דעם ספּאַרטאַנישען באזילעאוס אגיס האָט ליזאַנדער דורכגעפיהרט, דאָס מען זאָל ערוועהלען אלס נאָכפאָלגער פון אגיס'ן, ניט זיין זוהן, וועלכען זיין פאָטער האָט געהאַלטען פיר א ממזר פון אלקיביאַדעס'ן, נאָר זיין, אגיס'עס, הינקעדיגען ברודער, **אגעזילאוס**. ליזאַנדער האָט געהאָפט, דאָס אגעזילאוס וועט זיין אין גאַנצען איבערגעגעבען און אונטערטעניג צו איהם, ערסטענס, ווייל ער איז א קריפּעל, און צווייטענס, אויס דאַנקבארקייט צו איהם, וואָס ער האָט איהם צום באזילעאוס געמאכט, און דריטענס, ווייל ער האָט איהם געהאַלטען פיר א מענשען מיט א רוהיגען, שטילען און נאָכגעביגען כאראַקטער. ליזאַנדער האָט אָבער באלד דערזעהן זיין טעות. אגעזילאוס איז געווען צו פיעל עהרגייציג און ענערגיש, ער זאָל וועלען זיין א ווערקצייג אין פרעמדע הענט, און אויסער דעם האָט ער באלד ארויסגעצייגט גרויסע פעהיגקייטען אין קריגס־קונסט, און האָט זיך שנעל געמאכט א נאָמען אלס דער גרעסטער קריגס־מאַן אין ספּארטא, און אלס איינער פון די גרעסטע מענער אין דער

געשיכטע. דיזען נאָמען האָט ער געקריגען ביי דער הערשזיכטיגער קלאַס, און פון זייער שטאַנד־פּונקט האָט ער ווירקליך פערדינט אזא נאָמען. א גאַנץ אַנדערן ווערט האָט ער, ווען מען זאָל איהם בעטראַכטען פון דעם שטאַנדפּונקט פון די אונטערדריקטע. פון דיזען שטאַנדפּונקט געהערט אַגעזילאַוס צו די ברוטאַלסטע אונטערדריקער און גוואַלד־מענשען; ער איז געווען איינער פון די ערגסטע און שענדליכסטע טיראַנען, וואָס די געקנעכטעטע מענשהייט האָט ווען עס איז געזעהן, און זיין נאָמען האָט פערדינט בערעקט צו ווערען מיט אייביגער שאַנדע.

אין ספּאַרטאַ האָבען זיך אַלע פערהעלטניסען געענדערט זינט ליקורג האָט זיינע געזעצען אַרויסגעגעבען. דאָס פערבאָט צו שעצען גאָלד און זילבער האָט אין דער פּראַקטיק שוין לאַנג אָנגעוואָרען זיין ווערט. די פריהערדיגע גלייכגילטיגקייט צו געלט האָט שוין לאַנג אויפגעהערט, און איז אין גאַנצען פערשוואונדען. די געשיכטע ווייס פון פיעלע ביישפּילען פון בעשטעכונג (שוחד) אין ספּאַרטאַ. עאוריביאַדעס, דער ספּאַרטאַנער, איז געווען אונטערגעקויפט פון טהעמיסטאָקלעס'ן, פּלעיסטאָאַנאַקס — פון פּעריקלעס'ן, לעאָטיכידעס — פון די אַלעוואַדען. גיליפּפּוס האָט גע'גנב'עט 30 טאַלענטען פון דעם רויב, וואָס ער האָט געקליבען אין אַטהען. עס איז ווערט היר צו דערמאָהנען די ווערטער, וואָס איינער האָט מיט רעכט געזאָגט צו אַלקיביאַדעס'ן: „אין לאַצעדאַמאָן (ספּאַרטאַ) איז דאָ מעהר גאָלד און זילבער ווי אין גאַנץ גריכענלאַנד. אהער פליעסט עס פון אַלע זייטען און היר בלייבט עס. ספּאַרטאַ קען מען צוגלייכען צו א לייבען־בויך, מען זעהט ווי אַלעס קומט אריין, אָבער קיין זאַך קומט ניט ארויס צוריק". די אַלע, וואָס האָבען געדינט אין אזיען אַלס קאָמאַנדירען, די שטאַטהאַלטער, די גענעראַלען א. אַנד. האָבען געבראַכט פון דאָרט גרויסע סומעס גאָלד און זילבער און האָבען דערמיט פערברייטערט דעם אזיאַטישען לוקסוס און צוזאַמען מיט דעם די פערדאָרבענהייט פון די זיטען.

פיעל גרעסער און וויכטיגער זיינען געווען די ענדערונגען אין ספּאַרטאַנישען לעבען, וועלכע זיינען אַרויסגעקומען פון דעם נייעם געזעץ, וואָס דער עפאָר עפּיטאַדעאוס האָט דורכגעפיהרט, דאָס יעדער בירגער האָט דאָס רעכט צו טאָן מיט דעם שטיק ערד, וואָס ער בעאַרבייט, ווי מיט זיין אייגענטום. דיזעס געזעץ האָט אין א זעהר קורצער צייט געווירקט, דאָס די גאַנצע ערד אין ספּאַרטאַ איז איבערגעגאַנגען אין די הענט פון 100 רייכע אַריסטאָקראַטען און די איבריגע בירגער זיינען אזוי פעראָרימט געוואָרען, דאָס זיי זיינען אַנגעקומען צו בעטעל־ברויט. דאָס איז געווען אין דער צייט פון אַגיס דעם

4טען אין מיטען פון 3טען יאהרהונדערט פ. קר. ווי עס ווייזט אויס, איז
ספארטא שוין פאר עפיטאדעאוס'ן געווען פארבערייט צו דיזען געזעץ, ווייל
די לענדער פון איינצעלנע קליינע גוטס-בעזיצער האבען זיך שוין לאנג גע-
פונען אין די הענט פון די רייכע אריסטאקראטען אין דער פארמע פון הי-
פאטהעקען (משכנות).

אויך די רעגירונגס-מאכט איז איבערגעגאנגען אין די הענט נאר פון
עטליכע ספארטאנער. די גאנצע מאכט האט זיך קאנצענטרירט אין די הענט
פון די עפארען און די מיטגלידער פון ראט. די פאלקס-פערזאמלונג האט
מען זעהר זעלטען געפרעגט. דיזע רייכע רעגירער פלעגען ווערען שטארק
אויפגערייצט, ווען מען האט געוואלט זייער מאכט א ביסעל שמעלערן.
געבען די מעגליכקייט אנטייל צו נעהמען אין רעגירונגס-אנגעלעגענהייטען
צו די דאזיגע פאמיליעס, וועלכע זיינען צוליב זייער ארימקייט בעזייטיגט
געווארען פון זייערע קרייזען, וואלט געהייסען נאך זייער מיינונג גע-
בען די מעגליכקייט צו מאכען רעפארמעס אין די געזעצען פון לאנד-איי-
גענטום. ווען מען זאל צולאזען ארימע לייט צו דער רעגירונגס-מאכט,
וואלטען זיי געפאדערט נייע געזעצען וועגען לאנד-אייגענטום און א נייע
פערטיילונג פון די ערד-גיטער צווישען די ארימע פראלעטאריער, און דאס
איז געווען געגען די אינטערעסען פון פריוואט-אייגענטום.

דאס האט געפיהרט צו א טיפען האס צווישען די פול-בערעכטיגטע אדער
פול-בירגער און די „קלענערע", און דיזער האס האט שפעטער געפיהרט
צו א פערשווערונג, אן דער שפיץ פון וועלכער איז געשטאנען א געוויסער
צ י נ א ד א ן. דיזע פערשווערונג האט ארומגעכאפט אלע קלאסען אונטער-
דריקטע: שקלאפען און פרייע האבען זיך אלע גלייך בעטייליגט אין איהר.
אבער צום בעדויערן האט עס צו קיין רעזולטאט ניט געפיהרט. אגעזילאוס
האט עס גלייך אין אנפאנג דערשטיקט און מיט'ןווארצעל אויסגעריסען.

נאך דעם, ווי אגעזילאוס האט געגעבען די ערסטע פראבע פון זיין
אייזערנער האנט, האט מען איהם אין 396 פ. קר. געשיקט נאך קליין-אזיען,
וואו ער האט געהאט די אויפגאבע צו פעראייניגען אלע גריכען צו א קאמף
געגען פערסיען. דיזער פלאן איז דורכגעפאלען, אבער אגעזילאוס האט אליין
בעזיגט דעם פערסישען שטאטהאלטער טיססאפערנעס נאהענט פון ס א ר -
ד ע ס און האט אנגעהויבען מארשירען טיף אין אזיען, פערוויסטענדיג אויף
זיין וועג די פראווינצען ביטהיניען און פריגיען. די ספארטאנער האבען זיך
שוין גליקליך געשעצט אלס הערשער פון נייע לענדער. דא איז עס אבער
די פערסיער געלונגען אויפצורייצען אין גריכענלאנד אלע שטאאטען געגען

ספּאַרטאַ און איהרע גרוילטאַטען, און אַגעזילאַוס איז געווען געצוואונגען צו פערלאָזען אַזיען.

4) דער קאָרינטהישער קריג. (391—387 פ. קר.)

דער נייער פּערסישער שטאַטהאַלטער, וועלכער האָט פערנומען די שטעלע פון טיססאַפערנעס'ן נאָך דעם, ווי דיזער איז פון פּערסישען קעניג צום טויט פעראורטיילט געוואָרען, איז געווען ט י ט ה ר א ו ס ט ע ס. דיזער שטאַטהאַלטער האָט דורך זיינע שלוחים דורכגעפיהרט, דאָס פיעלע גריכישע שטאַאטען האָבען געשלאָסען אַ בונד געגען ספּאַרטאַ. אָבער נאָך איידער דיזער בונד איז געשלאָסען געוואָרען האָט אויכגעבראָכען אַ קריג צווישען די טהעבאַנער און די ספּאַרטאַנער. דורך די מיטווירקונג פון זיינע פריינד איז ליזאַנדער געשיקט געוואָרען אַלס קאָמאַנדיר אין דיזען קריג און אום אויסצוצייכנען זיך געגען אַגעזילאַוס'ן איז ער גלייך געגאַנגען צו בעלאַגערן די שטאָדט ה אַ ל י אַ ר ט ו ס אין באָאָטיען, ניט וואַרטענדיג אויף די הילף פון פּאַוזאַניאַס'ן מיט זיינע טרופּען, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרען איהם צו העלפען (394 פ. קר.). ער איז אָבער דאָ געשלאָגען געוואָרען און האָט אליין זיין לעבען פערלאָרען. דיזער גליקליכער ערפאָלג האָט צוגעגעבען מוט איינינע גריכישע שטאַאטען, ווי טהעבען, קאָרינטה, אַרגאָליס, אַטהען, צו שליסען אַ בונד געגען ספּאַרטאַ אין יאָהר 394 פ. קר. דיזער בונד האָט בעקומען גרויסע געלט-שטיצע פון פּערסיען, אום אָפּצוציהען ספּאַרטאַ פון אַזיען. די פּערסיער האָבען זייער וואונש דערגרייכט. אַגעזילאַוס איז ווירקליך באַלד צוריק נאָך ספּאַרטאַ אָפּגערופען געוואָרען אום די היימישע אינטערעסען צו פערטיידיגען. ער האָט גלייך אויפגעגעבען פריגיען און לאָזענדיג נאָר 4,000 מאַן צו בעשיצען די גריכען אין קליין-אַזיען איז ער צוריק מיט זיין אַרמעע אַריבער דעם העללעספּאָנט און איז געקומען אין גריכענלאַנד. אָבער נאָך איידער ער איז צוריקגעקומען צו זיין פאָטערלאַנד האָט זיך דאָרט געטראָפען אַן אַנדער אונגליק. זיין שוואָגער פ י ז אַ נ ד ע ר האָט געליטען אַ שרעקליכע נידערלאַגע אין אַ זעע-שלאַכט ביי ק נ י ד ו ס. די ספּאַרטאַנער האָבען דאַמאָלס פערלאָרען די הערשאַפט איבער דעם אֶגאֶאישען מעער, און די אַטהענער האָבען אָנגעפאַנגען צו טראַכטען וועגען בענייען זייער פלאָטע. פיזאַנדער זעלבסט איז געפאַלען אין דער שלאַכט און 50 שיפען מיט 500 מאַן זיינען אַריינגעפאַלען אין די הענט פון פיינד.

אַגעזילאַוס האָט דיזע שרעקליכע נידערלאַגע געהאַלטען בסוד פון זיינע טרופּען, זיי זאָלען דעם מוט ניט פערלירען. ער האָט נאָך בעסער געטאָן.

ער האָט אַרויסגעגעבען אַ בעריכט, דאָס די ספּאַרטאַנער האָבען דאָרט בע-זיגט און האָט דעריבער בעפוילען מען זאָל די געטער ברייננגען דאַנק-קרבנות. נאָך דעם איז ער מיט זיינע טרופּען בעפאַלען די שטאַאטען, וואָס האָבען זיך פערבונדען געגען ספּאַרטאַ, און האָט געהאַט ביי ק אָ ר אָ נ ע אַ א גלענצענ-דען זיג. דיזער זיג האָט אָבער ניט צוריקגעגעבען ספּאַרטאַ איהר מאַכט. עס האָט נאָר אַגעזילאַוס'ן געמאַכט אַ וועג אַהיים צו קומען.

דערמיט אָבער האָט זיך דער קריג נאָך ניט געענדיגט. אין געגענ-טייל, אַטהען האָט פון דיזען קריג נייע קרעפטען געשעפּט. זי האָט ווידער אין אָרדנונג געבראַכט די שטאָדט-בעפעסטיגונג און האָט אויך דעם האַפען אי-בער-אַ-נייס בעפעסטיגט, און האָט ווידער געקריגען אַ גרויסען טייל פון דער פריהערדיגער מאַכט. אַטהען האָט אויך דורך טהראַזיבולוס'ן איניגע גלענצענדע זיגען געהאַט, און האָט זיך גליקליך פערטיידיגט געגען דעם אָנ-גריף פון די בעוואוינער פון פּאַמפּיליען. דיזער קאַמף האָט געדויערט איניגע יאָהר, אין פערלויף פון וועלכע דאָס גליק האָט זיך אָפטער געביטען אויףביידע זייטען פון די שטרייטענדע. ווייל דער שטרייט האָט זיך אַלץ געדרעהט ארום דער שטאָדט קאָרינטה, דעריבער טראָגט דיזער שטרייט דעם נאָמען: ד ע ר ק אָ ר י נ ט ה י ש ע ר ק ר י ג.

אין דער קאָרינטהישער אַרמעע האָט זיך אויסגעצייכענט א י פ י ק ר אַ-ט ע ס, אַן אַטהענער. ער איז געווען פון נידריגען שטאַנד. צו צוואַנציג יאָהר האָט ער בעקומען דעם אויבער-בעפעהל איבער די אויפגעקליבענע סאָל-דאַטען און ער האָט זיי אין גיכען פערוואַנדעלט אין אַ פירכטערליכע מאַכט. ער האָט געבילדעט אַ נייעם סאָרט טרופּען אונטער דעם נאָמען פּ ע ל ט אַ ס-ט ע ן, מיט קליינע שילדען און לאַנגע שפּיזען. מיט דיזע סאָלדאַטען האָט ער האָט געהאַט אַ גלענצענדען זיג איבער אַגעזילאַוס'ן ביי ס י צ י אָ ן (390 פ. קר.), וואו ער האָט אַ ספּאַרטאַנישע מאָרא, ד. ה. אַן אָפּטיילונג פון 600 האָפּליטען, כמעט אין גאַנצען פערניכטעט. מיט אַ יאָהר שפּעטער האָט ער געהאַט אַ גלענצענדען זיג מיט זיינע 1,200 פּעלטאַסטען איבער דעם ספּאַר-טאַנער א נ אַ ק ס י ב י אָ ס און האָט זיינע טרופּען אין גאַנצען צושלאָגען ביי א ב י ד ו ס (389 פ. קר.). אויך אין דער ים-שלאַכט זיינען די ספּאַר-טאַנער געווען אונגליקליך. באַלד אין אָנפאַנג פון דעם קריג זיינען זיי בע-רויבט געוואָרען פון זייערע בעזיצונגען, וואָס זיי האָבען געהאַט אויף יענער זייט פון אֶגֶאַאישען מעער דורך פאַרנאַבאַצוס און קאָנאָן. שפּעטער האָ-בען זיי ניט געקענט הינדערן די פערוויסטונג פון די לאַקאָנישע ברעגען און ענדליך האָבען זיי אויך פערלאָרען די אינזעל ציטהעראַ, וועלכע איז אַזוי

שטאַרק וויכטיג געווען פיר זיי. דערצו האָבען נאָך די פּערסיער געהאָלפען אָטהען איבער־אַ־ניים אויפצושטעלען איהרע פעסטונגען און דערמיט געגעבען אַ טויט־קלאַפּ דער ספּאַרטאַנישער העגעמאָניע (אויבערהערשאַפט). קוריז, ספּאַרטאַ איז באַלד געקומען צו דער איבערצייגונג, דאָס נאָר דורך אַ בונד מיט פּערסיען וועט זי זיין אין שטאַנד דעם קריג גליקליך צו ענדיגען און איהרע פריהערדיגע הערשאַפט צוריק אויפשטעלען. דעריבער האָבען זיי געשיקט אַנטאַלצידאַס׳ן, דעם פיהרער פון דער פּערסישער פריינדליכער פּאַר־טיי, נאָך סוזא (שושן). אַנטאַלצי־דאַס איז געווען זעהר ערפאַהרען און געניט אין דער קונסט, ווי צו האַנד־לען און ווי צו נושא חן זיין אין די קעניגליכע הויפען און פּאַלאַצען פון די אַזיאַטישע דעספּאָטען, און עס איז איהם געלונגען צו געווינען די פּערסישע אונטערשטיצונג. ער האָט צוזאַמענגעבראַכט אַ פלאָטע פון 80 שיפען, און מיט דער הילף פון די־זער מאַכט האָט ער דיקטירט אַ פרי־דענס־אָפּמאַך אין דעם נאָמען פון פּערסישען קעניג, און האָט גע־צוואונגען די גריכישע שטאַאַטען איהם אָנצונעהמען. דער אָפּמאַך האָט זיך אָנגעפאַנגען מיט דיזע ווערטער: „אַרטאַקסערקסעס, דער קעניג פון די פּערסיער, געפינט עס פיר רעכט, דאָס די גריכיש־אַזיאַטי־שע שטעדט מיט די אינזלען קלאַ־צאָמענאַ און ציפּערן זאָלען בלייבען אונטערוואָרפען אונטער זיין הערשאַפט, אַלע איבריגע גריכישע שטאַאַטען זאָלען צוריק בעקומען זייער פריהערדיגע אונאָפּהענגיגקייט, אויסער די שטאַאַטען: לעמנאָס, אימבראָס און סצירָאָס, וועלכע מוזען זיין אונטערוואָרפען אונטער אַטהען, ווי אין די אַלטע צייטען. ווער עס וועט ניט וועלען אָננעהמען דיזע פרידענס־בעדינגונגען, דעם וועט דער פּערסישער קעניג צווינגען מיט דער מאַכט פון וואַפען". מיט דיזען שענדליכען

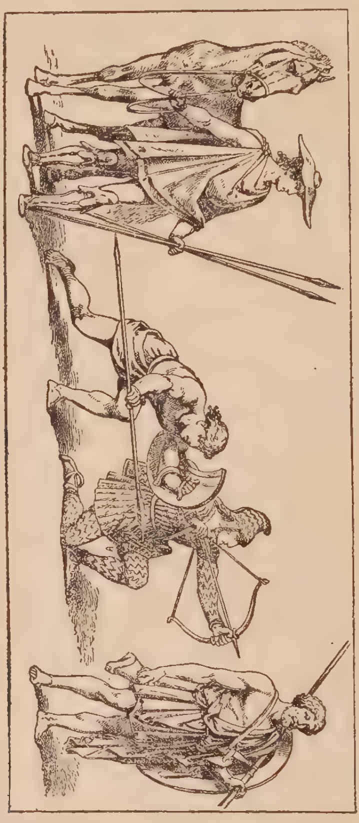

1. אַטטישער רייטער. 2. פּעלטאַסט. 3. בויגען־שיסער.

פרידען האָב'ען די ספּאַרטאַנער פערקויפט די פריהייט פון די אזיאַטישע גרי-כען און זיי געמאַכט אונטערטעניג צו פערסיען, און האָבען אויך אנערקענט די אויבער-מאַכט פון פערסיען און גריכענלאַנד זעלבסט. פון דאַמאָלס אָן האָט דער פערסישער קעניג געהאַט די גרעסטע דעה אין אַלע גריכישע אנגעלע-גענהייטען, און אין אַלע זייערע סכסוכים האָט ער זיך געמישט און ענטשיידען אַלס הערשער. אין גריכענלאַנד זעלבסט האָבען די ספּאַרטאַנער ווייעדער גע-שפּילט די ראָלע פון הערשער און האָבען אכטונג געגעבען, דאָס דער אנטאַלצידישער פרידען זאָל ניט צושטערט ווערען. אַטהען האָט יעצט שוין מעהר ניט געקענט דענקען איהר פריהערדיגען זעע-בונד צוריק אויפצושטע-לען, און אויך טהעבען האָט זיך געמוזט ענטזאַגען פון איהר פיהרערשאַפט אי-בער די באָאָטישע שטעדט.

ט. די רציחות פון ספּאַרטא און איהר געבראָכענע מאַכט דורך טהעבען.

(387—362 פ. קר.)

עס איז לייכט צו פערשטעהן, דאָס די ספּאַרטאַנער האָבען אויף דעם גרונד פון דעם אנטאַלצידישען פרידען געגעבען צו פיהלען אַלע גריכישע שטאַאַטען זייער מאַכט און האָבען דערצו זעהר אָפט געברויכט טיראַנישע גוואַלדטאַטען. ספּאַרטא האָט געצוואונגען די איינוואוינער פון מאַנטינעא, אין ארקאַדיען, זייערע מויערן ארונטערצורייסען, און זיך צו בעזעצען אין פיער דערפער, ווייל זיי האָבען געצייגט פיינדליכע געפיהלען געגען ספּאַרטא. דער וואהרער גרונד צו דעם איז אָבער געוועזן קנאה און מורא פאַר זייער צו גרוי-סער מאַכט. די ספּאַרטאַנער האָבען איבעראַל איינגעפיהרט אריסטאָקראַטי-שע רעגירונגען. פיעלע שטעדט האָבען געמוזט צולאָזען ספּאַרטאַנער זאָלען זיך בעזעצען אין זיי. ערגער ווי איבעראַל האָבען די ספּאַרטאַנער געהאַנ-דעלט אין טהעבען.

די אָ ל י נ ט ה י ע ר, וועלכע האָבען זיך פערשאַפט גרויסע רייכטי-מער דורך זייער האַנדעל, האָבען אָנגעפאַנגען נאָכצוטאָן דעם ביישפּיעל פון אַטהען און גרינדען אַ בונד פון איינינגע שטעדט אויף דער האַלב-אינזעל כ אַ ל צ י ד י צ ע. אין דיזען בונד זיינען די אָלינטהיער געוועזן די פאָרזיצענ-דע און די גאַנצע רעגירונג איז איבערגעגעבען געוואָרען צו ערוועהלטע פון יע-דער שטאָדט. דער בונד איז געמאַכט געוואָרען צווישען די גרויסע שטעדט, די קלענערע האָט מען גאָר ניט געפרעגט, נאָר מען האָט זיי געצוואונגען אין בונד אריינצוטרעטען. געגען דעם האָבען פּראָטעסטירט די איינוואוינער פון אַקאַנטהוס און אַפּאָללאָניא, און האָבען געבעטען הילף ביי ספּאַרטא, וועל-

כע האָט גלייך געשיקט אַן אַרמעע אונטער פ אֶ ב י ד א ס ’ ן. דיזער האָט בעקומען אַ בעפעהל דעם אָלינטהישען בונד אויפצולעזען. דערביי האָט ער זיך בעמעכטיגט איבער דער טהעבאַנישער פעסטונג (382 פ. קר.), וואהרשיינליך מיט דער צושטימונג פון ספּארטא, האָט פעריאָגט פון דאָרט די אָנהענגער פון דער פאָלקס־פּארטיי, און האָט איינגעזעצט אַ שטרענגע אַריסטאָקראַטישע רעגירונג, וועלכע איז געווען איבערגעגעבען צו ספּארטאַ.

נאָך דעם האָט זיך ספּארטאַ גענומען צום אָלינטהישען בונד. אָנפאַנגס האָבען די ספּאַרטאַנער געליטען אַ נידערלאַגע. אָבער אַלס זיי האָבען גע־קריגען מעהר מיליטער, האָבען זיי בעלאַגערט די שטאָדט און נאָך אַ לאַנגער בעלאַגערונג האָבען זיי דורך הונגער געצוואונגען די איינוואוינער זיך אונ־טערצוגעבען. זיי האָבען געמוזט דעם בונד אויפגעבען און די לענדער, וועלכע זיי האָבען אָפּגענומען פון דעם מאַצעדאָנישען קעניג, איהם אָפּגעבען צוריק, און זיינען געווען געצוואונגען צו ווערען ספּארטאַ’ס בונד־חברים. ספּארטאַ איז ווידער מעכטיג געוואָרען, אָבער נאָר אויף אַ קורצע צייט, ווייל טהע־בען האָט זיך באַלד מיט איהר אָפּגערעכענט.

אטהען האָט יעצט אָפּגעטאָן טהעבען די טובה, וואָס דיזע האָט געטאָן אַמאָל צו איהרע ענטלאָפענע, און האָט פריינדליך אויפגענומען אַלע ענט־לאָפענע פון דער פערפאָלגונג פון ספּארטאַ, און האָט זיי געגעבען יעדען שוץ. דורך דעם האָט עס געלונגען צו מאַכען אַ געהיימען בונד צווישען די פערטריבענע און דער היימישער פּאַטריאָטישער פּארטיי אין טהעבען. אונטער דעם איינפלוס פון דעם קריגס־פיהרער ע פּ א מ י נ אָ נ ד א ס האָט די פּאַטריאָטישע פּאַרטיי בעקומען אַ גרויסע מאַכט. דאַן האָבען זיי געפאָדערט, דאָס די ענטלאָפענע, וואָס האָבען זיך אויפגעהאַלטען אין אטהען, זאָלען צוריקקומען און זאָלען ערמאָרדען די אָליגאַרכען. אונטער דער פיהרונג פון פ ע ל אָ פּ י ד א ס, מ ע ל ל אָ ן א. אַנד. האָבען די ענטלאָפענע זיך גלייך צוריקגעקעהרט אין טהעבען. זיי זיינען געקומען צוריק אין זייער פאָטער־שטאָדט פערשטעלט אַלס פישער אָדער יעגער. דאָ האָבען זיי זיך פערזאַמעלט אין אַ הויז פון איינעם פון זייערע געזינונגס־חברים, האָבען זיך אָנגעטאָן אין פרויען־קליידער און גוט פערשלייערט שפּעט ביי נאַכט האָבען זיי זיך אַריינגעריסען אין דאָס הויז, וואו די אָליגאַרכען זיינען געווען איינ־געלאַדען צו אַ מאָהלצייט. זיי האָבען די טיראַנען אַלע ערמאָרדעט, האָ־בען ערקלערט פרייהייט צו אַלע בירגער, און האָבען ווידער איינגע־פיהרט אַ דעמאָקראַטישע רעגירונג. זיי האָבען די ספּאַרטאַנער, וואָס האָבען זיך רעזוצמי אין טהעבען, אַרויסגעטריבען פון דאָרט, און דיזעס האָט גע־

פיהרט צו א נייעם קריג צווישען טהעבען און ספארטא, אין וועלכען עפאמי-נאנדאס און פעלאפידאס האבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייערע דינסטען פיר זייער פאטער־שטאדט.

עפאמינאנדאס (געבארען 481 פ. קר.) האט געשטאמט פון אן ארימער, אבער אנגעזעהענער פאמיליע. ער האט געקראגען אן אויסגעצייכענטע ער-ציהונג אין גייסטיגער און קערפערליכער הינזיכט. איבערהויפט האט ער פיעל געלערנט פון זיין לעהרער ליזיס, א פילאזאף פון פיטהאגאראס'עס שו-לע. אין קריג איז ער ערשינען צום ערסטען מאל אין דער שלאכט ביי מאנטינעא, אין וועלכער ער האט זיך אויסגעצייכענט דערמיט, וואס ער האט גערעטעט דעם פערוואונדעטען פעלאפידאס'ן פון לעבענס־געפאהר. די גאנ-צע צייט, וואס די פעסטונג אין טהעבען איז געווען בעזעצט פון די ספאר-טאנער, האט ער זיך צוריקגעצויגען פון עפענטליכען לעבען און קיינער האט זיך אויף איהם ניט אומגעקוקט. ער האט אויך קיין אנטייל ניט גענומען אין טהעבען'ס בעפרייאונג פון די אליגארכען, ווייל ער האט געהאלטען פיר אונ-רעכט וועלכען עס איז בירגער צו ערמארדען אהן א משפט פון געזעצליכע ריכטער. זיין פריינד פעלאפידאס איז אויך געבארען פון א פארנעהמער פאמיליע און האט בעקומען א גרויסעס פערמעגען אלס ער איז נאך געווען זעהר יונג. ער איז געווען א הייסער פאטריאט און האט שטארק געהאסט ספארטא. מען קען ניט זאגען, דאס ער איז געווען אונגעבילדעט, אבער זיין גאנצעס לעבען איז דאך נאר געווען דער קריג, וואפען־איבונג און די קאמף־שולע.

די ספארטאנער האבען געזוכט ראכע צו נעהמען פון די טהעבאנער דערפאר, וואס מען האט זיי פון דארט ארויסגעטריבען, און זיי האבען דערי-בער געמאכט איינינגע אנפאלען אין באאטיען. די אטהענער זיינען די באא-אטיער געקומען צו הילף, ווייל די ספארטאנער האבען אויך איינינגע שטעדט אין אטטיקא פערוויסטעט. אטהען האט באלד געשיקט מיליטער אונטער דער פיהרונג פון כאבריאס'ן צו שטיצען די טהעבאנער און האט נאך אויסער דעם געשיקט צוויי פלאטעס די ספארטאנער צו פערניכטען. די ספארטאנער זיינען געשלאגען געווארען פוןביידען — פון די טהעבאנער אויף דעם לאנד און פון די אטהענער אויף דעם וואסער. די הויפט־פיהרער פון דער אטהענישער פלאטע זיינען דאמאלס געווען: כאבריאס, טימא-טהעאוס און איפיקראטעס. דאמאלס האט זיך פערסיען אריינגעמישט צווישען די שטרייטענדע פארטייען און האט געמאכט שלום צווישען זיי. אויף א פערזאמלונג אין ספארטא האט מען בעשטעטיגט דעם פריהערדיגען

שלום פון אַנטאַלצידאַס׳ן, און דערמיט האָט מען אָפּגעשאַפט יעדע אויבער-הערשאַפט פון איין שטאַאַט איבער׳ן צווייטען. אַטהען איז זעהר צופרידען געוועזן מיט דיזען אָפּמאַך, ווייל זי האָט געקוקט מיט קנאה אויף די וואַקסענדע מאַכט פון טהעבען. אויך די איבריגע שטאַאַטען זיינען געוועזן צופרידען מיט דיזען אָפּמאַך, אויסער טהעבען. זי האָט אַנדערס ניט געוואָלט זיך אָפּזאָגען פון איהר הערשאַפט איבער די שטעדט אין באָעָטיען, סיידען ספּאַרטאַ וועט זיך אויך אָפּזאָגען פון איהר הערשאַפט איבער די שטעדט אין לאַקאָניען און מעססעניען. עס פערשטעהט זיך, דאָס ספּאַרטאַ האָט ניט געוואָלט נאָכגעבען דיזען פּונקט און די טהעבאַנער האָבען דעם פרידענס-אָפּמאַך ניט אָנגענומען און האָבען פאָרטגעזעצט דעם קריג מיט ספּאַרטאַ.

עפּאַמינאָנדאַס.

אין פאָלגענדען יאָהר (371 פ. קר.) האָט דער ספּאַרטאַנישער באַזילעאוס ק ל ע אָ מ ב ר אָ ט ו ס ארויסגעטרעטען געגען טהעבען און האָט בעגעגענט דעם פיינד ביי ל ע א ו ק ט ר א. אָבער די טהעבאַנישע רייטעריי און די נייע שלאַכט-אָרדנונג, וואָס עפּאַמינאָנדאַס האָט איינגעפיהרט אין דער טהעבאַנישער אַרמעע, האָט זיי פערשאַפט דעם זיג איבער ספּאַרטאַ, וועלכע האָט דאַמאָלס געליטען אַזאַ נידערלאַגע, ווי זי האָט נאָך קיינמאָל ניט געהאַט. קלעאָמבראָטוס זעלבסט איז געפאַלען אין דער שלאַכט מיט דעם גרעסטען טייל פון זיינע טרופּען און די איבריגע זיינען צולאָפען אין אונאָרדנונג.

אין דיזער שלאַכט האָט ספּאַרטאַ פערלאָרען איהר אויבערהערשאַפט איבער גריכענלאַנד. די טהעבאַנער האָבען געהאַט די גלענצענדסטע האָפנונגען איבערצונעהמען ספּאַרטאַ׳ס ראָלע. מיט אַ יאָהר שפּעטער האָבען זייערע קריגער אונטער דער פיהרונג פון עפּאַמינאָנדאַס׳ן כמעט גאַנץ לאַקאָניען בעזיגט און זיינען שוין געוועזן גרייט צו געהן אויף ספּאַרטאַ. צום ערסטען מאָל אין דער געשיכטע האָבען די פרויען פון לאַצעדאַמאָניען דערזעהן דעם רויך פון פיינדליכען לאַגער ארום ספּאַרטאַ. אָבער אַגעזילאַוס האָט מיט גרויסער קראַפט פערטיידיגט די שטאָדט און האָט די טהעבאַנער צוריקגעטריבען. דאַן האָבען זיך די טהעבאַנער בעגעבען נאָך מעססעניען; האָבען זיך ערקלערט פריי פון ספּאַרטאַנישען יאָך, און האָבען צוריקגערופען אַלע

פערשיידענע מעססעניער פון אלע אנדערע לענדער, און האבען געגרינדעט א נייע שטאדט מ ע ס ס ע נ ע, מיט שטארקע בעפעסטיגונגען ביי איטהאמע. מיט דער אויפבויאונג פון דיזער נייער בעפעסטיגטער שטאדט האט עפאמי-נאנדאס געשאפען א וועכטער, וואס זאל אכטונג געבען, דאס ספארטא זאל זיך נאך אמאל מעהר ניט אויפהייבען צו הערשען איבער גריכענלאנד. צו דיזען צוועק האט ער געשאפען א בונד פון פערשיידענע שטעדט אין ארקאדיען, וועלכער זאל צוזאמען מיט מעססענע שטעהן אויף דער וואך געגען ספאר-טא. דער צענטער פון דיזען בונד איז געוועזען מ ע ג א ל א פ א ל י ס.

צו דער זעלבער צייט האט פעלאפידאס אונטערגענומען א פעלד־צוג נאך טהעססאליען, וועלכע האט איהם גערופען צו העלפען איהר זיך בעפרייען פון דער אונמענשליכער גרויזאמקייט פון דעם רעגירענדען טיראן א ל כ ס נ ד ר פון פ ע ר א. פעלאפידאס האט אין מאצעדאניען אויסגעגליכען א שטרייט וועגען טראן. אבער אויף זיין וועג צוריק איז ער געפאנגען געווארען און מיט גרוים מיה איז עס עפאמינאנדאס'ן געלונגען איהם צו בעפרייען. אין א צווייטען צוג געגען דעם זעלבען הערשער האט פעלאפידאס זיין טויט געפו-נען אין דער שלאכט ביי ק י נ א ס צ ע פ א ל א (364 פ. קר.).

די לאגע אין גריכענלאנד האט זיך ווידער געענדערט, די אטהענער האבען זיך ווידער געשטעלט אויף דער זייט פון די ספארטאנער געגען טהע-בען, ווייל זיי האבען מורא געהאט פאר דער וואקסענדער מאכט פון די טהע-באנער, אויך אין פעלאפאנעזוס האבען זיך די אומשטענדען געענדערט. דער בונד־שטאאט אין ארקאדיען האט אנגעפאנגען צו שטרעבען אפצוריי-סען זיך פון טהעבען און ווערען אליין דער פאר־הערשער. דיזער שטאאט האט אונטעריאכט אונטער רויב און פערוויסטונג די קליינע לאנדשאפט ע ל י ס, און האט ארייגגעכאפט אין זיינע הענט דעם אלמיפישען טעמפעל פון צעאוס'ן מיט זיינע גרויסע רייכטימער. עס האבען זיך דארט באלד בע-וויזען פארטייען, פון וועלכע איינינע זיינען געוועזען פיר ספארטא און אנדערע פיר טהעבען.

דאן האט עפאמינאנדאס צום צווייטען מאל געבראכט אין פעלאפאנ-נעזוס א בעוואפענטע מאכט, אבער די ספארטאנער האבען איהם בעגעגענט מיט גרויסען מוט, ווייל די אטהענער האבען זיי דאמאלס געהאלפען געגען די טהעבאנער. די טהעבאנער האבען אפילו געזיגט, אהער דער זיג האט זיי טייער געקאסט — עפאמינאנדאס איז טויט געפאלען אין דיזער שלאכט. איינינע יאהר שפעטער איז אויך אגעזילאוס געשטארבען, וועלכער האט זיין

פאַטערלאַנד געזעהן פריהער אויף דער העכסטער שטופע פון גליק און נאָכ-דעם איז זיין זינקענדען צושטאַנד.

פאַר זיין טויט האָט עפּאַמינאָנדאַס געראַטען די טהעבאַנער שליסען פרידען מיט ספּאַרטאַ, ווייל ער האָט געזעהן, דאָס די קרעפטען פון די טהע-באַנער ווערען אַלץ מעהר אויסגעשעפּט. אַטהען האָט דאַמאָלס געפּרובט צוריק אויפשטעלען איהר אויבערמאַכט איבער די גריכישע שטאַאַטען. אָבער דער קעניג מ א ו ז א ל ו ס פון קאַריען פון איין זייט און דער פּערסישער קעניג פון דער אַנדערער זייט האָבען געצוואונגען די אַטהענער אויפצוגעבען זייערע פּלענער. עס איז געשלאָסען געוואָרען אַ פרידען צווישען די גריכישע שטאַאַטען, אויסער ספּאַרטאַ, ווייל מעססעניען און אַרקאַדיען זיינען געבלי-בען, לויט דיזען פרידען, זעלבשטענדיגע שטאַאַטען, און דאָס האָט ספּאַרטאַ ניט געוואָלט צולאָזען. אַזוי איז אין גריכענלאַנד מעהר קיין מאַכט ניט גע-ווען, וואָס זאָל קענען איבערנעהמען די ראָלע פון אויבערהערשאַפט. אויך די פּערסיער האָבען ניט געקענט זיין די אויבערהערשער אין גריכענלאַנד, ווייל זייערע הענט זיינען געווען פול צוזאַמענצוהאַלטען זייער אייגענעם לאַנד. אָבער וואָס די פּערסיער האָבען ניט געקענט טאָן, דאָס האָט דורכגע-פיהרט אַ נייע מאַכט, וואָס האָט זיך ערהויבען צווישען גריכענלאַנד און פּערסיען — די מאַצעדאָניער.

י. די פערניכטונג פון דער גריכישער פרייהייט דורך פיליפ פון מאצעדאָניען.

(336—350 פ. קר.)

צו צפון פון גריכענלאַנד איז געלעגען מאַצעדאָניען, וועלכע האָט אָנ-פאַנגס פערנומען נאָר אַ קליינעם שטח צווישען די טייכען אַ ק ס י ו ס און ה א ל י א ק מ אָ ן, זי איז אָבער גיך פערגרעסערט געוואָרען דורך בעזיגטע געגענדען ביז דעם טייך ס ט ר י מ אָ ן אין מזרח און ביז די ק אַ מ ב ו-נ י ש ע ב ע ר ג און דעם אָלימפּוס אין דרום. די פעלקערשאַפט פון מאַ-צעדאָניען האָט זיך גערעכענט פון דאָרישער אָפּשטאַמונג. פריהער האָבען זיי זיך רעגירט נאָך דער שטאַם-פערפאַסונג, אָבער מיט דער צייט האָבען זיי ערוועהלט אַ קעניג פון דער משפחה אַ ר ג ע אַ ד ע ן, וועלכע האָבען לויט דער זאַגע געשטאַמט פון הערקולעס׳ן. דיזעם לאַנד איז געווען אין אַ געוויסער הינזיכט פערבונדען מיט גריכענלאַנד, אַזוי צ. ב. פלעגען מאַצע-דאָניער נעהמען אָנטייל אין די אָלימפּישע שפּילען. די רעזידענץ פון דעם קעניג איז געווען אָנפאַנגס אָ ג אַ, זינט פיליפּ דעם 2טען — פ ע ל ל אַ.

פערשיידענע טיילען פון מאצעדאָניען זיינען געווען בעוואוינט פון אַן אַרימער בעפעלקערונג פון פּאסטוכער, וועלכע האָבען געשטאַמט פון א י ל י ר י ע ן און ט ה ר א צ י ע ן.

מאצעדאָניען איז געווען אונטעריאָכט אונטער די פּערסיער פון דער צייט פון דעם פּערסישען קעניג דאריוס (דריוש) דעם 1טען, אָבער אין דער צייט פון די מלחמות צווישען פּערסיען און גריכענלאַנד האָבען זיך די מאצעדאָניער בענוצט מיט דער פערדרעהטער לאַגע פון פּערסיען און האָבען זיך בעפרייט פון דעם פּערסישען יאָך. זינט יענער צייט זיינען די מאצעדאָניער געווען אונטער גריכישען איינפלוס. זייער מיליטער איז געווען איינגעאָרדענט אויף גריכישען שטייגער, זיי האָבען ביי זיך איינגעפיהרט פיעלע גריכישע איינריכטונגען און האָבען צוגעצויגען צום קעניגליכען הויף גריכישע דיכטער און קינסטלער. מיר ווייסען, צום ביישפּיל, דאָס דער מאצעדאָנישער קעניג א ר כ ע ־ ל א ו ס איז געווען א גרויסער פערעהרער פון די גריכען, דאָס ע א ו ר י ־ פ י ד ע ס און דער מאַלער צעאוקסיס זיינען זעהר גאַסטפריינדליך אויפגענומען געוואָרען אין זיין רעזידענץ פעללא, דאָס סאָקראַטעס איז גערופען געוואָרען אהין און מען האָט איהם דאָרט פיעל עהרע געצייגט. ווען עס פלעגען אין מאצעדאָניען פאָרקומען שטרייטיגקייטען וועגען דעם טראָן, האָט דאָס וואָרט פון די גריכען דאָרט געהאַט א גרויסען ווערט, און מען פלעגט אָפט אָננעהמען דאָרט זייערע ענטשיידונגען. נאָך דעם טויט פון ארכעלאוס'ן איז אָנגעקומען פיר מאצעדאָניען א זעהר טרויעריגע צייט (399 פ. קר.), א צייט פול פון אינערליכע אונרוהען און אונאָרדנונג, און דאָס לאַנד האָט געהאַלטען ביים זינקען אין אָפּגרונד. ביז ענדליך פ י ל י פּ ד ע ר 2 ט ע ר, וועלכער איז געווען דער דריטער זוהן פון א מ י נ ט א ס ד ע ם 2 ט ע ן, איז געוואָרען הערשער אין יאָהר 359 פ. קר. און האָט געמאַכט זיין פאָטערלאַנד גרויס און האָט עס געבראַכט צו אזא שטופע, דאָס עס איז בעריהמט געוואָרען אין דער וועלט־געשיכטע.

פיליפּ איז געבאָרען געוואָרען אין 382 פ. קר. אלס זיין ברודער אלכסנדר האָט בעשטיגען דעם מאצעדאָנישען טראָן מיט דער הילף פון פעלאָפּידאס'ן, האָט מען איהם, פיליפּ'ן, צוגענומען אין טהעבען אלס משכון, צו פערזיכערן, דאָס עס זאָלען אין מאצעדאָניען קיין אונרוהען ניט פאָרקומען, און אין טהעבען איז ער ערצויגען געוואָרען אין הויז פון פּ א מ מ ע נ ע ס'ן, און האָט דאָרט בעקומען גריכישע בילדונג. אין יאָהר 366 האָט ער זיך צוריקגעקעהרט אין מאצעדאָניען, וואו ער האָט געוואונען די אדעלליים אויף זיין זייט

און איז ערוועהלט געוואָרען קעניג פון מאַצעדאָניען אָנשטאָט אמינטאַס דעם 3טען. זיין כאַראַקטער איז געווען פול מיט ווידערשפּרוכען. ער איז געווען גרויסמוטיג און פריינגעביג צו פריינד, בעגייסטערט פיר גריכישע בילדונג און שענהייט, מוטיג אין שלאַכט, ער האָט אָבער צו דער זעלבער צייט אויך געקענט זיין, צו וועמען ער האָט געוואָלט און בעדאַרפט, הינטערליסטיג, ראַכע=זיכטיג און גרויזאַם, ווען ער איז געווען אין צאָרן, און פלעגט זיך קענען איבערגעבען מיט לייב און זעעלע צו שכרות און הולטאַיסטוואָ, ווען עס איז איהם אויסגעקומען צו זיין ביי א הוליאַנקע. זיינע גייסטיגע פעהיגקייטען זיינען אויך געווען אונגעוועהנליכע, דערצו האָט פיעל בייגעטראָגען די גריכישע ערציהונג, וואָס ער האָט גענאָסען אין טהעבען. ער האָט בעשאַפען א נייע אָרדנונג אין מיליטער. זיין אַרמעע איז בעשטאַנען פון דריי פערשיידענע סאָרטען קריגער: לאַנצען=טרעגער, וועלכע ער האָט צוזאַמענגעשטעלט פון דער בויערן=קלאַס, די שווערע רייטעריי — פון דעם אַדעל, און דאָס לייכטע פוס=פאָלק — פון די בערג=בעוואוינער.

די הויפּט=שטרעבונג פון פיליפ'ן איז געווען צו אונטערוואַרפען אונטער זיין מאַכט גריכענלאַנד. צו דיזען צוועק האָט ער צוערסט גענומען ארויסשפּאַרען די גריכען פון די שטעדט, וואָס זיינען געשטאַנען ביי דעם ברעג פון ים. ער האָט זיך בענוצט מיט דעם צופאַל, וואָס אייניגע יאָהר נאָך זיין ארויפשטייגען אויפ'ן טראָן זיינען פון אַטהען אָפּגעפאַלען אייניגע בונד=חברים, ווי כיאָס, ביצאַנץ, קאָס און רהאָדוס, און די אַטהענער זיינען דאַמאָלס שוואַכער געוואָרען (355 פ. קר.). פיעלע געגנער האָט ער געוואונען אויף זיין זייט דורך פערשיידענע פאַלשע הבטחות. ער האָט בעזעצט אַמפיפאָליס, פּאָטיבאָאַ און פידנאַ, און האָט צוגענומען די גאָלד=בערג פון פאַנגאֶאום און האָט דאָרט אויסגעבויט א נייע שטאָדט פ י ל י פ פ י אום פון דאָרט צו קענען בעסער אויפפאַסען אויף די בערג=אַרבייט. באַלד האָט זיך איהם פאָרגעשטעלט א געלעגענהייט אריינשטעלען א פוס אין גריכענלאַנד זעלבסט און אָנהייבען דורכצופיהרען זיינע פּלענער.

אין יאָהר 357 פ. קר. האָבען די פאָציער צוגענומען לענדערייען, וועלכע האָבען געהערט צום טעמפעל אין דעלפי. פיר דיזעס פערברעכען האָט דער אַמפיקטיאָנען=בונד ארויפגעלעגט אויף זיי א שווערע געלט=שטראָף. די פאָציער זיינען ניט אין שטאַנד געווען אַזא גרויסע סומע געלט צו בעצאָהלען, האָבען זיי אין פעלאָפאָננעזוס געזאַמעלט א גרויסע אַרמעע; מיט דיזער הילף האָבען זיי פערכאַפּט דעם דעלפישען טעמפעל מיט אַלע זיינע אונגע-

הייערע אוצרות *), וועלכע זיינען געווען פיעל מעהר פון די אוצרות פון אַלע גריכישע טעמפּלען צוזאַמענגענומען. דיזע רייכטימער האָבען זיי געגעבען די מעגליכקייט צוזאַמענשטעלען אַ גרויסע מעכטיגע אַרמעע און מיט איהר הילף האָבען זיי 10 יאָהר געפיהרט דעם קריג מיט גרויסען ערפאָלג, האָבען איינגענומען פיעלע שטעדט אין באָאָטיען און האָבען געמאַכט גרויסע פער-וויסטונגען אין די לענדער, וועלכע זיינען געווען פיינדליך צו זיי. די אַנ-פיהרער פון דיזער אַרמעע זיינען געווען פ י ל אָ מ ע ל ו ס און אָ נ אָ-מ אַ ר כ ו ס. פילאָמעלוס איז געפאַלען אין דער שלאַכט ביי ט י ט ה אָ-ר ע אַ און אָנאָמאַרכוס האָט דאַן אַליין אונטערגענומען אַ ווייטען פעלד-צוג אין טהעססאַליען און האָט דאָרט אָנגעמאַכט שרעקליכע פערוויסטונגען.

*) עס ווערט ערצעהלט, דאָס די אוצרות פון דעם דעלפישען טעמפעל אַליין זיינען געווען גרעסער, ווי אַלע אַנדערע אוצרות פון גריכענלאַנד צוזאַמענגענומען. אַזוי גוט האָבען די פּריסטער פערשטאַנען דורך זייערע אָראַקעל-בעטריגערייען אויס-צונאָרען ביים גריכישען פאָלק די פּרוכט פון זייער אַרבייט אָדער פון דער אַרבייט פון זייערע שקלאַפען. און וועה דעם, וואָס האָט געוואַגט זיך שטעלען געגען דיזען גרויסען בעטרוג! מען האָט איהם פערנאַרט אין העהלען און ערמאָרדעט. די גריכישע פּריסטער האָבען זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר קיין שטראָף געגען רעלי-גיאָנס-פערברעכער און אויפקלערער. דער, וואָס האָט צ. ב. בערויבט אַ טעמפעל, איז בעשטראָפט געוואָרען מיט'ן טויט און האָט ניט בעדאַרפט בעערדיגט ווערען מיט צערעמאָניע. ווי עס ווערט בעריכטעט, איז פאָרגעקומען, דאָס בירגער זיינען פער-אורטיילט געוואָרען צום טויט, ווייל זיי האָבען אין דעם הייליגען וועלדעל אויס-געריסען בוימלאַך אָדער געטויט אַ פויגעל, וואָס איז געווען געהייליגט צו עסקולאַפּ'ן (דעם גאָט פון רפואה). אַפילו אַ קינד האָט געמוזט בעצאָהלען מיט'ן לעבען דערפאַר, ווייל עס האָט צוגענומען אַ בלאַט, וואָס איז אַראָפּגעפאַלען פון דעם קראַנץ פון אַרטעמיס (געטין פון יאַגד). אַפילו שפּעטער, ווען די געזעצען זיינען געווען פיעל מילדער, האָט מען פערשיקט יעדען, וועלכער האָט אָפּגעהאַקט אַ בוים, וואָס איז געווען געהייליגט צו דער געטין אַטהענע. ניט בעסער זיינען בעהאַנדעלט גע-וואָרען די פילאָזאָפען, וועלכע האָבען געקעמפט געגען די טראַדיציאָנעלע מנהגים פון רעליגיאָן. אַנאַקסאַגאָראַס האָט געמוזט ענטלויפען צוליב זיינע רעליגיעזע אי-בערצייגונגען; דאָס זעלביגע איז אויך געווען מיט דיאַגאָראַס'ן; פּראָטאַגאָראַס איז אַרויסגעטריבען געוואָרען פון לאַנד; פּראָדיקוס, וועלכער האָט די געטער אויסגעטייטשט אַלס נאַטור-קרעפטען, האָט געליטען טויט-שטראָף. דאָס איז געווען די פיעל געריהמטע הומאַניטעט, די מענשען-ליבע פון די גריכען!

די טהעססאַליער האָבען זיך צו פיליפּ'ן געווענדעט נאָך הילף, און דאַן איז אָנאָמאַרכוס געוועזען געצוואונגען צו שטרייטען מיט פיליפּ'ן. אין די ערשטע צוויי שלאַכטען האָט פיליפּ געהאַט אַ נידערלאַגע (אין יאָהר 353 פ. קר.), אָבער אין פאָלגענדען יאָהר האָט פיליפּ גענצליך בעזיגט אָנאָמאַרכוס'ן, וועלכער איז געפאַלען טויט אין דיזער שלאַכט און זיין קערפּער האָבען די פיינד געקרייציגט אום צו שענדען איהם, און צוזאַמען מיט דעם האָבען די מאַצעדאָניער דערטרונקען 3,000 מאַן פון אָנאָמאַרכוס'עס אַרמעע אַלס טעמפּעל-שענדער. פאָציס איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון אַמפיקטיאָנען-בונד און זיין זיץ האָט ערהאַלטען פיליפּ, ווייל ער האָט בעשיצט דאָס דעלפישע הייליגטום. די שטעדט פון די בעזיגטע האָט מען פערוויסט, חרוב געמאַכט, פון די איינוואוינער האָט מען פיעלע אַלס שקלאַפען פערקויפט און פיעלע האָט מען בעלעסטיגט מיט שווערע שטייערן.

פיליפּ האָט זיך אָבער ניט געלאָזט בענוגענען מיט פאָציס אַליין. ער האָט געוואָלט מעהר גריכישע שטאַאטען אונטער זיין הערשאַפט בריינגען. דיזען פּלאַן דורכצופיהרען האָט איהם געשטערט די אַטהענישע פּלאָטע. נאָך דעם ראַט פון דעמאָסטהענעס'ן האָבען די אַטהענער פערשפּאַרט דעם שמאָלען דורכגאַנג פון די טהערמאָפּילען און פיליפּ איז געווען געצוואונגען זיך צוריקצוקעהרען, זיינע פּלענער וועגען אונטערוואַרפען אונטער זיין הערשאַפט מיטעל-גריכענלאַנד אויפצוגעבען, און זיך צופרידענשטעלען מיט זיין הערשאַפט איבער טהעססאַליען. ער האָט אָבער ניט געקענט רוהען. ער האָט זיך גענומען צו דער שטאָדט אָלינטה, וועלכע איז דאַמאָלס געווען פערבונדען מיט אַטהען. זיין פּרעטענזיע איז געווען, דאָס דיזע שטאָדט האָט געגעבען שוץ צו זיינע אינערע פיינד. די אַטהענער האָבען אַפילו געשטיצט די בעלאַגערטע אין אָלינטה, אָבער דורך פערראַט איז עס פיליפּ'ן געלונגען נאָך אַ דריי-יעהריגער בעלאַגערונג צו צווינגען די איינוואוינער זיך אונטערגעבען צו איהם, און ער האָט געמאַכט פון דער שטאָדט אַ תל. דאָס האָט ערמונטערט די אַטהענער עטוואָס אונטערצונעהמען געגען פיליפּ'ן. זיי האָבען זיך אָנגעהויבען ערנסט צוהערען צו דעם ראַט פון דעמאָסטהענעס'ן.

ד ע מ אָ ס ט ה ע נ ע ס איז געבאָרען געוואָרען אין אַטהען אין יאָהר 384 פ. קר. ער האָט זיך נאָך אין דער יוגענד געווידמעט צו דער רעדע-קונסט און האָט דערין דערגרייכט אַ זעהר הויכע שטופע. הגם ער איז ניט געווען קיין געבאָרענער טאַלענט צו דיזער קונסט, ווייל ער האָט געהאַט אַ שוואַכע שטימע, ניט קיין ריינע אויסשפּראַך און דערצו נאָך אַ קורצען אָטעם.

אזוי דאָס מען האָט איהם אויסגעלאַכט אין דער ערסטער צייט ווען ער האָט אָנגעפאַנגען צו רעדען פאַר'ן פאָלק, האָט ער אָבער ענדליך מיט זיין גרויסען חשק און התמדה געבראַכט דערצו, דאָס ער איז געוואָרען דער גרעסטער רעדנער אין זיין צייט. זיינע לעהרער זיינען געווען אויסער אִ י ז אָ א ו ס'ן דער פילאָזאָף פלאַטאָ (אפלטון) אין א י ס אָ ק ר א ט ע ס. די ערסטע רעדע, וואָס האָט איהם געמאַכט אַ גרויסען נאָמען, איז געווען די, וואָס ער האָט געהאַלטען פאַר די ריכטער געגען זיינע אפטרופסים (אַפּעקונעס), וועלכע ער האָט בעשולדיגט אין צונעהמען פיר זיך זיין אייגענטום, וואָס מען האָט זיי אָנ-געטרויט. ער האָט געווירקט, דאָס מען האָט זיי פּעראורטיילט. נאָכדעם האָט ער אָנגעהויבען קריגען בעשטעלונגען צו שרייבען רעדעס פיר אנדערע. דאַן האָט ער זיך גענומען צו פּאָליטיק. ער האָט אָנגעפאַנגען מיט רעדעס געגען פי-ליפּ'ן פון מאַצעדאָניען און האָט אויפגעוויזען, ווי געפעהרליך זיינע פּלענער זיינען פיר אַטהען. אין זיינע אַזוי-גענאַנטע אָלינטהישע רעדעס, וועלכע זיינען נאָך פערבליבען ביז היינט, האָט ער געווירקט אויף די אַטהענער, זיי זאָלען שיקען הילף צו די אָלינטהיער. דיזע הילף איז אפילו געווען אָהן ערפאָלג. ער האָט אָבער זיינס דורכגעפיהרט. פיליפּ האָט געפאַנגען אין אָלינטה פיעלע אַטהענישע בירגער, און דערמיט האָט ער געצוואונגען די אַטהענער צו שלי-סען מיט איהם פרידען, צו וועלכען דעמאָסטהענעס זעלבסט האָט אויך מסכים געווען. אַטהען האָט געשיקט צו פיליפּ'ן דעמאָסטהענעס'ן און נאָך ניין פּער-זאָנען, אונטער וועלכע עס זיינען געווען דער גוטער אָבער כאַראַקטערלאָזער רעדנער אֶ ס כ י נ ע ס, און דער געוויסענלאָזער פילאָקראַטעס, אום די פרידענס-בעדינגונגען אויסצואַרבייטען. פיליפּ האָט פערלאַנגט, דאָסביידע זייטען זאָלען בעהאַלטען, וואָס זיי האָבען. די אַטהענער זיינען צופרידען געווען מיט דיזען פאָרשלאַג, און האָבען געשיקט אַ צווייטע געזאַנדטשאַפט צום אָפּשליסען די פרידענס-בעדינגונגען. די פערהאַנדלונגען פון דעם פרידען, וועלכער טראָגט דעם נאָמען ד ע ר פ י ל אָ ק ר א ט י ש ע ר, ווייל פילאָ-קראַטעס האָט איהם אָפּגעשלאָסען, זיינען פערצויגען געוואָרען פון די צוויי פעררעטערישע געזאַנדטע פילאָקראַטעס און אֶסכינעס זעהר לאַנג, אום פיליפּ זאָל זיך דערווייל בענוצען מיט דער צייט דורכצופיהרען זיינע פּלע-נער. פיליפּ האָט ווירקליך דערווייל, איידער דער פרידען איז אָפּגעשלאָסען גע-וואָרען, אריינגעכאַפּט נאָך עטליכע שטעדט, און האָט אפילו אויך פערכאַפּט דעם דורכגאַנג (פּאַס) פון די טהערמאָפּילען, און אַזוי ווי די בעדינגונגען פון פרידען זיינען געווען, דאָס יעדער פון די ביידע שטרייטענדע צדדים זאָל ער-האַלטען וואָס ער האָט שוין בעזעסען, איז פיליפּ געבליבען אויך ביי די

ערטער, וואָס ער האָט איינגענומען אין דער צייט, וואָס דאָס אָפּשליסען פון פרידען האָט געדויערט. די אַטהענער זיינען אפילו געווען שטארק אויפגע-רייצט אויף פיליפ׳ן פיר זיין פאַלשע, בעטריגערישע האַנדלונג, אָבער זיי האָ-בען שוין ניט געוואָלט ברעכען דעם פרידען, וועלכער איז שוין געשלאָסען געוואָרען (356 פ. קר.), צו וועלכען אויך דעמאָסטהענעס האָט מסכים געווען.

פיליפּ האָט אין דער פרידענס־צייט ניט גערוהט, נאָר ער האָט געזוכט דורכצופיהרען זיינע פּלענער צו פערגרעסערן זיינע פּראָווינצען. ער האָט

דעמאָסטהענעס.

איינגענומען אַמבראַציאַ (342 פ. קר.), ער האָט אונטערוואָרפען די גרי-כישע שטעדט אויף׳ן ברעג ים און האָט די איינוואוינער טראַנספּאָרטירט אין אינערן טייל פון לאַנד. נאָכדעם האָט ער זיך גענומען צו טהראַציען, האָט איינינגע פירסטען פון דאָרט געצוואונגען צו אונטערטעניגקייט; צווישען דיזע איז אויך געווען דער פירסט קערסאָבלעפּטעס, וועלכער איז געווען זעהר בע-פריינדעט מיט אַטהען. ער האָט אויך אָנגעגריפען די לענדער ביים העללעס-פּאָנט און ביים פּראָפּאָנטיס.

אטהען האָט ניט געקענט גלייכגילטיג זיין צו דיזע אַלע רױבערייען. די פרידענס־פּאַרטײ אין אַטהען האָט אפילו לאַנג אָפּגעהאַלטען עטוואָס צו אונ־טערנעהמען געגען פיליפּ׳ן. צו דיזער פּאַרטײ האָבען געהערט אזעלכע איינ־פלוסרייכע מענער, ווי אָסכינעס, פילאָקראַטעס און פ אָ צ י אָ ן, וועלכער איז מעהרערע מאָל פון פאָלק ערוועהלט געוואָרען אלס קריגס־פיהרער. אָבער דעמאָסטהענעס האָט ווידער אַנגעפאַנגען זיין אַלטען קאַמף געגען פיליפּ׳ן און ער האָט ענדליך דורכגעפיהרט, דאָס די אטהענער האָבען געשלאָסען אַ נייעם שטאַאטען־בונד, האָבען פערגרעסערט זייער ים־מאַכט און האָבען געצוואונ־גען די מאַצעדאָניער אויפצוגעבען די בעלאַגערונג פון ביצאַנץ און פּערינטה.

די לאַגע אין גריכענלאַנד איז אָבער געווען שטאַרק פערפּלאָנטערט, און פיליפּ האָט געוואוסט, ווי זיך צו בענוצען מיט דיזען צושטאַנד. אָסכי־נעס האָט אָנגעקלאָגט די לאָקרער, דאָס זיי האָבען פערכאַפּט אַ שטיק לאַנד, וואָס האָט געהערט צום דעלפישען טעמפּעל. דער אַמפיקטיאָנען־בונד האָט זיי דערפאַר בעשטראָפט צו בעצאָהלען אַ גרויסע סומע געלט, ווי אַמאָל די פאָציער. די לאָקרער האָבען אָבער די געלט־שטראָף ניט בעצאָהלט, און פי־ליפּ האָט ערהאַלטען דעם בעפעהל צו צווינגען זיי צו בעצאָהלען דאָס געלט. פיליפּ איז זעהר צופרידען געווען נעהמען אויף זיך דיזע פליכט. ער האָט אריינגעדרונגען אין זייער געביט און האָט צושמעטערט די שטאָדט אַ מ - פ י ס ס אַ, נאָך דעם איז ער געשווינד דורכגעגאַנגען דעם פּאַס פון טהערמאָ־פּילאָ און האָט איינגענומען די שטאָדט ע ל אַ ט ע אַ, וועלכע איז געווען דער שליסעל צו דעם וועג נאָך אַטהען. אין אַטהען איז מען שטאַרק אויפ־געבראַכט געוואָרען דערפאַר, ווייל יעצט האָט פיליפּ געהאַט אַן אָפּענעם וועג צו אַטהען. דיזעס האָט אַלעמען אין אַטהען געעפענט די אויגען און געוויזען, וואָס פיליפּ שטרעבט צו טאָן אין גריכענלאַנד. דעמאָסטהענעס האָט אין אַ פייערדיגער רעדע געפאָדערט פון אַטהען, זי זאָל זיך בעזאָרגען מיט אַ בונד פון די גריכישע שטאַאטען. זיין פּאָרשלאַג איז אָנגענומען געוואָרען און עס איז גלייך געשלאָסען געוואָרען אַ בונד צווישען אַטהען און טהעבען. דיזער בונד האָט דערמאָהנט אָן די שענסטע צייטען פון גריכענלאַנד.

צו דיזע צוויי שטאַאטען זיינען צוגעשטאַנען נאָך איינינע און עס האָט באַלד אויסגעבראָכען אַ קריג צווישען דעם בונד און פיליפּ׳ן. אָנפאַנגס איז דאָס גליק געווען אויף דער זייט פון דעם בונד. אָבער ווייל די גריכישע שטאַאטען האָבען ניט געהאַט קיין גוטען קאָמאַנדיר האָט פיליפּ׳ס סטראַטע־גישער גייסט געהאַט דעם פּאָרצוג איבער די גריכען.

די טהעבאנער און די אַטהענער האָבען געליטען אַ שרעקליכע נידער־לאַגע פון די מאַצעדאָניער אין דער ענטשיידענדער שלאַכט אויף דעם פעלד כ ע ר אָ נ ע אַ אין באָאָטיען. איבער 1,000 אַטהענער זיינען אין דיזער שלאַכט געפאַלען, מעהר ווי 2,000 זיינען געפאַנגען גענומען געוואָרען, און די איבריגע, אונטער וועלכע עס איז אויך געווען דעמאָסטהענעס, זיינען קוים געראַטעט געוואָרען דורך ענטלויפען.

פיליפּ האָט זיך מיט זיין זיג ניט בענוצט צו פערוויסטען גריכענלאַנד, און האָט די בעזיגטע זעהר מילד בעהאַנדעלט. ער האָט נאָר געוואָלט צו־געוועהנען די גריכען צו זיין הערשאַפט, אָבער ניט צושטערען גריכענלאַנד. נאָר געגען טהעבען האָט ער אַ ביסעל שטרענגער געהאַנדעלט און האָט דאָרט בעזעצט פּיעלע מאַצעדאָניער. איינינע צייט שפּעטער האָט ער אויף אַ נאַ־ציאָנאַל־פערזאַמלונג אין קאָרינטהה דורכגעפיהרט זיין וואונש צו ערוועהלט ווערען אַלס אויבער־קאָמאַנדיר פון דער גאַנצער גריכישער שטרייט־מאַכט מיט דעם צוועק צו אונטערנעהמען אַ פעלד־צוג געגען פּערסיען. דערמיט איז ער אָנערקענט געוואָרען אַלס אויבערהערשער איבער גאַנץ גריכענלאַנד. קומענדיג צוריק אין מאַצעדאָניען האָט ער זיך אָנגעהויבען צוגרייטען צו דעם שטרייט מיט פּערסיען, אָבער ער איז פּלוצלונג ערמאָרדעט געוואָרען פון איינעם פון זיין לייב־וואַך מיט׳ן נאָמען פּ אַ ו ז אַ נ י אַ ס ביי דער האָכ־צייט פון זיין טאָכטער קלעאָפּאַטראַ אין אֶגאֶ (336 פ. קר.). עס איז אונ־בעקאַנט די אורזאַך, וועלכע האָט פּאַוזאַניאַס׳ן געטריבען צו דיזער מאָרד־טאַט. איינינע גלויבען, אַז דאָס איז געווען אַ פּריוואַט־ראַכע, און אַנדערע בע־שולדיגען דערין פיליפּ׳ס ערסטע פרוי אָ ל י מ פּ י אַ ס, וועלכע איז פער־שטויסען געוואָרען פון איהם. פּאַוזאַניאַס איז גלייך געטויט געוואָרען פון די ערביטערטע סאָלדאַטען, און אָלימפּיאַס האָט געקיהלט איהר ראַכע אין דעם בלוט פון זיין צווייטער פרוי און איהר קינד.

יא. די מאַצעדאָניש־פּערסישע אימפּעריע.

1) אַלכסנדר דער גרויסער. (336—323 פ. קר.)

אַלכסנדר דער גרויסער, דער גרעסטער בעצווינגער און זיגער פון אַלע צייטען, איז געווען דער זוהן פון פיליפּ דעם 1טען. זיין מוטער איז געווען פיליפּ׳ס פערשטויסענע ערסטע פרוי אָלימפּיאַס און ער איז געבאָרען געוואָ־רען אין יאָהר 356 פ. קר. זיין ערסטע ערציהונג האָט ער ערהאַלטען אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון אַ פערוואַנדטען פון זיין מוטער. נאָך דעם

איז געווען פולע 8 יאהר זיין הויפט־לעהרער און ערציהער דער בעריהמטער גריכישער פילאזאף א ר י ס ט א ט ע ל ע ס. דיזען פילאזאף האט ער צו פערדאנקען די הויכקייט און עדעלקייט פון זיין גייסט, ווי זיין קלוגע אויפ־פיהרונג אין אלע צופאלען פון זיין לעבען. אלכסנדר אליין האט געזאגט וועגען אריסטאטעלעס'ן: „מיין פאטער האב איך צו פערדאנקען מיין לעבען, מיין לעהרער פערדאנק איך וואס איך פיהר א ווירדיגעס לעבען". און אין זיין יוגענד האט זיך אלכסנדר געמאכט פיר זיין אידעאל פון לעבען דעם

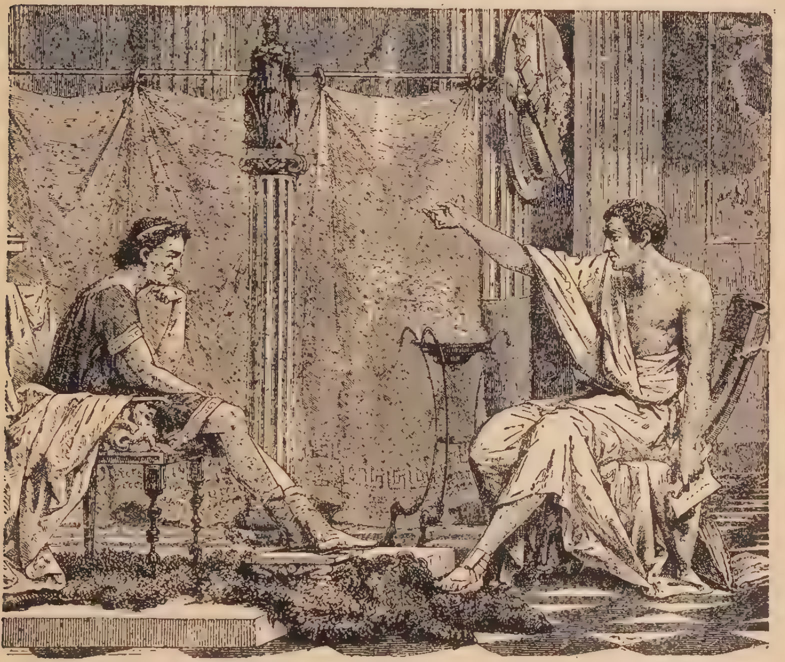

אריסטאטעלעס און זיין שילער אלכסנדר.

בעריהמטען גריכישען העלד אכיללעס. ער האט אויך געשטרעבט מעהר ווי אלץ נאך כבוד. ווען ער פלעגט הערען פון די זיגען פון זיין פאטער פיליפ, פלעגט ער קלאגען, דאס זיין פאטער וועט פיר איהם גאר ניט איבערלאזען וואס צו טאן. אויך זיין אויסערעס האט געצייגט אויף זיין אונגעוועהנליכען כאראקטער. זיין גאנג איז געווען העפטיג, זיינע אויגען האבען געפינקעלט פון דעם אינערליכען פייער, וואס האט אין איהם געברענט, זיין שטימע האט אויסגעדריקט גוואלדיגע שטארקקייט. אין די קערפערליכע איבונגען

האָט ער איבערגעשטיגען אַלע זיינע חברים. זיין פאָטער פיליפּ האָט געהאַט א ווילדען שלאַכט־פערד מיט'ן נאָמען ב ו צ ע פ אַ ל ו ס, וועלכער האָט קיינעם ניט געלאָזט רייטען אויף זיך, האָט אַלכסנדר איהם איינגעבראָכען און האָט אויף איהם געריטען. אלס זיין פאָטער האָט דאָס דערזעהן, האָט ער אויסגעשריען: „מיין זוהן, זוך פיר דיך אַן אנדער מלוכה, מאַצעדאָניען איז פיר דיך צו קליין"! דעם ערסטען זיג האָט ער געהאַט איבער זי מעדיער ביי דער בעלאַגערונג פון ביצאַנץ. שפּעטער האָט ער זיך אויך

אַלכסנדר דער גרויסער. נאָך אַן אַלט־קלאַסישער פאָרשטעלונג.

אויסגעצייכענט אין דער שלאַכט ביי כאָראָנעא, וואָרום דעם זיג דאָרטען האָבען די מאַצעדאָניער נאָר געהאַט איהם צו פערדאַנקען. זיין פאָטער, פיליפּ, בערשטעהט זיך, איז געווען העכסט צופרידען פון אַלכסנדר'ס פעהיגקייטען, אין האָט זיך אימער בעריהמט מיט איהם. אָבער ווען פיליפּ האָט פער־טריבען זיין מוטער, איז צווישען זוהן און פאָטער געוואָרען אַזאַ שפּאַלטונג,

דאָס מען האָט געמורמעלט, אַז אַלכסנדר האָט געהאַט אַ גרויסען טייל אין זיין פאָטער'ס ערמאָרדונג.

ווען אַלכסנדר האָט בעשטיגען דעם פאָטער'ס טראָן איז ער אַלט געווען 20 יאָהר. די אומשטענדען אין לאַנד זיינען דאַמאָלס געווען זעהר ניט גינסטיג. אין מאַצעדאָניען האָבען זיך דאַן געבילדעט צוויי פּאַרטייען: איינע איז געווען פיר אַלכסנדר'ן און די אַנדערע האָט געהאַלטען פיר דאָס קינד פון דער צווייטער פרוי. די אַלע מדינות, וואָס די מאַצעדאָניער האָבען פריהער איינגענומען אין גריכענלאַנד, האָבען געהאַלטען ביים אָפּפאַלען צוריק און אָראָפּוואַרפען פון זיך דעם יאָך פון די מאַצעדאָניער. אָבער אַלכסנדר מיט זיין גרויסער חכמה און העלדישען מוט איז אַלץ בייגעקומען און האָט געגעבען דער זאַך אַן אַנדער ווענדונג. די געגען־פּאַרטיי האָט ער מיט דער גרויזאַמסטער שטרענגקייט אונטערדריקט. נאָך דעם איז ער גלייך אַוועקגעלאָפען אין גריכענלאַנד. דאָרט האָט ער אַלע שטרעבונגען צו פרייהייט דערשטיקט און האָט געבראַכט דערצו, דאָס אויף אַ נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג אין קאָרינטה איז ער ערוועהלט געוואָרען אַלס אויבער־קאָמאַנדיר איבער אַלע גריכישע טרופּען מיט דעם צוועק אונטערצונעהמען אַ פעלד־צוג געגען פערסיען. אַלע גריכישע שטאַאַטען האָבען אָנטייל גענומען אין דיזער נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג, אויסער ספּאַרטאַ, וועלכע האָט קיינעם ניט געשיקט זי צו פערטרעטען אויף דיזער פערזאַמלונג.

אין קאָרינטה האָט אַלכסנדר איין טאָג אויפגעזוכט דעם בעריהמטען גריכישען פילאָזאָף ד י אָ ג ע נ ע ס. ווען אַלכסנדר איז צו איהם צוגעגאַנגען איז ער גראַדע געזעסען נעבען זיין פאַס, וועלכע האָט איהם געדינט אַלס הויז אין צייט פון רעגען, און האָט זיך געוואַרמט אויף דער זון. אַלכסנדר האָט מיט איהם אָנגעפאַנגען אַ געשפּרעך וועגען דער אויפגאַבע פון מענשען'ס לעבען, און אין דיזען געשפּרעך האָט דיאָגענעס אויסגעשפּראָכען זיין מיינונג, דאָס דער מענש דאַרף ווי ווייט מעגליך זיך אָפּזאָגען פון זיינע בעדערפניסען. אַלכסנדר איז זעהר צופרידען געווען פון זיינע קלוגע און גייסטרייכע אַנטוואָרטען און האָט איהם געבעטען ער זאָל איהם זאָגען, וואָס איהם פעהלט, וועט ער איהם זיין וואונש ערפילען. דיאָגענעס האָט איהם געזאָגט, דאָס איהם פעהלט קיין זאַך ניט, און פון איהם פערלאַנגט ער יעצט נאָר איין זאַך — דאָס ער זאָל איהם ניט פערשטעלען די זון, ווייל דאָס וועטער איז קאַלט און ער ברויכט יעצט אַ ביסעל וואַרימקייט. אַלכסנדר האָט זיך פערוואונדערט אויף דעם כאַראַקטער און דעם רוהיגען געמיט פון

דעם פילאָזאָף און האָט געזאָגט: „ווען איך וואָלט ניט געווען אַלכסנדר וואָלט איך געוואָלט זײַן דיאָגענעס".

אײדער אַלכסנדר האָט אונטערגענומען זײַן געפּלאַנטען פעלד-צוג געגען פּערסיען, האָט ער געפונען פיר נעטיג זיך צו בעוואָרנען, דאָס די באַרבאַרישע שכנישע פעלקער זאָלען בלײַבען רוהיג, ווען ער וועט זײַן ווײַט אין אזיען. בעזונדערס האָט ער געזעהן דערין אַ נויטווענדיגקייט יעצט, ווען זיי האָבען זיך געגרייט צו אַן אויפשטאַנד. אין פריהלינג פון יאָהר 335 פ. קר. איז אַלכסנדר אריבער די באַלקאַנישע בערג, האָט אריבערגעשוואומען דעם גרויסען טײַך דונאַי, האָט דאָרט בעזיגט מעהרערע באַרבארישע פעל-

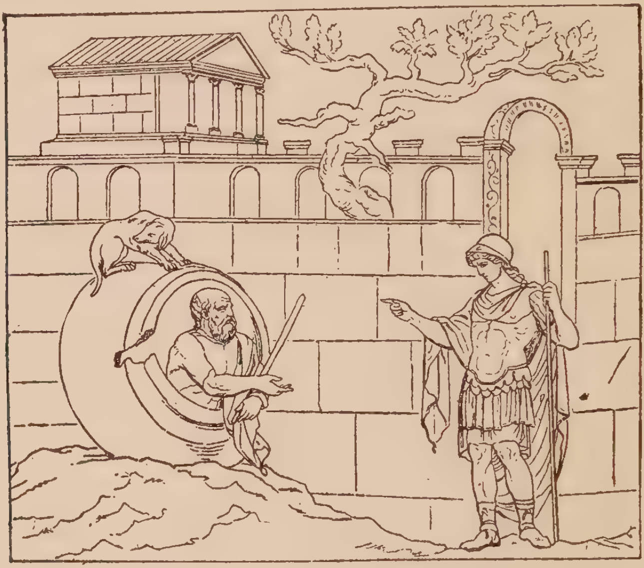

אַלכסנדר דער גרויסער און דיאָגענעס.

קער, ווי די טריקאַללער און די געטער, נאָך דעם האָט ער זיך געאײַלט נאָך דרום-מערב און האָט דאָרט אונטעריאָכט די איללירייער, טאַולאַנטינער און מאַנכע אנדערע. דאַמאָלס איז ארוים אַ קלאַנג אין גריכענלאַנד, דאָס אַלכסנדר איז געפאַלען אין קאַמף מיט די איללירייער. דיזעס האָט פעראורזאַכט אַן אויפשטאַנד אין אַטהען און טהעבען. אָבער אײדער די גריכען האָבען געהאַט די מעגליכקייט זיך צו פעראײניגען מיט די פײַנד פון מאַצעדאָניען איז שוין אַלכסנדר געשטאַנען פאַר די טויערן פון טהעבען מיט אַן אַרמעע פון 20,000 מאַן פוס-פאָלק און 3,000 רייטער, און טהעבען

האַט זיך באַלד געמוזט אונטערגעבען. די שטאָדט האָט ער פערוויסט, די ערד צוטיילט צווישען די מענשען, וואָס האָבען געוואוינט אין דער אומגעגענד, נאָר די טעמפּלען האָט ער ניט גערירהרט, ווייל די פּריסטער האָבען זיך אויסגעצייכענט אַלס פריינד פון די מאַצעדאָניער און אַלכסנדר'ן. די בעוואוינער פון שטאָדט זיינען אַלע פערקויפט געוואָרען פיר שקלאַפען. דאָס שיקזאַל פון טהעבען האָט ערפילט גאַנץ גריכענלאַנד מיט שרעק. אַלע שטאַאַטען האָבען זיך אָהן ווידערשטאַנד אונטערגעוואָרפען אונטער אַלכסנדר'ן. די אַלע, וואָס האָבען זיך ערקלערט אונטערטעניג, האָבען געקריגען אַמנעסטיע (בעגנאַדיגונג), און אַטהען, וועלכע איז בעהאַנדעלט געוואָרען מילד, האָט איבערגענומען די בעשטראָפונג פון די שולדיגע.

אין הערבסט האָט זיך אַלכסנדר צוריקגעקעהרט נאָך מאַצעדאָניען און ער האָט זיך ערענסט גענומען צוגרייטען צום פעלד־צוג געגען פּערסיען. אין דיזען פעלד־צוג האָבען די פירסטען פון די באַרבאַרישע לענדער, וואָס אַלכסנדר האָט אונטערוואָרפען, פּערזענליך אָנטייל גענומען. ער האָט געלאָזען אויף זיין אָרט אין מאַצעדאָניען זיין פעלד־מאַרשאַל אַ נ ט י פּ אַ ט ע ר מיט 12,000 מאַן מיליטער אום דאָ אָרדנונג צו האַלטען, און אַליין איז ער אַוועק אין פריהלינג פון יאָהר 334 פ. קר. מיט אַן אַרמעע פון 30,000 פוס־פאָלק און 5,000 רייטער נאָך אַטהען. קומענדיג אין קליין־אַזיען האָט ער פריהער פון אַלץ געבראַכט קרבנות אין טראָיאַ צו די געטער. נאָך דעם, ווי ער האָט בעזיגט די שטעדט לאַמפּסאַקוס און פּריאַפּוס, האָט ער געצויגען צום לינקען ברעג פון דעם טייך ג ר אַ נ י ק ו ס. דאָ האָט איהם בעגעגענט אַ פּערסישע אַרמעע פון 20,000 רייטער און עבען אַזוי פיעל פוס־פאָלק, און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ קאַמף. אין דיזען קאַמף איז אַלכסנדר געקומען צו אַ גרויסער סכנה, פון וועלכער זיין פריינד ק ל י ט ו ס האָט איהם גערעטעט. די שלאַכט האָט זיך געענדיגט מיט אַ פאָלשטענדיגער נידערלאַגע פון די פּערסיער. די גריכישע טרופּען, וואָס האָבען געדינט אין דער פּערסישער אַרמעע, האָט אַלכסנדר געלאָזט טויטען, אַ טייל האָט ער אַוועקגעשיקט אין מאַצעדאָניען, וואו זיי האָבען געמוזט טאָן שווערע אַרבייט, ווייל זיי האָבען געבראָכען דעם אָפּמאַך, וואָס איז געשלאָסען געוואָרען אין קאָרינטה, און האָבען געקעמפּט געגען מאַצעדאָניען. נאָר די טהעבאַנער, וואָס האָבען געדינט אין דער פּערסישער אַרמעע, האָט ער בעפרייט, ווייל ער האָט אַנערקענט, דאָס אין זייער האַס געגען איהם זיינען זיי געווען גערעכט.

נאָך דיזען זיג האָט אַלכסנדר אָהן שוועריגקייט איינגענומען די אַלע שטעדט, וואָס זיינען געלעגען אויף די מערב־ברעגען פון קליין־אַזיען, און־

טער וועלכע עס איז אויך געוועזן די שטאָדט האליקארנאססוס, וועל-
כע דער פּערסישער שטאַטהאַלטער מעמנאָן האָט אַליין אונטערגעצונ-
דען און פערברענט. יעצט איז איהם דער וועג דורך די גאַנצע האַלב-אינזעל
געוועזן אָפען. אונגעשטערט איז דער זיגער געגאַנגען צו דעם דרום-ברעג,
און פון דאָ איז ער געגאַנגען נאָך פריגיען, און האָט זיך אָפּגעשטעלט אין
דער הויפּט-שטאָדט גאָרדיום צו איבערווינטער: אין דיזער שטאָדט
איז געוועזן אין אַן אַלטען שלאָס פון דעם קעניג מידאָס דער גאָרדי-
שער קניפּעל, וועלכען קיינער האָט ניט געקענט אָפּקניפּען. מען
האָט געגלויבט, דאָס דער, וואָס וועט אָפּקניפּען דיזען קניפּעל, וועט בע-
הערשען גאַנץ אזיען. אַלכסנדר האָט זיך לאַנג ניט געוואָלט מאַטערן
דערויף און האָט עס מיט זיין שווערד איבערגעהאַקט. *) אין פריהלינג פון
333 פ. קר. זיינען צוגעקומען צו זיין אַרמעע נאָך 4,000 מאַן, און ער
האָט אָנגענומען זיי מארשרוט נאָך פּאַפּלאַגאָניען דורך קאַפּ-
פּאַדאָציען נאָך סיציליען. אין פּאַפּלאַגאָניען איז געשטאַנען אַ
פּערסישע אַרמעע, אָבער זי האָט גלייך אָפּגעטרעטען, ווי זי האָט דערזעהן
אַלכסנדר׳ס טרופּען. פון דאַן אָן איז ער אונגעשטערט געגאַנגען נאָך
טארסוס. אין טארסוס האָט ער זיך געבאָדען אין דעם טייך ציד-
נוס, האָט זיך פערקיהלט און איז שטאַרק קראַנק געוואָרען. זיין טריי-
ער אַרצט פיליפּ האָט איהם קורירט און האָט איהם געראַטעוועט זיין לעבען
פון דער געפעהרליכער קראַנקהייט. ווען ער איז געזונד געוואָרען, האָט ער
אונטערגענומען אַ זעהר שווערע רייזע נאָך פעניציען אום צו פערניכ-
טען אַ פּערסישע פלאָטע, וואָס איז דאָרט געשטאַנען, ווייל זי האָט גע-
קענט פיעל שאָדען טאָן. דערווייל האָט ער געהערט, דאָס דער פּערסישער
קעניג דאריוס געהט איהם אַנגרייפען מיט אַ האַלבער מיליאָן סאָלדאַטען,
אונטער וועלכע עס האָבען זיך געפונען 100,000 גוט בעוואַפענטע אַזיאַטען
און 50,000 גריכען. אַלכסנדר האָט זיך באַלד אומגעקעהרט צו בעגעגנען די-
זע אַרמעע. אין דעם ענגען טאָל פון דעם טייך פינארוס, אייניגע
מייל צו דרום-מערב פון איססוס, האָט ער געטראָפען די פּערסישע
אַרמעע. די לאַגע פון דאריוס׳ן איז געוועזן אונגינסטיג. דער פּלאַץ איז
געוועזן צו ענג פיר זיינע אונגעהייערע טרופּען און ער האָט ניט געהאַט די
מעגליכקייט צו אַרבייטען מיט זיי ווי געהעריג איז. איבערהויפּט האָט ער

---

*) „איבערהאַקען דעם גאָרדישען קניפּעל״ איז געוואָר׳ען אַן אויסדרוק, וואָס מיינט שנעל לעזען אַ שווערע פראַגע.

גאָר ניט געקענט געברויכען דאָס שווערע רייטער־פאָלק. אַלכסנדר האָט עס מיט'ן ערסטען בליק פערשטאַנען און האָט באַלד געמאַכט אַן אָנגריף אויף די פערסיער. ער האָט מורא געהאַט, דאַריוס זאָל זיך ניט באַלד צוריקציהען צו דער עבענע פון ס אָ כ י, ניט ווייט פון איססוס, וואו דאַריוס האָט גע־קענט האָבען אַ פיעל בעסערעס שלאַכט־פעלד פיר זיך. הגם די פערסישע אַר־מעע איז געווען 12 מאָל גרעסער פון אַלכסנדר'ס, האָט ער זיי גלענצענד בע־זיגט. דאַריוס זעלבסט האָט זיך קוים געראַטעט מיט ענטלויפען, לאָזענדיג אויף'ן וועג זיין וואָגען, שילד און בויגען. דער גאַנצער פערסישער לאַגער מיט זיינע אונגעהייערע אוצרות, אפילו דאַריוס'עס מוטער, זיין ווייב און זיינע קינ־דער זיינען אַריינגעפאַלען אין די הענט פון די מאַצעדאָניער. אַלכסנדר האָט אָבער דיזע אַדעליגע געפאַנגענע זעהר גוט בעהאַנדעלט. פ אַ ר מ ע נ י אָ ן, איינער פון אַלכסנדר'ס פעלד־מאַרשאַלען, האָט באַלד נאָך דעם אויך די קריגס־קאַסע פערכאַפּט אין דאַמאַסקוס (דמשק).

אַלכסנדר האָט ניט נאָכגעיאָגט דאַריוס'ן, ער האָט איהם געלאָזען לוי־פען אויף יענער זייט טייך אייפראַט (פרת), און ער האָט בעסער געצויגען צו דרום נאָך סיריען און פעניציען, וואו אַלע שטעדט האָבען זיך איהם אָהן ווידערשטאַנד אונטערגעגעבען. נאָר די הויפּט־שטאָדט פון פעניציען ט י ־ ר וֹ ס (צור) האָט זיך לאַנג ניט אונטערגעגעבען ביז אַלכסנדר האָט איבער־גענומען די פעניצישע און ציפּרישע פלאָטע. דאַן האָט אַלכסנדר פערוואַנ־דעלט די שטאָדט אין אַ וואַפען־פלאַץ און האָט זי בעזעצט מיט אַ נייער בע־פעלקערונג און די אַלטע האָט ער געשיקט אין אַנדערע פלעצער. פון טירוס האָט ער זיך געווענדט נאָך פאַלעסטינאַ. די שטאָדט ג אַ ז אַ (עזה) האָט זיך ניט געוואָלט אונטערגעבען, ער האָט זי בעלאַגערט צוויי מאָנאַטען און האָט זי ענדליך גענומען. פון דאָרט האָט ער אין 7 טעג געמאַרשירט דורך די וויסטע ביז ער איז געקומען צו פ ע ל וּ ז י וּ ם. די עגיפּטער האָבען זיך איהם אונ־טערוואָרפען פריינויליג, ווייל זיי האָבען געוואָלט פריי ווערען פון פערסישען יאָך. אַלכסנדר האָט זיי ערלויבט צו לעבען און זיך פיהרען נאָך זייערע אַל־טע געזעצען און מנהגים. אַלכסנדר איז אין אַלגעמיין געווען זעהר טאָלעראַנט צו אַנדערע רעליגיאָנען, און האָט איבעראַל אַלע זיינע אונטערטעניגע נאַציאָ־נען ערלויבט צו לעבען פריי נאָך זייער רעליגיאָן און האָט אין דיזער הינ־זיכט קיין צוואַנג ניט אַרויפגעלעגט אויף וועלכער עס איז נאַציאָן. אין עגיפּטען האָט ער געאָפּפערט צום אַפּיס. זיינענדיג אין עגיפּטען האָט ער גע־גרינדעט די שטאָדט אַ ל כ ס נ ד ר י אַ, וועלכע איז אין אַ קורצער צייט בעריהמט געוואָרען אַלס די גרעסטע האַנדעל־שטאָדט און אַלס דער וויב־

מיליטערישער צוג פון אַלכסנדר דעם גרויסען. נאָך טהאָרוואַלדסען.

טיגסטער צענטער פון דער גריכישער קולטור. נאך דעם האט ער געמאכט א רייזע צום אראקעל פון אמון־רא. דער אויבער־פריסטער האט איהם דארט בעגריסט אלס זוהן פון די געטער און האט איהם נביאות געזאגט, דאס ער וועט בעהערשען די גאנצע וועלט.

דאריוס האט דערווייל צוזאמענגעקליבען א נייע גרויסע ארמעע און אין פריהלינג פון יאהר 331 פ. קר. האט ער זי געבראכט צו דער גרויסער און ברייטער עבענע פון בבל. דיזע ארמעע איז בעשטאנען פון 200,000 פוס־פאלק, 40,000 רייטער, 15 העלפאנדען און 200 שטרייט־וואגענס. אלס אלכסנדר האט זיך דערוואוסט וועגען דעם, האט ער פערלאזען עגיפטען און האט געצויגען צו בעגעגנען דאריוס'ן. ער האט זיין ארמעע איבערגעפיהרט איבער דעם אייפראט; ביי גאוגאמעלא, א דארף נעבען ארבעלא (ארבאל), האט ער געטראפען דעם פיינד, און עס איז באלד ענטשטאנען א שרעקליכע שלאכט, אין וועלכער אנפאנגס האבען די פערסיער געהאט א שטיקעל זיג, אבער ענדליך האט אלכסנדר די פערסיער פאלשטענדיג פערניכטעט. נאר ווענינע פון דעם פערסישען מיליטער האבען זיך גערעטעט. דאריוס האט זיך גערעטעט מיט 8,000 מאן נאך עקבאטאנא, דער קאמאנדיר אריאבארצאנעס האט זיך גערעטעט מיט א קליינעם טייל פון דער ארמעע נאך פערסיען, און די איבריגע קריגס־פיהרער האבען זיך צושפרייט וואוהין זיי האבען געקענט זיך צו רעטען און פיעלע זיינען אריבער צום זיגער.

פערסיען איז שוין פריהער געווען צופוילט אינוועניג. אלכסנדר האט איהר געגעבען א טויט־קלאפ, פון וועלכען זי האט שוין ניט געקענט קומען צו זיך. זייט ארטאקסערקסעס דעם 2טען (מנעמאן) האבען די סאטראפען ניט אויפגעהערט צו רעוואלטירען. דאריוס קאדאמאנוס האט ניט געקענט רעטען פערסיען פון אונטערגאנג. איהם האט געפעהלט דער שארפער בליק פון א שטאאטסמאן און זיין מיליטער האט געפעהלט די ריכטיגע דיסציפלין. אלכסנדר'ן איז ניט שווער אנגעקומען צו בעזיגען די וויכטיגסטע פערסישע שטעדט. באבילאן (בבל) און סוזא (שושן) האבען זיך באלד אונטערגעגעבען. אין ווינטער־צייט האט ער אונטערגענומען א שווערען און געפעהרליכען צוג נאך דער אלטער פערסישער רעזידענץ פערסעפאליס. אנקומענדיג אהין האט ער בעקומען זעהר פיעלע רייכע אוצרות. אין מאנאט אפריל פון יאהר 330 פ. קר. איז ער אוועק נאך מעדיען אום דעם קעניג צו פערפאלגען דער־פאר, וואס ער האט נאך א מאל צוזאמענגעטריבען א פערסישע ארמעע צו שטרייטען מיט אלכסנדר'ן. אלס דאריוס האט דערהערט, דאס די מאצע-

ראַניער געהען אויף איהם, האָט ער אָנגעפאַנגען זיך ערווייטערן און געהן נאָך ב א ק ט ר י ע ן, אָבער אויף׳ן וועג איז ער ערמאָרדעט געוואָרען פון זיינע סאטראַפּען.

נאָך דעם טויט פון דאריוס׳ן איז אַלכסנדר געוואָרען דער הערשער פון דעם פערסישען רייך און זיין הערשאַפט איז אנערקענט געוואָרען פון די גרויסע פון לאַנד. אום צו פערפעסטיגען זיין פּאָזיציאָן ביים פערסישען פאָלק האָט ער בעשטראָפט די מערדער פון דאריוס׳ן און זיינע געפאַלענע געגנער געבראַכט צו קבורה אין פערסעפּאָלים מיט גרויס פּאראַד. אין גריכענלאַנד האָט זיין שטאַאטס־פערטרעטער א נ ט י פ א ט ע ר אונטערדריקט אין יענער צייט דעם אויפשטאַנד פון די ספּאַרטאַנער, אַזוי דאָס אַלכסנדר האָט ניט געברויכט צוריקקומען אין גריכענלאַנד, און ער האָט דעריבער פאָרטגעזעצט זיינע קריגס־צוגען אין אַזיען. ער האָט אונטערוואָרפען פּ אַ ר ט ה י ע ן, ד ר א נ ג י נ א און א ר כ אָ ז י א. אין פערלויף פון דעם קומענדען ווינטער האָט ער איבערגעשטיגען דאָס געבירג הינדוקוש און האָט בעזיגט די פּראָווינץ באַקטריען. נאָך דעם האָט ער פערוויסט כמעט גאַנץ ס אָ ג ד י א נ א, האָט אַרעטירט דאריוס׳עס מערדער ב ע ס ס ע ס, וועלכער האָט זיך א נאָמען געגעבען אַרטאַקסערקסעס דער קעניג פון פערסיען, און האָט איהם הינגעריכטעט אין עקבאַטאַנאַ, און איז געקומען ביז דעם ווייטסטען גרענעץ פון פערסיען, ביז דעם טייך י אַ ק ס אַ ר ט ע ס (סיר דאַריאַ).

ניט קוקענדיג אויף אַלע גרויסע ערפאָלגען פון אַלכסנדר׳ן האָבען זיינע גענעראַלען און די סאָלדאַטען אָנגעהויבען צו זיין שטאַרק אונצופרידען. די אורזאַך פון דער אונצופרידענהייט איז געוועזן, וואָס אַלכסנדר האָט קיין אונטערשייד ניט געמאַכט צווישען פערסיער און מאַצעדאָניער. ער האָט אָנפערטרויט די גרעסטע עמטער אין דער רעגירונג און אין הויף צו די אַדעליגע פערסיער, און האָט אויך איינגעפיהרט דעם גאַנצען גלאַנץ און לוקסוס, ווי דאָס איז געווען ביי די פערסישע הערשער. די מאַצעדאָניער האָבען זיך געפיהלט ערנידריגט און זיינען דעריבער געווען שטאַרק אונצופרידען. זיי זיינען געווען אויך אונצופרידען, וואָס אַלכסנדר האָט געהייראַט א פערסישע פּרינצעסין, ר אָ ק ס א נ ע. עס איז געוואָרען א פערשווערונג געגען איהם אפילו צווישען זיינע טרייעסטע אָנהענגער. די פערשווערונג איז אָבער באַלד ענטדעקט געוואָרען. פ י ל אָ ט א ס, דער זוהן פון דעם בעריהמטען העלד פּאַרמעניאָן, איז בעשטראָפט געוואָרען מיט׳ן טויט אויף א חשד, דאָס ער האָט געוואוסט פון דער פערשווערונג, און זיין פאָטער פּאַרמעניאָן איז אין עקבאַטאַנאַ פון אָנגעשטעלטע מערדער ערמאָרדעט געוואָרען. אויף

אַ פריידען=מאָהלצייט אין מאַראַקאַנדאַ האָט אַלכסנדר זעלבסט ערמאָרדעט זיין בעסטען פריינד קליטוס. די געשיכטע איז אַזוי געוועןֹ. ביי דער מאָהלצייט האָבען איינינגע גריכען צופיעל געשמייכעלט און געהויבען אַלכסנדר׳ן. זיין פריינד קליטוס, וועלכער איז אָבער געוועז אַ קריגס=מאַן מיט אַ העפטיגען טעמפּעראַמענט, האָט ניט געקענט איבערטראָגען די שמייכלעריי און האָט זיך אויסגעדריקט מיט בעליידיגענדע ווערטער געגען דעם קעניג. אַלכסנדר איז אַרויס פון געדולד, האָט אַרויסגעכאַפּט אַ שווערד ביי אַ סאָלדאַט און האָט קליטוס׳ן ערמאָרדעט. ער האָט אָבער באַלד חרטה געהאַט אויף זיין איבעראַיילטע, אונבעזאָנענע טאַט און איז געוואָרען ערפילט מיט אַ טיפען שמערץ. מיט גרויס פערצווייפלונג האָט ער זיך געוואָרפען אויף׳ן טויטען קערפּער און האָט ביטער געוויינט. דריי טעג און דריי נעכט איז ער ניט אַרויס פון זיין געצעלט, ער האָט ניט געגעסען און ניט געטרונקען און ניט געשלאָפען. אויך דער פילאָזאָף קאַלליסטהענעס, וועלכער איז געוועז זעהר געאַכטעט פון אַלכסנדר׳ן צוליב זיינע טרייע דינסטען, וואָס ער האָט איהם געציינט, איז בעהאַנדעלט געוואָרען פון איהם גרויזאַם פיר זיין רעפּובליקאַניזם. מען האָט איהם געשמידט אין קייטען און פערשיקט אין אינדיען, וואו ער איז געשטאָרבען פון אַ שווערער קראַנקהייט.

אַלכסנדר האָט בעשלאָסען צו אָנפאַנגען נייע קריגס=אונטערנעהמונגען, ווייל נאָר דורך נייע זיגען האָט ער געקענט צוריק צובינדען צו זיך זיין אַרמעע. ער האָט דעריבער אונטערגענומען אַ קריגס=צוג נאָך אינדיען, דאָס לאַנד, וואָס איז אין דער גאַנצער וועלט בעקאַנט מיט זיין צויבער און זיינע געהיימניסען. דער וואונש צו דיזען קריגס=צוג איז ביי איהם נאָך שטאַרקער געוואָרען נאָך דעם, ווי אַן אינדישער פירסט טאַקסילעס האָט איהם איינגעלאַדען און ערמונטערט דערצו דורך שלוחים. געגען ענדע פון יאָהר 327 פ. קר. האָט אַלכסנדר בעוועגט זיינע טרופּען, וועלכע זיינען בעשטאַנען דאַמאָלס פון 120,000 מאַן, פון באַקטריען נאָך דעם פּענדזשאַב, „דעם לאַנד פון די פינף טייכען”. אַ טייל פון זיינע טרופּען האָט ער אונטער די קאָמאַנדירען העפעסטיאָן און פּערדיקקאַס געשיקט איבער׳ן אינדוס, און אַליין האָט ער גענומען דעם מאַרשרוט צו צפון=מזרח געגען די אַספּאַזיער, גוראָער און אַססאַצענער. נאָך פיעלע העפטיגע שטרייטען מיט די קריגערישע פעלקער ביי דעם טייך קאַבול, וואו ער האָט אויך איינגענומען די בעריהמטע פעסטונג אַאָרניס, וועלכע האָט זיך גערעכענט אַלס אונבעזיגבאַר, איז ער ענדליך אין פריהלינג פון אַנדערן יאָהר אָנגעקומען צום אינדוס. וואו ער האָט באַלד געלאָזט מאַכען אַ שווי-

מענדען בריק און האָט אריבערטראנספּאָרטירט איבער איהם זיינע טרופּען. דאָ זיינען אָנגעקומען געזאנדטע פון דעם פירסט טאַקסילעס, וועלכע האָבען איהם איבערגעגעבען די שליסלען פון זיין הויפּט־שטאָדט און פיעלע רייכע מתנות. אלכסנדר צוזאמען מיט טאַקסילעס'ן האָבען געהאַט א גלענצענדען זיג איבער דעם מעכטיגסטען הערשער פון פּענדזשאַב, דעם קעניג פּ אָ ר ו ס. דיזער מעכטיגער קעניג האָט צוזאַמענגעשטעלט א גרויסע אַרמעע קריגער אויף יענער זייט ברעג פון דעם טייך ה י ד א ס פּ ע ס. ער האָט ארויסגעשטעלט א רייהע העלעפאַנדען, און הגם ער איז געווען אַן אַלטער מאַן, האָט ער זעלבסט מוטיג געקעמפּט אין די רייהען פון זיינע קריגער. אלכסנדר האָט בע-וואונדערט דעם מוט פון דעם אַלטען גרייז־גרויען העלד, און הגם ער האָט איהם בעזיגט האָט ער איהם דאָך בעהאַנדעלט אלס א קעניג, ער האָט איהם ניט בערויבט פון זיין טראָן און האָט איהם נאָך געהאָלפען פערברייטערן זיין קעניגרייך; ער האָט נאָר פערלאַנגט פון איהם ער זאָל אָנערקענען זיין אויבערהערשאַפט. 30 טעג האָט אָלכסנדר פערבראַכט ביי זיין צווייטען בונד־חבר, האָט צוזאַמען מיט איהם געבראַכט קרבנות און געשפּילט, און נאָך דעם, ווי ער האָט ביי דעם טייך הידאַספּעס געגרינדעט צוויי שטעדט, נעמליך: ב ו צ ע פ א ל א און נ י צ ע א, האָט ער געצויגען ווייטער צו מזרח ביי דעם טייך ה י פ א ז י ס.

דאָ האָט ער זיך דערוואוסט פון די ווירקליך רייכע מדינות פון אינדיען און פון איהר מערקווירדיגער קולטור. אלכסנדר האָט שטאַרק חשק בעקומען אריינצודרינגען אין יענע לענדער און אונטערוואַרפען זיי אונטער זיין מאַכט. די טרופּען זיינע האָבען זיך געפיהלט מיד און האָבען ניט געוואָלט געהן ווייטער. אלכסנדר האָט זיי געסטראַשעט מיט וואָס ער האָט געקענט, ער האָט זיך דריי טעג ניט בעוויזען צו דער אַרמעע — עס האָט אָבער קיין זאַך ניט געהאָלפען, ער האָט געמוזט נאָכגעבען דעם וואונש פון זיין אַרמעע. ער האָט אין יענעם אָרט אויפגעשטעלט 12 גרויסע אַלטאַרען, הויכע ווי טורמס, וועלכע זאָלען בעצייכנען דעם גרענעץ פון זיינע בעזיגטע לענדער. די אַלע ערטער, וואָס ער האָט איינגענומען צווישען די טייכען היפאַזיס און הידאַספּעס, האָט ער איבערגעגעבען צום קעניג פּאָרוס, זיין פריינד. די ריק־רייזע האָט אלכסנדר ניט געמאַכט מיט דעם אַלטען וועג, נאָר ער איז גע-גאַנגען אין דער ריכטונג פון דעם לויף פון די טייכען ביז צום אינדישען מעער, אום צו עפענען א וועג צווישען אינדיען און אייראָפּא דורך'ן ים. צו דיזען צוועק האָט ער געלאָזט בויען א פלאָטע פון 2,000 שיפען, אין וועלכע ער זעלבסט מיט 8,000 מאַן פון זיין מיליטער האָבען זיך געשיפט איבער'ן טייך

הידאספעס צום אינדישען ים, און די איבריגע טרופען האט ער איבערגעגע-
בען צו ק ר א ט ע ר א ס 'ן, ער זאל זיי אריבערפיהרען אויף דער לינ-
קען בוועג פון דעם טייך. די אלע פעלקער פון ביידע זייטען פון דעם טייך
אינדוס, וועלכע האבען ביז יעצט פון קיין זאך ניט געוואוסט, האבען זיך
פרייוויליג אונטערוואָרפען אונטער זיין הערשאפט. נאר די מ א ל ל י ע ר
האָבען זיך ניט געוואָלט אונטערגעבען און אלכסנדר האָט געהאט מיט זיי א
שווערען שטרייט, אין וועלכען ער איז שטארק פערוואונדעט געוואָרען. נאָך
פיעלע קאמפען, וועלכע ער האָט געהאט צו פערדראנקען די פאנאטישע
בראהאמאנען, איז איהם ענדליך געלונגען צו קומען נאָך פ א ט ט א ל א
ביים אינדישען אָקעאן. דאָ האָט ער געגרינדעט א גרויסארטיגען וועלט-
מארק, וועלכער זאָל האָבען פערבינדונג מיט די לענדער, וואָס געפינען זיך
ביי די טייכען אייפראט (פרת) און נילוס.

נאָך דעם, ווי ער האָט דאָ געבראכט קרבנות דעם גאָט פאָסיידאָן, וועל-
כען די גריכען האָבען אָנערקענט אלס הערשער פון ים, האָט ער געגעבען זיין
פעלד־מארשאל נ ע א ר כ ו ס דעם בעפעהל צו זעגלען מיט דער פלאָטע
ביי די ברעגען פון ים. ער אליין מיט דער הויפט־ארמעע האט זיך געלאָזען
געהן דורך געדראָזיען, א מדבר־לאנד, אין וועלכען די ארמעע האָט זעהר
פיעל געליטען. ער האָט געמוזט דורכגעהן גרויסע סטעפעס, אין וועלכע
ער האָט קיין וואסער ניט געקענט בעקומען פיר די ארמעע, און אין וועלכע
די היץ פון דער זון איז געווען אונערטרעגליך. טויזענדער פון דער ארמעע
זיינען צושטאָרבען פון דורסט. דערצו זיינען נאָך צוגעקומען פערשיידענע
קראנקהייטען און הונגער. די ארמעע איז געקומען אין פערצווייפלונג, די
דיסציפלין איז אין גאנצען אָפגעווישט געוואָרען. ענדליך איז אלכסנדר אָנ-
געקומען אין ק א ר מ א נ י א מיט א פערלוסט פון מעהר ווי העלפט פון
דער אָרמעע. אין קארמאניא האָט זיך די ארמעע פעראייניגט מיט די טרופען
פון נעארכוס'ן. פון דאנען האָט נעארכוס גענומען שווימען מיט דער פלאָטע
צו דער מינדונג פון די טייכען אייפראט און טיגרים (פרת און חדקל), און
אלכסנדר מיט זיינע בעסטע סאָלדאטען האָט דורכגעצויגען דורך בערג איבער
פאסארגאדאָ און פערסעפאָליס נאָך סוזא (שושן), ווייל זיינע שטאטהאלטערס
האָבען זיך דאָרט אָנגעהויבען צו פיעל צו ערלויבען. דער רעסט פון דער ארמעע
אונטער העפאָסטיאָן האָט מארשירט נאָך פערסים. דערמיט האָט זיך געענדיגט
דער בעריהמטעסטער אלכסנדר־צוג, וועלכער האָט געדינט אלס געגענשטאנד
פון זאַגעס אין פערשיידענע לענדער און פערשיידענע צייטען, דער צוג,
וועלכער האָט ווירקליך ענטדעקט נייע לענדער און נייע קולטורען.

אלס אַלכסנדר איז אָנגעקומען אין סוזא האָט ער באַלד געגומען צום משפט די שטאטהאלטערס, וועלכע האָבען אין דער צייט, וואָס ער איז געווען אוועק, געדריקט דאָס פאָלק און אויסגעפּרעסט פון זיי געלט. נאָך דעם האָט ער בעשלאָסען אָנצואווענדען אַלע קרעפטען אום געהענטער צו ברייגגען איי־ראָפּא מיט אזיען, ביידע וועלט־טיילען צוזאמענשמעלצען אין איין קולטור. צו דיזען צוועק האָט ער געהייראַט דאַריוס'עס טאָכטער ס ט א ט י ר א, הגם זיין ערסטע פרוי ראָקסאַנאַ האָט נאָך געלעבט און ער האָט זיך מיט איהר ניט געשיידען. אונטער זיין איינפלוס האָבען 80 אדעלליט פון זיין ארמעע און 10,000 סאָלדאַטען געהייראַט פּערסישע פרויען. די אַלטע מאַ־צעדאָנישע טרופּען זיינען געווען שטארק אונצופרידען. זייער אונצופרידענ־הייט איז נאָך מעהר געוואַקסען, ווען אַלכסנדר האָט אַריינגענומען אין זיין אַרמעע 30,000 באַרבארען (ד. ה. ניט קיין גריכען). די אַרמעע האָט עס ניט געקענט פערצייהען אַלכסנדר'ן. עס האָט איהם ניט געהאָלפען צו גע־ווינען די ליבע פון דער אַרמעע אפילו ווען ער האָט צוטיילט צווישען זיינע סאָלדאַטען איבער 20,000 טאַלענטען. ביי אַ רעוויזיאָן איבער דער אַרמעע נעבען דער שטאָדט אָ פּ י ס זיינען די סאָלדאַטען אָפען ארויס געגען דעם קעניג. אַלכסנדר האָט נעמליך געוואָלט די אַלטע, שוואַכע סאָלדאַטען אהיים שיקען. דיזער וואונש זיינער האָט שרעקליך אויפגערעגט די סאָלדאַטען און זיי האָבען איהם שטייף ארויסגעזאָגט: ער קען געהן אין קריג מיט די פּערסישע טענצערקעס. אַלכסנדר'ן האָט דיזע חוצפה שטארק אויפגערעגט, ער האָט אַליין אָנגעגריפען 13 פון די אָנפיהרער און האָט זיי געהייסען דער־טרינקען. נאָך דעם האָט ער זיך פערשלאָסען אין דער קעניגליכער בורג. אין פערלויף פון עטליכע טעג האָט ער ניט צוגעלאָזען צו זיך ניט איין מאַצע־דאָניער צו רעדען מיט איהם, נאָר פּערסיער האָט ער צוגעלאָזען צו זיך. דאָס האָט שטארק געווירקט אויף די מאַצעדאָניער און זיי האָבען געבעטען ביי איהם פערצייהונג. אַלכסנדר האָט זיי באַלד מוחל געווען. ער האָט בע־פוילען אַ גרויסאַרטיגע מאָהלצייט, דאָס איז געווען אַ יום־טוב פון פערגע־בונג. ביי דער מאָהלצייט האָט ער די מאַצעדאָניער געזעצט נעבען זיך, די קרבנות האָבען די פּערסישע און מאַצעדאָנישע פּריסטער געאָפּפערט. נאָך דעם האָט ער 10,000 אויסגעדינטע סאָלדאַטען מיט גרויס עהרע אהיים געשיקט. יעדער סאָלדאַט האָט בעקומען פּאָרוּיס זיין געהאַלט ביז דעם טאָג, וואָס ער וועט אָנקומען אהיים; אויסער דעם האָט יעדער סאָל־דאַט בעקומען אַ מתנה איין טאַלענט, אַן עהרען־קרוין און אַנדערע מתנות. פיר די סאָלדאַטען, וואָס זיינען געפאַלען אין קריג, האָט ער זייערע קינדער

צוגעשיקט דאָס זעלבע, וואָס ער האָט געגעבען צו די לעבעדיגע סאָלדאַטען, וועלכע ער האָט געשיקט א היים.

נאָך דעם האָט ער זיך גענומען ערנסט צו ארבייטען אין זיין גרויסער אויפגאַבע. נעמליך, איינצופיהרען איינהייט אין זיין אונגעהייער גרויסען רייך. ער האָט רעגולירט די פערוואַלטונג אין רעגירונג, ער האָט געמאַכט נייע האַנדעלס־וועגען, ער האָט געבויט נייע קאַנאַלען, האָט איבעראַל אויפגעהויבען דעם האַנדעל און די אינדוסטריע, האָט פערברייטערט קונסט און וויסענשאַפט, ער האָט געגרינדעט שטעדט און נייע האַפען־פּלעצער. ער האָט געטאָן אַלץ וואָס מעגליך איז צו פערבינדען דורך זעע־האַנדעל די לענדער פון אייפראַט (פרת) מיט עגיפּטען. עס איז שוין געווען בעשטימט א טאָג, אין וועלכען נעארכוס זאָל מיט א פלאָטע אָפּשווימען אום דיזען וויכטיגען פּלאַן דורכצופיהרען. אַלכסנדר האָט געלאָזט מאַכען א גרויסאַרטיגע סעודה צו עהרע פון נעארכוס׳ן. ביי דיזער מאָהלצייט האָט ער געקריגען א שרעקליכען פיבער, פון וועלכען ער איז אין עטליכע טעג געשטאָרבען אין אַלטער פון 33 יאָהר. 12 יאָהר מיט 8 חדשים האָט דיזער גרויסער העלד געהערשט איבער פיעלע לענדער מיט גרוים טאַקט און העלדענמוט. מיט א קורצער צייט פריהער איז איהם אָפּגעשטאָרבען זיין טרייעסטער פריינד און ראַטגעבער העפאֶסטיאָן, אָהן וועלכען ער האָט שוין מעהר ניט געקענט פרעהליך געניסען דאָס לעבען.

ווען מיר זאָלען געבען א בליק צוריק אויף אַלע העלדענטאַטען פון אַלכסנדר׳ן, מוזען מיר זיי בעוואונדערן, ווי מען האָט זיי אימער בעוואונדערט. אָבער די אַלע גרויסע טאַטען זיינע בעקומען אַן אַנדער קאָליר, ווען מיר בעטראַכטען די מאָטיווען, וועלכע האָבען איהם געטריבען צו דיזע טאַטען. איהם האָט געטריבען צו אונטערנעהמען א פעלד־צוג נאָך פערסיען און אזיען ניט נאָר דער עהרגייץ, נאָר אויך און איבערהויפּט דער אָרימער צושטאַנד פון די פינאַנסען פון דער מאַצעדאָנישער רעגירונג, וועלכע איז געווען געצוואונגען אָנצוהאַלטען א גרויסע אַרמעע אום די אינגערליכע און אויסערליכע פיינד אין געהאָרזאַם צו האַלטען און האָט ניט געהאַט די מעגליכקייט. איהם איז פאָרגעשטאַנען איינס פון די צוויי: הערשאַפט איבער אזיען אָדער אונטערגאַנג.

און ווען מיר זאָלען אַלכסנדר׳ס גרויסע טאַטען אָפּשאַצען נאָך די נוצען, וואָס זיי האָבען געבראַכט צו די אונטעריאָכטע פעלקער און צו דער קולטור־וועלט, שטעלט זיך אונז פאָר א נייעס בילד, א גאַנץ אַנדערעס פון דעם, וואָס די היסטאָריקער שטעלען אונז פאָר. פיר די פעלקער, וועלכע ער

אַלכסנדר'ס שלאַכט ביי איססוס.

האָט אונטעריאָכט האָבען אַלע זיינע העלדענטאַטען געבראַכט אונגליק און פערדערבען. אויף דער לאַנגער שטרעקע פון גריכענלאַנד ביז אינדיען זיינען געפלאָסען גאַנצע שטראָמען מענשען־בלוט, גאַנצע מדינות זיינען דורך פייער פערוויסעטעט געוואָרען און אין אש פערוואַנדעלט געוואָרען. צעהנד־ליגע טויזענדער מענשען זיינען פון הונגער אומגעקומען צוליב זיין לוסט צו מלחמות. די היסטאָריקער ריהמען איהם געוועהנליך פיר די גרויסע סומעס געלט, וואָס ער פלעגט צוטיילען צווישען זיינע ליבלינגען און סאָלדאַטען. דיזעס ברייננגען זיי אַלס בעוויז פון זיין פרייגעביגקייט און עדעלען כאַראַקטער. מערקווירדיג איז אָבער, דאָס ניט איינער פון די שרייבער, וואָס ריהמען אַזוי זיין גוטהערציגקייט, האָט זיך אַליין גע־שטעלט די פראַגע: פון וועלכע קוועלען האָט אַלכסנדר געשעפּט דיזע אונגעהייערע סומעס? קיינער האָט ניט אַ טראַכט געטאָן, ווי די אונ־גליקליכע לענדער און פעלקער, וועלכע דער גרויסער זיגער האָט אונטער־יאָכט, ווי דיזע לענדער און פעלקער זיינען אויסגעזויגט און בערויבט געוואָרען אום ער, דער זיגער, זאָל אין שטאַנד זיין אַזעלכע אונגעהייערע סומעס אויף זיינע ליבלינגען צו פערשווענדען? די, וואָס קענען ניט אָפּליי־קענען, ווי וויט פערדערבליך זיינע העלדענטאַטען זיינען געוועזען פיר די פעלקער פון זיין צייט, ווילען אונז טרייסטען דערמיט, דאָס ער האָט זעהר פיעל גוטעס געטאָן צו דער מענשהייט אין אַלגעמיין מיט דעם, וואָס ער האָט אריינגעבראַכט די אייראָפּעאישע קולטור אין אַזיען, אָבער אויך דיזע בעהויפּטונג איז ניט מעהר ווי אַ פראַזע. אין גרונד גענומען האָט אַלכסנדר ניט קולטור פערברייטערט אין אַזיען, נאָר ער האָט זיין הערשאַפט דאָרט פערברייטערט.

די אַלע פעלקער און לענדער, וואָס זיינען אונטעריאָכט געוואָרען אונ־טער אַלכסנדר'ס הערשאַפט, האָבען בשום אופן ניט געוואָלט אָננעהמען און אנערקענען די זיטען, געוואוינהייטען און איינריכטינגען, וואָס אַלכסנדר האָט זיי געצוואונגען אָנצונעהמען. און באמת זעהען מיר, דאָס אין ווע־ניגער ווי הונדערט יאָהר נאָך אַלכסנדר'ס זיגרייכע פעלד־צוגען איז פון דער אייראָפּעאישער קולטור אין אַזיען קיין זכר ניט געבליבען. די קולטור, וועל־כע מען האָט מיט גוואַלד צוגעטשעפּעט צו די אַזיאַטישע פעלקער, איז פון זיך אַליין פערניכטעט געוואָרען. די איינציגע פון אַלכסנדר'ס אונטעריאָכטע מדינות, וואָס מען קען צייגען, דאָס זיי האָבען אָנגענומען די אייראָפּעאישע קולטור, זיינען עגיפּטען און סיריען, אָבער דיזע זיינען פאַר אַלכסנדר'ן גע־וועזען בעקאַנט מיט דער אייראָפּעאישער קולטור. געוויס איז נאָר איין זאַך,

דאָס פיעלע לענדער, איבערהויפּט גריכענלאַנד, האָבען פיעל פערלאָרען אין קולטור פון דעם, וואָס אַלכסנדר האָט זיי בערויבט זייער פרייהייט.

נאָך דער קורצער רעכנונג, וואָס מיר האָבען געמאַכט, שטעלט זיך די פראַגע: וואָס איז געבליבען פון אַלכסנדר׳ס גרויסע טאַטען? וואָס האָט די מענשהייט געהאַט און האָט יעצט פון דעם גרויסען עלענד און ליידען, וואָס זיינע פעלד־צוגען האָבען פעראורזאַכט צו מיליאָנען מענשען? מען זאָגט ער האָט געגרינדעט אַ וועלט־רייך צו פעראייניגען, צו פערברידערן פערשיידענע פעלקער, וועלכע זיינען אימער געוועזן פיינדליך איינס צום אַנ-דערען. אָבער וואָס פיר אַ וועלט־רייך איז עס געוועזן, וועלכעס האָט קוים עקסיסטירט איניגע יאָהר, כל־זמן זיין אייזערנע האנט האָט עס צוזאַמענ-געהאַלטען מיט גרויסען צוואַנג, און באַלד ווי די אייזערנע האנט איז אָפּגע-טאָן געוואָרען איז עס צופאַלען ווי אַ קאָרטען־שטיבעלע? פון אַלע זיינע גרויסע פעלד־צוגען איז איינס געבליבען, און דאָס איז — די פערוויסטונגען פון שטעדט און לענדער, וועלכע שטעהען נאָך עד היום פערוויסט און רו-אינירט אין אינערען פון אזיען, הגם עס איז שוין מעהר ווי 2,000 יאָהר זייט דיזע פערוויסטונגען זיינען געמאַכט געוואָרען.

2) די מלחמות צווישען אַלכסנדר׳ס קאָמאַנדירען נאָך זיין טויט.

אַלכסנדר האָט נאָך זיין טויט ניט איבערגעלאָזען קיין יורש, וואָס זאָל זיין פעהיג צו רעגירען אָנשטאָט איהם דאָס וועלט־רייך. זיין פרוי ראָקסאַנע איז דאַמאָלס געוועזן שוואַנגער און זי האָט נאָך געהאַט איניגע מאָנאַטען צו וואַרטען ביז איהר ענטבינדונג. פון זיינע קרובים האָט נאָר געלעבט דאַן דער שוואַך־זיניגער פיליפּ אַררהידאָאוס, וועלכער איז געוועזן זיינער אַ האַלב־ברודער. דאָס האָט געבראַכט דערצו, דאָס אַלכסנדר׳ס קאָמאַנדירען האָבען אריינגעכאַפּט די מאַכט אין זייערע הענט. זיי איז דאָס ניט שווער אָנגעקומען, ווייל זיי זיינען געוועזן די הויפּט־פיהרער פון די טרופּען, וועל-כע זיינען געוועזן געוואוינט צו פאָלגען זיי אַלץ, וואָס זיי האָבען זיי געהיי-סען טאָן. ווען עס וואָלט צווישען דיזע קאָמאַנדירען געווען איינער, וואָס זאָל זיך האָבען אויסגעצייכענט געגען די איבריגע, וואָלט ער געוויס געבליבען דער אַליין־הערשער אָנשטאָט אַלכסנדר׳ן. ווייל עס האָט זיך אָבער אַזעלכער ניט געפונען צווישען זיי, האָט יעדערער געטראַכט זיך צו בעמעכטיגען אין אַ טייל פון אַלכסנדר׳ס אונגעהייערער אימפּעריע. שוין באַלד נאָך אַלכסנדר׳ס טויט האָבען זיך אָנגעהויבען צאַנקערייען צווישען די קאָמאַנדירען און דאָס איז געוועזן די אורזאַך, וואָרום די קבורה־צערעמאָניע פון אַלכסנדר׳ס קער-

פער איז אָפּגעלעגט געוואָרען ביז דעם נעכסטען יאָהר. ערסט מיט א יאָהר שפּעטער האָט מען זיין קערפּער איבערגעפיהרט מיט גרויס פּאראד פון בבל נאָך אֶגאֶ צו בעערדיגען איהם אויף דעם קעניגליכען בית־עולם פון גריכענ-לאנד.

אָנפאנגס האָבען די קריגס־קאָמאנדירען איינגעשטימט, דאָס פּערדיק-קאָס, וועלכער האָט געשטאמט פון א פירסטליכער פאמיליע אין מאצע-דאָניען און וועלכען אלכסנדר, ווי מען האָט בעהויפּטעט, האָט אויף זיין טויטען־בעט איבערגעגעבען זיין זיגעל־רינג (טבעת המלך) — זאָל זיין רעגענט ביז ראָקסאנע וועט געבערען א זוהן. א קליינע צייט האָט דיזע אָרדנונג אָנגעהאלטען. די גענעראלען האָט מען בעפרידיגט מיט פערשיי-דענע עמטער. אנטיפּאטער און קראטערוס זיינען געוואָרען שטאטהאלטערס פון מאצעדאָניען און גריכענלאנד, פּטאָלעמאֶאוס — פון עגיפּטען און לידיען, אנטיגאָנוס — פון פּאמפּיליען, ציליציען און גרויס־פריגיען, ליסימאכוס — פון טהראציען, און עאומענעס — פון קאפּפּאדאָציען און פּאפלאגאָניען. זיי האָבען אָבער באלד זיך ארומגעזעהן, דאָס פּערדיקקאס אין צו מעכטיג פיר זיי און האָבען זיך ערקלערט אלס אונ-אָפּהענגיגע הערשער יעדערער אין זיין פּראָווינץ.

עס איז ענטשטאנען א קריג צווישען פּערדיקקאָס'ן פון איין זייט און פּטאָלאָמאֶאוס'ן פון דער אנדערער זייט. דער שטרייט האָט זיך געענדיגט דערמיט, וואָס פּערדיקקאס איז ערמאָרדעט געוואָרען פון זיינע אייגענע סאָל-דאטען. די פערוואלטונג פון דעם רייך איז דאן אריבער צו אנטיפּאטער'ן, דיזער איז אָבער באלד געשטאָרבען און פאר זיין טויט האָט ער איבערגעגע-בען די ממשלה צום אלטען גענעראל פּאָליספּערכאָן. דיזעס האָט פעראורזאכט דעם פאָלשטענדיגען אונטערגאנג פון דער גרויסער אימפעריע. קאססאנדער, דער עהרגייציגער זוהן פון אנטיפּאטער'ן, האָט געשלאָסען א בונד מיט פּטאָלעמאֶאוס'ן און איז ארויס אין שטרייט מיט פּאָליספּערכאָן. דיזער שטרייט איז געוועזן דער אונגליקליכסטער פיר מאצעדאָניען און גרי-כענלאנד. בלוט האָט זיך געגאָסען טייכענווייז, די לענדער זיינען פּערוויסט געוואָרען און די גאנצע קעניגליכע פאמיליע איז אויסגעראָט געוואָרען. אלכסנדר'ס מוטער, אָלימפּיאַס, איז געוועזן אויף דער זייט פון פּאָליספּער-כאָן. דערפאר האָט זי קאססאנדער געפאנגען און האָט זי פערשטייניגט, און דאן האָט ער אין זיינע הענט ארייגעכאפּט די רעגירונג איבער מאצע-דאָניען און גריכענלאנד. אין דער זעלבער צייט האָט עאומענעס אונטערגע-נומען א קריג מיט אנטיגאָנוס'ן, וועלכער האָט זיך געענדיגט דערמיט, דאָס

זיינע סאָלדאַטען האָבען איהם איבערגעגעבען צו אַנטיגאָנוס׳ן. דיזער האָט איהם אַריינגעוואָרפען אין קערקער און דאָרט איהם געלאָזט ערמאָרדען.

נאָך דעם איז אַנטיגאָנוס געבליבען הערשער אין אַזיען. ער האָט אַריינגעכאַפּט אין זיינע הענט די רעגירונגס־קאַסע אין סוזאַ און האָט אָנגעזונגען אַזוי פיעל סאָלדאַטען, דאָס ער איז אין שטאַנד געווען צו צווינגען אַלע אַנדערע קאָמאַנדירען איהם צו אָנערקענען אַלס פיהרער פון אַלכסנדר׳ס אימפעריע. די קאָמאַנדירען אָבער האָבען זיך באַלד אַרומגעזעהן, דאָס ער שטרעבט צו ווערען קעניג איבער אַלכסנדר׳ס לענדער, און דעריבער האָבען זיך די פיער מעכטיגסטע פון זיי פעראייניגט אום אַרונטערצוואַרפען איהם, די פיער קאָמאַנדירען זיינען געווען: פּטאָלעמאֶאוס, סעלעאוקוס, ליזימאַכוס און קאַססאַנדער. עס האָט זיך דאַן אָנגעפאַנגען אַ לאַנגער קריג, וועלכער האָט זיך געענדיגט דערמיט, דאָס סעלעאוקוס האָט בעקומען די הערשאַפט איבער בבל. דערפאַר אין ים־שלאַכט איז דאָס גליק געווען אויף דער זייט פון אַנטיגאָנוס׳ן. זיין זוהן דעמעטריוס האָט ערפונדען נייע בעלאַגערונגס־מאַשינען. דערמיט האָט ער די קריגס־קונסט אַזוי הויך געבראַכט, דאָס ער האָט איבערשטיגען אַלע אַנדערע פעלקער, און ער האָט פערניכטעט די מעכטיגע פלאָטע פון פּטאָלעמאֶאוס׳ן, וועלכע האָט זיך דאַן גערעכענט פיר אונבעזיגבאַר. דער שליח, וואָס האָט געבראַכט צו אַנטיגאָנוס׳ן די פרעהליכע בשורה פון זיין זוהן׳ס זיג איבער דער פלאָטע, האָט אָנגעפאַנגען זיין מעלדונג מיט פאָלגענדע ווערטער: „איך ווינש אייך גליק, קעניג אַנטיגאָנוס". דאָס איז אַנטיגאָנוס׳ן שטאַרק געפעלען געוואָרען, און ער האָט זיך פון דאַמאָלס אָן געלאָזט רופען קעניג. דאָס זעלבע האָבען אויך געטאָן די אַנדערע קאָמאַנדירען. אָבער אַנטיגאָנוס׳עס גרויסקייט האָט ניט לאַנג געדויערט. ער האָט אונטערגענומען אַ צוג געגען עגיפּטען און איז דורכגעפאַלען. זיין זוהן האָט מיט זיין נייער בעלאַגערונגס־מאַשין, וואָס איז געווען אַ מין טורם פון ניין עטאַזשען, געוואָלט איינגעהמען די אינזעל רהאָדוס, דיזע אָבער האָט זיך העלדיש פערטיידיגט. מיט איין וואָרט, אַלע קריגס־אונטערנעהמונגען פון אַנטיגאָנוס׳ן זיינען געווען ניט געלונגען. זיינע געגנער האָבען זיך פעראייניגט געגען איהם און עס איז ענטשטאַנען אַ גרויסע שלאַכט מיט איהם ביי א י פּ ס ו ס (אין פריגיען) אין יאָהר 301 פ. קר. דער גרייז־גרויער העלד אַנטיגאָנוס איז זעלבסט געפאַלען אין דיזער שלאַכט, און זיין זוהן האָט געמוזט ענטלויפען פון שלאַכט־פעלד.

דער רעזולטאַט פון דער שלאַכט ביי איפּסוס איז געווען, דאָס די גרויסע אימפעריע פון אַלכסנדר׳ן איז צופאַלען אויף פערשיידענע גרויסע, קליינע

און מיטעלע שטאאטען און קעניגרייכען, וועלכע זיינען געוועזן פאָלשטענדיג אונאָפּהענגיג, נעמליך: 1) די קעניגרייכען פ ע ר ג א מ ו ם, ב י ט ה י נ י ע ן און אייניגע קלענערע שטאאטען אין קליין־אזיען; 2) מאצעדאָניען און גריכענלאַנד; 3) סיריען אונטער די סעלעאוצידען און 4) עגיפּטען אונטער דער הערשאפט פון די פּטאָלעמאָער.

יב. די שטאאטען, וואָס זיינען ענטשטאַנען פון דער מאצעדאָניש־פערסישער אימפעריע.

1) מאצעדאָניען און גריכענלאַנד.

די לעצטע יאָהרען פון גריכענלאַנד. (323—168 פ. קר.)

קיין לאַנד האָט ניט געביטען אין דיזער פעריאָדע אזוי פיעלע הערשער, ווי מאצעדאָניען. באלד נאָך אלכסנדר'ן האָט דאָרט רעגירט, ווי מיר האָבען פריהער געזעהן, אנטיפּאטער, נאָך אנטיפּאטער'ן האָט געהערשט פּאָליספּערכאָן, נאָך דיזע האָט בעשטיגען דעם טראָן קאסאנדער, נאָך קאסאנדער'ן האָט פערכאפּט די רעגירונג דעמעטריוס פּאָליאָקרעטעס, וועלכער איז פערטריבען געוואָרען פון פ י ר ה ו ס ' ן. דיזער איז אויך פערטריבען געוואָרען פון זיין הערשאפט. נאָך דעם האָבען דאָרט רעגירט א גאנצע רייהע פון הערשער ביז ענדליך א נ ט י ג אָ נ ו ס ג אָ נ א ט א ס איז ארויף אויף'ן טראָן (276 פ. קר.) און האָט געמאכט אן ענד צו דעם וועקסעל פון די דינאסטיעס. נאָך זיין טויט האָבען געהערשט זיינע קינדער און קינדס־קינדער, די א נ ט י ג אָ נ י ד ע ן, ביז מאצעדאָניען איז ענדליך בעזיגט געוואָרען פון די רוימער (168 פ. קר.).

אין אלכסנדר'ס פעלד־צוגען האָבען זעהר וועניג גריכען אָנטייל גענומען. דאגעגען אין דער פערסישער ארמעע האָבען זעהר פיעלע גריכען געקעמפט געגען אלכסנדר'ן און האָבען גריכענלאַנד פערשאפט גרויס עהרע מיט זייערע העלדענטאטען. אויך אין גריכענלאַנד זעלבסט האָט דאָס פערסישע געלט פיעלע אונרוהען געמאכט. די טהעבאנער האָבען געשטריטען מיט די ארקאדיער, די עלעער מיט די אכאָער. דאָס אלץ האָט גריכענלאַנד געהאט פערסיען צו פערדאנקען. דער בונד איז געוואָרען בעזיגט פון אנטיפּאטער'ן אין יאָהר 300 פ. קר. דאמאָלס האָט זיך ספּארטא ענדליך אויך אונטערוואָרפען אונטער מאצעדאָניען. אויך אטהען האָט מעהר ניט געוואגט אויפצוהייבען די פאָהן פון פרייהייט.

באַלד נאָך אַלכסנדר'ס טויט האָבען די אַטהענער געמאַכט אַ נייעם אויפשטאַנד. זיי האָבען צוריקגערופען דעמאָסטהענעס'ן פון זיין פערשיקונג *). דיזער האָט מיט זיין ערהאַבענער רעדנער־קראַפט געווירקט, דאָס די קלענערע שטאַאטען פון גריכענלאַנד זיינען צוגעשטאַנען צו אַ בונד מיט אַטהען. מען האָט צוזאַמענגעשטעלט אַן אַרמעע אונטער דער אויפפיהרונג פון דעם בעריהמטען קריגער לעאָסטהענעס, וועלכער האָט אַנטיפּאַטער'ן פערטריבען אין אַן ענגען אָרט, אַזוי דאָס ער האָט זיך געמוזט בעשיצען אין דער פעסטונג פון לאַמיאַ אין טהעססאַליען, וואו ער איז בעלאַגערט געוואָרען פון לעאָסטהענעס'ן. אַנטיפּאַטער איז שוין געווען גרייט צו איבערלאָזען די פעסטונג צו די בעלאַגערער, אַלס לעאָסטהענעס איז פּלוצלונג געשטאָרבען. אין דער זעלבער צייט איז אָנגעקומען דער קאָמאַנדיר לעאָננאַטוס און האָט ערקלערט קריג צו די גריכען. די מלחמה האָט זיך געענדיגט מיט אַ שרעקליכער נידערלאַגע פיר לעאָננאַטוס'ן, וועלכער איז זעלבסט געפאַלען אין שלאַכט. אָבער אַנטיפּאַטער האָט זיך בענוצט מיט דער געלעגענהייט, ער האָט זיך אַרויסגעכאַפּט פון דער פעסטונג און האָט זיך פעראייניגט מיט דעם מוטיגען קראַטערוס. ער האָט אונערוואַרט בעפאַלען דעם פיינד און האָט איהם בעזיגט ביי קראַננאָן 322 פ. קר. גריכענלאַנד האָט זיך געמוזט אונטערגעבען אונטער דעם דריקענדען יאָך פון מאַצעדאָניען, וועלכע האָט פערניכטעט יעדע שטרעבונג צו פרייהייט. אַטהען האָט פערלאָרען איהר שענסטעס פערמעגען — די דעמאָקראַטיע. אַנטייל נעהמען אין דער רעגירונג האָבען נאָר געקענט מענשען, וואָס האָבען געהאַט אַ קאַפּיטאַל ניט וועניגער פון 2,000 דראַכמעס, די איבריגע בירגער, וועלכע זיינען געווען אין צאָהל מעהר פון 12,000, האָבען פערלאָרען זייערע בירגער־רעכטען און מען האָט זיי פערשיקט אין אַ טהראַצישע שטראָף־קאָלאָניע. די רעגירונגס־מאַכט איז איבערגעגעבען געוואָרען צו אייניגע אַריסטאָקראַטען, אָן דער שפּיץ פון וועלכע איז געשטאַנען פאָציאָן, אַ מאַן מיט אַן אָרענטליכען כאַראַקטער, וואָס האָט זיך אָבער וועניג געקימערט וועגען דעם אונגליק פון זיין פאַטערלאַנד. מיט אייניגע יאָהר שפּעטער האָבען איהם די מאַצעדאָניער פעראור-

*) דעמאָסטהענעס איז געווען פערטריבען פון זיין פאַטערלאַנד, ווייל מען האָט איהם חושד געווען, דאָס ער האָט גענומען כאַבאַר פון האַרפּאַלוס'ן, איינעם פון די גענעראַלען, וואָס אַלכסנדר האָט געוואָלט בעשטראָפען פיר זייער דריקען דאָס פאָלק. האַרפּאַלוס איז אנטלאָפען נאָך גריכענלאַנד און האָט געגעבען כאַבאַר מען זאָל איהם ניט אויסליפערן צו אַלכסנדר'ן אין פערסיען.

טיילט צום טויט. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען עס האָט אויסגעבראָכען דער קריג צווישען קאַססאַנדער'ן און פּאָליספּערכאָן, און די אַטהענער דעמאָקראַטען האָבען אויף אַ קורצע צייט אַריינגעכאַפּט אין זייערע הענט די רעגירונג. שוין מיט איינינע יאָהר צוריק האָבען די מאַצעדאָניער אָנגעפאַנגען צו פערפאָלגען די וויכטיגע מענער פון אַטהען. היפּערידעס'ן מיט איינינע פון זיינע געזינונגס=חברים האָט אַנטיפּאַטער געלאָזען אומבריינגען מיט אַ שרעקליכען טויט. אַזאַ טויט האָט אויך ערוואַרט דעמאָסטהענעס'ן, נאָר ער האָט פערכאַפּט און האָט איינגענומען גיפט ביים אַלטאַר פון דעם טעמפּעל פון פּאָסיידאָן.

דיזער קנעכטישער צושטאַנד האָט געדויערט אונטער קאַססאַנדער'ן עטליכע יאָהר. אין יאָהר 315 פ. קר. האָבען אַנטיגאָנוס און פּטאָלעמאָאוס איבער=אַ=נייס געגעבען גריכענלאַנד פרייהייט, אום זיי זאָלען שטיצען דעם אָנגריף אויף קאַססאַנדער'ן. דעמעטריוס פּאָליאָרצעטעס האָט אויך פערטריבען די מאַצעדאָנישע סאָלדאַטען פון אַטהען, און האָט דאַן פערשאַפט פרייהייט צו מעגאַראַ, סאַלאַמיס און צו אַ גאַנצער רייהע פון שטעדט אין די צפון=געגענדען. אָבער דיזע פרייהייט האָט זעהר פיעל פערדאָרבען די זיטליכקייט פון לאַנד. דעמעטריוס האָט אַיינגעפיהרט אין אַטהען אַ שווענדעריישעס, אויסגעלאַסענעס לעבען און האָט דערשטיקט יעדען פונק פון אידעאַלע שטרעבונגען. די פערבלענדונג פון די אַטהענער איז געגאַנגען אַזוי ווייט, דאָס זיי האָבען דיזען הולטיי פערגעטערט און אויפגעשטעלט צו איהם אַלטאַרען פיר די פאַלשע פרייהייט, וואָס ער האָט אַיינגעפיהרט נאָר אום צו קענען זיכערער הערשען.

מיט אַ צייט שפּעטער האָט אַטהען ווידער געפּרובט זיך אָפּרייסען פון מאַצעדאָניען. איהר האָט געלונגען נאָך אַ מאָל אַיינצופיהרען די דעמאָקראַטיע, זי האָט פערבעסערט איהרע פינאַנסען מיט דער הילף פון דעמאָכאַרוס, אַ קוזין פון דעמאָסטהענעס'ן. די גוטע לאַגע פון זייערע פינאַנסען האָט זיי צוגעגעבען מוטה אָנצוהייבען אַ קריג מיט מאַצעדאָניען, וועלכע האָט דאַמאָלס, אין דער צייט פון אַנטיגאָנוס'ן, אונטעריאָכט גאַנץ גריכענלאַנד. דריי יאָהר האָבען זיי מוטיג געקעמפט אונטער דער לייטונג פון ג ל אַ ו ק אָ ן און כ ר ע מ אָ נ י ד ע ס, אָבער ענדליך האָבען זיי זיך געמוזט אונטערגעבען. דיזער קריג איז געווען די לעצטע אָנשטרענגונג פון די אַטהענער צו בעשיצען זייער פרייהייט. מיט דיזען קריג איז אין גאַנצען אויסגעשפּילט געוואָרען די פּאָליטישע ראָלע פון אַטהען. זי איז נאָר

געבליבען דער צענטער פיר בילדונג און געלעהרזאמקייט ביז צו דער צייט פון די רוימישע קיסרים.

דאָס זעלבע שיקזאַל האָט אויך געהאַט דאָס איבריגע גריכענלאַנד. די לאַנדשאַפט אַכאַיאַ איז געווען פון אַלטע צייטען אַ בונד פון 12 שטעדט. דיזער בונד האָט געמוזט אויפגעלעזט ווערען אין דער צייט פון אַלכסנדר דעם גרויסען. דיזע לאַנדשאַפט האָט געפּאַסט אַ פּלאַן צו בענייען דעם אַלטען בונד אום צו פערשטאַרקען דאָס נאַציאָנאַל־געפיהל און די אַחדות צווישען דעם גריכישען פאָלק. עס איז ווירקליך געגרינדעט געוואָרען דער אַכאַיאישער בונד, צו וועלכען עס זיינען באַלד צוגעשטאַנען די שטעדט: ס י צ י אָ ן, פון וועלכער דער פרייהייטס־קעמפער אַ ר אַ ט ו ס האָט פערטריבען דעם הערשענדען טיראַן; ע פּ י ד אַ ו ר ו ס, ט ר אֶ צ ע נ ע, מ ע ג אַ ר אַ און נאָך איינינע שטעדט. דיזער בונד איז געוואָרען אַזוי מעכטיג, דאָס עס האָט ניט לאַנג גענומען און אויך די בעריהמטע קאָרינטה איז צו איהם צוגעשטאַנען. יעדער מיטגליד פון דיזען בונד איז געווען פריי אין אַלע אינערליכע אָנגעלעגענהייטען און האָט גאָר ניט געהאַט קיין אויפזיכט פון וועמען עס איז, נאָר אין פאַל פון קריג זיינען אַלע געווען פערפליכטעט צו שיצען און שטיצען איינער דעם אַנדערען געגען פיינד. דער פערזאַמלונגס־אָרט פון בונד איז געווען אין אֶגיום. די פיהרונג פון די אַלגעמיינע אינטערעסען פון בונד איז איבערגעגעבען געוואָרען צו אַ בונד־ראַט, אַן אויבער־קאָמאַנדיר און אַ שטאַאַטס־סעקרעטער.

אָבער דיזער בונד האָט ניט לאַנג עקסיסטירט. מיט איינינע יאָהר צוריק האָט זיך געבילדעט אַן אַנדער בונד פון די אֶטאָליער, לאָקרער, פאָציער און די זידליכע טהעססאַליער. דיזער בונד איז געשלאָסען געוואָרען אין יאָהר 284 פ. קר. און האָט אונטערוואָרפען אונטער זיין מאַכט די מיטעל־גריכישע שטאַאַטען. דיזעביידע בונדען האָבען געשטריטען איינער מיט דעם אַנדערען און האָבען אָפּגעשוואַכט איינער דעם אַנדערען. דערצו איז נאָך צוגעקומען ספּאַרטאַ, וועלכע האָט געפיהרט אַן ערביטערטען שטרייט מיט דעם אַכאַיאישען בונד. אַזוי איז דער פּלאַן צו פעראייניגען גריכענלאַנד אין איין גרויסען מעכטיגען קערפּער צושטערט געוואָרען פון די גריכען זעלבסט.

אין ספּאַרטאַ האָט דער באַזילעאוס קלעאָמענעס איינגעפיהרט אַ נייע אָרדנונג, וועלכע האָט פעראורזאַכט גרויסע ענדערונגען אין אינערען לעבען פון פאָלק. מיר האָבען שוין פריהער געזעהן, דאָס די אַלטע ליקורגישע געזעצען וועגען גיטער־גלייכהייט זיינען מעהר און מעהר אָפּגעשוואַכט געוואָ-

רען און האָבען געמאַכט פּלאַץ פיר די געלט־זוכט. דער רעזולטאַט דערפון איז געווען, דאָס פיעלע זיינען שרעקליך פעראָרימט געוואָרען און איינינע זיינען זעהר רייך געוואָרען און געוואָרען די איינציגע גוטס־בעזיצער אין גאַנצען לאַנד. דיזע אוננאָרמאַלע אָרדנונג האָט אָנגעפאַנגען צו זיין געפעהרליך פיר דאָס לאַנד, וועלכעס איז דורך דעם געוואָרען פויל ביז דעם וואָרצעל. אָנשטאָט דער אַלטער איינפאַכקייט האָט געהערשט אונטער דער רייכער קלאַסע א שרעקליכער לוקסוס מיט פערדאָרבענהייט פון זיטען. די איינפאַכע קאַרגע ספּאַרטאַנישע מאָהלצייטען זיינען ארויס פון דער מאָדע און זייער שטעלע האָבען פערנומען רייכע מאָהלצייטען מיט אַלערליי לוקסוסען און שווענדע־רייען. צווישען די פרייע בירגער פון ספּאַרטאַ האָט זיך געפונען א גרויסע מאַסע, וועלכע האָט געפיהרט א לעבען א פיעל אָרימערען אפילו פון די העלאָטען. דיזע לאַגע פערבעסערן האָט שוין לאַנג געוואָלט דער באַזילעאוס אגיס. ער האָט פאָרגעשלאָגען איינפיהרען אין לאַנד א נייע צוטיילונג פון די ערד־גיטער און אָפּצוואווישען אַלע חובות, וואָס די אָרימע זיינען שולדיג די רייכע. די רייכע אָבער האָבען געזוכט צו שטערען דיזען פּלאַן און האָבען אַלע קרעפטען אָנגעווענדט, ער זאָל ניט פערווירקליכט ווערען. אגיס איז געשטירצט געוואָרען פון זיינע געגנער, וועלכע האָבען געזוכט איהם צו ערמאָרדען. ער האָט זיך בעהאַלטען אין א טעמפּעל. זיינע געגנער האָבען איהם פערזיכערט דאָס לעבען, ווען ער וועט פון טעמפּעל ארויס. ער האָט זיי געגלויבט און איז ארויס. דאַן האָבען זיי איהם געכאַפּט און מיט א גרויזאַמען טויט בעשטראָפט פיר זיינע רעפאָרמעס.

אויך קלעאָמענעס האָט געפּרובט איינפיהרען רעפאָרמעס, און זיינען רע־פאָרמעס האָבען געהאַט מעהר ערפאָלג, ווי אגיס'עס. נאָך איינינע זיגען אי־בער דעם אכאַיאישען בונד האָט ער געמאַכט א מאָהלצייט. ווען די פערזאַ־מעלטע ביי דער מאָהלצייט זיינען געוואָרען זעהר פרעהליך, איז קלעאָמענעס בעפאַלען די געסט מיט געוועהר, האָט געטויט די עפאָרען צוזאַמען מיט 80 פון דעם אדעל פון ספּאַרטאַ, וועלכע זיינען געווען די מעכטיגסטע אין לאַנד. נאָכדעם האָט ער דורכגעפיהרט די רעפאָרמעס, וועלכע אגיס האָט אונטער־גענומען און וועלכע זיינען ווירקליך געווען אין שטאַנד צוריק צו געבען צו ספּאַרטאַ איהר אַלטע מאַכט (235 פ. קר.). דורך דיזע רעפאָרמעס האָט ספּאַרטאַ באמת דערגרייכט צו דער זעלביגער מאַכט, וועלכע זי האָט געהאַט אין איהרע גליקליכע צייטען. זי האָט אָנגעפאַנגען צו טראַכטען צוריק צו בעקומען די העגעמאָניע (אויבערהערשאַפט) איבער גאַנץ פּעלאָפּאָננעזוס, ווי עס איז אַמאָל געווען, אין איהרע שענסטע צייטען. זי האָט שוין אונטער־

געוואָרפען אונטער איהר מאכט אַרגאָס און מאַנטינעאַ, אָבער אַ נייער קריג מיט דעם אַכאַיאַישען בונד האָט געשטערט איהרע שטרעבונגען.

אום די פּלענער פון די ספּאַרטאַנער צו צושטערען, האָט אַראַטוס זיך געווענדט פיר הילף צום קעניג אַ נ ט י ג אָ נ ו ס ד אָ ז אָ ן, וועלכער האָט ווירקליך בעזיגט די ספּאַרטאַנער ביי ס ע ל ל אַ ז י אַ (222 פ. קר.), אָבער אויך דער אַכאַיאַישער בונד האָט דאַן פערלאָרען זיין זעלבשטענדיגקייט. ער האָט געמוזט אָנערקענען די אויבערהערשאַפט פון די מאַצעדאָניער, און צוואַמען מיט דעם בונד האָבען זיך געמוזט אונטערוואַרפען אונטער דער מאַצעדאָנישער מאַכט אויך די באָאָטיער, פאָציער, טהעססאַליער, עפּיראָטען און אַקאַרנאַניער. אַראַטוס זעלבסט איז פערגיפטעט געוואָרען פון פיליפּ דעם 3טען, וועלכער האָט אָנגעפאַנגען פאַר איהם מורא צו האָבען. די רעפאָרמעס, וואָס קלעאָמענעס האָט איינגעפיהרט אין ספּאַרטאַ, זיינען אָפּגעשאַפט געוואָרען. עס זיינען אריין איבער־אַ־נייס אין קראַפט דער ראַט פון די אַלטע, די עפאָרען און די אָליגאַרכיע. קלעאָמענעס מיט אַ קליינער צאָהל אָנהענגער האָט געמוזט פערלאָזען ספּאַרטאַ און האָט געוואָלט ענטלויפען נאָך אַלכּסנדריאַ אין עגיפּטען. דאָ האָט ער געזוכט הילף פון עגיפּטישען קעניג געגען דער מאכט פון מאַצעדאָניען, און אַלס דאָס איז איהם ניט געלונגען, האָט ער אָנגעפאַנגען צו העצען די עגיפּטער געגען זייער קעניג צו אַן אויפשטאַנד. דאָס פאָלק אָבער האָט זיין העצען קיין אויפמערקזאַמקייט ניט געשענקט, און ער און זיינע אָנהענגער האָבען זיך זעלבסט גענומען דאָס לעבען פון פערצווייפלונג. זיין מוטער און זיינע קינדער זיינען געטויט געוואָרען. זיין טויטען קערפּער האָט מען געהאַנגען (220 פ. קר.). דאָס איז געווען דער לוין, וואָס ספּאַרטאַ האָט בעצאָהלט קלעאָמענעס'ן פיר די נויטווענדיגע רעפאָרמעס, וואָס ער האָט געמאַכט אום ספּאַרטאַ צו רעטען פון אונטערגאַנג. מיט זיין טויט איז אויסגעלאָשען געוואָרען די לעצטע האָפנונג פיר ספּאַרטאַ ווידער ווען עס איז אויפצולעבען.

פון דער צייט אָן, וואָס דער אַכאַיאַישער בונד איז אַרונטערגעפאַלען אונטער די מאַכט פון מאַצעדאָניען, איז זיין אינערליכע קראַפט אין גאַנצען געבראָכען געוואָרען. דער בונד איז אפילו ניט אין שטאַנד געווען זיך צו שיצען געגען די רויבערישע אָנגריפען פון די אֶטאָליער, וועלכע זיינען בעפאַלען און האָבען פערוויסטעט זעהר פיעלע אָרטשאַפטען אין מעססעניען. דיזיי האָבען צושטערט און פערוויסטעט אפילו טעמפּלען און הייליגטימער. דיזער קריג, בעוואוסט אונטער דעם נאָמען „קריג פון די בונד־חברים", אין וועלכען ספּאַרטאַ איז געווען אויף דער זייט פון דעם אֶטאָלישען בונד, האָט געדויערט 6 יאָהר (פון 221 ביז 215 פ. קר.) און האָט פערניכטעט

די לעצטע קרעפטען פון די איינצעלנע שטאאטען, בעזונדערס פון די ספאר־טאנער. מיט איינינגע יאהר שפעטער, אלס פ י ל א פ א מ ע ן, דער לעצ־טער גרויסער קריגס־פיהרער און שטאאטסמאן פון די גריכען, איז געשטא־נען אן דער שפיץ פון בונד, האט ער ספארטא אין גאנצען צושלאגען (206 פ. קר.). אין יאהר 188 פ. קר. האט פילאפאמען געצוואונגען ספארטא זיך אנצושליסען אן דעם אכאיאישען בונד און האט דארט אפגעשאפט דעם לעצטען רעסט פון דער ליקורגישער געזעצגעבונג.

אין דיזען קריג צווישען דעם אכאיאישען בונד און די ספארטאנער האבען זיך די רוימער אנגעפאנגען אריינצומישען אין די גריכישע אינטע־רעסען. דיזע דורסטיגע לענדער־בעזיגער האבען מיט זייערע אינטריגעס געשטערט פילאפאמען׳ען צו שטארקען די איינהייט פון דעם אכאיאישען בונד, און האבען געטאן אלץ, וואס איז מעגליך, דאס די גריכען זאלען זיך אימער רייסען צווישען זיך איבער קליינינקייטען, אום זיי זאלען דורך דעם אפגעשוואכט ווערען אזוי, דאס מיט דער צייט זאל עס זיין לייכט פיר רוים גריכענלאנד אונטער איהר יאך ארונטערצוווארפען. די רוימער מיט זייערע אינטריגעס האבען געמאכט, דאס מעססעניען זאל זיך פון בונד אפרייסען. דער זיבציג־יעהריגער פילאפאמען, וועלכער איז דאמאלס צום אכטען מאל ערוועהלט געווארען צום קאמאנדיר, האט אונטערגענומען א פעלד־צוג נאך מעססעניען, ער איז אבער געפאנגען געווארען און איז געצוואונגען געווען צו טרינקען דעם גיפט־בעכער.

מיט פילאפאמען׳ס טויט איז געבראכען געווארען די לעצטע שטיצע פון אכאיאישען בונד. זיין טרייער געהילף און נאכפאלגער ל י ק א ר ט א ס האט אפילו ראכע גענומען פיר זיין טויט און האט געצוואונגען די מעס־סעניער זיך אנצושליסען אן דעם אכאיאישען בונד, אבער דאס איז געווען א זעהר שוואכע בעלוינונג פיר די צרות, וואס דאס גריכישע פאלק האט גע־האט אויסצושטעהן פון די מעססעניער אין דער צוקונפט, איבערהויפט זינט דעם קריג צווישען די רוימער און פ ע ר ס ע א ו ס ׳ ן. די נגישות, וועלכע די רוימישע קאמאנדירען האבען אנגעטאן גריכענלאנד, האבען אויפ־גערייצט פיעלע גריכישע שטאאטען און פערגרעסערט די צאהל פון אונצו־פרידענע, וועלכע זיינען שוין געווען זעהר פיעל. אבער אין דער זעלבער צייט האט זיך די פארטיי פון די רוימישע אנהענגער אויך פערגרעסערט. מיט דער צושטימונג פון רוים איז ספארטא אפגעשטאנען פון אכאיאישען בונד. עס פערשטעהט זיך, דאס דיזעס האט שטארק אויפגעבראכט די אכאיער געגען די רוימער. דער צארן האט נאך אין זיי מעהר אויפגעפלא־

קערט, ווען דער רוימישער סענאט האָט צוגע'משפט, דאָס ספּאַרטאַ, קאָרינטה, אַרגאָס, העראַקלעאַ און דאָס אַרקאַדישע אָרכאָמענאָס געהערען ניט מעהר צום אַכאַיאישען בונד. די פיהרער פון בונד דיאָאוס און קריטאָלאוס האָבען ניט געהאַט דעם מוט און די קראַפט צו בעשטעהן דעם לעצטען קאַמף. זיי האָבען איהם געגען זייער ווילען אויפגענומען און האָבען געליטען אַ שרעקליכע נידערלאַגע, נעמליך די אַכאַיער ביי ס ק אַ ר פ ע אַ און די אַרקאַדיער ביי כ אָ ר אָ נ ע אַ (149 פ. קר.). פון דיזער צייט אָן איז גריכענלאַנד אַראָפּ פון דער סצענע פון היסטאָריע אַלס פרייעס, זעלבשטענדיגעס לאַנד און איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ רוימישע פּראָווינץ אונטער דער רע-גירונג פון אַ פּראָקאָנסול. געגויערעס וועגען דיזער צייט און דער אונטעריאָ-כונג פון דער גריכישער נאַציאָן אונטער די רוימער וועלען מיר געבען שפּעטער אין דער געשיכטע פון רוים.

2) סיריען.

פון אַלכסנדר'ס נאָכפאָלגער האָבען דעם גרעסטען ערפאָלג געהאַט סעלעאוקוס און פּטאָלעמאָאוס. נאָך דעם, ווי סעלעאוקוס האָט געקריגען באַ-בילאָניען און סוזיאַנאַ (בבל און שושן) אַלס סאַטראַפּיע, האָט ער בעזיגט דעם גאַנצען איראַן, סיריען, אַרמעניען, מעסאָפּאָטאַמיען און אַ גרויסען טייל פון קאַפּפּאַדאָציען און ציליציען. אין דיזען גרויסען רייך האָט ער געגרינ-דעט צוויי הויפּטשטעדט: סעלעאוציאַ ביי טיגרים (חדקל) און אַנטיאָכיאַ ביים אָראָנטעס. די לעצטע שטאָדט האָט ער אַליין אויסגעבויט מיט נאָך פיעלע אַנדערע שטעדט, און האָט פערברייטערט אין אָריענט די גריכישע זי-טען און די גריכישע קולטור. סעלעאוקוס דער 1טער מיט'ן ביינאָמען נ י-ק אַ ט אָ ר איז 280 פ. קר. ערמאָרדעט געוואָרען אין זיין 78טען יאָהר פון איינעם פון זיינע הויפּט-בעאַמטע. זיינע נאָכפאָלגער זיינען אַלע געוועזען פון זיין פאַמיליע ביז דאָס רייך איז אונטערגעגאַנגען. אָבער דאָס גרויסע רייך איז אונטער דער רעגירונג פון זיינע נאָכפאָלגער באַלד אין אָנהייב אָפּגע-שוואַכט געוואָרען און האָט אָנגעפאַנגען צופאַלען. די מדינה איז געוועזען צו גרויס און איז געוועזען צוזאַמענגעשטעלט פון צו פיעלע פערשיידענע טיי-לען, דעריבער האָט זי ניט געקענט לאַנג עקסיסטירען אַלס אָן איינציגע גאַנצע מדינה און האָט געמוזט צופאַלען אויף קלענערע טיילען. פּאָנטוס, אַרמעניען און קאַפּפּאַדאָציען זיינען באַלד אין אָנפאַנג אָפּגעפאַלען פון סע-לעאוקוס'ן און זיינען געוואָרען זעלבשטענדיגע פירסטענטימער. ג אַ ל ל י ש ע מחנות, וועלכע האָבען זינט דעם יאָהר 280 פ. קר. בעאונרוהיגט און געפלינ-

דערט מאצעדאָניען און גריכענלאנד, האָבען זיך ענדליך פעסט בעזעצט אין קליין־אזיען און האָבען דאָרט געגרינדעט א נייעם שטאאט, גאלאטיען. ענדליך האָבען זיך אויך בעפרייט פון דער הערשאפט פון די סעלעאוצידען: באַקטריען, מעדיען און פּארטהיען, און פון דער צייט אָן, וואָס די רוימער האָבען ארייננגעשטעקט א פוס אין אזיען, איז די מאכט פון די סעלעאוצידישע הערשער אזוי שוואך געוואָרען, דאָס אין יאָהר 64 פ. קר. האָט פּאָמפּעיוס דאָס רייך פון די סעלעאוצידען פערוואנדעלט אין א רוימישע פּראָווינץ, ווי מיר וועלען וועגען דעם אויספיהרליכער ערצעהלען אין דער געשיכטע פון די רוימער.

3) עגיפּטען אונטער די פּטאָלעמאֶער.

זייט די פּערסיער האָבען בעזיגט עגיפּטען האָבען די פּריסטער זעהר אָפט פּעראורזאכט אויפשטאנדען געגען די בעדריקער אום צוריק צו קריגער זייער פרייהייט. אזוי צום ביישפּיעל, ווען קסערקסעס האָט געהאט די מפּלה אין גריכענלאנד, האָבען די עגיפּטער געמאכט אַן אויפשטאנד, האָבען אראָפּגעוואָרפען פון זיך דעם פּערסישען יאָך, האָבען ארויסגעטריבען די פּערסישע בעאמטע פון לאנד און האָבען ערוועהלט צום קעניג א ליביער מיט'ן נאָמען אינארוס. די עגיפּטער האָבען אָבער ניט געקענט לאנג אָנהאלטען זייער אונאָפּהענגיגקייט און זיינען איבער־א־ניים ארונטערגעפאלען אונטער די פּערסיער אין דער צייט פון ארטאקסערקסעס'ן, הגם די אטהענער האָבען געהאָלפען די עגיפּטער.

ערסט אין יאָהר 405 פ. קר. האָט עגיפּטען געקריגען צוריק איהרע פריהערדיגע זעלבשטענדיגקייט און האָט ערוועהלט אייגענע הערשער. דער לעצטער פון זיי איז געווען נעקטאנעבוס דער 2טער. אין זיין צייט איז עגיפּטען ווידער געוואָרען בעזיגט פון פּערסיען. פון יענער צייט אָן איז עגיפּטען געשטאנען אונטער דער פּערסישער הערשאפט ביז זי איז ארונטערגעפאלען אונטער אלכסנדר דעם גרויסען אין יאָהר 332 פ. קר. זייט דאן איז דיזעס לאנד געשטאנען אונטער דער הערשאפט פון די גריכען. נאָך דעם טויט פון אלכסנדר'ן איז פּטאָלעמאֶאוס דער 1טער, דער זוהן פון לאגוס'ן, געוואָרען הערשער אין עגיפּטען. אָנפאנגס איז ער נאָר געווען שטאטהאלטער. ער איז אָבער געווען מיט לייב און זעעלע איבערגעגעבען צו די אינטערעסען פון זיין לאנד, און האָט ניט געזוכט צו ווערען אויבער-הערשער איבער אלע מדינות, וואָס אלכסנדר האָט איינגענומען, און דעריבער האָט ער געהאט ערפאָלג אין זיין שטרעבען צו ווערען קעניג איבער עגיפּטען.

פריהער פון אלץ האָט ער בעזייטיגט דעם פריהערדיגען אונטער־שטאטהאלטער קלעאָמענעס, וועלכען דאָס פאָלק האָט שטארק געהאַסט צוליב זיינע בעדריקונגען. די 8,000 טאלענטען, וואָס קלעאָמענעס האָט אָנגערויבט ביים פאָלק, האָט פּטאָלעמאַאוס צוגענומען און האָט זיי פערברויכט פיר קולטור־צוועקען און פערבעסערונגען פון דער ארמעע פון דער נייער הויפּט־שטאָדט אַלכסנדריא, וועלכע איז געוואָרען אין זיין צייט דער צענטער פון האנדעל און פערקעהר. ער האָט געלאָזען בויען דעם לייכט־טורם, וועלכער איז געוועזען בעריהמט אין גאַנצען אַלטערטום. דיזער לייכט־טורם איז געשטאַנען אויף דער אינזעל פאראָס און האָט געהאַט דעם צוועק צו זיכערן דעם שיפען־פערקעהר. אויסגעבויט האָט איהם דער בעריהמטער ארכיטעקט פון יענער צייט ס אָ ס ט ר א ט אָ ס. דער טורם איז געוועזען 130 מעטער הויך און איז בעשטאַנען פון 8 עטאַזשען. די גאלעריעס זיינען געוועזען געשטעלט אויף מאַרמאָרנע זיילען. דעם טורם האָט מען געקענט זעהן 300 סטאַדיען (55 קילאָמעטער) ווייט. קעניג פּטאָלעמאַאוס האָט געלעגט דעם גרונד פיר דעם בעריהמטען מוזעאום אין אַלכסנדריא. דיזער מוזעאום איז געוועזען פערבונדען מיט דעם קעניגליכען פאַלאַסט און האָט ענטהאַלטען אין זיך א ביבליאָטהעק, וועלכע האָט ניט געהאַט אין דער גאַנצער וועלט ביז היינטיגער צייט איהר גלייכען. די ביבליאָטהעק האָט אין זיך אויך געהאַט צימערן פיר געלעהרטע און פאָעטען. פּטאָלעמאַאוס האָט אויך געשאַפען א זעהר גרויסע מיליטער־ און זעע־מאַכט. ער האָט אויך איינגעפיהרט מילדע אָרדנונג אין געריכט־זאַכען און אין דער פאָרמע פון רעגירונג, אָבער איבעראל האָט מען אַרויסגעזעהן די אונבעשרענקטע הערשאַפט פון פּטאָלעמאַאוס'ן. ער האָט געהאַט גרויס ערפאָ־ג אין פערברייטען זיין הערשאַפט איבער אַנדערע

פּטאָלעמאַאוס דער 1טער
און עאורידיקע.

לענדער. ער האָט אויך אונטערוואָרפען אונטער זיין מאַכט: צירענע, באַרקאַ, פעניציען און צאָלע־סיריען.

הגם אין הינזיכט פון פּאָליטיק זיינען פּטאָלעמאָאוס און זיינע ביידע ערסטע נאָכפאָלגער געווען זעהר קלוג, איז אָבער דער זיטליכער צושטאַנד אין קעניגליכען הויף געווען זעהר פערדאָרבען. אונטער פּטאָלעמאָאוס דעם 2טען האָט געהערשט אין הויף אַ זעהר גרויסע שווענדעריי, וועלכע איז געפאַלען צו לאַסט אויף דאָס פאָלק, אַזוי דאָס מען האָט געמוזט העכערן די שטייערן פון פאָלק אויף 14,800 טאַלענטען אַ יאָהר, און אין דעם שאַץ פון דער רעגירונג האָט זיך געפונען דאַמאָלס 74,000 טאַלענטען (747 מיליאָן דאָללאַר). אויך פּטאָלעמאָאוס דער 2טער האָט פערברייטערט זיין הערשאַפט איבער אַלע לענדער. ער האָט איינגענומען ערטער אין עטהיאָפּיען, אַבעססיניען, דרום־אַרקאַדיען און קליין־אַזיען.

אונטער פּטאָלעמאָאוס דעם 3טען, וועלכער האָט געהאַט דעם צונאָמען ע ו ע ר ג ע ט ע ס, ווייל ער האָט פון אַזיען צוריק געבראַכט עגיפּטישע געצענבילדער, האָט די פּאָליטישע מאַכט פון עגיפּטען דערלאַנגט אַ זעהר הויכע שטופע. אויסער דעם, וואָס ער האָט פערברייטערט זיין הערשאַפט אין די אויבענדערמאָהנטע לענדער: אין אַבעססיניען, עטהיאָפּיען, דרום־אַרקאַדיען, האָט ער נאָך צוגענומען די אינזעל ציפּערן (קפריסין), וועלכע איז זעהר וויכטיג געווען פיר די ענטוויקלונג פון האַנדעל, און האָט אָפּגענומען פון די סעלעאוצידען די דרום־לענדער פון קליין־אַזיען, נעמליך: קאַריען, ציליציען און ליציען, און האָט געבראַכט פון דאָרט זעהר פיעל רויב, וואָס האָט בעטראָפען איבער 40,000 טאַלענטען (45 מיליאָן דאָללאַר). אין דער צייט אָבער, וואָס עס האָט רעגירט זיין זוהן פּטאָלעמאָאוס דער 4טער, וועלכער איז געווען בעקאַנט מיט'ן צונאָמען ט ר י פ אָ ן, האָט די מאַכט פון עגיפּטען אָנגעהויבען צו זינקען. דער לאַנגער שטרייט, וואָס ער האָט געפיהרט מיט אַנטיאָכוס דעם 3טען פון סיריען, האָט זעהר פיעל געשאַדעט דעם לאַנד. הגם די עגיפּטער האָבען געזיגט ביי ראַפיאַ (216 פ. קר.). דער קריג האָט זיך געענדיגט דערמיט, וואָס עגיפּטען האָט פערלאָרען די לאַנדשאַפטען ביים לבנון און די בעזיצונגען אין קליין־אַזיען. נאָך מעהר אונגליק איז אַרויסגעקומען פון דעם קריג, וואָס ער האָט געבראַכט דערצו, דאָס די רוימער האָבען זיך אָנגעהויבען אַריינמישען אין די אינערע אינטערעסען פון עגיפּטען, און עס איז געקומען אַזוי ווייט, דאָס די רוימער זיינען געוואָרען די אַפּוטרופּסים פון פּטאָלעמאָאוס דעם 5טען עפּיפאַנעס (205—181

פ. קר.), וועלכער איז געווען צו יונג, ווען ער איז אַרויף אויף'ן טראָן נאָך זיין פאָטער'ס טויט. עגיפּטען איז בּיסלאַכווייז געקומען אונטער דעם איינ-

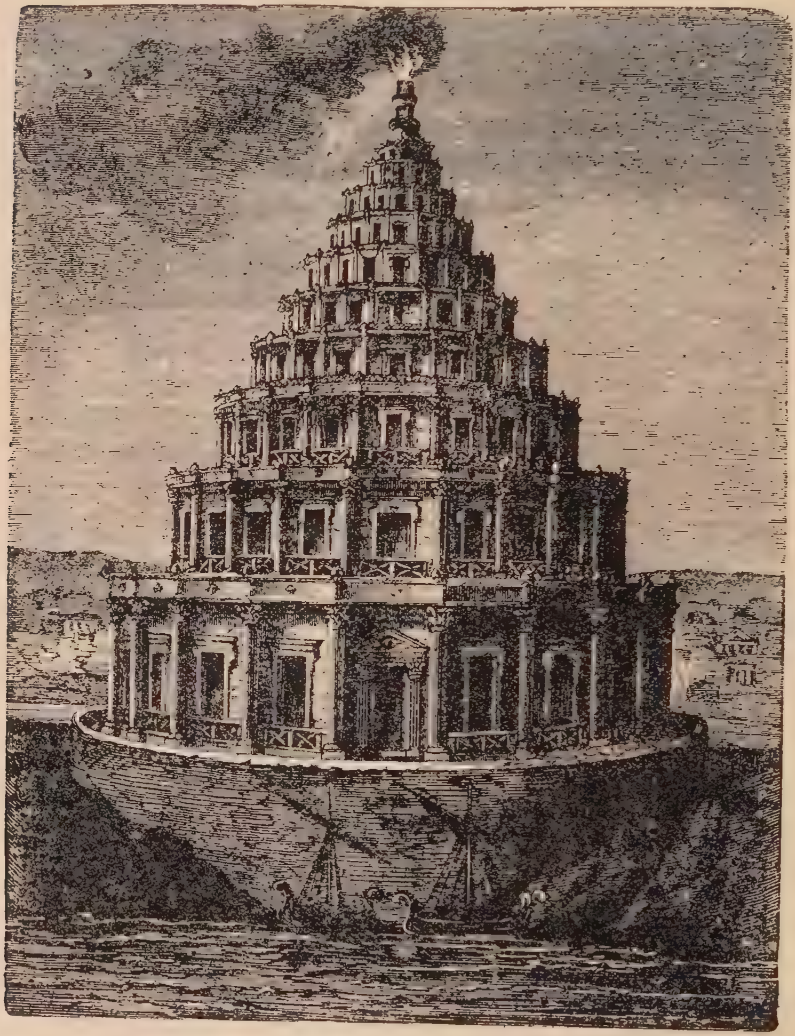

דער לייכט=טורם אויף פאַראָס.

פלוס פון רוים, וועלכער האָט זיך מעהר און מעהר בּעפעסטיגט און פערברייטערט און האָט געפיהרט צו דער פאָלקאָמענער בּעהערשונג פון עגיפּטען.

דער האנדעל האט זיך פערברייטערט אין עגיפטען אין דער צייט פון דער הערשאפט פון די ערסטע דריי פטאָלעמאָער איבער פיעלע ימים: איבער'ן מיטעללענדישען, פערסישען, ארקאדישען און אינדישען. לויט ווי פליניוס ערצעהלט איז דער האנדעל צווישען עגיפטען און אינדיען פאָרגעקומען אויף אזא ארט: פון אלכסנדריא איז געגאנגען א האנדעל-שיף איבערן נילוס ביז קאָפטאָס. דאָ האט מען די וואארע טראנספאָרטירט אויף דער יבשה ביז מ י אָ ס ה אָ ר מ אָ ס אָדער ב ע ר ע נ י צ ע, דאָרט האָט מען עס איינגעשיפט. די ים-רייזע האט מען אָנגעפאנגען אין מיטען זומער. ווען מען האט געברויכט אָנלאָדען א שיף מיט פערשיידענע געווירצען, פלעגט מען זיך אָפשטעלען ביים זידליכען ברעג פון אראביען, געוועהנליך אין מ ו צ א, און דאָרט פלעגט מען בעזאָרגען דאס שיף מיט פראָוויאנט און וואסער. פון דאָרט פלעגט מען שוין גלייך פאָהרען נאָך אינדיען. דער ריק-וועג פון אינדיען פלעגט זיך אָנפאנגען אין דעצעמבער. אום דעם אינדיש-אראבישען האנדעל אין גאנצען דורך עגיפטען צו פיהרען, האט פטאָלעמאָאוס דער 1טער געבויט די שטאָדט בערעניצע מיט איהר אויסגעצייכענטען האפען מיאָס הארמאָס און האט פערבונדען קאָפטאָס דורך א קאנאל מיט'ן נילוס. די פטאָלעמאָאוס-דינאסטיע האט אויך געשאפען נייע וועגען און שטראסען צום אינערען פון אפריקא, ווייל די גרענצען פון זייער מלוכה האבען זיך פערברייטערט אין זייער צייט ביז צו די קוועלען פון נילוס. מיט דיזען אופן האבען צוזאמענגעשטראָמט אלע אוצרות פון אראביען, עטהיאָפיען און אינדיען אין אלכסאנדריא, וועלכע איז געוואָרען דער גרעסטער האנדעלס-פלאץ פון דער וועלט.

יג. די גריכישע קולטור זינט דער פעריקלישער צייט.

הגם פאָליטיש האט גריכענלאנד זינט דעם פעלאָפאָננעזישען קריג אָנגעפאנגען צו פאלען, האט זי זיך זינט דאן גייסטיג אויפגעהויבען. עס שיינט צו זיין א וואהרהייט, וואס א מאָדערנער שריפטשטעלער האט געזאָגט, דאס די פעריאָדע פון דעם אראָפפאלען פון א פאָלק איז די פעריאָדע, ווען עס ווערט צייטיג. דער גריכישער גייסט האט ווירקליך אין דער צייט נאָך פעריקלעס'ן דערלאנגט די העכסטע שטופע פון זיין ענטוויקלונג. דיזע צייט צייכענט זיך אויס מיט וויסענשאפטליכע שטרעבונגען — פילאָזאָפיע, געשיכטע-שרייבונג און רעדע-קונסט, פון וועלכע אונזער היינטיגע הויך-ענטוויקעלטע קולטור שעפט נאָך פיעלעס.

די פילאָזאָפיע. סאָקראטעס'עס לעהרע האט אָנגענומען ביי זיינע תלמידים, וועלכע זיינען בעוואוסט מיט דעם נאָמען ס אָ ק ר א ט י ק ע ר,

פערשיידענע געשטאַלטען. צום ביישפּיעל, זיין תלמיד א ר י ס ט י פּ פּ ו ס פון צירענע האָט געגרינדעט אַ שולע, אין וועלכער ער האָט געלערנט, דאָס די גליקזעליגקייט פון מענשען בעשטעהט נאָר אין גענוס, איבערהויפּט אין מאַטעריעלען און קערפּערליכען גענוס, און די חכמה פון מענשען דאַרף איהם נאָר דינען דערצו, די ליידען און אונאַנגענעהמע געפיהלען צו פערוואַנדלען אין אַנגענעהמע. די צ י נ י ש ע שולע בעהויפּטעט פערקעהרט, דאָס צופרידענהייט מיט ווענייג איז דאָס גליק פיר דעם מענשען. די אויפגאַבע פון דעם מענשען איז צו מאַכען זיינע בעדערפניסען וואָס ווענייגער, זיין גאַנצעס שטרעבען דאַרף זיין זיך צוריקקעהרען צו דעם נאַטירליכען צושטאַנד. אַ פערטרעטער פון דיזער שולע איז געווען דיאָגענעס. דער גרינדער פון דיזער שולע איז געווען אַ נ ט י ס ט ה ע נ ע ס. ער האָט פאָרגעטראָגען זיין לעהרע אין דעם גימנאַזיום צ י נ אָ ז אַ ר ג ע ס, דעריבער רופט זיך זיין שולע די צ י נ י ש ע.

דער בעריהמטעסטער און בעדייטענדסטער פון אַלע תלמידים פון סאָקראַטעס'ן איז געווען פּ ל אַ ט אָ (אפּלטון). ער איז געבאָרען געוואָרען אין אַטהען פון אַן אַנגעזעהענער פאַמיליע אין יאָהר 249 פ. קר. אין דער יוגענד האָט ער זיך בעשעפטיגט מיט פּאָעזיע, שפּעטער אָבער האָט ער זיין גאַנצעס לעבען געווידמעט צום שטודיום פון פילאָזאָפיע. דעם ערסטען אונטערריכט אין פילאָזאָפיע האָט ער געקריגען פון קראַטילוס'ן, וועלכער איז געווען אַן אַנהענגער פון העראַקליט'ן. זיין בעקאַנטשאַפט מיט סאָקראַטעס'ן האָט בעשטימט זיין גאַנצע צוקונפטיגע טעטיגקייט. ער האָט מיט סאָקראַטעס'ן געהאַט אומגאַנג פון 408 פ. קר. ביז סאָקראַטעס'עס טויט. ער האָט געמאַכט פיעלע רייזעס אין די ערסטע יאָהרען פון זיין לעבען און איז צוריקגעקומען אין אַטהען אין זיין 40טען יאָהר און האָט דאָרט געגרינדעט אַ פילאָזאָפישע שולע אונטער דעם נאָמען אַ ק אַ ד ע מ י ע, ווייל ער האָט זיין לעהרע אימער פאָרגעטראָגען אין דעם גאָרטען פון אַ ק אַ ד ע מ אָ ס. אין דיזען אָרט האָט ער פאָרגעטראָגען זיינע לעהרעס ביז צו ענדע פון זיין לעבען. נאָר אויף אַ קורצע צייט האָט זיין טעטיגקייט דאָרט אויפגעהערט צוליב זיינע צוויי רייזעס נאָך סיראַקוז. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 347 פ. קר.

אַלץ, וואָס פּלאַטאָ האָט געשריבען, איז ערהאַלטען געוואָרען ביז אונזערע צייטען. צוזאַמען האָט ער אָנגעשריבען 44 ווערק (אונטער זיי זיינען אָבער פאַראַן אייניגע, וואָס זיינען ניט עכט זיינע). אייניגע פון די וויכטיגסטע זיינען: די ג ע ז ע צ ע ן, די אַ פּ אָ ל אָ ג י ע פון ס אָ ק ר אַ ט ע ס ' ן, פּ ר אָ ט אַ ג אָ ר אַ ס, די ר ע פּ ו ב ל י ק, פ אֵ ד ר אָ ס, די

מאהלצייט, עאוטהידעמאָס א. אנד. די פאָרמע פון אַלע זיינע ווערק איז אַ דיאַלאָגישע, ד. ה. אַ פאָרמע פון אַ געשפּרעך צווישען צוויי מענשען. דער גרינדער פון דיזער פאָרמע איז געוועזען סאָקראַטעס. דער יסוד פון פּלאַטאָ'ס פילאָזאָפיע איז די אידעען־לעהרע. נאָך דיזער לעהרע זיינען די אידעען פון מענשען זאכען, וועלכע עקסיסטירען אויסער דעם מענשען. דיזע אידעען זיינען אונפערענדערליך און זיי זיינען די גרונדלאגע פון פערשיידענע אינדיווידועלע דענקונגס־ארטען פון די מענשען. די אַלע געגענשטענדען, וואָס עקסיסטירען אין דער וועלט, זיינען נאָר אָפּשפּיגלונגען פון דיזע אידעען, וועלכע דער בעריהמטער דייטשער פּאָעט שילער זעצט איבער מיט'ן וואָרט „געשטאַלט", ד. ה. די אידעען זיינען די געשטאַלט, וואָס גיבען די קערפּערס זייער צורה, זייער אויסזעהן. פּלאַטאָ'ס פילאָזאָפיע האָט געהאַט אַ גרויסען איינפלוס אויף דאָס דענקען און פאָרשען פון מיטעל־אַלטער. די העכסטע פון אַלע אידעען איז די אידעע פון גוטעס, וועלכע האָט די זעלבע בעדייטונג, וואָס די אידעע פון גאָטהייט, און די העכסטע גליקזעליגקייט פון מענשען בעשטעהט אין דעם, דאָס ער זאָל ווי ווייט מעגליך זיין עהנליך צו גאָט, צו זיין גוט.

זעהר בעקאַנט איז דער שטאַאַטס־אידעאַל, וואָס פּלאַטאָ האָט אויפגעשטעלט. דיזער איז געוואָרען זעהר בעריהמט, אָבער אין גרונד גענומען האָט ער דיזע בעריהמטהייט ניט פערדינט. ווען מיר זאָלען זיין טהעאָריע איבער דעם שטאַאַט בעטראַכטען מיט אַ קריטישען בליק, וועלען מיר לייכט קומען צום שלוס, דאָס זי איז כמעט די זעלביגע ווי פון אַלע שטאַאַטען אין זיין צייט. אינטערעסאַנט איז אָבער אין דיזען ווערק דער בעווייז פון נויטווענדיגקייט פון שקלאַפעריי. נאָך זיין טהעאָריע איז שקלאַפעריי דער גרונד־בעדינג פון אַ פרייער געזעלשאַפט. אונטער די פרייע מענשען פערדינען נאָך זיין טהעאָריע פעראַכטעט צו זיין די יעניגע, וועלכע פיהרען אַ שווערעס מיהזאַמעס לעבען דורך זייער האַנדווערק. „די נאַטור", זאָגט ער, „האָט קיין שוסטערס און קיין שמידען ניט בעשאַפען. אַזעלכע בעשעפטיגונגען ערנידריגען דעם מענשען, און צוליב דעם זיינען זיי צו נידריג צו געניסען די רעכטען פון פּאָליטיק און מוזען דעריבער אויסגעשלאָסען ווערען דערפון".

פּלאַטאָ טיילט איין די בירגער פון אַ לאַנד אין דריי קלאַסען: 1) די לוין־אַרבייטער, צו וועלכע עס געהערען: אַרבייטער, האַנדווערקער און קויפלייט; 2) די קריגער, די בעשיצער פון פאָטערלאַנד, און 3) די הויכע רעגירונגס־בעאַמטע און געלעהרטע. דער פונדאַמענט פון שטאַאַט זיינען די העכערע צוויי קלאַסען; די אַרבייטער, האַנדווערקער און קויפלייט זיינען בע-

שטימט, נאָך זיין טהעאָריע, צו דינען און צו געהאָרכען די העכערע צוויי קלאַסען. דער שטאַאַט, הייסט עס, בעשטעהט נאָר פון אַן אריסטאָקראַטיע פון קריגער און געלעהרטע, וועלכע דאַרפען בעדינט ווערען פון אַ מענגע שקלאַפען, און אויך הערשען איבער פרייע בירגער, וואָס ערנעהרען זיך דורך זייערע האַנדווערקען. די אויפגאַבע פון דער רעגירונג דאַרף זיין צו ענטוויקלען גייסטיג און פיזיש די צוויי הערשענדע קלאַסען. דיזע קלאַסען ברויכען ניט האָבען אויף זיך די באַנדען פון אַ פאַמיליע, די פרויען פיר דיזע קלאַסען טאָרען ניט געהערען צו געוויסען פערזאָנען, נאָר זיי דאַרפען געהערען צו

פלאַטאָ.

אַלעמען צוזאַמען, די ערציהונג פון קינדער דאַרף געהערען צו דער רעגירונג, אויך קיין אייגענטום ברויכען דיזע צוויי הערשענדע קלאַסען ניט האָבען. ויעגען דער עקאָנאָמישער און ווירטשאַפטליכער זייט פון שטאַאַט האָט אונזער פילאָזאָף קיין זילבע ניט געזאָגט, אַזוי ווי דאָס וואָלט גאָר ניט האָבען צו טאָן מיט'ן שטאַאַט, אָזוי ווי אַ שטאַאַט קען עקסיסטירען אָהן דעם. פלאַטאָ זאָגט, דאָס די הערשטענדע קלאַס ברויכט קיין אייגענטום ניט צו האָ-

בען, זייערע בעדערפניסען זאָלען זיין זעהר בעשרענקט, און דיזע זאָל די רעגירונג פיר זיי בעזאָרגען. פון זיין טהעאָריע איז ניט קלאָר, צו וועמען זאָלען די גיטער געהערען. עס ווייזט אויס, דאָס ער רעכענט די גיטער זאָלען געהערען צו די פרייע ארבייטער און סוחרים, ווייל ער לעגט ארויף די פליכט פון אויסצוהאַלטען די קריגער און געלעהרטע אויף די פרייע ארבייטער און סוחרים. פלאַטאָ רעכענט זיך אַלס דער ערסטער, וואָס האָט בעשאַפען די אידעע פון קאָמוניזם, ווייל ער ערקלערט, דאָס אייגענטום שטערט צו אידעע-אַלער פאָלקאָמענהייט, צו וועלכער ער וויל אויפהייבען זיינע קריגער און גע-לעהרטע. דאָס אייגענטום איז די הויפט-קוועלע פון אַלע אונגליקען פיר א רעגירונג און א שטאַאט, זאָגט ער, עס ענטוויקעלט האָבזוכט, עהרגייץ, עגאָאיזם און לוסט צו כאבאר.

אויך זיין ווערק איבער געזעצע האַלט ניט אויס די קריטיק פון דער נייער צייט. אין דיזען ווערק בעשעפטיגט זיך דער פילאָזאָף מיט דער אַלטער פראגע פון די גריכישע געזעצגעבער, ווי אזוי אויפצוהאַלטען די גלייכהייט פון פערמעגען, און צו דיזען צוועק שלאָגט ער פאָר א מין לעהן-סיסטעם פון לאַנד-בעזיץ *), די בעשרענקונג פון בעוועגליכען פערמעגען (מטלטלין), דאָס פערבאָט פון גאָלדענע און זילבערנע מטבעות, די רעגולירונג פון האַנדעל און אינדוסטריע, די רעגולירונג פון קינדער האָבען און פון געמיינזאַמע מאָהלצייטען א. אנד.

דער בעריהמטעסטער שילער פלאַטאָ'ס איז געוועזען א ר י ס ט אָ ט ע ל ע ס, וועלכער האָט ווייט איבערשטיגען זיין לעהרער. אריסטאָטעלעס איז געבאָרען געוואָרען 384 פ. קר. אין סטאַגירא אין כאַלצידיצע. זיין פאָטער איז געוועזען לייב-אַרצט ביים מאַצעדאָנישען קעניג אַמינטאַס דעם 1טען און האָט געשריבען א גאַנצע רייהע ווערק איבער מעדיצין. צו 18 יאָהר איז אריסטאָטעלעס אוועק שטודירען אין אַטהען און האָט דאָ געהערט פלאַטאָ'ס פאָרלעזונגען. צווישען דעם לעהרער און דעם שילער איז פערבונדען געוואָרען א שטאַרקע פריינדשאַפט. שפּעטער אָבער האָט אריסטאָטעלעס אָנגעפאַנגען זעהר אָפט אָנצוגרייפען זיין לעהרער פלאַטאָ. שפּעטער אין יאָהר 343 פ. קר. האָט פיליפּ דער קעניג פון מאַצעדאָניען איינגעלאַדען אריסטאָטעלעס'ן צו ערציהען זיין 13-יעהריגען זוהן אַלכסנדר (וועלכער איז נאָך דעם בעקאַנט געוואָרען אַלס אַלכסנדר דער גרויסער). דריי יאָהר איז ער געוועזען אויף דיזער שטעלע, און נאָך דעם האָט ער זי פערלאָזען און האָט זיך אויף

*) סיסטעם, לויט וועלכען לאַנד ווערט געהאַלטען פיר געוויסע דינסטען.

א געוויסע צייט בעזעצט אין זיין געבורט־שטאָדט סטאגירא, וואו ער האָט זיך אין גאנצען איבערגעגעבען צו פילאָזאָפישע פאָרשונגען. ער האָט אָבער ווידער פערלאָזען זיין געבורט־שטאָדט און איז ווידער אוועק אין אטהען. דאָ האָט ער געגרינדעט א שולע, וועלכע איז בעוואוסט אונטער'ן נאָמען די פ ע ר י פ א ט ע ט י ש ע, ווייל אַריסטאָטעלעס פלעגט האלטען זיינע פאָר־טרעגען שפאצירענדיג צווישען אלעען פון בוימער („פעריפאטאי" אין גרי־כיש: שפאציר־גענג). נאָך אַלכסנדר'ס טויט האָט ער געמוזט פערלאָזען אַטהען, ווייל די אַטהענער האָבען פערפאָלגט אַלע ליבלינגען פון אַלכסנדר'ן

אַריסטאָטעלעס.

און ווי עס איז בעוואוסט איז אַריסטאָטעלעס געווען זעהר בעליבט פון זיין שילער אַלכסנדר, דעריבער האָבען איהם די אַטהענער פערפאָלגט. ער האָט נאָך דעם געמוזט ענטלויפען אויך פון זיין געבורטס־שטאָדט. מען האָט איהם בעשולדיגט אין אפיקורסות, דאָס ער האָט ניט געגלויבט אין די גריכישע גע־טער. ער איז אוועק נאָך כאַלצים, וואו ער האָט פאָרטגעזעצט זיין טעטיגקייט אַלס לעהרער ביז צום ענדע פון זיין לעבען. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 322 פ. קר. אין אַלטער פון 62 יאָהר פון א מאָגען־קראַנקהייט. אין דעם

פּאלאַצצאָ ספּאַדאַ אין רוים געפינט זיך די שענסטע פּערבליבענע סטאַטוע פון דיזען גרויסען פילאָזאָף. א בילד פון דעם גאַנצען מאָנומענט גיט אונז די צייכנונג אויף זייט 297, דאָס בילד אויף זייט 299 ווייזט נאָר דעם קאָפּ.

אַריסטאָטעלעס איז אָנערקענט אַלס איינער פון די גרעסטע דענקער פון דער מענשהייט. ער איז אָהן צווייפעל דער איינפלוסרייכסטער פילאָזאָף פון אַלע צייטען. זיינע שריפטען זיינען זעהר צאָהלרייך (אַן ערך 400). די מעהרסטע פון זיי זיינען געשריבען געוואָרען אין דער צייט פון זיין צווייטען אויפהאַלטען זיך אין אַטהען. דיזע שריפטען בעהאַנדלען אַלע צווייגען פון מענשליכען וויסען: רהעטאָריק, עסטהעטיק, לאָגיק, פיזיק, זאָאָלאָגיע, מאַטהעמאַטיק, פילאָזאָפיע, מאָראַל און פּאָליטיק. אין זיינע ווערק איז צוזאַמענגעפּאַסט דאָס גאַנצע וויסען פון יענער צייט, און הגם עס איז בעוויזען געוואָרען, דאָס אַריסטאָטעלעס האָט זיך שטאַרק בענוצט אין זיינע פאָרשונגען מיט די ווערק פון פריהערדיגע פילאָזאָפען, איבערהויפּט מיט דעמאָקריט׳ס, דאָך זיינען אַלע מודה, דאָס ער האָט פיעלע נייעס אויפגעטאָן אויך אין די פאָרשונגען פון די אַלטע, איבערהויפּט מיט זיין בעטראַכטען די אַלע וויסענשאַפטען פון אַן אינערליכען שטאַנדפּונקט, וואָס דורך דעם ווערט ביי איהם דאָס גאַנצע מענשליכע וויסען געבראַכט אין איין געשלאָסענעם סיסטעם. די בעריהמטעסטע פון זיינע שריפטען זיינען: די קאַטעגאָריעם (אַטטריבוטען, תוארים), די פּאָעטיק (ערקלערונג פון קונסט), די נאַטור-געשיכטע, די מעטאַפיזיק, די עטהיק (מידות) און די פּאָליטיק.

אַריסטאָטעלעס׳עס פילאָזאָפיע האָט אַ גרויסע שייכות מיט דער פּלאַטאָנישער, אָבער זי איז דורכאויס אייגענאַרטיג. אַריסטאָטעלעס האָט פיעל טיפער פון זיין לעהרער פּלאַטאָ פערשטאַנען דאָס גאַנצע מענשליכע וויסען. אריינגעהענדיג מעהר אין איינצעלהייטען האָט ער דורכגעדרונגען מיט זיין טהעאָריע דאָס גאַנצע געביט פון מענשליכען וויסען. פּלאַטאָ האָט געהאַלטען, דאָס די עקסיסטירענדע וועלט איז ניט דאָס איינצעלנע, נאָר די אידעען, דאָס אַלגעמיינע. אַריסטאָטעלעס האָט אין געגענטייל אָנגענומען דאָס איינצעלנע פיר די ריכטיגע עקסיסטענץ. יעדעס הויז האָט צ. ב. אין זיך די הויפּט-אייגענשאַפטען, וואָס צייכענט אויס אַ הויז פון אַלע אַנדערע געגענשטענדען, אָבער ווירקליך איז ניט דער אַלגעמיינער בעגריף הויז, נאָר דאָס איינצעלנע הויז. דער בעגריף ווערט נאָר דאַן אַ ווירקליכקייט, ווען דער שטאָף בעקומט אַ געוויסע פאָרמע. עס איז ווירקליך אין יעדען קערפּער צו אונטערשיידען צוויי הויפּט-זאַכען: מאַטעריע און

קאָפּ פון אַריסטאָטעלעס.

געשטאַלט (חומר און צורה), אָבער עס איז אונמעגליך די עקסיסטענץ פון יעדערער פון זיי בעזונדער. די מאַטעריע איז די לעצטע קוועלע פון אונפאָלקאָמענהייט פון די זאַכען, וואָס עקסיסטירען, אָבער זי איז צוגלייך דאָס, וואָס מאַכט א זאַך צום איינצעלנעם, צום אינדיווידואום. די פאָרמע אין געגענטייל בעגרינדעט דאָס אַלגעמיינע, די גלייכאַרטיגע פיעלהייט. דער שטאָף בעזיצט די מעגליכקייט עטוואָס צו ווערען, די פאָרמע איז די פאָלענדונג, די ערפילונג, די ווירקליכקייט. די בעוועגונג אָדער די פערענדערונג איז דער איבערגאַנג פון מעגליכקייט צו ווירקליכקייט. יעדע בעוועגונג מוז האָבען אַן אורזאַך, די אורזאַכען קענען אָבער ניט זיין אָהן אַן ענד, ווייל דאַמאָלס וואָלט עס געהייסען, דאָס עס איז גאָר קיין אורזאַך ניטאָ. דעריבער מוזען מיר קומען צו אַן ערסטער אורזאַך, וועלכע מוז זיין א קראַפט, וואָס בעוועגט אַנדערע און בלייבט אַליין אונבעוועגט, און דאָס איז די שטאָפלאָזע, אייביגע פאָרמע אָדער די גאָטהייט, וועלכע אַלס פאָלקאָמענע איז פון אַלעם געליבט, און אַלעס שטרעבט זיך צו מאַכען עהנליך צו איהר.

מיר וועלען צו ווייט ארויס פון אונזער גרענעץ, ווען מיר וועלען בעהאַנדלען אויספיהרליך אַלץ, וואָס דיזער גרויסער וועלט-פילאָזאָף האָט געשריבען. עס איז גענוג צו זאָגען, דאָס ער האָט געהאַט דעם גרעסטען איינפלוס אויף דעם ענטוויקלונגס-גאַנג פון דער גאַנצער ציוויליזירטער מענשהייט. אין דיזער הינזיכט האָט ער צו זיך קיין גלייכען ניט אין דער געשיכטע. אויב אָבער דיזער איינפלוס האָט געפיהרט צו פאָרטשריט, איז א פראַגע. די פרייהייט פון וויסענשאַפט און איהר פאָרטשריט דאַטירען אין דער נייערער צייט ערסט פון יענער פעריאָדע, אין וועלכער פרישע און ליכטיגע קעפּ האָבען געשטירצט די הערשאַפט פון די אַריסטאָטעלישע לעהרעס, וואָס זיינען יאָהרהונדערטער לאַנג געוועזען פערעהרט דורך טראַדיציאָן און דורך דעם רעספּעקט פון דער קירכע. פיעלע דורות נאָכאַנאַנד איז דער נאָמען אַריסטאָטעלעס געוועזען גלייכבעדייטענד מיט'ן בעגריף וואַהרהייט. דאָס, וואָס מען האָט געקענט בעווייזען פון זיינע שריפטען, האָט מען גערעכענט און געהאַלטען פיר ריכטיג, און דאָס געגענטייל איז געוועזען בעטראַכט אַלס פאַלש. דיזער גלויבען אין אַריסטאָטעלעס'עס אויטאָריטעט האָט פיעל געשאַדט צו דער פרייער ענטוויקלונג פון די וויסענשאַפטען, און דאָס איז די אורזאַך, וואָרום פון דער אַלכּסנדרינישער פעריאָדע ביז דער נייער צייט האָט די וויסענשאַפט ניט געמאַכט קיין בעדייטענדען שריט פאָרווערטס. מיר האָבען אָבער קיין רעכט ניט צו מאַכען אַריסטאָטעלעס'ן זעלבסט פעראַנטוואָרטליך פיר דעם. און דיזעס קען בשום אופן ניט שאַדען צו דעם

רוהם פון דעם גוואַלדיגען דענקער. אין דעם גרויסען גלויבען אין זיין אויטאָריטעט איז מעהר פון אַלעס געווען שולדיג דער צייט־גייסט, איבערהויפּט דער איינפלוס פון דער קירכע, וועלכע האָט פיעלע יאָהרהונדערטער פערהייליגט דאָס אַלטע, און האָט קיין נייעס און פרייעס אין דעם געביט פון פאָרשען ניט צוגעלאָזען און פערדאַמט.

מיט אַריסטאָטעלעס׳ן ענדיגט זיך די ערסטע פעריאָדע פון דער גריכישער פילאָזאָפיע, אין וועלכער די הויפּט־זאַך איז געווען די טהעאָריע. נאָכדעם הייבט זיך אָן אַן אַנדער ווענדונג אין דער פילאָזאָפיע, אין וועלכער די פּראַקטישע ווייזהייט האָט דעם פאָרצוג איבער דער טהעאָרעטישער. די פערטרעטער פון דיזער ריכטונג זיינען איבערהויפּט: די סטאָאיקער, די עפּיקורעער, און די סקעפּטיקער.

דער גרינדער פון דער ס ט אָ א י ש ע ר *) שולע איז צ ע נ אָ ן. ער האָט געלעבט פון 340 ביז 260 פ. קר. (80 יאָהר). זיין לעהרע קען מען אין קורצען אַזוי ערקלערען: עס זיינען דאָ צוויי פּרינציפּען אין דער נאַטור: גאָט און די מאַטעריע. מען קען זיך אָבער ניט פאָרשטעלען איינעם אָהן דעם אַנדערען. יעדעס וויסען קומט אַרויס פון די בעגריפען, וואָס אונזערע חושים ערהאַלטען פון דער נאַטור. די זעעלע איז ווי אַן אונבעשריבענעס בלאַט, אויף וועלכען אַלץ ווערט פערשריבען דורך די עמפּפינדונגען פון אונזערע חושים. אַלץ, וואָס מען רופט אָן אורזאַך, איז נאָר קערפּערליכעס, אַזוי דאָס די אורזאַכען פיר דעם מענשען׳ס טאָן, זיינען נאָר קערפּערס, וועלכע ווירקען אויף אונזערע חושים. די עטהיק אָדער זיטען־לעהרע פון די סטאָאיקער איז דאַרום די האַרמאָניע פון מענשען מיט דער נאַטור.

אַ גרויסע בעדייטונג פיר היינטיגע צייט האָט די לעהרע פון די ע פּ י קורעער. דער גרינדער פון דיזער שולע ע פּ י ק ו ר ו ס **) האָט געלעבט פון 341 ביז 270 פ. קר. (71 יאָהר). ער איז געווען אַ זעהר סימפּאַטישע ערשיינונג אין אַלטערטום. פון זיין 32טען יאָהר אָן האָט עפּיקורוס פאָרגעטראַגען פילאָזאָפיע אין אַטהען. ער האָט צוזאַמען מיט זיינע פריינד געפיהרט אַ זעהר פרעהליכעס לעבען. אָבער ער איז אין גרונד געווען זעהר ווייט פון זיין צולאָזען און אויסגעלאַסען, ווי זיינע פיינד האָבען וועגען איהם אויסגעטראַכט. נאָך זיין טויט פלעגען זיך זיינע תלמידים צוזאַמענקומע: אין

---

*) ווערט אַזוי אָנגערופען פון דער זיילען־האַלע (גריכיש: ס ט אָ אַ), אין וועלכער צענאָן האָט פאָרגעטראָגען זיין פילאָזאָפיע.

**) דערפון אין תלמוד אַ פּ י ק ו ר ו ס, אַ פרייַדענקער.

גארטען, וואו ער האט פאר זיי זיין פילאזאפיע פארגעטראגען, און פלעגען יעדען מאנאט מאכען דארט א יום טוב מיט א מאהלצייט פון די מיטלען, וואס זייער לעהרער עפיקורוס האט זיי איבערגעלאזען. דער מיטעלפונקט פון זיין לעהרע איז די עטהיק, די זיטען־לעהרע, אין וועלכער, נאך זיין מיינונג, עס בעשטעהט דאס הויפט־גליק פון מענשען. די גליקזעליגקייט איז ניט צו זוכען אין דעם אויגענבליקליכען גענוס פון די חושים, נאר אין דעם דויערנדען געפיהל פון פרייד, וועלכעס מען קען נאר דערגרייכען דורך מעשים טובים. דער צוועק פון פיזיק איז צו בעפרייען דעם מענשען פון אבערגלויבישער פורכט, און דיזעס קען מען דערגרייכען נאר דורך דאס גרינדליכע פערשטעהן פון אלע נאטור־ערשיינונגען.

פיעל וועניגער בעדייטונג האבען די סקעפטיקער. דער הויפט־פערטרעטער פון דיזער שולע איז געווען פיררהאן, וועלכער האט געלעבט פון 360 ביז 270 פ. קר. (90 יאהר). דיזער האט געלערנט, דאס די זאכען אין דער וועלט זיינען אונבעגרייפליך פיר אונז, דאס עס איז אונז ניט מעגליך צו ערקענעןווירקליך וואס און ווי זיי זיינען און דעריבער דארפען מיר זעהר פארזיכטיג זיין מיט אונזער אורטייל. אלעס, וואס עקסיסטירט אויסער איהם, דארף דעם מענשען זיין גלייכגילטיג. דער אמת'ער קלוגער מענש דארף פון קיין זאך, וואס טרעפט זיך מיט איהם, ניט נתפעל ווערען, ער דארף זיין גלייכגילטיג צו אלעס, וואס איהם קומט פאר אין זיין לעבען, און ניט לאזען שטערען זיין רוהיגען מוט פיר קיין פאל אין דער וועלט.

די בילדענדע קונסטען. אין ארכיטעקטור איז אין דיזער פעריאדע אנשטאט דעם אלטען דארישען סטיל אריין אין מאדע דער קארינטהישער סטיל, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט פראכט און צירליכקייט. אין דיזען סטיל זיינען דאמאלס געבויט געווארען פיעלע טעמפלען, צווישען וועלכע עס זיינען בעזונדערס געווען בעקאנט די טעמפלען אין טעגעא (ארקאדיען), עלעאוזיס, פאסטום און מילעט, ווי אויך פאלאצען פון רייכע לייט. דאמאלס איז אריין אין מאדע אויסצובויען ספעציעלע געביידעס אין קארינטהישען סטיל, אויף אריינצושטעלען די עהרען־צייכענס, וואס די וועט־קעמפער פלעגען ערהאלטען אויף די אלימפישע שפילען. דאס שענסטע פון דיזער ארט געביידעס איז דער קליינער רונדער טעמפעל פון ליזיקראטעס אין אטהען. אויך די מאנומענטען אויף קברים, וועלכע זיינען אנפאנגס געווען זעהר איינפאך, האבען אין יענער צייט בעקומען א ריזיגע געשטאלט מיט זעהר פרעכטיגע פערצירונגען. פיעל בעוואונדערט איז דאס מאוזאלעאום אין האליקארנאססוס. דאס איז א

קברים־געביידע, וואָס די קעניגין אַרטעמיזיאַ פֿון קאַריען האָט אויסגעבויט אויף'ן קבר פֿון איהר מאַן מאַוזאָלוס. דיזעס געביידע צייגט אין זיינע פֿאָר־מעס אָריענטאַלישען איינפֿלוס. דעם זעלביגען איינפֿלוס צייגט אויך דאָס ה אָ ר אָ ל אָ ג י ו ם אָדער טורם פֿון צייטען־דייטונג, וואָס איז אויפֿ-

קאָפּ פֿון דער ווענוס. געפֿונען אין טראַללעס.

געשטעלט געוואָרען אין 1טען יאָהרהונדערט פֿ. קר. אין אַטהען און איז ביז היינטיגער צייט גוט ערהאַלטען געוואָרען.

אין דער צווייטער בליהונגס־פּעריאָדע פֿון דער גריכישער ס ק ו ל פּ-ט ו ר האָט די שולע פֿון אַטהען געשפּיעלט אַ זעהר בעדייטענדע ראָלע.

דיזע שולע איז געבליבען טריי צו איהר פריהערדיגער ריכטונג, אָבער אין דער
זעלביגער צייט האָט זיך דיזע שולע בעשעפטיגט אויך מיט דער פאָרשטע-
לונג פון דער אידעאַלער וועלט, פון געטער אין הערויען-מיטהען (העלדען-
זאַגעם). דער סטיל, וועלכער איז פריהער געווען ערהאַבען, איז יעצט גע-
וואָרען שענער און לײדענשאַפטליכער. דעריבער האָבען די גרויסע סקולפּ-
טאָרען אין אַטהען צו יענער צייט מעהרסטענס געשאַפען בילדער פון די

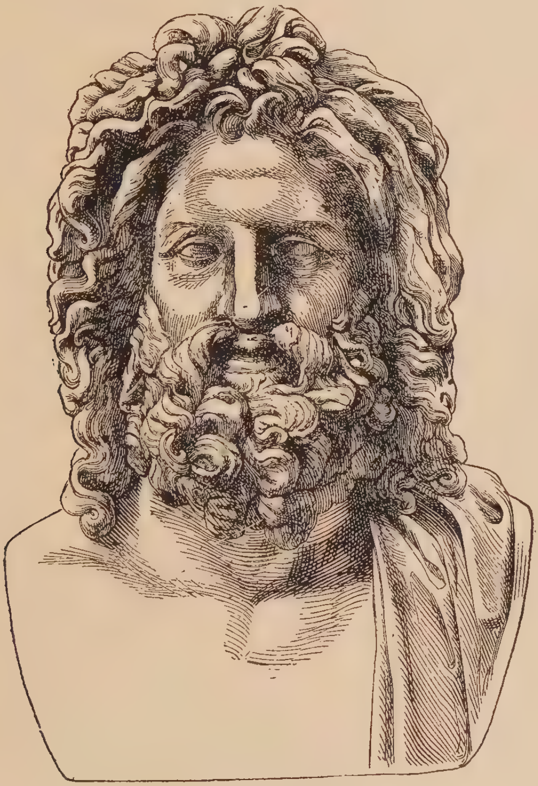

צעאוס פון אָטריקאָלי.

געטער, וואָס זייער פערעהרונג קומט פון אַ טיפער בעוועגונג פון געפיהל,
ווי דיאָניסאָס און אַפראָדיטע. אין טעכנישער בעציהונג שטרעבען די קינסט-
לער פון יענער צייט צו אַ וױיכערער, פליסיגערער בעהאַנדלונג. די גלענצענדע
פראַכט פון די סטאַטועס, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען פריהער פון גאָלד
און העלפאַנד-ביין, האָט געמאַכט פּלאַץ פיר דעם האַרמאָנישען מאַרמאָר.

דער וויכטיגסטער מייסטער פון דיזער שולע איז געווען ס ק אָ פּ א ס פון פּאַראָס (350—390 פ. קר.), וועלכער איז אויך געווען אַ מערקווירדיגער אַרכיטעקט. מען זאָגט, דאָס די בעריהמטע ווענוס פון מילאָ (אָדער אַפּראָדיטע פון מעלאָס) איז געווען זיין אַרבייט.

עטוואָס אינגער ווי סקאָפּאַס איז געווען פּ ר א ק ס י ט ע ל ע ס פון אַטהען, וועלכער האָט געלעבט פון 830 ביז 340 פ. קר. און האָט ענטוויקעלט די נייע ריכטונג פון דער אַטהענישער שולע ביז צו דער העכסטער פּאָלקאָמענהייט. אָנשטאָט דער פייערדיגער בעגעסטערונג, וועלכע צייגט זיך אין די ווערק פון סקאָפּאַס'ן זעהט מען אין די ווערק פון פּראַקסיטעלעס'ן ווייכען ענטוזיאַזם און צאַרטע זינליכקייט. בעזונדערס פּאָלקאָמען; איז זיין פּאָרשטעלונג פון אַפּראָדיטע, וועלכע דריקט אויס אויף אַ וואונדערבאַרע אַרט ליבע און טיפע דענק-קראַפט. דאָס זעלבע געפיהל דריקט אויס זיין מענליכעס בילד פון עראָס, וועלכער געפינט זיך אין איבערגאַנגס-אַלטער פון אַ אינגעל צו אַ יונגען מאַן. אויסער דעם זיינען אויך זעהר מערקווירדיג פון זיינע אַרבייטען אַפּאָללאָ דער שלאַנגען-טויטער און איבערהויפּט הערמעס פון אָלימפּיאַ, וועלכער איז דער פּאָלקאָמענסטער אויסדרוק פון מענשליכער שענהייט.

אָן דיזע צוויי קינסטלער האָבען זיך אָנגעשלאָסען אַ גאַנצע רייהע פון פּאָרטרעפליכע קינסטלער פון דיזער ריכטונג, וועלכע האָבען אין דער גאַנצער צייט פון פערטען יאָהרהונדערט פ. קר. הויך געהאַלטען דעם כבוד פון אַטהען. די בעסטע פון זיי רעכנען זיך: ל ע אָ כ א ר ע ס, ט י מ אָ ט ה ע א ו ס, ב ר י א ק ס י ס און ס י ל א נ י אָ ן. צו דיזער צייט געהערען יענע וואונדערבאַרע קאָפּיעס פון דענקמעלער פון דער ערסטער בליהונגס-פּעריאָדע, פון וועלכע עס זיינען נאָך ביז היינט ערהאַלטען צוויי אויסגעצייכענטע פּראָבעס, נעמליך: צעאוס פון אָטריקאָלי און אַ הערא-קאָפּ.

אויך אין פּעלאָפּאָננעזוס האָט זיך ענטוויקעלט אַ נייע שולע, די ס י צ י אָ נ י ש-א ר ג י ו ו י ש ע, וועלכע איז געשטאַנען אין אַ געוויסען געגענזאַץ צו דער אַטהענישער שולע. הגם דיזע שולע האָט אויך געשטרעבט צו אויסדריקען אין איהרע ווערק קערפּערליכע שענהייט אין הערָאָאישע קראַפט, האָבען זיך אָבער די קינסטלער ניט בענוגענט מיט דעם אורשפּרינגליכען איינפאַכען זין, נאָר זיי האָבען צוגעגעבען גרעסערע ווירדע, מעהר פערשיידענקייט און שלאַנקערע פערהעלטניסען. דער הויפּט-פערטרעטער פון דיזער ריכטונג איז געווען ליסיפּפּוס פון סיציאָן, אַ מייסטער אין גיסען מעטאַלענע בילדער. ער איז געווען זעהר פּרודוקטבאַר אין זיין אַרבייט. מעהר פון

1,500 בילדער, זאָגט מען, האָט ער געשאַפען. זיינע בעדייטענדע ווערק זיינען: צעאוס אין טאַרענט, פּאָסיידאָן אין קאָרינטה און די הערקולעס־פיגורען, וועלכע דריקען אוים איבערמענשליכע שטאַרקקייט מיט זעהר לייכטער בעוועגונגס־פעהיגקייט. אויך ליסיפּפּוס האָט געהאַט אייפריגע פערטרעטער, פון וועלכע עס זיינען נאָך ביז היינט פערבליבען וועניגע זעהר שענע מייסטער־ווערק.

מיט דעם צייט־אַלטער פון אַלכסנדר דעם גרויסען איז אַזוי פיעל דער אידעען־קרייז פון קונסט אויסגעשעפּט געוואָרען, דאָס עס איז וועניג־וואָס איבערגעבליבען פיר נייע שעפערישע טעטיגקייט. אויך די טעכנישע מייסטערשאַפט האָט זיך אַזוי הויך אויסגעבילדעט, דאָס עס איז קיין פּלאַץ ניט געבליבען פיר פערבעסערונג. פיר די קונסט איז איבערגעבליבען דאַמאָלס נאָר איין אויפגאַבע: צו געהן נאָך ווייטער אין דעם שטרעבען צו אויסדריקען גרעסערע בעוועגונג און טיפערע ליידענשאַפט, און אַנשטאַט פריהערדיגער נאַטירליכקייט אויסצודריקען טעאַטראַלישע עפעקטען. דאָך ערשיינט די קונסט נאָך אימער אין העכסטען גראַד בעוואונדערנסווערט און צייכענט זיך אוים אין אַ גאַנצער רייהע פון גרויסאַרטיגע ווערק. מיט אַזעלכע נייע שולעס האָבען זיך אויסגעצייכענט איינינגע ערטער אין קליין־אַזיען. רהאָדוס האָט ארויסגעגעבען די בראָנזענע קאָלאָסאַלע סטאַטוע פון העליאָס, וועלכע איז געווען 105 רוימישע פוס הויך, זי איז אָבער באַלד פון אַן ערד־ציטערנים צושטערט געוואָרען; ווייטער די בעריהמטע לאַאָקאָאָן־גרופּע, וועלכע אַגעסאַנדער, פּאָלידאָרוס און אַטהענאָדאָרוס האָבען געשאַפען אין 2טען יאָהרהונדערט פ. קר., און ענדליך דער פאַרנעסישער אָקס, וועלכען מען האָט געפונען אין יאָהר 1546 נ. קר., ווען דער פּאַפּסט פּאַול דער 3טער פון דער פאַמיליע פּ אַ ר נ ע ס האָט אין רוים געהערשט (צוליב דעם האָט מען עס דעם אָקס אַ נאָמען געגעבען דער פּ אַ ר נ ע ס י ש ע ר).

אַזוי איז אויך בעקאַנט דורך די נייע אויסגראָבונגען די שולע פון פּ ע ר ג אַ מ ו ם, וועלכע האָט זיך בעזונדערס אָפּגעגעבען מיט פּאַרשטעלונגען פון די שלאַכטען פון די קעניגען אַ ט ט אַ ל ו ס און ע אַ ו מ ע נ ע ס געגען די גאַלליער. אין דער נייער צייט, נעמליך אין יאָהר 1878, האָט מען אין פּערגאַמום ענטדעקט אַ וויכטיגע אַרבייט פון דיזער שולע — אַן אַלטאַר, אויף וועלכען עס איז פּאָרגעשטעלט דער זיג פון די געטער איבער די גיגאַנטען (ריזען). צו דיזער צייט האָט געהערט נאָך אַ בעריהמטעס ווערק, דער בעריהמטער אַפּאָללאָ פון בעלוועדערע, וועלכער שטעלט פאָר דאָס שענסטע

בילד פון א מענשליכען קערפּער. דער קאָפּ אין דעם נעבען־שטעהענדען בילד איז א קאָפּיע פון יענעם וואונדער־שענעם בילד.

אַפּאָללאָ.

אויך אין אַנדערע לענדער האָט די גריכישע קונסט געבראַכט שענע פרוכט. צ. ב. אין רוים אין מיטען פון 2טען יאָהרהונדערט פ. קר., אין עפּירוס

און אין אנדערע ערטער. אויך סיראקוז האט זיך דאמאלס אויסגעצייכענט אין סקולפטור.

די מ א ל ע ר י י האט דורכגעלעבט די זעלבע וואנדלונגען ווי די סקולפטור. אויך די מאלעריי האט מעהר און מעהר געשטרעבט נאך נאטור־וואהרהייט. אין דיזער ריכטונג האבען געווירקט צ ע א ו ק ס י ס און פ א ר ר ה א ז י ו ס. די ווערק פון דעם ערסטען צייכנען זיך אויס מיט זייער בלענדענדער שענהייט, פון דעם צווייטען — דורך די צארטהייט און חן פון געזיכט. אייגענטליך איז פון דיזע קינסטלער אין אונזער צייט קיין ווערק ניט פארהאנדען, און דעריבער קענען מיר אליין ניט אורטיילען איבער דעם ווערט פון זייער ארבייט. אלץ, וואס מיר ווייסען פון זיי, איז נאר וואס די אלטע האבען אונז אין זייערע ווערק געשריבען וועגען זיי. א פאר־שטעלונג פון דער פארצייטיגער מאלער־קונסט גיט אונז דאס בילד פון ט י מ א נ ט ה ע ס, וועלכעס שטעלט פאר דעם אפפער פון איפיגעניע'ן. די־זעס בילד האט מען געפונען אויף א וואנט־געמעלדע פון דער שטאדט פ א מ - פ ע א י, וועלכע איז אין דעם יאהר 79 נ. קר. פערגראבען געווארען פון דער לאווא פון דעם פייערשפייענדען בארג וועזוביוס און איז אין יאהר 1748 ענטדעקט און אויסגעגראבען געווארען. די העכסטע שטופע פון מאלער־קונסט האט דערגרייכט א פ ע ל ל ע ס פון קאלאפאן. זיין אפראדיטע אנאדיאמענע (ארויסשטייגענדע פון מעער) און זיין ארטעמיס זיינען די בעסטע פון זיין ארבייט. זיין בילד פון אלכסנדר דעם גרויסען איז געוועזען אזוי ריכטיג, דאס ווען אלכסנדר האט עס דערזעהן, האט ער אויסגערופען: „עס זיינען דא צוויי אלכסנדר'ס — דער אונבעזיגבארער זוהן פיליפ'ס און דער אונגאכהאמליכער אלכסנדר פון אפעללעס'ן!"

פ א ע ז י ע. נאך עוריפידעס'ן האבען די גריכען אין דער טראגעדיע קיין וויכטיגעס ניט ארויסגעבראכט. דאגעגען האט די קאמעדיע ערסט אין דער צייט פון דעם פעלאפאננעזישען קריג אויפגעבליהט. מיר האבען שוין פריהער געשפראכען פון דעם בעריהמטען קאמעדיע־שרייבער אריסטאפאנעס. עס איז אונז יעצט נאר געבליבען עטוואס צו זאגען וועגען דער מיטעלער און נייער קאמעדיע. די מ י ט ע ל ע ר ע קאמעדיע, פון וועלכער די הויפט־פערטרעטער זיינען א נ ט י פ א נ ע ס און א ל ע ק ס י ס, האט ניט דעם שארפען הומאר אין פאליטישען כאראקטער פון דער פריהערדיגער צייט. איהר אויפגאבע איז איבערהויפט געוועזען א קריטיק איבער עסטהעטישע און מאראלישע זאכען, און האט זיך געלאזט בענוגענען מיט דער פערשפאטונג פון מענשליכע נארישקייטען און פעהלערן. אויך אין דער פארמע האט די מי-

טעלערע קאָמעדיע פערלאָרען געגען די פריהערדיגע אין דעם, וואָס זי האָט
אַרויסגעוואָרפען די אָרקעסטרישע געזענגען. די נ י י ע ר ע אַטטישע

גרופּע פון לאַאָקאָאָן.

קאָמעדיע פאַנגט זיך אָן פון דער שלאַכט ביי כ אָ ר אָ נ ע א (338 פ. קר.).
די נייע קאָמעדיע האָט געבראַכט אויף די ביהנע הויפּטזעכליך דאָס פאַמיליען־

לעבען. אָנשטאָט דעם פריהערדיגען כאָר האָט די נייע קאָמעדיע איינגע-
פיהרט לידער און געזענג צווישען די אקטען. אָבער די לידער און געזענג האָ-
בען קיין צוזאמענהאנג ניט געהאט מיט דעם אינהאלט פון דער פיעסע. די
בעדייטענדסטע דיכטער פון דיזען מין זיינען געווען: מענאנדער פון
אטהען (געשטאָרבען 290 פ. קר.) און פילעמאָן פון סיראקוז. אין
דיזער צייט איז אויך ענטשטאנען די טראגי-קאָמעדיע אין אונטער-אי-
טאליען. דאָ האָבען זיך ארייננעמישט לוסטיגע פערזאָנען צווישען די גע-
טער, וועלכע זיינען דורך דעם געוואָרען זעהר לעכערליך און צו שפּאָט.
שפּעטער איז די קאָמעדיע אראָפּגעזונקען צו א שטופע פון פּשוט'ע לצנות
און האָט אין גאנצען פערלאָרען דעם כאראקטער פון קונסט. ווייניגער
פון אלץ איז דאמאָלס די ליריק געווען ענטוויקעלט. נאָר די אידילע*)
האָט נאָך געבליהט. דער בעסטער פערטרעטער פון דיזען סאָרט פּאָעזיע איז גע-
ווען טהעאָקריט פון סיראקוז.

די רעדע-קונסט. די דעמאָקראטישע פערפאסונג פון אטהען
האָט ענטוויקעלט די פאָדערונג פון רעדע-קונסט, וועלכע איז אזוי נויטווענדיג
געווען אין פּאָליטישע און געריכטליכע אנגעלעגענהייטען. א גרויסען איינ-
פלוס אויף די ענטוויקלונג פון רעדע-קונסט האָבען געהאט די סאָפיס-
טען, וועלכע האָבען פיעל מיה געלעגט אויף די שענע שפּראך. פון דיזער
צייט אָן זיינען אויפגעטראָטען פיעלע פּאָליטישע, געריכטליכע און שול-רעד-
נער, פון וועלכע מעהרערע זיינען אונז בעקאנט דורך זייערע איבערגעבליבענע
שריפטען. אנטיפאָן, ליזיאס, איזעאָאוס און איזאָקרא-
טעס, וועלכע האָבען געשריבען רעדעס פיר אנדערע און פלעגען געבען אונ-
טערריכט צו יונגע לייט, וואָס האָבען געוואָלט אויפטרעטען אלס רעדנער. די
גלענצענדסטע פּאָליטישע רעדעס זיינען די, וועלכע דעמאָסטהענעס
האָט פאָרגעטראָגען. פּאָליטישער שארפזין, פּאָטערלאנדס-ליבע, גליהענדע בע-
גייסטערונג פיר פרייהייט, קרעפטיגע שפּראך, האָבען איהם געמאכט פיר דעם
גרעסטען רעדנער פון אלטערטום. אויסער דעמאָסטהענעס'ן איז אויך זעהר גע-
ריהמט געווען אין יענער צייט זיין געגנער אַסכינעס. ער איז אין פיעלע
הינזיכטען געווען אזוי גרויס ווי דעמאָסטהענעס. אויך די רעדנער ליקור-
גוס און היפּערידעס האָבען פיעל עהרע פערשאפט אטהען מיט
זייער בעריהמטער רעדע-קונסט.

*) אונטער אידילע פערשטעהט מען די פאָרשטעלונג פון דאָרפישען אָדער
פּאַסטוכשען לעבען.

די וויסענשאַפט. זינט דעם מיטען פון 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. איז די וויסענשאַפט געשטאַנען אין פאָרדער־גרונד. אין דער מאַטהעמאַטיק האָבען די פילאָזאָפען אריסטאָטעלעס, טהעאָפראַסט, עאודעמוס און אַנדערע זעהר פיעלע אונטערזוכונגען געמאַכט. דיזע וויסענשאַפט האָט דערלאַנגט אין די שולען פון אַלכסנדריא, רהאָדוס און פערגאַמוס צו אַ זעהר הויכער שטופע. עאוקלידעס פון געלאַ (300 פ. קר.), וועלכער איז אויך בעריהמט אַלס לעהרער און פּראָפעסער פון וויכטיגע שריפטען, האָט געגעבען דער מאַטהעמאַטיק אַ מוסטערהאַפטע פאָרמע. זיין בוך סטאָיכעיאַ, ד. ה. די עלעמענטען פון ריינער מאַטהעמאַטיק, האָט געלעגט דעם פונדאַמענט פיר געאָמעטריע און איז אייגענטליך די גרונדלאַגע פון אַלע לעהרביכער פון געאָמעטריע פון היינטיגער צייט. זיין בעדייטענדסטער שילער אַרכימעדעס פון סיראַקוז (געשטאָרבען 212 פ. קר.) האָט פיעל בערייכערט די מאַטהעמאַטיק, מעכאַניק, סטאַטיק און הידראַוליק (בעוועגונג פון וואַסער) מיט פיעלע וויכטיגע נייע ענטדעקונגען. אַפּאָללאָניוס פון פערגאַ אין פּאַמפיליען האָט זיך געשאַפען גרויס עהרע דורך זיינע פאָרשונגען און דורך זיין בעריהמטעס ווערק איבער קעגעל־שניט. דער פאָרטשריט אין מאַטהעמאַטיק האָט פיעל געווירקט אויף די ענטוויקלונג פון דער אַסטראָנאָמיע. די בעדייטענדסטע פערטרעטער פון דיזער וויסענשאַפט זיינען געוועזען אַריסטאַרך פון סאַמאָס (260 פ. קר.), היפּפּאַרך פון ניצאֶאַ אין ביטהיניען (געשטאָרבען 125 פ. קר.) און עראַטאָסטהענעס פון צירענע (געב. 275 פ. קר.). דיזער האָט געגעבען דער געאָגראַפיע אַ וויסענשאַפטליכען כאַראַקטער און האָט זיך דערמיט אַ גרויסען נאָמען געמאַכט.

די פיזיק האָט געהאַט גרויסע און וויכטיגע פאָרשער ווי קטעזיביוס און זיין נאָך מעהר בעקאַנט שילער העראָן פון אַלכסנדריאַ.

איבער מעדיצין האָט געשריבען העראָפילוס פון כאַלצעדאָן, עראַזיסטראַטוס פון קעאָס און סעראַפּיאָן פון אַלכסנדריאַ.

אין מיטען פון 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. האָט זיך געבילדעט אַ נייע וויסענשאַפט, די פילאָלאָגיע (שפּראַך־וויסענשאַפט), וועלכע האָט זיך געמאַכט אַלס אויפגאַבע צו בעאַרבייטען די גראַמאַטיק, צו פעסטשטעלען דעם טעקסט פון די קלאַסישע ווערק, דאָס מען זאָל איהם ניט פערדאַרבען; און איהם געבען די ריכטיגע ערקלערונג. דער ערסטער געלעהרטער, וועלכער האָט זיך בעטיטעלט מיט דעם נאָמען „פילאָלאָג", איז דער אויבענדערמאָהנטער עראַטאָסטהענעס פון צירענע. אויסער דעם איז נאָך צו

דערמאָהנען: אריסטאַרכוס (אונגעפעהר 200 פ. קר.), וועלכער האָט זיך אַ נאָמען געמאַכט דורך זיין שאַרפזיניגע קריטיק איבער האָמער'ס ווערק, און וועלכער האָט פעסטגעשטעלט דעם ריכטיגען טעקסט פון דיזע מערקוויר־דיגע ווערק. דיזער טעקסט, ווי אַריסטאַרכוס האָט איהם פעסטגעשטעלט, איז עד היום געבליבען און אָנגענומען געוואָרען אַלס דער ריכטיגער אָריגינעלער טעקסט. פון די איבריגע פילאָלאָגען פון יענער צייט זיינען ווערט צו דער־מאָהנען צוליב זייער וויכטיגקייט פיר די וויסענשאַפט, אריסטאָפאַנעס פון ביצאַנץ און קראַטעס פון מאַללאָס.

די געשיכטע־שרייבונג איז געווען זעהר שוואַך ענטוויקעלט, הגם די פעלד־צוגען פון אַלכּסנדר'ן האָבען געקענט פיעל שטאָף געבען צו דעם. בעדריי־טענד אויף דיזען פעלד איז נאָר פּאָליביוס פון מעגאַלאָפּאָליס (205—103 פ. קר.), וועלכער איז געוועזן הויך־געבילדעט אין פּאָליטישער און מילי־

גריכישע מענער־קליידער.

טערישער בעציהונג. פיר די כראָנאָלאָגיע האָט פיעל געטאָן דער אויבער־פּרים־טער מאַנעטהאָ פון סעבענניטאָס און טימאֶאוס פון סיציליען.

פיעלעס וועגען גריכישע קונסט און וויסענשאַפט וועלען מיר בע־האַנדלען אין דער געשיכטע פון רוים, ווייל זייט דעם צווייטען יאָהרהונדערט פ. קר. איז דיזע שטאָדט געוואָרען דער הויפּט־זיץ פון דער גריכישער קולטור.

הגם די גריכען זיינען געשטאַנען זעהר הויך אין קונסט, פילאָזאָפיע און אין פּאָליטיק, זיינען זיי דאָך זעהר שוואַך געווען אין מאַכען נייע ערפינדונגען און ענטדעקונגען. מען קען זאָגען, דאָס זינט דער העראָאישער צייט האָבען

זײ קײן װיכטיגע פֿאַרשריטען ניט געמאַכט. מען קען נאָר דערמאָהנען: די מינץ־פּרעגונג (שטעמפּלען מטבעות), זעע־האַנדעל, קריגס־פּלאַטעס און אױ־בונג אין דעם זעע־קריג, בילדונג פֿון גרױסע שטעדט, און קלענערע ערפינדונ־גען, װי צ. ב. געברענטע ציגעל, דעם קראַהן (מאַשין צום הײבען), פֿערד־מיהלען צו מאָהלען געטרײדע, פּעסער פֿון האָלץ, פֿערשײדענע װײן־כּלים, שפּיגלען, געשניצטע געפֿעס, ראַזיר־מעסערס, כירורגישע אינסטרומענטען, פֿאַרבען־ און בילדער־דרוק אױף פֿערשײדענע געװעבטע מאַטעריעס, פּעסט־קאַלענדערס, זון־זײגערס, ציגעל־דעכער, שטוקאַטורען פֿון די װענט, און נאָך פֿיעלע אַנ־דערע זאַכען.

די קלײדונג פֿון די גריכען איז געװען אײנפֿאַך, פֿרײ, ניט ענג צום קערפּער. דאָס אונטערע קלײד, װאָס זײ האָבען געטראָגען אױף׳ן קער־

גריכישע װײבער־קלײדער.

פּער זעלבסט, האָט זיך בײ זײ גערופֿען כיטאָן (עהנליך אין העברעאיש: כתנת). דער כיטאָן איז געװען קורץ, בײ בעשעפֿטיגונג פֿלעגען זײ זיך ארומבינדען מיט אַ גאַרטעל איבער איהם. ביז דער צײט פֿון פּעריקלעס׳ן האָבען זײ אין אַטהען געטראָגען לאַנגע כיטאָנען, נאָך דעם האָבען זײ אָנגע־פֿאַנגען צו טראָגען קורצע. די דאָריער פֿלעגען מאַכען דיזעס קלײד פֿון אַ װאָלענעם שטאָף, די יאָניער פֿלעגען איהם מאַכען פֿון לינען־צײג. דער װינ־טער־כיטאָן פֿלעגט געמאַכט װערען דיק, דער זומערדיגער דין. איבער דעם כי־טאָן פֿלעגען זײ טראָגען אַן אױבערקלײד, אַ הימאַטיאָן. דיזעס איז בעשטאַנען פֿון אַ גרױסען לענגליך פֿיער־עקיגען שטיק װאָלענצײג, װעלכעס זײ פֿלעגען

אריבערוואַרפען איבערן לינקען אָרם צום רוקען, נאָכדעם דורך דעם רעכטען אָרם ווידער נאָך דעם לינקען און פון דאַנען איז דאָס ענד אראָפּגעהאַנגען מעהר אָדער ווענינער ביז די קני. די ספּאַרטאַנער האָבען געטראָגען א ט ר י ב אָ ן. דאָס איז געווען א קורצער מאַנטעל פון גראָבען שטאָף. די רייטער פלעגען טראָגען דעם כ ל א מ י ס, א מין אויבער־מאַנטעל ארום האלז צוגע-שפּילעט מיט זילבערנע שפּאַנגען.

יאָנישע קליידונג.

די פרויען־קליידער זיינען געווען מיט פיעל מעהר געשמאַק פון די מענער־קליידער. אָבער אין גרונד גע-נומען זיינען זיי אויך בעשטאַנען פון די זעלבע צוויי סאָרטען, ווי די מענערשע. גלייך אויף'ן קערפּער האָ-בען זיי געטראָגען א כיטאָן. די דאָריער האָבען געטראָ-גען א קורצען כיטאָן, וועלכער איז בעשטאַנען פון צוויי שטיקער שטאָף צונויפגענעהט ביז צו דער ברוסט, די יאָניער האָבען עס געטראָגען לענגער. דעם כיטאָן האָ-בען זיי פערבונדען מיט א גאַרטעל. דער אויבער־מאַנ-טעל פון די פרויען, דער ה י מ א ט י אָ ן, האָט זיך ווענינ אונטערשיידט פון דעם מענערשען. דערצו האָ-בען די פרויען געטראָגען שלייער־טיכער, וועלכע זיי-נען געמאַכט געווען פון א דורכזיכטיגען טול און האָבען מעהר ארויסגעוויזען די רייצען און שענהייטען פון דעם פרויען־קערפּער ווי זיי האָבען איהם פערדעקט.

דער קאָפּ־פוץ פון די פרויען אין די אַלטע צייטען איז געווען פיעל פערשיידענאַרטיגער אַלס אין אונזערע צייטען. די פרויען פלעגען זייערע

גריכישע האָאר־מאָדעס.

האָאר טראָגען פריי אָדער געפלאָכטען, געשייטעלט אָדער פערקעמט אהינ-טער, אין א נעץ, א האָאר־זאַק, מיט בענדער דורכגעפלאָכטען, מיט טיכער בעדעקט אָדער ארומגעבונדען. א זעהר בעליבטער און שעהנער קאָפּ־שמוק איז געווען די ס ט ע פ א נ ע. דאָס איז געווען א מעטאַלענע פּלאַטע, וואָס איז געטראָגען געוואָרען אין־מיטען פון שטערן און האָט אויסגעזעהן

ווי אַ האַלבע קרוין. די רייכערע האָבען געטראָגען סטעפאַנעס, וועלכע האָבען אַרומגענומען דעם גאַנצען קאָפּ און זיינען געווען ווי אַ מין גאַנצע קרוין. די מענער פלעגען בעדעקען זייערע קעפּ מיט אַ רייזע־הוט, וועלכער האָט זיך ביי זיי גערופען פּ ע ט אַ ז אָ ס, אָדער די ק אַ ו ז י אַ, מיט ברייטע אויפגעבויגענע ראַנדען און אַ נידריגען קאָפּ. זיי פלעגען אויך בעדעקען דעם קאָפּ מיט אַ פּ י ל אָ ס, אַ מיץ אין דער פאָרמע פון אַ האַלבען איי.

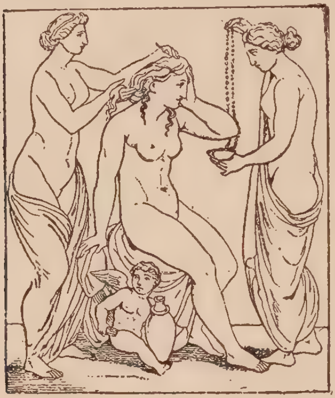

טואַלעט.

ביי בעשעפטיגונג פלעגט מען דעם קאָפּ גאָר ניט בעדעקען. אויך די פוס־בעקליידונג איז געווען זעהר פערשיידען. אויסער די סאַנדאַלען פלעגען די אָרימע קלאַס און פויערים טראָגען אַ מין פאַנטאָפעל, וואָס האָט זיך ביי זיי גערופען ס אָ ק ק ו ס, געמאַכט פון ווייכען לעדער, פון וועלכען די פינגער האָבען זיך ארויסגעזעהן. די רייכערע האָבען געטראָגען דעם ק אָ ט ה ו ר ז, אַ רויטען שטיוועל מיט פערשיידענע פערצירונגען.

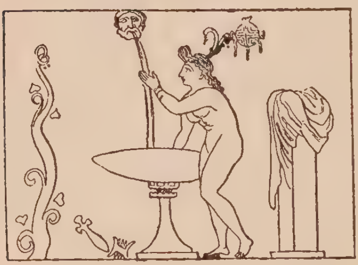

פרוי פאַר אַ וואַסער־באַסיין.

צו דער טואַלעט האָבען די גריכישע פרויען געברויכט זעהר פיעלע פערשיידענע זאכען, און די אַלטע גריכישע מאַלער האָבען אונז איבערגעלאָזען פיעלע בילדער, וואָס גיבען אונז אַ ריכטיגען בעגריף וועגען דעם. די בילדער אויף נעכסטער זייט שטעלען פאָר: 1) ווי איינע בעגיסט פון אַ קרוג דעם רוקען פון אַ שענער נאַקעטער פרוי, וועלכע זיצט אויף אַ כלי מיט לעכער, דורך וועלכע דאָס וואַסער פליסט אַרויס, 2) ווי פרויען שטעהען אונטער אַ דוש און דאָס וואַסער שטראָמט אויף פערשיידענע טיילען פון זייער קערפּער.

די ה אָ כ צ י י ט שפּילט נאַטירליך אַ גרויסע ראָלע אין דעם לעבען פון די פרויען. וועגען דיזען מאָמענט פון לעבען זיינען געבליבען פון אַלטערטום איינינע בילדער. דאָס בילד אויף זייט 318 שטעלט פאָר

א כלה־צוג. פאַר דער האָכצייט נעהמט די כלה א פוס־באָד, דערביי וויינט זי געוועהנליך ביטערליך, ווייל זי פערענדערט איהר מיידעל־שטאַנד. נאָך דעם באָד לאָזט זי זיך זאַלבען, און אין נעבען־צימער ווערט געבראַכט א קרבן פיר זי און עס ווערט בעת דער צערעמאָניע פון קרבן געזונגען א האָכצייטס־ליד.

די ש פ י י ז ע ן פון די גריכען זיינען געווען זעהר מעסיגע, נאָ־ צופרידען צושטעלען די נעטיגע בעדערפניסען. קיין רייכע קיך האָבען זיי ניט געברויכט, זיי האָבען ניט געזוכט צו מאַכען שפייז, וואָס זאָל קיצלען דעם גומען, ווי די רוימער. די געוועהנליכע שפייזען זייערע זיינען געווען: ברויט פון ווייצען־מעהל אָדער פון גערשטען, פערשיידענע הילזען־פרוכט, ווי באָב, ארבעס א. ד. גל., צוויבעל, קנאָבעל, רינד־פלייש, שאָף־פלייש און פיש. שפעטער האָט זיך זייער קיך פערפיינערט, איבערהויפט אין אונטער־איטאליען. אָבער די קיך פון די גריכען האָט קיינמאָל ניט דערלאַנגט די שטופע, צו וועלכער די רוימער האָבען זי געבראַכט. די גריכען האָבען געזוכט פערגניגען מעהר אין טרינקען, טאַנצען, אין מוזיק און פערשיידענע פאָרשטעלונגען. וויין פלעגען זיי אימער טרינקען געמישט מיט וואַסער. די פראָפאָרציאָן איז געוועהנליך געווען איין טייל וויין און צוויי טייל וואַסער. שכורים זיינען צווישען זיי פאָרגעקומען זעלטען.

א באָד.

א דוש־באָד.

געוועהנליך פלעגען זיי עסען 3 מאָל א טאָג: פריהשטיק, מיטטאָג־עסען און אָבענד־מאָהלצייט. אין דער פריה פלעגען זיי עסען געוועהנליך ברויט, וויין, האָניג און בוימעל. דאָס זעלבע פלעגען זיי אָפט עסען צום מיטטאָג. די הויפּט־מאָהלצייט איז געווען אָבענדס. צו דיזער מאָהלצייט פלעגען

זיי אָפט איינלאַדען געסט, איבערהויפּט אין אַ פּייער־טאָג. ביים טיש פלעגען זיי געוועהנליך זיצען, ווי די רוימער, אָנשפּאַרענדיג דעם לינקען אָרם אָן אַ קיסען. קיין מעסער און גאָפּלען האָבען זיי ניט געברויכט. מען פלעגט עסען מיט די פינגער. דעריבער פלעגען זיי וואַשען די הענט פאַר און נאָך דעם עסען. נאָך דעם עסען פלעגט מען בריינגען דריי קרבנות צו די געטער, מען האָט אָפּגערייניגט דעם טיש, אויסגעקעהרט די דילען און דערלאַנגט וויין געמישט מיט וואַסער און פערשיידענע בשמים. די געסט פלעגען זיך בע-

אַ גריך אין בעטרונקענעם צושטאַנד.

פוצען מיט קראַנצען פון הדסים, רויזען און פיילכען, ווי די עגיפּטער, אום צו געניסען די גאַבען פון דיאָניסאָס'ן.

די ע ר צ י ה ו נ ג פון קינדער ביי די גריכען איז געוועזען אין איינינגע הינזיכטען זעהר פערשיידען פון אונזער מאָדערנער. זיי האָבען מעהר גע-וויכט געלעגט אויף קערפּערליכע אויסבילדונג ווי אויף גייסטיגע. די אינגלאַך ווי די מיידלאַך האָבען פערבראַכט זייער צייט איבערהויפּט אין די גימנאַ-זיומס און אין די קאַמף־שוהלען. ווער עס איז ניט געגוג פעהיג געוועזען צו לויפען, צו קעמפען און גוט שווימען, איז געוועזען גערעכענט פיר אונגעבילדעט.

אָבער מען האָט אויך ניט פערנאַכלעסיגט די גייסטיגע ערציהונג. מען האָט די קינדער געלערנט גראַמאַטיק, ד. ה. לעזען און שרייבען, אויך אַ ביסעל רעכנען און מוזיק. אַז די קינדער זיינען עלטער געוואָרען, האָט מען זיי אויך אונטער-ריכט און פּאָעזיע, בעזונדערס אין האָמער'ס פּאָעזיע, פון וועלכער זיי האָבען געמוזט איינינע קאַפּיטלען לערנען אויף אויסווענינ. אויך האָט מען פיעל געוויכט געלעגט אויף מאַטהעמאַטיק און נאַטור-געשיכטע, וועלכע האָ-בען זיך גערעכענט פון די וויכטיגסטע געגענשטענדען פון ערציהונג. אין מוזיק האָט מען זיי געלערנט צו זינגען אליין און צוזאַמען מיט אַ כאָר, נאָכדעם האָט מען זיי אויך געלערנט צו שפּילען אויף אַן אינסטרומענט, בעזונדערס אויף דער לירע אָדער פלויט. דיזעס פלעגט מען געוועהנליך אָנפאַנגען גרינדליך צו לערנען אויף דעם 13טען יאָהר. אַ וויכטיגער טייל פון דער גרי-כישער ערציהונג זיינען געווען די יוגענד-שפּילען, אונטער אַנדערע אויך די באַל-שפּילען. אין דיזע שפּילען פלעגען זיך זעהר אָפט אויך ערנסטע מענער בעטייליגען. בעליבט איז אויך געווען דאָס שפּיל אין טרעפען גראַד צי אום, אָבער מעהר פון אַלץ איז געווען בעליבט דאָס באַל-שפּיל, וועלכעס פלעגט געשפּילט ווערען פון איינצעלנע פערזאָנען, פון פּאָאַרלאַך און פון גאַנצע געזעלשאַפטען. דאָס באַל-שפּיל פלעגט זעהר אָפט זיין פערבונדען מיט מוזיק, טאַנץ און געזאַנג. ווי הויך דיזעס שפּיל איז געשטאַנען ביי די אַלטע גרי-כען צייגט דער פאַקט, דאָס אַ געוויסער אַ ר י ס ט אָ נ י ק אָ ס האָט בע-קומען אין אַטהען בירגער-רעכט און מען האָט איהם צו עהרע געמאַכט סטאַ-טועס נאָר דערפאַר, וואָס ער האָט זיך אויסגעצייכענט אין באַל-שפּיל.

די וואוינונגען פון די גריכען צו יענער צייט זיינען געווען זעהר איינפאַך און ניט גרויס. צוויי-שטאָקיגע הייזער פלעגט מען בעגעגנען זעהר זעלטען. גרויסע, רייכע פּאַלאַצען זיינען נאָר שפּעטער אריין אין געברויך. דאָס גאַנצע הויז איז געווען איינגעטיילט אין אַ גאַנצע רייהע פון קליינע צי-מערן פיר פערשיידענעם געברויך. צופיעל פּלאַץ פערנעהמען פיר אַ וואוינונג האָט דאָס געזעץ פערבאָטען, ווייל אין אַ שטאָדט, וואָס איז איינגעצוימט אין אַ מויער און קען ניט פערברייטערט און פערגרעסערט ווערען, קען מען ניט ערלויבען צו פיעל פּלאַץ געברויכען פיר אַ פּריוואַט-וואוינונג. אויך די אויסשטאַטונג פון די וואוינונגען, די מעבעל און הויז-געשיר, איז געווען זעהר איינפאַך. די ווענט זיינען געווען פּשוט בעוואָרפען מיט קאַלך אָדער לעהם. די דילען זיינען געווען בעדעקט מיט גיפּס. דער לוקסוס פון האָ-בען געמעלדעס אויף די ווענט איז ערסט שפּעטער צוגעקומען. אויך די מעבעל ביי די עלטערע גריכען איז געווען זעהר איינפאַך. טייערע טישען, שטולען,

שפיגלען, מעטאלענע געשיר פון בראָנז, זילבער און גאָלד זיינען ערסט שפע-
טער אריין אין מאָדע.

עס איז נעטיג נאָך א פּאָאר ווערטער צו זאָגען וועגען דער ״ב ע ע ר ד י-
ג ו נ ג פ ו ן ד י פ ע ר ש ט אָ ר ב ע נ ע ״ ביי די אלטע גריכען. ביי די
גריכען איז געשטאנען אויף איין מדרגה דאָס בעערדיגען און דאָס פערברענען
פון די מתים זייערע, ווי וועה עס האָט געוואָלט. בעגרעבנים־ערטער זיינען
ביי זיי געוועזן צווייערליי: איבער־ערדישע קברים און אונטער־ערדישע,
אָבער זיי פלעגען געבען א פאָרצוג צו די אונטער־ערדישע קברים, ווייל אין
זיי איז דער קערפּער פון פערשטאָרבענעם געוועזן זיכערער פון געשענדעט צו
ווערען דורך חיות און פערדאָרבענע מענשען, א זאַך, וואָס איז געוועזן זעהר
וויכטיג אין יענע צייטען. איידער מען האָט דעם פערשטאָרבענעם אוועקגע-
פיהרט צו זיין לעצטער רוה אָדער צום פערברענען האָט מען איהם ריין געוואַ-
שען, געזאַלבט און אָנגעטאָן א קראַנץ. דערביי האָבען זיך געפונען נאָהענטע

אויסשטעלונג פון אַ טויטען.

קרובים און פריינד פון פערשטאָרבענעם, וואָס האָבען צוזאַמען מיט דער דינער-
שאַפט פון הויז געזונגען די טויטען־געזענג און געוויינט. מען פלעגט בריינגען
פערשיידענע זאַכען, וואָס דער פערשטאָרבענער האָט ביים לעבען זיך גערן
בענוצט מיט זיי, ווי צום ביי שפּיעל פערשיידענע כלים, בילדער א. אז. וו.,
זיי זאָלען איהם דינען אלס פריינדליכע עראינערונגען פון זיין פערגאַנ-
גענעם לעבען. די גריכען האָבען געגלויבט, דאָס די ריינע זונען־שטראַהלען
פעראונרייניגען דעם פערשטאָרבענעם, און דעריבער איז ביי זיי געוועזן א
מנהג, דאָס ווען מען האָט פאָרבערייטעט דעם טויטען קערפּער צו בעערדי-
גונג, איז איינער געשטאַנען מיט אַ זונען־שירם איבער איהם אום ניט צו-
לאָזען צו איהם די ריינע דירעקטע זונען־שטראַהלען, זיי זאָלען איהם
ניט פעראונרייניגען. אויס דער זעלבער אורזאַך פלעגען זיי זיך איילען ארויס-

פיהרען דעם טויטען צו זיין בעגרעבנים־אָרט פאַרטאָג. איידער די זון איז אויפגעגאַנגען.

די בית־עלמין'ס פון די גריכען פלעגען זיך אָנפאַנגען פון שטאָדט־טויער און האָבען זיך געצויגען פון ביידע זייטען פון לאַנד־גאַס. ביידע זייטען זיינען געווען בעזעצט מיט מאָנומענטען פון פערשיידענע גרויס, פאָרמע און ווערט. די רייכע פלעגען לאָזען אויסבויען גאַנצע קאַמערן איבער די קברים פון זייערע טויטע, די אָרימע אָבער האָבען זיך בעגנוגענט מיט אַ בערגעל ערד אויף'ן קבר.

איידער מיר ענדיגען די געשיכטע פון די גריכען געפינען מיר פיר נעטיג נאָך אַ פּאָאָר ווערטער צו זאָגען וועגען ש ק ל א פ ע ר ײ. די שקלאַפעריי איז געוואָרען אַ נויטווענדיגקייט אין גריכישען לעבען. דאָס ערסטע און בעסטע מיטעל צו בעקומען שקלאַפען איז געווען צו קויפען זיי. די גריכען אָבער האָבען אָנגעפאַנגען צו פעראַכטען צו קויפען פיר שקלאַפען מענשען פון גריכישען פאָלק. עס האָט ניט לאַנג גענומען און עס איז געוואָרען ביי די גריכען אַ פּרינציפּ אַ געפאַנגענעם גריך ניט צו מאַכען פיר אַ שקלאַף, נאָר נעהמען פיר איהם אויסלעז־געלט. דיזעס האָט אָבער ענטוויקעלט אַ נייע וואונד אויף'ן קערפּער פון גריכישען פאָלק, נעמליך—די זעע־רויבער. זיי פלעגען בעפאַלען הייזער, צונעהמען פיעלע פון זייערע איינוואוינער און נאָך דעם פאָדערן פיר זיי אויסלעז־געלט. דער בעריהמטער פילאָזאָף פלאַטאָ איז אויך אַמאָל אריינגעפאַלען צו ים־רויבער און אַ געוויסער א נ נ י ק ע ר י ס פון צירענע האָט פיר איהם געגעבען צו די רויבער 30 מינעס (560 דאָללאַר), און האָט איהם בעפרייט. עס זיינען געגרינדעט געוואָרען מאַרק־פּלעצער אין פערשיידענע פונקטען, וואו מען האָט געקויפט און פערקויפט דיזען סאָרט מענשען־וואַארע. די שקלאַפען, וואָס מען האָט געבראַכט אויף'ן מאַרק צום פערקויף, פלעגען זיין נאַקעט, אום דער קונה זאָל זיך ניט אָפּנאַרען, ער זאָל זעהען וואָס ער קויפט, אויב דער שקלאַף האָט קיין פעהלער ניט אין זיין קערפּער. עס זיינען געמאַכט געווען געזעצען, נאָך וועלכע דער פערקויפער איז געווען פעראַנטוואָרטליך און איז בעשטראָפט געוואָרען, ווען ער האָט פערקויפט אַ שקלאַף מיט אַ פערבאָרגענעם פעהלער. דער פּרייז פון אַ שקלאַף איז געווען אָפּהענגיג פון זיינע יאָהרען און פון זיינע פעהיגקייטען. געוועהנליך האָט דער פּרייז פון אַ שקלאַף ניט איבערשטיגען די סומע פון 10 מינעס. די קינדער פון אַ שקלאַפין פון אַ בירגער זיינען געווען פריי.

מיר האָבען שוין איינינע מאָל פריהער בעמערקט, דאָס די צאָהל פון שקלאַפען אין גריכענלאַנד איז געווען זעהר גרויס. מען פלעגט זיי מעהרסטענס געברויכען אין פאַבריקען און בערג־ארבייט. ניקיאַס צ. ב. האָט בעשעפטיגט 1,000 שקלאַפען אין די טהראַצישע מינעס. צו הויז־בעדינונג האָבען די גריכען בענוצט וועניגער שקלאַפען, ווי די רוימער. ווען דער הערר האָט קיין ארבייט ניט געהאַט פיר זיינע שקלאַפען פלעגט ער זיי פּערדינגען צו אַנדערע און נעהמען פיר זיי שכירות. אַנדערע שקלאַפען פלעגען אַרבייטען אויף זייער אייגענע רעכנונג און פלעגען געבען זייער הערר א געוויסע סומע פער טאָג אָדער וואָך. מען פלעגט אויך איבערגעבען גאַנצע פעלדער צו אַקערן, זעען און שניידען און אויך צו פערוואַלטען אין די הענט פון איינינע שקלאַפען, וועלכע האָבען פערדינט צוטרויען ביי זייערע בעלי־בתים. זיי פלעגען נאָר ברויכען צו געבען א געוויסע סומע, און דאָס איבריגע האַלטען פיר זיך אַלס לוין. מאַנכע שקלאַפען האָט מען אַנגעטרויט די גאַנצע הויז־האַלטונג.

חתונה־צוג.

די שקלאַפען האָבען זיך געמוזט אונטערשיידען פון די פרייע מיט זייערע נעמען, קליידונג און מיט דעם שניט פון זייערע האָאָר. זיי זיינען געווען אויסגעשלאָסען פון דער פערעהרונג פון פיעלע גאָטהייטען, ווייל זיי האָבען געשטאַמט פון פרעמדע, ניט פון די גריכען. שקלאַפען זיינען געווען פסול צו עדות, און, ווען מען האָט זיי געדאַרפט פערעהרען אין א משפט, האָט דאָס געריכט געהאַט א רעכט פון זיי אַרויסצופּרעסען ווערטער דורך פּייניגונג. אָבער ווען מען האָט א שקלאַף גענומען אויף'ן פאַלטער, האָט מען אָפּגעשאַצט זיין ווערט, אום צו וויסען דעם שאָדען אין פאַל ווען ער וועט פון דער פּייניגונג ווערען א קריפּעל. נאָך אַלעם דעם איז די לאַגע פון די שקלאַפען ביי די גריכען ניט געווען אַזוי געדריקט, ווי זי איז געווען ביי די רוימער. ביי די גריכען בע-

געגנען מיר זעהר אָפט, דאָס צווישען דעם הערר און זיין שקלאַף זיינען געוועזען זעהר פריינדליכע פערהעלטניסען. די גרעסטע פרייהייט האָבען גענאָסען די שקלאַפען אין אַטהען, און דעריבער האָבען זיי דאָ געקענט גיכער און לייכטער מאַכען אַן אויפשטאַנד, ווי אין אַלע אַנדערע ערטער. די געזעצען פון אַטהען האָבען ניט ערלויבט וועלכען עס איז בירגער צו שלאָגען אַ שקלאַף פון אַ פרעמדען הערר, אָבער זיין אייגענעם שקלאַף האָט ער געהאַט דאָס רעכט צו בעשטראָפען. ווען אַ שקלאַף האָט בעוויזען אין געריכט, דאָס זיין הערר טהוט איהם אונרעכט, האָט דאָס געריכט געצוואונגען דעם הערר צו פערקויפען דעם שקלאַף צו אַן אַנדער הערר. די שקלאַפען, וועלכע זיינען שלעכט בעהאַנדעלט געוואָרען פון זייערע הערען, האָבען געפונען שוץ אין דעם טהעזעוס־טעמפעל.

דיזע גינסטיגע געזעצען פיר די שקלאַפען זיינען ניט געוועזען דער רעזולטאַט פון דער אידעע פון מענשען־רעכט. עס איז אַ פאַקט, דאָס די גריכען האָבען מעהר פון אַלע אַנדערע פעלקער אין אַלטערטום געוואוכט און געשעצט דעם ווערט פון פערזענליכער פרייהייט. זיי האָבען ניט נאָר גערעדט פון הומאַניטעט, נאָר זיי האָבען אויך בעוויזען אין דער ווירקליכקייט, דאָס זיי שעצען און אָנערקענען דיזע מידה. מיר בעוואונדערן זייער הומאַניטעט נאָך היינט, הגם אונזערע בעגריפען וועגען דעם זיינען היינט פיעל מעהר ענטוויקעלט. די העכסטע שטראָף אין אַטהען איז געוועזען דער איינפאַכער טויט, אָבער דיזע שטראָף איז דורכגעפיהרט געוואָרען אויף אַ מעהר הומאַנעם אופן — מען האָט געגעבען דעם פערברעכער טרינקען אַ בעכער גיפט. דאָס געזעץ האָט פערבאָטען צו געברויכען טאָרטור, פייניגונג אויף אַ פרייען בירגער, סיידען די פאָלקס־פערזאַמלונג האָט עס געפאָדערט ספּעציעל פיר אַ געוויסען פאַל. די טאָרטור אויף שקלאַפען האָט אויך געהאַט פיעלע געגנער, אונטער זיי דעמאָסטהענעס. קיינער האָט ניט געהאַט דאָס רעכט אַריינצודרינגען מיט געוואַלד אין די וואוינונג פון אַ פרייען בירגער אויסער די בעאַמטע פון דער רעגירונג, ווען זיי האָבען געהאַט דערצו אַן ערלויבניס פון געריכט. ווען איינער איז אַריינגעזעצט געוואָרען אין געפענגניס אַפילו וועגען הויך־פערראַט, האָבען פרייע בירגער געקענט איהם בעפרייען אויף זייער ערבות. אַפילו פיר געוויסע מאָרד־טאַטען זיינען געוועזען פעלען, ווען דאָס געריכט האָט געגעבען דעם פערברעכער די מעגליכקייט זיך צו רעטען דורך ענטלויפען.

אָבער דיזעס רעכט צו פערלאַנגען שוץ פיר דאָס לעבען האָבען די גריכען אָנערקענט נאָר פיר זיך, וואָס אָנבעטרעפט אָבער אַנדערע פעלקער האָ-

בען זיי מיליאָנען מענשען בערויבט פון זייער פרייהייט און רעכט אָהן א שום פּאַרוואָס. דיזער שרעקליכער ווידערשפּרוך אין די געזינונגען און האַנדלונגען פון די אַלטע גריכען צייגט זיך אַרויס אין זייער קולטור. אַלץ, וואָס זיי האָבען ערפונדען, געבויט, אויסגעטראַכט און געדיכטעט איז נאָר געווען פיר די נוצען פון אַ קליינער מינאָריטעט. צום בעסטען צייגט זיך דאָס אַרויס פון דעם אויסערען ערשיינען פון די פערשיידענע שיכטען פון דער בעפעלקערונג אונגעהייער גרויס איז געווען דער אונטערשייד צווישען דעם אָרימען אַרבייטער און דעם פרייען גריך פון דער העכערער קלאַס. די גריכישע קולטור האָט בעשאַפען אַזוי פיעל וויכטיגעס און ערהאַבענעס, דאָס עס איז נאָך ביז יעצט קיין אַנדער פאָלק פון דער מענשהייט ניט געלונגען אַזעלכעס צו שאַפען, אָבער דיזע קולטור איז נאָר געשאַפען געוואָרען פיר אַ געוויסע קלאַס גליקליכע מיוחסים. די גאַנצע גרויסע מאַסע איז געווען אויסגעשלאָסען פון דיזער קולטור. זיי זיינען געבליבען אַ ביישפּיל פיר אַלע פעלקער פון די שפּעטערדיגע דורות, ביי וועלכע די מאַסע, וואָס האָט בעשאַפען די קולטור, האָט פון איהר גאָר ניט גענאָסען. פון דיזע פרוכט האָט נאָר הנאָה געהאַט די מעכטיגע הערשענדע קלאַס, וועלכע האָט גאָר ניט געטאָן, גאָר ניט געשאַפען, וועלכע האָט נאָר געוואוסט און פערשטאַנען די קונסט פון אונטערדריקען און אַריינכאַפען. אין גרונד גענומען זיינען די גריכען, וועלכע זיינען דאַכט זיך געווען עכטע דעמאָקראַטען, געווען ווייט פון אמת'ער קולטור, אַזוי ווייט ווי די דעספּאָטישע שטאַאטען פון די שפּעטערע דורות. די וואַהרע ריכטיגע קולטור פאָדערט, דאָס יעדערער זאָל האָבען אַ גלייכען טייל אין דעם, וואָס ער האָט געשאַפען, יעדערער זאָל געניסען די פרוכט פון זיין אַרבייט. די וואַהרע קולטור בלייבט ניט דאָס אייגענטום פון אייניגע גליקליכע, נאָר זי צושפּרייט זיך אין דער לענג און דער ברייט פון אַלע שיכטען פון פאָלק. דיזעם לײדער קענען מיר וועגען דער גריכישער קולטור פיר קיין פאַל ניט בעהויפּטען.

אידען אונטער גריכישער הערשאַפט.

(332—140 פ. קר.)

אַלגעמיינער איבערבליק.

די ערסטע 1,000 יאָהר פון זיין געשיכטע האָט דאָס אידישע פאָלק געהאַט צו טאָן און זיך אימער בעגעגענט נאָר מיט די אָריענטאַלישע (מזרח־) פעלקער: מיט עגיפּטער, אסיריער, באַבילאָניער און פערסיער, פון וועלכע עס האָט אימער ניט ווענינ געליטען, אָבער ניט אַכטענדיג אויף אַלע שטורמס איז עס דאָך ניט אונטערגינאַנגען. נאָר ווען דאָס פאָלק איז אריין אין אַנדערען יאָהר־טויזענד פון זיין געשיכטע האָט זיך די דעקאָראַציע געענדערט: דאָס אידישע פאָלק איז געווען אַרומגערינגעלט מיט די פעלקער־פון וועסט (אייראָפּאַ) אָדער מיט אזיאַטישע, וועלכע האָבען איבערגענומען די אייראָפּעאישע קולטור, און שפּעטער — אונטער דער הערשאַפט פון די רוימער. דיזע ענדערונג הויבט זיך אָן פון דער צייט, ווען אַלכסנדר מוקדון האָט בעזיגט די פּערסיער און האָט צושטערט זייער הערשאַפט (334—330 פ. קר.). דיזער צושטאַנד האָט געדויערט ביז דעם אונטערגאַנג פון דער רוימישער אימפּעריע (ענדע 5טען יאָהרהונדערט נ. קר.).

אין פערלויף פון איינינע יאָהרהונדערטער האָבען זיך ענטוויקעלט די אידען און די גריכען, יעדעס פאָלק אין זיין לאַנד, און האָבען איינע די אַנדערע ניט געקענט. נאָך דעם, ווי די פּערסיער האָבען געמאַכט אַן ענדע צו דער הערשאַפט פון אשור און בבל און זיי זיינען געוואָרען די הערשער איבער וועסט־אזיען און עגיפּטען, האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ בלוטיגער קריג צווישען פּערסיען און גריכענלאַנד (493—449 פ. קר.). די גריכען האָבען געזיגט און האָבען בעפרייט אייראָפּאַ פון דער אזיאַטישער הערשאַפט. דאַמאָלס האָט אָנגעהויבען צו בליהען די גריכישע קולטור אין אַטהען. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען און קרעפטיגען דער אידישער גייסט אין יהודה. די צייט פון דער טעטיגקייט פון עזרא און נחמיה אין ירושלים איז די זעלבע, ווען אין אַטהען האָבען געווירקט די צוויי

גרויסע גריכען סאָקראַטעס און פּעריקלעס. אָבער וואָס פיר א גרויסער אונ־טערשייד עס איז צווישען דיזע צוויי שטרעמונגען פון מענשליכען גייסט, און ווי פערשיידען עס איז דער איינפלוס, וואָס יעדע פון דיזע שטרעמונגען האָט געהאַט אויף די מענשהייט. אין אַטהען איז געווען א דעמאָקראַטישע רעפּובליק, אין ירושלים א טהעאָקראַטישע. אין גריכענלאַנד זיינען די זיטען פון מענשען געווען א זאַך פון צווייטען גראַד, איבערהויפּט האָט מען געזוכט וואָס שען איז, מען האָט געשטודירט וויסענשאַפט און פילאָזאָפיע אום צו ענטוויקלען דעם פערשטאַנד, מען האָט געוואָלט לעבען אום צו האָבען פער־גניגען פון לעבען. אַנדערס איז עס געווען אין יהודה. דאָ האָבען געשפּילט די הויפּט־ראָלע די זיטען פון מענשען, זיין הארץ; מען האָט געפאָרשט צו וויסען דעם ציל פון לעבען. אין גריכענלאַנד איז איינער פון די הויפּט־גע־טער געווען באַקכוס, דער גאָט פון וויין, פון תאוות; אין ירושלים — דער איין איינציגער גאָט, וועלכער איז הייליג און פאָדערט פון זיין פאָלק צו זיין הייליג, וועלכער איז א רחום וחנון און פערלאַנגט פון זיין פאָלק צו זיין א רחום וחנון. מיט איין וואָרט: אין גריכענלאַנד איז געווען די הויפּט־ראָלע אויסערליכע שענהייט, עסטהעטיק, און אין ירושלים — די זעעלע פון מענ־שען, זיין הארץ, זיינע זיטען.

לאַנג זיינען דיזע צוויי שטרעמונגען געגאַנגען יעדע אין איהר וועג און האָבען איינע פון דער אַנדערער כמעט ניט געוואוסט. ענדליך האָט זיך גע־מאַכט אין דער געשיכטע א בעוועגונג, וועלכע האָט זיי בעקאַנט געמאַכט איי־נע מיט די אַנדערע. דיזע בעוועגונג האָט געשאַפען דער גרויסער וועלט־בעזיגער אַלכסנדר דער גרויסער, אַלכסנדר מוקדון. דיזער העלד האָט צו־שטערט די פעסטע וואַנט, וועלכע האָט לאַנג אָפּגעזונדערט אזיען פון איי־ראָפּאַ. מיט זיינע עראָבערונגען אין אַזיען און אַפריקאַ האָט ער אין דיזע צוויי וועלט־טיילען פערברייטעט די גריכישע קולטור. יענע פעלקער, וועלכע האָבען איינענטליך געהאַט א זעהר נידריגע קולטור, האָבען זיך באַלד אָנגע־כאַפּט אָן די גריכישע קולטור און האָבען זיך ביסלאַכווייז אסימיליזירט מיט די גריכען. אויך די אידען זיינען אַרונטערגעפאַלען אונטער דעם איינפלוס פון דער גריכישער קולטור. אָבער דיזער איינפלוס איז ניט געווען גלייך אי־בעראַל. ער איז געווען פיעל שטאַרקער אויף די אידען, וואָס האָבען דאַמאָלס געלעבט אין אַנדערע לענדער, ווי אויף די אידען אין יהודה. בעזונדערס שטאַרק איז געווען דער גריכישער איינפלוס אויף די אידען אין עגיפּטען אין דער צייט, ווען עס האָט דאָרט געהערשט די דינאַסטיע פון די פּטאָלע־מעער. אין 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. האָט אויפגעבליהט א זעהר גרויסע

אידישע קאלאניע אין אלעקסאנדריען, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט און איז געשטאנען זעהר הויך אין בילדונג און אין האנדעל. אין אלעקסאנדריען האבען זיךביידע קולטורען, די אידישע און די גריכישע, בעגעגענט. אנפאנגס זיינען זיי געגאנגען פרידליך האנט אין האנט. די אידען זיינען בעקאנט געווארען מיט די גריכישע שפראך און ליטעראטור און האבען דערין געפונען גרויס אינטערעס. אין דער זעלבער צייט האט מען איבערזעצט די אידישע תורה אין דער גריכישער שפראך און מען האט בעקאנט געמאכט די גריכען מיט'ן אידישען גייסט. אבער די אידישע מאסע האט איבערגעכאפט די מאס. זי האט איבערגענומען דעם גריכישען גלאנץ און האט דעם אידישען גייסט בישלאכוויז כמעט אין גאנצען פערגעסען. זיי איז געפעלען געווארען דאס פרייע פרעהליכע לעבען פון די גריכען. דיזעס איז זיי בעסער געפעלען געווארען ווי דאס שטרענגע געזיטעטע רעליגיעזע לעבען פון די אידען. מיט איין ווארט, זיי איז געפעלען געווארען דאס, וואס איז געווען געגען דעם נאציאנאלען גייסט פון די אידען. די בעגעגנים פון דיזע צוויי פערשיידענע קולטורען איז פיר דאס יודענטום געווען זעהר געפעהרליך.

דיזע געפאהר האט מען ענדליך דערפיהלט אויך אין יהודה, ווען פאלעסטינא איז ארויס פון אונטער דער הערשאפט פון די פטאלעמעער און איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון דער סעלייקוס-דינאסטיע (אונגעפעהר 200 פ. קר.). א געוויסער טייל פון דער אידישער געזעלשאפט איז אנגעצויגען געווארען פון דעם אויסערליכען גלאנץ פון דעם גריכישען לעבען און האט אנגעהויבען פעראכטען דאס שטרענגע, געזיטעטע, ריינע לעבען פון יודענטום. דאס האט שטארק אויפגערייצט די אנהענגער פון דעם ריינעם אידישען לעבען, וועלכע זיינען דאמאלס געווען בעקאנט אונטער'ן נאמען „חסידים". אבער די פארטיי, וואס איז געווען איבערגעגעבען צו דער גריכישער קולטור, די העלעניסטען, איז געווארען גרעסער און מעכטיגער, און עס איז געקומען אזוי ווייט, דאס זי האט ערוועהלט צום אמט פון כהן גדול אזעלכע לייט, ווי יאזאן און מענעלאוס, וועלכע האבען דורך דעם סירישען דעספאט אנטיאכוס עפיפאנעס, וועלכער איז בעקאנט צווישען אידען אלס אנטיוכוס הרשע, געצוואונגען אידען צו ענטזאגען זיך פון יודענטום און אנגעהמען דאס גריכענטום אדער העלעניזם. אבער דער גרעסטער און בעסטער טייל פון אידישען פאלק איז געווען געגען דיזער בעוועגונג. דאס האט געפיהרט דערצו, דאס דער דעספאט אנטיאכוס עפיפאנעס האט אנגעהויבען פערפאלגען שרעקליך די געגנער פון העלעניזם. דא האט זיך ארויסגעצייגט די גרויסע קראפט פון דעם אידישען גייסט. עס איז געווא-

רען אַן אויפשטאַנד אונטער דער פיהרונג פון אַ משפּחה פון כהנים בעוואוסט מיט'ן נאָמען חשמונאים (168 פּ. קר.). אָנפאַנגס איז עס געווען אַן אויפשטאַנד אום צו פערשאַפען זיך רעליגיאָנס־פרייהייט, אָבער נאָך דעם, ווי זיי האָבען אין דיזען שטרעבען געהאַט אַן ערפאָלג, האָבען זיי אָנגעהויבען צו שטרייטען אויך פיר פּאָליטישע פרייהייט און זיינען געוואָרען אונאָפּהענגיג (140 פּ. קר.).

דאָס איז דער סך הכל פון דעם, וואָס עס איז געשעהען מיט'ן אידישען פאָלק אין דער צייט פון די 200 יאָהר, וואָס זיי האָבען זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון די גריכען. אין אַלע דריי וועלט־טיילען האָט געהערשט דער גריכישער גייסט און די גריכישע קולטור, אַלע פעלקער האָבען זיך געפונען אונטער דעם איינפלוס פון העלעניזם. דאָס איינציגע פאָלק, וואָס האָט זיך געשטעלט געגען דעם העלעניזם, וואָס האָט זיך אונטער איהם ניט געוואָלט אונטערוואַרפען, זיינען געווען די אידען. דאָס יודענטום האָט געזאָגט צום העלעניזם: „דו האָסט איינגענומען די וועלט, אָבער מיך וועסטו ניט בעזיגען. עס וועט קומען אַ צייט, ווען אַלע פעלקער, וואָס דו האָסט אונטערגעוואָרפען אונטער דיין איינפלוס, וועלען קומען צו מיר און וועלען מיך פרעגען: זאָג דו אונז, וואו איז די וואַהרהייט?"

א. אַלכּסנדר מוקדון און די הערשאַפט פון די פּטאָלעמעער.

(332—198 פּ. קר.)

אין צוויי שלאַכטען האָט אַלכּסנדר דער גרויסער צושמעטערט די פּערסישע אַרמעע און געמאַכט אַן ענדע צו דער פּערסישער הערשאַפט איבער וועסט־אַזיען. ער האָט לייכט אונטערוואָרפען אונטער זיין מאַכט אַלע לענדער, איבער וועלכע די פּערסיער האָבען געהערשט צוויי הונדערט יאָהר. אויך פּאַלעסטינאַ איז אַרונטערגעפאַלען אונטער זיין הערשאַפט. עס ווערט דערצעהלט אַ לעגענדע, דאָס ווען אַלכּסנדר האָט בעלאַגערט די שטאָדט צור, האָט ער געשיקט צום כהן גדול ידוע אין ירושלים, אַז ער זאָל זיך אונטערגעבען אונטער זיין הערשאַפט און זאָל איהם שיקען פּראָוויזיאָן און אַנדערע זאַכען, וואָס ער בּרויכט אין לאַגער. ידוע האָט איהם געענטפערט, דאָס ער קען ניט ברעכען די שבועה, וואָס ער האָט געגעבען צום פּערסישען קעניג, אַז ער זאָל איהם זיין אַ טרייער אונטערטאַן צוזאַמען מיט'ן אידישען פאָלק. דיזער ענטפער האָט אַלכּסנדר'ן שטאַרק אויפגערייצט און ער האָט גענומען מאַרשירען נאָך ירושלים אום צו נעהמען ראַכע פון די אידען און

פון זייער כהן גדול. ווען ידוע האָט דערזעהען, וואָס פיר א געפאַהר עס דראָהעט דעם אידישען פאָלק, האָט ער זיך אָנגעטאָן אין די פּרעכטיגע קליי־דער, וואָס א כהן גדול טראָגט ביים געטליכען דינסט, האָט מיט זיך גענומען אויך פיעלע כהנים, אַלע אָנגעטאָן אין די בגדי כהונה; אויך זיינען מיט איהם געגאַנגען פיעלע פון די פאָרנעהמע פערזאָנען אין ירושלים, און זיי אַלע זיינען געגאַנגען מקבל פנים זיין אַלכסנדר׳ן. דער גריכישער הערשער איז געווען בעצויבערט פון דיזען פייערליכען קבלת פנים און האָט זיך פריי־הער פערנייגט צום כהן גדול. די אידישע דעפּוטאַציאָן האָט איהם מיט גרויס ענטהוזיאַזם בעגריסט. די גענעראַלען אין אַלכסנדר׳ס סוויטע זיינען געווען שטאַרק פערוואונדערט, זעהענדיג, ווי אַלכסנדר האָט זיך פערנייגט פאַר דעם כהן גדול, און האָבען איהם געפרעגט, וואָרום ער האָט עס געטאָן. אַלכסנדר האָט זיי געענטפערט, דאָס איידער ער איז ארויס פון זיין לאַנד צו עראָבערן אַזיען, האָט ער געזעהען אין חלום א מאַן ריכטיג ווי דיזער כהן גדול, אָנגעטאָן אין די זעלבע קליידער, און ער האָט איהם פאָרויסגעזאָגט, אַז ער וועט האָבען א גרויסען ערפאָלג אין זיינע מלחמות און ער וועט איינ־נעהמען גאַנץ אַזיען. אַלכסנדר האָט אָנגענומען דעם כהן גדול ידוע פאַר זיין האַנט, איז מיט איהם אַוועק אין בית המקדש און האָט דאָרט מקריב געווען קרבנות צו גאָט. אויף׳ן צווייטען טאָג האָט ער געלאָזט וויסען די אידען, דאָס ער גיט זיי פאָלשטענדיגע רעליגיאָנס־פרייהייט און אויטאָנאָמיע, זיי זאָלען לעבען און אויפפיהרען זיך לויט זייערע געזעצען און מנהגים. ער האָט פון זיי ניט פערלאַנגט מעהר שטייער צו דער מאַצעדאָנישער רעגירונג, ווי זיי האָבען פריהער געצאָהלט צו די פערסיער. ער האָט זיי אויך בע־פרייט פון יעדער אָפּצאָהלונג אין שמטה־יאָהר, ווען דאָס פאָלק אין פּאַלעס־טינאַ זעעט ניט און אַקערט ניט. אַלכסנדר האָט פערלאַנגט, דאָס די אידען זאָלען איהם שיקען יונגע מענשען אין זיין ארמעע און פיעלע יונגע לייט האָ־בען זיך פריינוויליג פערשריבען אין זיין מיליטער־דינסט.

אויב די געשיכטע איז ווירקליך פאָרגעקומען ווי די לעגענדע דערצעהלט, אָדער דאָס איז בלויז א פאַנטאַזיע — יעדענפאַלס איז צו גלויבען, דאָס אין דעם געדעכטניס פון אידישען פאָלק איז פערבליבען דער גוטער איינדרוק פון אַלכסנדר׳ס טאָלעראַנטע בעהאַנדלונג פון דעם אידישען פאָלק ביי זיין ערסטער בעגעגנים מיט זיי.

זעהר וויכטיג איז געווען נאָך א טאַט פון אַלכסנדר מוקדון: די אויס־בויאונג פון דער שטאָדט אַלעקסאַנדריען אין עגיפּטען ביים ברעג פון דעם מיטלענדישען מעער. דיזע שטאָדט איז גיך געוואָרען די הויפּטשטאָדט פון

עגיפּטען, דער צענטער פון גריכישער קולטור. צוזאַמען מיט גריכען האָבען זיך דאָרט באַלד בעזעצט זעהר פיעלע אידען, צו וועלכע אַלכסנדר האָט גע-געבען אַלע בירגער־רעכטען צוגלייך מיט די גריכען. די אידישע געמיינדע אין אַלעקסאַנדריען איז מיט אַ קורצער צייט שפּעטער געוואָרען די וויכטיג-סטע, רייכסטע און געבילדעטסטע פון אַלע אידישע געמיינדעס אין די גלות־לענדער אין יענער צייט.

נאָך אַלכסנדר'ס טויט (323 פ. קר.) האָבען זיינע הויפּט־קאָמאַנדירען צוטיילט צווישען זיך די לענדער, וואָס ער האָט עראָבערט. פּטאָלעמעאוס לאַגי איז געוואָרען דער הערשער פון עגיפּטען, און סעלייקוס אין בבל. ווייל פּאַלעסטינאַ איז געלעגען נעהענטער צו עגיפּטען, האָט פּטאָלעמעאוס זי ער-וואָרבען פיר זיך. די גריכישע געשיכטע־שרייבער דערצעהלען, דאָס פּטאָ-לעמעאוס האָט איינגענומען ירושלים זעהר לייכט, ווייל ער איז זי בעפאַלען אום שבת, אין דעם אידישען הייליגען טאָג פון רוהע, ווען דאָס געזעץ ערלויבט ניט צו טאָן קיין זאַך. דאָס יאָהר, אין וועלכען סעלייקוס האָט זיך פעסט איינגעוואָרצעלט אין אַזיען, 312 פ. קר., איז אָנגענומען געוואָרען אַלס ערא, אַלס אָנפאַנג פון צייט־רעכנונג. דיזע ערא איז אָנגענומען געוואָרען פון די גריכען אין אַזיען און פון די אידען אין פיעלע לענדער, און איז בעקאַנט אונטער'ן נאָמען „מנין שטרות", ד. ה. צייט־רעכנונג, וואָס ווערט געברויכט אין דאָקומענטען.

סעלייקוס האָט אויסגעבויט אַ נייע שטאָדט פיר זיין רעזידענץ ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער, אויף דעם אָרט, וואו דער טייך אָראָנטעס פאַלט אַריין אין ים. ער האָט די שטאָדט אַ נאָמען געגעבען אַנטיאָכיאַ. אין דיזער שטאָדט האָבען זיך אויך בעזעצט אַ סך אידען און האָבען געביל-דעט אַ גרויסע, זעהר וויכטיגע געמיינדע.

אונטער דער הערשאַפט פון פּטאָלעמעאוס האָבען זיך די אידען גע-פיהלט רוהיג, ווייל פּטאָלעמעאוס האָט זיי ניט געשטערט אין זייער רע-ליגיעזען און סאָציאַלען לעבען. ער האָט אין זייער אויטאָנאָמיע ניט גע-מאַכט קיין בעזונדערע ענדערונג. ווי עס האָט זיך ביי זיי פריהער געפיהרט, אַזוי איז געגאַנגען ווייטער אין דער צייט פון זיין רעגירונג. לויט ווי יאָ-זעפוס שרייבט, זיינען אין די ערסטע 100 יאָהר פון דער גריכישער הער-שאַפט געווען אָנגעשטעלט אַלס כהנים גדולים פאָלגענדע פּערזאָנען: ידוע, וועלכער האָט בעגעגענט אַלכסנדר מוקדון; נאָך איהם זיין זוהן אָניאַס (אין העברעאיש חוניו) דער 1טער; זיינע זיהן שמעון דער

1טער און אליעזר, און שמעון'ס זוהן חוניו דער 2טער.

אין ארץ ישראל זעלבסט זיינען אַלזאָ קיין וויכטיגע ענדערונגען ניט פאָרגעקומען. אָבער דערפאַר אין אַנדערע לענדער, וואו אידען זיינען געזעסען, זיינען פאָרגעקומען זעהר וויכטיגע ענדערונגען. די וויכטיגסטע שטאָדט, וואו דאָס אידישע לעבען האָט זיך גאָר אַנדערש אויסגעבילדעט, איז געווען אַלעקסאַנדריען אין עגיפּטען, וואו די אידישע בעפעלקערונג איז געווען זעהר גרויס. איבערהויפּט איז די אידישע בעפעלקערונג אין דיזער שטאָדט געוואָרען גרויס נאָך אַלכסנדר'ס טויט, אין דער צייט, ווען זיינע פעלדהערערן האָבען זיך געריסען צווישען זיך. זעהר פיעלע קריגס-געפאַנגענע אידען האָט פּטאָלעמעאוס געבראַכט פון פּאַלעסטינאַ נאָך אַלעקסאַנדריען. פיעלע זיינען אַהין ענטלאָפען אום צו רעטען זיך פון די ליידען, וואָס די מלחמות האָבען דאָרט פעראורזאַכט. זיי זיינען געגאַנגען נאָך אַלעקסאַנדריען, ווייל דאָרט האָבען זיי געהאַט אויסזיכט צו מאַכען גוטע געשעפטען. פּטאָלעמעאוס האָט געהאַט צו די אידישע עמיגראַנטען גרויס צוטרויען און האָט זיי זאָגאַר אָנפערטרויט צו היטען די פעסטונגען פון עגיפּטען. די אידישע עמיגראַנטען אין אַלעקסאַנדריען האָבען זיך אָנפאַנגס בעזעצט אין אַ געוויסען טייל פון שטאָדט אָפּגעזונדערט פון די געבאָרענע עגיפּטער (קאָפּטען) און האָבען גערעדט אויף דער שפּראַך, וועלכע זיי האָבען גערעדט אין זייער היים, ד. ה. אַראַמעאיש; אָבער אין אַ קורצער צייט האָבען זיי זיך אָנגעאייגענט די גריכישע קולטור מיט דער גריכישער שפּראַך, און זיי זיינען אַזוי ווייט געוואָרען דורכגעדרונגען מיט דעם גריכישען גייסט, דאָס זיי האָבען דערפיהלט אַ נויטווענדיגקייט איבערצוזעצען די כתבי הקודש אין דער גריכישער שפּראַך. לויט ווי אַן אַלטע לעגענדע דערצעהלט, איז די איבערזעצונג פון דער ביבעל אין גריכיש פאָרגעקומען אין דער צייט פון דער הערשאַפט פון פּטאָלעמעאוס דעם 2טען פּילאַדעלפוס (283—247 פ. קר.), אָבער היסטאָריש איז דאָס ניט ריכטיג. זיכער איז, דאָס פּטאָלעמעאוס פּילאַדעלפוס איז געווען זעהר גענייגט צו אידען. די לעגענדע דערצעהלט, דאָס דיזער קעניג האָט בעפרייט אַלע אידישע געפאַנגענע, וואָס זיין פאָטער פּטאָלעמעאוס לאַגוס דער 1טער האָט געפאַנגען אין יהודה.

אויך דער דריטער עגיפּטישער קעניג פּטאָלעמעאוס עווערגעטעס (247—221 פ. קר.) איז געווען גוט צו די אידען. אָבער דער כהן גדול פון יענער צייט, חוניו דער 2טער, האָט זיך ענטזאַגט צו צאַהלען

צום עגיפּטישען קעניג פּטאָלעמעאוס עווערגעטעס די יעהרליכע שטייער, וואָס דאָס אידישע פֿאָלק האָט זיך איהם פערפּליכטעט צו צאָהלען. די אור-זאַך, וואָרום חוניו האָט עס געטאָן, איז ניט בעקאַנט. עס קען זיין דערפֿאַר, ווייל ער איז פּערזענליך געוואָרען בעליידיגט פון די פּטאָלעמעער; עס קען אָבער אויך זיין, דאָס ער האָט געהערט צו דער פּאַרטיי אין ירושלים, וועלכע האָט בעסער געוואָלט זיין אונטער דער הערשאַפט פון די סע-לייקידען, וואָס האָבען געהערשט אין סיריען, איידער אונטער די עגיפּ-טישע פּטאָלעמעער. וואָס די אורזאַך איז דאָרט געווען, דאָס ענטזאָגען זיך פון דעם כהן גדול צו בעצאָהלען די שטייער האָט שרעקליך אויפגעבראַכט דעם קעניג פּטאָלעמעאוס עווערגעטעס, און ער האָט געשיקט אַ שליח מיוחד, אַ גרויסען בעאַמטען מיט'ן נאָמען אַטעניאָן, מיט דער פֿאָדערונג צו בעצאָה-לען תיכף ומיד די געזעצליכע שטייער, און ווען ניט, וועט ער אַרויסטרייבען די אידען פון פּאַלעסטינאַ און דאָס לאַנד וועט ער צוטיילען צווישען זיינע גריכישע סאָלדאַטען. דער כהן גדול איז אָבער געווען איינגע'עקשן'ט און האָט זיך ניט דערשראָקען פֿאַר דער התראה פון קעניג. דיזע עקשנות האָט געקענט ברייגגען אַ גרויסען אונגליק אויף די אידען אין ארץ ישראל. דאָס פֿאָלק איז געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט אויף איהם און זיין פּאַרטיי. עס האָט געהאַלטען דערביי, אַז עס זאָל אויסברעכען אַ בירגער-קריג. אָבער צום גליק האָט זיך דאָמאָלס געפונען אַ מאַן, וואָס האָט דאָס לאַנד אַרויס-געפיהרט פון געפאַהר.

חוניו האָט געהאַט אַ קוזין מיט'ן נאָמען **יוסף בן טוביה**, אַ זעהר קלוגער מאַן מיט אַן אונטערנעהמונגס-גייסט. אין דיזער זאַך איז ער געווען אויף דער זייט פון קעניג. ער איז געקומען צו זיין אַלטען אָנקעל חוניו מיט אַ שטאַרקען פּראָטעסט פון פֿאָלק און האָט איהם געראַטען פֿאָה-רען צום קעניג און בעטען איהם אום פערצייהונג. חוניו האָט איהם געענט-פערט, דאָס ער איז ענטשלאָסען צו ענטזאָגען זיך פון דעם אמט פון כהן גדול און ניט פֿאָהרען צום קעניג. יוסף האָט געבעטען זיין אָנקעל, אַז ער זאָל איהם ערלויבען פֿאָהרען אין אַלעקסאַנדריען צו פערהאַנדלען מיט'ן קע-ניג. חוניו האָט איינגעשטימט. דאַן האָט יוסף געמאַכט אַ פֿאָלקס-פֿער-זאַמלונג אין בית המקדש, און האָט דעם פֿאָלק פערזיכערט, דאָס ער איז אין שטאַנד צו איבערצייגען דעם קעניג, אַז דאָס אידישע פֿאָלק איז איהם באמת טריי. אין דער זעלבער צייט האָט ער זיך געגעבען די מיה צו געווינען די פריינדשאַפט פון דעם שליח מיוחד אַטעניאָן דורך רייכע מתנות און קעניג-

ליכע אויפנאהמע, און דיזער האָט איהם פערשפּראָכען זיין צו הילף ביים קעניג.

יוסף האָט געקראָגען א הלוואה א גרויסע סומע געלט פון זיינע גוטע פריינד, וואָס ער האָט געהאַט אין שומרון (סאַמאַריען), און איז אוועק נאָך עגיפּטען. אויף'ן וועג האָט ער זיך בעגעגענט מיט איינינע גרויסע בעאַמטע, וואָס זיינען געפאָהרען אין עגיפּטען צום קעניג אָפּהאַנדלען פון איהם די איינקונפטען פון די שטייער פון פיעלע שטעדט, וואָס האָבען געהערט צום קעניג אין סיריען און פּאַלעסטינא. די שטייער־אַרענדע איז דאָרט געוועזען אַן איינגעפיהרטע זאַך פון לאַנגע יאָהרען. יוסף האָט אָנגעהויבען צו טראַכ־טען: ווי קען ער זיך צושלאָגען צו אַזא סאָרט געשעפט, וואָס וואָלט איהם פערשאַפט רייכטום און מאַכט. ווען יוסף איז אָנגעקומען אין אַלעקסאַנדריען האָט ער געפונען, דאָס אַטעניאָן האָט איהם שוין זעהר גוט רעקאָמענדירט פאר'ן קעניג און דיזער איז געוועזען זעהר גענייגט צו איהם. דער קעניג האָט איהם בעטראַכט אַלס אַן איבערגעגעבענעם פריינד צו דער עגיפּטישער רע־גירונג און האָט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען. ער האָט געהאַט זעהר שענע מאַניערען און מיט א שענער גריכישער שפּראַך איז איהם געלונגען צו פערזיכערן דעם קעניג, אז דאָס אידישע פאָלק איז איהם איבערגעגעבען און טריי, נאָר דער אַלטער כהן גדול אַליין איז דער שולדיגער אין דעם פּלאָנטער. יוסף האָט בעשלאָסען אויסצונוצען די פריינדשאַפט פון קעניג צו איהם און האָט זיך גענומען דורכפיהרען זיין פּלאַן וועגען נעהמען אין אַרענ־דע די שטייער פון פּאַלעסטינא. יוסף האָט פאָרגעשלאָגען צו געבען פיר דיזע אַרענדע צוויי מאָל מעהר, ווי אַלע אַנדערע אַרענדאַטאָרס האָבען פאָר־געשלאָגען, און דאָס געשעפט איז געבליבען פיר איהם. ווען דער קעניג האָט איהם געפרעגט, וואָס פיר א גאַראַנטיע ער קען געבען, דאָס ער וועט ווירק־ליך ערפילען זיינע פליכטען, האָט ער געענטפערט: „דער קעניג און די קעניגין קענען גאַראַנטירען פיר מיך". דער ענטפער איז דעם קעניג זעהר געפעלען געוואָרען, און דאָס געשעפט איז פיר איהם געבליבען אָהן א שום גאַראַנטיע.

אום ער זאָל האָבען די מעגליכקייט איינצומאָהנען די שטייערן אין אַלע שטעדט פון פּאַלעסטינא, האָט איהם דער קעניג געגעבען א מיליטערישע מאַכט פון 2,000 סאָלדאַטען, און מיט דיזער מאַכט איז ער אוועק צוריק אַהיים אין ירושלים. ווען ער איז געקומען צו דער היידנישער בעפעלקערונג אין אשקלון מיט דער פאָדערונג צו געבען איהם די געוועהנליכע שטייער, האָבען זיי זיך פון איהם אויסגעלאַכט אַלס פון א אידען, און האָבען זיך ענט־

זאגט צו צאָהלען די שטייער. יוסף האָט בעשטראָפט 20 פון די פאָרנעהמסטע בירגער פון שטאָדט, וועלכע זיינען געווען די הויפט־בונטאָווטשיקעס, האָט קאָנפיסקירט זייערע רייכטימער און האָט זיי אוועקגעשיקט צום קעניגליכען שאַץ. דאָס זעלבע האָט ער געטאָן אין סקיטהאָפאָלים (בית שאן). דאָס האָט שטארק געווירקט אויף אַלע אנדערע שטעדט, און וואוהין ער איז געקומען מיט זיין מיליטערישער מאכט האָט מען איהם באַלד בעצאָהלט די געוועהנליכע שטייער. יוסף האָט ווירקליך פערגרעסערט די איינקונפטען פון דער קעניגליכער קאסע, און אויסער דעם פלעגט ער אָפט צושיקען רייכע מתנות דעם קעניג און דער קעניגין, און דערמיט האָט ער געמאכט נאָך פעסטער און דויערהאַפטער זיין אמט אַלס קאָלעקטאָר פון די קעניגליכע שטייער. ער איז אָבער אויך געוואָרען רייך פון דעם געשעפט, און זיין מאכט אין פאַלעסטינא איז געווען כמעט אַזוי גרויס ווי די מאכט פון אַ שטאַטהאַלטער. ער האָט זיך ערוואָרבען אַ זעהר גרויסען נאָמען און אַלס פערמיטלער צווישען דעם אידישען פאָלק און דעם עגיפטישען קעניג איז ער געשטאַנען העכער פון כהן גדול.

22 יאָהר איז יוסף בן טוביה געווען קאָלעקטאָר פון די פאָלקס־שטייערן אין קעלע־סיריען און יהודה. אין דער גאַנצער צייט פון זיין דינסט אַלס קאָלעקטאָר האָט ער געהאַט אַ גרויסען איינפלוס אין דער עגיפטישער רעגירונג אין יענע צוויי פראָווינצען. די שטייער־ארענדע האָט געהאַט אַ גרויסען איינפלוס אויף דאָס מאַטעריעלע און גייסטיגע לעבען פון די אידען. יוסף האָט געפאָדערט צו דיזען געשעפט פיעלע מיטהעלפער. דער גרעסטער טייל פון דיזע מיטהעלפער זיינען געוואָרען רייך און האָבען אָנגעהויבען צו פיהרען אַ רייכעס לעבען מיט לוקסוס, ווי די גריכען פון יענער צייט. צוזאַמען מיט דעם האָבען זיי איבערגענומען די גריכישע זיטען, מאַניערען און גריכישע קולטור אין אַלגעמיין. דאָס האָט געלעגט צווישען די אידען דעם יסוד פון דער העלעניסטישער ריכטונג, וועלכע האָט מיט אַ דור שפּעטער פערשאַפט דעם אידישען פאָלק אַזוי פיעל ליידען.

דער קריג צווישען עגיפטען און סיריען צוליב קעלע־סיריען איז געקומען צו זיין העכסטער שטופע אין דער צייט פון פטאָלעמעאוס דעם 4טען פילאָפאַטאָר (221—204 פ. קר.). אין דיזער צייט האָט געהערשט אין סיריען אנטיאָכוס דער 3טער, וועלכער האָט מיט רעכט פערדינט דעם נאָמען אנטיאָכוס דער גרויסער (223—187 פ. קר.). די לאַגע פון די אידען אונטער פטאָלעמעאוס דעם 4טען איז געוואָרען פיעל ערגער. ער האָט זיי אָנגעהויבען צו פערפאָלגען און בעשרענ-

קען זייערע רעכטען. אַ לעגענדע ערקלערט די אורזאַך פון דיזע פערפאָלגונ-גען. אין דער צייט פון דעם שטרייט צווישען פּטאָלעמעאוס דעם 4טען און אַנטיאָכוס דעם גרויסען איז פּטאָלעמעאוס אַריין מיט געוואַלד אין קודש-הקדשים פון בית המקדש, וואוהין קיין מענש, אויסער דעם כהן גדול אום יום כפור, האָט ניט געטאָרט אַריינקומען. ער האָט אָבער דאָרט גע'חלש'ט און מען האָט איהם פון דאָרט אויף די הענט אַרויסגעטראָגען. ער האָט דע-רין בעשולדיגט די כהנים און האָט דערפאַר אָנגעהויבען צו פערפאָלגען די אידען, איבערהויפּט די יעניגע, וואָס זיינען געזעסען אין עגיפּטישע שטעדט.

די אידען זיינען וואַהרשיינליך צוליב דעם געוואָרען געניגט מעהר צו די סירישע קעניגען (די סעלייקידען). אין ירושלים האָבען זיך דאַמאָלס געבילדעט צוויי פּאַרטייען: איינע, וואָס איז בעשטאַנען פון אָנהענגער פון די פּטאָלעמעער, און די אַנדערע פון אָנהענגער פון די סעלייקידען. זאָגאַר אין דער פאַמיליע פון יוסף בן טוביה איז געוואָרען אַ שפּאַלטונג. יוסף האָט געהאַט 7 זיהן פון זיין ערסטער פרוי און איינעם, הורקנוס, פון זיין צווייטער, וועלכע איז געוועזען זיינע אַ קוזינע. די געשיכטע פון דיזער הייראַט ציינט, דאָס די רייכע אידען פון יענער צייט האָבען זיך אָנגעהויבען אָנצואייגנען די גריכישע אויסגעלאַסענהייט פון יענער צייט. יוסף, ווען ער איז געוועזען אין אַלעקסאַנדריען, האָט זיך פערליבט אין אַ גריכישע טענצערקע און ער האָט עס פערטרויט זיין ברודער. דיזער האָט איהם געוואָלט אָפּ-היטען פון דיזען פערברעכען און האָט איהם געבראַכט ביי נאַכט, ווען ער איז געוועזען אָנגעטרונקען, זיין טאָכטער, די יונגע סאָלימיאַ, אָנשטאָט דער טענצערין. דיזע סאָלימיאַ האָט איהם געבאָרען הורקנוס'ן, וועלכען ער האָט זעהר שטאַרק געליבט און האָט איהם געגעבען אַ גריכישע בילדונג. ווען ער איז געוואָרען עלטער, האָט ער פערטראָטען דעם פאָטער'ס געשעפטען אין קעניגליכען הויף אין אַלעקסאַנדריען, יואו ער איז געוועזען זעהר געליבט פון אַלע הויפליים. זיינע ברידער האָבען איהם דערפאַר געהאַסט, און האָבען איהם זאָגאַר געוואָלט אָפּראַמען פון וועג. ער האָט זיך אָבער דערפון דער-וואוסט בעצייטענס און האָט ערמאָרדעט צוויי פון זיינע פיינדליכע ברידער. נאָך יוסף'ס טויט, ווי עס שיינט, איז ער געבליבען ביים שטייער-געשעפט. עס פערשטעהט זיך, דאָס ער איז געוועזען אָן דער שפּיץ פון דער פּאַרטיי פיר די פּטאָלעמעער, וועהרענד די איבריגע ברידער האָבען זיך פעראייניגט מיט'ן כהן גדול שמעון דעם 2טען, דעם זוהן פון חוניו דעם 2טען, דער געגנער פון פּטאָלעמעאוס'ן, און זיי זיינען געוועזען מיט די אָנהענגער פון די סירישע קעניגען, די סעלייקידען.

אין יאָהר 204 פ. קר. איז פּטאָלעמעאוס פילאָפּאַטאָר געשטאָרבען. נאָך איהם איז געבליבען אַ קליינער זוהן פּטאָלעמעאוס עפּיפאַנעס. אַנטיאָכוס דער גרויסער פון סיריען האָט זיך דערמיט בענוצט און האָט ווידער אָנגעפאַנגען אַ שטרייט מיט די פּטאָלעמעער פיר קעלע־סיריען. די אידען אין פּאַלעסטינאַ זיינען געוועזן אויף דער זייט פון אַנטיאָכוס'ן און האָבען איהם געהאָלפען אַרויסטרייבען די עגיפּטישע סאָלדאַטען פון ירושלים און האָבען פריידליך געעפענט די טויערן פון שטאָדט און אַריינגעלאָזען די סאָלדאַטען פון אַנטיאָכוס'ן.

אַנטיאָכוס דער גרויסער האָט געוואוסט צו שעצען די טרייהייט פון די אידען צו איהם, און ער האָט זיי דערפאַר געגעבען פערשיידענע פּריווילעגיעס. יאָזעפוס ברייגגט אין זיין געשיכטע דריי בעפעהלען וועגען אידען, וועלכע בעווייזען זיין דאַנקבאַרקייט צו די אידען. אין ערסטען בעפעהל הייסט ער אַרויסגעבען פון דער רעגירונגס־קאַסע די נעטיגע סומע געלט צו רעפּאַרירען די פעסטונג פון ירושלים און דעם בית המקדש, וואָס זיינען צושטערט געוואָרען אין דער צייט פון דער מלחמה מיט די פּטאָלעמעער, אויך געוויסע סומעס צו אונטערהאַלטען דעם געטליכען דינסט אין בית המקדש. די אידען האָבען בעקומען דאָס רעכט צו רעגירען זיך זעלבסט לויט זייערע אייגענע געזעצען; אַלע אידישע בעאַמטע און געלערנטע האָט ער בעפרייט פון יעדער שטייער. אין דעם צווייטען בעפעהל פערוועהרט ער יעדען ניט־אידען צו בעטרעטען דעם בית המקדש אין אַזעלכע אָפּטיילונגען, אין וועלכע דאָס אידישע געזעץ ערלויבט ניט אַ פרעמדען אַריינגעהן. אין דריטען בעפעהל האָט ער געהייסען איבערזעצען 2,000 אידישע פאַמיליעס פון מעסאָפּאָטאַמיען (ארם נהרים) און בבל נאָך לידיען און פריגיען אין קליין־אַזיען, וועלכע האָבען זיך זעהר אָפט געבונטעוועט און רעוואָלטירט געגען דער רעגירונג. ער האָט זיך פערלאָזען אויף די אידישע טרייהייט צו דער סירישער רעגירונג און האָט גערעכענט, דאָס די אידען וועלען ווירקען אָפּצוהאַלטען דאָס פאָלק אין יענע ערטער פון רעוואָלטירען. דיזע נייע קאָלאָניסטען האָט ער געגעבען פולע אויטאָנאָמיע און פיעלע וויכטיגע פּריווילעגיעס.

ווען פּאַלעסטינאַ איז איבערגעגאַנגען אונטער די הערשאַפט פון סיריען האָט הורקנוס בן יוסף זיך געמוזט אַריבערקלייבען אין אַן אַנדער לאַנד. ער האָט זיך בעזעצט אויף יענער זייט ירדן נעבען דער אַלטער שטאָדט חשבון, האָט דאָרט אויסגעבויט אַ שטאַרקען שלאָס, און האָט געמאַכט בעפאַלען מיט געדונגענע סאָלדאַטען אויף די האַלב־ווילדע בעדואינען און זיי בערויבט.

7 יאָהר האָט ער זיך געהאַלטען אין דיזער פעסטונג, וועלכע ער האָט א נאָמען געגעבען „טיר“. אָבער ענדליך האָט איהם די סירישע רעגירונג אָנגעהויבען שטארק פערפאָלגען, און ער איז געוועזען געצוואונגען צו בעגעהן זעלבסטמאָרד. די סירישע רעגירונג האָט זיין רייכטום קאָנפיסקירט.

דאָס לעבען, גייסטיגעס און מאַטעריעלעס, פון די אידען אין דער צייט פון דער פערסישער און דער גריכישער הערשאפט אין יהודה, איז געגאַנגען אָהן וויכטיגע שטערונגען און ענדערונגען. דאָס פאָלק האָט זיך זעלבסט רעגירט לויט זיינע אייגענע געזעצען; עס האָט נאָר געצאָהלט א געוויסע יעהרליכע שטייער צו דער הערשענדער רעגירונג. די העכסטע מאַכט פון דער אידישער פאָלקס־רעגירונג איז בעשטאַנען פון א פערזאמלונג פון געלעהרטע, אָן דער שפּיץ פון וועלכע עס איז געשטאַנען דער כהן גדול פון דער משפחה פון צדוק. דער כהן גדול איז געוועזען די פעראַנטוואָרטליכע פערזאָן פאַר דער פערסישער און גריכישער רעגירונג און איז דעריבער געוועזען דער שאַץ־מייסטער פון די שטייער־געלטען פון פאָלק. מיר וויסען גאָרניט וועגען דעם כאַראַקטער און דער פערזענליכקייט פון די כהנים גדולים פון יענער צייט, ווייל מיר האָבען ניט וועגען זיי קיין בעריכטען. נאָר וועגען איינעם פון די כהנים גדולים פון יענער עפּאָכע, נעמליך פון שמעון דעם 2טען בן חוניו, זיינען געבליבען אין דער געשיכטע איניגע מיטטיילונגען, וואָס בעלייכטען דיזע פערזענליכקייט. דיזער שמעון איז בעקאַנט אין דער אידישער ליטעראַטור אונטער׳ן נאָמען שמעון הצדיק. ער איז געוועזען פון די לעצטע פון די אנשי כנסת הגדולה, ד. ה. פון דעם קאָללעגיום פון זקנים און סופרים, וואָס זיינען געוועזען די העכסטע אויטאָריטעט פון דער אידישער טהעאָקראַטיע אין דער צייט פון דער פערסישער און גריכישער הערשאפט איבער יהודה. פון איהם איז געבליבען אין פּרקי אבות דער שפּרוך: אויף דריי זאַכען בעשטעהט די וועלט: אויף תורה, עבודה און גמילות הסדים (ד. ה. אויף לערנען, רעליגיאָן און מענשען־ליבע). לויט ווי בן סירא בעשרייבט האָט ער פיעל געטאָן פיר די פערשענערונג פון ירושלים און דעם בית המקדש, האָט פערזאָרגט די שטאָדט מיט וואסער, און געטאָן נאָך פיעלע גוטע זאַכען (בן סירא, קאַפּ. 50). געוויס איז עס געוועזען פון די סומעס, וואָס אנטיאָכוס האָט בעווילינגט צו דיזען צוועק פון דער קעניגליכער קאַסע. שמעון דער 2טער איז געוועזען דער לעצטער פון דער אַלטער אָרדנונג פון דער אידישער טהעאָקראַטיע. נאָך איהם איז פאָרגעקומען א שרעקליכער קריזיס אין אידישען פאָלקס־לעבען. צווישען די כהנים גדולים פון דעם הויז פון צדוק האָבען זיך אָנגעהויבען

רייסערייען, דאָס גריכענטום האָט אָנגעהויבען ארויסטרייבען דאָס יודענטום. עס איז פאָרגעקומען אין פאָלק א שרעקליכע שפּאַלטונג, ביז די חשמונאים האָבען געמאכט אַן ענדע צו די כהנים גדולים פון די בני צדוק און האָבען געגרינדעט אין יהודה א וועלטליכע מאכט אָנשטאָט דער פריהערדיגער טהעאָקראַטיע.

פיעל האָט געהאָלפען צו ברייגגען דעם קריזיס דער אומשטאנד, וואָס די בעפעלקערונג פון פּאַלעסטינא איז געוואָרען מעהר און מעהר גריכיש. דער האַנדעל איז דאַמאָלס אריבער פון די הענט פון די פעניציער (צורים) צו די גריכען; פון זיי האָבען זיך אויך די אידען אויסגעלערענט דעם האַנדעל. צוזאַמען מיט'ן האַנדעל האָבען זיי אויך איבערגענומען די גריכישע קולטור און די גריכישע שפּראַך. פיעלע שטעדט אין פּאַלעסטינא זיינען געווען בעזעצט כמעט אויסשליסליך מיט גריכען. די צוויי קולטורען: די אידישע און די גריכישע, האָבען אָנפאַנגס געהאַט אַן אָנציהונגס־קראַפט איינע צו דער אַנדערער, אָבער ווען זיי זיינען געקומען אין נאָהענטער בע־ריהרונג, זיינען זיי געוואָרען צווישען זיך זעהר פיינדליך און אָפּשטויסענד, און דאָס האָט געפיהרט צו גרויסע שטרייטיגקייטען און בלוט־פערגיסונגען.

כ. די גריכיש־סירישע הערשאַפט אין יהודה. (198—168 פ. קר.)

ווען אַנטיאָכוס דער גרויסער האָט איבערגענומען די הערשאַפט איבער פּאַלעסטינא און האָט געוויזען צו די אידען אַזוי פיעל פריינדשאַפט, האָט מען געקענט רעכנען, אַז פיר דאָס אידישע פאָלק זיינען אָנגעקומען גליקליכע צייטען. אָבער דיזע האָפנונג איז ניט מקוים געוואָרען, ווייל אין דער סי־רישער מאָנארכיע זיינען פאָרגעקומען זעהר אונגינסטיגע גרויסע ענדערונגען. אַנטיאָכוס איז ניט געווען פאָרזיכטיג און האָט אָנגעפאַנגען א קריג מיט די רוימער, וועלכע האָבען שוין דאַמאָלס געשפּילט א גרויסע ראָלע אין דער וועלט־פּאָליטיק; ער האָט דעם שטרייט פערשפּילט און איז געווען געצוואונ־גען צו צאָהלען די רוימער א גרויסע קאָנטריבוציע. אום צו בעקומען די מעגליכקייט צו בעצאָהלען די קאָנטריבוציע איז ער אַוועק אין מעסאָפּאָ־טאמיען צו בערויבען א רייכען טעמפּעל. אָבער דאָס פאָלק האָט איהם ער־מאָרדעט צוזאַמען מיט זיין סוויטע (187 פ. קר.). זיין זוהן **סעלייקוס דער 4טער** איז געוואָרען קעניג. אַנטיאָכוס האָט געהאַט נאָך א זוהן אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, וועלכער איז אַוועקגעשיקט געוואָרען נאָך רוים אַלס משכון, דאָס די סירישע רעגירונג וועט מקיים זיין דעם אָפּמאַך פון פרידען,

מלאכים טרייבען אַרויס העליאָדאָרוס׳ן פון בית המקדש.

נאָך דאָרע.

וואָס איז געשלאָסען געוואָרען צווישען אַנטיאָכוס דעם גרויסען און די רוימער.

סעלייקוס דער 4טער האָט געמוזט אַרויפלעגען אויף די בעפעלקערונג פערשיידענע אָפּגאַבען אום ער זאָל האָבען די מעגליכקייט בּיסלאַכווייז צו בעצאָהלען רוים די שווערע קאָנטריבוציע. ער האָט אויך מאַנכמאָל בע-רויבט טעמפּלען פון זייערע רייכטימער אום צו שאַפען געלט. דאָס האָט אויך געזאָלט זיין דער פאַל מיט'ן בית המקדש אין ירושלים, ווען חוניו דער 3טער איז געווען כהן גדול. דאַמאָלס איז געווען אין בית המקדש אַ בעאַמ-טער שמעון פון די בני טוביה. דיזער האָט זיך צוקריגט מיט'ן כהן גדול און איז דערפאַר געוואָרען ענטזאַגט פון זיין שטעלע. פון כעס איז ער אַוועק צו סעלייקוס'ן און האָט איהם דערצעהלט, דאָס אין בית המקדש גע-פינען זיך גרויסע אוצרות, וועלכע ער קען בענוצען פיר זיך. ער האָט באַלד געשיקט זיין מיניסטער העליאָדאָרוס צו נעהמען די רייכטימער פון טעמפּעל. אָבער העליאָדאָרוס האָט צוליב אַן אונבעקאַנטער אורזאַך ניט געקענט נעהמען די אוצרות פון בית המקדש און איז אַוועק צוריק מיט גאָר-נישט. די לעגענדע דערצעהלט, דאָס ווי העליאָדאָרוס איז אַריין אין טעמפּעל צו נעהמען די אוצרות, האָט זיך איהם געשטעלט ענטקעגען אַ שטרענגער רייטער אויף אַ פערד און צוויי יונגע לייט האָבען איהם אַ וואָרף געטאָן צו דער ערד און איהם שרעקליך געשלאָגען; מען האָט איהם אַרויסגעטראָגען פון טעמפּעל קוים אַ לעבעדיגען און ער איז אַוועק צוריק מיט לעדיגע הענט. אָבער דער מסור שמעון האָט ניט גערוהט און איז נאָך אַ מאָל אַוועק צום קעניג און האָט איהם ערקלערט, דאָס אין דער גאַנצער געשיכטע איז שולדיג דער כהן גדול. דיזער איז פערזענליך געפאָהרען צום קעניג און האָט די זאַך פערענטפערט.

אָבער באַלד איז די לאַגע פון די אידען אין יהודה געוואָרען פיעל ער-גער. סעלייקוס איז ערמאָרדעט געוואָרען און דעם טראָן האָט פערנומען זיין ברודער אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, וועלכער איז בעוואוסט ביי די אידען מיט'ן נאָמען אַנטיוכוס הרשע. דיזער איז געווען 15 יאָהר אין רוים אַלס משכון. ער איז דאַמאָלס גראָד געקומען צוריק און איז געוואָרען קעניג (175—164 פ. קר.). מען האָט איהם צוגעלעגט דעם טיטעל „עפּיפאַנעס", וואָס בעדייט „דער גלענצענדער", אָבער פיעלע האָבען איהם גערופען „עפּימאַנעס", ד. ה. „דער משוגענער". ער האָט זיך געמאַכט אַלס אויפגאַבע צו פערברייטען די גריכישע קולטור צווישען אַלע נאַציאָנען, וועלכע זיינען געווען אונטער זיין הערשאַפט. עס איז דאַמאָלס ענטשטאַנען

א קאמף צווישען די אידען זעלבסט וועגען דער קולטור־פראגע: עס זיינען געוועזען פיעלע אנהענגער פון דער גריכישער קולטור און פיעלע געגנער. דיזער קאמף האט געגעבען דעם סירישען הערשער א געלעגענהייט אריינצומישען זיך אין די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון די אידען, און דיזער אומשטאנד האט געבראכט א שרעקליכען קריזיס אין דער געשיכטע פון דעם אידישען פאלק.

ווי מיר האבען פריהער דערצעהלט, האט זיך די גריכישע קולטור אנגעהויבען איינפיהרען צווישען די אידען אין פאלעסטינא שוין אין דער צייט פון דער הערשאפט פון די פטאלעמעער, אבער איהרע אנהענגער זיינען דאן געוועזען ווועניג. אין דער צייט פון דער הערשאפט פון די סירישע קעניגען (די סעלייקידען) זיינען די אידען געהענמער צוזאמענגעקומען מיט די גריכען, און די גריכישע קולטור האט טיפער און ברייטער אריינגעדרונגען אין אידישען פאלק.

די העכערע קלאס פון אידישען פאלק, ווען זי האט זיך בעקענט מיט דעם לעבען פון די גריכען, האט אנגעהויבען קוקען מיט פעראכטונג אויף די צערעמאניעס פון דער אידישער רעליגיאן. די יונגע לייט האבען מקנא געווען דאס פרייע לעבען פון דער גריכישער יוגענד, זייער גימנאסטיק, זייער שפרינגען, זייער לויפען, זייערע טהעאטערען א. ד. גל. פיעלע האבען פערלאנגט, דאס ירושלים זאל ווערען גלייך צו אלעקסאנדריען אדער אנטיאכיא. אנפאנגס האט מען אין דיזען פערלאנג קיין פערברעכען ניט געזעהען. אבער באלד האבען די העלעניסטען (די ליבהאבער פון גריכישער קולטור) אנגעהויבען מבזה זיין אלעס, וואס איז אידיש, פערשפאטען אלע גוטע ריינע אידישע זיטען. די אידישע יונגע לייט האבען געמאכט זייערע גימנאסטישע איבונגען נאקעטערהייט, ווי די גריכען, און האבען אראפגעווארפען פון זיך דעם געפיהל פון שעמען זיך, וואס איז איינגעפלאנצט אין דער אידישער נשמה. דערביי האבען זיי געברויכט מיטלען, אז מען זאל ניט דערקענען, דאס זיי זיינען גע׳מל׳ט, ווייל זיי האבען זיך דערמיט געשעמט פאר די גריכען. מיט איין ווארט, זיי האבען זייער גאנצעס לעבען איינגעארדענט אין הארמאניע מיט דעם גריכישען לעבען, זיי האבען פערהאסט אלעס, וואס איז אידיש און זיי האבען זיך אסימילירט מיט די גריכען.

געגען דיזען שטרעבען זיך צו אסימילירען איז ארויס מיט א שטארקען פראטעסט די קאנסערוואטיווע פארטיי פון יענער צייט, וועלכע איז דאמאלס געוועזען בעוואוסט מיט׳ן נאמען „חסידים", און האט אנגעווענדט אלע איהרע קרעפטען אפצוהאלטען דאס פאלק פון דעם שעדליכען איינפלוס פון דער

גריכישער קולטור. אום אָפּצוהאַלטען דאָס פאָלק פון אַסימילאַציאָן זיינען די חסידים אַרויס מיט אַן אַנדער עקסטרעם — זיי האָבען פערשטאַרקט און פערמעהרט די אידישע געזעצען, וועלכע זונדערן אָפּ דעם אידען פון אַנדערע פעלקער. עס איז פערוועהרט געוואָרען דעם אידען צו עסען צוזאַמען מיט די גריכען, טרינקען מיט זיי א. ד. גל. מען האָט פערמעהרט די געזעצען פון שבת און יום טוב, און יעדע קליינע אָפּווייכונג פון דיזע געזעצען האָט זיך גערעכענט פיר אַ סאָרט שמד, און דער, וואָס האָט עובר געווען אויף די מינדסטע זאַך, איז געוואָרען פעראַכטעט און פערשטויסען פון דער אידישער געמיינדע. דיזע שפּאַלטונג וואָלט נאָך ניט געהאַט אַזעלכע טרויעריגע רעזולטאַטען, ווען די העלעניסטען וואָלטען ניט געזוכט די הילף פון דעם גריכישען קעניג אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, וועלכער האָט געהאַט אַ בעזונדערען וואונש צו העלעניזירען די אידען.

די שפּאַלטונג האָט זיך באַלד אויך בעוויזען אין דער פאַמיליע פון דעם כהן גדול. י ש ו ע, דער ברודער פון דעם כהן גדול חוניו דעם 3טען, איז געווען אַ פערקאָכטער העלעניסט. ער האָט איבערגעמאַכט זיין נאָמען אויף אַ גריכישען — „יאַזאָן". אום צו בעקומען די הילף פון דער גריכישער רעגירונג און דורך דיזע הילף צו העלעניזירען דאָס אידישע פאָלק, האָט ער בעשלאָסען אָנווענדען אַלע מיטלען אָפּצונעהמען פון זיין ברודער חוניו דעם 3טען דאָס אַמט פון כהן גדול. אום דיזען ציל צו דערגרייכען האָט יאַזאָן פערשפּראָכען אַנטיאָכוס'ן צו געבען איהם אַן אונגעהייערע סומע געלט, אום ער זאָל אָפּנעהמען פון זיין ברודער חוניו דאָס אַמט פון כהן גדול און עס איבערגעבען איהם. צוזאַמען מיט דעם האָט ער געמאַכט דעם קעניג אַ פאָרשלאַג, צו גרינדען אין ירושלים אַן אַנשטאַלט צו לערנען אידישע יונגע לייט גימנאַסטישע איבונגען, ווי אויך אַ פרייען פּלאַץ פיר עפענטליכע וועטלויפעריי. אום די ירושלים'ער אידען זאָלען זיך וועלען בעטייליגען אין דיזע איבונגען, האָט ער פערלאַנגט פון קעניג, אַז ער זאָל די יעניגע, וואָס וועלען דערין נעהמען אָנטייל, געבען דעם טיטעל „אַנטיאָכישער בירגער", וואָס האָט זיך גערעכענט פיר אַ גרויסע עהרע. אַנטיאָכוס האָט איהם זיין פערלאַנג נאָכגעגעבען: חוניו איז געוואָרען אַרונטערגעזעצט פון זיין אַמט, [illegible] איז געוואָרען כהן גדול (174 פ. קר.).

יאַזאָן האָט געהאַלטען וואָרט. ווי ער האָט בעקומען די מאַכט, האָט ער באַלד אָנגעהויבען איינפיהרען אין ירושלים נייע רעפאָרמעס. דער געטליכער דינסט אין טעמפּעל איז אפילו פאָרטגעזעצט געוואָרען נאָך דער אַלטער פאָרמע, אָבער ניט ווייט פון בית המקדש האָט מען אויפגעשטעלט

אָן אַנדער סאָרט טעמפּעל, אַ גימנאַזיום צום לערנען די אידישע קינדער צו ענטוויקלען זייער קערפּערליכע שענהייט. זיי האָבען זיך געלערנט פעכטען, לויפען נאַקעטערהייט אין דער אָנוועזענהייט פון אַ גרויסען פּובליקום. אויך יונגע כהנים פלעגען אָפט אַוועק פון זייער דינסט אין בית המקדש און געהן אין גימנאַזיום אָדער אויף דעם אָפענעם פּלאַץ, וואו די וועט־לויפעריען זיינען פאָרגעקומען, און האָבען אויך גענומען אָנטייל אין די גריכישע איבונגען און שפּילערייען. די פרומע קלאַס איז געווען שרעקליך ערביטערט געגען דיזע ניט־אידישע אויפפיהרונגען פון די יונגע לייט. יאַזאָן איז אַזוי ווייט געגאַנגען אין זיין העלעניזירען די אידען, דאָס ווען די גריכען האָבען געפייערט אין טירוס (צור) די אָלימפּישע שפּילערייען, האָט ער געשיקט אַ גרויסע סומע געלט צו קויפען קרבנות צום גריכישען גאָט הערקולעס. אָבער די דעלעגאַטען האָבען ניט געוואָלט נעהמען אָנטייל אין אָפּענער עבודה זרה און האָבען דאָס געלט איבערגעגעבען צו דער רעגירונג צו־שטייער אויף בויען אַ פלאָטע. אין יענער צייט איז אַנטיאָכוס געווען מיט אַ בעזוך אין ירושלים, און יאַזאָן האָט איהם פערשאַפט אַ רייכען קבלת פנים און ער איז געווען דערמיט העכסט צופרידען. אָבער באַלד האָט זיך יאַזאָן איבערצייגט, ווי ניט זיכער עס איז אַן אַמט, וואָס איז אָפּהענגיג פון דעם קאַפּריז פון אַ קעניג און קומט ניט פון פאָלק.

די אַרט און ווייזע ווי יאַזאָן האָט בעקומען דאָס אַמט פון אַ כהן גדול און דאָס אַריינמישען זיך פון דער גריכישער רעגירונג אין די רעליגיעזע אַנגעלעגענהייטען פון אידישען פאָלק, האָבען אָפּגעשוואַכט און געמאַכט נידריג די ווירדע פון דיזען הויכען אַמט, און עס האָבען אָנגעהויבען פּרעטענדירען אויף דיזעם אַמט פערזאָנען, וואָס לויט זייער אָפּשטאַמונג האָבען זיי דערויף גאָרניט געהאַט קיין רעכט. אַזאַ פערזאָן איז געווען איינער מיט'ן גריכישען נאָמען מ ע נ ע ל אַ ו ס, וועלכער האָט געשטאַמט פון יוסף בן טוביה.

דיזער מענעלאַוס איז געווען פון די ראַדיקאַלע אַסימילאַטאָרען. אום צו בעקומען אין זיינע הענט די מאַכט פון אַ כהן גדול האָט ער אָנגעבאָטען דעם קעניג אַנטיאָכוס צו געבען פיר די שטעלע מיט 300 טאַלאַנטען זילבער מעהר אַלס יאַזאָן האָט געגעבען. אַנטיאָכוס האָט דעם אָנבאָט אָנגענומען און האָט בעשטעטיגט מענעלאַוס'ן אַלס כהן גדול. אום צו רעטען זיין לעבען איז יאַזאָן ענטלאָפען צו די בני עמון (171 פ. קר.). מענעלאַוס איז געווען אַ שרעקליכער טיראַן מיט אַ כאַראַקטער פון אַ רויב־טיער.

מענעלאוס האָט געגעבען אַנטיאָכוס'ן אַזעלכע הבטחות, וועלכע ער האָט פיר קיין פאַל ניט געקענט ערפילען. מען האָט פון איהם געפאָדערט צו קומען אין דער הויפטשטאָדט פון סיריען, אין אַנטיאָכיאַ, צו פערענט־פערן זיך. מענעלאוס האָט פערקאַפט די גאָלדענע כלים פון בית המקדש און איז מיט זיי אוועק נאָך אַנטיאָכיאַ. אויף דער שטעלע פון כהן גדול אין ירושלים האָט ער איבערגעלאָזען זיין ברודער ליסימאַכוס. אין אַנטיאָכיאַ האָט ער דעם קעניג ניט געטראָפען, ווייל ער איז אוועק צו דערשטיקען אַן אויפשטאַנד געגען איהם, וואָס האָט אויסגעבראָכען אין קיליקיאַ. מענעלאוס'ן איז געלונגען אונטערצוקויפען דעם שטעלפערטרעטער אַנדראָניקוס, און ער איז געבליבען אויף זיין שטעלע. חוניו דער 3טער, דער געוועזענער כהן גדול, האָט זיך דערוואוסט וועגען די אַלע מעשים תעתועים פון מענעלאוס'ן, און ער האָט זיי פערעפענטליכט פאַר דעם פאָלק, אום עס זאָל וויסען, ווי דער כהן גדול האָט בע'גנב'עט דעם בית המקדש און האָט געגעבען שוחד אַנדראָניקוס'ן. אום ניט צו ווערען ערמאָרדעט פון מענעלאוס'ן, האָט זיך חוניו בעהאַלטען אין דעם שטעדטעל דאַפנאַ, וואו עס איז געווען אַ טעמפעל פיר די גריכישע געטער אַפאָללאָ און אַרטעמידע. דאָרט האָבען געפונען שוץ אַלע פערפאָלגטע. אָבער אַנדראָניקוס האָט מיט אַ שפּיצעל ארויסגענאַרט חוניו'ן פון יענעם אָרט, וואו ער האָט זיך בעהאַלטען, און האָט איהם ערמאָרדעט. דיזע מאָרדטאַט האָט אויפגעבראַכט די אידען און זאָגאַר די גריכען אין אַנטיאָכיאַ. ווען אַנטיאָכוס איז געקומען צוריק פון קיליקיאַ און האָט זיך דערוואוסט פון אַנדראָניקוס'עס רציחה, האָט ער איהם געהייסען טויטען אויף דעם זעלבען אָרט, וואו ער האָט ערמאָרדעט דעם אַלטען כהן גדול חוניו דעם 3טען. אָבער מענעלאוס איז געבליבען אונבעשטראָפט. ווי עס שיינט, האָט ער איהם איבערגעגעבען מיט גרויסע רייכע מתנות און מיט שמייכעלהאַפטע רייד.

ליסימאַכוס, מענעלאוס'עס ברודער, האָט פאָרטגעזעצט צו בערויבען דעם טעמפעל און אוועקשיקען די אוצרות צו אַנטיאָכוס'ן. דאָס האָט ענדליך ארויסגערופען דעם צאָרן פון פאָלק, וועלכעס האָט דעם רויבער ערמאָרדעט. דאַן איז אוועק אַ דעפוטאַציע פון די זקנים (פאָלקס־ראַט) צו אַנטיאָכוס'ן אום צו ערקלערען איהם, וואָרום דאָס פאָלק איז אַזוי אויפגערייצט געגען מענעלאוס'ן. אַנטיאָכוס אָבער, וועלכער איז געווען אַ ביטערער פיינד פון דער קאָנסערוואַטיווער פאַרטיי אין ירושלים, האָט זיי אַלע גערעכענט פיר רעוואָלוציאָנערען און ער האָט דעריבער געהייסען טויטען 3 פון דער דעפוטאַציע. דיזע שענדליכע האַנדלונג פון אַנטיאָכוס'ן האָט שרעקליך אויפ-

געבראַכט די אידען געגען איהם און האָט זיי איבערצייגט, דאָס ער איז דער ביטערסטער פיינד פון דעם אידישען פאָלק.

באַלד נאָכדעם איז אַנטיאָכוס אַוועק אין עגיפּטען צו שטרייטען מיט די פּטאָלעמעער (170 פ. קר.). עס איז פּלוצלינג אַרויס אַ קלאַנג, דאָס אַנטיאָכוס איז גע'הרג'עט געוואָרען אין דיזער מלחמה. דאָס פאָלק האָט בע-געגענט דיזע בשורה מיט גרויס שמחה. זיי האָבען גערעכענט, דאָס יעצט וועט זיי ניט אָנקומען שווער פּטור צו ווערען פון מענעלאַוס'ן. ווען יאַזאָן האָט זיך דערפון דערוואוסט, איז ער געקומען אין ירושלים מיט אַ מחנה פון 1,000 פּערזאָן. מענעלאַוס האָט זיך פערשלאָסען אין דער ירושלים'ער פעסטונג בעשיצט פון די סירישע סאָלדאַטען. דאָס פאָלק האָט געהאַלטען מיט יאַזאָן'ען, ווייל ער איז ניט געוועזן אַזאַ ראַדיקאַלער העלעניסט ווי דער רויבער און מערדער מענעלאַוס, און דעריבער האָבען זיי יאַזאָן'ען ווידער אויפגענומען אַלס כהן גדול. אָבער עס האָט זיך באַלד ארויסגעוויזען, דאָס אַנטיאָכוס לעבט און ער געהט זיך אָפּרעכנען מיט די רעוואָלוציאָנערען אין ירושלים. יאַזאָן איז בעצייטענס ענטלאָפען פון ירושלים, האָט זיך לאַנג ארומגעשלעפּט נע ונד אין פערשיידענע לענדער און איז ענדליך געשטאָרבען אין גרויס אָרימקייט. אַנטיאָכוס איז אָנגעקומען אין ירושלים און האָט גרויזאַם בעשטראָפט פיעלע פון דער קאָנסערוואַטיווער פּאַרטיי. מענעלאַוס האָט איהם געהאָלפען בערויבען דעם טעמפּעל. אַנטיאָכוס האָט צוגענומען פון טעמפּעל די טייערסטע דריי זאַכען: דעם גאָלדענעם אַלטאַר (מזבח הקטורת), דעם גאָלדענעם טיש (שלחן הפנים) און די גאָלדענע מנורה. דאָס פאָלק איז געוואָרען פול מיט האַס און ראַכע צו דער סירישער דינאַסטיע. מענעלאַוס איז געבליבען כהן גדול מיט דער הילף פון די סירישע סאָלדאַטען.

דאָס אידישע פאָלק האָט יעצט מיט גרויס טרויער דערמאָהנט די פריי-הייט, וואָס עס האָט געהאַט אין דער צייט פון דער הערשאַפט פון די פּטאָ-לעמעער. אין עגיפּטען האָט דאַמאָלס געהערשט פּטאָלעמעאוס דער 6טער פילאָמעטער (181—145 פ. קר.). ער האָט זעהר גוט בעהאַנדעלט די אידען אין זיינע לענדער. די מלחמה צווישען עגיפּטען און סיריען האָט זיך וויע-דער צופלאַקערט. אַנטיאָכוס איז שוין געוועזן ביי אַלעקסאַנדריען. פּלוצלינג איז אָנגעקומען צו איהם אין לאַגער דער רוימישער קאָמאַנדיר פּאָמפּיליוס לענאַ און האָט אין נאָמען פון רוימישען סענאַט פון איהם געפאָדערט, אַז ער זאָל תכף ומיד אויפגעבען דעם שטרייט. אַנטיאָכוס האָט געבעטען, אַז מען זאָל איהם געבען אַ ביסעל צייט עס צו בעטראַכטען, אָבער דער שטאָל-צער רוימער האָט געמאַכט מיט זיין שטעקען אַ צירקעל אויף'ן זאַמד אַרום

אַנטיאָכוס׳ן און האָט געזאָגט: „דו זאָלסט ניט אַרויס פון דיזען צירקעל ביז דו וועסט מיר געבען אַנטוואָרט״. אַנטיאָכוס האָט גוט פערשטאַנען וואָס דאָס בעדייט, ער האָט גלייך פערלאָזען עגיפּטען און איז אַוועק צוריק אין סיריען. די אידען אין ירושלים האָבען מיט גרויס פרייד געהערט די בשורה פון אַנטיאָכוס׳עס מפלה.

אַנטִיאָכוס האָט בעשלאָסען אויסגיסען זיין גאַנצען צאָרן אויף די אידען. ער האָט בעשלאָסען אָפּצונעהמען פון די אידען די אויטאָנאָמיע, וועלכע זיי האָבען געהאַט ביז יעצט, און איינפיהרען אין יהודה די גריכישע קולטור, ווי ער האָט עס געטאָן אין זיינע אַנדערע פּראָווינצען. אום דיזען פּלאַן דורכ־צופיהרען האָט ער געשיקט אין יהודה אַ בעאַמטען מיט׳ן נאָמען אַפּאָללאָ־ניוס מיט אַ גרויסער מיליטערישער מאַכט. אַריינקומענדיג אין ירושלים האָבען די סאָלדאַטען פריהער פון אַלעם געמאַכט אַ פּאָגראָם. אין אַ שבת׳־דיגען טאָג האָבען זיי ערמאָרדעט מענער, אַרעסטירט פרויען און קינדער און האָבען בערויבט הייזער. די אידישע בעפעלקערונג האָט פון שרעק פער־לאָזען די שטאָדט, און אין זייערע וואוינונגען האָבען זיך בעזעצט גריכען און סיריער. דעם טייל פון שטאָדט, וואָס איז געווען בעקאַנט אונטער׳ן נאָמען „עיר דוד״, האָבען די גריכישע סאָלדאַטען געמאַכט פיר אַ פעסטונג, וועלכע זיי האָבען געגעבען אַ גריכישען נאָמען „אקרא״, און דאָרט איז גע־שטאַנען אַ גרויסע, שטאַרקע מיליטערישע מאַכט. פון דיזער פעסטונג האָט דאָס אידישע פאָלק געליטען אַ לאַנגע צייט.

דער פּאָגראָם אין ירושלים איז געווען אָן אָנפאַנג פון גרויסע און שרעק־ליכע ליידען פיר דאָס אידישע פאָלק. אַנטיאָכוס האָט גוט פערשטאַנען, דאָס כל זמן די אידען וועלען זיין פעסט אין זייער רעליגיאָן, וועט אי׳הם זיין אונמעגליך זיי צו העלעניזירען. מען דאַרף פריהער אָפּנעהמען פון זיי זייער אויטאָנאָמיע, זייער רעליגיעזען קולט און אַלעס, וואָס זונדערט זיי אָפּ פון אַנדערע פעלקער. אָבער אַזוי ווי די גאַנצע מאַכט פון יודענטום ליגט אין זייער תורה, דאַרף מען פריהער פון אַלעם פערניכטען זייער תורה. און אַזוי האָט ער בעשלאָסען צו ערקלערען קריג דעם יודענטום. ער האָט אַרויסגע־געבען אַ בעפעהל, דאָס אַלע פעלקער, וואָס געפינען זיך אונטער זיין הער־שאַפט, זאָלען זיך ענטזאַגען פון זייערע רעליגיאָנען און פון זייערע מנהגים און געוואוינהייטען און ווערען מיט די גריכען איין נאַציאָן: איין גלויבען, איין אַרט לעבען, איין שפּראַך פיר אַלע פעלקער. פיר די אידען איז אין דיזען בעפעהל געווען פאָרגעשריבען אַ נייע אָרדנונג: די קאָנסטיטוציאָן פון דער תורה איז בטל; די אידישע רעליגיאָן אין דער פאָרמע פון געטליכען

דינסט אין טעמפעל איז אָפּגעשאַפט. איבערהויפּט איז געווען פערוועהרט מילה, היטען שבת, און אָפּהיטען די שפּייז־געזעצען; פיר היטען דיזע דריי זאַכען איז יעדער בעשטראָפט געוואָרען מיט'ן טויט. די אידען זיינען געווען געצוואונגען אָפּצוהיטען די גריכישע רעליגיאָן מיט דער גאַנצער פאָרמע פון גריכישען געטליכען דינסט. אין אַלע אידישע שטעדט האָט מען אויסגעבויט טעמפּלען מיט אַלטאַרען (מזבחות), אויף וועלכע די אידישע בעפעלקערונג איז געווען געצוואונגען צו ברייגגען קרבנות צו די גריכישע געטער. אַנטיאָכוס האָט בעשטימט אַ ספּעציעלען בעאַמטען, וואָס זאָל אַכטונג געבען, אַז זיינע בעפעהלען וועגען רעליגיאָן־זאַכען זאָלען פּינקטליך אויסגעפיהרט ווערען. ער האָט געהייסען פערברענגען אַלע ספרי תורות.

דעם 15טען כסלו (168 פ. קר.) האָט אַנטיאָכוס געהייסען, אַז מען זאָל איבער דעם מזבח אין בית המקדש אויסבויען אַן אַלטאַר צום העכסטען גריכישען גאָט צעאוס, און דעם 25טען האָט מען דאָרט מקריב געווען אַ קרבן צו דיזען אָפּגאָט. אין סאַמע מיטען פון זייער הייליגטום האָבען די אויפגעציטערטע אידען דערזעהען די „שרעקליכע אָפּשייליכקייט" (שקוץ משומם). דאָס האָט בעדייטעט, דאָס דער געטליכער הייליגער אַלטאַר דינט פיר אַ יסוד צום אַלטאַר פון דעם גריכישען אָפּגאָט, דאָס צעאוס זיצט רייטענדיג אויף דעם וואַהרען גאָט, דעם שעפער פון דער וועלט. דאָס האָט שרעקליך אויפגעבראַכט דעם קאָנסערוואַטיווען טייל פון אידישען פאָלק. זאָגאַר די אידישע העלעניסטען האָבען דאָס ניט ערוואַרטעט און זיינען געוואָרען אייפגערייצט. אָבער די גריכישע רעגירונג האָט אויף זייערע פּראָטעסטען ניט געלעגט קיין געוויכט און מען האָט זיי געצוואונגען עסען חזיר, נעהמען אַנטייל אין זייערע פרעהליכע ימים טובים צו באַקכוס'ן, דעם גאָט פון שכרות, און אָנטאָן אויף זייערע קעפּ קרוינדלאַך פון וויינשטאָקען. אייניגע האָבען זיך אונטערגעגעבען, אָבער מעהר זיינען געוואָרען מאַרטירער, ווייל זיי האָבען ניט געוואָלט פאָלגען די גריכישע בעאַמטע, וואָס האָבען זיי געצוואונגען צו בעקעהרען זיך צו דער גריכישער רעליגיאָן און זייער אָפּשייליכען רעליגיאָנס־דינסט.

אין דער אידישער ליטעראַטור ווערען דערצעהלט פיעלע וואונדערבאַרע געשיכטעס פון דער טיראַניי פון די גריכען און דעם העלדען־מוט פון די אידישע מאַרטירער פון יענער צייט. מיר וועלען דאָ בריינגען אייניגע פון זיי. די גריכען האָבען זיך דערוואוסט, דאָס פיעלע פרומע אידען האָבען זיך פערזאַמעלט אין אַ העהל (מערה) און האָבען דאָרט גערוהט אום שבת. די גריכען האָבען אַריינגעוואָרפען אין דער העהל ברענענדע שטיקער האָלץ, און

האָבען פערשטאָפּט דעם ארויסגאַנג און אַלע זיינען דאָרט פערברענט געוואָרען לעבעדיגערהייט. פון אַ אידישען אַלטען געלעהרטען מאַן, מיט'ן נאָמען אלעזר, האָט מען פערלאַנגט, אַז ער זאָל עסען עפענטליך כאָטש אַ שטיקעל כשר פלייש נעבען דעם אַלטאַר, וואו מען האָט מקריב געווען אַ חזיר צו צעאוס'ן, אום דאָס פאָלק זאָל מיינען, דאָס ער האָט געגעסען פון דעם געאָפּפערטען חזיר. אָבער דיזער האָט זיך דערפון ענטזאָגט און איז מערדערליך אומגעבראַכט געוואָרען. מען דערצעהלט אויך פון אַ געוויסער אידישער מוטער חנה, וועלכע האָט ערמונטערט איהרע זיבען זיהן צו זיין מאַרטירער און ניט אָפּטרעטען פון אידישען גלויבען. דיזע מאַרטירער האָט מען אָנגעטאָן שרעקליכע יסורים, מען האָט פון זיי לעבעדיגערהייט געשונדען די הויט, מען האָט פון זיי געשניטען אברים-ווייז, מען האָט זיי געבראָטען אויף ברענענדע פאַנען — זיי האָבען דאָס אַלץ איבערגעטראָגען מיט גרויס געדולד און האָבען זיך ניט ענטזאָגט פון זייער פאָלק און פון זייער רעליגיאָן. ענדליך האָט מען אויך די מוטער חנה, וואָס האָט ערמונטערט איהרע זיבען זיהן צו זיין מאַרטירער, ערמאָרדעט.

דאָס איז געווען דאָס ערסטע מאָל אין דער אידישער געשיכטע, ווען דער העלדען-מוט פון מאַרטירערטום האָט זיך בעוויזען אין פאָלק. שפּעטער איז עס געוואָרען ביים אידישען פאָלק אַ געוועהנליכע זאַך. די אידען האָבען געצייגט דער וועלט, דאָס אונטער זיי זיינען גאַנצע מאַסען בערייט און פעהיג צו אָפּפערן זייערע לעבענס פיר אַן אידעאַל, פיר די וואַהרהייט, פיר דאָס, וואָס זיי האַלטען הייליג. טויזענדער און צעהנדליגע טויזענדער פון אידישען פאָלק זיינען מיט גרויס מוט געגאַנגען אין פייער, אין וואַסער, אויף די תליות און צו שחיטות, און האָבען זיך ניט געוואָלט ענטזאַגען פון זייער פאָלק, פון זייער גלויבען.

אַ היבשע צייט האָט דאָס פאָלק געדולדיג איבערגעטראָגען די אַלע שרעקליכע פערפאָלגונגען, מיט דער האָפנונג, דאָס די אומשטענדען וועלען זיך ענדערן. אָבער ענדליך האָט די געדולד געפּלאַצט, און דאָס פאָלק האָט זיך גענומען גרייטען צו אַן אַקטיווען קאַמף אום צו בעפרייען זיך פון די שרעקליכע רדיפות און נעהמען ראַכע פיר די פיעלע ערמאָרדעטע און פיר די שענדונג פון דעם הייליגטום. איבערהויפּט זיינען געווען ענטשלאָסען אויף אַן אַקטיווען קאַמף די פּאַטריאָטען פון דער פּאַרטיי „חסידים". דיזע זיינען אַוועק פון די גרויסע שטעדט, וואו דער שונא איז געווען שטאַרק, און האָבען זיך בעהאַלטען אין וועלדער און העהלען פון די בערג און די מדבריות. צייטענווייז זיינען זיי אַרויס פון זייערע בעהעלטעניסען און האָבען אַגיטירט אין

אלעזר'ס פייניגונגען.

נאָך דארע.

פאָלק צו מאכען אַן אויפשטאַנד, צו אונטערנעהמען אַ הייליגע מלחמה געגען די מערדערישע געצען־דינער. זייער אַגיטאַציאָן האָט געווירקט און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטאַרקע בעוועגונג אין פאָלק. זינט דעם אויפשטאַנד געגען נבוכדנאצר׳ן — דאָס איז אַ צייט פון 400 יאָהר — האָט זיך דאָס פאָלק צופרידען געשטעלט מיט זיין שיקזאַל, און האָט ניט געטראַכט צו נעהמען זיך צו די וואַפען אום צו פערבעסערן זיין לאַגע. אָבער די טיראַניי פון די גריכען האָט געמאַכט אַן ענדע צו זייער געדולד און זיי האָבען בע־שלאָסען ארויסצוטרעטען געגען זייערע פערפאָלגער.

ג. דער אויפשטאַנד פון די חשמונאים און די מלחמות פון יהודה המכבי.

(167—160 פ. קר.)

אין יאָהר 168 פ. קר. האָט דאָס לאַנד יהודה פאָרגעשטעלט אַ בילד פון פאָלשטענדיגער צושטערונג. דער גרעסטער טייל פון דער אידישער בע־פעלקערונג האָט פערלאָזען ירושלים; אין שטאָדט זיינען געבליבען נאָר די גריכען און די אידישע העלעניסטען פון מענעלאוס׳עס פאַרטיי. אין דער פעסטונג אַקרא איז געשטאַנען אַ שטאַרקער גריכישער גאַרניזאָן, אין טעמ־פעל איז דער אידישער געטליכער דינסט אין גאַנצען אָפּגעשאַפט געוואָרען און זיין אָרט האָט פערנומען דער גריכישער קולט צום גאָט צעאוס. אי־בער׳ן גאַנצען לאַנד זיינען צושיקט געוואָרען בעאַמטע צו צווינגען די אי־דען ענטזאַגען זיך פון זייער פאָלק און פון זייער רעליגיאָן און פעראייניגען זיך אין איין פאָלק מיט די גריכען. אָבער אין דער וויסטע און אין די בערג־העהלען האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען אַ מאַסע פאַטריאָטען פון די אי־דען, וועלכע האָבען בעשלאָסען צו קעמפען געגען דער טיראַניי פון אַנטיאָ־כוס׳ן.

אין יענער צייט האָט געלעבט אין אַ קליין שטעדטיל מאָדים (מודיעין), ניט ווייט פון ירושלים, אַן אַלטער כהן מיט׳ן נאָמען **מתתיהו בן יוחנן** פון דער פאַמיליע **חשמונאים**. דיזער מתתיהו האָט גע־האָט פינף זיהן: **יוחנן, שמעון, יהודה, אלעזר** און **יונתן**. דער אַלטער פאָטער מיט זיינע פינף זיהן זיינען אַלע געוועזען דורכגעדרונגען מיט אַ גליהענדען פאַטריאָטיזם. די גאַנצע פאַמיליע איז געוועזען זעהר געעהרט און געשעצט אין דעם שטעדטעל מאָדים און אין דער גאַנצער געגענד, און דער זקן מתתיהו איז געוועזען געעהרט אַלס פאַטריאַרך. איין מאָל איז אין מאָדים אָנגעקומען אַ סירישער בעאַמטער, האָט אויפגע־שטעלט אַ היידנישען אַלטאַר און האָט אָנגעהויבען צווינגען די אידען פון

מתתיהו טויטעט דעם מאַן, וואָס איז מקריב צו דער עבודה זרה.

נאָך דאָרע.

שטעדטעל צו נעהמען אַנטייל אין דעם גריכישען געטליכען דינסט, אָבער דער גרעסטער טייל האָט ניט געוואָלט נאָכגעבען זיין פערלאַנג. דאַמאָלס האָט זיך דער בעאַמטער געווענדט צו מתתיהו׳ן, אַלס דעם עלטעסטען און געעהרטעסטען אידען אין דער געמיינדע, און האָט פון איהם פערלאַנגט, אַז ער זאָל צייגען געהאָרזאַמקייט צום בעפעהל פון קעניג, אום אַנדערע זאָלען טאָן דאָס זעלבע. דערביי האָט דער בעאַמטער ערקלערט, אַז דאָס איז אַן אַלגעמיינעס געזעץ פיר אַלע פעלקער פון דער סירישער אימפּעריע און אַלע פאָלגען דיזען בעפעהל. דערויף האָט איהם מתתיהו געענטפערט, דאָס ניט ער און ניט זיינע קינדער וועלען אָפּטרעטען אויף אַ האָאָר פון זייערע געטליכע רעליגיעזע געזעצען, און וועלען פיר קיין פאַל ניט טאָן די פאָדערונגען פון קעניג אין דיזער הינזיכט. אין דער זעלבער צייט איז צוגעגאַנגען אַ איד אַ העלעניסט צום אַלטאַר און האָט אָנגעהויבען אָפּפערן צום גריכישען אָפּגאָט צעאוס. דיזע חוצפה האָט שיעקליך אויפגערעגט דעם אַלטען כהן מתתיהו און ער האָט מיט זיינע אייגענע הענט געטויטעט דעם משומד. גלייך נאָכדעם איז מתתיהו מיט זיינע זיהן און אַ הייפעל פון די טריי געבליבענע צום גלויבען פון זייערע עלטערן בעפאַלען דעם גריכישען בעאַמטען אַפּעללעס און האָט איהם געטויטעט און צושטערט דעם היידנישען מזבח (167 פ. קר.).

מתתיהו מיט זיינע זיהן האָבען גוט פערשטאַנען, דאָס נאָך דיזען אַקט מוז מען אָנהויבען ערנסט צו טאָן געגען דעם שונא. זיי מיט נאָך איינינע פון די הייסע פּאַטריאָטען זיינען אַוועק אין די בערג, האָבען זיך בעזעצט אין העהלען און האָבען צוגעצויגען צו זיך פיעלע פון די פרומע, וואָס זיינען געווען ענטשלאָסען צו אָפּפערן זייערע לעבענס, אום צו בעשיצען דאָס גע־דריקטע פאָלק און די הייליגע רעליגיאָן און אויך נעהמען ראַכע פיר דאָס אונ־שולדיגע אידישע בלוט, וואָס דער טיראַן האָט פערגאָסען. דיזע פּאַטריאָ־טען זיינען יעצט, ווען זיי האָבען בעקומען אַ פיהרער (מתתיהו החשמונאי), געוואָרען אַ היבשע מאַכט, און האָבען אָנגעהויבען ארויסשיקען פון זיך אי־בער׳ן לאַנד קליינע גרופּען צו צושטערען די גריכישע מזבחות אין די אי־דישע שטעדט און אויסצו׳הרג׳ענען די העלעניסטען — משומדים. אין אַ קורצער צייט האָט זיך די רעוואָלוציאָן פערשפּרייט איבער גאַנץ יהודה.

דער אַלטער מתתיהו איז געשטאָרבען באַלד ווי די רעוואָלוציאָן האָט אויסגעבראָכען (166 פ. קר.). פאַר זיין טויט האָט ער געלאָזען אַ צוואה צו זיינע זיהן, אַז זיי זאָלען פאָרטזעצען די הייליגע מלחמה צו בעפרייען דאָס אידישע פאָלק פון טיראַניי און די אידישע רעליגיאָן פון אונטערגאַנג. אַלס

הויפט־פיהרער פון דער מלחמה האָט ער בעשטימט זיין זוהן יהודה, וועלכער איז בעוואוסט אונטער'ן נאָמען יהודה מכבי אָדער מאקאבי*).

דאָס אידישע פאָלק האָט ניט געהאַט אזא העלד זינט פיעלע, פיעלע הונדערטער יאָהרען. אין איהם איז געוואָרען פעראייניגט די גבורה פון די אַלטע גבורים פון דוד המלך מיט דעם גייסטיגען ענטהוזיאזם פון א העלד, וואָס שטרייט פיר פרייהייט. זיין גרויסע בעגייסטערונג פיר די פרייהייט פון זיין נאציאָן האָט איהם צוגעגעבען מוט אָנצופאַלען אויף א גרויסע אַרמעע גריכישע סאָלדאטען נאָר מיט א קליין הייפעל מוטיגע בעגייסטערטע נא־ציאָנאַליסטען.

באַלד פון אָנפאַנג האָט ער געזעהען, ווי דאָס גליק האָט איהם געשמיי־כעלט. ווי נאָר דער סירישער שטאַטהאַלטער אַפּאָללאָניוס האָט זיך דער־וואוסט וועגען דער רעוואָלוציאָן פון די חשמונאים, איז ער אריין אין יהודה מיט א גרויסער אַרמעע געגען די רעוואָלוציאָנערען. יהודה איז געגען איהם אַרויס מיט זיינע סאָלדאטען און האָט איהם שטאַרק צוקלאַפּט. אין דיזער שלאַכט איז אַפּאָללאָניוס זעלבסט געפאַלען. יהודה מכבי האָט אראָפּגענומען פון איהם זיין שווערד און האָט איהם אויפגעהאַנגען אויף זיין גאַרטעל. מיט דיזען שווערד האָט ער געפיהרט אַלע זיינע וויטערדיגע מלחמות.

נאָך דיזער מפלה האָט אַנטיאָכוס געשיקט א גרעסערע אַרמעע אונטער דער קאָמאַנדע פון דעם אויבער־פעלדהעררר סעראָנוס. ביי בית־חורון איז פאָרגעקומען די שלאַכט צווישען די אידען און די גריכען. דערזעהענדיג די גרויסע אַרמעע פון דעם פיינד, האָט זיך יהודה'ס קליינע אַרמעע שטאַרק דער־שראָקען, נאָר יהודה האָט זיי צוגעגעבען מוט מיט א פייערדיגער רעדע, אין וועלכער ער האָט זיי געזאָגט, דאָס גאָט וועט זיי געווים העלפען, וויל זיי שטרייטען פיר א גערעכטע זאַך. נאָך דיזער רעדע איז יהודה מיט זיין קליינער מחנה בעפאַלען די אַרמעע פון סעראַנוס'ן. זיי האָבען געשטריטען

*) די בעדייטונג פון דיזען צונאָמען איז נאָך ביז יעצט ניט ערקלערט געוואָ־רען. אַ טראַדיציאָנעלע ערקלערונג איז, אַז מכבי איז צוזאַמענגעשטעלט פון די ראשי תבות פון „מי כמכה באלים יהוה“ (ווער איז גלייך צו דיר צווישען די געטער, יהוה!), וועלכעס מען גלויבט איז געוועזען דער שפּרוך אויף זיין פאָהן. עס שיינט צו זיין ריכטיגער, דאָס דיזער נאָמען איז פון דעם העברעאישען וואָרט „מקב“, האַמער (ווי מאַרטעל (האַמער), דער צונאָמען פון פראַנצויזישען קע־ניג קאַרל, פּיפּין'ס זוהן, וועלכער האָט צוקלאַפּט די סאַראַצענער ווי מיט אַ האַמער).

ווי לייבען און האָבען די גרויסע אַרמעע צושלאָגען, און זי איז ענטלאָפען פון שלאַכט-פעלד אין פערשיידענע ריכטונגען (166 פ. קר.).

דיזע צוויי נצחונות האָבען צוגעגעבען די אידישע קעמפער פיעל מוט און האָבען אָנגעוואָרפען אַ שרעק אויף די סירישע רעגירונג. אנטיאָכוס איז געוואָרען אויסער זיך פון כעס. ער האָט געוואָלט אַליין ארויס מיט אַ גרויסער אַרמעע געגען די אידישע רעוואָלוציאָנערען, אָבער ער האָט דאַמאָלס געמוזט אונטערנעהמען אַ פעלד-צוג געגען פערסיען. ער האָט איבערגעלאָזען אַ שטעלפערטרעטער ל י ז י א ס און האָט איהם אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל בעשטראָפען די אידישע רעוואָלוציאָנערען. ער האָט איהם געזאָגט, דאָס ער זאָל די אידען, אויסער די העלעניסטען, אָדער אין גאַנצען פערניכטען, אָדער ארויסטרייבען זיי פון לאַנד און די ערד צוטיילען צווישען די אַנדערע פעלקער, וואָס וואוינען אין לאַנד. דיזען פּלאַן דורכצופיהרען האָט ליזיאס איבערגעגעבען צו פּטאָלעמעאוס'ן, דעם שטאַטהאַלטער פון קעלע-סיריען. דיזער האָט אַרויסגעשיקט אַ גרויסע אַרמעע אונטער דער פיהרונג פון צוויי גרויסע קאָמאַנדירען פון יענער צייט, נ י ק א נ א ר און ג אָ ר ג י א ס. דיזע פעלדהעררן זיינען געווען אַזוי זיכער מיט אַ גרויסען ערפאָלג, דאָס זיי האָבען איינגעלאַדען שקלאַפען-הענדלער מיט גרויסע סומעס געלט צו קויפען די קריגס-געפאַנגענע פון די אידען אַלס שקלאַפען.

דאָס אידישע פאָלק איז געקומען אין פערצווייפלונג, ווען עס האָט דערהערט פון דער גרויסער אַרמעע און די צוויי בעריהמטע קאָמאַנדירען, וואָס האָבען זיך גענומען מארשירען אויף יהודה. די אידישע קעמפער האָבען זיך פערזאַמעלט אין מ צ פ ה, אַן אַלטע הייליגע שטאָדט, וועלכע האָט יעצט פערנומען דעם אָרט פון ירושלים, ווייל ירושלים איז יעצט געווען בעפעלקערט מיט היידען. דאָרט האָבען זיי געפאַסט און תפלה געטאָן צו גאָט, אַז ער זאָל זיי העלפען אין זייער נויט. יהודה מכבי האָט ווידער געהאַלטען אַ פייערדיגע רעדע און האָט ערמונטערט די אידישע קריגער צו שטרייטען מיט מוט פיר דאָס פאָלק און פיר זיין גלויבען. ער האָט, לויט די תורה הייסט, אַרויסגעשיקט פון דער אַרמעע אַלע שוואַכמוטיגע, שרעקעדיגע, און איז געבליבען מיט אַ מחנה פון ניט מעהר ווי 6,000 מאַן. דיזע קליינע אַרמעע האָט ער איינגעטיילט אין אָפּטיילונגען, יעדע אָפּטיילונג האָט געהאַט איהר קאָמאַנדיר, און יהודה איז געווען דער הויפּט-קאָמאַנדיר פון דער גאַנצער קליינער אַרמעע. גאָרגיאס איז געשטאַנען מיט זיין אַרמעע ביי ע מ מ א ו ס, ניט ווייט פון ירושלים. ער האָט בעשלאָסען צו בעפאַלען פּלוצלינג די אידישע קליינע אַרמעע אין מצפה. ער האָט מיט זיך גענומען נאָר אַ טייל

פון זיין ארמעע און איז אוועק נאך מצפה. יהודה אבער האט זיך דער־וואוסט וועגן דיזען פלאן בעצייטענס, און איז אוועק צו עממאוס אום אנ־צופאלען פלוצלינג אויף׳ן גריכישען לאגער, וואס גארגיאס האט דארט גע־לאזען. די סיריער האבען זיך דערויף ניט געריכט און דערשראקענע זיינען זיי צולאפען אין פערשיידענע ריכטונגען, און פיעלע פון זיי זיינען געפאלען. ווען גארגיאס האט דערזעהען, דאס אין מצפה איז קיינער פון די אידען ניט געווען, האט ער זיך צוריקגעקעהרט צו זיין לאגער. דארט האט ער דער־זעהען, דאס זיין ארמעע איז ענטלאפען. ער האט מורא געהאט אריינצולא־זען זיך אין א שטרייט מיט יהודה׳ן און איז אוועק אין דאס לאנד פון די פלשתים, איבערלאזענדיג אין זיין לאגער זעהר פיעל רייכטום, צווישען וועל־כען עס האט זיך אויך געפונען די גרויסע סומע געלט, וואס די שקלאפען־הענדלער האבען געבראכט צו גארגיאס׳ן פיר די שקלאפען, וואס זיי האבען געהאפט ביי איהם צו קויפען פון די אידישע געפאנגענע (ענדע 166 פ. קר.).

אין הערבסט פון 165 פ. קר. איז דער שטאטהאלטער ליזיאס זעלבסט געקומען אין ארץ ישראל מיט נאך א גרעסערער מיליטערישער מאכט, אום צו נעהמען ראכע פון די רעוואלוציאנערען. דיזען מאל איז ער אריין אין לאנד ניט פון דער נארדליכער גרענעץ, נאר פון דרום־זייט, דורך דאס לאנד אדום. ביי בית־צור איז פארגעקומען א שלאכט און די אידען האבען וויעדער געזיגט, ניט אכטענדיג דערויף, וואס די צאהל פון דער גריכישער ארמעע האט פיעל איבערטראפען די אידישע. ליזיאס איז ענטלאפען פון שלאכטפעלד נאך אנטיאכיא, אום צו זאמלען נייע מיליטערישע קרעפטען און צו אונטערדריקען די רעוואלוציאנערען.

יעצט האט יהודה מכבי געהאט די מעגליכקייט צו קומען אין ירושלים. ער האט אהן גרויסער מיה פערנומען די שטאדט מיט׳ן טעמפעל, נאר די פעסטונג אקרא איז נאך געבליבען אין די הענט פון די גריכען און העלענים־טען, ווייל דארט זיינען געשטאנען די גריכישע סאלדאטען. יהודה האט בע־לאגערט די פעסטונג, אום זיי זאלען איהם ניט שטערען זיך נעהמען צו דער ארבייט צוריקצושטעלען דעם אידישען געטליכען דינסט אין בית המקדש, און ער האט זיך דערצו גענומען מיט גרויס ענערגיע. דער בית המקדש איז געווען אין גאנצען בערויבט, די טויערן פערברענט, אויף׳ן מזבח איז גע־שטאנען א גריכישער אפגאט. דאס פאלק האט זיך שטארק צוואויינט, דער־זעהענדיג דעם חורבן, אבער מען האט זיך באלד גענומען צו רייניגען דעם טעמפעל. מען האט צושטערט דעם גריכישען מזבח און די שטיינער ארויס־געווארפען אויף אן אומריינעם ארט. דעם פריהערדיגען אידישען מזבח האט

מען אויך צונומען און די שטיינער אָפּגעלעגט אָן א זייט, ביז מען וועט בע-שטימען וואָס צו טאָן מיט זיי, און מען האָט אויפגעבויט א נייעם מזבח. אַנשטאָט די כלי המקדש, וואָס דער פיינד־האָט צוריבט, האָט מען געמאַכט נייע פון די גאָלד און זילבער, וואָס זיי האָבען צוגענומען אין לאַגער פון פיינד.

דעם 25טען כסלו פון יאָהר 165 (פ. קר.), אין דעם זעלבען טאָג, וואָס מיט 3 יאָהר צוריק איז איינגעפיהרט געוואָרען אין טעמפעל דער גריכישער קולט, האָבען די אידען געמאַכט א חנוכת הבית מיט קרבנות צו גאָט, מיט מזמורים, שירים און תפלות און מיט גרויס שמחה. דיזע שמחה האָט גע-דויערט אכט טאָג. יעדען אָבענד פון די אכט טעג האָט מען געמאַכט אין טעמפעל גרויסע אילומינאַציעס און מען האָט דאַמאָלס בעשלאָסען, דאָס דיזע טעג זאָלען זיין פיר אימער הייליגע פייערטעג פיר דאָס אידישע פאָלק. די-זער יום טוב האָט געטראָגען דעם נאָמען „חנוכה“, ד. ה. „איינווייהונג“ (פון בית המקדש) און ער ווערט נאָך געהיט ביז היינטיגען טאָג.

אין תלמוד געפינט זיך א לעגענדע, וועלכע דערצעהלט, דאָס ווען די אידען זיינען אריין אין בית המקדש און האָבען געזוכט א ביסעל הייליגע אויל פיר די מנורה, האָבען זיי געפונען נאָר א קליין קריגעלע פער׳חתמ׳עט מיט׳ן זיגעל פון כהן גדול. דיזער קריגעלע וואָלט זיין גענוג נאָר פיר איין טאָג, אָבער עס האָט זיך געטראָפען א נס, זוֹן די אויל איז געווען גענוג אויף אַכט טעג. דיזע לעגענדע וויל ערקלערען, וואָרום מען פייערט חנוכה אכט טעג.

יהודה מכבי האָט בעפעסטיגט דעם הר הבית (דעם בארג, אויף וועלכען דער טעמפעל איז געשטאַנען) און פון דאָרט האָט ער געהאַלטען אָן אויג אויף יעדע בעוועגונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין דער פעסטונג פון אַקרא, וואו דער גריכישער גאַרניזאָן איז געווען איינגעשלאָסען. דערנאָך האָט ער אויס-געבויט א פעסטונג אין בית־צור, אום צו בעשיצען דאָס אידישע לאַנד געגען אָן אָנפאַל פון דרום־זייט. די סיריער זיינען דאַמאָלס געווען בעשעפטיגט אין א מלחמה מיט די פאַרטהיער, און דעריבער איז דאָס אידישע לאַנד גע-ווען רוהיג גאַנצע צוויי יאָהר פון א שטרייט מיט אַנטיאָכוס׳ן. אָבער דאָ האָבען זיך בעוויזען אַנדערע צרות פיר די אידען, וואָס האָבען געוואוינט אין גליל, אין צפון־זייט פון יהודה. דאָרט איז די בעפעלקערונג בעשטאַנען פון גריכען, און דיזע האָבען פערפאָלגט די אידען, וואָס האָבען געוואוינט צווי-שען זיי. יהודה מכבי האָט געשיקט אַהין זיין ברודער שמעון מיט 3,000 מאַן צו בעשטראָפען די אידישע שונאים און האָט ארויסגענומען פון דאָרט

די אידישע איינוואוינער און האָט זיי איבערטראַנספּאָרטירט אין לאַנד יהודה, וואו זיי זיינען געווען בעשיצט פון זייערע פיינד, די גריכען.

באַלד ווי יהודה מכבי האָט בערוהיגט די אידען אין גליל און האָט גע־זיכערט זייער צושטאַנד, האָבען אָנגעהויבען אָנקומען טרויעריגע ידיעות וועגען דער לאַגע פון די אידען אין גלעד, אויף יענער זייט ירדן. דאָרטען האָבען זיי אָנגעהויבען ווערען שטאַרק אונטערדריקט פון די בני עמון און אַנדערע פיינדליכע פעלקער. יהודה איז אַוועק אַהין מיט אַ גרויסער מיליטערישער מאַכט, האָט די פיינד בעזיגט און האָט זיי פערטריבען ביז דער שטאָדט קרנים. דאָרט זיינען זיי אריין אין אַ טעמפעל צו בעשיצען זיך פון די אידישע קריגער, אָבער יהודה האָט דעם טעמפעל אונטערגעצונדען און אַלע זיינען דאָרט פערברענט געוואָרען. נאָכדעם האָט ער גענומען מיט זיך פיעלע אידישע פאַמיליעס און האָט זיי איבערטראַנספּאָרטירט נאָך ירושלים און אומגעגענד, וואו זיי האָבען זיך געפונען אונטער'ן שוץ פון דער אידישער אַרמעע.

נאָך דיזען נצחון האָט יהודה אונטערגענומען אַ פעלד־צוג געגען די אידומעער (בני אדום), וועלכע האָבען דאַמאָלס פערכאַפּט די שטאָדט חברון, און אויך געגען אייניגע שטעדט פון די פלשתים, איבערהויפּט געגען אשדוד. ער האָט דיזע שטעדט צושטערט און האָט די איינוואוינער געמאַכט אונשעדליך.

אין אַנטיאָכיא זיינען דערווייל געוואָרען גרויסע ענדערונגען. אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס איז געשטאָרבען נאָך דעם, ווי ער האָט געהאַט אַ גרויסע מפּלה אין פּערסיען. נאָך איהם איז געבליבען אַ ניט פול־יעהריגער זוהן אַנטיאָכוס דער 5טער. לויט דער צוואה פון אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס איז דער סירישער פעלדמאַרשאַל בעשטימט געוואָרען צו זיין דער אַפּפּעקון און רעגענט פון זיין מינדעריעהריגען זוהן, ביז ער וועט ווערען פול־יעהריג. אָבער דער סירישער שטאַטהאַלטער האָט פערכאַפּט די אַפּפּעקונסטווע און די רעגענטשאַפט אין זיינע הענט. דיזע רייסערייען האָבען געשטערט ליזיאַס'ן אונטערצונעהמען אַ פעלדצוג געגען די אידען. אָבער די נצחונות פון יהודה מכבי האָבען איהם ניט געגעבען קיין רוה. די העלעניסטען האָבען זיך בעקלאָגט, דאָס יהודה מיט זיין פּאַרטיי פערפאָלגען זיי שרעקליך, מאָרדען זיי און קאָנפיסקירען זייער פערמעגען דערפאַר, וואָס זיי זיינען טריי צו דער סירישער רעגירונג, און האָבען געפאָדערט, דאָס די רעגירונג זאָל עטוואָס טאָן פיר זייער זיכערהייט.

ליזיאָס הָאט זיך גענומען פֿאַרבערייטען צו אַ פעלד־צוג געגען יהודה מכבי מיט זיין פארטיי. ער הָאט צוזאַמענגעשטעלט אַ גרויסע אַרמעע, פוסגעהער, רייטער און העלפאַנדען און איז אַוועק בעלאַגערן די פעסטונג בית צור. דער אידישער גאַרניזאָן הָאט זיך העלדיש פערטיידיגט, אָבער ענדליך הָאבען די אידען זיך געמוזט אונטערגעבען, ווייל די צאָהל פון דער פיינדליכער אַרמעע איז געווען אונגעהייער גרויס. זיי הָאבען אָבער אויסגערעדט, דאָס מען זאָל זיי אַרויסלאָזען פון דער פעסטונג פריי. ווען יהודה הָאט זיך דערוואוסט פון דעם, וואָס עס איז געשעהען ביי בית־צור, הָאט ער אויפגעגעבען די בעלאַגערונג פון דער פעסטונג אַקראַ און איז אַרויס געגען דעם שונא. ביי בית זכריה איז פֿאָרגעקומען אַ שלאַכט צווישען דיביידע פיינדליכע אַרמעען. די אידען הָאבען געוויזען גרויסע גבורות. - אלעזר, דער ברודער פון יהודה מכבי, הָאט זיך דורכגעשלאָגען אין די רייהען פון שונא און הָאט מיט זיין שווערד דער׳הרג׳עט אַ העלפאַנד, אויף וועלכען עס איז געזעסען רייטענדיג אַ יונגער גריך, וועלכען ער הָאט אָנגענומען פיר דעם סירישען קעניג, וואָס איז דאַמאָלס געווען אויף׳ן שלאַכטפעלד. דער העלפאַנד איז געפאַלען טויט און הָאט מיט זיין שווערען קערפער דערשטיקט דעם העלד אלעזר׳ן. אָבער די סירישע קראַפט איז געווען אַזוי גרויס, דאָס די אידען הָאבען געמוזט צוריקטרעטען און פערטיידיגען זיך אין דער פעסטונג אויף׳ן הר הבית (דער באַרג, אויף וועלכען דער טעמפעל איז געשטאַנען). ליזיאַס הָאט בעלאַגערט די פעסטונג; די אידען הָאבען אָנגעהויבען צו ליידען פון מאַנגעל אין שפייז, ווייל עס איז דאַמאָלס געווען אַ שמטה־יאָהר. עס איז פֿאָרגעשטאַנען אַ גרויסע געפאַהר פיר די אידישע פרייהייט, וועלכע די חשמונאים הָאבען אויסגעקעמפט מיט זייערע נצחונות. צום גליק הָאט ליזיאָס דערהערט, דאָס זיין געגנער פיליפּ געהט יעצט מיט אַ גרויסער מאַכט אויף אַנטיאָכיאַ און וויל פון איהם אָפּנעהמען די רעגענטשאַפט און די אָפּעקונסטווע. ער איז געווען געצוואונגען צו שליסען פרידען מיט יהודה מכבי, אום ער זאָל ניט זיין געבונדען און זאָל קענען געהן גלייך צוריק נאָך אַנטיאָכיאַ אָפּצוטרייבען פיליפּ׳ן. ליזיאַס הָאט מבטל געווען אַלע עדיקטען, וואָס אַנטיאָכוס עפיפאַנעס הָאט אַרויסגעגעבען צו בעשרענקען די אידישע רעכטען און זייער רעליגיאָנס־פרייהייט, און הָאט אַראָפּגעוואָרפען מענעלאוס׳ן פון דעם אַמט פון כהן גדול.

אין דער זעלבער צייט זיינען אין אַנטיאָכיאַ פֿאָרגעקומען וויכטיגע ענדערונגען. דעמעטריוס, דער זוהן פון סעלייקוס דעם 4טען, איז ענטלאָפען פון רוים, וואו ער איז געווען אַלס משכון פון דער סירישער רעגירונג,

אלעזר'ס טויט.

נאך דארע.

און האָט געלאַנדעט אין פעניציען. דאָרט האָט ער פערזאַמעלט אַרום זיך אַ היבש ביסעל סאָלדאַטען, און האָט אָנגעהויבען פאָדערן זיינע רעכטען אויף דעם סירישען טראָן, אויף וועלכען עס איז געזעסען זיין פאָטער סעליוקוס דער 4טער. זיין פרעטענזיע איז געווען, דאָס נאָך זיין פאָטער'ס טויט איז ער געווען דער געזעצליכער טראָן־פאָלגער און ניט אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, דער ברודער פון זיין פאָטער. דאָס פאָלק האָט געהאַלטען מיט איהם און האָט איהם ערקלערט אַלס זייער געזעצליכען קעניג, מיט'ן נאָמען דעמעטריוס דער 1טער סאָטער (162 פ. קר.). דיזער נייער קעניג האָט פריהער פון אַלעם אָפּגעראַמט פון וועג דעם יונגען אַנטיאָכוס דעם 5טען מיט זיין אָפּעקון ליזיאַס, וועלכע ער האָט ערמאָרדעט. דער רוימישער סענאַט איז אָנפאַנגס געווען אויפגערייצט אויף דעמעטריוס'ן דערפאַר, וואָס ער איז ענטלאָפען פון רוים, אָבער ער האָט עס איהם באַלד פערציהעט, ווען ער האָט פערזיכערט, דאָס ער וועט זיין אונטער דעם שוץ פון רוים.

דער אינערליכער צושטאַנד פון לאַנד יהודה האָט זיך דאַמאָלס פיעל געענדערט. נאָך דעם, ווי די אידען האָבען ווידער בעקומען רעליגיאָנס־פרייהייט, איז דער שטרייט צווישען די חסידים און די העלעניסטען בענייט געוואָרען. דער האַס פון די חסידים צו די העלעניסטען איז געוואָרען שטאַרקער נאָך דעם, ווי זיי האָבען געזעהען, דאָס אין דער צייט, ווען דער שונא האָט געוואָלט דאָס אידישע פאָלק אין גאַנצען פערניכטען, זיינען זיי, די העלעניסטען, געשטאַנען אין די רייהען פון שונא און האָבען איהם געהאָלפען דורכצופיהרען זיין טייפלישען וואונש. די העלעניסטען פון זייער זייט האָבען גערעכענט, דאָס יעצט, ווען דאָס אידישע פאָלק האָט בעקומען רעליגיאָנס־פרייהייט, האָבען זיי דאָך אויך דאָס רעכט אויפצופיהרען זיך אין זאַכען, וואָס בעטרעפען רעליגיאָן, ווי זיי געפעלט. דיזע פאַרטיי איז דאַמאָלס נאָך געווען אַזוי שטאַרק, דאָס זי האָט געהאַט דעם מוט אַרויסצושטעלען אַ קאַנדידאַט פיר דאָס אַמט פון כהן גדול אַ געוויסען אַלקים, אָדער ווי ער האָט געהייסען צווישען די אידען יויקים, אַ מאַן מיט העלעניסטישע נייגונגען. דיזער אַלקים איז אַוועק נאָך אַנטיאָכיאַ צום קעניג דעמעטריוס דעם 1טען, פאַר וועלכען ער האָט זיך בעקלאָגט, דאָס זיין פאַרטיי ליידט פערפאָלגונגען פון דער קאָנסערוואַטיווער פאַרטיי, און ער האָט פערלאַנגט פון קעניג, אַז ער זאָל איינפיהרען אין לאַנד יהודה נייע אָרדנונגען, דאָס יעדער זאָל זיין פריי אין רעליגיאָנס־זאַכען און זאָל ניט זיין געצוואונגען צו טאָן און צו דענקען ווי אַ שטאַרקערע פאַרטיי וויל, און אום איינצופיהרען אַזאַ גלויבענס־פרייהייט אין אידישען פאָלק איז נעטיג,

דאס אן דער שפיץ פון פאלק זאל שטעהן א כהן גדול פון דער פארטיי פון די מעסיגע העלעניסטען, ניט פון די ראדיקאלען, וואס ווילען אויסראטטען דאס יודענטום. און ווייל אלקים האט געהערט צו דיזער פארטיי, האט ער געבעטען דעם קעניג, אז ער זאל איהם בעשטעטיגען צום אמט פון כהן גדול. דעם קעניג איז דער פלאן געפעלען געווארען. ער האט איהם, אלקים'ען, בעשטעטיגט אלס כהן גדול, און האט געשיקט אין ירושלים זיין פעלדהערר באקכידעס מיט א מיליטערישער מאכט אום צו העל־פען אלקים'ען דורכצופיהרען זיין פלאן אין פאל, ווען די פארטיי וועט זיך שטעלען דאגעגען און וועט ניט וועלען אנערקענען אלקים'ען אלס כהן גדול.

אזוי איז אלקים אנגעקומען אין ירושלים אלס כהן גדול. אנפאנגס האט ער זיך בעוויזען אלס א הייסער איבערגעגעבענער נאציאנאליסט. פיעלע אין פאלק זאגאר צווישען די חסידים האבען געגלויבט, דאס ער וויל באמת דינען די אינטערעסען פון פאלק. מען האט עס געגלויבט, ווייל ער האט געשטאמט פון אן אמת'ן כהן גדול. צו איהם איז גלייך פון אנפאנג צוגע־שטאנען א גרויסער טייל פון די חסידים און פון די סופרים, אויסער יהודה מכבי און זיינע פארטיי־פאטריאטען, וועלכע האבען ניט געגלויבט אין די אויפריכטיגקייט פון א כהן גדול, וואס די גריכישע רעגירונג גיט זיי, און האבען געגלויבט, דאס מען מוז זיך ערווערבען וואהרע פרייהייט און זעלב־שטענדיגקייט אזוי ווייט, אז דאס פאלק זעלבסט זאל זיך ערוועהלען א כהן גדול. באלד האט זיך ארויסגעוויזען, דאס די מאקאבעער זיינען געווען גע־רעכט. אלקים האט באלד בעוויזען זיינע שארפע נעגעל. די ערסטע זאך, וואס ער האט געטאן, איז געווען צו הינריכטען 60 פון די הייסע חסידים־נאציאנאליסטען, וועלכע האבען געשטרעבט צו פאלקאמענער אונאפהענגיג־קייט; דערמיט האט ער געוואלט בעווייזען דער גריכישער רעגירונג זיין וואהרע טרייהייט און איבערגעבענהייט צו איהר. מיט דיזען אקט האט ער גלייך אפגעשטויסען פון זיך זיינע אלע פריהערדיגע אנהעגער פון דער נא־ציאנאלער פארטיי, און זיין איינציגע שטיצע איז געבליבען די גריכישע רע־גירונג און דאס ביסעל העלעניסטען.

באקכידעס איז דערווייל אוועק פון ירושלים, ווייל ער האט געזעהען, אז דאס אידישע פאלק האט אויפגענומען אלקים'ען פריינדליך. ער האט נאר געלאזען אין ירושלים א קליינעם טייל פון דעם מיליטער, וואס איז גע־קומען פריהער מיט איהם צוזאמען נאך ירושלים. יהודה מכבי האט זיך דא־מאלס געפונען מיט זיינע אנהענגער אויכ'ערהאלב ירושלים. ער איז פון דארט ארויס באלד ווי אלקים איז אנגעקומען אהין אלס כהן גדול מיט דער מאכט

פון דער סירישער רעגירונג. ווי ער האָט זיך דערוואוסט פון די מערדערייען פון דעם נייעם כהן גדול, האָט ער באַלד אויפגעפלאַקערט דאָס פאָלק אין דער פּראָווינץ צו אַ נייער רעוואָלוציאָן. אונטער דער פיהרונג פון יהודה מכבי האָט דאָס פאָלק אָנגעהויבען צו פערניכטען אַלע העלעניסטען, אַלס די גרעסטע פיינד פון אידען און יודענטום. אַלקים האָט זיך געווענדעט וועגען הילף צום סירישען קעניג. דיזער האָט באַלד געשיקט גענוג מיליטער אונטער דער קאָמאַנדע פון ניקאַנאָר צו בעשטראָפען די רעוואָלוציאָנערען (161 פ. קר.).

ניקאַנאָר האָט אָנפאַנגס געפּרובט אַריינגנאַרען יהודה מכבי אין אַ נעץ. ער האָט געוואָלט מיט איהם אונטערהאַנדלען וועגען פרידען. אָבער יהודה איז געווען פאָרזיכטיג. דאַמאָלס האָט ניקאַנאָר אָנגעפאַנגען דעם קריג.ביים דאָרף סאַלאַמאַ איז פאָרגעקומען אַ שטרייט צווישען די פיינד, און די גריכען האָבען דאָרט געכאַפּט אַ קליינע מפּלה. אין ירושלים, וואו די העלעניסטישע פּאַרטיי האָט געהאַט די אויבערהאַנד, האָט מען בעגעגענט ניקאַנאָר'ן מיט אָפענע אָרמס. ניקאַנאָר איז אָבער געווען שרעקליך בייז אויף דאָס אידישע פאָלק צוליב דער קליינער מפּלה, וואָס ער האָט געהאַט אין דער ערסטער בעגעגענים מיט יהודה מכבי, און ער האָט דעריבער זעהר גראָב אויפגענומען די אידישע דעפּוטאַטען, וואָס זיינען געקומען איהם מקבל פּנים זיין. ער האָט מיט גרויס צאָרן געפאָדערט פון פאָלק, אַז מען זאָל איהם אַרויסגעבען יהודה'ן מיט זיין פּאַרטיי, און ווען דאָס וועט ניט געשעהען, וועט ער פערברענען דעם טעמפּעל.

דערווייל איז צו ניקאַנאָר'ן אָנגעקומען פון סיריען פרישע מיליטער, און מיט דיזע פרישע קרעפטען איז ער אַוועק אין בית־חורון געגען יהודה'ן. דאָ ביים דאָרף הדסה איז פאָרגעקומען דעם 13טען אדר (161 פ. קר.) אַ בלוטיגע שלאַכט, אין וועלכער די אידען זיינען אַרויס די פאָלשטענדיגע זייגער. ניקאַנאָר זעלבסט איז געפאַלען גלייך אין אָנפאַנג פון דעם שטרייט. די אַרמעע איז באַלד, ווי זי האָט פערלאָרען איהר פיהרער, געוואָרען צוטומעלט און האָט אָנגעהויבען ענטלויפען פון שלאַכטפעלד. די אידען האָבען זיי פערפאָלגט און האָבען פיעלע פון זיי פערניכטעט. צום אָנדענקען פון דיזען זיג האָבען די אידען געמאַכט דעם 13טען אדר יעדען יאָהר פיר אַ יום טוב. אַ לאַנגע צייט האָבען די אידען געפייערט דעם „יום נקנור".

אַלקים איז אַרויסגעטריבען געוואָרען פון זיין אַמט, און אָן דער שפּיץ פון אידישען פאָלק איז ווידער געשטעלט געוואָרען יהודה מכבי מיט זיינע אָנהענגער. יעצט איז דעם פאָלק געוואָרען קלאָר, דאָס רעליגיאָנס־פרייהייט

יהודה פאַר ניקאַנאָר'ס אַרמעע.

נאָך דארע.

אָהן פּאָליטישער פרייהייט איז זעהר ניט זיכער. מען מוז זיך געבען אַלע מיה צו ווערען פּאָלשטענדיג אונאָפּהענגיג. צו דיזען ציל האָט געשטרעבט יהודה. אום דיזען ציל צו דערגרייכען, האָט יהודה בעשלאָסען צו ווענדען זיך צו רוים, וועלכע האָט דאַמאָלס געשפּילט די גרעסטע ראָלע אין דער וועלט־פּאָליטיק. רוים האָט גוט געוואוסט, דאָס די סירישע קעניגען אין אָריענט שטרעבען צו גרינדען אַ גרויסע אימפּעריע אין אזיען, און דאָס איז דעם סענאַט ניט געווען געפעלען. דעריבער האָט רוים אימער געשטיצט די פעלקער, וואָס זיינען געווען אונטער דער הערשאַפט פון סיריען, ווען דיזע האָבען געוואָלט ווערען אונאָפּהענגיג. דער אויפשטאַנד פון די מאַקאַבעער געגען סיריען איז געווען אין האַרמאָניע מיט דעם רוימישען גייסט, וואָס האָט דאַמאָלס געהערשט. יהודה האָט געשיקט אַ דעפּוטאַציע צום רוימישען סענאַט מיט'ן פּאָרשלאַג צו שליסען אַ פערבאַנד מיט דער אידישער רעגי־רונג, וועלכע וויל שטעהן אונטער'ן שוץ פון רוים. דעם סענאַט איז דיזער פּאָרשלאַג געפעלען געוואָרען און ער האָט באַלד געשלאָסען מיט יהודה'ן אַן אַפּמאַך (161—160 פ. קר.). ביידע צדדים האָבען זיך פערפּליכטעט צו העלפען איינער דעם אַנדערען אין פאַל, ווען עס וועט אויסברעכען אַ קריג אין אָריענט. דער אידישער פיהרער האָט דאַמאָלס ניט געקענט פּאָרויס־זעהן, דאָס דער שוץ פון רוים וועט אין 100 יאָהר שפּעטער זיין אַ גרויסער אונגליק פיר די אידישע נאַציאָן.

דערווייל האָט דער פערבאַנד מיט רוים געבראַכט די אידען דעם גע־ווינשטען רעזולטאַט. רוים האָט געפאָדערט פון דעמעטריוס דעם 1טען, אַז ער זאָל אויפהערען זיין פיינדליך צו אידען און זיי מעהר ניט פערפאָלגען. אָבער דיזע פאָדערונג פון רוים איז געקומען צו שפּעט. ווי דעמעטריוס האָט זיך דערוואוסט פון דער מפּלה פון ניקאַנאָר'ן, האָט ער באַלד געשיקט 20,000 סאָלדאַטען אונטער דער קאָמאַנדע פון באַקכידעס'ן צו בעשטראָפען די רע־וואָלוציאָנערען. יהודה האָט זיך ניט געריכט, דאָס דעמעטריוס וועט אַזוי גיך שיקען געגען איהם אַן אַרמעע און ער האָט ניט געהאַט גענוג צייט זיך פּאָרצובערייטען. ער האָט געהאַט ניט מעהר ווי 3,000 מאַן. דיזע סאָל־דאַטען האָבען מורא געהאַט אַרויסצוגעהן אויף אַן אָפענעם קריג מיט אַזאַ גרויסער אַרמעע פון די סירער און האָבען געפאָדערט פון יהודה'ן, אַז מען זאָל זיך דערווייל צוריקציהען פון אַ שלאַכט ביז זיי וועלען בעקומען מעהר קרעפטען. יהודה האָט אָבער ניט געוואָלט הערען וועגען צוריקטרעטען. פון די 3,000 מאַן האָבען נאָר 800 בעשלאָסען צו געהן שטרייטען מיט אַן אַרמעע פון 20,000. מיט דיזען הייפעלע העלדען איז ער אַרויס געגען דעם

שונא ביי הדסה, און האט בעוויזען אין א קורצער צייט צו צווינגען דעם רעכטען פליגעל פון דער סירישער ארמעע, אין וועלכען עס איז געווען באק-כידעס זעלבסט, צו ענטלויפען פון שלאכטפעלד. אבער אין דעם זעלבען מאמענט האט איהם ארומגערינגעלט דער לינקער פליגעל פון דער סירישער ארמעע. יהודה מיט זיינע העלדען האבען פערצווייפעלט געשטריטען, אבער עס האט זיי גארניט געהאלפען, און יהודה זעלבסט איז אין דיזער שלאכט געפאלען טויט (160 פ. קר.). זיינע ברידער האבען אויפגעזוכט זיין טויטען קערפער און האבען איהם מקבר געווען אין מאדים נעבען זיין פאטער אין דעם פאמיליען־גראב. דאס גאנצע אידישע פאלק האט ביטערליך געוויינט אויף דעם טויט פון זייער בעליבטען גרויסען העלד, וועלכער האט גערעטעט די פרייהייט פון פאלק, פיר וועלכעס ער האט געאפפערט זיין לעבען.

ד. די מלחמות פיר אונאפהענגיגקייט: יונתן און שמעון.

(160—140 פ. קר.)

יהודה מכבי איז געשטארבען אין דער צייט, ווען דאס אידישע פאלק איז געקומען צו דער איבערצייגונג, דאס רעליגיאנס־פרייהייט אהן פאליטי-שער אונאפהענגיגקייט איז ניט קיין זיכערע זאך און האט דערפאר ניט קיין גרויסען ווערט. אבער דער שטרייט פיר פאליטישע פרייהייט איז א פיעל שווערערער פון דעם קאמף פיר רעליגיאנס־פרייהייט. דיזער לעצטער קאמף האט געבראכט זעהר פיעלע פרייוויליגע קעמפער אויף'ן שלאכטפעלד. עס זיינען געקומען מיט בעגייסטערונג פיעלע, וואס האבען קיינמאל ניט גע-דענקט צו נעהמען א שווערד אין האנט; זיי האבען דעם שווערד ערגריפען מיט גרויס ענטוזיאזם, ווען מען האט זיי אנגעהויבען צווינגען צו ענטזאגען זיך פון זייער נאציאן און פון זייער גלויבען. אבער דיזע בעגייסטערונג פיר קריג איז באלד אפגעקיהלט געווארען נאך דעם, ווי דאס פאלק האט בעקומען רעליגיאנס־פרייהייט. די זעלבע ענטוזיאסטישע קעמפער זיינען געווארען צופרידען מיט דער סירישער רעגירונג אזוי באלד, ווי זי האט זיי געלאזען דינען גאט ווי זיי זיינען געווען געוועהנט. פאליטישע פרייהייט האט זיי ווייניג אינטערעסירט, זיי זיינען צו איהר געווען גלייכגילטיג. אנ-דערס אבער האט פערשטאנען די לאגע פון פאלק די פארטיי, וואס איז גע-גאנגען האנט אין האנט מיט די בעריהמטע העלדען, די חשמונאים. זי האט פערשטאנען, דאס מען קען זיך ניט צופרידען שטעלען מיט דעם שוואכען רעזולטאט פון די ביזהעריגע זיגען, מיט רעליגיאנס־פרייהייט אליין. דאס הייסט געבליבען אין מיטען וועג; מען מוז געהן ווייטער, מען מוז דערפיה-

רען די אונאָפּהענגיגקייט ביז'ן סוף — מען מוז זיך אויספּעכטען פּאָליטישע פרייהייט. יהודה האָט עס גוט פערשטאַנען און ער האָט דעריבער אָנגע-הויבען זיין פּלאַן אין דיזער ריכטונג. אָבער דאָס פאָלק איז געוועזען מיד פון לאַנגע ליידען און האָט געוואָלט רוה. ער איז געבליבען נאָר מיט זיינע פעסטע אָנהענגער; זיי זיינען אָבער געווען אַ הייפעל, מיט זיי אַליין האָט ער ניט געקענט בעזיגען די שטאַרקע מאַכט פון די גריכען און ער איז גע-פאַלען אַן אָפּפער פון דער גלייכגילטיגקייט פון פאָלק.

נאָך דעם טויט פון יהודה מכבי האָט בעקומען די אויבערהאַנט די פאַרטיי, וואָס האָט געזוכט רוה און פרידען. זי האָט געזוכט פרידען מיט דער גריכישער רעגירונג. אַלקים איז ווידער געקומען אין ירושלים און איז באַלד געוואָרען צוריק כהן גדול און דער הויפּט פון דעם סענאַט (ראַט פון די זקנים). דיזער ראַט, וועלכער איז בעשטאַנען פון לויטער אַריסטאָ-קראַטען, האָט געזוכט נאָר צו ברייננגען רוה אין לאַנד. ער האָט געראַטען דעם פאָלק צו פערהאַלטען זיך פריינדליך צו דער גריכישער רעגירונג, וועלכע האָט זיי צוריקגעגעבען זייער רעליגיאָנס-פרייהייט. דיזער ראַט האָט גע-קוקט אויף די חשמונאים ווי אויף אַ פעראיין פון רעוואָלוציאָנערען, וועלכע מוזען ברייננגען גרויסע צרות דעם אידישען פאָלק פון דער זייט פון דער גרי-כישער רעגירונג. באַקכידעס האָט אויך אַזוי בעטראַכט די חשמונאים מיט זייערע אָנהענגער און האָט זיי דעריבער גרויזאַם פערפאָלגט.

די פערפאָלגונגען פון באַקכידעס'ן האָבען געפיהרט דערצו, דאָס די חשמונאים מיט זייערע אָנהענגער האָבען זיך ענגער פערבונדען און האָבען פערגרעסערט און פערשטאַרקט זייער פאַרטיי. די אָנהענגער פון די חשמונאים האָבען ערוועהלט אַלס זייער פיהרער דעם אינגערען ברודער פון יהודה מכבי, יונתן, וועלכער איז אפילו ניט געווען אַזאַ מוטיגער העלד ווי זיין ברו-דער יהודה, אָבער ער האָט געהאַט אַנדערע אייגענשאַפטען, וועלכע זיינען געווען זעהר וויכטיג פיר דעם דאַמאָלסדיגען פּאָליטישען צושטאַנד. ער איז געווען אַ זעהר פאָרזיכטיגער פיהרער, ער האָט יעדען שריט זיינעם גענוי אויסגערעכענט. יהודה האָט זיך מוטיג געוואָרפען אין יעדע געפאַהר, אָבער יונתן האָט מיט געדולד געוואַרט אויף דעם גינסטיגען מאָמענט, ווען ער איז געווען זיכער אויף אַן ערפאָלג. ער איז געווען אַ גוטער פּאָליטיקער, אַ טיכ-טיגער דיפּלאָמאַט, און האָט געוואוסט ווי צו בענוצען זיך מיט יעדען פעהלער פון שונא. דיזע וויכטיגע אייגענשאַפטען פון דעם נייעם פיהרער יונתן האָ-בען געפיהרט דערצו, דאָס ענדליך האָט די פאַרטיי נאַציאָנאַליסטען ער-וואָרבען פיר דאָס פאָלק פּאָליטישע זעלבשטענדיגקייט.

יונתן האָט געזעהען, דאָס ער איז נאָך צו שוואַך צו שטרייטען מיט באַקכידעס'ן. ער איז אוועק פון אידישען צענטער, פון ירושלים, און האָט זיך בעזעצט אין תקוע, נעבען ירדן. אהין האָט ער געבראַכט זיין פאַמיליע, ווי אויך די פאַמיליעס פון זיינע אַנהענגער, די נאַציאָנאַליסטען. די בעוועגליכע פערמעגענס זייערע האָבען זיי אויך גענומען מיט זיך אום באַקכידעס זאָל זיי ניט קאָנפיסקירען אַלס די פערמעגענס פון רעוואָלוציאָנערען, און האָבען דאָס אוועקגעשיקט אויף יענער זייט ירדן צו די נאַבאַטעער (בני נביות), אַן אַראַבישער שבט, וואָס איז געווען זעהר פריינדליך צו אידען. דיזע פערמעגענס האָט יונתן געשיקט מיט זיין ברודער יוחנן מיט אַן אָפּטיילונג אידישע קריגער. אָבער אויף'ן וועג האָבען זיי בעפאַלען אַראַבער פון די בני אמרי, האָבען ערמאָרדעט יוחנן און צוגענומען אַלעס, וואָס ער האָט געפיהרט. ווי יונתן האָט זיך וועגען דעם דערוואוסט, איז ער באַלד געלאָפען מיט זיינע אַנהענגער צו דעם אָרט פון די רויבער און האָט זיך אַן זיי פירכטערליך נוקם געווען. אויף'ן צוריק־וועג האָט איהם בעגעגענט באַקכידעס מיט זיינע סאָלדאַטען, אָבער יונתן מיט זיינע אַנהענגער האָבען זיך געלאָזען שווימען איבער'ן ירדן. באַקכידעס מיט זיינע סאָלדאַטען האָבען ניט געקענט טאָן דאָס זעלבע, ווייל די גריכען זיינען אימער געווען בעוואַפענט מיט זעהר שווערע געוועהר.

א קורצע צייט נאָכדעם איז אַלקים געשטאָרבען (159 פ. קר.). ער האָט געהייסען צואוואַרפען די וואַנט אין הויף פון בית המקדש, וועלכע איז געמאַכט געוואָרען אין די אַלטע צייטען, אום די בעזוכער פון היידנישע פעלקער זאָלען ניט קענען אריינדרינגען אין הייליגטום. אַלקים האָט די וואַנט פערניכטעט מיט דעם צוועק, דאָס היידען זאָלען אויך קענען אריינקומען אין די אינערע טיילען פון בית המקדש. באַלד נאָכדעם איז ער געשטאָרבען. דאָס פאָלק האָט דערין געזעהען די שטראָף פון גאָט פיר דיזע טאַט. באַלד נאָך דעם טויט פון אַלקים האָט באַקכידעס פערלאָזען ירושלים, ווייל דער הויפט־ציל פון זיין אַנוועזענהייט אין ירושלים איז געווען צו שטיצען דיזען ליבלינג פון דער סירישער רעגירונג. יונתן האָט זיך בענוצט מיט באַקכידעס'עס אָפּוועזענהייט און האָט אָנגעהויבען צו פערגרעסערן די צאָהל קריגער אום מיט דער צייט צו מאַכען דאָס אידישע לאַנד אונאָפּהענגיג. דאָס ערסטע, וואָס יונתן האָט געטאָן, איז געווען אַרויסצוגעהן אויף אַן אָפענעם שטרייט געגען די העלעניסטען, און ער האָט זיי אָנגעהויבען שטאַרק צו דריקען. זיי האָבען זיך געווענדעט צו דער סירישער רעגירונג וועגען הילף. דיזע האָט ווידער געשיקט אהין באַקכידעס'ן. יונתן אָבער האָט ניט גע-

וואָלט ארויס געגען איהם אויף אַן אָפענעם שטרייט, נאָר ער פלעגט פּלוצלינג אָנפאַלען אויף דעם גריכישען לאַגער אין פערשיידענע פּונקטען, און פלעגט דעם שונא שטענדיג בעאונרוהיגען. דיזע טאַקטיק האָט זעהר שטאַרק פער־מאַטערט באַקכידעס'ן און עס איז איהם נמאס געוואָרען צו מישען זיך אין דעם קריג פון די אידישע פּאַרטייען, און ער האָט ענדליך געשלאָסען פרידען מיט יונתן'ען. לויט דיזען פרידען האָבען די חשמונאים אָנערקענט די אויבערהערשאַפט פון די גריכען איבער'ן אידישען פאָלק, אָבער דערפאַר האָבען די גריכען געגעבען די אידען פולע אויטאָנאָמיע און רעליגיאָנס־פרייהייט און האָבען פערשפּראָכען ניט צו מישען זיך מעהר אין זייערע פּאַרטיי־אַנגעלעגענהייטען, און ניט זאָגען זיי קיין דעה אין די וואהלען פון אַ כהן גדול (157 פ. קר.).

אָבער דאָס אידישע פאָלק האָט זיך אייניגע יאָהר ניט בענוצט מיט דיזען רעכט — אַליין צו ערוועהלען אַ כהן גדול, ווייל עס איז דאַמאָלס אין פאָלק ניט געווען אַ פּאַסענדע פּערזאָן, וועלכע זאָל זיין בעליבט פון אַלע פּאַרטייען. דאָס פאָלק האָט זיך דאַמאָלס צוטיילט אויף צוויי לאַגערן. אין ירושלים האָט געהערשט דער ראַט פון די אַריסטאָקראַטען, וועלכע זיינען געווען געשטיצט פון דעם סירישען גאַרניזאָן, און אין מ כ מ ש, אין נאָרד פון ירושלים, האָט זיך בעזעצט יונתן מיט זיין פּאַרטיי, וועלכע האָט דאָרט געהאַט איהר צענטער פון אויטאָנאָמיע. באַקכידעס איז אויף אימער אַוועק פון לאַנד יהודה. די סירישע רעגירונג האָט זיך מעהר ניט געמישט אין דעם קאַמף פון די אידישע פּאַרטייען, די העלעניסטען און נאַציאָנאַליסטען, און האָט איבערגעלאָזען צום פאָלק זעלבסט צו ענטשיידען, וועלכע פּאַרטיי זאָל בלייבען די הערשענדע.

נאָך דעם פרידען, וואָס יונתן האָט געשלאָסען מיט באַקכידעס'ן, האָט זיך דאָס לאַנד יהודה אָפּגערוהט אונגעפעהר פיער יאָהר. די העלעניסטען האָבען פערלאָרען אין פאָלק יעדע בעדייטונג נאָך דעם, ווי זיי האָבען אָנגעוואָרען די שטיצע פון דער סירישער רעגירונג. די נאַציאָנאַל־פּאַרטיי פון די חשמונאים איז געוואָרען אין פאָלק מעהר און מעהר פּאָפּולער. יונתן האָט ניט אויפגעהערט צו דענקען וועגען פולע אונאָפּהענגיגקייט פיר די אידען. ער איז אָבער געווען זעהר פאָרזיכטיג אין זיינע שטרעבונגען, און האָט זיך בענוצט מיט יעדען צופאַל צו פערברייטערן און פערשטאַרקערן די אידישע אויטאָנאָמיע. צום גליק האָט די סירישע רעגירונג אין יענער צייט אָנגעהויבען פאַלען און ווערען שוואַכער, און יונתן האָט געוואוסט צו בענוצען

זיך מיט דיזע גינסטיגע אומשטענדען און צו פערשאַפען דעם **אידישען פאָלק** פולע זעלבשטענדיגקייט.

אין יענער צייט האָבען זיך אָנגעהויבען אין סיריען רייסערייען וועגען דעם טראָן. עס האָט זיך בעוויזען א נייער פרעטענדענט אויף'ן טראָן אין דער פערזאָן פון איינעם א געוויסען באלאס, א געבאָרענער אין קליין-אזיען, וועלכער האָט פרעטענדירט צו זיין דער געזעצליכער זוהן פון אנטיאָכוס עפּיפאנעס, מיט דעם נאָמען אלכסנדר. ער האָט ווירקליך געהאט אן עהנליכקייט צום פרינץ אלכסנדר, דעם זוהן פון אנטיאָכוס'ן. אויך האָבען איהם געהאָלפען די אייביגע שונאים פון די סעלייקידען, די עגיפּטישע קעניגען פון דער פּטאָלעמעאישער דינאסטיע. מיט זייער הילף האָט אלכסנדר באלאס צוזאמענגעשטעלט א היבשע מיליטערישע מאכט און איז ארויס אין א קאמף מיט דעמעטריוס דעם 1טען. דיזער איז געוועזען געצוואונגען אָפּצורופען דאָס מיליטער, וואָס ער האָט געהאלטען אין די פעסטונגען פון לאנד יהודה, אום צו שטרייטען מיט זיין געגנער אלכסנדר באלאס. אָבער אום דיזער זאָל ניט צוציהען דעם אידישען העלד יונתן אויף זיין זייט, האָט דעמעטריוס געוויזען צו יונתן'ען גרויס פריינדשאַפט און צוטרויען, האָט איהם בעפאָלמעכטיגט צוזאמענצושטעלען א אידישע ארמעע אום צו העלפען איהם אין דעם קאמף מיט באלאס'ן, און האָט בעפרייט די אידישע בעריהמטע פערזאָנען, וועלכע ער האָט געהאלטען אין די פעסטונגען אלס משכון, דאָס די אידען זאָלען געגען איהם ניט מורד זיין. אלס בעפאָלמעכטיגטער פון קעניג איז יונתן צוריקגעקומען אין ירושלים, וואוהין ער האָט א לאנגע צייט ניט געהאַט קיין רעכט צו קומען. דאָס ערסטע, וואָס ער האָט געטאָן, איז געוועזען צו בעפעסטיגען דעם הר הבית.

דאָס, פאַר וואָס דעמעטריוס האָט מורא געהאַט, איז געשעהען. אלכסנדר באלאס האָט אויסגעפונען, אז פיר איהם איז זעהר וויכטיג, דאָס דער אידישער פאָרשטעהער יונתן זאָל זיין געניינגט צו איהם און זאָל איהם העלפען אין זיינע אונטערנעהמונגען געגען דעמעטריוס'ן, און דערפאַר האָט ער איהם פערשפּראָכען פיעל פרייהייט פיר דאָס אידישע פאָלק. ער האָט איהם ערסטענס בעשטימט אלס כהן גדול, ער האָט איהם געשיקט א פורפור-נעם מאנטעל מיט א גאָלדענער קרוין אלס כהן גדול, און האָט פון איהם דערפאַר פערלאנגט, אז ער זאָל מיט איהם שליסען א בונד און העלפען איהם געגען דעמעטריוס'ן. יונתן האָט מיט פערגניגען אָנגענומען דאָס אַמט פון כהן גדול. אין דעם יום טוב סוכות (153 פ. קר.) איז יונתן ערשינען אין בית המקדש אין די רייכע קליידער פון א כהן גדול. דיזער אָפיציעלער אי-

בערגאַנג פון דעם אַמט פון כהן גדול צו דער פּאַרטיי פון די חשמונאים נאָך דעם, ווי דאָס אַמט איז געווען אין דער מאַכט פון די העלעניסטען, האָט צוגעגעבען פיעל מוט דער פּאַרטיי פון די נאַציאָנאַליסטען. עס איז געווען קלאָר צו זעהן, אַז פיר דאָס אידישע פאָלק איז פיעל בעסער צו פעראייניגען זיך מיט אַלכסנדר באַלאַס איידער מיט דעמעטריוס'ן. דיזער האָט צוגע-שיקט צו יונתן שלוחים מיט גאָלדענע פערשפּרעכונגען צו פערברייטערן די אידישע אויטאָנאָמיע און האָט זיי זאָגאַר פערשפּראָכען צו בעפרייען פון פער-שיידענע אָפּצאָהלונגען, ווען זיי וועלען איהם צייגען טרייהייט און העלפען איהם אין זיין קאַמף מיט באַלאַס'ן. יונתן אָבער האָט זיך ענטזאַגט פון די גליקען, וואָס דעמעטריוס האָט איהם פערשפּראָכען. ווי עס שיינט האָט ער פערשטאַנען, דאָס דעמעטריוס איז צו שוואַך געגען באַלאַס'ן; עס קען זיין, דאָס יונתן האָט ניט געטרויט דעמעטריוס'ן, אַז ער וועט ווירקליך מקיים זיין די הבטחות, וואָס ער גיט אין דער צייט פון זיין נויט. דע-מעטריוס איז געווען האָפּנונגסלאָז, און צוויי יאָהר שפּעטער איז ער געפאַלען טויט אין אַ שטרייט (150 פ. קר.). אַלכסנדר באַלאַס איז דאַן געוואָרען קעניג פון סיריען.

דער גליקליכער צופאַל און דער פּאָליטישער פערשטאַנד פון יונתן האָט איהם לייכט פערשאַפט דעם צושטאַנד, צו וועלכען יהודה מכבי האָט גע-שטרעבט און האָט ניט געקענט דערגרייכען, ניט אַכטענדיג אויף זיינע גלענ-צענדע נצחונות. אַ מיטגליד פון דער רעוואָלוציאָנערער פאַמיליע חשמונאים איז געוואָרען כהן גדול און אַ האַלב-זעלבשטענדיגער וואַסאַל פון דעם סירי-שען קעניג. אַלכסנדר באַלאַס האָט גערעכענט יונתן'ען פיר אַ זעהר איינ-פלוסרייכע פערזאָן און האָט איהם איינגעלאַדען צו זיין חתונה מיט דער טאָכטער פון דעם עגיפּטישען קעניג פּטאָלעמעאוס פילאָמעטער. ביים האָכ-צייטס-מאָהלצייט איז יונתן געזעסען נעבען דעם קעניג און מען האָט איהם געצייגט גרויס עהרע אַלס דעם פיהרער פון אַ פריינדליכער נאַציאָן. ווען אַ דעפּוטאַציע פון די העלעניסטען איז געקומען צום קעניג און האָט געפּרובט בעליידיגען יונתן'ען, האָט זי דער קעניג זאָגאַר ניט געוואָלט אויסהערען. דער קעניג האָט געגעבען יונתן'ען דאָס אַמט פון מיליטערישען און ציווילען הויפּטמאַן איבער יהודה.

אין פערלויף פון היבשע עטליכע יאָהר האָט יונתן פערנומען די שטעלע פון כהן גדול און אויבער-בעאַמטען איבער די מיליטערישע און ציווילע אַנגעלעגענהייטען אין לאַנד יהודה. דאָס לאַנד, וואָס איז גאָר ניט לאַנג צוריק געווען אונטעריאָכט, איז געוואָרען האַלב-זעלבשטענדיג. אָבער דאָס

לאַנד האָט טריט ביי טריט פאָרטגעזעצט צו שטרעבען צו פאָלשטענדיגער אונאָפהענגיגקייט, וועלכע עס האָט אין קורצען ווירקליך דערגרייכט, א דאנק די רייסערייען, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין סירישען הויף צוליב דעם טראָן.

אַלכסנדר באַלאַס איז געוועזען א זעהר אונפעהיגער רעגירער, ווייל ער איז געוועזען איבערגעגעבען צו זינדיגע פערגניגענס (תאוות), ווי אַלע ארים-טאָקראַטען אין סיריען צו יענער צייט. אין יאָהר 147 פ. קר. איז ארויס געגען איהם דעמעטריוס דער 2טער ניקאַטאָר, דער זוהן פון דעמעטריוס דעם 1טען סאָטער. ניקאַטאָר, וועלכער האָט זיך גע-רעכענט פיר דעם געזעצליכען טראָן-פאָלגער, האָט צוגעצויגען אויף זיין זייט אַפּאָללאָניוס'ן, דעם שטאַטהאַלטער פון קעלע-סיריען, און האָט אויך פערלאַנגט, דאָס יונתן זאָל איהם זיין טריי. אָבער דיזער האָט געהאַלטען מיט באַלאַס'ן, און דעריבער איז ארויס א שטרייט צווישען אַפּאָללאָניוס'ן און יונתן'ען. דער שטרייט איז פאָרגעקומען נעבען דער שטאָדט אשדוד. יונתן האָט געזיגט און האָט מיט גרויס טריאומף זיך צוריקגעקעהרט אין ירושלים. אַלכסנדר האָט געשענקט יונתן'ען די אַלטע שטאָדט עקרון פון די פלשתים.

אָבער אויך נאָך דעם זיג פון יונתן'ען איבער אַפּאָללאָניוס'ן איז די לאַגע פון אַלכסנדר באַלאַס געוועזען זעהר ניט זיכער, ווייל עס זיינען געגען איהם אויפגעשטאַנען פיעלע פון די בירגער פון אַנטיאָכיא, ווי אויך א גרוי-סער טייל פון דער אַרמעע. זאָגאַר זיין שווער, דער עגיפּטישער קעניג פּטאָ-לעמעאוס דער 6טער, איז געוואָרען זיין געגנער, און האָט אָפּגענומען זיין טאָכטער, וואָס ער האָט איהם געגעבען פיר א פרוי, און האָט זי געגעבען צו דעמעטריוס'ן, וועלכער איז געוואָרען קעניג פון סיריען. אַלכסנדר באַלאַס איז ענטלאָפען נאָך אַראַביען און איז דאָרט ערמאָרדעט געוואָרען (145 פ. קר.).

יונתן אָבער האָט ניט געוואָלט אָנערקענען דעמעטריוס'ן אַלס דעם קע-ניג פון סיריען. ווי עס שיינט, האָט ער פערשטאַנען, דאָס יעצט איז דער מאָמענט גינסטיג צו בעקומען פאָלשטענדיגע פּאָליטישע זעלבשטענדיגקייט פיר די אידישע נאַציאָן. ער האָט בעלאַגערט די פעסטונג אקרא, וואו עס זיינען געוועזען פערפעסטיגט די סירישע סאָלדאַטען און די העלעניסטען. דיזע טאַט האָט דעמעטריוס גערעכענט פיר א פערשווערונג געגען איהם און ער האָט ארויסגעפאָדערט יונתן'ען צו זיך אין פּטאָלעמאאידע פיר אן ערקלערונג אויף זיינע מעשים. יונתן איז געקומען צום קעניג געבען אן ערקלערונג, ער האָט אָבער די בעלאַגערונג ניט אויפגעגעבען. ער האָט גוט פערשטאַנען,

דאָס דעמעטריוס געפינט זיך יעצט אין אזא צושטאנד, אז עס לוינט זיך איהם ניט קריגען מיט די אידען. עס האָט זיך ארויסגעוויזען, דאָס יונתן איז גע-ווען גערעכט אין זיין רעכנונג. דעמעטריוס האָט איהם אויפגענומען מיט עהרע, ווי עס פּאסט פיר א מעכטיגען וואסאל. יונתן האָט געבעטען פון קעניג, אז ער זאָל בעפרייען דאָס לאנד יהודה פון אלע אָפּצאָהלונגען און זאָל איהם אָפּגעבען דריי סאמאריטאנישע פּראָווינצען. דער קעניג האָט איהם זיין וואונש נאָכגעגעבען; יונתן האָט איהם דערפאר פערשפּראָכען זיין צו הילף, ווען ער וועט עס פון איהם פערלאנגען, און האָט איהם אויך געגעבען 300 טאלאנטען זילבער פיר די 3 פּראָווינצען.

דעמעטריוס האָט זיך ווירקליך באלד גענעטיגט אין די הילף פון יונתן׳ען. טריפאָן, דער געוועזענער פעלדהערר פון אלכסנדר באלאס, איז געוואָרען דער אָפּעקון פון אלכסנדר באלאס׳עס זוהן אנטיאָכוס דעם 6טען, און איז ארויס געגען דעמעטריוס׳ן אָפּנעהמען פון איהם דעם טראָן און ארויפזעצען אויף איהם אנטיאָכוס׳ן. אין אנטיאָכיא איז געוואָרען א רע-וואָלוציאָן געגען דעמעטריוס׳ן. ער איז אליין ניט געווען אין שטאנד צו דערשטיקען די רעוואָלוציאָן און האָט געבעטען הילף ביי יונתן׳ען. דיזער האָט איהם געשיקט 3,000 אידישע טיכטיגע סאָלדאטען און מיט זייער הילף איז איהם געלונגען די רעוואָלוציאָן צו דערשטיקען. וואָס פיר א גרויסע איבערקעהרענים עס איז געשעהען אין אזא קורצער צייט! מיט 20 יאָהר צוריק האָט אנטיאָכוס עפּיפאנעס געטרעטען מיט די פיס דאָס אידישע פאָלק, וועלכעס ער האָט בעשלאָסען אין גאנצען צו פערניכטען, און יעצט זיינען אידישע טרופּען געקומען אין אנטיאָכיא, די הויפּטשטאָדט פון סיריען, צו מאכען אָרדנונג און צו רעטען דעם גריכישען קעניג פון רעוואָלוציאָנערען.

דעמעטריוס האָט פערשפּראָכען יונתן׳ען, פיר די הילף, וואָס ער האָט פון איהם פערלאנגט, צו פערגרעסערן די אויטאָנאָמיע פון אידישען פאָלק און איבערצוגעבען איהם די פעסטונג אקרא און נאָך איינינע אנדערע פעס-טונגען אין יהודה, אין וועלכע עס זיינען געשטאנען סירישע סאָלדאטען. אָבער אזוי באלד, ווי די געפאהר איז אריבער, האָט ער זיין הבטחה ניט געוואָלט מקיים זיין און איז געוואָרען זאָגאר פיינדליך צו יונתן׳ען. דיזען האָט עס שטארק געקרענקט, און ער האָט בעשלאָסען צו נעהמען ראכע פון דעמעטריוס׳ן, ווי נאָר עס וועט זיך מאכען א געלעגענהייט. עס האָט ניט לאנג געדויערט און די געלעגענהייט איז געקומען. דעם אָפּעקון פון אלכסנדר באלאס׳עס זוהן אנטיאָכוס דעם 6טען איז געלונגען צו בריינ-גען אויף זיין זייט א גרויסען טייל פון דער קעניגליכער ארמעע. עס

האט אויסגעבראכען א שווערער קאמף צווישען די צוויי פרעטענדענטען אויף'ן סירישען טראן: צווישען אנטיאכוס דעם 6טען און דעמעטריוס דעם 2טען. טריפאן האט געשלאסען מיט יונתן'ען א נייעם בונד אויף בעדינגונגען, וואס זיינען געווען גוט פירביידע צדדים (144 פ. קר.). יונתן האט בעקומען פיר דאס אידישע פאלק אלע פריויהייטען, וועלכע ער האט פערלאנגט פון דעמעטריוס'ן. יונתן'ס ברודער, שמעון, איז ערנאנט געווארען אלס אויבער-קאמאנדיר איבער די בעזאפענטע אין פאלעסטינא, און האט בעקומען די פולמאכט ארויסצוטרייבען פון לאנד יהודה אלע סאלדאטען פון דעמעטריוס'ן. דאס האט געגעבען די חשמונאים א גרויסע מאכט, וועלכע זיי האבען בענוצט פיר אנטיאכוס דעם 6טען, אבער מעהר פיר זיך זעלבסט.

יונתן האט געהאט איניגע נצחונות איבער דער ארמעע פון דעמעטריוס דעם 2טען, האט איינגענומען איניגע שטעדט, וועלכע ער האט איבערגעגעבען צו אנטיאכוס דעם 6טען, און איז ענדליך צוריקגעקומען אין ירושלים. דארט האט ער פערזאמעלט די אידישע זקנים פון ראט, און מיט זייער איינשטימונג האט ער בעשלאסען צו בעפעסטיגען ירושלים און נאך אנדערע וויכטיגע שטעדט אין יהודה. אין ירושלים זעלבסט האט ער געלאזט מאכען א וואנט, וואס זאל בעשיצען דעם הייליגען טייל פון שטאדט, וואו דער טעמפעל איז געשטאנען, געגען דעם סירישען גארניזאן, וואס איז געשטאנען אין דער פעסטונג אקרא. אין דער זעלבער צייט האט שמעון בעפעסטיגט די שטעדט, וואס זיינען געשטאנען אויף'ן גרענעץ פון לאנד יהודה, האט איינגענומען בית-צור, האט פון דארט ארויסגעטריבען די סירישע סאלדאטען פון דעמעטריוס דעם 2טען און האט דארט אריינגעשטעלט אידישע סאלדאטען, דאן האט ער איינגענומען די שטאדט יפו און דארט געמאכט א פעסטונג צו בעשיצען דאס לאנד יהודה. אזוי האבען די חשמונאים בילאכווייז פארברייטעט די אומשטענדען צו געווינען פיר די אידען פולע זעלבשטענדיגקייט.

יונתן האט געשיקט א געזאנדטשאפט צום סענאט אין רוים צו בענייען דעם בונד, וואס איז געשלאסען געווארען צווישען יהודה מכבי און דעם סענאט. די געזאנדטשאפט האט געהאט א פאלשטענדיגען ערפאלג. דיזעס איז געווען אין יענער צייט זעהר וויכטיג, ווייל די צוויי ברידער פון די חשמונאים, יונתן און שמעון, איינגעהמענדיג איניגע שטעדט פיר אנטיאכוס דעם 6טען אלס בעפאלמעכטיגטע קאמאנדירען פון איהם, האבען צוגענומען איניגע שטעדט פיר זיך און האבען זיי פעראייניגט מיט'ן לאנד יהודה. דערצו האבען זיי געמוזט האבען די צושטימונג פון רוים. דאס האט בע-

מערקט טריפאָן, דער אָפּעקון פון אנטיאָכוס דעם 6טען, און האָט בעשלאָסען צו טאָן עטוואָס געגען דעם. ער האָט גוט געוואוסט, דאָס עס איז געפעהרליך ארויסצוגעהן אין אן אָפענעם שטרייט מיט יונתן'ען, אין ער האָט דעריבער בעשלאָסען צו בעגעהן בעטרוג. ער האָט אָנגעהויבען מארשירען מיט זיין ארמעע נאָך יהודה. יונתן האָט אויך צוזאמענגעשטעלט אן ארמעע און איז ארויס געגען טריפאָן'ען. דיזער לעצטער האָט בעגעגענט יונתן'ען זעהר פריינדליך און האָט זיך געוואונדערט, וואָס יונתן דענקט וועגען איהם שלעכ-טעס אין דער צייט, וואָס עס איז גאָר ניטאָ קיין אורזאַך, אז עס זאָל זיין צווישען זיי א שאָטען פון שנאה. ער האָט איינגערעדט יונתן'ען, אז ער זאָל פערנאַנדערלאָזען זיין ארמעע און געהן מיט איהם נאָך פּטאָלעמאאידא, וואו ער וועט מיט איהם פערהאַנדלען וועגען איבערגעבען אייניגע שטעדט צום לאַנד יהודה. יונתן האָט איהם געגלויבט און איז מיט איהם געגאַנגען נאָך פּטאָלעמאאידא. דאָרט האָט ער יונתן'ס סוויטע ערמאָרדעט און איהם האָט ער אריינגעוואָרפען אין געפענגניס (143 פ. קר.).

ווען שמעון האָט זיך דערוואוסט, וואָס עס טוט זיך מיט יונתן'ען, איז ער באַלד געקומען אין ירושלים. דאָרט האָט איהם דאָס פאָלק ערוועהלט אלס זיין פיהרער אָנשטאָט יונתן'ען. שמעון האָט בעשלאָסען טאָן אַלץ וואָס איז מעגליך אום צו בעפרייען זיין ברודער. ער איז ארויס געגען טריפאָן'ען מיט א היבשער מאַכט פערטיג צו מלחמה. טריפאָן האָט בעגאַנגען א נייע געמיינע טאַט. ער האָט געשיקט זאָגען שמעון'ען, דאָס ער איז גרייט ארויס-צוגעבען יונתן'ען, ווען ער, שמעון, וועט איהם געבען 100 טאלאַנטען זילבער און יונתן'ס צוויי זיהן אלס משכון, דאָס ער וועט געגען איהם מעהר ניט שטרייטען. שמעון האָט אפילו גערעכענט, דאָס דער נידערטרעכטיגער גריך מיינט עס ניט באמת, ער האָט אָבער בעשלאָסען נאָכצוגעבען זיינע פאָדערונ-גען, אום מען זאָל ניט זאָגען, דאָס ער האָט ניט געטאָן אַלץ וואָס איז מעג-ליך צו רעטען דעם ברודער'ס לעבען. און ווירקליך איז עס געשעהען, ווי שמעון האָט פאָרויסגעזעהען. דער מערדער טריפאָן האָט צוגענומען דאָס זילבער און די קינדער פון יונתן און האָט נאָכדעם ערמאָרדעט יונתן'ען אין באַסקאַם, אויף יענער זייט ירדן (143 פ. קר.). שמעון'ען איז געלונגען ארויס-צוקריגען יונתן'ס טויטען קערפּער און ער האָט איהם מקבר געווען אין מאָ-דים אין דעם פאַמיליען-גראַב. אזוי איז געפאַלען דער גרויסער העלד און גרויסער פּאָליטיקער אין דעם מאָמענט, ווען ער האָט געבראַכט דאָס אי-דישע לאַנד און פאָלק צום שוועל פון פּאָליטישער פרייהייט.

עס איז געבליבען נאָר איין שריט ביז דער פאָלשטענדיגער פּאָליטישער פרייהייט פון לאַנד יהודה. און דיזען שריט האָט געמאַכט שמעון החשמונאי.

מטבעות פון דער צייט פון די מאקאבעער.

אויפשריפטען: 1) A ירושלים קדשה; B שקל ישראל. 2) A חצי השקל, שב (שנה ב׳); B ירושלים הקדושה. 3) A לחרות ירושלם; B רעכטס: שמ, לינקס: עונ (שמעון). 4) A שמעון נשיא ישראל; B (שנה אח)ת לגאלת ישראל. 5) A שמעון נשיא ישראל; B שנה אחת לגאלת ישראל. 6) A חצי... שנת ארבע; B לגאלת ציון.

ער האט בעפעסטיגט ירושלים, האט צוגענומען די שטאדט יפו, וועלכע איז פיר ירושלים זעהר וויכטיג, ווייל זי איז געווען א האפען-שטאדט ביים מיטלענדישען מעער. פיעל האבען איהם געהאלפען די רייסערייען אין סיריען פיר דעם טראן. טריפאן האט ערמארדעט אנטיאכוס דעם 6טען, דעם יונגען קעניג, ווענעם אפעקון ער איז געווען, און איז זעלבסט געווארען קעניג פון סיריען. דאמאלס איז שמעון אפען ארויס געגען איהם און האט געשלאסען א בונד מיט דעמעטריוס דעם 2טען, אבער ניט אלס יואסאל, נאר אלס זעלבשטענדיגער הערשער. דעמעטריוס האט אנערקענט די פאלשטענדיגע פרייהייט פון אידישען פאלק און האט זיך ענטזאגט פון יעדען רעכט צו פאדערן פון די אידען וועלכע עס איז שטייערן (142 פ. קר.).

באלד נאכדעם האט שמעון גענומען ארויסטרייבען די גריכישע חיל פון אקרא. ער האט בעלאגערט די פעסטונג, האט ניט צוגעלאזען קיין שפייז צו די בעלאגערטע, ביז זיי האבען זיך געמוזט אונטערגעבען. דעם 23טען אייר איז די פעסטונג איינגענומען געווארען און דאס פאלק איז אהין אריין מיט גרויס פרייד, מיט לולבים אין די הענט און מיט גרויס געזאנג, מיט שירים און מזמורים פון תהלים. דיזער טאג איז יאהרען-לאנג געפייערט געווארען פון אידישען פאלק אלס א גרויסער נאציאנאלער יום טוב.

יעצט איז געווען די אויפגאבע פון שמעון'ען צו זיכערן די ערווארבענע פרייהייט און איינצואָרדנען א ריכטיגע רעגירונג. דאס אמט פון כהן גדול, וועלכעס איז פריהער געווען בירושה אין דער משפחה פון די כהנים פון די בני צדוק, איז אריבער צו יונתן החשמונאי נאך דעם, ווי יאזאן פון די בני צדוק איז געווארען אונטריי דעם אידישען גלויבען און דער אידישער נאציאן. יעצט איז אויך די פאליטישע מאכט דורך דעם גאנג פון דער געשיכטע אריין אין די הענט פון די חשמונאים. אזוי האבען זיך קאנצענטרירט די פאליטישע און די רעליגיעזע מאכט אין איין האנט. דעם 18טען אלול פון דעם יאהר 141 (פ. קר.) האט דאס פאלק אנערקענט שמעון החשמונאי אלס נשיא און כהן גדול, און האבען בעשטימט, דאס דיזער טיטעל זאל זיין ערבליך צו זיינע קינדער, מיט אלע רעכטען פון א קעניג. עס איז פערפאסט געווארען א קאנסטיטוציאן, פון וועלכער די הויפט-פונקטען זיינען אויסגעקריצט געווארען אויף קופערנע טאפלען, וועלכע זיינען אוועקגעלעגט געווארען אין בית המקדש.

די נייע אידישע רעגירונג האט דאמאלס ארויסגעלאזען איינינגע מטבעות: שקלים און האלבע שקלים, אויף וועלכע עס זיינען געווען די ווערטער

„ירושלים הקדושה", דאָס יאָהר (דער 1טער פון דער רעגירונג פון שמעון) און דער ווערט פון דער מטבע (שקל, חצי שקל).

אום צו פערזיכערן זיך געגען אָנפאַלען פון שונאים, האָט שמעון געשיקט אַ געזאַנדטשאַפט צום סענאַט אין רוים צו באַנייען דעם בונד, וואָס די פריהערדיגע חשמונאים האָבען געשלאָסען מיט'ן סענאַט. דיזער האָט אויפגענומען די געזאַנדטע זעהר העפליך און האָט זיי גאַראַנטירט, דאָס רוים וועט ניט ערלויבען קיינעם אָנגרייפען דאָס אידישע לאַנד. דער סענאַט האָט וועגען דעם געגעבען צו וויסען אין עגיפּטען, סיריען און אין די זעלבּ-שטענדיגע שטעדט אין קליין-אַזיען (139 פ. קר.).

ה. די אידישע ליטעראַטור אין דער צייט פון דער גריכישער הערשאַפט.

אין דעם 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. זיינען די אידען אין ארץ ישראל צום ערסטען מאָל בעקאַנט געוואָרען מיט דער גריכישער קולטור. אָנפאַנגס האָט דער גריכישער גייסט ניט געשאַדט דעם אידישען רעליגיעזען גייסט, וועלכער האָט געשלאָגען טיפע וואָרצלען אין פאָלק פון דער צייט פון עזרא'ן. אין געגענטייל, די גריכישע קולטור האָט זיי אָנפאַנגס געעפענט די אויגען צו זעהן און בעטראַכטען אַזעלכע זאַכען, פון וועלכע זיי האָבען פריהער גאָר-נישט געוואוסט.

די נייעסטע פאָרשער פון דער אידישער געשיכטע און ליטעראַטור פון יענער אַלטער צייט זיינען געקומען צום בעשלוס, דאָס אין דער צייט, ווען די פּטאָלעמעער האָבען געהערשט אין לאַנד יהודה, זיינען פערפאַסט געוואָרען צוויי ווערק, וועלכע זיינען אריינגענומען געוואָרען אין תנ"ך אויף דעם נאָמען פון שלמה המלך. דיזע ווערק זיינען: ש י ר ה ש י ר י ם און ק ה ל ת. אָבער ביידע זיינען פערפאַסט געוואָרען פון אידישע חכמים אונטער דעם איינפלוס פון דער גריכישער קולטור. אין שיר השירים בעזינגט דער פערפאַסער די ליבע פון אַ שענער הירטין (פּאַסטושקע), שולמית, צו איהר געליבטען פּאַסטוך, און עס רייצען איהר ניט די רייכטימער פון קעניג שלמה, וועלכער האָט זי גענומען צו זיך אין זיינע פּאַלאַצען. אין דיזער פּאָעמע הערען זיך די אָפּקלאַנגען פון די גרויסע גריכישע ליריקער, מיט זייער ליבע צום לעבען, אָבער זי איז דאָ אַזוי פעראידישט, דאָס די נאָכאַהמונג איז ניט צו דערקענען. אין דיזער פּאָעמע ווערט בעזונגען די נאַטור מיט דער עדעלסטער ראָמאַנטישער ליבע. אָבער די ליבע איז דאָ אַזוי אונשולדיג, אַזוי נאַאיוו, דאָס זי ערשיינט צו זיין געטליך. ניט אומזיסט האָבען די אידישע

חכמים פון שפּעטערע דורות געזעהען אין דיזער ליבע די הייליגע געפיהלען פון דעם אידישען פאָלק צו זיין גאָט, און האָבען דעריבער דיזע פּאָעמע אַריינגענומען אין תנ"ך. די ליבענדע שולמית ענטלויפט פון די שענסטע קעניגליכע פּאַלאַצען, איהר איז דאָרט ענג, שטיקענד די לופט, איהר ציהט אין פעלד, אין די וויינגערטנער פון עין גדי, אויף די בערגלאַך, וואָס זיינען בעדעקט מיט שמעקענדע בלומען. זי בערגעטערט די נאַטור און ווערט פון איהר בעגייסטערט. „די ליבע", זאָגט שולמית, „איז שטאַרק ווי דער טויט. קיין ימים קענען זי ניט פערלעשען, קיין גרויסע טייכען קענען זי ניט פערפלייצען. איהרע פיילען זיינען פייער, געטליכעס פייער".

דאָס אַנדערע ווערק פון יענער צייט, קהלת, איז דער היפך פון שיר השירים. קהלת איז דורכגעדרונגען מיט אַ פילאָזאָפישען סקעפּטיציזם (צווייפלען אין אַלעס). די תלמודיסטען, וועלכע האַלטען, דאָס דיזעביידע ווערק, שיר השירים און קהלת, זיינען פון איין און דער זעלבער פּערזאָן, פון שלמה המלך, דאָס ביידע זיינען דער פּראָדוקט פון דעם פערשיידענעם עלטער פון דעם מענשען, זאָגען וועגען דעם: „ווען אַ מענש איז יונג זינגט ער פרעהליכע לידער, ווערט ער אָבער אַלט, זאָגט ער „הכל הבל", „אַלעס איז גאָרניט". שיר השירים, זאָגען זיי, האָט שלמה געשריבען אין זיין יוגענד, דעריבער איז דאָרט אויסגעדריקט אַ לעבען פול מיט פרייד, דער פריהלינג פון דער נאַטור שיינט, די יונגע ליבע בליהט; אין קהלת, וואָס איז פערפאַסט געוואָרען פון שלמה'ן אויף דער עלטער, דריקט ער אויס דעם אומעטיגען גייסט פון דער עלטער פון אַ מענשען, וועלכער האָט אַלעס געהאַט אין זיין לעבען, אָבער ער האָט ניט געפונען אין קיין זאַך קיין צוועק. ער האָט גענאָסען אַלע פערגניגענס, ער האָט גוט געגעסען, גוט געטרונקען, זיך פיעל געפרייט; ער האָט זיך אויך בעדייכערט מיט וויסען, מיט קענטניסען, אָבער לסוף איז ער געקומען צום שלוס, אַז „הכל הבל", דאָס אַלעס האָט ניט קיין ווערט, מען קען ניט וויסען, וואו איז דער אמת און וואו איז דער שקר, וואָס איז ווירקליך גוט און וואָס איז ווירקליך שלעכט; אין דער וועלט איז אַלעס צונויפגעמישט, אויף יעדען שריט און טריט בעגעגענט מען פראַגען, וואָס מען האָט ניט אויף זיי קיין ענטפער. און דער סוף פון אַלעס איז דער טויט, וועלכער גלייכט אויס אַלעס. דער גוטער, דער שלעכטער, דער קלוגער, דער נאַרישער, דער גליקליכער, דער אונגליקליכער — אַלע ווערען נאָך דעם טויט גלייך. דער מענש האָט ניט קיין פאָרצוג געגען אַ טיער. דאָס גאַנצע לעבען האָט ניט קיין ריכטיגען ווערט, ווייל ער איז אַ שפּילצייג אין די הענט פון צופאַל. זאָגאַר דער פערשטאַנד פון מענשען טוט איהם ניט

קיין גוטעס, אין געגענטייל, ער פערשאַפט איהם נאָר ליידען, ווייל מיט זיין פערשטאַנד וויים דער מענש, דאָס ער מוז שטאַרבען, וועהרענד אַנדערע לע-בעדיגע זאַכען האָבען ניט קיין אַהנונג פון טויט איידער ער קומט. „צו וואָס איז די גאַנצע מיה פון דעם מענשען? וואָס איז דער צוועק פון מענשען'ס לעבען?"

דער פערפאַסער פון קהלת קעהרט זיך אום אָפט צו דעם געדאַנק, דאָס עס איז בעסער, אַז דער מענש זאָל גאָר ניט טראַכטען וועגען קיין זאַך, ניט פאָרשען צו פיעל, נאָר לעבען מיט דער מינוט, כל זמן עס לעבט זיך. אָבער אויך דאָס איז ניט קיין צוועק, זאָגט ער. דעריבער גיט ער אַן עצה: לעזט גאָר ניט קיין ביכער, וועניגסטענס פילאָזאָפישע ביכער, ווייל עס איז אָהן אַן ענדע, מען קען פון זיי אויך גאָרניט אַרויסקריגען קיין בעשטימטעס. דאָס בעסטע איז: „האָב מורא פאַר גאָט, טו זיינע געבאָט, ווייל דאָס איז דער צוועק פון לעבען". צוליב דיזע ווערטער איז דער ספר קהלת אַריינגענומען געוואָרען אין תנ"ך. דאָך שטעהט דיזעס בוך אין גראַד פון הייליגקייט אונ-טער אַלע אַנדערע ספרים פון די כתבי הקודש (תנ"ך).

צווישען 200 און 170 פ. קר., ווען די הערשער אין פּאַלעסטינאַ זיינען געוואָרען די סעלייקידען אַנשטאָט די פּטאָלעמעער, איז פערפאַסט געוואָרען אין יהודה אַ ווערק פון לעהר־שפּרוכען פון יהושע בן סירא. די-זער יהושע האָט געלעבט אין דער צייט פון דעם כהן גדול שמעון דעם 2טען (הצדיק) און איז געווען איינער פון די סופרים פון יענער צייט. ער האָט ערוואָרבען פיעל וועלטליכע בילדונג און מעהר פון אַלעס — פיעל ערפאַהרונג. „ווער עס האָט ניט געהאַט קיין ערפאַהרונג", זאָגט ער, „דער ווייס ווענינ; ווער עס האָט פיעל געאירט, דער איז אמת קלוג. איך האָב פיעל געזעהען, ריי-זענדיג פון איין אָרט אין אַנדערען; איך האָב מעהר געוואוסט און וועניג גע-רעדט. איך בין פיעלע מאָל געווען אונטערוואָרפען אונטער טויט־געפאַהר, אָבער איך האָב זיך גערעטעט, אַ דאַנק מיין ערפאַהרענהייט". די שפּריכווער-טער פון בן סירא האָבען אַ גרויסע עהנליכקייט צו די שפּריכווערטער פון שלמה (משלי שלמה), וועלכע זיינען אַ ספר פון די כתבי הקודש (תנ"ך). בן סירא איז ניט זעהר ענטציקט פון לעבען און איז ניט בייז אויף דאָס לעבען. ער בעטראַכט דאָס לעבען מיט אַ קלאָרען פערשטאַנד און גיט עצות ווי דורכצו-פיהרען דאָס לעבען מיט נוצען. צו פיעל אַריינלאָזען זיך אין פילאָזאָפירען, דענקען און פאָרשען, הייסט ער ניט. „זוך ניט קיין זאַכען, וואָס זיינען טיף פערבאָרגען פון דיר. גענוג, אַז דו וועסט וויסען דאָס, וואָס איז צוגענג-ליך צום מענשליכען פערשטאַנד".

זיין מאָראַל איז געגרינדעט אויף'ן פּרינציפּ, דאָס דער מענש מוז ער-פילען זיין פליכט, און דאָס ער האָט אַ פרייען ווילען צו טאָן וואָס ער וויל, און ער איז דעריבער פעראַנטוואָרטליך פיר זיינע מעשים. ער איז זעהר שטרענג אין דער מאָראַל פון פאַמיליען־לעבען. ער וואַרנט מענער, אַז זיי זאָלען זיך ניט נאָכגעבען די תאוות צו פרעמדע פרויען, און ער ראַט שטאַרק אַכטונג צו געבען אויף די אויפפיהרונג פון יונגפרויען. ער לערנט, אַז צו קינדער דאַרף מען זיין זעהר שטרענג, און זיי אָפט בעשטראָפען פיר אַ פער-ברעכען. דאָס לעבען בעטראַכט ער אַלס אַ זעהר שווערע אויפגאַבע, צו וועלכער דער מענש מוז ווערען גוט פאָרבערייט. ער רעקאָמענדירט אויף יעדען טריט מעסיגקייט. אַ געזונטער קערפּער איז דער בעסטער רייכטום; אַ גוטער מוט איז די בעסטע פרייד. יעדער מענש מוז זיך אַליין שעצען, לויט זיין פערדינסטען און זיין ווערט, וואָרים ווער וועט איהם שעצען, ווען ער ערנידריגט זיך זעלבסט? אין די פראַגען פון לעבען ראַט ער צו האַלטען זיך אָן דעם גאָלדענעם מיטעל־וועג. דער מענש מוז זיך אימער רעכנען ניט מיט דעם, ווי עס וואָלט בעדאַרפט זיין, נאָר מיט דעם, ווי עס איז. דער ספר פון בן סירא איז אָריגינעל געשריבען געוואָרען אין העברעאיש. נאָכ-דעם האָט איהם דעם מחבר'ס אן עניקעל איבערזעצט אין דער גריכישער שפּראַך. מיט דער צייט איז דער העברעאישער אָריגינאַל פערפאַלען געוואָרען. ניט לאַנג האָבען די געלעהרטע געפונען אַ גרויסען טייל פון אַ העברעאישען טעקסט פון בן סירא, אָבער דיזער איז ניט דער ריכטיגער אָריגינאַל, נאָר ער איז געשריבען געוואָרען אין 11טען און 12טען יאָהרהונדערט ג. קר.

אויך פון דער צייט פון די רעליגיאָנס־פערפאָלגונגען און מאַרטירערטום פון אידישען פאָלק, פון דער צייט פון אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, זיינען געבליבען שפּורען אין דער אַלטער אידישער ליטעראַטור. דער קאַפּיטעל ע"ד אין תהלים איז נאָך דער מיינונג פון די גרעסטע קריטיקער פערפאַסט געוואָרען אין יענער טרויעריגער צייט, ווי עס צייגען קלאָר פאָלגענדע ווערטער:

למה אלהים זנחת לנצח...
שאגו צורריך בקרב מועדיך...
שלחו באש מקדשך, לארץ חללו משכן שמך...
עד מתי אלהים יחרף צר?...

אָה, גאָט! וואָרום האָסטו אונז אַזוי לאַנג פערלאָזען?
די פיינד שטורמען אין דיינע הייליגטימער...

דיין הייליגען טעמפעל האָבען זיי פערברענט...
אָה, גאָט! ביז ווי לאַנג וועט דער דריקער שימפען?...

אויך דער קאַפּיטעל ע"ט דריקט אויס דעם טיפען טרויער פון יענער פינסטערער צייט:

אלהים! באו גוים בנחלתך,
טמאו את היכל קדשך,
שמו את ירושלים לעיים,
נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים,
בשר חסידיך לחיתו ארץ.
שפכו דמם כמים סביבות ירושלים...

אָה, גאָט! עס זיינען אַריין באַרבאַרען אין דיין אָרט,
האָבען פעראונרייניגט דיין הייליגען טעמפעל,
האָבען פערוואַנדעלט ירושלים אין חורבות,
האָבען אָפּגעגעבען די טרופּען פון דיינע קנעכט צו די פויגלאַך פון הימעל,
די קערפּערס פון דיינע חסידים — צו די חיות פון דער ערד.
זיי האָבען פערגאָסען זייער בלוט ווי וואַסער אַרום ירושלים...

אויך דער ספר דניאל, וואָס איז אַ טייל פון דער הייליגער שריפט (תנ"ך), איז פערפאַסט געוואָרען אין יענער ביטערער צייט פון דער אידישער געשיכטע. אין די ערסטע קאַפּיטלאַך פון דעם ספר ווערט דערצעהלט, דאָס ווען נבוכדנאצר האָט איינגענומען ירושלים, האָט ער גענומען פון דער אידישער אַריסטאָקראַטיע איניגע יונגע לייט, האָט זיי געבראַכט נאָך בבל, וואו מען האָט זיי געגעבען באַבילאָנישע בילדונג, אום זיי זאָלען קענען זיין בעאַמטע אין קעניגליכען הויף. צווישען דיזע יונגע לייט האָבען זיך געפונען: דניאל, חנניה, מישאל און עזריה. דיזע האָבען ניט געוואָלט עסען די שפּייז, וואָס מען האָט זיי געגעבען פון קעניגליכען טיש, און האָבען נאָר גערלעבט מיט גאָרטען־פרוכט און וואַסער, און דאָך האָבען זיי אויסגעזעהען שען און געזונט. ווייטער ווערט דערצעהלט אין דיזען ספר, דאָס נבוכדנאצר האָט אויפגעשטעלט אַ גרויסען גאָלדענעם בילד אין דעם טאָל דורא און האָט געפאָדערט, דאָס אַלע זיינע אונטערטאַנען זאָלען זיך בוקען צו איהם ווי צו אַ גאָט. נאָר חנניה, מישאל און עזריה האָבען צו דיזען אָפּגאָט ניט געוואָלט בוקען זיך, און דערפאַר האָט מען זיי

ארייננעוואָרפען אין אַ ברענענדען קאַלך־אויווען; אָבער דאָ איז געשעהען אַ נס, דאָס די יונגע לייט זיינען ניט פערברענט געוואָרען, זאָגאַר זייערע האָאָר זיינען ניט פערסמאַליעט געוואָרען. ענדליך ווערט דערצעהלט אין ערסטען טייל, ווי נבוכדנאצר איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדעס טיער, און האָט זיבען יאָהר געלעבט אין וואַלד צווישען חיות און האָט זיך געשפייזט גליין מיט זיי פון גראָז און בוים־בלעטער. דיזע אַלע ערצעה־לונגען זיינען דאַמאָלס, אין דער צייט פון אַנטיוכוס הרשע, געווען אַ דבר בעתו. מען האָט דערמיט בעצוועקט איינצופלאַנצען אין פאָלק דעם גלויבען, דאָס אויך אין די פריהערדיגע צייטען זיינען אידען געווען אָפּגעהיט פון צו עסען פון גוי'אישע מאכלים און האָבען ניט געוואָלט דינען צו זייערע געטער, און דערפאַר האָט גאָט מיט זיי געטאָן נסים, און די שלעכטע קעניגען, די רשעים, זיינען געשטראָפט געוואָרען פון גאָט פיר די מעשים רעים, וואָס זיי האָבען געטאָן דעם אידישען פאָלק, און דעריבער זאָל מען ניט פערלירען די האָפנונג, דאָס אויך מיט די אידען פון דער צייט פון אַנטיאָכוס'ן וועט גאָט טאָן נסים, ווען זיי וועלען זיך האַלטען פעסט ביי זייער גלויבען, און דער רשע, וואָס דריקט זיי, וועט אויך בעשטראָפט ווערען ווי נבוכדנאצר.

אין צווייטען טייל פון ספר דניאל שטעלט דער פערפאַסער פאָר אַלע־גאָריש (פערשטעלט) די געשיכטע פון דער גריכישער הערשאַפט פון דער דינאַסטיע סעלייקוס אין פאַלעסטינאַ, די מלחמות, וואָס קומען פאָר צווישען די מלכי הנגב (עגיפּטען) און מלכי הצפון (סיריען). די ליידען פון עם קודש (אידען) פון דער טיראַניי פון דעם סירישען הערשער (אַנטיאָכוס עפּי־פאַנעס), וועלכער וועט צושטערען דעם געטליכען דינסט אין טעמפּעל (קרבן התמיד) און וועט אויפשטעלען אַן אַלטאַר צום גריכישען אָפּגאָט (שקוץ משומם), וועט שטיצען די מרשיעי ברית (מענלאַוס מיט די העלעניסטען), וועט דריקען די פאַרטיי חסידים, אָבער ענדליך וועט ער האָבען אַ שרעקליכע מפּלה, און עס וועט געגרינדעט ווערען אַ נייע מלוכה, אַ מלוכה פון לויטער הייליגע, וועלכע וועט עקסיסטירען פיר אימער.

די ערסטע צייט, וואָס די צוויי פעלקער, די גריכען און די אידען, האָ־בען זיך בעגעגענט און זיינען נאָהענט צוזאַמענגעקומען, זיינען זייערע פער־שיידענע קולטורען געווען זעהר פרעמד איינע צו דער אַנדערער. דעריבער געפינען מיר ביי די גריכישע שרייבער פון יענער צייט זעהר פערשיידענע מיינונגען וועגען דעם אידישען פאָלק און זייער קולטור. די תלמידים פון דעם גרעסטען פילאָזאָף צווישען די גריכען, אַריסטאָטעל, דעם לעהרער פון אַלכסנדר מוקדון, בעשרייבען אידען אַלס אַ פאָלק פון פילאָזאָפען, אַלס

די נאָכפאָלגער פון די פילאָזאָפען פון אינדיען. דער גריכישער היסטאָרי־קער פון דער צייט פון פטאָלעמעאוס דעם 1טען, העקאטעאוס פון אבדערא, האט אויספיהרליך בעהאַנדעלט אין זיין געשיכטע פון עגיפּ־טען די אידישע געשיכטע, זייער אַרויסגעהן פון מצרים, די געזעצגעבונג פון משה'ן, זייערע מלחמות מיט די קעניגען פון כנען, דעם טעמפעל. די אידען, שרייבט ער, האבען לויט די געזעצען פון משה'ן זיך בעדאַרפט רעגירען אַלס א רעפּובליק, ניט אַלס א מאָנאַרכיע, נאָר דער כהן גדול איז געווען די העכסטע פּערזאָן אין דער רעגירונג; זיי לעגען זעהר פיעל געוויכט אויף די ערציהונג פון זייערע קינדער, אָבער אין די לעצטע צייטען, אונטער דער הערשאַפט פון די נאָכפאָלגער פון אַלכסנדר מוקדון, האבען זיי זיך פיעל געענדערט און האבען געביטען זייערע אַלטע געוואוינהייטען.

עס האָבען זיך שוין אָבער דאַמאָלס געפונען צווישען די גריכען שריי־בער, וואָס האבען די אידען שרעקליך געהאסט און האָבען אויף זיי אויסגע־טראַכט אַלערליי שקרים און בלבולים. איינער פון די וויכטיגסטע פון די־זען סאָרט איז געווען מאַנעטהאָן, אַן עגיפּטישער פּריסטער פון דער צייט פון פּטאָלעמעאוס דעם 2טען. ער האט געשריבען אין דער גריכישער שפּראַך אַן אויספיהרליכע געשיכטע פון עגיפּטען. „די אידען", שרייבט ער אין זיין געשיכטע, „זיינען אַלע געווען אויסזעציגע (מצורעים), וועלכע דער עגיפּטישער קעניג אַמענאָפיס האָט געצוואונגען צו אַרבייטען אויף די בערג, וואו זיי האָבען געמוזט האקען שטיינער. משה איז פריהער גע־ווען א פּריסטער אין עגיפּטען. מיט דער הילף פון די פּאַסטוכער, וואָס זיינען בעקאַנט אין דער געשיכטע מיט'ן נאָמען „היקסאָס", האָט ער אַרונטערגעזעצט דעם עגיפּטישען פּרעה און איז געוואָרען הערשער אין לאַנד און האָט גענומען די אידישע מצורעים אונטער זיין שוץ. אָבער ענדליך זיינען די מצורעים אַרויסגעטריבען געוואָרען פון לאַנד. משה, וועלכער האָט פריהער אַלס עגיפּטישער פּריסטער געטראָגען דעם נאָמען אָסאַרסיפא, האָט זיי, די מצורעים, נאָך דעם, ווי זיי זיינען אַרויסגע־טריבען געוואָרען פון מצרים, געגעבען נייע געזעצען, אין וועלכע ער זאָגט זיי אָן ניט צו גלויבען אין די געטער פון מצרים און צו פערניכטען די היי־ליגע טיערען, וואָס די מצריים פערגעטערן".

אין יענער צייט האָט אויך א כאַלדעאישער פּריסטער פון טעמפּעל בל אין בבל, מיט'ן נאָמען בעראָסוס, בעהאַנדעלט די אידישע געשיכטע אין זיין ווערק איבער דער געשיכטע פון בבל. ער איז אָבער צו אידען ניט געווען אַזוי פיינדליך, ווי דער עגיפּטישער מאַנעטהאָן. בעראָסוס בעשרייבט

די געשיכטע פון מבול לויט דעם, ווי זי ווערט דערצעהלט פון די בבליים, און וועלכע איז זעהר עהנליך צו דעם, ווי עס ווערט וועגען דעם דערצעהלט אין דער ביבעל. ער דערצעהלט דאָרט אויך וועגען דעם חורבן ירושלים און בית המקדש, און ווי די אידען זיינען פערטריבען געוואָרען אין בבל אַלס געפאַנגענע פון נבוכדנאצר, דעם קעניג פון בבל.

די אידען האָבען שוין אין 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. גוט געוואוסט די גריכישע ליטעראַטור און האָבען אָנגענומען זייער קולטור. פיר די גריכעי אָבער איז די אידישע שריפט געווען אַ סאָרט רעטענים. אין יענער צייט האָבען די אידען אין אַלעקסאַנדריען בעשלאָסען איבערצוזעצען זייערע היילינגע שריפטען אין דער גריכישער שפּראַך. זיי האָבען געוואָלט ווייזען די העלעניסטען, וואָס פיר אַן ערהאבענע ליטעראַטור זיי בעזיצען, אום זיי זאָלען האָבען מעהר רעספּעקט פאַר'ן יודענטום, און פילייכט אויך צו ווירקען אויף די וועלט-אַנשויאונג פון די גריכען זעלבסט. אויסער דעם איז די איבערזעצונג געוואָרען פיר די אידען אין אַלעקסאַנדריען אַ נויטווענדיגקייט. די העברעאישע שפּראַך האָבען פערשטאַנען נאָר די געלעהרטע, דאָס פאָלק אָבער האָט גערעדט און געלעזען נאָר גריכיש. עס איז געוואָרען נעטיג איבערצוזעצען די ביבעל אין גריכיש אום דאָס פאָלק זאָל פערשטעהן די היילינגע שריפטען.

דאָס ערסטע האָט מען איבערזעצט די תורה (חמשה חומשי תורה). אין אַ דאָקומענט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אין 2טען יאָהרהונדערט פ. קר., בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „דער בריף פון אַריסטעאַס", ווערט דערצעהלט די געשיכטע פון דיזער איבערזעצונג. דער קעניג פטאָלעמעאוס דער 2טער פילאַדעלפוס האָט געוואָלט האָבען אין זיין גרויסער ביבליאָטעק אויך די אידישע היילינגע שריפטען. צו דיזען צוועק האָט ער געשיקט אַ געזאַנדטשאַפט נאָך ירושלים צום כהן גדול אליעזר און האָט פון איהם פערלאַנגט, אַז ער זאָל איהם צושיקען געלעהרטע אידען, וואָס וויסען גוט די היילינגע שריפטען און קענען אויך גרינדליך די גריכישע שפּראַך, אום זיי זאָלען איבערזעצען די אידישע תורה אין גריכיש. דער כהן גדול האָט צוגעשיקט צום קעניג אין אַלעקסאַנדריען 72 אידישע געלעהרטע זקנים מיט ספר-תורה'ס איבערצוזעצען זיי פון העברעאיש אין גריכיש. דער קעניג האָט זיי אויפגענומען זעהר פריינדליך, האָט מיט זיי לאַנג פערבראַכט און געשפּראָכען איבער רעליגיאָן, פילאָזאָפיע, עטהיק (זיטען-לעהרע) און פּאָליטיק, און ער האָט זיך פערוואונדערט איבער זייער חכמה. נאָכדעם האָט מען זיי אָפּגעגעבען אַ געביידע אויף דער אינזעל פאַראָס, ניט ווייט פון אַלעקסאַנדריען,

וואו יעדער איינער בעזונדער האָט איבערזעצט דעם גאַנצען העברעאישען טעקסט, און די איבערגעזעצטע טיילען פון יעדען איינעם זיינען יעדען טאָג פערגליכען געוואָרען פון אַלע איבערזעצער, און אַזוי איז נאָך פיעל מיה פון אַלעמענס אַרבייט צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען אַ פּינקטליכע איבערזעצונג פון דעם טעקסט. 72 טעג האָט געדויערט די גאַנצע אַרבייט, וועלכע האָט בעקומען די הסכמה פון די פאָרשטעהער פון דער אידישער געמיינדע אין אַלעקסאַנדריען. די איבערזעצונג איז איבערגעגעבען געוואָרען צום קעניג, וועלכער האָט שטאַרק בעוואונדערט משה'ס געזעצגעבונג און האָט די איבער-זעצונג איבערגעגעבען אין דער קעניגליכער ביבליאָטעק. דער קעניג האָט געגעבען צו די איבערזעצער גרויסע מתנות און האָט זיי מיט כבוד אָפּגע-שיקט צוריק·אין זייער לאַנד, אין ארץ ישראל.

אין דיזער ערצעהלונג איז צוזאַמענגעמישט לעגענדע מיט געשיכטע. וואָס די פאָרשער פון געשיכטע האָבען אָנערקענט אַלסווירקליך איז, דאָס די תורה איז געוואָרען איבערגעזעצט אין גריכיש אין 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. (צווישען 280—220), און אין 2טען יאָהרהונדערט פ. קר. זיינען איבערגעזעצט געוואָרען די נביאים און אַ טייל פון כתובים. די גריכישע איבערזעצונג פון דער תורה איז געוועזען אַ זעהר וויכטיגער פאַקט אין דער געשיכטע פון די אידען, ווי אויך פיר די ציוויליזאַציאָן פון די גריכען און די רוימער. אין דער אידשער וועלט פון די שפּעטיגערע דורות זיינען געוועזען פערשיידענע מיינונגען וועגען דער בעדייטונג פון דיזער איבערזעצונג. די אידען אין ארץ ישראל זיינען געוועזען געגען דיזער איבערזעצונג. זיי האָבען זיך אויסגעדריקט, דאָס דער טאָג, אין וועלכען דיזע איבערזעצונג איז ער-שינען, איז פיר די אידען געוועזען אַזאַ שווערער און טרויעריגער טאָג, ווי דער טאָג, אין וועלכען די אידען האָבען אַמאָל אין דעם מדבר געמאַכט דעם עגל (דעם גאָלדענעם קאַלב אַלס אָפּגאָט), ווייל עס איז אונמעגליך צו אי-בערזעצען ריכטיג די תורה אין אַ פרעמדער שפּראַך, און דערפון קען אויך אַרויסקומען אַ גרויסער מכשול פיר די אידישע רעליגיאָן. עס קען זיין, דאָס אין דיזע ווערטער ליגט אַ פּראָטעסט פון די עכטע נאַציאָנאַליסטען געגען די אַסימילאַטאָרען, וועלכע האָבען געפאָדערט אַ גריכישע איבערזעצונג פון דער תורה. די געשיכטע אָבער צייגט, דאָס די איבערזעצונג פון דער ביבעל אין גריכיש האָט געבראַכט זעהר פיעל נוצען דעם אידישען פאָלק, און האָט געהאַט אַ ציוויליזאַטאָרישע ווירקונג·אויף די אַנדערע פעלקער. דיזע איבערזעצונג, וועלכע איז בעקאַנט אַלס „איבערזעצונג פון די זיבעציג"

(לאַטייניש: „סעפּטואַגינטאַ“), האָט פיעל געהאָלפען צום איבערגעהן פון די גריכען און רוימער פון היידענטום צום יודענטום.

ג. די אונאָפּהענגיגקייט פון יהודה אונטער די חשמונאים.

(63—140 פ. קר.)

די מלחמות צווישען די אידען און די גריכען האָבען זיך געענדיגט. דער רעזולטאַט איז פיר די אידען געווען בעסער, ווי זיי האָבען געוואונשען. זיי האָבען אָנגעהויבען צו שטרייטען פיר רעליגיעזע פרייהייט און האָבען געוואונען אויך פּאָליטישע פרייהייט. דאָס, וואָס זיי האָבען פערלאָרען מיט 450 יאָהר צוריק, האָבען זיי יעצט בעקומען צוריק. פיער הערשאַפטען האָבען זיך אין דער צייט געביטען: בבל, פרס, די גריכיש-עגיפּטישע און גריכיש-סירישע, און ענדליך האָבען זיך די אידען ערוואָרבען פאָלשטענדיגע אונאָפּהענגיגקייט.

שמעון החשמונאי, ווי עס איז דערצעהלט געוואָרען פריהער, איז ערוועהלט געוואָרען פון פאָלק אַלס פירסט און כהן גדול. אמת, ער איז ניט געווען פון דער דינאַסטיע פון דוד'ן און ער האָט ניט געשטאַמט פון צדוק'ן, אָבער דער פערדינסט פון די חשמונאים ביים אידישען פאָלק אין דער לעצטער צייט איז געוואָרען אַזוי גרויס, דאָס עס איז זיי לייכט אָנגעקומען צו גרינדען אַ נייע דינאַסטיע. די לעצטע סקאַנדאַלען פון די כהנים גדולים יאַזאָן און אַלקים מיט זייער יחוס פון צדוק'ן האָבען אַזוי פער'מיאוס'ט דיזען יחוס, דאָס ער האָט אָנגעוואָרען ביים פאָלק דעם גאַנצען גלאַנץ, און דער יחוס חשמונאי איז געשטאַנען אין די אויגען פון פאָלק פיעל העכער ווי דער אַלטער יחוס פון צדוק'ן. צוזאַמען מיט זייער אונאָפּהענגיגקייט האָבען די אידען אויך פערגרעסערט זייער טעריטאָריע, בעזונדערס אונטער דעם צווייטען פירסט פון דער אונאָפּהענגיגער יהודה, יוחנן הורקנוס (הירקאַנוס), וועלכער האָט צוגענומען דעם נאָרדליכען טייל פון גליל, דעם עבר הירדן און זאַגאַר דאָס לאַנד אדום. דער זוהן פון יוחנן הורקנוס דעם 1טען, אַלכסנדר ינאי, האָט נאָך מעהר געזוכט צו פערגרעסערן דאָס לאַנד דורך איינגעהמען אַזעלכע פּראָווינצען, וועלכע האָבען דעם פאָלק קיין פּאָליטישע נוצען ניט געבראַכט; זיי האָבען נאָר פערגרעסערט דעם רוהם פון דעם פירסט פיר זיין העלדישקייט און ער האָט דערפאַר בעקומען דעם טיטעל „קעניג“. דאָס לאַנד יהודה האָט אָנגעהויבען ווערען אַ מאַכט אין מערב פון אַזיען און איינשלינגען די שוואַכערע פון זיך.

אָבער אין דער זעלבער צייט האָט דער נאַציאָנאַלער גייסט ווידער בעקומען מאַכט און האָט אָנגעהויבען מאַכען שטערונגען דער קעניגליכער פּאָליטישער מאַכט. 400 יאָהר איז דאָס אידישע פאָלק געווען אונטער דעם איינפלוס פון אַ טהעאָקראַטישער רעגירונג און איז שוין געוועהנט געוואָרען צו לעגען מעהר געוויכט אויף זיין גייסטיגען לעבען איידער אויף'ן וועלט־ליכען. עזרא, נחמיה און די סופרים (די אנשי כנסת הגדולה) האָבען פעסט־געשטעלט אין יהודה אַ רוהיגע, גייסטיגע רעפּובליק, אין וועלכער עס האָט געהערשט די רעליגיאָן און דער נאַציאָנאַל־גייסט, וועלכער האָט געהאַלטען דאָס אידישע פאָלק אָפּגעזונדערט פון אנדערע פעלקער. אין דער צייט, ווען איבער פּאַלעסטינאַ האָבען געהערשט די סיריש־גריכישע קעניגען פון דער דינאַסטיע סעלייקוס, האָבען זיך אָנגעהויבען צו צייגען שפּאַלטען אין דעם רוהיגען גייסטיגען לעבען פון דער אידישער נאַציאָן. דורך דיזע שפּאַלטען האָט זיך אָנגעהויבען אריינשפּארען אין אידישען לעבען דער גריכישער גייסט, די גריכישע קולטור פון די שטעדט אַנטיאָכיאַ, אַלעקסאַנדריען און אַנדערע צענטערן אין סיריען און עגיפּטען. אונטער דיזען איינפלוס זיינען ארונטערגעפאַלען אויך די אידישע כהנים גדולים, וועלכע האָבען אָנגעהויבען צו שפּילען אַ ראָלע פון וועלטליכע בעאַמטע. אָבער ווייל זיי האָבען דערצו געמוזט האָבען די הילף פון דער סירישער רעגירונג, האָבען זיי געבראַכט דאָס פאָלק צו דעם מצב, אין וועלכען עס האָט זיך געפונען אין דער צייט פון אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, ווען די רעגירונג האָט אָנגעהויבען געברויכען געוואַלדטאַטען אום איינצופיהרען צווישען אידען דאָס גריכענטום און פער־ניכטען דאָס יודענטום. דאָס פאָלק האָט געמאַכט אַן אויפשטאַנד און האָט בעקומען צוריק זיין אינערליכע אויטאָנאָמיע און רעליגיאָנס־פרייהייט. דאָס פאָלק איז מיט דיזע רעזולטאַטען געווען צופרידען און האָט זיך געוואָלט בערוהיגען און ניט פאָדערן מעהר. אָבער די פיהרער פון פאָלק פון יענער צייט, די חשמונאים, זיינען מיט די רעזולטאַטען גיט געווען צופרידען; זיי האָבען געוואָלט געהן ווייטער — צו בעקומען אויף פּאָליטישע זעלבשטענ־דיגקייט. די פּאָליטישע אומשטענדען אין אזיען זיינען אין יענער צייט גע־ווען גינסטיג צו העלפען די חשמונאים דערגרייכען זייער ציל. יהודה איז געוואָרען אַ קעניגרייך מיט אַן אייגענעם הערשער, מיט אַן אַרמעע, מיט זעלבשטענדיגע דיפּלאָמאַטישע בעציהונגען צו אַנדערע קעניגרייכען. יעצט איז אויפגעשוואומען אַ שווערע פראַגע: וואָס פיר אַן אָרדנונג עס זאָל גע־שאַפען ווערען אין לאַנד, וואָס זאָל שטימען מיט דעם גייסטיגען, טהעאָקראַ־

טישען לעבען, צו וועלכען דאָס פאָלק איז שוין געוואָרען צוגעוועהנט זינט פיעלע יאָהרהונדערטער?

עס האָט זיך אָנגעהויבען אַן אינערליכער קאַמף, וועלכער שטעלט מיט זיך פאָר איינעם פון די וויכטיגסטע מאָמענטען אין דער אידישער געשיכטע. עס איז געוואָרען אַ פראגע: וועלכער עלעמענט זאָל האָבען די אויבערמאַכט אין דער רעגירונג — דער רעליגיעזער, אָדער דער פּאָליטישער? עס האָבען זיך דאַמאָלס געבילדעט צוויי פאַרטייען: צדוקים און פּרושים. די ערסטע האָבען געוואָלט, אַז די הערשענדע מאַכט זאָל זיין די וועלטליכע, און די אַנדערע האָבען געוואָלט, אַז די גייסטיגע מאַכט זאָל הערשען. די צדוקים האָבען געשטרעבט צו אַסימילאַציע, די פּרושים — צו אַ זעלבשטענ-דיגען אייגענאַרטיגען נאַציאָנאַלען לעבען. די הערשער פון די חשמונאים, וועלכע זיינען געווען גרינדער פון דער פּאָליטישער מאַכט, זיינען געווען אויף דער זייט פון די צדוקים, אין זייער פריוואַט-לעבען האָט געהערשט די גרי-כישע קולטור, זייערע נעמען זיינען געווען גריכישע: אַריסטאָבולוס, אַלכסנדר, אַנטיגאָנוס, און דיזע זיינען דאָך אויך געווען כהנים גדולים. אויף דיזער זייט איז אויך געווען די רייכע קלאַס און פערשיידענע בעאַמטע. אָבער די מאַסע פון פאָלק, וואָס איז געווען געוועהנט פון אַלטע יאָהרען צו פיהרען אַ שטרענגעם רעליגיעזעם לעבען, האָט געהאַלטען מיט דער פאַרטיי פון די פּרושים, מיט זייער אַלטער רעליגיעזער קאָנסטיטוציאָן. עס איז געוואָרען אַ שטאַרקע שפּאַלטונג, וועלכע האָט צוטרייסעלט דעם גאַנצען פונדאַמענט פון דער יונגער חשמונאישער דינאַסטיע. דער פעסטער צעמענט פון דער טהעאָקראַטיע איז געווען שטאַרקער פון דעם נייעם דינעם הייטעל פון דער וועלטליכער רעגירונג; די רעליגיאָן האָט בעזיגט די פּאָליטיק און די חשמונאישע דינאַסטיע מיט איהר רעגירונג לויפט שנעל צום אונטערגאַנג.

צום אונטערגאַנג פון דער דינאַסטיע פון די חשמונאים האָט אויך פיעל געהאָלפען די אונצופרידענהייט פון אַ גרויסען און וויכטיגען טייל פון פאָלק דערמיט, וואָס איינע און די זעלבע פּערזאָן האָט אין זיך פעראייניגט צוויי פערשיידענע עמטער: קעניג און כהן גדול, וועלכע קענען שווערליך האַרמאָ-נירען צווישען זיך. עס איז ווירקליך שווער פיר איין פּערזאָן געוויסענהאַפט דורכצופיהרען די פליכטען פון דיזעביידע עמטער: צו פיהרען קריג און פערגיסען בלוט, און אין דער זעלבער צייט צו זיין אַ גייסטיגער פיהרער און פּרעדיגען מאָראַל פון מענשען-ליבע און פון לא תרצח. צו אַלעם דעם האָט דיזע צוויי-קעפּיגע מאַכט אָנגעמאַכט שרעקליכע קריגערייען און רייסענים צווישען די מיטגלידער פון דער חשמונאישער דינאַסטיע.

דיזע רייסערייען האָבען געפיהרט. דערצו, דאָס די **אידישע מלוכה איז** געוואָרען איינגעשלונגען פון דעם גרויסען וועלט־רויבער, פון רוים. די צוויי שטרייטענדע ברידער חשמונאים, הורקנוס דער 2טער און אריסטאָבולוס דער 2טער, האָבען זיך געווענדט צום רוימישען פעלדהערר פּאָמפּעיוס, וועלכער האָט דאַמאָלס געוויזען זיינע העלדענטאַטען אין וועסט־אַזיען, אום ער זאָל ענטשיידען, ווער פון זיי איז גערעכט. פּאָמ־פּעיוס האָט די פראַגע שנעל געלעזט: ער האָט גענומען יהודה אונטער דעם שוץ פון רוים (63 פ. קר.). באַלד האָט רוים אין גאַנצען בעהערשט יהודה. די פרייע אידישע מלוכה אונטער די חשמונאים האָט געדויערט נאָר 80 יאָהר (140—63 פ. קר.). די האַלב־פרייע מלוכה האָט עקסיסטירט נאָך ווייניגער.

די גאַנצע אימפּעריע פון אַלכסנדר מוקדון געהט איבער צו דער מאַכט פון רוים, אָבער די קולטור בלייבט אין אַלע לענדער און פּראָווינצען די זעלבע — די גריכישע. אַ אויסנאַהמע אין דיזער הינזיכט זיינען די אידען אין יהודה, ווי אויך אין אַלע אַנדערע לענדער, וואו זיי זיינען געווען צוזעעט און צושפּרייט — זייער קולטור איז געווען אַ מין מיש־מאַש פון יודענטום און גריכענטום.

ז. די פירסטען שמעון און יוחנן הורקנוס. (140—104 פ. קר.)

באַלד מיט דעם אָנפאַנג פון דער רעגירונג פון ערסטען אידישען פירסט פון דער דינאַסטיע חשמונאים, שמעון, איז דאָס לאַנד יהודה געוואָרען רוהיג און אונאָפּהענגיג. דאָס פאָלק האָט אויפגעהערט אָנשטרענגען זיך צו שטרייטען, און האָט געקענט אונגעשטערט איבערגעהן צו רוהיגע בע־שעפטיגונגען. דער לאַנדמאַן האָט געקענט רוהיג בעאַרבייטען זיין פעלד און זיין וויינגאָרטען, דער סוחר — זיך אָפּגעבען מיט זיין האַנדעל. איינער פון די וויכטיגסטע פערדינסטען פון שמעון'ען איז געווען, וואָס ער האָט ערוואָרבען פיר דאָס לאַנד די שטאָדט יפו, וועלכע איז אימער געווען אַ זעהר וויכטיגער פונקט פיר דעם אויסלענדישען האַנדעל דורך דאָס מיט־לענדישע מעער.

אין דעם ערסטען בוך פון די חשמונאים (חשמונאים א, קאַפּיטעל 14) איז פאָרגעשטעלט אַ זעהר אינטערעסאַנטעס בילד פון דעם רוהיגען און גליק־ליכען לעבען פון אידישען פאָלק אין דער צייט פון שמעון החשמונאי און זיינע נאָכפאָלגער. דיזעס בילד איז טיילוויין ריכטיג אין דער צייט פון זיינע נאָכפאָלגער, אָבער אין שמעון'ס צייטען זיינען די אומשטענדען נאָך

ניט געווען אזוי גלענצענד, ווי עס איז קלאָר צו זעהן פון דער געשיכטע פון זיין רעגירונג.

דאָס לאַנד יהודה האָט ווירקליך געהאַט רוה אין דער צייט, וואָס דע-מעטריוס דער 2טער האָט געפיהרט קריג מיט טריפאָן'ען. צוליב דיזען קריג האָט דעמעטריוס געמוזט פערשווייגען די אונאָפּהענגיגקייט פון די אידען און די פערגרעסערונג פון דער אידישער טעריטאָריע דורך ערווערבען יפו און גזר. אָבער די אומשטענדען האָבען זיך געענדערט נאָך דעם, ווי דע-מעטריוס איז ארייגעפאַלען אין פּלען ווערענד זיין קריג מיט'ן פּארטהישען קעניג מיטהרידאטעס דעם 1טען, און אויף'ן סירישען טראָן איז ארויף זיין ברודער אנטיאָכוס דער 7טער סידעטעס, וועלכער האָט געפאַנגען זיין געגנער טריפאָן און האָט איהם הינגעריכטעט (138 פ. קר.).

אין דיזען קריג איז שמעון געשטאַנען אויף דער זייט פון סידעטעס'ן, וועלכער האָט איהם געבעטען, אז ער זאָל איהם זיין צו הילף. דערצו האָט איהם אויך געטריבען דער געפיהל פון ראכע פיר דעם טויט פון זיין ברודער יונתן, וועלכען דער מערדער טריפאָן האָט פערנאַרט מיט פאַלשע רייד און האָט איהם אומגעבראכט. שמעון האָט געהאָלפען סידעטעס'ן מיט סאָלדא-טען, געלט און פּראָוויזיאָן. אָבער אזוי באַלד ווי סידעטעס האָט געזיגט, האָט ער אָנגעהויבען פערלאַנגען צו הערשען איבער אייניגע פּראָווינצען, וועלכע האָבען געהערט צום לאַנד יהודה. ער האָט געפאָדערט פון שמעון'ען, אז ער זאָל איהם אָפּגעבען יפו, גזר און די פעסטונג אקרא אין ירושלים. און אויב שמעון וויל, דאָס דיזע שטעדט און פעסטונגען זאָלען בלייבען פיר איהם, מוז ער בעצאָהלען צו דער סירישער רעגירונג 1,000 טאַלאַנטען זילבער. אום צו פערמיידען אַ שטרייט האָט שמעון איינגעשטימט צו בעצאָהלען 100 טאַלאַנטען, ווייל מעהר ווי אזוי פיעל איז ער ניט געווען אין שטאַנד צו געבען. סידעטעס האָט געשיקט אַן ארמעע צו צווינגען שמעון'ען נאָכצוגע-בען זיינע פאָדערונגען. שמעון איז שוין דאַמאָלס געווען זעהר אַלט, און האָט ניט געקענט פּערזענליך נעהמען אָנטייל אין דעם שטרייט און ער האָט געשיקט געגען דעם פיינד זיינע צוויי זיהן, יוחנן און יהודה. די ברידער האָבען געהאַט אַ גלענצענדען זיג און זיינען מיט גרויס טריאומף געקומען צוריק אין ירושלים (137 פ. קר.).

נאָך דיזען זיג האָט אנטיאָכוס סידעטעס מעהר ניט בעאונרוהיגט דאָס לאַנד יהודה. אָבער שמעון'ען איז ניט געווען בעשערט צו ענדיגען זיינע יאָהרען רוהיג. זיין איידים פּטאָלעמעאוס בן חביב, וועלכער איז געווען אַ סאָרט גובערנאַטאָר איבער דער געגענד פון יריחו, האָט ער-

מאָרדעט זיין שוועהר שמעון מיט זיינע צוויי זיהן, מתתיהו און יהודה, וועלכע זיינען געקומען צו איהם צו גאַסט אין דער פעסטונג דאָק; נאָכדעם האָט ער געשיקט זיינע סאָלדאַטען צו ערמאָרדען שמעון'ס לעצטען זוהן, יוחנן, וועלכער איז דאַמאָלס געווען קאָמענדאַנט אין דער פערסטונג גזר, אום עס זאָל מעהר ניט בלייבען קיין שריד ופליט פון די חשמונאים און ער זאָל קענען ווערען הערשער איבער'ן לאַנד יהודה מיט דער הילף פון אַנטיאָכוס סידעטעס. יוחנן האָט זיך וועגען דעם דערוואוסט צו דער רעכטער צייט און ער האָט דער'הרג'עט די מערדער, וואָס זיינען געשיקט געוואָרען פון זיין שוואָגער. נאָך דיזער טאַט איז יוחנן ענטלאָפען נאָך ירושלים. דאָרט האָט דאָס פאָלק געוויזען צו איהם גרויס סימפּאַטיע, און ווען פּטאָלעמעאוס איז געקומען צו ירושלים האָט ער זיך איבערצייגט, דאָס עס איז איהם אונמעגליך צו נעהמען די שטאָדט מיט זיין ביסעל סאָלדאַטען, און ער איז אוועק צוריק צו זיין פעסטונג דאָק פון יריחו.

יוחנן איז באַלד אַוועק אַהין מיט אַ קליינער אַרמעע און האָט בעלאַגערט די פעסטונג דאָק. אָבער דער מערדער פּטאָלעמעאוס, וועלכער האָט פערהאַלטען ביי זיך זיין שוויגער, די מוטער פון יוחנן, האָט ארויפגעבראַכט די אַלטע פרוי אויף'ן מויער פון דער פעסטונג יעדען מאָל, ווען יוחנן האָט זי געוואָלט שטורמען, און ער האָט איהם מתרה געווען, דאָס ער וועט זי אַראָפּוואַרפען פון מויער, אויב ער וועט שטורמען די פעסטונג. דערווייל איז אָנגעקומען דאָס שמטה-יאָהר, ווען עס איז ניט געווען געגוג פּראָוויזיאָן פיר די בעלאַגערער, און יוחנן איז געווען געצוואונגען צוריצוקעהרען זיך אין ירושלים. דער סוף איז געווען, דאָס דער רוצח פּטאָלעמעאוס האָט ערמאָרדעט יוחנן'ס אַלטע מוטער און איז ענטלאָפען נאָך רבת בני עמון (פילאַדעלפיא).

שמעון'ס קערפּער האָט מען מקבר געווען אין דעם פאַמיליען-גראַב אין מאָדים, און יוחנן איז געוואָרען כהן גדול און נשיא (פירסט) אָנשטאָט זיין פאָטער. די צייט, וואָס יוחנן אָדער יוחנן הורקנוס (135—104 פ. קר.) איז געוואָרען הערשער, איז געווען זעהר אַ קריטישע — אַנטיאָכוס סידעטעס האָט ווידער ערקלערט קריג דעם הערשער פון יהודה מיט דעם צוועק אָפּצונעהמען פון איהם צוריק די שטאָדט יפו מיט דער אומגעגענד. ער איז אריין אין יהודה מיט אַ גרויסער מיליטערישער מאַכט, האָט פערוויסטעט פעילע אידישע שטעדט און האָט בעלאַגערט ירושלים (134 פ. קר.).

די בעלאַגערטע אידען האָבען זיך געפונען אין גרויסער נויט. עס האָט לאַנג ניט גענומען און דאָס פאָלק אין ירושלים האָט אָנגעהויבען צו ליידען

הונגער. יוחנן הורקנוס איז געווען געצוואונגען ארויסצושיקען די מענשען, וואָס טויגען ניט צו בעשיצען די שטאָדט. אָבער אַנטיאָכוס סידעטעס האָט זיי ניט דורכגעלאָזען, און אזוי האָבען זיי זיך געדרעהט און געבלאָנדזעט ארום ירושלים ביז עס איז אָנגעקומען דער יום טוב סוכות. דאמאָלס האָט די בעפעלקערונג אין ירושלים בעשלאָסען אריינצונעהמען די אונגליקליכע צוריק אין שטאָדט וועניגסטענס איבער יום טוב. דאן האָט יוחנן הורקנוס געבעטען אַנטיאָכוס סידעטעס'ן, אַז ער זאָל די צייט פון יום טוב מאכען אַ וואפען־שטילשטאנד. אַנטיאָכוס האָט איהם זיין וואונש נאָכגעגעבען און האָט נאָך געשיקט אַ קרבן אין בית המקדש. דאָס האָט געפיהרט דערצו, דאָס יוחנן הורקנוס האָט פערפיהרט פערהאנדלונגען מיט סידעטעס'ן וועגען פרידען. די בעדינגונגען פון דיזען פרידען זיינען פיר די אידען געווען זעהר ניט גינסטיג, אָבער יוחנן הורקנוס איז געווען געצוואונגען זיי אָנצונעהמען. וואהרשיינליך האָט ער גערעכענט, דאָס די לאגע פון סיריען און פון סידעטעס'ן וועט זיך גיך ענדערן, און דאן וועלען די בעדינגונגען פון דעם פרידען מוזען געענדערט ווערען.

און ווירקליך, אין אַ קורצער צייט נאָכדעם איז סידעטעס אוועק שטרייטען מיט די פארטהיער, אָבער ער האָט געהאט אַ מיאוס'ע מפלה און ער איז געווען געצוואונגען אראָפּצוּוואַרפען זיך פון אַ הויכען בארג און טויטען זיך אום ניט אריינצופאלען אין פלען (129 פ. קר.). דעמעטריוס דער 2טער איז אַפילו בעפרייט געוואָרען פון זיין געפאנגענשאפט ביי די פאַרטהיער און איז צוריק ארויף אויף דעם סירישען טראָן, אָבער די רייסערייען אין דער די־נאסטיע האָבען ניט אויפגעהערט און האָבען זיך געענדיגט מיט דעם פאָל־שטענדיגען אונטערגאנג פון דער סירישער מאָנארכיע.

יוחנן הורקנוס האָט זיך בענוצט מיט דיזען צושטאנד פון סיריען און האָט זיך ענטזאגט פון צו זיין אַ וואסאל. די אלע אונגינסטיגע בעדינגונגען פון דעם פרידען, וואָס איז געשלאָסען געוואָרען מיט סידעטעס'ן, האָט ער אָפּגעשאפט, און אום דאָס זאָל זיין אָנערקענט פון די רוימער, האָט יוחנן הורקנוס געשיקט אַ געזאנדטשאפט צום רוימישען סענאט צו בענייען דעם בונד מיט רוים און בעטען, אַז דער סענאט זאָל אָנערקענען פיר איהם די שטעדט יפו, גזר און אנדערע, וועלכע ער האָט פריהער ערוואָרבען. דער סענאט האָט ערפילט זיין וואונש און יוחנן הורקנוס איז געבליבען הערשער איבער יהודה און די אנדערע שטעדט, וואָס ער האָט פריהער איינגענומען, ניט אָפּהענגיג פון קיינעם.

נאכדעם האט זיך יוחנן הורקנוס גענומען צו אונטערוואַרפען אונטער זיין מאכט איינינע בענאכבארטע פראווינצען, וועלכע האבען געשטערט די ענטוויקלונג פון דער פאליטישער מאכט פון אידישען פאלק. די ערסטע זיינען געוועזן די סאמאריטאנער (שומרונים), וועלכע האבען פערנומען שכם און די אומגעגענד און האבען געשטערט צו דער פעראייניגונג פון דעם אידישען פאלק, וואס א טייל פון איהם האט זיך בעזעצט אין יהודה און א טייל אין גליל אויף יענער זייט פון שכם. דאס האט געצוואונגען יוחנן הורקנוס׳ן צו אונטערנעהמען א פעלד־צוג געגען די שומרונים. אויסער דעם איז זייער טעמפעל, וואס איז געשטאנען אויף׳ן בארג גריזים, אויך געוועזן א גרויסע שטערונג פיר די אידישע רעליגיאן. יוחנן האט זיי בעזיגט, האט איינגענומען זייער הויפטשטאדט שכם און האט צושטערט זייער טעמפעל. דאס איז געוועזן א זעהר וויכטיגע עראייגנים אין דעם לעבען פון אידישען פאלק און מען האט דעם טאג, וואס דער סאמאריטאנישער טעמפעל איז צושטערט געווארען, ערקלערט פיר א נאציאנאלען יום טוב אונטער׳ן נאמען „יום גריזים” (21טען כסלו). פון דאמאלס אן האבען די שומרונים פערלארען יעדען פאליטישען ווערט, און פון זיי איז געבליבען נאר א קליין הייפעל, וואס ווערט אלע מאל וועניגער און וועניגער.

פיעל וויכטיגער איז געוועזן פיר דאס אידישע פאלק די מלחמה מיט אדום און דער זיג איבער דיזער נאציאן. די אדומים זיינען געוועזן די זיד־ליכע שכנים פון יהודה און פון אייביג אן זיינען זיי געוועזן זעהר פיינדליך צו די אידען; בעזונדערס זיינען זיי געוועזן געפעהרליך פיר דאס אידישע פאלק אין א צייט פון קריג, ווייל דורך דיזעם לאנד איז געוועזן דער נאהענטסטער וועג צו קומען אין ירושלים. עס איז געוועזן נעטיג איינצונעהמען דאס לאנד אדום און אויסבויען דארט נייע פעסטונגען אום צו בעשיצען דאס לאנד יהודה פון דיזער זייט. נאך דעם, ווי יוחנן הורקנוס האט בעזיגט דאס לאנד אדום, האט ער ערלויבט צו בלייבען וואוינען אין לאנד נאר די, וועלכע האבען אנגענומען דעם אידישען גלויבען. פיעלע פון די אלטע איינוואוינער האבען אנגענומען די אידישע רעליגיאן און האבען זיך מיט דער צייט אסי־מילירט מיט די אידען. דיזער פאקט האט געבראכט דעם אידישען פאלק פיעלע צרות און דער דינאסטיע פון די חשמונאים — איהר אונטערגאנג. די אידען אין זרובבל׳ס און עזרא׳ס צייטען האבען ניט געוואלט אריינגעה־מען אין זיך פרעמדע פעלקער, ווען יענע האבען זיך ביי זיי געבעטען, און יוחנן האט געצוואונגען אן אנדער פאלק אנצונעהמען דאס יודענטום. דער

רעזולטאַט פון דעם איז געוועזן אַ זעהר טרויעריגער, ווי עס וועט ווייטער דערצעהלט ווערען.

נאָכדעם האָט זיך יוחנן גענומען צו דער שטאָדט שומרון, ווייל די גריכען, וואָס זיינען דאָרט געזעסען, האָבען זעהר אָפט בעאונרוהיגט די אידישע בעפעלקערונג אין זייער נאָכבאַרשאַפט. ער האָט אהין געשיקט זיינע צוויי זיהן, אַריסטאָבולוס און אַנטיגאָנוס, וועלכע האָבען זי בעזיגט. די לעגענדע דערצעהלט, דאָס יוחנן האָט געהערט אַ בת קול אין בית המקדש אין דער צייט, וואָס ער האָט דאָרט מקריב געווען קרבנות, אַז זיינע זיהן האָבען גע-האַט אַ נצחון איבער'ן פיינד. דער טאָג, ווען די חשמונאים האָבען איינ-גענומען שומרון, איז בעשטימט געוואָרען פיר אַ נאַציאָנאַלען יום טוב (25טען חשון).

אַזוי איז אין יוחנן'ס צייט דאָס לאַנד יהודה געוואָרען פערגרעסערט אין אַלע עקען. אָבער דער הערשער האָט נאָך אַלץ געטראָגען ניט מעהר ווי דעם טיטעל „עטהנאַרך" (פירסט) און כהן גדול. ווי עס שיינט איז דער טיטעל כהן גדול געווען דער וויכטיגסטער, ווייל אויף די מטבעות, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען אין זיין צייט, זיינען נאָר געווען געשטעמפּעלט די ווער-טער „יוחנן כהן גדול וחבר היהודים". דאָס צייגט אויף דעם דעמאָקראַטי-שען גייסט פון יענער צייט צווישען די אידען. „חבר היהודים" בעדייט „די אידישע געמיינדע". אָבער גיכער איז צו פערשטעהן אונטער'ן וואָרט „חבר" קאָללעגיום אָדער סענאַט. די צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס איז לאַנג געבליבען אין דעם אָנדענקען פון פאָלק אַלס אַ זעהר גלענצענדע, אין וועלכער דאָס אידישע לאַנד האָט פיעל פערגרעסערט איהר פּאָליטישע מאַכט.

ח. די אידישע פּאַרטייען און די אינערליכע רעגירונג אין די לעצטע צייטען פון יוחנן הורקנוס.

די אידישע נאַציאָן איז יעצט געשטאַנען אויף אַ שייד-וועג. איהר איז פאָרגעשטאַנען צו לעזען די פראַגע: אויף וועלכען וועג צו געהן? זאָל זי געהן אויף דעם וועג פון אַנדערע פעלקער, וואָס פיהרען אַ פּאָליטישעם לעבען, אָדער זי זאָל געהן אויף דעם זעלבען וועג, אויף וועלכען זי איז איינגעוועהנט צו געהן שוין 400 יאָהר, זינט דער צייט פון זרובבל, עזרא, נחמיה און די סופרים, די אנשי כנסת הגדולה — צו פיהרען איבערהויפּט אַ גייסטיגעס לעבען מיט אַ טהעאָקראַטישער רעגירינג? דאַרף די אידישע נאַציאָן נעה-מען אָנטייל אין פּאָליטישען לעבען פון אַנדערע פעלקער, פיהרען מלחמות,

זוכען צו ווערען פיזיש שטארקער, פערגרעסערן איהר טערריטאריע, אדער זי דארף שטרעבען נאר צו פעבעסערן איהר גייסטיגעס לעבען, ענטוויקלען א הויכע מאראל און זיך ניט מעסטען אין פיזישער קראפט מיט אנדערע פעלקער, נאר פיהרען אזא סארט לעבען, ווי עס פאסט פיר א פאלק, וואס האט א פרעטענזיע צו זיין א גאט־ערוועהלטעס פאלק, אן עם סגולה?

די פראגע איז געוועזען א ברענענדע און האט געפאדערט שנעל געלעזט צו ווערען. די ערסטע פירסטען פון די חשמונאים האבען געפיהרט דאס פאלק אויף דעם וועג פון אן אלגעמיינעם פאליטישען לעבען. אויף זייער זייט איז געוועזען די אידישע אריסטאקראטיע פון יענער צייט: די כהנים, די בעאמטע און פיעלע פון פאלק, וואס זיינען געוועזען גענייגט צום גריכישען לעבען. געגען דיזער פארטיי זיינען געשטאנען ווי אן אייזערנע וואנט די יעניגע, וועלכע האבען געגעבען א פארצוג דעם גייסטיגען און מאראלען צושטאנד פון פאלק, וועלכע האבען געפונען דאס גליק פון פאלק אין דער רעליגיאן, אין א טהעאקראטישער רעגירונג און אין א סארט לעבען, וואס איז אין גאנצען פערשיידען פון דעם לעבען פון אלע אנדערע פעלקער. צו דיזער פארטיי האבען געהערט די אידישע געלעהרטע פון יענער צייט און די פאלקס־מאסע.

דיזע צוויי פארטייען זיינען שארף ארוים איינע געגען דער אנדערער אין דער צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס. דאמאלס האבען די פארטייען בעקומען זייערע נעמען. די פאליטישע פארטיי האט געהייסען צדוקים, נאך דעם נאמען צדוק, דעם אור־פאטער פון די אלע כהנים גדולים, וועלכע זיינען געוועזען אין יהודה די גאנצע צייט פון יהושע בן יהוצדק ביז די חשמונאים; די לעצטע כהנים גדולים פון דיזען יחוס זיינען געוועזען יאזאן און אלקימאס, וועלכע האבען געשטרעבט אפצושאפען אין פאלק דאס יודענטום און איינפלאנצען דאס גריכענטום, דעם העלעניזם. די אנדערע פארטיי האט זיך גערופען פרושים, אפגעזונדערטע, וועלכע האט געשטרעבט איינצופלאנצען אין פאלק דעם וואונש און פערלאנג צו פיהרען א שטרענג רעליגיעזעס לעבען, צו זיין אפגעזונדערט פון אלע אנדערע פעלקער. דיזע פארטיי האט פערלאנגט נאר איין זאך — מען זאל לאזען דעם פאלק פיהרען א רוהיגעס רעליגיעזעס לעבען, קיינער זאל זיי דערין ניט שטערען; זיי האבען ניט פערלאנגט קיין אנטייל אין פאליטישען לעבען פון די אנדערע פעלקער און ניט שטרייטען מיט קיינעם. מיט איין ווארט — די צדוקים האבען געוואלט אפטיילען די רעגירונג פון דער רע-

ליגיאָן, און די פּרושים האָבען געפאָדערט, דאָס די רעגירונג זאָל זיין אונ־טערוואָרפען אונטער דער רעליגיאָן.

עס איז אָבער געווען נאָך א פּארטיי, א דריטע, וועלכע האָט בעהויפּ־טעט, דאָס עס איז גאָר אונמעגליך פיר א מענשען צו פיהרען אַן עכט רע־ליגיעזעס לעבען און האָבען אומגאַנג מיט דער געזעלשאַפט, ווי זי איז איינ־געאָרדענט. אום צו פיהרען אַן אמת מאָראַלישעס לעבען, דאַרף מען אָפּשאַ־פען אייגענטום, מען מוז פיהרען א שטרענג מאָראַלישעס לעבען צוזאַמען ווי ברידער, ווי איין פאַמיליע, זיך בעשעפטיגען נאָר מיט נאַטור־ארבייט, ווי אַקערבוי, עסען זעהר איינפאַכע שפּייזען, קליידען זיך איינפאַך, וואוינען איינפאַך, און שטרעבען נאָר צו א גייסטיגען, שטרענג־מאָראַלישען לעבען. דיזע פּאַרטיי איז בעוואוסט אונטער׳ן נאָמען אסיים (עסעער). מען גלויבט, אז דאָס וואָרט איז אַן אַראַמעאישעס — „אסיא״, וועלכעס בעדייט דאָקטאָר (זעה ווייטער).

פון דיזע פּאַרטייען האָבען נאָר די ערסטע צוויי געקעמפּט צווישען זיך, די צדוקים און די פּרושים; די דריטע אָבער, די אסיים, האָבען אין גאַנצען פערוואָרפען דאָס בירגערליכע געזעלשאַפטליכע לעבען און האָבען געפיהרט א לעבען פון מאָנאַכען, ערגעץ אין די פעלדער, ווייט פון א מענשליכער גע־זעלשאַפט. מיר וועלען דאָ געבען א ביסעל אויספיהרליכער די כאַראַקטע־ריסטיק פון דיזע פּאַרטייען, אום מען זאָל בעסער פערשטעהן זייער וויכטיג־קייט אין דעם אידישען לעבען פון יענער צייט.

די צדוקים. דיזע פּאַרטיי איז בעשטאַנען הויפּטזעכליך פון די מע־סיגע העלעניסטען, וועלכע האָבען געלעגט מעהר געוויכט אויף דער וועלט־ליכער קולטור איידער אויף דער גייסטיגער. צו איהר האָבען געהערט גע־בילדעטע כהנים, די העכערע בעאַמטע, און אין אַלגעמיין די רייכערע קלאַס, וועלכע האָט געהאַט אָפטע נעשעפטען און אומגאַנג מיט די גריכען. דער אידעאַל פון דיזער פּאַרטיי איז געווען — אָפּצושוואַכען די ספּעציעלע אי־דישע מאַניערען און מנהגים, וועלכע זונדערן זיי אָפּ פון אַנדערע פעלקער, ווי די סיריער, עגיפּטער, און שטערען די אידען צוזאַמענלעבען זיך מיט זיי. תורת משה איז ביי זיי געווען הייליג, דאָס איז ביי זיי געווען די קאָנסטי־טוציאָן פון פאָלק, אָבער די מנהגים, די געזעצען, וואָס זיינען געמאַכט גע־וואָרען אין פערשיידענע צייטען אַלס א צאַם צו דער תורה, געזעצען, וואָס זיינען פערפאַסט געוואָרען פון מענשען און זיינען ניט געטליך, האָבען פיר די צדוקים ניט געהאַט קיין ווערט און זיי האָבען זיך ניט געהאַלטען פער־פליכטעט צו היטען זיי. אָבער דערפאַר האָבען זיי די ביבלישע געזעצען

פינקטליך ערפילט, ניט אכטענדיג דערויף, וואָס זיי זיינען מאַנכמאָל שווער דורכצופיהרען אין דער פּראַקטיק. אזוי צ. ב. האָבען זיי דורכגעפיהרט דאָס געזעץ „עין תחת עין" בוכשטעבליך, ווערענד די פּרושים האָבען עס געמאַכט גרינגער, נעמליך, דאָס דעם, וואָס האָט יענעם ארויסגענומען אַן אויג, זאָל מען אונטערוואַרפען נאָר אונטער אַ געוויסער געלט־שטראָף. דאַגעגען, פון די רעליגיעזע געזעצען האָבען זיי, די צדוקים, וועניגער געהאַלטען פון די פּרושים. זיי האָבען אמאָל געזעהען, ווי די פּרושים זיינען טובל די כלים פון בית המקדש, האָבען זיי זיך צולאַכט און האָבען געזאָגט: „די פּרושים וועלען באַלד טובל זיין די זון אין וואסער".

די צדוקים האָבען אויך ניט געגלויבט אין השארת הנפש, דאָס די נשמה פון מענשען נאָך זיין טויט פיהרט נאָך אַ סאָרט לעבען, און אַז דער מענש בעקומט נאָך זיין טויט בעלוינונג פיר זיינע גוטע מעשים און אַ שטראָף פיר זיינע שלעכטע טאַטען. זיי האָבען אויך ניט געגלויבט אין תחית המתים, דאָס די טויטע וועלען נאָך אמאָל צוריק לעבעדיג ווערען. זיי האָבען דערין ניט געגלויבט, ווייל עס איז אין דער תורה וועגען דעם ניט געזעדט.

אין אלגעמיין זיינען די צדוקים געווען מענשען פון לעבען און האָבען זיך וועניג אינטערעסירט מיט רעליגיאָן. זיי האָבען ניט געגלויבט אין דאָס, וואָס זיי זעהען ניט אָדער פיהלען ניט מיט זייערע חושים, דעריבער האָבען זיי ניט געגלויבט אין דער עקסיסטענץ פון מלאכים אָדער גייסטער.

די פּרושים. די פּרושים האָבען געלעגט די הויפּטגעוויכט אויף דעם רעליגיעזען לעבען. די פּאָליטישע פרייהייט איז פיר זיי געווען וויכטיג נאָר דערפאַר, ווייל זי זיכערט די פרייהייט און אונאָפּהענגיגקייט פון דעם גייסטיגען, רעליגיעזען לעבען. אַן דער שפּיץ פון דיזער פּאַרטיי זיינען געשטאַנען הויך־געבילדעטע מענשען, גוט־געזיטעטע, מיט טיפע רעליגיעזע איבערצייגונגען. אָנהענגער פון דיזער פּאַרטיי זיינען געווען מענשען פון די מיטעלע און אונטערע שיכטען פון פאָלק, און דעריבער איז זי געווען דורכגעדרונגען מיט אַ דעמאָקראַטישען גייסט.

די פּרושים האָבען בעטראַכט די אינטערעסען פון דעם פאָלק אַלס פיעל וויכטיגער ווי די אינטערעסען פון דער רעגירונג. די תורה איז געווען דאָס געזעצבוך, וואָס האָט רעגולירט דאָס לעבען פון פאָלק. אָבער אזוי ווי די תורה האָט ניט ארייננעמען אַלע צופעלען פון לעבען, האָט מען זי געמוזט ערגענצען מיט דער טראַדיציאָן, מיט תורה שבעל פה, אָדער מיט אויסטייטשען די געזעצען אין די ווערטער פון דער תורה.

און אזוי האָבען די פּרושים פאָרטגעזעצט די טעטיגקייט און די מע־טאָדע פון די סופרים און די אנשי כנסת הגדולה. אָבער זיי זיינען געווען אין זייער טעטיגקייט זעהר פּאָזיכטיג, ווייל דאָס לעבען פון אידישען פאָלק איז געוואָרען פיעל אנדערש זינט עס איז געוואָרען זעלבשטענדיג. זיי האָ־בען געמוזט פיעלע זאכען ענדערן, אָבער די ענדערונגען האָבען געמוזט שטי־מען מיט דעם וואהרען גייסט פון דער תורה. עס איז געווען א זעהר שווערע אויפגאַבע: ניט ענדערן די געזעצען פון דער תורה און דאָך זיי צופּאסען צום נייעם לעבען פון פאָלק, וועלכעס איז פיעל אנדערש פון פריהער. אָבער די פּרושים האָבען געלעזט דיזע אויפגאַבע זעהר געוויסענהאַפט און זעהר פּאָר־זיכטיג. מיט זייערע ערקלערונגען פון די געזעצען פון דער תורה האָבען זיי פיעלע זאכען פערלייכטערט פיר דאָס פאָלק. אזוי צ. ב. האָבען זיי ער־קלערט, דאָס „עין תחת עין" מיינט, מען זאָל געבען א געלט־שטראָף און ניט ארויסנעהמען אַן אויג פיר אַן אויג און ד. גל. און דעריבער איז דאָס פאָלק געווען אויף זייער זייט און געגען די צדוקים, וועלכע האָבען זיך גע־האַלטען אַן דעם בוכשטאַב פון געזעץ, אַן דער אויסטייטשונג אות באות.

די פראַגע פון דער אונגערעכטיגקייט אין דער וועלט־אָרדנונג: וואָרום געהט עס דעם שלעכטען גוט, און דעם גוטען שלעכט? האָט געמאַכט דענקען פיעלע פון די גרויסע מענשען פון אידישען פאָלק, פון די נביאים אָן, און מען האָט זיך געגעבען די מיה צו פערענטפערן זי אויף אַן ארט, וואָס זאָל שטימען מיט דעם גלויבען און דער גערעכטיגקייט פון גאָט. מיט דער צייט איז דיזע פראַגע פערענטפערט געוואָרען דורך דעם פּרינציפּ פון אונ־שטערבליכקייט פון דער זעעלע (השארת הנפש) און דורך שכר ועונש נאָך דעם טויט. די פּרושים האָבען אָנגענומען דיזע ערקלערונג, ווייל זי האָט געשטימט מיט די רעליגיעזע געפיהלען פון פאָלק. די צדוקים אָבער האָבען דאָס ניט אָנגענומען, ווייל עס איז וועגען דעם ניט דערמאָהנט בפירוש אין דער תורה.

דער ווידערשפּרוך צווישען די צוויי פּרינציפּען: ידיעה און בחירה, ד. ה. דאָס גאָט וויים פריהער וואָס דער מענש וועט טאָן, און דאָך האָט דער מענש א פרייען ווילען דאָס ניט צו טאָן, און דעריבער איז ער פּער־אַנטוואָרטליך פיר זיינע מעשים און מוז פיר זיי, אויב זיי זיינען שלעכט, בעשטראָפט ווערען, — א ווידערשפּרוך, וואָס האָט פערדרעהט דעם קאָפּ פון פיעלע דענקער, האָבען די פּרושים געזוכט רעכט צו מאַכען מיט פיער ווערטער: „הכל צפוי והרשות נתונה", דאָס הייסט: „הגם אלעס, וואָס עס טרעפט דעם מענשען, איז פאָרויסגעזעהען און בעשטימט געוואָרען פון דער

גאָטהייט, דאָך האָט דער מענש אַ פרייען ווילען עס ניט צו טאָן". דאָס וויל זאָגען: מיט'ן פערשטאַנד איז עס שווער צו בעגרייפען, אָבער די זאַך איז דאָך אַזוי. אין די זאַכען, וואו דער גלויבען און דער שכל שטימען ניט, דאַרף דער גלויבען האָבען אַ פאָרצוג, ווייל דעם מענשען'ס פערשטאַנד איז אָפטמאָל צו קורץ און צו שוואַך צו בענעהמען אַזעלכע זאַכען. אין אַזאַ פאַל האָט אונז דער חכם שלמה געלערנט: „ואל בינתך אל תשען", פערלאָז זיך ניט אויף דיין פערשטאַנד, ווייל דער פערשטאַנד קען זעהר אָפט מאַכען אַן אירטום.

די אסיים. די אסיים זיינען ניט געווען אַ פּאָליטישע פּאַרטיי, נאָר אַ מין אָרדען, וועלכער האָט זיך נאָר אינטערעסירט מיט זיין אייגענעם אינדיווידועלען לעבען, איבערהויפט מיט זיין רעליגיעזען לעבען. זיי האָבען אין אַלגעמיין ווייניג געהאַלטען פון דער וועלט, האָבען געלעבט ווי מאָנאַכען, ווי אַ פרומע ברידערשאַפט. זיי האָבען ניט געהאַט קיין פּריוואַט-אייגענטום. מען האָט געאַרבייט פיר'ן כלל, די פערדינסטען פון יעדען איינעם זיינען אַריינגעבראַכט געוואָרען אין די אַלגעמיינע קאַסע, פון וועלכער מען האָט גענומען פיר די הצטרכות פון דער געמיינדע. עס זיינען צווישען זיי ניט געווען ניט קיין רייכע און ניט קיין אָרימע. מען האָט געגעסען צוזאַמען, געוואוינט צוזאַמען, אַלע זיינען געגאַנגען אין ווייסע קליידער זומער און אין ווינטער. יעדער האָט געמוזט אַרבייטען אום צו פערדינען זיינע לעבענס-מיטלען. קיין בעדינטע האָבען זיי ניט געהאַט, פון שקלאַפען איז קיין רעד ניט געווען. די מיטגלידער פון דער סעקטע זיינען געווען אָדער אַקערבויער אָדער בעלי מלאכות. מיט האַנדעל האָבען זיי זיך ניט בעשעפטיגט. אַ נייעם מיטגליד האָט מען אַריינגענומען נאָר נאָך דעם, ווי מען האָט איהם געפּרובּט, אויב ער איז ווערט אַריינגענומען צו ווערען אין דער סעקטע. די פּראָבע האָט געדויערט אַ יאָהר. אויב ער איז געפונען געוואָרען ווערט אַריינצוטרעטען אין זייער געמיינדע, האָט מען איהם טובל געווען, אָבער ער האָט געמוזט נאָכדעם זיין צוויי יאָהר אַ האַלבער מיטגליד, ערסט נאָך די צוויי יאָהר איז ער צוגעלאָזען געוואָרען צום אַלגעמיינעם טיש צו שפּייזען צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע מיטגלידער. דאַן האָט מען איהם געגעבען אַ הייליגע שבועה, דאָס ער וועט טאָן אַלעס, וואָס די עלטערע אין דער געמיינדע וועלען פון איהם פאָדערן, דאָס ער וועט קיינעם ניט אַרויסגעבען די סודות פון דער סעקטע. דאָס איז געווען דער איינציגער פאַל, ווען אַן עססעער האָט געדאַרפט שווערען. אויסער דעם האָט ער ניט געטאָרט שווע-

רען זאָגאר אויף אַן אמת. זיין „יע" אָדער „ניין" איז געווען הייליג ווי א שבועה.

די ערסטע פליכט זייערע אין דער פריה איז געווען א געבעט צו גאָט. בשעת דער תפלה פלעגען זיי שטעהן מיט'ן געזיכט צו דער זון. נאָך דער תפלה זיינען זיי אוועק צו דער ארבייט. קומענדיג פון דער ארבייט האָבען זיי זיך טובל געווען אין קאלטען וואסער. די טבילה איז ביי זיי געווען א הייליגע רעליגיעזע פליכט. פאר יעדען עסען האָבען זיי זיך געמוזט טובל זיין. אויך נאָך דעם, ווי זיי האָבען זיך אַנגעריהרט אָן אן אונריינער זאַך, אָדער ווען זיי האָבען געטאָן די נעטיגע מענשליכע בעדערפניסען, האָבען זיי זיך טובל געווען. דער מיטעלפונקט פון רעליגיעזען לעבען איז געווען די אַלגעמיינע מאָהלצייט. דער טיש איז ביי זיי געווען א מין מזבח. פון קרבנות האָבען זיי ניט געהאַלטען. זייערע אַלגעמיינע מאָהלצייטען זיינען ביי זיי געווען פעררעכענט פיר קרבנות. די שפייז פלעגען פאַרבערייטען זייערע כהנים און דערביי האָבען זיי געמוזט אָפּהיטען זעהר פיעלע געזעצען פון ריינליכקייט. יאָזעפוס בעשרייבט זייער אויפפיהרונג אזוי: נאָך דער טבילה געהען זיי אריין אין עס־צימער, ווי אין א הייליגטום. זיי צוזעצען זיך שטילערהייט און דער בעקער דערלאַנגט יעדען זיין ברויט, און דער קוכער דערלאַנגט יעדען זיין זופּ. די שפייז איז געווען פיר אַלעמען גלייך. פאר דעם עסען האָט דער גייסטליכער געזאָגט א תפלה, קיינער האָט זיך ניט גע־טאָרט צוריהרען צו שפייז איידער די תפלה איז אָפּגעזאָגט געוואָרען. נאָך דעם עסען האָט דער גייסטליכער געזאָגט אַן אנדער תפלה, אין וועלכער ער האָט געדאַנקט גאָט אין דעם נאָמען פון די אַלע אָנוועזענדע פיר די שפייז, וואָס ער האָט זיי געגעבען. נאָכהער האָט מען אויסגעטאָן די הייליגע עסען־קליידער און מען האָט אָנגעטאָן די איינפאַכע קליידער און מען איז ווידער אוועק צו דער ארבייט ביז פאַרנאַכט. פאַרנאַכט האָט מען געפּראַוועט די אָבענד־מאָהלצייט אין דער זעלביגער אָרדנונג און מיט די זעלבע צערעמאָניעס ווי צום מיטטאָג־עסען.

מיר האָבען שוין פריהער בעמערקט, דאָס די אסיים האָבען ניט מקריב געווען קיין קרבנות אין בית המקדש פון בעלי חיים, אָבער זיי פלעגען אָפּ־פערן אַנדערע זאַכען אלס נדבות פיר דעם טעמפּעל. ביי זייער געטליכען דינסט פלעגען זיי לייענען געוויסע אָפּטיילונגען פון תנ"ך. זיי זיינען גע־ווען זעהר שטרענגע שומרי שבת. אום שבת פלעגען זיי זאָגאר ניט איבער־שטעלען א כלי פון איין אָרט אויף'ן אַנדערען. זיי פלעגען אויסמיידען אַלעס, וואָס מאַכט אונריין דעם קערפּער.

איינער פון די וויכטיגסטע פרינציפען, פון די עקרים פון רעליגיאן ביי די אסיים, איז געווען: „די געטליכע פארויסבעשטימונג", ד. ה. אז אלעס, וואס עס טרעפט דעם מענשען אויף דער ערד, איז פארויס בעשטימט פון גאט, און דער מענש קען גאר ניט טאן צו בעפרייען זיך דערפון אדער עס אויס-מיידען. די נשמה פון מענשען, האבען זיי געגלויבט, איז אונשטערבליך. נאך דעם טויט פון דעם קערפער קומען די גוטע פרומע נשמות אריין אין גן עדן און די שלעכטע זינדיגע נשמות פאלען אריין אין גיהנום. זיי האבען אויך געגלויבט אין דער עקסיסטענץ פון צווייערליי מלאכים (גייסטער), אין גוטע און שלעכטע (מלאכי חבלה). זיי האבען געהאט א גרויסע ידיעה אין דער פלאנצען-וועלט; זיי האבען געוואוסט פיעלע פלאנצען, וועלכע ענטהאל-טען אין זיך א הייל-קראפט און פלעגען זיך בעשעפטיגען מיט מעדיצין און העלפען קראנקע מענשען. (מען גלויבט, דאס דעריבער טאקי האבען זיי גע-הייסען „אסיים". „אסיא" אין כאלדעאיש בעדייט דאקטאר, רופא.) דער המון האט זיי געהאלטען פיר הייליגע מענשען, וועלכע זיינען אין שטאנד זאגאר צו זאגען אפטמאל נביאות.

הגם די אסיים זיינען אויסגעוואקסען אויף'ן באדען פון יודענטום, האבען זיי דאך אריינגענומען אין זייער גלויבען מנהגים און לעהרעס פון אנ-דערע אמונות, ווי דאס לעבען פון מאנאכען און מיסטיציזם (געהיים-לעהרע). דיזע ביידע עלעמענטען זיינען פרעמד דעם אמת'ען גייסט פון יודענטום, וועלכעס האט אלס זיין צוועק צו רעגולירען דעם מענשען'ס לעבען פריוואט אדער געזעלשאפטליך, ווי עס בעדארף צו זיין לויט דעם געזונטען פערשטאנד, אהן סודות און אהן געמאכטע, געקינצעלטע געפיהלען. די אידישע זיטענ-לעהרע ווייס ניט פון א פאדערונג פון מענשען צו לעבען איינזאם, אהן א פרוי, אהן א פאמיליע. דיזע פרעמדע עלעמענטען אין דער סעקטע אסיים האבען געפיהרט דערצו, דאס אין פערלויף פון דער צייט זיינען זיי אין גאנ-צען אוועק פון יודענטום און זיינען געווארען די גרינדער פון קריסטענטום.

די סנהדרין (דער העכסטער ראט). די רייסערייען צווישען די צוויי פארטייען, צדוקים און פרושים, האבען געהאט א גרויסען איינפלוס אויף די גאנצע פיהרונג פון דער אידישער רעגירונג, אין וועלכער די הויפט-ראלע הא-בען געשפילט די סנהדרין, דער העכסטער פאלקס-ראט, וועלכער האט עקסיס-טירט ביי אידען זינט זיי זיינען צוריקגעקומען פון גלות בבל. אין דער צייט, ווען די גריכען האבען געהערשט איבער פאלעסטינא, איז דיזער ראט געווען אן אריסטאקראטישע אינסטיטוציאן מיט דעם כהן גדול אן דער שפיץ, וועלכע איז געשטאנען צווישען פאלק און דער אויבערהערשאפט פון דער גריכישער

רעגירונג. די איבערקעהרענים, וואָס איז פאָרגעקומען אין ארץ ישראל מיט דעם זיג פון די חשמונאים, האָט פעראורזאכט א גרויסע ענדערונג אין דיזען ראַט, וועלכער איז יעצט געוואָרען די העכסטע אונאָפּהענגיגע אינסטיטוציאָן אין לאַנד מיט דעם פירסט — כהן גדול — אָן דער שפּיץ. די מיטגלידער פון דיזער אינסטיטוציאָן זיינען געווען ניט נאָר פון רעליגיעזען שטאַנד, נאָר אויך פיעלע וועלטליכע. דיזער ראַט האָט אין דער צייט פון די חשמונאים בעקומען דעם נאָמען „סנהדרין", אין פאָלק איז ער אויך געווען בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „בית דין הגדול" (דאָס העכסטע געריכטס־הויז). אויף די מטבעות, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען אין דער צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס דעם 2טען, ווערען זיי בעצייכענט מיט דעם טיטעל „חבר היהודים". אין דיזער צייט האָט דער סנהדרין געקראָגען זיין שטאַרקסטע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט זיך שפּעטער געביטען לויט די פּאָליטישע אומ־שטענדען.

ווי מיר האָבען שוין פריהער ערקלערט, איז אָן דער שפּיץ פון די סנהדרין אין דער צייט פון די חשמונאים געשטאַנען דער פירסט — כהן גדול. שפּע־טער, אין דער צייט פון הורדוס'ן און פון די רוימישע פּראָקוראַטאָרען — א נשיא (פּרעזידענט); אונטער איהם איז געווען אַן אב בית דין, דער עלטעס־טער פון די ריכטער. די צאָהל פון די מיטגלידער פון סנהדרין איז געווען זיבעציג, און זיי האָבען געהאַט זייערע זיצונגען אין א פּאַלאַטע נעבען טעמ־פּעל, וואָס איז געווען בעוואוסט אַלס „לשכת הגזית" (די פּאַלאַטע פון בע־האַקטע שטיינער). אויסער דיזען העכסטען געריכטס־הויז זיינען געווען אונ־טערע הייזער (סנהדרין קטנה), וועלכע האָבען זיך געפונען אין יעדער שטאָדט. אין קלענערע ערטער זיינען אויך געווען גאַנץ קליינע געריכטס־אַנשטאַלטען צו משפט'ן ציוויל־פּראָצעסען. דיזע אַנשטאַלטען האָבען זיך אויך געפונען אין גרעסערע שטעדט און זיינען בעשטאַנען נאָר פון דריי פּערזאָן.

די סנהדרין הגדולה אין ירושלים איז געווען די געזעצגעבענדע מאַכט פון פאָלק, און צוזאַמען מיט דעם איז זי אויך געווען דאָס העכסטע געריכט אין לאַנד. און ווייל די תורה איז געווען פיר דאָס אידישע פאָלק די הויפּט־קוועלע פיר אַלע געזעצען אין אַלערליי צופעלען פון לעבען, איז די קונסט פון די סנהדרין בעשטאַנען אין דעם, צו געפינען צו יעדען צופאַל א רמז, א וואונק אין דער תורה, אָדער אַזוי צו ערקלערען דאָס געזעץ פון דער תורה, דאָס עס זאָל פּאַסען צו די פאָדערונגען פון פּראַקטישען לעבען. און דערי־בער איז ביי זיי דאַמאָלס געווען א כלל, דאָס יעדער מיטגליד פון די סנהדרין האָט געמוזט זיין אַזוי שאַרפזיניג אין די אידישע געזעצען, דאָס ער זאָל

זיין אין שטאַנד צו ערקלערען, אַז אַ שרץ איז טהור, הגם די תורה האָט איהם ערקלערט אַלס אונריין (טמא), און דאָס האָט ער בעדאַרפט קענען בעווייזען פון דער תורה זעלבסט מיט 150 אַרגומענטען (אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיכול לטהר את השרץ בק"נ טעמים), ווייל אין פּראַקטישען לעבען מאַכט זיך אָפּט, דאָס מען מוז טאָן געגען דער תורה, און דערצו, האָבען זיי גע- גלויבט, האָט די תורה זעלבסט זיי געגעבען דאָס רעכט (חכמים יש כח בידם לעקור דבר מן התורה בהוראת שעה). עס פערשטעהט זיך, דאָס דיזעס האָט געמוזט ווערען געטאָן זעהר ערעל, ניט מבזה זיין דערביי דעם כבוד התורה, נאָר אויסטייטשען אַזוי, דאָס די תורה זעלבסט האָט אַזוי געמיינט, ווי זיי פּסק'ענען יעצט. לויט ווי דער תלמוד זאָגט, האָבען די סנהדרין געהאַט דאָס רעכט צו ערקלערען קריג צו אַן אַנדער פאָלק, אָדער צו שליסען פרידען, צו משפּט'ן אַ פאַלשען נביא, וואָס האָט פערפיהרט אידען צו דינען עבודה זרה; זיי האָבען אויך בעדאַרפט פיהרען דעם ספר היוחסין פון די אידישע משפחות, איבערהויפּט פון כהנים, און בעשטימען די ריכטיגע צייט פון די אידישע ימים טובים.

די זיצונגען פון די סנהדרין זיינען געווען עפענטליכע. די מיטגלידער פון די אויבער=ריכטער זיינען געזעסען אין אַ האַלבען צירקעל, אום זיי זאָלען זעהן איינער דעם אַנדערען. צוויי סעקרעטאַרען זיינען געשטאַנען פון ביידע זייטען, פון רעכטס און פון לינקס, און האָבען פערשריבען די מיינונגען פון די ריכטער. דער פּסק איז אָנגענומען געוואָרען נאָך דער בעשטימונג פון דער מעהרהייט. אין קרימינאַל=פּראָצעסען איז צו אָנערקענען אַלס ניט שול- דיג געווען גענוג אַ מעהרהייט פון איין שטימע, אָבער צו ערקענען פיר שולדיג האָט מען געמוזט האָבען ניט ווייניגער ווי אַ מעהרהייט פון צוויי שטימען. ווען עס איז געקומען אויפצונעהמען די שטימען פון די ריכטער, האָט מען אָנגעהויבען פון די אינגערע, אום זיי זאָלען ניט זיין בעאיינפלוסט פון די עלטערע ריכטער. פריהער האָט געהאַט דאָס וואָרט די פערטיידיגונג, און נאָכדעם האָט גע'טענה'ט די בעשולדיגונג.

דעם הומאַנעם גייסט אין סנהדרין האָבען איבערהויפּט אַריינגעבראַכט די פּרושים, וועלכע האָבען פערנומען אין דעם געריכטס=הויז אַ זעהר ווייכטי- גען אָרט. די צדוקים זיינען געווען אין געגענטייל זעהר שטרענג אין זייערע משפּטים, און האָבען זיך געהאַלטען שטרענג ביים בוכשטאַב פון געזעץ. דע- ריבער האָבען די פּרושים געהאַט מעהר ווערט אין סנהדרין ווי די צדוקים, און אויך מעהר איינפלוס אויף דאָס אינערע לעבען פון פאָלק.

די שפּאַלטונג צווישען יוחנן הורקנוס און די פרושים. אין די לעצטע יאָהרען פון יוחנן הורקנוס'עס רעגירונג האָט אויסגעבראָכען אַן אָפּען־נער קאַמף צווישען די פרושים און די צדוקים, פון וועלכע יעדע האָבען יאָה־רען־לאַנג גע'שטרעבט צו געווינען דעם איינפלוס אויף דער רעגירונג. די פרושים איז געווען שטאַרק ניט געפעלען דאָס שטרעבען פון יוחנן הורקנוס איינצושליגגען אַנדערע לענדער און פעלקער, ווערענד ער האָט פערנאַכלע־סיגט די אינערליכע פּאָליטיק. דאַגעגען די צדוקים, וועלכע האָבען געשטרעבט צו וועלטליכער, פּאָליטישער מיַכט, זיינען מיט יוחנן הורקנוס'עס פּאָליטיק געווען צופרידען. ער האָט יאָהרען־לאַנג ניט געקענט בּשליסען, וועלכע פון די צוויי פּאַרטייען, וואָס זיינען געווען פערטרעטען אין די סנהדרין, ער זאָל געבען דעם פּאָרצוג. אָנפאַנגס איז ער געווען גענייגט צו די פרושים און האָט פיעל געזאָרגט וועגען דער רעליגיעזער זייט פון פאָלק, אָבער אין פער לויף פון דער צייט האָבען די אינטערעסען פון דער אויסלענדישער פּאָליטיק גענומען דאָס איבערגעוויכט, דאַן האָבען די צדוקים אָנגעהויבען שפּילען די הויפּט־ראָלע אין סנהדרין, און הורקנוס איז אין גאַנצען אַריבער אויף זייער זייט און האָט די פרושים אָפּגעשטויסען פון זיך.

א בעזונדער צופאַל האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע שנאה צווישען הורקנוס'ן און די פרושים. הורקנוס האָט אַמאָל געמאַכט אַ מאָהלצייט, אויף וועלכען ער האָט איינגעלאַדען אייניגע איינפלוסרייכע פרושים. ביים מאָהל־צייט האָט ער געמאַכט אַ פאָרשלאַג, דאָס די געסט זאָלען איהם אָפען זאָגען, אויב זיי האָבען בעמערקט אין זיין רעגירונג אַ האַנדלונג געגען דער רעליגיאָן, און אויב זיי האָבען אַזאַ האַנדלונג בעמערקט זאָלען זיי איהם זאָגען אָפען, אום ער זאָל זיין פאָרזיכטיג אין דער צוקונפט און ניט ווידערהאָלען זי נאָך אַ מאָל. די געסט האָבען אויסגעדריקט פאָלקאָמענע צופרידענהייט מיט אַלע זיינע האַנדלונגען. נאָר איינער פון די פרושים, מיט'ן נאָמען אליעזר, האָט געזאָגט: „ווען דו ווילסטווירקליך זיין אַ מאַן מיט פרינציפּען פון רעכט, זאָלסטו זיך צופרידען שטעלען מיט דעם טיטעל פירסט אַליין, און גיב אָפּ דאָס אַמט פון כהן גדול צו אַן אַנדערען, וויל מיר האָבען געהערט, דאָס דיין מוטער איז געווען אַ געפאַנגענע ביי אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס" (וואָס דערמיט איז זיין יחוס אַלס כהן גדול ניט גאַנץ זיכער). מען האָט דיזע זאַך אונטער־זוכט און עס איז בעוויזען געוואָרען אַלס פאַלש. דאָס האָט דעם פירסט שטאַרק אויפגערייצט אויף די פרושים, הגם די מעסיגע פרושים זיינען געווען שטאַרק אויפגעבראַכט אויף דעם פערליימדער.

מיט דיזען צופאַל האָבען זיך בענוצט די צדוקים, און האָבען געזוכט צו ציהען הורקנוס'ן אין גאַנצען אויף זייער זייט. מען האָט איהם ערקלערט, דאָס די גאַנצע פּאַרטיי פון די פּרושים זיינען איהם שונאים. די צדוקים האָבען איהם געראַטען, אז ער זאָל פאָדערן פון די פּרושים, דאָס זיי זאָלען ערקלערען, וואָס פיר א שטראָף עס זאָל געגעבען ווערען דעם פערלײמדער אליעזר'ן. די פּרושים האָבען איהם בעשטימט א שטראָף, וואָס עס קומט פיר דיזען פערברעכען אין אַלגעמיין, און האָבען די שטראָף ניט געמאַכט שטאַרקער און גרעסער דערפאַר, וואָס דער בעליידיגטער איז א פירסט. הורקנוס האָט דעריבער גערעכענט, דאָס די פּרושים זיינען צופרידען וואָס אליעזר דער פּרוש האָט איהם בעליידיגט. דערצו האָבען נאָך די צדוקים געגאָסען בוימעל אויף'ן פייער.

הורקנוס האָט אָהן צווייפעל געוואוסט, דאָס צווישען די פּרושים זיינען דאָ פיעלע, וואָס זיינען ווירקליך ניט צופרידען דערמיט, וואָס איין פּערזאָן איז קעניג און כהן גדול, און דעריבער איז ער אויף זיי געוועזען בייז. יעצט, ווען דער פּרוש אליעזר האָט איהם נאָך דערצו אזוי שטאַרק בעליידיגט האָט ער זיך אין גאַנצען אָפּגעטרייסעלט פון די פּרושים.

אין די לעצטע יאָהרען פון זיין לעבען איז הורקנוס אין גאַנצען אריבער אויף דער זייט פון די צדוקים. ער האָט אָפּגעשאַפט פיעלע געזעצען, וואָס די פּרושים האָבען געפאַסט אויף דעם גרונד פון זייערע ערקלערונגען פון דער ביבעל. די הויפּט־ראָלע האָבען דאַמאָלס געשפּילט די צדוקים.

ניט אַכטענדיג דערויף איז דאָך אין דעם אָנדענקען פון פאָלק לאַנג פערבליבען דער איינדרוק פון דער גלענצענדער צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס. אין דער צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס האָט דאָס אידישע פאָלק דערגרייכט אַזאַ הויכע שטופע אין פּאָליטישער און אין גייסטיגער הינזיכט, אויף וועלכער עס איז זעהר זעלטען געשטאַנען אין דער צייט פון זיין געשיכטליכען לעבען.

ט. די קעניגען אריסטאָבולוס דער ושטער און אלכסנדר ינאי און די קעניגין סאַלאָמאַ אלכסנדרא. (104—67 פ. קר.)

יוחנן הורקנוס האָט רעגירט 30 יאָהר און איז געשטאָרבען אין יאָהר 104 פ. קר. נאָך איהם זיינען געבליבען זיין פרוי און פינף זיהן, פון וועלכע דער עלטערער איז געוועזען י ה ו ד ה, מיט'ן גריכישען נאָמען א ר י ס ט אָ־ ב ו ל ו ס. דיזער אריסטאָבולוס האָט ביים פאָטער'ס לעבען בעזיגט שומרון צוזאַמען מיט זיין ברודער א נ ט י ג אָ נ ו ס. לויט דער קאָנסטיטוציאָן פון

די חשמונאים זיינען איבערגעגאַנגען צום עלטסטען זוהן יהודה אַריסטאָבולוס ביידע טיטלען פון זיין פאָטער יוחנן הורקנוס: פירסט און כהן גדול. לויט ווי אַן אַלטע זאַגע דערצעהלט, האָט יוחנן הורקנוס געלאָזען אַ צוואה, דאָס זיין פרוי די אלמנה זאָל זיין די רעגירערין און יהודה אַריסטאָבולוס זאָל נאָר זיין כהן גדול. עס קען זיין, דאָס ער האָט עס געטאָן צוליב דער אונצופרידענהייט, וואָס האָט זיך בעוויזען אין פאָלק דערמיט, וואָס איין פערזאָן פערטרעט ביידע עמטער. יהודה אַריסטאָבולוס איז אָבער געווען אונצופרידען מיט דיזער צוואה פון זיין פאָטער, וועלכע איז געווען אונגעזעצליך. ער האָט צוגענומען פון זיין מוטער די רעגירונג און האָט זי אַריינגעוואָרפען אין געפענגניס, וואו זי איז געשטאָרבען פון הונגער. אויך זיינע ברידער האָט ער פערשלאָסען אין געפענגניס, אויסער איינעם, אַנטיגאָנוס'ן, וועלכען ער האָט שטאַרק געליבט, און האָט איהם גענומען פיר אַ מיטהעלפער אין דער רעגירונג.

יהודה אַריסטאָבולוס איז ניט געווען צופרידען מיט'ן טיטעל נשיא (פירסט, עטהנאַרך); ער האָט אָנגענומען דעם טיטעל קעניג (מלך). דאָס איז געווען געגען דער טראַדיציאָן, וואָס האָט געהערשט אין פאָלק, דאָס אַ קעניג איבער דעם אידישען פאָלק קען זיין נאָר אַ פערזאָן פון דער דינאַסטיע פון דוד המלך (בית דוד). אָבער אויף די מטבעות, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען אין זיין צייט, איז ניט געווען דער טיטעל קעניג, עס זיינען געשטאַנען די זעלבע ווערטער, וואָס אויף די מטבעות פון זיין פאָטער יוחנן הורקנוס, נאָר אָנשטאָט יוחנן איז געשטאַנען יהודה — „יהודה כהן גדול וחבר היהודים".

וואָס אָנבעטרעפט די אויסווערטיגע פּאָליטיק איז יהודה אַריסטאָבולוס געגאַנגען אין דעם וועג פון זיין פאָטער. יוחנן הורקנוס האָט אונטערגעוואָרפען אונטער זיין מאַכט די אידומעער (בני אדום) און האָט זיי געצוואונגען אָנצונעהמען דעם אידישען גלויבען, און יהודה אַריסטאָבולוס האָט געטאָן דאָס זעלבע מיט אַן אַראַבישען שבט „יטיר", וועלכער איז געזעסען ביים באַרג לבנון.

אַריסטאָבולוס האָט אָבער ניט לאַנג געקעניגט. ער איז געווען אַ קרענקליכער מענש, האָט קיינעם ניט געטרויט און האָט יעדען חושד געווען, דאָס ער איז איהם אונטריי. זיין געליבטער ברודער אַנטיגאָנוס איז געווען זעהר בעליבט ביים פאָלק און ביי דעם מיליטער. אַנטיגאָנוס'עס פיינד האָבען אויף איהם אָנגערעדט פאַר זיין ברודער דעם קעניג, דאָס ער דענקט צו מאַכען אַן איבערקעהרעניס אין דער רעגירונג און פערכאַפּען דעם טראָן. אַריסטאָבולוס האָט זיי געגלויבט און האָט געהייסען מען זאָל איהם ערמאָרדען.

וועגען דיזען טרויעריגען צופאל ווערט דערצעהלט פאלגענדע געשיכטע: אין יענער צייט איז אנטיגאנוס געקומען פון א פעלד-צוג צוריק אין ירושלים צוליב דעם יום טוב סוכות. דאס פאלק האט איהם בעגעגענט מיט גרויס ליבשאפט און בעגייסטערונג. באלד נאך דעם, ווי ער איז אנגעקומען אין ירושלים, איז ער געגאנגען אין די קליידער פון א פעלד-הערר מיט דער גאנצער בעוואפנונג אן דער שפיץ פון פיעלע אפיצערען און סאלדאטען גלייך צום טעמפעל, אום צו ערעפנען דעם יום טוב און צו בריינגען א קרבן און זאגען א תפלה פיר די געזונדהייט ון זיין געליבטען ברודער דעם קעניג יהודה אריסטאבולוס. די פיינד פון אנטיגאנוס האבען באלד דערצעהלט דעם קעניג אריסטאבולוס, דאס אנטיגאנוס איז געקומען אין ירושלים אום צו מאכען אין לאנד אן איבערקערהעהרענים און פערכאפען דעם טראן, און דאס ער ווערט באלד קומען אין קעניגליכען פאלאץ אין פולער בעוואפנונג דורכצופיהרען זיין פלאן. דער קעניג האט אנגעזאגט די היטער פון פאלאץ צו ערמארדען יעדען, וואס וועט וועלען אריין אין פאלאץ א בעוואפענטער, און צו אנטיגאנוס'ן האט ער בסוד געשיקט זאגען, דאס ער זאל קומען צו איהם אין פאלאץ אונבעוואפענט. אבער די שונאים פון אנטיגאנוס'ן האבען איבערגענומען דעם שליח, וואס דער קעניג האט געשיקט צו זיין ברודער, און האבען איהם איינגערעדט, אז ער זאל זאגען דעם פרינץ, דאס דער קעניג פערלאנגט איהם צו זעהן אין פולער בעוואפנונג און אין די נייע קריגס-קליידער, אום צו זעהן ווי זיי פאסען איהם. אנטיגאנוס האט געטאן ווי דער שליח האט איהם געזאגט אין דעם נאמען פון זיין ברודער דעם קעניג. די סאלדאטען, די וועכטער, ווי נאר זיי האבען דערזעהען, דאס אנטיגאנוס וויל אריין אין פאלאץ אין פולער בעוואפנונג, האבען זיי איהם ערמארדעט. ווען דער קעניג האט דערהערט פון דעם טויט פון זיין געליבטען ברודער, איז ער געווארען זעהר טרויעריג; זיין קראנקהייט איז באלד געווארען געפעהרליך, ער האט אנגעהויבען שפייען מיט בלוט, און אין א קורצער צייט איז ער געשטארבען פון גרויס עגמת נפש (אויף'ן 2טען יאהר פון זיין רעגירונג, 103 פ. קר.).

אריסטאבולוס איז געוועזען איינס מיט דער פארטיי צדוקים און געגען די פרושים. עס קען זיין, דאס די געשיכטעס וועגען זיין שלעכט-בעהאנדלען זיין מוטער און זיינע ברידער שטאמען פון זיינע שונאים די פרושים. בלויז די גריכישע היסטאריקער לויבען איהם, וואהרשיינליך, ווייל ער איז געוועזען א „פריינד פון די גריכען" (א העלעניסט).

אַלכסנדר ינאי און זיינע מלחמות. נאָך דעם טויט פון אריסטאָבו-לוס האָט זיין פרוי די אַלמנה־קעניגין בעפרייט זיינע ברידער פון געפענג-נים, און דער עלטסטער פון זיי, אַלכסנדר ינאי, איז ערוועהלט געוואָרען אַלס קעניג און כהן גדול (103—76 פ. קר.). אריסטאָבולוס האָט ניט געלאָזען נאָך זיך קיין קינד, און אַלכסנדר ינאי (יונתן) האָט געהייראַט מיט דער אַלמנה פון זיין פערשטאָרבענעם ברודער, ווי עס פאָדערט דאָס אי-דישע געזעץ. אויך זי האָט געהאַט צוויי נעמען: אַ אידישען שלמינון און אַ גריכישען אַלכסנדרא.

מען דערצעהלט, דאָס יוחנן הורקנוס האָט ניט ליב געהאַט זיין זוהן אַלכסנדר ינאי, און אום ניט צו האָבען איהם נעבען זיך, האָט ער איהם אוועקגעשיקט אין גליל, און דאָרט איז ער ערצויגען געוואָרען אין גריכישען גייסט, צו פיהרען מלחמות. זייענדיג פרעמד פון אידישען גייסט איז ער ניט געווען פעהיג צו זיין אַ אידישער קעניג און אַ כהן גדול. ער האָט גע-וואוסט נאָר איין ציל אין לעבען — מלחמה. אָבער זיינע מלחמות מיט זיינע נצחונות זיינען זעהר אָפט געווען שעדליך פיר דעם פּאָליטישען צו-שטאַנד פון פאָלק און האָבען געקאָסט דעם פאָלק פיעלע אָפּפער.

די ערסטע פעלד־צוגען זיינע האָט ער געמאַכט אויף די שטעדט, וואָס זיינען געלעגען ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער, וואו דאָס אידישע פאָלק האָט נאָך געהאַט די שטאָדט יפו און אייניגע אַנדערע שטעדט. אין סיריען האָט דאַמאָלס געהערשט אַ פאָלשטענדיגע אַנאַרכיע, און דעריבער זיינען כמעט אַלע שטעדט, וואָס זיינען געלעגען ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער, גע-וואָרען אונאָפּהענגיגע פרייע שטעדט. זיי זיינען געווען בעזעצט מיט גרי-כען און פעניציער, צווישען וועלכע דער האַנדעל האָט זיך דאָרט געפונען אין אַ זעהר בליהענדען צושטאַנד. אָבער זיי זיינען ניט געווען גענוג בע-פעסטיגט געגען אַן אָנפאַל פון אַ פיינד. דערמיט האָט זיך בענוצט דער שטרייטזיכטיגער אידישער קעניג אַלכסנדר ינאי און האָט בעשלאָסען צו עראָבערן דאָס גאַנצע שטיק לאַנד מיט אַלע שטעדט, וואָס זיינען געלעגען ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער צו מערב פון פּאַלעסטינא. דאָס ערסטע האָט ער זיך גענימען צו עכו, וועלכע האָט זיך דאַמאָלס גערופען מיט'ן נאָמען פּטאָלעמאַאידע, און האָט זי בעלאַגערט. די איינוואוינער האָבען זיך געווענדט נאָך הילף צום קעניג פון דער אינזעל ציפערן (קפריסין), וואו עס האָט דאַמאָלס געהערשט פּטאָלעמעאוס לאַטור, דער עגיפּטישער טראָן־פּרינץ, וועלכען די עגיפּטישע קעניגין קלעאָפּאַטראַ האָט פערטריבען פון זיין פאָטערלאַנד. אַלכסנדר ינאי איז געווען געצוואונ-

גען אָפּצוטרעטען פון דער בעלאַגערונג. ער האָט אָבער ניט אויפגעגעבען זיין פּלאַן צו בעהערשען עכו, וועלכע איז געווען פיר פּאַלעסטינא א זעהר וויכטיגער פּאָרט, און האָט זיך גענומען דערגרייכען זיין פּלאַן מיט דיפּלאָמאַטישע שפּיצלאַך. ער האָט מיט פּטאָלעמעאוס'ן געשלאָסען פרידען, אָבער אין געהיים האָט ער פערהאַנדעלט מיט דער קעניגין פון עגיפּטען, קלעאָפּאַטרא, די מוטער פון פּטאָלעמעאוס'ן, און זיין ביטערער שונא. איהם האָבען אין זיין פערלאַנג געהאָלפען איינינגע אידישע בעאַמטע, וועלכע האָבען זיך דאַמאָלס געפונען אין עגיפּטישען הויף ביי דער קעניגין. פּטאָלעמעאוס האָט זיך וועגען דעם דערוואוסט און האָט געשיקט אין ארץ ישראל א גרויסע אַרמעע און האָט איינגענומען די שטאָדט אסאָכיש אין גליל נעבען צפּורי און האָט זי צוראבירט. ביים ירדן האָבען זיך ביידע אַרמעען בעגעגענט. דאָרט האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ שלאַכט, וועלכע האָט זיך געענדיגט מיט אַ שטאַרקערע מפּלה פיר אלכסנדר ינאי (100 פ. קר.).

די זיגער זיינען אַוועק צוריק צום אופער פון דעם מיטלענדישען מעער און אויף'ן וועג האָבען זיי צושטערט פּיעלע אידישע שטעדט און דערפער, און האָבען די איינוואוינער בעהאַנדעלט גרויזאַם. לאַטור האָט שוין געהאַט איינגענומען עכו און עזה, וועגען וועלכע אלכסנדר ינאי האָט אַזוי פּיעל גערענקט. אָבער דאַן האָט זיך אריינגעמישט די עגיפּטישע קעניגין קלעאָפּאַטרא. איהר האָט ניט געלוינט, דאָס איהר זוהן, וועלכען זי האָט אַזוי שטאַרק געהאַסט, זאָל זיך בעפעסטיגען ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער אַזוי נאָהענט צו עגיפּטען, און זי האָט געגען איהם ארויסגעשיקט א מעכטיגע פלאָטע מיט מיליטער. אלס קאָמאַנדירען פון דער אַרמעע, וואָס זי האָט געשיקט געגען איהר זוהן, האָט זי בעשטימט צוויי אידען פון אלעקסאַנדריען: חלקיה און חנניה. לאַטור האָט געכאַפּט א גרויסע מפּלה. די קעניגין קלעאָפּאַטרא זעלבסט איז דאַמאָלס געווען אין פּאַלעסטינא. איהרע מיניסטאָרען האָבען איהר געראַטען, אז זי זאָל זיך בענוצען מיט דעם גינסטיגען מאָמענט און בעהערשען פּאַלעסטינא און פערוואַנדלען זי אין אַן עגיפּטישע פּראָווינץ, ווי אין די פריהערדיגע צייטען. אָבער דער אידישער פעלד-הערר חנניה האָט זי אָפּגעהאַלטען פון דורכפיהרען דיזען פּלאַן. דער אַנדערער אידישער חיל-פיהרער חלקיה איז געפאַלען אין שלאַכט. קלעאָפּאַטרא האָט געשלאָסען מיט אלכסנדר ינאי א בונד און דיזער האָט איהר שטאַרק בעדאַנקט פיר די הילף, וואָס זי האָט איהם געצייגט. ער האָט זיך דאַן גענומען צו אַנדערע עראָבערונגען.

ינאי האָט ערָאבערט צוויי שטעדט נעבען ירדן: ג ד ר ה און א מ א ט. די בעלאַגערונג פון גדרה האָט געדויערט צעהן מאָנאטען, אָבער ער האָט זי ענדליך גענומען. די ערָאבערונג פון אמאט האָט געקאָסטעט זעהר פיעלע אי־דישע לעבענס. נאָכדעם האָט ער זיך ווידער געווענדעט צו מערב, האָט דאָרט ערָאבערט אייניגע שטעדט, צווישען אַנדערע אויך די שטאָדט ע ז ה (96 פ. קר.), וועלכע איז געוועזען זעהר וויכטיג פיר דאָס לאַנד יהודה אלס א פאָרט. די בעלאַגערונג פון עזה האָט געדויערט א גאַנצען יאָהר. די איינ־וואוינער האָבען זיך פערטיידיגט מיט גרויס מוט, אָבער די שטאָדט־מיליץ האָט איבערגעגעבען די פעסטונג צו אלכסנדר ינאי. ער האָט ערלויבט די סאָלדאַטען צו רויבען און שענדען די איינוואוינער, ווי עס איז שוין דאַ־מאָלס געוועזען דער מנהג ביי אַנדערע פעלקער, איבערהויפּט ביי די גריכען. די מיטגלידער פון שטאָדט־ראַט מיט נאָך אַנדערע וויכטיגע בירגער אין צאָהל פון 500, וועלכע האָבען זיך גירעטעט אין טעמפּעל פון דעם גריכישען גאָט אַפּאָללאָן, האָבען ינאי'ס סאָלדאַטען אַלע ערמאָרדעט. מיר מוזען אָבער בעמערקען, דאָס א גרויסער טייל פון ינאי'ס סאָלדאַטען זיינען געוועזען פון אַנדערע פעלקער, געדונגענע, און זיי זיינען געוועזען געוועהנט מיט אזעלכע גרויזאַמקייטען.

דער אויפשטאַנד אין טעמפּעל. מיט די נצחונות פון אלכסנדר ינאי זיינען געוועזען צופרידען נאָר די צדוקים. די פּרושים האָבען געלעגט מעהר געוויכט אויף די גייסטיגע ענטוויקלונג פון פאָלק און אויף זיינע רעליגיעזע זיטען. די פּרושים האָבען געגלויבט, אַז דאָס אידישע פאָלק האָט אויף זיך אַנדערע פליכטען; ניט די גראָבע קריגס־קראַפט דאַרף דאָס אידישע פאָלק אין זיך ענטוויקלען, נאָר די גייסטיגע, גוטע, אידעאַלע זיטען, ליבע צו פריעדען און פרידליכען געזעלשאַפטליכען לעבען. דער גרעסטער טייל פון פאָלק האָט געהאַלטען מיט די פּרושים. און עס איז קיין וואונדער ניט. אפילו די, וואָס האָבען ניט פערשטאַנען דאָס אידישע פאָלק ווי די פּרושים האָבען עס פערשטאַנען, האָבען געפיהלט, ווי וויים די מלחמות זיינען אַן אונגליק פיר דאָס לאַנד; אויסער דעם האָבען זיי ניט געקענט פערטראָגען דעם ווידערשפּרוך, דאָס א קעניג, וואָס זיינע הענט זיינען פול מיט בלוט פון הרוגים פון מלחמה, זאָל זיין א כהן גדול און מקריב זיין קרבנות און בעטען גאָט צו פערגעבען די זינד, וועלכע ער האָט געטאָן און איז בערייט יעדע מינוט נאָך מעהר צו טאָן.

אין דער צייט פון אלכסנדר ינאי'ס רעגירונג זיינען די צדוקים געוועזען אין מאַכט. אין דער אַרמעע, ווי אין טעמפּעל, האָבען זיי פערנומען די

העכסטע עמטער. די פרושים זיינען געווען זייערע ביטערע געגנער; זיי האבען מיט זיי געקעמפפט פיר די מאכט אין סנהדרין. זיי האבען אויך גערעכענט אויף אן ערפאלג אין דיזען קאמף. איינער פון די וויכטיגסטע מענשען פון דער פארטיי פרושים איז געווען שמעון בן שטח, דער קעניגין סאלאמא׳ס ברודער. די קעניגין איז געווען אין גאנצען אונטער זיין איינפלוס; זי האט געשיצט די פרושים געגען דעם ווילען פון איהר מאן אלכסנדר ינאי. און זי איז געווען אין שטאנד דאס צו טאן, ווייל איהר מאן איז כמעט אימער געווען בעשעפטיגט מיט ווייטע מלחמות און די רעגירונגס־מאכט איז דאן געווען אין איהרע הענט. שמעון בן שטח האט זיך ניט גוט פערטראגען מיט׳ן קעניג. עס ווערט דערצעהלט, דאס ער איז געווען אמאל געצוואונגען צו ענטלויפען פון ירושלים און בעהאלטען זיך פון דעם צארן פון אלכסנדר ינאי, נאר די קעניגין אליין האט געוואוסט וואו ער געפינט זיך. איין מאל זיינען געקומען צו אלכסנדר ינאי פערסישע מאגנאטען אלס געסט. זיי האבען זיך נאכגעפרעגט אויף שמעון בן שטח, וועלכען זיי האבען געקענט אלס חכם און געלעהרטען, און האבען געבעטען דעם קעניג, אז ער זאל זיי פערשאפען דעם פערגניגען צו פערברייננגען א ביסעל מיט דיזען חכם. די קעניגין האט איהם, לויט דעם פערלאנג פון איהר מאן, ארויס־גערופען פון זיין בעהעלטניס, און האט איהם פערזיכערט, דאס ער איז אוי־סער געפאהר. ווען שמעון בן שטח איז געקומען אין קעניגליכען פאלאץ, האט ער זיך אויפגעפיהרט ווי א מענש, וואס וויים זיין ווערט. ביים טיש האט ער זיך געזעצט צווישען דעם קעניג און דער קעניגין. אלכסנדר׳ן האט די מעשה א ביסעל פערדראסען און ער האט איהם געפרעגט, ווי קומט ער עס צו טאן אזוי? דערויף האט ער איהם געענטפערט מיט א פסוק פון ספר בן סירא: „ווען דו ווערסט זיך בעשעפטיגען מיט חכמה, וועט זי דיך זעצען צווישען פירסטען".

אלכסנדר ינאי, אלס איינער פון דער פארטיי צדוקים, פלעגט זיך זעהר אפט ערלויבען ביים דינסט אין טעמפעל צו טאן אזעלכע זאכען, וואס האט שטארק אויפגערייצט די פרושים, ווייל אלס צדוקי האט ער געטאן די זאך לויט ווי די צדוקים פערשטעהען די געזעצען פון דער תורה. איין מאל אום סוכות, ווען עס איז געווען אין טעמפעל א גרויסע מאסע פון פאלק מיט אתרוגים און לולבים אין זייערע הענט, און אלכסנדר ינאי האט געפראוועט די עבודה ביים אלטאר, האט ער די כלי מיט וואסער, וועלכעס איז געווען בעשטימט צום גיסען אויף׳ן מזבח, לויט דעם מנהג פון די פרושים, אויס־געגאסען אויף דער ערד. דאס האט שרעקליך אויפגערייצט די פאלקס־מאסע,

וועלכע האָט אָנגעהויבען צו ווארפען אויף איהם די אתרוגים און האָט געשריען: „געה אוועק פון היילינען מזבח, דו ביזט ניט ווערט צו זיין א כהן גדול! דיין באָבע האָט זיך יאָהרען־לאנג געוואלגערט א געפאנגענע צווישען גוים און דו ביזט ניט קיין כשר'ער מיוחס!" דאָס האָט דעם קעניג שטארק פערדראָסען און ער האָט באלד אריינגעשיקט אין טעמפעל זיינע געדונגענע סאָלדאטען פון די גוים. די גויישע סאָלדאטען האָבען דאמאָלס צו'הרג'עט נאָהענט פון זעקס טויזענד אידען (95 פ. קר.). דער האס פון פאָלק און פון די פרושים צום קעניג האָט נאָך דעם געוואקסען פון טאָג צו טאָג. עס האָט געפעהלט א קליינער צופאל, אז עס זאָל אויסברעכען אן אויפשטאנד. און דיזער צופאל האָט זיך באלד בעוויזען.

דער בירגער־קריג. דער קעניג האָט לאנג ניט געקענט רוהען אין ירושלים. איהם האָט ווידער געצויגען צו מלחמה. ער האָט זעהר געוואָלט פערברייטערן דאָס לאנד. איבערהויפט האָט ער געוואָלט זיכערן די גרענצען פון לאנד, ווייל ער האָט מורא געהאט פאר די בענאכבארטע פעלקער. און עס איז באמת געווען פאר וואָס מורא צו האָבען. די אראבער אויף יענער זייט ירדן האָבען זיך שטארק פערגרעסערט אין צאָהל און האָבען אָנגעהויבען צו ווערען א געפאהר פיר דאָס אידישע פאָלק. די אראבער האָבען פערכאפט די לענדער פון עמון און מואב, אויך א טייל פון אדום, און האָבען דאָרט געגרינדעט א מלוכה מיט דער שטאָדט סלע (פעטרא) אלס הויפטשטאָדט. אלכסנדר ינאי האָט געדונגען אין קליין־אזיען א גרויסע צאָהל סאָלדאטען און איז מיט זיי אוועק אין גלעד און האָט אונטערוואָרפען די איינוואוינער אונטער זיין הערשאפט. דאָרט אָבער איז ארויס דער אראבישער קעניג עובדיה אויף א שטרייט, און אלכסנדר ינאי האָט געכאפט א שטארקע מפלה נעבען ים כנרת, און ער איז קוים מיט'ן לעבען אנטלאָפען נאָך ירושלים.

ער האָט זיך געריכט, דאָס אין ירושלים וועט ער ניט האָבען קיין פריינדליכע אויפנאהמע. די פרושים האָבען אין דער צייט, וואָס ער איז געווען אוועק, ערקלערט דעם פאָלק, וואָס פיר אן אונגליק עס זיינען די מלחמות, וועלכע דער קעניג פיהרט שטענדיג. עס האָט זיך געבילדעט א רעוואָלוציאָנערע פארטיי, צו וועלכער עס איז צוגעשטאנען א גרויסער טייל פון פאָלק. זעקס יאָהר האָט געדויערט דער קאמף צווישען פאָלק און זיין קעניג (94—88 פ. קר.) און עס זיינען געפאלען אן ערך 50,000 אידען. אין דיזען קאמף האָבען איהם געהאָלפען סאָלדאטען פון פרעמדע פעלקער, וועלכע האָבען בעהאנדעלט די אידישע קעמפער זעהר גרויזאם. ענדליך האָט דער קעניג

געבעטען די פרושים צו מאכען שלום. דיזע האבען איהם געענטפערט, דאס נאר זיין טויט קען זיי בערוהיגען. זיי האבען גערופען צו הילף דעם סירישען הערשער דעמעטריוס דעם 3טען, דעם זוהן פון דעמעטריוס דעם 2טען.

די אידישע רעוואלוציאנערען האבען זיך פעראייניגט מיט דער סירישער ארמעע נעבען שכם. אהין איז געקומען אלכסנדר ינאי מיט זיין ארמעע. עס האט זיך אנגעפאנגען א בלוטיגער שטרייט פון אידען געגען אידען. דער קעניג מיט דער אריסטאקראטיע פון איין זייט און דאס ערביטערטע פאלק פון אנדערען זייט, און גריכען געגען גריכען: דעמעטריוס'עס ארמעע געגען די געדונגענע סאלדאטען פון אלכסנדר ינאי'ס ארמעע. דער אידישער קעניג האט געהאט א שרעקליכע מפלה און איז געווען געצוואונגען צו ענטלויפען אין די בערג פון שבט אפרים (88 פ. קר.). אבער אין דיזען מאמענט האבען זיך די אידישע רעוואלוציאנערען ארומגעזעהען, דאס זיי נעהען צו ווייט: דער סירישער הערשער וועט פיר זיי געווים זיין פיעל געפעהרליכער אפילו פון אלכסנדר ינאי. עס זיינען באלד אריבער אויף דער זייט פון אלכסנדר ינאי 6,000 רעוואלוציאנערען. דעמעטריוס איז געווען געצוואונגען צו פערלאזען דאס לאנד יהודה און צוריקקעהרען זיך אין זיין היים.

אבער עס זיינען נאך געבליבען צווישען די רעוואלוציאנערען פיעלע, וואס האבען פיר קיין פאל ניט געוואלט שליסען פרידען מיט'ן קעניג, און זיי האבען בעשלאסען פארטצוזעצען דעם קאמף. מיט זיי האט ינאי ניט געהאט לאנג צו טאן. ער האט זיי שנעל צוקלאפט. איין אפטיילונג פון די רעוואלוציאנערען האט זיך פערשלאסען אין דער פעסטונג בעטאם. ינאי האט זיי בעלאגערט און האט זיי אין גיכען גענומען אין פלען און געבראכט אין ירושלים. דארט האט ער זיי געהייסען הענגען, 800 פערזאן. אבער איידער ער האט זיי אלעמען צוהאנגען האט ער געהייסען בריינגען זייערע ווייבער און קינדער און האט זיי געהייסען צושעכטען ביז איינעם פאר זייערע אויגען. דאס פאלק איז אזוי דערשראקען געווארען, דאס 8,000 מענשען זיינען אין איין נאכט ענטלאפען פון לאנד יהודה. זיי זיינען געווען נע ונד אין אנדערע לענדער א לאנגע צייט ביז נאך דעם טויט פון דיזען טיראן. צווישען דיזע פאליטישע עמיגראנטען איז אויך געווען דער נשיא פון די סנהדרין, שמעון בן שטח, דער קעניגין'ס ברודער. דאס פאלק האט זיין קעניג ינאי נאך מעהר פערהאסט און האט איהם געגעבען א נאמען „טהראקידי" (טהראציער), וועלכער האט בעדייטעט: ווילדער, הענקער.

צום ענדע פון זיין רעגירונג האָט אַלכּסנדר ינאי געהאַט אייניגע מלחמות און האָט עראָבערט אייניגע וויכטיגע שטעדט אויף יענער זייט ירדן. דאָס פאָלק איז געוואָרען צו איהם אַ ביסעל פריינדליכער, אָבער די פּרושים האָבען איהם ניט אויפגעהערט צו האַסען. דער רעזולטאַט פון די אַלע מלחמות, וואָס אַלכּסנדר ינאי האָט געפיהרט אין דער צייט פון זיין רעגירונג, איז געווען, אַז דאָס לאַנד יהודה האָטווירקליך פערברייטערט איהרע גרענצען.

אַלכּסנדר ינאי האָט זיך אויך געהאַלטען אָן דער פּאָליטיק פון זיינע עלטערן — צו צווינגען די עראָבערטע פעלקער אָננעהמען יודענטום, ניט אַכטענדיג דערויף, וואָס ער זעלבסט איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פון דער גריכישער קולטור. ער איז ענדליך געוואָרען קראַנק, מען זאָגט פון צו פיעל טרינקען וויין, און איז געשטאָרבען ניט אין דער היים, נאָר ביי דער פעסטונג ראַגאַב אויף יענער זייט ירדן אין דער צייט פון איהר בעלאַגערונג. ער האָט רעגירט 27 יאָהר און איז געשטאָרבען צו 52 יאָהר (76 פ. קר.).

סאַלאָמאַ אַלכּסנדראַ און די פּרושים. פאַר זיין טויט האָט אַלכּסנדר ינאי בעשטימט זיין פרוי סאַלאָמאַ אַלכּסנדראַ אלס די הערשערין אין יהודה. אַזוי באַלד, ווי זי האָט דערהערט, דאָס איהר מאַן איז געוואָרען קראַנק, איז זי געשווינד געלאָפען צו איהם אין לאַגער. נאָך דעם, ווי די פעסטונג ראַגאַב איז עראָבערט געוואָרען דורך דאָס אידישע מיליטער, האָט אַלכּסנדראַ געבראַכט איהר מאַן׳ס טויטען קערפּער אין ירושלים און האָט איהם בעערדיגט מיט גרויס כבוד. עס ווערט דערצעהלט, דאָס פאַר זיין טויט האָט אַלכּסנדר ינאי געראַטען זיין ווייב, אַז זי זאָל זיך פערהאַלטען גוט מיט די פּרושים און צוציהען זיי צו נעהמען אָנטייל אין דער רעגירונג פון לאַנד, ווייל דיזע פּאַרטיי איז אין לאַנד זעהר פּאָפּולער און פון איהר איז אָפּהענגיג דער שיקזאַל פון דער דינאַסטיע. ווי עס שיינט האָט ינאי ניט געוואוסט, דאָס ער פערשפּאָרט געבען זיין ווייב אַזאַ עצה, ווייל זי איז שוין לאַנג געווען איבערגעבען צו דער פּאַרטיי פון די פּרושים.

פון די צוויי זיהן, וואָס זיינען געבליבען נאָך אַלכּסנדר ינאי׳ס טויט, איז דער עלטערער, הורקנוס, געווען אַ מענש מיט אַ זעהר שוואַכען כּאַראַקטער און איז ניט געווען פעהיג צו רעגירען. דער אינגערער, אַריסטאָבולוס, איז אין גענצענטייל געווען אַ מענש מיט אַ הייסען טעמפּעראַמענט און איז געווען שטאַרק גענייגט צו די צדוקים. די קעניגין האָט איבערגעגעבען דאָס אַמט פון כּהן גדול צו איהר עלטערען זוהן הורקנוס, און דעם אינגערען, אַריסטאָבולוס, האָט זי אין גאַנצען אָפּגעשטויסען פון דער רעגירונג, ווייל

זי האָט מורא געהאַט פאַר זיין קריגערישען כאַראַקטער און פאַר זיין ניי-גונג צו די צדוקים.

דיזער פאַקט, דאָס אַ פרוי איז געוואָרען די רעגירערין, האָט געהאַט אַ זעהר וויכטיגען רעזולטאַט. די צוויי עמטער: וועלטליכער רעגירער און רע-ליגיעזער (קעניג און כהן גדול), איז יעצט געוואָרען צוטיילט. דיזעס האָט דאָס פאָלק שוין לאַנג פערלאַנגט און האָט עס ניט געקענט דורכפיהרען, און דערפון זיינען אַרויסגעקומען רייסערייען און בירגער־קריג. יעצט איז עס ממילא, פון זיך אַליין, אָפּגעשאַפט געוואָרען, ווייל אַ פרוי האָט דאָך ניט געקענט זיין קיין כהן גדול, און עס איז שוין אַזוי פערבליבען אויף אימער. אָבער די רעגירונג פון דער קעניגין סאַלאָמאַ אַלכסנדראַ האָט געהאַט נאָך אַ זעהר וויכטיגען רעזולטאַט, נעמליך, דאָס די עמטער פון די סנהדרין זיינען אַריבער פון די צדוקים צו די פרושים. דאָס האָט געהאַט אַ גינסטיגע וויר-קונג אויף די גאַנצע רעגירונג, די אינערליכע ווי די אויסערליכע. דער קריגס־פיבער איז אַריבער, ווייל די מעהרהייט פון פאָלק זיינען געווען דאַ-געגען, און די סנהדרין האָבען זיך געקענט איבערגעבען הויפּטזעכליך צו קולטור־ארבייט. די שטרענגע געזעצען, וואָס די צדוקים האָבען איינגע-פיהרט אין דער צייט פון זייער הערשעווען, זיינען אָפּגעשאַפט געוואָרען, און אָנשטאָט זיי זיינען איינגעפיהרט געוואָרען מילדע געזעצען. דאָס איז געווען ביים פאָלק אַזוי וויכטיג, דאָס מען האָט בעשטימט אַ טאָג אין יאָהר צו פייערן דיזע ענדערונג (14טען תמוז).

די פרושים, וועלכע האָבען געמוזט פערלאָזען דאָס פאָטערלאַנד אין דער צייט פון דער רעגירונג פון אַלכסנדר ינאי, וועלכער האָט זיי שטאַרק פערפאָלגט, האָבען זיך יעצט צוריקגעקעהרט. צווישען זיי האָבען זיך גע-פונען די צוויי אידישע גדולים שמעון בן שטח און יהודה בן טבאי, וועלכע זיינען געווען ענטלאָפען נאָך אַלעקסאַנדריען אין עגיפּטען. יעצט, ווען די פרושים האָבען בעקומען די מאַכט אין זייערע הענט, האָבען זיי געפאָדערט פון דער קעניגין, אַז מען זאָל בעשטראָפען די צדוקים, וועלכע האָבען בעאיינפלוסט דעם קעניג ינאי צו ערמאָרדען אַזוי פיעלע פרושים. די קעניגין האָט זייער פערלאַנג נאָכגעגעבען, און איינִיגע פון די הויפּט־אָנפיהרער פון די צדוקים זיינען פער'משפט געוואָרען צום טויט. דיזע האַנדלונג איז ניט געווען אַ געפיהל פון ראַכע, נאָר זי איז געווען אַ נויטווענדיגקייט. ערסטענס, אום צו בערוהיגען דאָס פאָלק, וועל-כעס איז געווען שטאַרק אונצופרידען מיט דער פריהערדיגער רעגירונג, און צווייטענס, אָנצושרעקען די צדוקים.

עס ווערט דערצעהלט וועגען שמעון בן שטח, דאָס אָנפאַנגס, ווי ער איז צוריקגעקומען צו זיין אמט אַלס פּרעזידענט אין די סנהדרין, איז ער געווען אין זיינע משפטים זעהר שטרענג. אַזוי צ. ב. ווערט דערצעהלט, דאָס ער האָט פעראורטיילט צום טויט 80 מכשפות אין דער שטאָדט אשקלון. אָבער מען רעכענט, אַז דאָס איז איבערטריבען, ערסטענס האָט דאַמאָלס די שטאָדט אשקלון ניט געהערט צו די אידען, און צווייטענס איז עס געגען זיין לעהרע אין פרקי אבות: דאָס מען מוז זיין זעהר פאָרזיכטיג ביי די פערהאַנדלונגען פון אַ פּראָצעס. שמעון בן שטח האָט געמאַכט פיר דאָס פאָלק איינינע וויכטיגע נייע געזעצען. אַזוי צ. ב. האָט ער מתקן געווען אַ כתובה פיר אַ פרוי, אום זי זאָל זיין בעזאָרגט, ווען זי בלייבט אַן אלמנה אָדער זי ווערט אַ גרושה, מיט אַ געוויסער סומע געלט, און ער האָט איינגעאָרדענט שולען צום לערנען קינדער. די געשיכטע פון יענער צייט זאָגט ניט קלאָר, אויב ער האָט דער ערסטער געגרינדעט שולען פיר קינדער, אָדער שולען זיינען שוין געווען פאַר איהם, נאָר ער האָט געמאַכט פיר אַ מוז, אַ חוב, דאָס יעדער פאָטער זאָל שיקען זיין קינד לערנען אין אַ שולע. דער תלמוד זאָגט, דאָס אין די צייטען פון שמעון בן שטח זיינען די רעגענס געגאַנגען אין דער ריכטיגער צייט און די קערנער פון די תבואות זיינען געווען אונגעוועהנליך גרויס. דאָס איז וואהרשיינליך אַ בילד פון אַ רוהיגער צייט, ווען דאָס פאָלק האָט זיך געקענט איבערגעבען צו אַקערבוי און ניט פערלירען זיין ענערגיע אין שטענדיגע מלחמות. אָבער דיזע גליקליכע, רוהיגע צייט האָט ניט לאַנג געדויערט. סאַלאָמאַ אַלכסנדרא האָט רעגירט נאָר 9 יאָהר, פון 76 ביז 67 פ. קר.

די קעניגין סאַלאָמאַ אַלכסנדרא האָט געפונען פיר נעטיג אָנצוהאַלטען אַן אַרמעע, הגם זי האָט ניט געהאַט אין זינען צו פיהרען מלחמות. זי האָט עס געמוזט טאָן, אום אין פאַל פון אַן אָנפאַל פון אַן אַנדער מאַכט זאָל זי זיך קענען פערטיידיגען. דער איינגערער זוהן איהרער, אַריסטאָבולוס, איז געווען אַ ליבהאָבער פון מלחמות, ווי זיין פאָטער ינאי, און דעריבער איז ער געווען איבערגעגעבען צו דער פּאַרטיי פון די צדוקים, וועלכע זיינען געווען די הויפּט־בעאַמטע אין דער אַרמעע. ווען די פרושים האָבען אָנגעהויבען שטאַרק פערפאָלגען די צדוקים, איז אַריסטאָבולוס אַן דער שפּיץ פון אַ דעפּוטאַציע פון די צדוקים געקומען צו דער קעניגין און פון איהר פערלאַנגט, אַז זי זאָל נעהמען די צדוקים אונטער איהר שוץ. אין פאַל, ווען זי וועט עס ניט טאָן, האָבען זיי ערקלערט, וועלען זיי פערלאָזען דאָס לאַנד און איבערגעהן דינען צו אַנדערע קעניגרייכען. די קעניגין האָט דערפאַר

ווירקליך געהאַט מורא, ווייל דאָס לאַנד וועט בלייבען אָהן אַ מיליטערישער מאַכט, וואָס איז אַזוי נעטיג געווען אין יענער צייט, ווען פערשיידענע קע־ניגען אין אַזיען האָבען געשאַרפט די ציינער אויף דאָס לאַנד יהודה. זי האָט זיי איבערגעגעבען אייניגע פעסטונגען, וואו זיי האָבען זיך געקענט פערטיידיגען געגען די פערפאָלגונגען פון די פרושים. נאָר די פעסטונגען, וואו עס האָבען זיך געפונען די שאַץ־קאַמערן פון דער רעגירונג, האָט זי זיי ניט איבערגעגעבען. די צייט האָט געוויזען, ווי ווייט נעטיג עס איז געווען די פאָרזיכטיגקייט פון דער קעניגין.

צו ענדע פון דער רעגירונג פון דער קעניגין סאַלאָמאַ אַלכסנדרא האָט זיך די פאַרטיי צדוקים ווידער געשטאַרקט. די צדוקים האָבען גענומען העלפען דעם אינגערען פרינץ אַריסטאָבולוס, אַז ער זאָל ווערען הערשער נאָך דעם טויט פון זיין מוטער, און ניט הורקנוס, וועלכער האָט זיך געפונען אונטער דעם איינפלוס פון די פרושים. מיט זייער הילף האָט אַריסטאָבולוס איינגענומען פיעלע פעסטונגען אין יהודה; צו איהם איז צוגעשטאַנען אַ היבשע מאַסע פון פאָלק, און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייער בירגער־קריג. די קעניגין איז דאַמאָלס געווען אַלט 73 יאָהר און איז געווען זעהר שוואַך. איבערהויפט האָט אויף איהר שלעכט געווירקט דער אויפשטאַנד פון איהר זוהן אַריסטאָבולוס. די פרושים זיינען צו איהר געקומען בעראַטען זיך וואָס צו טאָן. זי האָט זיי געענטפערט, דאָס זי איז צו שוואַך צו טאָן עטוואָס, נאָר דאָס זיי קענען זיך זעלבסט העלפען, ווייל זיי האָבען אין זייערע הענט די אַרמעע און די אוצרות פון לאַנד. באַלד נאָך דעם איז די קעניגין גע־שטאָרבען (67 פ. קר.).

י. דער קריג צווישען הורקנוס און אַריסטאָבולוס און דאָס אריינמישען זיך פון רוים. (63—67 פ. קר.)

באַלד נאָך דעם טויט פון דער קעניגין סאַלאָמאַ אַלכסנדרא האָט זיך צופלאַקערט אַ קאַמף צווישען די צוויי ברידער הורקנוס און אַריסטאָבולוס פיר דעם טראָן. הורקנוס איז געווען דער עלטערער, און לויט דער קאָנסטי־טוציאָן פון די חשמונאים האָט ער בעדאַרפט ירש'ענען דעם טראָן. ער איז אָבער געווען צו שוואַך צו זיין אַ רעגירער. דאָס האָט געגעבען דעם אינגערען אַריסטאָבולוס די מעגליכקייט צו דענקען, אַז דער טראָן געהערט צו איהם, ווייל ער איז געווען מעהר פעהיג צו רעגירען. אויך דאָס פאָלק איז געווען צושפּאָלטען אין צוויי לאַגערן — די פרושים, וועלכע האָבען אי־בערהויפט געלעגט דאָס גאַנצע געוויכט אויף די קולטור פון די מאַסען, אויף

זייער רעליגיאָן, זייערע זיטען און אין אַלגעמיין אויף זייער גייסטיגע ענט-וויקלונג, האָבען געהאַלטען מיט הורקנוס׳ן; דאַגעגען די צדוקים מיט די מי-ליטער=בעאַמטע האָבען זיך געשטעלט אויף דער זייט פון אריסטאָבולוס׳ן, ווייל דורך איהם האָבען זיי געהאָפט צו בעקומען די אויבערמאַכט אין דער רעגירונג.

ווי נאָר הורקנוס דער 2טער איז אַרויף אויף׳ן טראָן, האָט אריסטאָבולוס גלייך גענומען מאַרשירען אויף ירושלים מיט זיין אַרמעע. הורקנוס האָט גענען איהם אַרויסגעשיקט איינינע אָפּטיילונגען פון זיין מי-ליטער. ביי יריחו האָבען זיך ביידע אַרמעען בעגעגענט. די מוטיגקייט פון אריסטאָבולוס׳ן איז געווען זעהר אָנציהענד פיר די סאָלדאַטען פון הורקנוס און פיעלע זיינען אַריבער אויף זיין זייט, און פון דעם קאַמף איז אריסטאָבולוס אַרויס דער זיגער. הורקנוס האָט זיך פערשלאָסען אין דער פעסטונג נעבען בית המקדש, און האָט מיט זיך גענומען די פרוי און קינ-דער פון אריסטאָבולוס׳ן אום צו האַלטען זיי אַלס משכון, אַז אריסטאָבולוס זאָל ניט טאָן קיין גרויזאַמקייטען. ווען אריסטאָבולוס איז אָנגעקומען אין ירושלים, האָבען די צוויי ברידער געשלאָסען שלום: הורקנוס איז געבליבען כהן גדול און אריסטאָבולוס — קעניג. און אום דער פרידען זאָל זיין אַ ריכטיגער האָבען די ביידע ברידער פערהייראַט זייערע קינדער צווישען זיך: די טאָכטער פון הורקנוס, אלכסנדרא, איז געוואָרען די פרוי פון אריסטאָ-בולוס׳עס זוהן, אלכסנדר.

אָבער ניט אַלע זיינען געווען צופרידען מיט דיזען שלום. די פרושים האָט מען שוין אָנגעהויבען בּיסלאַכווייז צו דערווייטערן פון דער רעגירונג און עס האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ רעאַקציע פון די צדוקים. אויסער דעם האָבען זיך געפונען איינצעלנע זעהר איינפלוסרייכע מענשען, וואָס זיינען מיט דיזער ענדערונג אין דער רעגירונג ניט געווען צופרידען, ווייל זייערע פער-זענליכע אינטערעסען האָבען דערפון געליטען. איינער פון די וויכטיגסטע פערזאָנען פון דיזען סאָרט איז געווען אַ פערזענליכער פריינד פון הורקנוס, מיט׳ן נאָמען אנטיפּאַטאָר; דיזער איז געווען איינער פון די אידו-מעער (בני אדום), וועלכע האָבען אין דער צייט פון יוחנן הורקנוס דעם 1טען אָנגענומען דעם אידישען גלויבען. אנטיפּאַטאָר׳ס פאָטער איז געווען אַ הויכער מיליטער=בעאַמטער אין דער פּראָווינץ אדום. וואַהרשיינליך האָט אויך אנטיפּאַטאָר פערנומען די זעלבע שטעלע. דיזער אנטיפּאַטאָר איז געווען אַ מענש מיט אַ שטאַרקען כאַראַקטער און אַ גרויסער אַמביציע. ער האָט געהאָפט, דאָס ווען הורקנוס וועט זיצען אויף׳ן טראָן, וועט ער שפּילען אַ

גרויסע ראָלע אין דער רעגירונג, ווייל הורקנוס איז צו שוואך צו רעגירען און ער וועט זיך זיכער געפינען אונטער זיין איינפלוס. ער איז אָבער ניט געווען פון דעם סאָרט מענשען, וואָס גיבען זיך אונטער צו אומשטענדען. ער האָט גענומען אינטריגירען און האָט בעוויזען, דאָס ערסטענס איז עס א גרויסע עוולה אָפּצושטויסען הורקנוס'ן פון זיין געזעצליכען טראָן, און צווייטענס איז ער אויך אין געפאהר צו ווערען ערמאָרדעט פון אריסטאָבולוס'ן, וועלכער וועט זיך געווים וועלען בעפרייען פון א געזעצליכען פרעטענדענט אויף'ן טראָן. ער האָט איינגערעדט הורקנוס'ן אָנצופאנגען געהיימע אונטערהאנדלונגען מיט דעם אראבישען קעניג ארעט, אז ער זאָל שיקען זיין מיליטער צו העלפען הורקנוס'ן אָפּנעהמען צוריק דעם טראָן פון זיין ברודער, און האָט דערפאר פערשפּראָכען געבען ארעט'ן א געוויסע סומע געלט.

איין מאָל ביי נאכט זיינען אנטיפאטאר און הורקנוס ענטלאָפען פון ירושלים נאָך פעטרא, די הויפטשטאָדט פון קעניג ארעט. דאָרט האָבען זיי געשלאָסען אן אָפּמאך, לויט וועלכען ארעט האָט זיך פערפליכטעט צו שיקען נאָך ירושלים א גרויסע ארמעע אום צו העלפען הורקנוס'ן אָפּנעהמען פון זיין ברודער אריסטאָבולוס דעם טראָן, וועלכער געהערט געזעצליך צו איהם, הורקנוס'ן ; דערפאר האָט זיך הורקנוס פערפליכטעט צוריקגעבען צו ארעט'ן די שטעדט, וואָס אלכסנדר ינאי האָט צוגענומען פון דער פראָווינץ אדום.

באַלד נאָך דעם אָפּמאך האָט ארעט געשיקט א גרויסע ארמעע נאָך ירושלים (66—65 פ. קר.). אריסטאָבולוס האָט ארויסגעשיקט געגען איהם זיין מיליטער, אָבער ער האָט באַלד פערלאָרען די שלאכט, האָט זיך צוריקגעקעהרט אין ירושלים און האָט זיך פערשלאָסען אין דער פעסטונג נעבען בית המקדש (הר הבית). ארעט'ס ארמעע מיט הורקנוס'ן אָן דער שפּיץ איז אריין אין ירושלים און האָט בעלאַגערט די פעסטונג, אין וועלכער אריסטאָבולוס איז געווען פערשלאָסען. דאָס פאָלק אין ירושלים האָט זיך צוטיילט אויף צוויי לאַגערן : הורקנוסיסטען און אריסטאָבוליסטען. עס האָט זיך אָנגעהויבען א בירגער־קריג.

די בעלאַגערונג האָט געדויערט איניגע מאָנאַטען. דערווייל איז אָנגעקומען דער יום טוב פסח, ווען פון אַלע שטעדט פון לאַנד זיינען אָנגעקומען אידען מיט רעליגיעזע געפיהלען צו ברייננגען דעם קרבן פסח אין בית המקדש. עס איז אָבער דאָרט געווען אַזוי ענג פון די סאָלדאטען, דאָס פיעלע בעזוכער האָבען פערלאָזען ירושלים און זיינען אַוועק אין מצרים, וואו עס איז דאַמאָלס אויך געווען א בית המקדש מיט כהנים און קרבנות, ווי אין ירושלים. דיזען טעמפעל האָבען די אַלעקסאַנדריער אידען שוין לאַנג אויפגעשטעלט

אויף זייערע קאָסטען אין מצרים. די לייט, וואָס האָבען זיך געפונען אין דער פעסטונג, פלעגען אַלע טאָג אַראָפּשיקען צו די בעלאַגערער פיעל גאָלד פון טעמפּעל אום מען זאָל זיי אַרויפשיקען אַ שאָף אויף אַ קרבן. איינמאָל האָט איינער פון הורקנוס'עס מענשען געגעבען אַן עצה, אַז מען זאָל מעהר ניט אַרויפשיקען קיין שאָף פיר אַ קרבן, אום מען זאָל זיי דורך דעם צווינגען זיך אונטערצוגעבען. ווען די בעלאַגערטע האָבען נעכסטען מאָל אַראָפּגעשיקט פיעל גאָלד, אַז מען זאָל זיי אַרויפשיקען אַ שאָף, האָט מען זיי אַרויפגעשיקט אַ חזיר. עס ווערט דערצעהלט, דאָס באַלד נאָך דעם איז געוואָרען אַ שטאַרקער שטורם, וועלכער האָט פערניכטעט אַלעס אויף די פעלדער און אין לאַנד איז געוואָרען אַ הונגער. דאָס פאָלק האָט דערין געזעהען אַ שטראָף פון גאָט פיר בעליידיגען דעם בית המקדש.

די בעלאַגערער זיינען געוואָרען אויסער זיך פון פערדרוס, וואָס זיי קענען ניט איינגעהמען די פעסטונג. זיי האָבען געשיקט רופען אין לאַגער אַ געוויסען הייליגען מיט'ן נאָמען חוני המעגל, וועגען וועלכען מען האָט געגלויבט, דאָס זיין וואָרט, זיין ברכה אָדער זיין קללה, האָט אַ ווירקונג. זיי האָבען פון איהם געפאָדערט, אַז ער זאָל שילטען די בעלאַגערטע. חוני האָט זיך געשטעלט אין מיטען לאַגער און האָט תפלה געטאָן צו גאָט מיט דיזע ווערטער: „אַלמעכטיגער גאָט! ארום מיר שטעהט דיין פאָלק, און די בעלאַגערטע זיינען אויך דיינע קינדער, די כהנים. איך בעט דיך, טו ניט זייערביידענס ווילען". די בעלאַגערער האָבען ניט פערשטאַנען די גרויסע נשמה פון דיזען הייליגען, וואָס פיר אַ הויכע מאָראַל עס ענטהאַלטען אין זיך דיזע ווערטער, און האָבען איהם פון גרוים כעס ערמאָרדעט.

אין יענער צייט האָט זיך געפונען אין וועסט־אַזיען דער בעריהמטער רוימישער הערשער און חיל־פיהרער פּאָמפּעיוס. ער האָט שוין געהאַט איינגענומען פיעלע לענדער אין וועסט־אַזיען, און האָט זיך נאָכדעם גענומען צו בעזיגען סיריען. ער האָט געשיקט נאָך דמשק זיינעם אַ בעאַמטען מיט'ן נאָמען סקאַורוס (65 פ. קר.). אין דמשק האָט זיך סקאַורוס דערוואוסט וועגען דעם בירגער־קריג אין יהודה. ער האָט בעשלאָסען צו בענוצען זיך מיט דיזען קריג פיר רוים. ער איז אַוועק אין יהודה. ווי נאָר ער איז אהין געקומען זיינען באַלד צו איהם געקומען געזאַנדטע פון יעדען פון די צוויי שטרייטענדע ברידער. יעדער האָט איהם פאָרגעשלאָגען 400 טאַלאַנטען זילבער פיר די הילף, וואָס ער, סקאַורוס, וועט איהם געבען. סקאַורוס האָט בעשלאָסען בעסער צו העלפען אַריסטאָבולוס'ן, ווייל ער איז דאָך קעניג און וועט גיכער זיין אין שטאַנד צו ערפילען זיין פערשפּרעכען.

ער האָט באַלד געשיקט זאָגען ארעט׳ן, אז ער זאָל אויפגעבען די בעלאַגערונג, ווען ניט, וועט ער איהם ערקלערען אַלס א פיינד פון רוים. ארעט האָט גוט פערשטאַנען, וואָס דאָס בעדייט, און האָט באַלד אויפגעגעבען די בעלאַגערונג. אריסטאָבולוס איז באַלד ארויס פון דער פעסטונג און האָט איהם נאָכגעיאָגט און האָט געהאַט א גרויסען זיג איבער איהם און איבער די אנהענגער פון הורקנוס׳ן.

פאָמפעיוס אין יהודה. אין דער זעלבער צייט איז פאָרגעקומען א גרויסע ענדערונג אין דער פאָליטיק פון די פעלקער פון וועסט־אזיען. רוים איז דאָרט געוואָרען די הערשערין. דיזער צושטאַנד איז געשאַפען געוואָרען דורך דעם בעריהמטען רוימישען קריגס־קאָמאַנדיר פאָמפעיוס, וועלכער האָט דאַמאָלס געמאַכט זיין צייטווייליגע רעזידענץ אין דמשק. די רוימישע לעגיאָנען זיינען שוין געשטאַנען ניט ווייט פון יהודה. עס איז געווען קלאָר, דאָס פריהער אָדער שפּעטער וועט פאָמפעיוס אויך איינשלינגען יהודה. אָבער דער קריג צווישען די צוויי ברידער אין ירושלים האָט געהאָלפען, דאָס די איבערקעהרענים אין יהודה זאָל געשעהען גיכער.

צווישען די געזאַנדטשאַפטען, וואָס זיינען געקומען צו פאָמפעיוס׳ן אין דמשק צו צייגען איהם זייער אונטערטעניגקייט צו רוים, האָט זיך אויך געפונען א געזאַנדטשאַפט פון אריסטאָבולוס׳ן, וועלכע האָט איהם געבראַכט א מתנה א גאָלדענעם וויינשטאָק פון זעהר קונציגער ארבייט, וואָס האָט געהאַט דעם ווערט פון 500 טאַלאַנטען זילבער. באַלד נאָכדעם זיינען אריסטאָבולוס און הורקנוס פערזענליך געקומען צו איהם, אום ער זאָל זיין זייער שיידס־ריכטער. הורקנוס האָט בעשולדיגט זיין ברודער אריסטאָבולוס׳ן, דאָס ער האָט איהם בערויבט פון טראָן, וועלכער געהערט געזעצליך צו איהם, און אויסער דעם בעשעפטיגט ער זיך זעהר **ווייניג** מיט רעגירען דאָס פאָלק, נאָר ער האָט אַלץ אין זינען צו פערכאַפּען פרעמדע לענדער און מעהר פון אַלעם העלפט ער די פיראַטען (ים־רויבער), אויף וועלכע פאָמפעיוס האָט אָנגעווענדעט פיעלע קרעפטען צו פערניכטען זיי. דיזע קלאָגע האָבען בעשטעטיגט פיעלע אָנגעזעהענע בירגער פון יהודה, וועלכע אַנטיפּאַטאָר האָט מיט זיך געבראַכט אַלס עדות. אריסטאָבולוס פון זיין זייט האָט ערקלערט, דאָס ער האָט איבערגענומען די רעגירונג אין זיינע הענט, ווייל הורקנוס איז אונפעהיג צו זיין א רעגירער. אויך איז צו פאָמפעיוס׳ן געקומען א דריטע דעפּוטאַציע פון די אידען, וועלכע האָבען איהם געבעטען, אז ער זאָל זיי העלפען פּטור ווערען פון ביידע ברידער, און איינפיהרען אין לאַנד א טהעאָקראַטישע רעגירונג אונטער דער אויבערהערשאַפט פון א כהן גדול. פאָמפעיוס האָט

אַלע דריי דעפּוטאַציעס רוהיג אויסגעהערט און האָט זיי געהייסען געהן צו־ריק צוּ זייער לאַנד, פערזיכערנדיג זיי, דאָס אין קורצען וועט ער זיין אין ירושלים און וועט אַלעס איינאָרדנען. דערווייל האָט ער זיי געהייסען פער־האַלטען זיך רוהיג און אויפהערען זיך קריגען.

זעלבסטפערשטענדליך האָט זיך פּאָמפּעיוס גאָרניט אינטערעסירט מיט דעם צושטאַנד פון יהודה אום צו ברייבגען אָרדנונג אין איהר רעגירונג. ער האָט געהאַט אין זינען צוצונעהמען דאָס לאַנד און אונטערוואַרפען עס אונ־טער דעם רוימישען יאָך, ווי ער האָט געטאָן מיט אַלע אַנדערע לענדער פון וועסט־אזיען. פּאָמפּעיוס האָט אָבער גוט פערשטאַנען, דאָס אַריסטאָבולוס וועט זיך אַזוי גיך ניט אונטערגעבען אונטער דעם איינפלוס פון רוים, און איהם, פּאָמפּעיוס'ן, וועט עס קאָסטען גענוג מיה ביז ער וועט איהם בע־זיגען. אַריסטאָבולוס פון זיין זייט האָט שוין אויך גוט געזעהען, דאָס דעם לאַנד יהודה שטעהט פאָר אַ גרויסע געפאַהר פון רוים, דאָס איהר פרייהייט און אומאָפּהענגיגקייט הענגען יעצט אויף אַ האָאָר. פּאָמפּעיוס האָט גע־וואָלט פערהאַלטען אַריסטאָבולוס'ן נעבען זיך ביז ער וועט ענדיגען זיין פעלד־צוג אויף די אַראַבער, אָבער אַריסטאָבולוס האָט זיך ווי עס איז אויס־געדרעהט פון זיינע הענט און האָט זיך צוריקגעקעהרט אין יהודה. ער האָט זיך בעפעסטיגט אין אַלעקסאַנדריום, אַ פעסטונג אין צפון־זייט פון יריחו. פּאָמפּעיוס האָט באַלד פערשטאַנען, דאָס אַריסטאָבולוס וועט זיך שטעלען נעגען איהם; ער האָט אויפגעגעבען דעם פעלד־צוג אויף די אַראַבער, איז אריבער דעם ירדן און איז אַריין אין יהודה.

ביי אַלעקסאַנדריום האָט פּאָמפּעיוס געשיקט רופען צו זיך אַריסטאָבו־לוס'ן. דיזער האָט זעהר ניט געוואָלט געהן צו פּאָמפּעיוס'ן, אָבער זיינע גוטע פריינד האָבען איהם געראַטען ניט אויפרייצען דעם בעריהמטען רוימי־שען פעלד־הערר. פּאָמפּעיוס האָט פון איהם געפאָדערט, אַז ער זאָל איהם פערשפּרעכען, דאָס ער וועט פאָלגען זיין פּסק אין דער פראַגע פון דעם קריג מיט זיין ברודער. אַריסטאָבולוס האָט עס איהם צוגעזאָגט ניט מיט'ן גאַנצען האַרצען. אַלס גאַראַנטיע אָבער האָט פּאָמפּעיוס פון איהם פער־לאַנגט, אַז ער זאָל איבערגעבען אין זיינע הענט אַלע פעסטונגען פון יהודה. דאָס האָט אויפגעפלאַקערט אין איהם דעם העלדישען גייסט פון די מאַ־קאַבעער, דעם נאַציאָנאַל־גייסט, און ער האָט בעשלאָסען צו בעשיצען זיין פאָטערלאַנד מיט אַלע קרעפטען. ער האָט פערשפּראָכען פּאָמפּעיוס'ן, דאָס ער וועט טאָן זיין פערלאַנג, אָבער ווי נאָר ער איז געקומען צוריק אין ירושלים האָט ער אָנגעהויבען פּאָרצובערייטען זיך צו אַ קאַמף. פּאָמפּעיוס

האט איהם נאך א מאל גערופען צו זיך און האט פון איהם געפאדערט אן ערקלערונג. אריסטאבולוס האט איהם פערשפראכען איבערצוגעבען אין זיינע הענט ירושלים און בעצאהלען א געוויסע קאנטריבוציע. פאמפעיוס האט באלד געשיקט זיינעם א גענעראל, גאביניוס, מיט מיליטער נאך ירושלים און האט געפאדערט, אז די איינוואוינער זאלען זיך אונטער-געבען אונטער דער מאכט פון רוים און זאלען בעצאהלען די קאנטריבוציע, וואס אריסטאבולוס האט זיך פערפליכטעט צו געבען. דערוועיל האט ער פערהאלטען אריסטאבולוס'ן ביי זיך ביז ער וועט הערען, וואס פיר א בעריכט גאביניוס וועט איהם ברייגנגען פון ירושלים. דאס פאלק אין ירושלים האט זיך ענטזאגט אונטערצוגעבען זיך אונטער דער מאכט פון רוים און צו צאה-לען וועלכע עס איז קאנטריבוציע. דאס האט פאמפעיוס'ן שטארק אויפגע-רייצט. ער האט באלד געהייסען ארעסטירען אריסטאבולוס'ן, און ער איז אוועק מיט איינינע לעגיאנען צו נעהמען ירושלים.

ירושלים איז געווארען צוטיילט אויף צווי פארטייען: איינע, די אנ-הענגער פון אריסטאבולוס'ן, זיינען געוועזען ענטשלאסען אויף קריג; די אנ-דערע האבען געפאדערט, אז מען זאל נאכגעבען די פאדערונגען פון פאמ-פעיוס'ן, ווייל זיי האבען ארויסגעזעהען, דאס זיי זיינען צו שוואך צו שטע-לען זיך געגען רוים. די אריסטאבוליסטען זיינען געוועזען די מינאריטעט. זיי האבען זיך פערשלאסען אין דער פעסטונג אויף'ן הר הבית, און די שטאדט האבען זיי איבערגעלאזען צום פאלק, עס זאל טאן מיט איהר ווי עס וויל. דאס פאלק האט באלד געעפענט די טויערן פון ירושלים, האט אריינגעלאזען די רוימישע לעגיאנען און האט איבערגעגעבען צו פאמפעיוס'ן די שטאדט מיט'ן קעניגליכען פאלאץ.

אזוי באלד, ווי די רוימער זיינען אריין אין ירושלים, האבען זיי זיך גענומען צו בעלאגער'ן די פעסטונג פון הר הבית. דיזער פעסטונג איז געוועזען אונמעגליך צו נעהמען פון די זייטען מזרח און דרום, ווייל אין דיזע זייטען איז דער שטיינערנער בארג געוועזען ווי א גלייכע הויכע וואנט, און האט ניט געהאט קיין שום שפוע. פון צפון־זייט האט זי געהאט א זעהר שטארקע וואנט, און פון מערב־זייט האט זיך געפונען א טיפער טאל, וועלכער האט אפגעטיילט די פעסטונג פון שטאדט. פון דיזער זייט האט פאמפעיוס בע-שלאסען צו נעהמען די פעסטונג. ער האט אנגעהויבען צו פערשיטען דעם טיפען טאל און בילדען דארט א וואל. אבער די בעלאגערטע האבען זיי געשטערט צו טאן זייער ארבייט, זיי פלעגען שיסען אויף די ארבייטער מיט פיילען אוןווארפען שטיינער, אזוי דאס עס האט אויסגעוויזען, אז די אר-

בייט וועט נעהמען אַ זעהר לאַנגע צייט. די רוימער האָבען אָבער זיך דער־וואוסט, דאָס די אידען מעגען שטרייטען אום שבת, נאָר ווען עס שטעהט פאָר צו רעטען אַ מענשען׳ס לעבען (פקוח נפש), אָבער אויסער אַזעלכע פע־לען טאָרען זיי ניט מחלל שבת זיין. פאָמפּעיוס האָט בעפוילען, דאָס די רוימער זאָלען אום שבת ניט שיסען קיין פיילען אויף די אידען אין דער פעסטונג, זיי זאָלען נאָר טאָן זייער אַרבייט צו פערשיטען דעם טאָל און אויפאַרבייטען דעם וואַל. די רוימער האָבען אַזוי געטאָן. די אַרבייט פון דעם טאָל האָבען זיי געטאָן אום שבת, און דאַמאָלס האָבען זיי ניט אָנגע־גריפען די בעלאַגערטע. די אידען האָבען זיי ניט געשטערט אין זייער אַר־בייט און זי איז אין אַ קורצער צייט פערטיג געוואָרען.

אַזוי באַלד, ווי דער טאָל איז פערשאָטען געוואָרען, האָט פאָמפּעיוס גע־הייסען ברייגגען אַ בעלאַגערונגס־מאַשין און מען האָט אָנגעהויבען באָמ־באַרדירען די פעסטונג. די בעלאַגערטע האָבען ניט פערלאָרען קיין מוט און האָבען זיך פערטיידיגט ווי לייבען. דער געטליכער דינסט אין טעמפּעל האָט ניט אויפגעהערט אויף איין טאָג. דעם קרבן תמיד האָבען די כהנים מקריב געווען יעדען טאָג, ניט אַכטענדיג אויף די באָמבאַרדירונג פון די רוימער. דריי חדשים האָבען די רוימער באָמבאַרדירט די פעסטונג פון בית המקדש און האָבען זי ניט געקענט נעהמען. ענדליך איז זיי געלונגען צו צושטערען איין טורם און אַריינרייסען זיך אין טעמפּעל. דאָס איז געווען אין יום כפור פון דעם יאָהר 63 פ. קר. די כהנים האָבען ניט אויפגעהערט צו טאָן זייער עבודה, אַפילו ווען דער פיינד איז שוין געווען אין בית המקדש. די רוימער האָבען זיך גענומען מיט דעם געפיהל פון אַ ווילדען צורייצטען טיער שניידען קעפּ רעכטס און לינקס. 12,000 מענשען זיינען יענעם יום כפור געפאַלען פון אידען.

זעהר שטאַרק האָט געקרענקט די פרומע אידען דער פאַקט, וואָס פאָמ־פּעיוס איז אַריין אין קדש הקדשים מיט זיין גאַנצער סוויטע, ווייל אין קדש הקדשים האָט אַפילו קיין איד ניט געטאָרט אַריינטרעטען אויסער דעם כהן גדול אום יום כפור. די היידען האָבען דאַמאָלס געהאַט וועגען דעם קדש הקדשים זעהר ווילדע מיינונגען. איינינגע האָבען בעהויפּטעט, דאָס דאָר־טען האַלטען די אידען אַ קאָפּ פון אַן עזעל און פערגעטערן איהם. ווען פאָמפּעיוס איז אַהין אַריין האָט ער זיך איבערצייגט, דאָס דיזעס איז אַ שקר־בלבול אויף דעם אידישען טעמפּעל און האָט דאָרט קיין זאַך ניט בעריהרט. ער האָט געהייסען פעררייכטען אין בית המקדש די בעשעדיגטע ער־טער, און האָט בעפוילען ווייטער צו ברייגגען קרבנות, ווי די אידישע

רעליגיאָן שרייבט פאַר. נאָר אריסטאָבולוס'עס אָנהענגער, וואָס זיינען גע-ווען די הויפט-אָנפיהרער פון דער קריגס-פּארטיי, האָט ער געהייסען אָפּ-האקען די קעפּ.

נאָך דיזען נצחון האָט פּאָמפּעיוס אָפּגעשאפט די זעלבשטענדיגקייט פון יהודה און האָט זי געמאכט אָפּהענגיג פון רוים. אויסער דעם האָט ער אָפּגעריסען פון יהודה פיעלע שטעדט און האָט זיי פעראייניגט מיט די רוימישע פּראָווינצען אין סיריען. די שטעדט, וואָס פּאָמפּעיוס האָט אָפּגעריסען פון יהודה, זיינען צום גרעסטען טייל געוועןֹ בעזעצט מיט גרי-כען, און דיזע זיינען געווען העכסט צופרידען, וואָס זיי זי נען ארוים פון אונטער דער הערשאפט פון די אידען. די רוימער האָבען געגעבען יעדער שטאָדט דאָס רעכט צו גרינדען איהר בעזונדערע רעספּובליק, און איינינע שטעדט האָבען זיך פעראייניגט און געבילדעט א פערבאנד. דיזער פער-באנד איז בעקאנט אונטער'ן נאָמען „דעקאפּאָליס", ד. ה. די פעראייניגונג פון 10 שטעדט. אלס שטאטהאלטער אין סיריען האָט פּאָמפּעיוס בעשטימט סקאורוס'ן, וועגען וועלכען מיר האָבען פריהער אויספיהרליך דערצעהלט.

נאָך דעם, ווי פּאָמפּעיוס האָט איינגעאָרדענט זיינע געשעפטען אין סיריען און פּאלעסטינא, האָט ער פערנומען מיט זיך אלע קריגס-געפאנגענע, דעם געוועזענעם קעניג אריסטאָבולוס דעם 2טען, זיינע צוויי טעכטער און זיינע צוויי זיהן אלכסנדר און אנטיגאָנוס. אין יאָהר 61 (פ. קר.) איז פּאָמ-פּעיוס צוריקגעקומען אין רוים. הינטער זיין טריאומף-צוג זיינען געגאנגען די אלע הערשער, וואָס ער האָט בעזיגט אין אזיען, צווישען וועלכע עס איזֹ אויך געווין דער אידישער קעניג אריסטאָבולוס מיט זיינע קינדער, אויסער איינעם, אלכסנדר, וועלכער איז אין מיטען וועג ענטלאָפען. צוזאמען מיט דער קעניגליכער פאמיליע האָט פּאָמפּעיוס געבראכט נאָך רוים א גרויסע צאָהל אידישע קריגס-געפאנגענע, וועלכע האָבען מיט דער צייט געקראָגען זייער פרייהייט און האָבען געבילדעט דעם אָנפאנג פון דער אידישער גע-מיינדע אין רוים.

כמעט 80 יאָהר האָט עקסיסטירט די הערשאפט פון די חשמונאים און די אונאָפּהענגיגקייט פון דעם אידישען פאָלק. די ערסטע חשמונאים האָ-בען געארבייט צוזאמען פרידליך און האָבען בעפרייט דאָס אידישע פאָלק פין דער אָפּהענגיגקייט פון די גריכען (סעלייקידען). די לעצטע חשמונאים האָבען זיך געריסען צווישען זיך און האָבען געבראכט דאָס פאָלק אין די אייזערנע הענט פון רוים, וועלכע האָט זיי געבראכט צו דער העכסטער שטופע פון ליידען און אונגליק.

יא. די אידישע קולטור אין יהודה און מצרים.

צוויי פראגען שטעלען זיך פיר דעם יעניגען, וואָס בעטראכט גרינדליך דאָס לעבען פון דעם אידישען פאָלק אין דער צייט פון די מאקאבעער. די ערסטע פראגע איז: אויב די אידען האָבען אויפגעהערט זיך צוזעען און צושפרייטען איבער אנדערע לענדער אין דער צייט, ווען די חשמונאים האָבען געהערשט, און דאָס פאָלק איז געוואָרען אונאָפּהענגיג און האט גענאָסען פולע פּאָליטישע פרייהייט ביי זיך אין דער היים? און די צווייטע פראגע איז: אויב דאָס אידישע פאָלק האָט זיך בעפרייט פון דעם איינפלוס פון דער גריכישער קולטור נאָך דעם, ווי עס האָט זיך בעפרייט פון דער פּאָלי־טישער הערשאַפט פון די גריכען? אויף דיזע ביידע פראגען ענטפערט די געשיכטע: ניין.

די עפּאָכע פון די חשמונאים האָט געהאט פיעל צו טאָן אום צו פער־איינינגען די אידען, וואָס האָבען זיך געפונען אין פערשיידענע שטעדט פון פאַלעסטינא און וואָס זיינען פערפרעמדט געוואָרען אין דער צייט, וואָס פאַלעסטינא האָט זיך געפונען אונטער פרעמדער הערשאַפט. און דאָס איז געוועזען דער הויפּט־צוועק פון די חשמונאישע הערשער, ווי שמעון, יונתן, יוחנן הורקנוס און אלכסנדר ינאי, וועלכע האָבען געזוכט צו געווינען די שטעדט צוריק פיר דאָס אידישע פאָלק אום די אידישע איינוואוינער פון יענע שטעדט זאָלען זיך פעראייניגען אין איין פאָלק. אָבער דאָס עס זאָל זיין א שטארקע עמיגראציע פון אלע אנדערע גלות־לענדער, וואו עס האָבען זיך געפונען אידישע קאָלאָניעס, נאָך פּאַלעסטינא — דאָס איז ניט געווען. עס האָבען פאָרטגעזעצט צו עקסיסטירען אידישע קאָלאָניעס, גרויסע און קליינע, אין אנדערע לענדער: אין קליין־אזיען, אפריקא, מעסאָפּאָטאמיען (ארם נהרים) און סיריען. הגם די אלע אידישע קאָלאָניעס האָבען בעטראכט ירושלים אלס רעליגיעזען צענטער, וואוהין זיי פלעגען שיקען זייערע מתנות פיר דעם טעמפּעל און פיעלע פלעגען אָפט געהן אהין בעזוכען דעם טעמפּעל (עולי רגל זיין), אָבער ניט מיט דעם צוועק דאָרט צו פערבלייבען.

אָבער א גרויסער טייל פון די ערָאבערטע שטעדט, וואָס די חשמונאישע הערשער האָבען פעראייניגט מיט פּאַלעסטינא, זיינען געווען בעזעצט מיט גריכען. דיזע האָבען זיך ניט אסימילירט מיט אידען, ווייל די אידען האָבען זיך ניט אסימילירט מיט זיי. אָבער זיי האָבען דאָך געהאט אַ איינפלוס איינץ אויף די אנדערע. די גריכישע קולטור האָט אין זיך פיעל איינגעזויגען פון דער אידיי'ער זיטען־לעהרע, פון זייערע פּרינציפּען וועגען דער איינהייט

פון גאָט און ד. גל. די גריכישע קולטור וויעדער האָט געהאַט אַ איינפלוס אויף די אידען.

דער האנדעל האָט פיעל געהאָלפען צו ברייננגען די גריכען און די אידען אין אַ נאָהענטע בעריהרונג, וועלכע האָט געהאַט אַ גרויסען איינפלוס אויף זייערע אויסערליכע מאַנירען און זייער שפּראַך. זעהר פיעלע גריכישע ווערטער, איבערהויפּט טעכנישע, זיינען אַנגענומען געוואָרען אין דער אידישער אומגאַנג־שפּראַך, וועלכע איז דאַמאָלס געווען העברעאיש־אַראַמעאיש, און אויך אין דער ליטעראַטור. מיר געפינען אין דער משנה, וועלכע איז געשריבען אין אַ ריין העברעאישער שפּראַך, אַ גרויסע מאַסע פרעמדע, גריכישע ווערטער. גריכישע נעמען זיינען געווען אַ זעהר געוועהנליכע זאַך צווישען די אידען, איבערהויפּט ביי דער רייכערער קלאַס, די צדוקים. די פּרושים האָבען אָנגעהויבען מורא האָבען, דאָס דיזער גריכישער איינפלוס וועט זיך ניט בעשרענקען מיט דער אויסערליכער זייט, נאָר וועט באַלד אָנהויבען אריינגעהן טיפער אין גייסטיגען לעבען פון אידישען פאָלק, און דעריבער האָבען זיי אָנגעהויבען צו מאַכען בעגרענצונגען, בעשרענקונגען, צאַמען (סיגים) ארום די געזעצען, אום מעהר און מעהר אָפּצוזונדערן דאָס אידישע פאָלק פון דער גרויסער מאַסע אַנדערע פעלקער, אום זיי זאָלען זיך ניט אַסימילירען מיט זיי. דיזער מיטעל האָט שטאַרק געווירקט ניט נאָר אויף די אידען אין פּאַלעסטינאַ, נאָר אויך און זאָגאַר נאָך מעהר אויף די אידישע קאָלאָניעס אין דער דיאַספּאָראַ (די גלות־לענדער).

די ליטעראַטור אין יהודה. אַ־ן צווייפעל האָט די פּאָליטישע פרייהייט, וואָס די חשמונאים האָבען פערשאַפט דעם אידישען פאָלק, אויפגעהויבען און פערשטאַרקט דעם נאַציאָנאַל־גייסט און צוזאַמען מיט דעם אויך די ליטעראַרישע שאַפונג. אָבער די ווערק, וואָס זיינען אונז געבליבען פון יענער צייט, זיינען צו וועניג, ווערליג ווי זיי האָבען בעדאַרפט זיין לויט דער ענטוויקלונג פון פאָלק. עס קען זיין, דאָס די מחלוקת פון די פּאַרטייען האָט איינגעשלונגען פיעל ענערגיע פון דער דענקענדער קלאַס, און דאָס האָט געשטערט דער ליטעראַרישער שאַפונג; עס קען אויך זיין, דאָס דער פּרינציפּ, וועלכער האָט דאַמאָלס געהערשט צווישען די פּרושים, דאָס די תורה שבעל פה טאָר מען ניט אויפשרייבען, האָט געשטערט צו שרייבען ווערק אין יענער צייט. און אפשר זיינען פיעלע געשריבענע ווערק פערלאָרען געגאַנגען.

אַ זעהר וויכטיגער היסטאָרישער דאָקומענט פון דער עפּאָכע פון די חשמונאים איז דער ערסטער טייל פון „ספר החשמונאים”. דיזעס בוך ענטהאַלט די געשיכטע פון די חשמונאים פון מתתיהו ביז שמעון'ען. דאָס בוך איז געשריבען אין אַ סטיל זעהר עהנליך צו דעם סטיל פון די נביאים ראשונים פון תנ"ך, נאָר אָהן אַ צופּאַרבונג מיט רעליגיאָן. ער בעשרייבט די גבורות פון יהודה המכבי און דערמאָהנט זעלטען דאָס אַריינמישען זיך פון גאָט. עס קען זיין, דאָס דיזעס איז די אורזאַך, וואָרום די אידישע חכמים פון יענער צייט האָבען ניט אַריינגענומען דיזען ספר צווישען די ספרי הקודש פון תנ"ך, הגם דער טייל פון תנ"ך, וואָס איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען כתובים, איז ערסט אין יענער צייט אַריינגענומען געוואָרען צווישען די ספרי הקודש. דיזעס בוך איז אָריגינעל געוועזען געשריבען אין העברעאיש, אָבער דער אָריגינאַל איז פערפאַלען געוואָרען און ער איז געבליבען נאָר אין דער גריכישער איבערזעצונג פון דער ביבעל, וועלכע איז בעקאַנט מיט'ן נאָמען „סעפּטואַגינטאַ” (איבערזעצונג פון די זיבעציג), און מיר האָבען איהם יעצט איבערזעצט אין העברעאיש פון גריכיש. די חכמים פון יענער צייט האָבען דעם ספר אַריינגעשטעלט צווישען די „ספרים החיצונים”, וועלכע זיינען היינט בעקאַנט מיט'ן נאָמען „אַפּאָקריפען” (בעהאַלטענע שריפטען, ספרים גנוזים). אויך די צוויי ערצעהלונגען „יהודית” און „טוביה”, פון וועלכע די ערסטע דערצעהלט וועגען דעם פייערדיגען פּאַטריאָטישען געפיהל פון אַ אידישער העלדין יהודית, וואָס האָט אַרונטערגעשניטען דעם קאָפּ פון דעם סירישען קריגס-קאָמאַנדיר האָלאָפערנעס, און די צווייטע, וועלכע האָט דעם צוועק צו פערענטפערן די פראַגע, וואָרום געהט אָפט דעם צדיק שלעכט אויף דיזער וועלט, געהערען צו יענער צייט און זיינען צווישען די אַפּאָקריפען.

אין יענע צייטען איז געוואָרען אַ מאָדע צו שרייבען ספרים אין דעם סטיל און דער פאָרמע פון דעם ספר „דניאל”, ד. ה. אין פאַנטאַסטישע בילדער, וועלכע שטעלען פאָר דעם געשיכטליכען גאַנג פון אידישען פאָלק אָדער די רעליגיעזע מאָמענטען פון זיין לעבען. צווישען די אַפּאָקריפען געפינט זיך אַזאַ ארט בוך מיט'ן טיטעל „חנוך”, געשריבען, ווי מען האָט געגלויבט, פון נח'ס אור-זיידען חנוך, וועלכען גאָט האָט צוגענומען צו זיך אויף'ן הימעל לעבעדיגערהייט. דאָס אַפּאָקריפישע בוך „תהלים של שלמה” ענטהאַלט אין זיך פיעל געשיכטליכעס פון אידישען לעבען, איבערהויפּט די טרויעריגע געפיהלען פון די פּרושים פון דער צייט פון די לעצטע חשמונאים,

וועלכע האָבען פערשאַפט דעם אידישען פאָלק פיעלע ליידען מיט זייערע רייסערייען צווישען זיך.

אין דער צייט פון די חשמונאים האָבען זיך אויך געפונען געלעהרטע, וועלכע האָבען געשריבען און ענטוויקעלט די ליטעראַטור פון וועלטליכער קלוגהייט און פּראַקטישען לעבען, אַזוי ווי די משלי שלמה פון תנ"ך. אַזעלכע ווערק זיינען געווען דער ספר בן סירא, חכמת שלמה, און פיעלע וויכטיגע רעגלען צום לעבען, וואָס זיינען פערבליבען אין „פרקי אבות". זעהר אַלט זיינען אין די פרקי אבות די שפּריכען פון די ערסטע דריי פּאָאָר, וואָס זיינען געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון די אנשי כנסת הגדולה אין די ערסטע צייטען פון די חשמונאים. דאָס ערסטע פּאָאָר איז געווען: יוסי בן יועזר פון צרדה און יוסי בן יוחנן פון ירושלים, וועלכע האָבען געלעבט אין דער צייט פון דעם אויפשטאַנד פון די חשמונאים; דאָס צווייטע פּאָאָר איז געווען: יהושע בן פרחיה און ניתאי הארבלי, וועלכע האָבען געלעבט אין דער צייט פון יוחנן הורקנוס, און דאָס דריטע פּאָאָר איז געווען: שמעון בן שטח און יהודה בן טבאי, וועלכע זיינען געווען די הויפּט פון די סנהדרין אין דער צייט פון דער קעניגין סאַלאָמאַ אַלכסנדרא. זייערע שפּרוכען געפינען זיך אין ערסטען פּרק פון די פרקי אבות.

צווישען די אידישע קאָלאָניעס, וואָס זיינען געגרינדעט געוואָרען אין אַזיען און אפריקא, איז די וויכטיגסטע געווען די אידישע געמיינדע אין אַלעקסאַנדריען, וואָס איז אין עגיפּטען. אין דער צייט, ווען די פּטאָלעמעער האָבען געהערשט איבער יהודה, איז אַלעקסאַנדריען געווען אַ אידישער קול-טור-צענטער, וועלכער איז געווען זעהר פערשיידען פון ירושלים. ווען פּאַ-לעסטינא איז איבערגעגאַנגען אונטער די הערשאַפט פון סיריען און אנטיאָ-כוס עפּיפאַנעס האָט אָנגעהויבען שטאַרק צו פערפאָלגען די אידען, האָבען די אידען אין עגיפּטען געהאַט פולע פרייהייט און האָבען ניט געוואוסט פון קיין פערפאָלגונגען. פּטאָלעמאוס דער 6טער פי-לאָמעטאָר, וועלכער האָט דאַמאָלס געהערשט אין עגיפּטען, האָט זאָ-גאַר פריינדליך אויפגענומען אין זיין לאַנד די אידישע עמיגראַנטען, וואָס זיינען ענטלאָפען פון יהודה פון די פערפאָלגונגען פון אנטיאָכוס און זיינע משרתים.

צווישען די עמיגראַנטען, וואָס זיינען געקומען אין עגיפּטען, האָט זיך געפונען אָניאַס (חוניו דער 4טער), דער זוהן פון כהן גדול חוניו דעם 3טען, וועלכער איז ערמאָרדעט געוואָרען פון די העלעניסטען.

דיזער איז געווען דער לעצטער כהן גדול פון די בני צדוק. דער קעניג פון עגיפטען פטאָלעמעאוס פילאָמעטאָר און די קעניגין קלעאָפּאטרא האָבען איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען, ווייל זיי האָבען גערעכענט, דאָס דורך איהם וועט זיי געלינגען צו מאַכען די אידען פון יהודה פריינדליך צו די פטאָלעמעער און פיינדליך צו די סעליקידען, און דורך דעם צוריקגעווינען די פראָווינץ יהודה אונטער זייער שוץ. חוניו האָט זיך בענוצט מיט דיזער געלעגענהייט, און האָט אויסגעווירקט ביים קעניג און דער קעניגין די ערלויבנים צו בויען אַ בית המקדש אין מצרים מיט אַ מזבח און מיט כהנים און קרבנות, ריכטיג ווי אין ירושלים. די אידען פון עגיפטען האָבען עס געהאַלטען פיר אַ נויטווענדיגקייט, ווייל די פערפאָלגונגען פון אנטיאָכוס עפּיפאַנעס האָבען זיי געשטערט צו קומען אין ירושלים און מקריב זיין קרבנות, ווי זיי זיינען דאַמאָלס געווען געוועהנט צו דינען גאָט, און איבער־הויפּט נאָך דעם, ווי דער בית המקדש אין ירושלים איז פעראונרייניגט גע־וואָרען דורך די גריכען, וועלכע האָבען אין איהם אריינגעשטעלט דאָס בילד פון זייער אָפּגאָט אַפּאָללאָ, און דער בית המקדש אין ירושלים האָט דאַן אָנ־געוואָרען פיר זיי זיין פריהערדיגע אָנציהונגס־קראַפט. זיי זיינען געווען זעהר צופרידען פון דער ערלויבנים, וואָס חוניו האָט ערהאַלטען פון דעם קעניגליכען פּאָאַר, צו בויען אַ בית המקדש אין מצרים. זייער קאָנסערוואַ־טיזם איז ניט געווען געגען דיזען פּלאַן, זיי האָבען זיך געשטיצט אויף דער נבואה פון נביא ישעיהו, דאָס אין דער צוקונפט וועט זיין אַ מזבח צו גאָט אויך אין מצרים, און מען וועט דאָרט אויך מקריב זיין קרבנות (ישעיהו יט, 19—21).

דיזער טעמפּעל איז געווען אויסגעבויט אין לעאָנטאָפּאָליס, ניט ווייט פון מעמפיס. חוניו האָט צוגעצויגען אהין כהנים און לוים פון ירושלים, וועלכע זיינען ענטלאָפען פון די פערפאָלגונגען פון אנטיאָכוס עפּי־פאַנעס און זיינע בעאַמטע. די פרומע אידען אין ירושלים זיינען געווען ניט זעהר צופרידען מיט'ן עגיפטישען בית המקדש, אָבער זיי האָבען איהם אויך ניט פערפאָלגט. אויך אין מצרים זעלבסט זיינען געווען פיעלע, וואָס האָ־בען געשיקט זייערע קרבנות נאָך ירושלים און פלעגען זעלבסט עולה רגל זיין אַהין אין די שלש רגלים: פסח, שבועות און סוכות.

די אידען אין עגיפטען האָבען אין יענער צייט געהאַט פולע רעכטען צוגלייך מיט אַלע אַנדערע בירגער — ציווילע און פּאָליטישע רעכטען. אי־בערהויפּט איז געווען גוט דער מצב פון די אידען אין אַלעקסאַנדריען, די גרעסטע ציוויליזירטע שטאָדט אין יענער צייט נאָך רוים. דיזע שטאָדט

איז געווען איינגעטיילט אין פינף גרויסע קווארטאלען; דער צווייטער פון זיי איז געווען בעזעצט מיט אידען און האט זיך דעריבער גערופען „די אידישע שטאדט". אין דיזער שטאדט האט אימער געקאכט און גערוישט פון האנדעל. הגם די אידען אין עגיפטען האבען געהאט גלייכע רעכטען, האט זיי די עגיפטישע רעגירונג נאך געגעבען א בעזונדערע אויטאנאמיע, אום זיי זאלען זיך פיהרען אין זייער אייגענעם אינערליכען לעבען נאך זייערע אייגענע געזעצען, ווי זיי געפעלט. אן דער שפיץ פון דער אלעקסאנדרינישער אידישער געמיינדע איז געשטאנען אן עטהנארך (נשיא, פירסט) מיט א גרויסער פאלמאכט. די אידען אין עגיפטען האבען זיך דאמאלס אויסגעצייכענט אויף פערשיידענע געביטען, זאגאר אין מיליטער. אין דער צייט פון פטאלעמעאוס פילאמעטאר האבען זיך געפונען צוויי אידישע הויכע בעאמטע אין דער ארמעע, איינער פון זיי איז געווען דער כהן גדול חוניו, וועלכער האט בעקומען די ערלויבניס צו בויען א טעמפעל אין מצרים. שפעטער זיינען געווען אין דער עגיפטישער ארמעע צוויי וויכטיגע גענעראלען חלקיה און חנניה, וועלכע, ווי מיר האבען פריהער דערצעהלט, האבען געהאלפען אלכסנדר ינאי געגען פטאלעמעאוס לאטור, דעם פערהאסטען זוהן פון דער עגיפטישער קעניגין קלעאפאטרא.

נאר איין מאל האט זיך געטראפען, דאס די אידען האבען געליטען פערפאלגונגען אין עגיפטען. דאס איז געווען אין דער צייט פון פטאלעמעאוס דעם 7טען פיסקאן, וועלכער האט געקעמפט געגען דער קעניגין קלעאפאטרא, די פרוי פון זיין פערשטארבענעם ברודער פטאלעמעאוס פילאמעטאר. פיסקאן איז געווען שטארק אויפגעבראכט אויף די אידען פארוואס דער בעריהמטער פעלד־הערר חוניו איז ארויס געגען איהם און האט געשטריטען געגען איהם פיר די קעניגין קלעאפאטרא, און פארוואס די אידען זיינען אויך געווען אויף דער זייט פון דער קעניגין און געגען איהם. עס ווערט דערצעהלט, דאס איידער פיסקאן איז ארויס אויף א שטרייט געגען חוניו'ן, האט ער געהייסען זיינע סאלדאטען, אז זיי זאלען אויפטרייבען א גרויסע מאסע אידען אין אלעקסאנדריען אויף א געוויסען פלאץ, און דארט האט מען אויף זיי ארויפגעיאגט צוואווילדעטע העלפאנדען. אבער די העלפאנדען האבען זיך ארויפגעווארפען ניט אויף די אידען, נאר אויף דעם קעניג'ס בעאמטע. די אידען אין אלעקסאנדריען האבען צום אנדענקען פון דיזער וואונדערבארער פאסירונג בעשטימט דעם טאג פיר א יום טוב אויף אימער. אבער דאס איז ניט געווען א רעזולטאט פון ראסען־האס אדער רעליגיאנס־האס, נאר א פאליטישער צוזאמענשטויס. ווען אבער פיס-

קאָן איז געוואָרען פעסט אין זיין טראָן האָט ער די אידען בעהאַנדעלט ניט שלעכט. זיי האָבען געהאַט אונטער איהם די זעלבע פרייהייט ווי זיינע אַלע אַנדערע אונטערטאַנען.

די אידיש-גריכישע ליטעראַטור. אין די לעצטע 200 יאָהר פ. קר. איז די שטאָדט אַלעקסאַנדריען געווען דער צענטער פון דער געבילדעטער אַריסטאָקראַטיע פון דער גאַנצער וועלט פון יענער צייט. הגם די אַלע ליטעראַרישע ווערק, וואָס זיינען דאָרט געשריבען געוואָרען, זיינען געווען אין דער גריכישער שפּראַך, זיינען דאָך געווען אין זיי צו בעמערקען כאַראַקטעריסטישע אייגענהייטען פון דעם פאָלק, וואָס האָט גענומען אָנטייל אין דיזער וועלט-ליטעראַטור. אַזוי איז עס אויך געווען מיט די אידען. זיי האָבען אַריינגעבראַכט אין דער גריכישער ליטעראַטור פיעל פון דעם אידישען גייסט דורך זייער איבערזעצונג פון דער ביבעל אין גריכיש. די איבערזעצונג האָט זיך אָנגעפאַנגען אין 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. און האָט זיך געענדיגט אין 2טען. די איבערזעצער זיינען געווען זעהר פאָרזיכטיג מיט דער תורה און די נביאים, אָבער ביים איבערזעצען די כתובים האָבען זיי זיך ערלויבט צוצושטעלען פערשיידענע הוספות. אַזוי צ. ב. צו „מגלת אסתר" האָבען זיי צוגעגעבען די תפלה פון מרדכי'ן און נאָך איניגע זאַכען, אום צוצוגעבען צו דער מגלה אַ רעליגיעזען כאַראַקטער, ווייל אין דער גאַנצער מגלה ווערט ניט דערמאָהנט גאָט'ס נאָמען, און עס שיינט, דאָס דער גאַנצער נס פון פורים איז עפּעס געווען אַ נאַטירליכער צופאַל, אָהן שום אַריינמישען זיך פון דער געטליכער השגחה. אויך צום ספר „דניאל" האָבען זיי צוגעגעבען איניגע הוספות: 1) די תפלה פון חנניה, מישאל און עזריה, ווען מען האָט זיי אַריינגעוואָרפען אין קאַלך-אויווען; 2) אַן ערצעהלונג וועגען דעם שלאַנג און דעם אָפּגאָט „בל" און די געשיכטע פון אַן אונשולדיגער פרוי „שושנה", וואָס איז פעראורטיילט געוואָרען צום טויט צוליב פאַלש עדות זאָגען פון צוויי אַלטע הולטייעס, און דניאל מיט זיין חכמה האָט בעוויזען איהר אונשולד. מען קען זאָגען, דאָס ווען ניט די איבערזעצונגען פון די אַפּאָקריפישע ביכער אין גריכיש, וואָלטען מיר היינט פון זיי גאָר ניט געוואוסט; די אידען אין פּאַלעסטינאַ האָבען אויף זיי קיין גרויס געוויכט ניט געלעגט, ווייל זיי זיינען ניט אָנערקענט געוואָרען פיר הייליג, ווי די אַנדערע כתבי הקודש, און די אָריגינעלע העברעאישע ווערק פון דיזע אַלע ספרים זיינען פערפאַלען געוואָרען.

די אַלעקסאַנדרינישע אידען האָבען זיך ניט בעשרענקט מיט איבערזעצונגען אין גריכיש פון העברעאיש, נאָר זיי האָבען אויך געשאַפען פיעל אָרי-

גינעלעס; אבער אויך אין די אָריגינעלע ווערק, וואס זיי האבען געשריבען אין גריכיש, איז געוועזן צו בעמערקען פיעל אידישעס. דיזע ליטעראטור איז דעריבער בעקאנט אונטער'ן נאמען „אידיש־גריכישע ליטעראטור". אזוי צ. ב. האט א אידישער פערפאסער געשריבען אין גריכיש א אידישע געשיכטע אין 5 טיילען נאר פון דער צייט פון די פערפאלגונגען פון אנטיאָכוס עפיפאנעס און דעם אויפשטאנד פון די מאקאבעער, ביז זיי האבען בעפרייט דאס אידישע פאלק פון די סירישע פערפאלגונגען. דיזעס ווערק איז פערלארען געווארען; פון איהם איז נאר געבליבען אן אויסצוג, וואס אן אנדער פערפאסער האט פערקירצט אונטער'ן נאמען „דאס 2טע בוך פון די חשמונאים". דיזער ספר איז מעהר געשריבען געווארען אין רעליגיעזען גייסט. ווי עס ווייזט אויס, האט דער מחבר געוואלט ווייזען דער היידנישער וועלט, דאס די אידישע רעליגיאן איז אזוי געטליך און פעסט, דאס קיין מענשליכע קראפט איז ניט אין שטאנד זי אונטערצוברייננגען.

יב. די אידיש־גריכישע פילאזאפיע און די פערטיידיגונג פון דער אידישער רעליגיאן.

די אידישע געלעהרטע אין אלעקסאנדריען פון יענער צייט האבען זיך געגעבען פיעל מיה צו שאפען א הארמאניע צווישען דער אידישער רעליגיאן און דער גריכישער פילאזאפיע. דער אידישער דענקער אריסטאבולוס, וועלכער האט געלעבט אין דער צייט פון פטאלעמעאוס פילאמעטאר (170—150 פ. קר.), האט געשריבען א ווערק וועגען תורת משה, און ווי מען דערצעהלט, האט ער דאס ווערק געווידמעט צו דיזען קעניג. פון דיזען ווערק זעהט מען קלאר, דאס ער איז געוועזן גוט בעקאנט מיט די אידעען פון די גרויסי גריכישע פילאזאפען: פיטהאגאראס, פלאטא און אריסטאטעל, ווי אויך מיט דער אלטער גריכישער פאעזיע. אין דיזען ווערק האט ער זיך געגעבען די מיה צו בעווייזען, אז דאס בעסטע, וואס עס געפינט זיך אין די ווערק פון די גרויסע גריכישע פילאזאפען, געפינט זיך אין תורת משה, עס פערשטעהט זיך, ווען מען זאל זי פערשטעהן ווי עס געהערט צו זיין. ער בעהויפטעט זאגאר, דאס דיזע פילאזאפען האבען געשעפט זייערע אידעען פון תורת משה. ער איז דער ערסטער, וואס האט ערקלערט די וואהרע מיינונג פון די שטעלען פון דער ביבעל, וואו עס ווערט גערעדט פון גאט ווי פון א מענשען מיט זיינע גלידער. אזוי צ. ב. האט ער ערקלערט, דאס דער אויסדרוק „די האנט פון גאט" מיינט די מאכט, די אויגען פון גאט מיינט ניט, דאס גאט האט אויגען ווי א מענש, נאר דאס מיינט די השגחה

פון גאָט א. אז. וו. דער צוועק פון דיזע ערקלערונגען איז געווען צו בע־וויזען, דאָס די ביבעל קען שטימען מיט דער גריכישער פילאָזאָפיע, וועלכע האָט געלערנט, דאָס דער שעפער פון דער וועלט איז ניט קיין קערפער און האָט ניט די אַלע איינענשאַפטען, וואָס א קערפער האָט. אין דיזען וועג זיינען נאָכהער געגאַנגען אַלע אידישע פילאָזאָפען פון די שפּעטערע צייטען אין מיטעלאַלטער.

עס האָבען זיך אין יענער צייט אויך געפונען איניגע אידישע געלעהר־טע, וועלכע האָבען געשריבען איבער אידישער געשיכטע אין דער גריכישער שפראַך. דעמעטריוס האָט געשריבען די געשיכטע פון אידישען פאָלק פון דער צייט פון משה רבנו ביז דער לעצטער צייט פון די פּטאָלע־מעער. נאָך איינער אין יענער צייט האָט געשריבען אַן עהנליכע געשיכטע, אין וועלכער ער שטעלט פאָר משה רבנו אַלס דעם גרעסטען חכם אין דער וועלט. לויט איהם האָט משה אויסגעלערנט די אידען די קונסט פון שריי־בען, דיזע האָבען עס איבערגעגעבען צו די פעניציער, און די גריכען האָבען זיך אויסגעלערנט שרייבען פון די פעניציער. דער דריטער אידישער היס־טאָריקער פון יענער צייט אַרטאַפּאַן שרייבט, דאָס די מצריים האָבען געלערנט פון די אידען זייער גלויבען, קונסט, וויסענשאַפטען און זאָגאַר אַלע געזעלשאַפטליכע און פּאָליטישע איינריכטונגען. לויט איהם האָט אברהם אבינו געלערנט די מצריים אַסטראָנאָמיע, יוסף האָט זיי געלערנט צו בעאַרבייטען גוט זייערע פעלדער, און דער ריכטיגער גרינדער פון דער עגיפּטישער קולטור איז געווען משה רבנו. ווי ער דערצעהלט, האָט משה איינגעטיילט מצרים אין 36 פּראָווינצען, האָט דאָרט איינגעאָרדענט א געט־ליכען דינסט און א ריכטיגע רעגירונג און האָט אויסגעלערנט די עגיפּטישע פּריסטער די קונסט פון שרייבען.

אויך די אידיש־גריכישע פּאָעטען האָבען אָנגעהויבען צו געברויכען ביב־לישע טהעמעס. אַזוי האָט פילאָן (דער עלטערער) געשריבען א פּאָעמע אונטער'ן נאָמען „ירושלים", אין וועלכער ער האָט בעזונגען אברהם אבינו, יוסף'ן און די אידישע הויפּטשטאָדט ירושלים. אַן אַנדער פּאָעט, טהעאָ־דאָט, האָט בעשריבען אין א פּאָעמע די שטאָדט שכם, וועלכע יעקב'ס קינדער האָבען איינגענומען נאָך דעם, ווי שכם, דער זוהן פון חמור, דער פּרעזידענט פון שטאָדט, האָט געפאַנגען זייער שוועסטער דינה. א געוויסער פּאָעט יחזקאל האָט געשריבען אַ דראַמאַ „יציאת מצרים", וואו ער האָט אויספיהרליך בעהאַנדעלט דאָס לעבען פון משה רבנו און די געשיכטע פון יציאת מצרים.

דיזע ווערק האבען געהאט נאך אן אנדער צוועק — צו פערטיידיגען דאס יודענטום און די אידען פון די בעליידיגונגען און בעשולדיגונגען, וואס זיינען געמאכט געווארען אין יענער צייט געגען זיי און זייער רעליגיאן פון אידישע שונאים. די ווערק פון דעם עגיפטישען פריסטער מאַ-נעטהאן, וועלכען מיר האבען פריהער בעשריבען, האבען פערברייטעט גרויס האס צו די אידען. די אלעקסאנדרינישע אידען האבען אלעס אנגע-ווענדט אום צו בעווייזען, דאס די אידען זיינען א הויך ציוויליזירטעס פאלק פון גאנץ אלטע צייטען. אום צו געבען מעהר ווערט צו דיזען סארט פער-טיידיגונגס-ווערק, איז דאמאלס געווען א מאדע צו שרייבען ווערק אונטער'ן נאמען פון אן אלטער גרויסער אויטאריטעט. אזוי צ. ב. האט א אידישער פילאזאף, וועלכער האט געלעבט אן ערך 200 יאהר פ. קר., געשריבען א ווערק וועגען אידען אונטער דעם נאמען פון אן אלטען גריכישען פילאזאף, אין וועלכען ער בעשרייבט די איבערגעבענהייט פון די אידען צו אלכסנדר דעם גרויסען (אלכסנדר מוקדון) און צו פטאלעמעאוס לאגוס.

א זעהר אינטערעסאנטעס לויב-ווערק פיר די אידען און יודענטום האט געשריבען א אידישער געלעהרטער אין 2טען יאהרהונדערט פ. קר. אונטער'ן טיטעל „דאס שרייבען פון אריסטעאס". דיזעס ווערק איז איבערזעצט פון דעם בעריהמטען אידישען געלעהרטען ר' עזריה מן האדומים אונטער'ן טי-טעל „הדרת זקנים". דאס ווערק איז געשריבען געווארען אין דער פארמע פון א בריף פון א גריכישען בעאמטען פון קעניג פטאלעמעאוס פילאדעלפוס צו זיינעם א פריינד, וועלכען ער דערצעהלט די געשיכטע פון דער איבער-זעצונג פון דער ביבעל אין דער גריכישער שפראך, און בעריכטעט די פילא-זאפישע פערהאנדלונגען, וואס זיינען פארגעקומען צווישען דעם כהן גדול אליעזר און די אידישע געלעהרטע פון איין זייט און דעם קעניג פטאלעמעאוס פילאדעלפוס און זיינע הויפלייט פון דער אנדערער זייט. דער קעניג שטעלט די אידישע געלעהרטע פראגען וועגען עטהיק (זיטענלעהרע), פילאזאפיע, פא-ליטיק און וועלטליכע קלוגהייט, און ער ווערט זעהר ענטציקט פון די אנט-ווארטען, וואס ער בעקומט פון זיי. בעזונדערס ווערט ער ערשטוינט פון די טיפזיניגע ערקלערונגען וועגען דער בעדייטונג פון אייניגע צערעמאניעס פון דער אידישער רעליגיאן, וועלכע זיינען געווען פיר די גריכען זעהר אונ-פערשטענדליך.

ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 5 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while...

פאגעט, ר. ג. געש
ורעלטגעשיכטע פאג

1540

1540

AUG 26 '71
MAY 20 '79
JAN 11 '80
Dec 29/81
MAR 14 '83
JUL 30 1984
SEP 16 1986
MAR - 4 1990
APR 12 1990
MAR 14 1994
MAR 18 1999

ספריה עממית בטורנטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO